This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

364
.B64

Д. БЛАГОЕВЪ

ПРИНОСЪ

КЪМЪ

ИСТОРИЯТА НА СОЦИАЛИЗМА

ВЪ

БЪЛГАРИЯ

ЦѢНА 3·50 ЛЕВА.

Издава
Партийната Социалистическа Книжарница — София.
1906.

PROPERTY OF
University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

Blagoev, Dimitŭr. -

Д. БЛАГОЕВЪ

Приносъ къмъ историята на социализма въ България

Издава Партийната Социалистическа Библиотека

София — 1906.

прѣдимно *интелигентски и дребнобуржуазенъ социализмъ*. Ясното схващане на социализма, като наученъ изразъ на движението на пролетариата, като *работнически социализмъ*, бѣше възможно само за отдѣлнитѣ социалисти, които можаха да се издигнатъ до него благодарение на по-голѣмата теоретическа подготовка, макаръ и върху тѣхната социалистическа мисъль забѣлѣзано да влияяха дребнобуржуазнитѣ условия на страната. Социалистическата мисъль на голѣмото мнозинство социалисти, естествено, се намираше подъ пълното влияние на тѣзи условия и тѣ удряха дълбокъ печатъ върху социализма въ България. Толкова повече това бѣше така, понеже социализмътъ въ България бѣше прѣнесенъ чрѣзъ влиянието на европейски страни, които се отличаваха още съ своя дребнобуржуазенъ характеръ, затова и социализмътъ въ тѣхъ е билъ дребнобуржуазенъ, смѣсица отъ утопичния съ анархизма, съ нихилизма, радикалъ-социализма и т. н. Независимо отъ това, но върху мисъльта на мнозина отъ първитѣ социалисти влияеше и миналото на българския народъ, което обикновено се прѣдставляваше у тѣхъ въ идеални *народнически* и *демократически движения*, но което въ сѫщность не познаваха. Но поради това името въ социалистическото движение въ България отрано се почватъ вѫтрѣшни кризи, вѫтрѣшни борби, които носѣха все по-голѣмо очистване на социалистическата мисъль отъ чуждитѣ влияния.

Нѣмахъ намѣрение да пиша история на социализма въ България; моето намѣрение бѣше да направя само единъ *приносъ* къмъ нея, да дамъ материалъ за нейното написване. Най-напрѣдъ мислѣхъ да се ограничa, като почна този приносъ отъ първитѣ опити за социалистическа пропаганда, слѣдъ освобождението. Но когато приближихъ къмъ писането му, убѣдихъ се, че е необходимо да се

712 5 5 1 - 2 3

ПРѢДГОВОРЪ.

Да напиша този *Приносъ* ме накараха настояванията на мнозина партийни другари. Отъ друга страна, софийската партийна организация нѣколко години наредъ прѣдвижда въ програмата за вечернитѣ работнически училища и уроци по *Историята на социализма въ България*, които трѣбваше да чета и които не можаха да бждатъ четени по липса на врѣме.

Откато се започна социалистическото движение въ България, се изминаха близо 15 години, а откато се почнаха първитѣ опити за социалистическа пропаганда, се изминаватъ повече отъ 20 години. Този периодъ е неголѣмъ и въ сѫщото врѣме е достатъченъ, за да даде материалъ за единъ приносъ къмъ историята на социализма въ България. Нѣма съмнѣние, че социализмътъ въ България е прѣнесенъ чрѣзъ влиянето на европейския животъ и неговата литература. Това, впрочемъ, е вѣрно не само спрямо социализма, но и спрямо всички обществени и идейни течения въ България отъ самото ѝ начало до днесъ. Но, разбира се, както тѣзи послѣднитѣ, тъй и социализмътъ, прѣнесенъ въ България, трѣбваше да се срѣщне съ българската дѣйствителность и да прѣтърпи редъ прѣчупвания. Наученъ изразъ на движението на пролетарската класа, социализмътъ въ България дълго врѣме се явяваше такъвъ само въ *теория*, а на *практика* той се явяваше

да стане това, но поставенитѣ размѣри не ми позволиха да го направя сега. При другъ случай сигурно то ще може да бжде направено.

Марксъ-Енгелсовиятъ социализмъ е наученъ изразъ на движението на пролетариата. Социалистическото движение въ България прѣдставлява това особено, че то се яви прѣди да се яви движението на пролетариата. Това бѣше благоприятно и неблагоприятно условие за неговото развитие. Благоприятно бѣше въ този смисълъ, че движението на пролетариата още отъ появяването му, отъ неговитѣ първи стжпки попадна подъ влиянието на неговия наученъ изразъ, на социализма. Съ други думи, работническото движение още отъ самото начало се слива съ социалистическото. Това обстоятелство има извънредно важко значение както за бждащето на работническото движение у насъ, тъй и за неговата политическа организация — социалдемократическата партия. Прѣди всичко то отстранява влиянието на буржуазията надъ работническата класа. Разбира се, че буржуазията въ лицето на нейнитѣ най-лѣви крила, като радикалдемократитѣ или общодѣлцитѣ, които при това сж изпитали влиянието на социалистическата мисъль, може извѣстна часть отъ работницитѣ — несъзнателни — да държи извѣстно врѣме подъ своето влияние. Обаче, не тази часть влияе и ще влияе върху общото работническо движение. Напротивъ, послѣдното, като социалистическо и обхващаще масата отъ работническата класа, опрѣдѣля неговото бждаще. Така че, по-раннинто появяване на социалистическото движение въ България избавя работническото движение отъ лутания. Марксъ-Енгелсовиятъ или революциониятъ социализмъ, като наученъ изразъ на работническото движение, напълно гарантира бждащностьта му. То може да бжде само социалистическо и ще върви съ революционата социална демокрация у насъ.

V

Появяването на социалистическото движение прѣди работническото бѣше неблагоприятно въ този смисълъ, че при отсѫтствието на послѣдното мнозина отъ социалиститѣ схващаха социализма не като наученъ изразъ на работническото движение, а като „най-прогресивна“ или „истинска и хуманно-демократична“ идея, като стрѣмежъ за общо човѣшко щастие. Въ социалистическото движение въ България още отъ самото начало се борѣха двѣтѣ течения: течението на Марксъ-Енгелсовия социализмъ, като наученъ изразъ на работническото движение, и другото схващане на социализма, утопичното или дребнобуржуазното, които се прѣнесоха и въ социалдемократическата партия въ България. Отъ тука и кризитѣ, и борбитѣ въ нея. Нѣма съмнѣние, че тѣ не бѣха безполезни. Напротивъ, тѣ бѣха необходими и твърдѣ полезни. Най-първо, тѣ обистриха социалистическата мисъль отъ чуждитѣ ѝ наслоения. Сетнѣ, когато, благодарение на това обстоятелство, въ социалистическото движение стана господствуващъ революционниятъ, пролетарскиятъ или Марксъ-Енгелсовиятъ социализмъ, социалдемократическата партия бърже биде напустната отъ всички дребнобуржуазни утописти и отъ разни интелигентски кариеристи. Едни отъ тѣхъ напустнаха социалистическото движение безъ всѣкакъвъ шумъ и по сѫщия начинъ се настаниха едни въ лѣвитѣ крила на буржуазията, други въ центра ѝ. Други отъ тѣхъ го напустнаха съ извѣстенъ шумъ, подъ знамето на „социализма“, и отидоха въ крайнитѣ лѣви крила на буржуазията. По такъвъ начинъ, когато работническото движение се засили и се явиха работническитѣ организации, тѣ се намѣриха подъ влиянието на очистеното социалистическо движение, подъ влиянието на пролетарския социализмъ. Обаче, борбитѣ вѫтрѣ въ социалдемократическата партия, имено поради слабостта

на работническото движение, й струваха много енергия и усилия. Борбата би била много по-лесна, ако тя се извършваше при едно по-силно работническо движение.

Прѣзъ социалистическото движение въ България минаха мнозина, за да намѣрятъ, най-сетнѣ, своето истинско мѣсто и призвание въ буржуазията. Но въ работническата социалдемократическа партия и днесъ се намиратъ единици, които смѣтатъ нѣкои отъ бившитѣ участници въ нея за принесли съ своя умъ, енергия и знания голѣми жертви и услуги на социалистическото движение, за нѣщо като мжченици, които само злобни хора не искали да ги признаятъ и ги прокудили отъ него. Това сж басни, които се създадоха у насъ поради непознаването историята на социализма въ България. Нека се надѣваме, че сега читателитѣ ще могатъ да си съставятъ по-вѣрно мнѣние за личноститѣ, които играеха извѣстна видна роля въ историята на социализма въ България.

За нѣкои личности този *Приносъ*, ще бжде, безсъмнѣние, неприятенъ и сигурно ще бжде подхвърленъ на остри критики. Това ще бжде съвсѣмъ естествено. Но прѣдъ видъ на това имено смѣтнахъ за необходимо да помѣста изцѣло нѣкои документи изъ историята на социализма и да направя нѣкои по-дълги цитирания изъ статии. Съ най-голѣмо удоволствие ще посрѣщна критики, които биха посочили на фактически погрѣшки и непълноти въ материала, който съдържа този приносъ и който може да послужи за една по-пълна въ бждаще история на социализма въ България. На критики, обаче, които произтичатъ отъ докачени амбиции, никакво внимание не ще обърна.

София, юли 1906 г.

Д. Благоевъ.

Приносъ къмъ историята

на социализма въ България.

ЧАСТЬ ПЪРВА.

ГЛАВА ПЪРВА.

Феодализмътъ въ България.

1. Крѣпостничеството и народнитѣ възстания.

Старото българско царство бѣше феодално. Селата и градоветѣ заедно съ земята и занаятитѣ бѣха владѣние на голѣмитѣ и малки болери, на князетѣ и горното духовенство — владицитѣ. Тѣ съставляваха господствуващата класа въ срѣдневѣковното българско царство. Царьтъ бѣше ограниченъ отъ властьта на тази класа. Той се избираше отъ тази класа чрѣзъ нейнитѣ *събори*. Управляването на държавата се разпрѣдѣляше между князетѣ, голѣмитѣ болери и горното духовенство, но всѣки болеринъ въ своето владѣние бѣше пъленъ господарь, особено голѣмитѣ болери, които, обаче, бѣха задължени въ случай на война да излизатъ съ своитѣ хора, да доставятъ войници и ги издържатъ. Селската класа бѣше подчинена на болерската; селенитѣ бѣха *прикрѣпени* о земята, т. е. не можеха да напускатъ земята, или да я продаватъ, или подаряватъ, или да се мѣстятъ отъ земята на едного и да отиватъ да работятъ земята на други болеринъ. Тѣ бѣха длъжни да работятъ земята и да хранятъ своитѣ господари — болеритѣ. Съ други думи, *крѣпостничеството* на селската маса съставляваше основата на земледѣлческото ступанство и силата на болерството. То, крѣпостничеството, впрочемъ, се простираше и върху градоветѣ Надъ послѣднитѣ бѣха господари князетѣ и голѣмитѣ болери. Занаятчиитѣ — *технитаритѣ* бѣха сѫщо *крѣпостни*, т. е. не можеха да се мѣстятъ свободно отъ единъ градъ въ други, да ра-

ботятъ самостойно и зависѣха отъ волята на господаря, *властеля*.

Първо врѣме болерската класа бѣше проста, съ ограничени потрѣбности, и поради това крѣпостничеството не бѣ тъй тежко за населението. Но честитѣ войни съ византийската, съ старата гръцка империя, особено приемането на християнството чрѣзъ нея и настаналитѣ слѣдъ покръстването на българския народъ мирни и близки сношения съ нея, коренно измѣниха характера на българската болерска класа: тя все повече възприемаше обичаитѣ на гръцкитѣ болери; тя почна да подражава въ всичко на блѣскавия животъ на послѣднитѣ; стана високомѣрна, надута и дръзка. Тази промѣна въ живота на болерската класа неизбѣжно водѣше къмъ усилване властьта ѝ и къмъ чести конфликти съ царската власть, засилването на която тя никакъ не може да търпи. Силнитѣ царе тя прѣмахваше съ прости убийства. Обикновено нѣщо бѣше, силнитѣ болери да провъзгласяватъ себе си за съвсѣмъ самостоятелни господари, независими князе, да съставляватъ свои самостоятелни държави. Това създаваше чести поводи за кървави продължителни междуособни войни съпровождани съ голѣми жестокости и опустошения и отваряше вратитѣ на царството за лесното нахлуване на разни скитнически племена, като кумани, татари, печенеги и други. Отъ всичко това страдаха селската и занаятчийската класи, особено първата, но страдаше тъй сѫщо и дребното болерство. Отъ друга страна, промѣната въ живота на болерската класа, естествено, приведе къмъ изтръгване отъ нея по-голѣмо количество неплатенъ трудъ отъ крѣпостницитѣ и къмъ изостряне отношенията между нея и послѣднитѣ. Между нея и закрѣпостенитѣ народни маси пропастьта, която ги отдѣляше, ставаше по-дълбока. Умразата на народнитѣ маси противъ властвуващата класа взимаше все по-голѣми размѣри. Тя много отъ рано взима форми на бунтъ, макаръ и пасивенъ, противъ всѣка власть. Още въ „златния вѣкъ“ на Симеона, нарѣченъ „великъ“, си проби пѫть въ недоволнитѣ маси *богомилството*, за да обгърне по-сетнѣ цѣлата маса отъ селени и граждане, дори и голѣма часть отъ дребното болерство. Но прѣди това, недоволството на народнитѣ маси се излѣ въ фор-

мално селско възстание, което макаръ и да сполучи, свърши, обаче, безъ всѣкаква промѣна въ социалнитѣ отношения въ старото българско царство.

Въ 1276 год. единъ селенинъ отъ Търновско, единъ овчарь, на име *Ивайло* и по прѣкоръ *Бръдоква*, провъзгласи възстание противъ търновския царь и търновското болерство. Въ едно скоро врѣме около него се набраха грамадни пълчища отъ селени и граждани, къмъ които се присъединиха и болери. Въ слѣдующата година, слѣдъ като на два пжти разби татарскитѣ пълчища, той стремително се нахвърли върху столицата на болерското царство Търново, прѣвзе я и провъзгласи себе си за царь. Обаче, неговото царуване не бѣше за дълго. Голѣмото болерство, възползувано отъ нападението на татаритѣ и гърцитѣ върху Ивайла, възстана противъ узурпатора, подъ водителството на болерина Тертерий, провъзгласи послѣдния за царь и по такъвъ начинъ на селското възстание се тури край. Но до каква степень народнитѣ маси бѣха недоволни отъ своето положение, се вижда и отъ факта, че когато 18 години слѣдъ смъртьта на Ивайло се яви Лъже-Ивайло, въ 1294 год., тѣ на тълпи се стичаха подъ неговото знаме. Въ срѣднитѣ вѣкове нийдѣ селскитѣ възстания не успѣваха. Отъ една страна, феодалната класа още бѣше силна не само като властвуваща класа, която е господарка на организираната сила на държавата, но главно по това, че производителнитѣ сили още не бѣха развити и, слѣдователно, економическата сила на феодализма не бѣше дошла въ нуждното противорѣчие съ тѣхъ. Отъ друга страна, селскитѣ възстания, продуктъ само на накипѣло недоволство, избухваха стихийно и поради това бѣха лишени отъ общи социални идеали, отъ съзнати общи задачи и цѣли. Поради това тѣ се свършваха или съ пълно поражение, безъ всѣкакъвъ резултатъ, или съ качването на власть на узурпатори, които свършваха своя животъ трагично. Тая послѣдня участь постигна и самото възстание на Ивайла.

Краятъ на феодализма въ другитѣ страни е извѣстенъ. Развитието на градоветѣ и издигането на градската, на буржуазната класа, въ ржцѣтѣ на която се съ-

срѣдочаватъ новитѣ развиващи се производителни сили, приведе къмъ падането на крѣпостничеството, основата на феодализма, слѣдователно, къмъ падането на самия феодализмъ и къмъ господството на буржуазната класа. Това прѣобразуване на обществото бѣше плодъ на многовѣковенъ исторически процесъ, двигателна пружина въ който се явява борбата на буржуазната класа съ феодалната. Обаче, феодализмътъ въ старото българско царство имаше съвсѣмъ друга сждба. Въ българското царство нѣмаше градове, както въ западна Европа. Отъ друга страна, постоянитѣ междуособни войни на болеритѣ и князетѣ, честитѣ нахлувания на разни скитнически племена и опустошенията, които тѣ произвеждаха, се явяваха голѣми прѣчки за развитието имъ и за издигането на градската класа. Завладяването на българското царство отъ турцитѣ още повече забави развитието на градоветѣ и на буржуазната класа. Турското завладяване, макаръ и да унищожи българската болерска класа, не унищожи феодализма. То само го видоизмѣни.

2. Християнскиятъ комунизмъ и богомилството.

Богомилството въ старото българско царство прѣдставлява единственъ общественъ съ широко значение протестъ противъ обществената наредба въ него. То бѣше обществено движение съ християнско-комунистически аспирации, каквито бѣха всички обществени движения на народнитѣ маси въ срѣднитѣ вѣкове. То изхождаше отъ комунистическитѣ идеали на първобитното християнство, приспособено къмъ настроението на народнитѣ маси. Богомилитѣ възставаха противъ крѣпостничеството, канѣха маситѣ да не работятъ на болеритѣ, да не служатъ на царя, да не признаватъ никаква власть. Най-много тѣ възставаха противъ блѣсъка и развалата на болерството и духовенството, а сами живѣеха твърдѣ просто, въ общини, въ които всички бѣха равни и сами въ всичко управляваха себе си въ миръ и любовь. Не признаваха никаква църква, като считаха, че всѣки истински християнинъ може да проповѣдва и да се моли на Бога навсѣкадѣ. Литургията за тѣхъ бѣше дяволско дѣло. Богомилитѣ проповѣдваха своето учение не само чрѣзъ

слово, но и чрѣзъ писмо. Тѣ създадоха оригинална религиозна литература, въ която на простъ езикъ и съ примѣри изъ св. писание обясняваха своето учение, като го смѣсваха и съ старитѣ суевѣрия, запазени въ народнитѣ маси. По този начинъ тѣ се явяваха просвѣтители на маситѣ, за които сухитѣ, неразбранитѣ и надути религиозни книги на официалната православна църква нито бѣха достжпни, нито бѣха извѣстни, нито пъкъ можаха да кажатъ нѣщо на измжчванитѣ имъ души. Богомилитѣ съ своя животъ, съ своята дѣйность бѣха близки до народа, живѣяха съ него и неговитѣ страдания. Тѣхното влияние върху народнитѣ маси бѣше неотразимо. Тѣхното учение обгърщаше цѣлото царство, проникваше въ болерството и царскитѣ дворове. Прѣслѣдванията и анатемитѣ, които организираше православната църква противъ него, нищо не помогнаха. Къмъ края на българското царство то стана едно мощно социално движение, въ ржцѣтѣ на което се намираше сждбата му, то бѣ живъ реаленъ изразъ на голѣмото недоволство на народнитѣ маси отъ общественитѣ наредби, отъ робското имъ положение, отъ развалата и неправдитѣ на господствуващата класа.

Учението на богомилитѣ не се ограничаваше само въ прѣдѣлитѣ на българското царство; то се прострѣ въ Сърбия, Босна и Херцеговина, въ Чехия, Италия, Южна Франция, дѣто намѣри широкъ приемъ всрѣдъ народнитѣ маси, главно между градскитѣ. Обяснява се това широко разпространение на богомилството въ казанитѣ страни съ сжщитѣ обществени условия, съ робското имъ положение подъ срѣдневѣковния феодализмъ. И тамъ богомилството се явява живъ протестъ противъ срѣдневѣковнитѣ наредби. Въ срѣднитѣ вѣкове всѣко едно обществено движение, всѣки стремежъ на угнетѐнитѣ народни маси къмъ прѣобразования, къмъ по-добъръ животъ носеше религиозенъ, християнско-комунистиченъ характеръ. Другояче и не можеше да бжде. Въ срѣднитѣ вѣкове господствуваше натуралното ступанство, произвеждането главно за потрѣбяване; размѣната, търговията бѣше неразвита. При такива условия човѣшкото съзнание не можеше да се издигне по-високо отъ идеала на първобитното християнство. Послѣдното не бѣше

нищо друго, освѣнъ изразъ на недоволството на народнитѣ маси въ старото врѣме. То проповѣдваше прѣзрѣние къмъ богатитѣ и богатството, равенство и братство между хората и народитѣ, блаженство на потиснатитѣ въ „царството небесно“. Християнството се яви като позивъ за възстание на потиснатитѣ маси противъ цѣлата стара наредба, противъ всички основи на стария животъ и за устройство на новъ животъ, на животъ върху нови начала. При тогавашнитѣ условия този новъ животъ не можеше да се устрои върху по-други начала, освѣнъ върху началата на консумативния, на потрѣбителния комунизмъ. И дѣйствително, първитѣ християнски общини основаха своя животъ върху тия начала. Съ това се обяснява бързото и широко разпространение на християнството прѣзъ първитѣ вѣкове. Християнскиятъ идеалъ, обаче, се указа една утопия, неосѫществима на земята. Додѣто християнскитѣ общини бѣха още малки и разпространението на християнството бѣ ограничено, християнскиятъ идеалъ намираше извѣстно прилагане. Но колкото повече то се разпространяваше, толкова повече губеше почва въ живота. Неразвититѣ условия прѣзъ срѣднитѣ вѣкове правѣха невъзможно реализирането на християнския идеалъ. Благодарение на тѣхъ християнството отъ опозиционо социално движение стана въ срѣднитѣ вѣкове главно орѫдие въ рѫцѣтѣ на феодалната класа за потискане на народнитѣ маси, на недоволството на които то бѣше се явило изразъ и протестъ противъ потисничеството. При всичко това, обаче, комунистичнитѣ идеали на първобитното християнство, споменътъ за тѣхъ, острото противорѣчие между тѣзи идеали и официалното християнство се явятъ главенъ стимулъ на социалнитѣ движения на народнитѣ маси. Съзнанието имъ не можеше да отиде по-високо отъ този споменъ. Материалнитѣ условия, социалното развитие въ срѣднитѣ вѣкове не помагаха за това. Такова обществено движение на народнитѣ маси въ българското царство прѣдставлява и богомилството.

Народнитѣ социални движения въ срѣднитѣ вѣкове не извършиха никакъвъ социаленъ прѣвратъ; тѣ не можеха да го извършатъ. Тѣ бѣха движения стихийни, просто пасивенъ протестъ противъ потисничеството надъ маситѣ, про-

тивъ безправното имъ положение. Такова бѣше и богомилството. То не се опита да извърши единъ социаленъ прѣвратъ въ българското царство и тогава, когато бѣше най-могжщо, когато въ самата държава къмъ края на нейното сжществуване господствуваше пълна анархия. Поради това, слѣдъ разцъвтяването му, богомилството неизбѣжно трѣбваше да изчезне. Неговото засилване не означаваше социаленъ прѣвратъ или упадъкъ на феодализма; напротивъ, то означаваше закрѣпване на феодализма. И дѣйствително, богомилството въ българското царство изчезна заедно съ падането на самото царство, за да стори пжть на феодализма, макаръ при съвсѣмъ други обстоятелства. Съ завладяването на България отъ турцитѣ богомилството изведнажъ изчезва, но феодализмътъ продължаваше да сжществува още много вѣкове. Богомилитѣ посрѣшнаха завоевателитѣ — турци като свои спасители; множество отъ тѣхъ приеха исляма, турската вѣра. Това говори много краснорѣчиво, колко непоносимъ бѣше животътъ на народнитѣ маси въ старото българско царство, колко неправди извърши надъ тѣхъ господствуващата болерска класа въ съюзъ съ царетѣ и духовенството и каква голѣма бѣше умразата, ненавистьта на българския народъ къмъ послѣднитѣ. Но съ това народнитѣ маси не се избавиха отъ феодалната наредба и отъ потисничеството на феодалната класа. Такава, обаче, е сждбата на стихийнитѣ народни движения, особено въ срѣднитѣ вѣкове, когато изходъ за къмъ по-добро бждаще нѣмаше въ самитѣ материални условия на живота.

3. Турското владичество.

Тъкмо когато въ западнитѣ народи се почваше развитието на градоветѣ и началото на нова ера за общественото развитие, тъкмо тогава се туря край на старото българско царство. Въ края на 14 вѣкъ (1393 год.) то биде покорено отъ турцитѣ, дошли отъ Азия. При покоряването на България голѣма часть отъ болеритѣ и князетѣ, за да запазятъ своитѣ привилегии, своитѣ особени права и положение, приеха турската вѣра. Сжщо направи и голѣма часть отъ народнитѣ потиснати маси. По такъвъ

начинъ въ покорената отъ Турция България старитѣ социални отношения не само не се измѣниха, но се развиха въ още по-лоша посока за народнитѣ маси. Феодалната система на старото българско царство се продължава и подъ турското владичество. Старото българско болерство получава ново име: голѣмото болерство сега се нарича *сиаметъ* (спахилжкъ), а дребното — *тимаръ*. Тѣ заедно съставляваха господствуващата класа. Въ нейни ржцѣ бѣше властьта, но въ сжщото врѣме тя бѣше свързана съ султанитѣ съ задължения да имъ доставлява воената сила. Новото болерство -- бейството и бейлербейството — се отличаваше отъ старото по това, че то нѣмаше правото да избира султанитѣ. Тѣ сж наслѣдствени и неограничени царе, които, обаче, бейоветѣ и бейлербеґоветѣ често ги сваляха и качваха на прѣстола насилствено, чрѣзъ военни и дворцови прѣврати. Останалата християнска маса въ България се наричаше *райя*, подчинена, робска, за отличие отъ турската маса, която не бѣше подчинена на господствуващата класа. Поради това, че турцитѣ постоянно воюваха, турската маса въ първо врѣме отъ турското владичество не се занимаваше съ никакъвъ производителенъ трудъ, а живѣеше отъ войнитѣ. Турция не събираше войници отъ раята по чисто економически причини. Раята трѣбваше да обработва имотитѣ на бейоветѣ и бейлербейоветѣ, т. е. на своитѣ феодали, а другата часть, която бѣше свободна отъ крѣпосничеството, както и останалата часть отъ старото дребно болерство, трѣбваше да плаща данъци за издържането на войнитѣ. Само на нѣкои села и паланки отъ прибалканскитѣ и балканскитѣ, като Панагюрище, Копривщица, Карлово, Котелъ и други, Турция, ржководена отъ военни съображения, даде особени права, освобождаваше ги отъ всѣкакви данъци, прѣдоставяше имъ свое самостоятелно управление и признаваше правото имъ да иматъ свои войници, които изпълняваха и редъ царски войнишки служби. Тѣ се наричаха *войнишки села*, жителитѣ имъ *войници* и се управляваха отъ свои войводи, нарѣчени по турски *черибашии*. Благодарение на тия особени права, които имаха тѣзи прибалкански села, въ тѣхъ се запази свободолюбовиятъ, независимиятъ и прѣдприем-

чивъ духъ, а по-сетнѣ тѣ станаха центрове на цвѣтуще занаятчийско и търговско развитие и огнища за първитѣ искри на националното възраждане и политическо освобождение.

Такова бѣше въ общи черти социалното положение, създадено въ България отъ завоеванието ѝ отъ турцитѣ, отъ началото на 15 вѣкъ до началото на 18 вѣкъ. Първо врѣме, додѣто Турция бѣше силна воена държава, до 17 вѣкъ, нейното владичество не се чувстваше тъй тежко. Тя не се бъркаше въ вжтрѣшния общественъ и черковенъ животъ на раята, прѣдоставяше ѝ въ това отношение да се самоуправлява. Постепено почватъ да се развиватъ градоветѣ, изпъкватъ нови градове съ развито занаятчийство и търговия. Прѣзъ този периодъ нѣкои княжески и болерски фамилии правятъ редъ опитвания за свалянето на турското иго съ помощьта на сърбскитѣ, ромжнскитѣ и други славянски воеводи и князе, както и съ помощьта на западнитѣ държави, но опитванията не сполучватъ и се свършватъ съ масови изселвания на населението отъ България и на послѣднитѣ княжески и болерски фамилии, които не бѣха приели турската вѣра. Въ 17 вѣкъ турската сила почва да упадва. Но колкото повече упадваше турското военo могжество, толкова по-голѣми ставаха вжтрѣшнитѣ размирици въ турското царство на Балканския Полуостровъ. За всѣко военo поразяване турцитѣ отмъстяваха на християнитѣ; войскитѣ, кадѣто минаваха при отстжпването си, всичко прѣдаваха на грабежъ, сѣчь и плячкосване. Животътъ стана твърдѣ тежъкъ и безисходенъ. Въ 18 вѣкъ редъ паши се обявяватъ независими и непокорни на султанитѣ, завързватъ се междуособни, изтрѣбителни за християнското население войни. Въ това разбъркано врѣме, най-напрѣдъ, яничаритѣ, особена войска, по-сетнѣ кжрджалиитѣ, разбойнишки, башибузушки орди правятъ безнаказано най-голѣми опустошения. Много цвѣтущи въ индустриално и търговско отношение, богати градове биватъ унищожавани и съсипвани. Индустрия и търговия спиратъ. Въ това размирно врѣме еднакво страда и българското и турското население, особено отъ кжрджалиитѣ. Но то отслаби още повече турската сила. Това положение на рабо-

титѣ въ турското царство продължава до началото на 19 вѣкъ.

Великата френска революция въ края на 18 вѣкъ, избухнала въ 1789 год., събуди надеждитѣ на всички потѫпкани нации въ Европа. Навсѣкадѣ се започна събуждане на националноститѣ и стремежъ къмъ освобожденне. Войнитѣ на Наполеона I още повече съживиха тия стремежи. Тѣ събудиха и националноститѣ на Балканския Полуостровъ. Възстанаха Гърция и Сърбия и въ началото на 19 вѣкъ успѣха да свалятъ турското иго. Ромѫния сѫщо тъй се освобождава. Това национално раздвижване не остана безъ влияние върху българитѣ. Мнозина българи влизатъ въ „гръцката завѣра", въ сговоръ съ гърцитѣ за едно общо възстание противъ Турция, а когато избухна революцията въ Гърция, мнозина българи отиваха въ редоветѣ на възстаналитѣ гърци и сърби. Въ България, обаче, национално движение не се яви. Тя се намиряше най-близко до центра на турското царство, до неговата столица — Цариградъ, въ срѣдата му на Балканския Полуостровъ. Поради това тя дълго врѣме, цѣли вѣкове бѣше откѫсната отъ останалия свѣтъ, непозната за свѣта. Независимо отъ това, но въ това врѣме България подпадна и подъ игото на гръцкото духовенство, което, като се ползуваше отъ ослабването на Турция и размирицитѣ въ нея, наравно съ турцитѣ, или още по-жестоко отъ тѣхъ, прѣслѣдваше всичко българско. Въ църквитѣ българския езикъ се замѣсти съ гръцкия. Богатитѣ считаха за гордость да говорятъ по гръцки, да се наричатъ „елини", т. е. сѫщи гърци, да учатъ дѣцата си на гръцки. Масата отъ народа тънѣше въ пълно невѣжество, никакви народни училища не сѫществуваха, а когато въ 19 вѣкъ настѫпи сравнително спокойствие въ Турция, въ създаденитѣ въ нѣкои градове училища се учеше само по гръцки. Поради това имено възраждането на България се явява много по-късно, отколкото въ другитѣ народи на Балканския Полуостровъ.

Отъ послѣднитѣ опити на останалитѣ живи непотурчени княжески и болерски фамилии до възраждането на България, къмъ втората половина на 19 вѣкъ, единствени прѣдставители на българската националность се явяватъ *балканскитѣ хайдути*. Тѣ бѣха отдѣлни рѣшителни,

юначни българи, които съ пушка и ятаганъ отмъщаваха на турски, гръцки, даже и на български мжчители на потиснатия народъ. Такива юначни българи, щомъ пукнеше пролѣть, хващаха балканитѣ, събираха на около си рѣшителни момци, недоволни отъ робското положение и жадни за отмъщение на мжчителитѣ и обидницитѣ си, и произвеждаха ужасъ на послѣднитѣ и на турската власть. Есень заравяха оржжието си, напущаха балканитѣ и се пръскаха по селата и паланкитѣ, дѣто самото население ги криеше до пролѣть. Българската народна маса посрѣщаше съ радость тия народни отмъстители. Мнозина отъ тѣхъ се възпѣватъ въ народнитѣ пѣсни. Хайдутството много допринесе за националното възраждане на България. Най-напрѣдъ хайдушкитѣ чети се занимаваха съ отмъщение на отдѣлни мжчители, безъ да докосватъ самия коренъ на злото, самитѣ обществени и политически наредби. Хайдутството се явяваше несъзнателенъ, стихиенъ протестъ противъ послѣднитѣ. Но постепено, кадѣ края на първата половина отъ 19 вѣкъ, то се прѣобърна въ политическо движение, което се стреми съ въоржжена сила да прѣдизвика възстание противъ турското иго. Това политическо хайдутство посетнѣ, въ врѣме на църковната борба, особено четата на Х. Димитръ и Ст. Караджата, помогна и за по-скорошното разрѣшение на *църковния въпросъ*.

ГЛАВА ВТОРА.

Възраждането.

1. Началото на възраждането.

За начало на възраждането считатъ края на 18 вѣкъ, отъ появяването книжката на Паисия: *„Славяно-българска история за народитѣ и за царетѣ и за българскитѣ святци“* (1762 год.). Тази книжка се яви като единъ видъ позивъ къмъ българитѣ, въ който имъ се припомняше, че тѣ сѫ имали свое царство, свои царе, свой езикъ и ги укоряваше, дѣто се срамували отъ своето име и се гърчеяли. Паисий съ рѫкописа на тази книжка пѫтуваше изъ България и даваше да я прѣписватъ. Неговиятъ позивъ намѣри отзивъ само у отдѣлни личности, които и подеха неговото дѣло. Движението вървеше бавно, и масово национално движение се захваща едвамъ къмъ началото на втората четвъртина отъ 19 вѣкъ. Нѣмаше още материални условия за подемането на едно национално движение, нѣмаше още класата, която да се тури на чело на таково движение и да го направи свое дѣло. Отъ началото на 19 вѣкъ тия условия се създаватъ; започна да се формира и новата класа.

Отъ началото на 19 вѣкъ вѫтрѣшнитѣ размирици въ Турция утихнаха. Яничарската войска бѣ разтурена, създадена бѣ редовна войска по европейски образецъ, кѫрджалийството сѫщо бѣ уничтожено и бѣ туренъ край на бунтоветѣ на отдѣлнитѣ паши и бегове. Започна се отново разцъвтяване на градоветѣ, на индустрията и търговията. Но разцъвтяването на послѣднитѣ не можеше да остане безъ влияние върху земледѣлческото ступанство и

върху феодалнитѣ отношения. Развитието на търговскитѣ сношения води къмъ *паричната размѣна*, а тая, отъ своя страна, влияе за измѣняването на натуралното земледѣлческо ступанство въ парично. Но такова измѣняване означава подкопаване коренитѣ на *спахилжка*, на феодализма. Още въ края на 17 вѣкъ и въ началото на 18 вѣкъ развитието на градската индустрия и търговия тури началото на този прѣвратъ въ феодалния редъ. Голѣмитѣ спахилжци още тогава почнаха, намѣсто десетата часть отъ произведенията, да събиратъ парични данъци. За тази цѣль тѣ даже се дробѣха на по-малки участъци и събирането на десятъка отъ тѣхъ се продаваше на откупвачи съ пари. По такъвъ начинъ спахилжцитѣ отъ натурални ступанства все повече се прѣобръщаха въ парични. Това развитие поведе къмъ замѣстването на спахилжцитѣ съ *чифликчийството*, съ едрото земевладѣние и парично ступанство, т. е. земледѣлие за произвеждане земледѣлчески стоки, за търговия. Но това развитие, което и бѣ причината на смутоветѣ въ турската държава прѣзъ 18 вѣкъ и което бавно вървѣше поради сѫщитѣ смутове, въ 19 вѣкъ, съ новото разцъвтяване на градската индустрия и търговия, която създаде по-голѣма потрѣбность отъ земледѣлски продукти, бърже напрѣдна. Спахилжцитѣ продължаваха да се разпадатъ и да се прѣобръщатъ въ нови едри земевладѣния, въ чифлици. Съ това станаха редъ измѣнения въ социалнитѣ отношения; крѣпостничеството на селската маса ослабва, селската маса се прѣобръща въ единъ видъ наемническа класа, макаръ още да продължава както изплащането на труда въ натура, въ прѣдмѣти тъй и чифлишката *ангария*, работенето чифлишкитѣ земи безплатно отъ селската маса, както и продажбата на данъцитѣ отъ чифликчиитѣ на прѣкупвачи.

Всички тѣзи промѣни, които продължаватъ прѣзъ 19 вѣкъ до освобождението на България, естествено трѣбваше да минатъ въ съзнанието на управляващитѣ турската държава и да се изразятъ въ законодателната имъ дѣйность. И дѣйствително, къмъ края на третото десетилѣтие на 19 вѣкъ тѣзи социални промѣни намѣриха своя реаленъ изразъ въ законодателни актове. Въ 1839 година, 3 ноем-

врий, се появи знаменитиятъ султански манифестъ, тъй нарѣчениятъ *Гюлхански Хати-шерифъ* или *Танзиматъ*, който обяви равноправность прѣдъ законитѣ за всички султански поданници безъ разлика на вѣра и народность, свобода на вѣрата и съвѣстьта, гаранция за живота и имота, махване откупа на данъцитѣ, а главно обяви за унищоженъ спахилжка, феодализма. Разбира се, че и слѣдъ обявяването на *Танзимата* много остатъци отъ феодалния строй продължаваха да сѫществуватъ. Обявеното равноправие прѣдъ законитѣ, гаранцията за живота и имота оставаха само писани на книга. Сѫщо откупътъ на данъцитѣ продължаваше още да сѫществува. Освѣнъ отмѣнението на спахилжка, на феодалната система, широкитѣ права, които обяви *Танзиматътъ* или *Гюлханскиятъ Хати-шерифъ*, и за реализирането на които още нѣмаше нужнитѣ материални условия въ България тогава, бѣха продиктувани на Турция и отъ събитията въ началото на 19 вѣкъ въ Гърция и Сърбия и главно отъ войнитѣ на Русия съ Турция. Послѣднитѣ вдъхваха надежда и у българитѣ за освобождение съ помощьта на Русия, създаваха симпатии у тѣхъ къмъ нея. Наистина, войнитѣ на Русия на Балканскиятъ Полоостровъ, за воденето на които послѣднята изтъкваше само желанието си да освободи ужъ християнитѣ, а въ сѫщность ги водѣше само съ завоевателни цѣли, водѣха къмъ забавяне на общонационалното движение. Но Турция твърдѣ много се безпокоеще отъ тѣзи войни. Руско-турската война въ 1829 год., която се свърши съ миръ въ Одринъ, накара турското правителство да противопостави на растящето руско влияние на Балканския Полуостровъ една нова, съотвѣтна и съ станалитѣ социални промѣни вѫтрѣшна политика спрямо християнитѣ, а имено политиката на реформи. При всичко че повечето отъ обѣщанитѣ реформи не можаха да задоволятъ българитѣ, обаче *Гюлханскиятъ Хати-шерифъ* имаше голѣмо значение за по-нататъшното развитие на българската народность въ Турция.

2. Селскитѣ възстания и буржуазната мирна революция.

Колкото материалнитѣ условия и да не помагаха за подигането на едно масово национално движение въ България, но *Танзиматътъ* или *Гюлханскиятъ Хатишерифъ* даде на българскитѣ патриоти добра опора за усилията имъ въ тази посока. Прѣди всичко, пограничнитѣ съ Сърбия градове и села, свидѣтели на борбитѣ ѝ съ турцитѣ и на освобождението ѝ, първи поискаха да се сдобиятъ съ правата, които обѣщаваше *Танзиматътъ*. Независимо отъ всичко друго, но турската данъчна система, главно *откупътъ на данъцитѣ* съсгавляваше най-тежъкъ товаръ за населението. *Танзиматътъ* обѣщаваше да махне тази съсипателна система, но турското правителство не я махна и до края на владичеството си въ България. Първо, съпротивлението на беговетѣ бѣше причина, но, второ, и главно, за самото правителство тя се явяваше сигуренъ източникъ за парични приходи, отъ които Турция, поради войнитѣ ѝ съ Русия и поради сближаването ѝ съ европейскитѣ държави, все по-голѣма нужда имаше. Обаче, тази данъчна система се съпровождаше съ най-жестоки произволи и грабежи отъ страна на откупвачитѣ. Отъ друга страна, гръцкитѣ владици съ помощьта на турскитѣ власти вършиха сѫщитѣ жестокости надъ българското население. Като се основаваха на *Танзимата*, българитѣ отъ пограничнитѣ мѣста много пѫти се обръщаха къмъ турското правителство съ оплаквания противъ неправдитѣ, вършени надъ тѣхъ отъ откупвачитѣ на данъцитѣ и отъ гръцкитѣ владици. Обаче, висшата турска власть не обръщаше внимание. Това прѣдизвика редъ стихийни и безуспѣшни възстания. Още прѣди *Танзимата*, въ 1832 г., възползувано отъ въоржженото спрѣчкване на Сърбия съ Турция, възстана населението отъ Пиротско. Обаче, то скоро бѣ потушено. Въ 1841 г. избухна възстанието на селенитѣ отъ Нишко, Пиротско и Лѣсковско, но и то бѣ потушено съ голѣми жестокости и опустошения. Десеть години подиръ това избухна ново възстание въ Видинско, което бърже обхвана Бѣлградчишко, Берковско и Ломско.

Но слѣдъ нѣколко кървави сблъсквания съ турцитѣ и то бѣ потушено съ още по-голѣми жестокости и опустошения.

Трагическиятъ свършекъ на тѣзи възстания лесно се обяснява. Тѣ бѣха стихийни движения, безъ всѣкакъвъ планъ за нѣкакво общо движение, безъ съзната цѣль. Тѣ се явиха като едно неудържимо избухване на накипѣло възмущение. Това се вижда и отъ факта, че възстаницитѣ нѣмаха никакво огнестрѣлно оржжие; отиваха на бой съ сопи, сѣкири и копия. При всичко това, обаче, тѣ не можеха да не обърнатъ внимание на турското правителство. Жестокоститѣ, съ които бѣ потушено видинското възстание, обърна внимание даже на европейскитѣ правителства, отъ които френското даже произведе анкета върху тѣхъ. Въ всѣки случай тѣзи селски възстания се явиха прѣдвѣстници на мирната буржуазна революция и на черковната борба, която се забави само поради руско-турската война въ 1853 год. и кримската война въ 1854—1856 год.

Но ако селскитѣ революции свършиха съ несполука, друга една революция въ сжщото врѣме вървѣше побѣдоносно къмъ своята цѣль. Това бѣше градската, буржуазната мирна революция. Разцъвтяването на градоветѣ, на индустрията и търговията въ тѣхъ бърже издигна търговско-индустриалната класа, която застана на чело на националното движение. Тя основаваше търговско-индустриални колонии вънъ отъ България — въ Цариградъ, въ прочутия прѣди освобождението Балъ-капанъ, центръ на богатитѣ български търговци, абаджии и терзии; въ Русия — въ приморския търговски градъ Одеса; въ Ромжния — въ Галацъ, Браила и Букурещъ. Тя започна своята революция прѣди всичко съ революционизирането главитѣ на градскитѣ маси. Тя започна съ отварянето на училища и чрѣзъ тѣхъ съ изкованото най-мощното срѣдство за революционизиране — книжнината, периодичниятъ печатъ. Още прѣди издаването на *Гюлханския Хати-шерифъ* тази нова класа започна отварянето на народни училища. Въ 1835 год. Априловъ основа на свои срѣдства въ родния си градъ, Габрово, първото българско училище, извѣстната по-подирѣ първа българска гимназия, която носи

неговото име. Въ сѫщото врѣме въ търговския градъ Свищовь гръцкото училище бѣ обърнато въ славяно-българско. Богатитѣ братия Чалѫкови отъ Копривщица въ 1836 год. основаха въ този цвѣтущъ и богатъ градецъ тогава третето българско училище. Слѣдъ появяването на *Танзимата* броятъ на българскитѣ училища бърже порастна. Въ 1845 год. броятъ имъ достигаше вече 53 народни училища. Заедно съ разпространението на училищата, развива се и книжнината, прѣди всичко, разбира се, учебната. Но отъ 1844 год. започна да се развива и периодическиятъ печатъ, вѣстници и списания, които бърже растатъ въ брой. По такъвъ начинъ въ България къмъ началото на втората половина отъ 19 вѣкъ се извърши единъ пъленъ прѣвратъ, една мирна революция въ общественитѣ отношения и понятията. Националниятъ духъ се подигна неимовѣрно, националнитѣ стремежи придобиха непрѣодолима сила, като намѣриха реаленъ изразъ въ националната борба съ „фанариотитѣ", въ борбата за църковна самостоятелность. На това бързо събуждане на българския националенъ духъ спомогнаха и революциитѣ въ Европа прѣзь 1848 и 49 год.

3. Черковната борба.

Слѣдъ свършването на кримската война въ 1856 г., въ която Русия остана побѣдена, турското правителство издаде на 16 февруарий сѫщата година извѣстниятъ *Хати-хумаюнъ*, съ който се потвърдяваха обѣщанитѣ въ *Гюлханския Хати-шериф* ъреформи, но като ги разширяваше. *Хати-хумаюнътъ* обѣщаваше религиозна и национална равноправность, свобода на вѣрата и съвѣстьта, смѣсени сѫдилища, правото, щото християнитѣ да заематъ държавни длъжности, да служатъ въ войската, да иматъ прѣдставители въ държавния съвѣтъ; прѣдвиждаше черковни реформи, като сѫществуващитѣ дотогава такси за владицитѣ и патриарха замѣняваше съ опрѣдѣлени плати, а въ смѣсенитѣ съ разни народности общини черковнитѣ работи се управляватъ отъ единъ смѣсенъ съвѣтъ, избранъ отъ духовни и свѣтски лица. *Хати-хумаюнътъ* се яви реаленъ из-

разъ на новото положение въ България, създадено отъ събуденитѣ национални стремежи на градската класа. Ако *Гюлханскиятъ Хати-шерифъ*, като не изразяващъ напълно оформени реални нужди, остана неприложенъ, *Хати-хумаюнътъ*, напротивъ, не можеше да остане само една книга безъ реално значение. Веднага, на почвата на *Хати-хумаюна* се почна църковната борба, която се продължаваше 15 години. Въ 1857 година Видинци подадоха на султана молба, щото съгласно *Хати-хумаюна* да се опрѣдѣли на видинския владика опрѣдѣлена заплата. Тази молба се яви сигналъ за обща борба. Послѣдва една обща молба отъ гражданитѣ на всички български епархии до султана, съ която се искаше вече създаването на „българска иерархия". Въ 1858 год. турското правителство свика едно *национално събрание*, църковенъ съборъ отъ 7 владици и 38 свѣтски прѣдставители. Но съборътъ слѣдъ двѣ годишно протакане свърши съ отхвърляне на българскитѣ искания. Българскитѣ патриоти силно се възмутиха. Започна се общо гонене на гръцкитѣ владици. Отъ друга страна, се правятъ опити за минаването въ католичество — *униатство*. Поради това гръцката цариградска патриаршия слѣдующата 1861 година се опита съ нови прѣдложения да уталожи духоветѣ на българитѣ и да протака врѣмето. Турското правителство сѫщо така се колебаеше да удовлетвори българитѣ. Прѣговоритѣ съ гръцката патриаршия така се протакаха до 1866 год. Тази година избухна Критското възстание, въ Ромѫния избухна революция противъ князъ Куза. Сава Раковски възбуди духа на хайдушкитѣ войводи и имъ посочи пѫтя на политическата борба. Прѣзъ сѫщата година българскитѣ патриоти и емигранти водятъ прѣговори съ Сърбия за подигане война противъ Турция за освобождението на България и основаването на юго-славянска федеративна държава. Въ 1867 година „Тайниятъ български централенъ комитетъ", на чело на който стояха най-голѣми търговци въ Букурещъ, издаде едно прѣдложение до султана Абдулъ Азиса, съ което искаше отъ него да даде автономия на България, каквато слѣдъ освобождението получи Южна България. Всичко това твърдѣ силно възбуждаше бълга-

ритѣ и твърдѣ много безпокоеше турското правителство, обаче то все не се рѣшаваше да отстжпи прѣдъ исканията на българитѣ. Но въ 1867 г. прѣзъ пролѣтьта минаха Дунава двѣ чети подъ водителството на двама хайдушки главатари, а имено Панайотъ Хитовъ и Тотю. Слѣдъ унищожението на тия чети, прѣзъ лѣтото мина Дунава голѣмата чета на Х. Димитръ и Стефанъ Караджа. Тази чета произведе съ своята храбрость и сражения голѣмо впечатление на турското правителство. То се видѣ принудено да отстжпи и да поиска отъ патриаршията разрѣшението на черковния въпросъ. Патриархътъ протакаше въпроса, като отхвърли прѣдставенитѣ му отъ турското правителство три проекта за разрѣшение на въпроса. Въ България навсѣкадѣ пакъ се почнаха нови и силни вълнения. Най-сетнѣ, въ 1870 г. на 25 февруарий се появи *султанскиятъ фирманъ*, съ който се признаваше учредяването на българска национална църква съ екзархъ на чело. По такъвъ начинъ черковниятъ въпросъ се разрѣши, и България побѣди. Обаче, гръцката патриаршия двѣ години подиръ това продължаваше да не признава фирмана. Но въ 1872 год. слѣдъ избирането на български екзархъ и слѣдъ като патриаршията провъзгласи българската църква за схизматическа, въпросътъ напълно се затвори.

Смисълътъ на „църковната борба“ не е въ добиването на национална църква и екзархия, а въ отдѣлянето и признаването на българската националность въ Турция, като отдѣлна единица. Дотогава българската народность не се признаваше нито отъ Турция, нито отъ гръцката патриаршия. Турция наричаше българитѣ съ общото име „орумъ-милети“, „гръцки народъ“, подъ което се разбираха всички християни. Въпросътъ бѣше — да се накара Турция да признае българитѣ за отдѣлна отъ гърцитѣ нация, съ самостоятелно право да се учи на български, да си отваря български училища, да има български черкви, съ българско духовенство. Тъй че, „църковната борба“ бѣше чисто национална политическа борба за признаване българската народность въ Турция, като отдѣлна национална единица, равноправна съ гръцката. Най-напрѣдъ борбата имаше за цѣль припознаването отъ Турция и гръцката патриаршия

правото на българитѣ да си служатъ въ черквитѣ съ българския езикъ, да се назначаватъ за България отъ патриаршията владици българе и правото да отварятъ български училища. Но въ процеса на своето развитие борбата получи своята естествена цѣль — пълното отдѣляне на българската народность съ своя самостоятелна национална църква.

„Църковната борба“ бѣше национална политическа борба не само по това, че имаше за цѣль припознаването на българската националность въ Турция, но и по това, че въ нея бѣ въвлечена цѣлата нация, цѣлата българска народность. Обаче, на чело на борбата стоеше издигащата се търговско-индустриална класа, която все повече се застжпваше и придобиваше влияние и прѣдъ масата, главно прѣдъ градскитѣ дребни собственици, и прѣдъ турскитѣ власти. Борбата бѣше най-буйна и най-смѣла въ Цариградъ, дѣто на чело стояха балкапанскитѣ голѣми търговци и заможни майстори-занаятчии; въ България — въ крайбалканскитѣ паланки и градове, въ които разцъвтяваше едрото занаятчийство и манифактурно-фабричното производство, като въ Габрово, Търново, Самоковъ, Сливенъ, Карлово, Калоферъ, Копривщица, Котелъ и т. н. Вънъ отъ България борбата намираше най-голѣма поддържка и насърдчение отъ българскитѣ голѣми търговци и индустриалци въ Ромжния и въ Русия. Тъй че, на чело на борбата стоеше издигащата се буржуазна класа; тя водеше борбата, тя тласкаше я напрѣдъ, тя увличаше маситѣ. „Църковната борба“ е първата проява на нейното съзнание, на нейната сила; чрѣзъ тази борба тя пожела да бжде призната за прѣдставителка на българската националность, за водителка на българския народъ. Формата на борбата, както и резултатитѣ отъ нея, отговоряха тъкмо на нейното съзнание и сила като обществена класа.

За нашата буржуазия тогава, най-заинтересована въ борбата, най-важно се явяваше признаването българската националность, като отдѣлна единица. Повече тя не искаше първо врѣме. Отдѣлянето и признаването на българската националность за нея съставляваше първа крачка къмъ политическото освобождение. Но борбата приведе къмъ нѣщо

повече, къмъ създаването на екзархия съ единъ избиранъ отъ народни прѣдставители екзархъ на чело. По такъвъ начинъ послѣдниятъ се яви прѣдставитель и застжпникъ на духовнитѣ, училищнитѣ и обществени интереси на българската народность въ турското царство. Съ други думи, буржуазията тогава придаде на екзархията характеръ на политическо учреждение, което трѣбваше да служи на нейнитѣ национални стремежи. Екзархията, обаче, наредена тъкмо по образеца на гръцката патриаршия, съ всичкия блѣсъкъ и иерархическа формалистика, постепено ставаше гнѣздо на консерватизма и реакционерството, все повече се приспособяваше къмъ турскитѣ власти и се явяваше повече надъхана съ възгледитѣ и стремежнтѣ на чорбаджийството и на една часть отъ едрата буржуазия, отколкото съ ония на революционо настроената часть отъ буржуазната класа и на изпадващата недоволна дребна буржуазия. Нейното застжпничество въ Цариградъ за общобългарскитѣ духовни, училищни и обществени интереси все повече се свеждаше къмъ дреболии и къмъ безплодни пазарлжци съ турскитѣ власти. Поради това политическото значение на екзархията все повече падаше прѣдъ очитѣ на радикално настроената часть отъ буржуазната класа, особено на дребната изпадваща буржуазия, която започваше да изказва своето недоволство противъ нея въ легалнитѣ, издаванитѣ въ Турция, и въ нелегалнитѣ, издавани въ странство, български вѣстници и все повече се надъхваше съ идеята за политическо освобождение чрѣзъ революциона борба. Захваща се епохата на революционното движение за освобождението на България отъ турското владичество.

ГЛАВА ТРЕТЯ.

Прѣдъ освобождението.

1. Слѣдъ черковната борба.

Тъкмо въ периода на черковната борба прѣвратътъ въ социалнитѣ отношения въ турската империя, реаленъ изразъ на който се яви *Танзиматътъ*, а слѣдъ него *Хати-хумаюнътъ* отива къмъ своя край. Слѣдъ кримската война (1854 год.) и сключениятъ, като послѣдица отъ нея, *Парижки договоръ* (въ 1856 год.), Турция окончателно подпадна подъ влиянието на капиталистическитѣ интереси на западно-европейскитѣ държави. Парижкиятъ договоръ осигуряваше прѣди всичко търговскитѣ интереси на най-развититѣ капиталистически държави, като Англия и Франция. Турция сключи търговски договори съ тия държави, съ които се даваше широкъ достжпъ въ турската империя на тѣхната търговия. Послѣдва едно голѣмо нахлуване на европейски стоки въ Турция, а сжщо значи и въ България. Това поведе въ началото на втората половина отъ 19 вѣкъ къмъ усилване процеса на разлагането старитѣ основи на турското царство. Старото натурално спахийско ступанство окончателно се замѣства отъ едрото землевладение, отъ чифликчийството, което става прѣдимно *парично ступанство*. Освободената отъ старитѣ феодалии връзки селска маса се прѣобръща въ *ратаи* и *исполджии*. Въ сжщото врѣме твърдѣ разпространеното прѣди задружно патриархално селско ступанство започна да се разлага. По-такъвъ начинъ развитието на паричното ступанство, отъ една страна, прѣобръщането на голѣма часть

отъ селската маса въ исполжии, ограбвани отъ едритѣ землевладѣлци и ослабването на селскитѣ ступанства поради раздробването имъ, отъ друга, увеличаването на данъцитѣ, които вече се събиратъ въ пари, отъ третя, създаде почва за изникването на нова една класа, *чорбаджийската*, която се съставляваше отъ голѣми едри землевладѣлци, които сами не обработватъ земитѣ си, а ги даватъ на исполица, и отъ търговци, които се занимаватъ съ трупане на парични капитали чрѣзъ лихварство. Послѣдното отъ началото на втората половина на 19 вѣкъ се развива въ голѣми размѣри, лихвитѣ, които зимаше чорбаджийската класа, достигнаха грамадни за онова врѣме размѣри. Въ 1872 год. в. „Турция“ пише: „Нашитѣ селяни сж до толкова смазани отъ тѣзи дългове, щото само едно чудо може да ги докара да дойджтъ въ себѣ си. Отпаданието на селското население е до толкова явно, щото не могжтъ да го скрижтъ и онѣзи, които си затварижтъ очитѣ прѣдъ всичко“. Чорбаджийската класа бѣше близка до турскитѣ власти и се ползуваше у тѣхъ съ почитъ, но бѣше най-умразна за селската маса и дребната буржуазия, която вече все повече изпадваше. Тя се противопоставяше на всѣкакви нововъведения въ България, особено на революционитѣ движения. Тя се борѣше противъ организирането на земледѣлческитѣ каси, които турското правителство въведе, за да успокои недоволната селска и занаятчийска класи. Но съ въвеждането имъ тя и използува най-много тѣзи каси за своитѣ лихварски цѣли.

До кримската война въ България градоветѣ се развиваха, индустрията и търговията разцъвтяваха. Но слѣдъ тази война и послѣдвалитѣ я търговски договори съ европейскитѣ капиталистически страни започна едно упадване на индустрията и търговията. Конкуренцията на европейскитѣ стоки започна да подкопава цвѣтущитѣ до тогава занаяти и търговии. Въ 1869 година в. „Право“, издаванъ въ Цариградъ, пише: „Шаяцитѣ ни, абитѣ ни, келимитѣ ни, различнитѣ кожи (мешини и гьонове) и пр. и пр. отъ день на день губижтъ цѣнатж си и производството имъ са намалява...“ Общо явление въ тогавашнитѣ вѣстници съставлява оплакването противъ упадъка на занаятитѣ

и търговията и виковетѣ за развитие на индустрията. Споредъ една статия, помѣстена въ сп. „Лѣтописи“, год. I, бр. 10, стр. 200, нѣкой си Д. П. Ивановъ въ 1873 год. въ една рѣчь между другото казва: „Ний, които отъ день на день тлѣемъ въ бѣдностьтж и отпадами все повече и повече, имами нуждж отъ корено преобразование. . . Та и днесь, тая неволя на вредъ, това обезсърдчавание, което е изобразено въ лицето на всички, това немание на работж, не е ли, което парализува и общественнитѣ ни дѣла?...“

Едноврѣмено съ този економически упадъкъ се забѣлѣзва и извѣстно развитие на манифактурно-фабрично производство и едро-търговски центрове, като въ Търново, Габрово, Русе, Самоковъ, Сливенъ, Карлово и др. Обаче това развитие бавно и мжчно си пробиваше пжть. Въ Сѣверна България реформитѣ на извѣстния турски реформаторъ Митхатъ-Паша, управитель (валия) на Дунавския вилаетъ (тогавашна Сѣверна България), като организирането на „земледѣлческитѣ каси“, прокарването на шосета, телеграфи и Русе-Варненската желѣзница имаха за цѣль економическото развитие. Независимо отъ това, че неговата реформаторска дѣйность скоро се прѣкжсна, но вжтрѣшното състояние на турското царство прѣчеше на развитието. Вжтрѣшниятъ пазаръ, съ отнемането на редъ турски области, се съкрати. А отъ друга страна, слѣдъ покоряването на Кавказъ отъ Русия въ 1863 година покоренитѣ черкези около половинъ милионъ бѣха изпждени отъ Русия, и Турция засели повечето отъ тѣхъ въ България. Тѣзи нови гости на България живѣеха само съ грабежъ, отъ който най-много страдаха търговскитѣ кервани и селската маса. При такива обстоятелства, очевидно мжчно можеше да се развива фабричната индустрия и едрата търговия. Тъй че, поради всички казани причини, отъ една страна, упадва старото занаятчийство и търговията, отъ друга, мжчно се издига фабричната индустрия и едрата търговия, отъ третя промѣнитѣ въ селското ступанство и негово ослабване и на край общо недоволство отъ положението, съ изключение на чорбаджийството, на

една часть отъ буржуазната класа и настаненитѣ около екзархийското управление.

При такова положение на работитѣ, самото социално развитие въ турската империя подготви почвата за революционното движение, на борбата за политическо освобождение. Но самото това развитие създаде и различни интереси срѣдъ българския народъ, които намиратъ идеологиченъ изразъ и въ печата прѣдъ освобождението.

2. Еволюционисти и революционери.

Слѣдъ свършването на черковната борба, за духовенството, чорбаджиитѣ, черковнитѣ дѣйци и, изобщо, за „черковната интелигенция“ народната черква съставляваше гордость; отъ „народното духовенство“, главно отъ горното духовенство очакваха „народното добро“, „умствена и морална просвѣта“. Отъ друга страна, свършването на черковната борба съ побѣда надъ фанариотското и турско упорство, на турския и фанариотския фанатизмъ и рутина, придобиването българска екзархия, затвърдиха у тѣхъ убѣждението, че съ такава сѫщо легална борба българскиятъ народъ може и по-нататъкъ, чрѣзъ просвѣта, чрѣзъ тиха работа да изтръгне редъ реформи отъ Турция и дори да добие политическо освобождение. Изобщо, слѣдъ придобиването на екзархия въ черковната интелигенция и нейнитѣ органи се явява систематическа пропаганда на идеята за *еволюционния*, постепения и мирния прогресъ на българския народъ подъ управлението на Турция. Затова тя се опълчава противъ всѣка нелегална борба, противъ всѣка дѣйность, която би могла да развали съюза, установенъ чрѣзъ „народната църква“ между „българския народъ“ и турската власть. Съ други думи, израстналата и възпитаната въ черковната борба интелигенция слѣдъ свършването на борбата проповѣдва теорията на еволюционизма, на постепения и мирния прогресъ. Тази теория се яви идеологически изразъ на доволнитѣ отъ създаденото положение слѣдъ свършването на борбата слоеве на българския народъ.

Въ това врѣме сп. „Читалище“, най-много четеното тогава, което се списваше отъ най-виднитѣ дѣйци на чер-

ковния въпросъ въ Цариградъ, като П. Р. Славейковъ, Др. Цанковъ, М. Балабановъ, Л. Иовчевъ, днесъ екзархъ, и др., пишеше: *„Оружия, оружия“*, извѣстява ни се че викали пламенно нѣкаде распалени патриоти, на които милото отечество се намѣрвало въ критическо положение. *„Книги, книги“* викатъ и трѣбва да викатъ отъ всякж странж на отечеството ни любителитѣ на просвѣщението. Сладъкъ гласъ и утѣшителенъ за единъ народъ, който си върши тъй тихо и тъй законно общественното си възраждание чрѣзъ наукжтж!“ Въ сжщото врѣме друго едно списание, което се ползуваше тогава сжщо съ добъръ приемъ, издавано въ Браила отъ *Българското Книжовно Дружество*, което мечтаеше да се прѣобърне въ *Българска Академия на Наукитѣ*, а именно „Периодическо Списание“ пише: „Това всѣобшто залягание на европейскитѣ народи къмъ науката, особенно въ нашето столѣтие — отрази се благоприятно и на българскиятъ народъ. Благотворнитѣ зари на науката имàхж своето дѣйствие и на насъ — Българитѣ, които, ако и полека, но толкова по-вѣрно тръгваме вече въ пжтятъ на истинната цивилизация и напредъкъ . . . . Това, отъ една страна, и отъ друга — справедливото и честито разрѣшение на църковний ни въпросъ сж едни отъ най-утѣшителнитѣ явления въ сегашното възраждание на Българския народъ, и тия явления даватъ ни едно най положително ржкоемство да имаме пълна надѣжда и увѣрение, че ште можемъ да стигнемъ до една такава своя еманципация народна и гражданственна, въ каквато иска да ни види и самия ни Господарь заедно съ другитѣ народи въ пространната си държава“. По-късно, въ 1874 год. в. „Вѣкъ“, единъ отъ найпространенитѣ слѣдъ в. „Македония“ тогава, четемъ: „Нещемъ пламаци отъ сухж сламж, които слѣдъ единъ часъ да изгаснатъ веднажъ за всегда; обичами, напротивъ, да подклаждами тихийтъ огънь, който има някоѭ трайность“.

Такава е теорията на еволюциониститѣ за прогреса на българския народъ слѣдъ добиването на „народна черква“. Съвсѣмъ друга е теорията на идеолозитѣ на недоволнитѣ отъ положението на работитѣ слѣдъ свършването

на черковния въпросъ. Тази теория ние намираме изразена въ печата на българскитѣ емигранти, а най-главно отъ Хр. Ботевъ. Тя е теорията на революционеритѣ прѣдъ освобождението.

Революционеритѣ дѣлятъ „българския народъ“ на чорбаджии и „народъ“. Този „народъ“ храни органическа умраза, създадена у него отъ историческото му минало, къмъ *чорбаджийството*. Естествено, тази народна умраза намира изразъ въ *революционната партия*, душата на която съставляватъ прокуденитѣ отъ чорбаджийското управление, *емигрантитѣ*. Въ първата уводна статия на в. *„Дума на българските емигранти“* Хр. Ботевъ пише:

„На послѣднята нова емиграция, коя отъ день на день се умножава съ бѣжанци и изгнанници отъ всесловие на нашия народъ, ние гледаме като на пѫрвъ гранитенъ камакъ, който са хвѫрля срѣдъ пладнѣ вѫрху голата тиква на тирининътъ, като на сѫщъ народенъ протестъ противъ общественото му положение мѣжду народите, — дору и повече, нашиятъ емигрантинъ, *като правъ и законенъ наслѣдникъ на класическия ни хайдутинъ*, приелъ и упазилъ е завѣщаната борба съ сичките му социални стрѣмления, които сѫ едни отъ най-хубавите чѫрти на народниятъ ни характеръ. Полякътъ люби и пролива кръвьта си за сичко, що е полско, що говори езикътъ му — за магнати, за шляхта, за езуите. — Бѫлгаринътъ напротивъ, каквато умраза храни противъ турчинътъ, такава (може и по-дѫлбока като е по-вѣта) и къмъ чорбаджиятъ и духовенството тази непорината воня, коя предаде и сѫсипа народътъ, а днесъ носи на шия ключовете на неговите окове.

„Който иска да се увѣри въ това, нека вникне въ смисъльта на нашиятъ хайдушки епосъ, нека припомне шопското, браилското и Дѣдовото Николово възстание; за насъ сѫ доста отношенията на чорбаджийството отвѫдъ и отсамъ Дунавъ къмъ днешната емиграция и онѣзи на народътъ, и обратно. Съ какви трепетни надѣжди, съ каква трогателна гордость са отзовава бѫдниятъ народъ кѫмъ своитѣ прокудени синове и каква антипатия показватъ

неговите изѣдници — чорбаджиитѣ и по-горнето духовенство!“

Както виждаме, за революционеритѣ борбата е между двѣ класи: между *народа* и *чорбаджийството*, къмъ което принадлежи и духовенството. Въ бр. 2 на в. *„Дума на българските емигранти“*, въ статията: *„Примѣри отъ турско правосѫдие“*, въ която той разправя една покъртителна история за начипа, по който калоферскитѣ чорбаджии ограбваха имотитѣ на народа, на „сиромашьта“, Ботевъ казва: „Надали има градъ, или село, дѣто своеволието на чорбаджиитѣ да са е развило до толкова, както въ Калоферъ. Въ него, освѣнъ мюдюрина и нѣколко заптии, други турци нѣма, и сичкото зло, сичкото тиранство е предоставено на самитѣ чорбаджии, които сѫ агенти и ортаци на правителството“. За революционеритѣ създаването на независима българска църква съ екзархъ на чело и многобройно ново горно и долно духовенство означава засилване на чорбаджийството и неговото тиранство надъ народа. И наистина, чорбаджийството въ България доби особена сила и влияние въ управлението слѣдъ създаването на българската църква. Обѣщанията на турското правителство за прокарване на реформи въ българскитѣ провинции революционеритѣ считаха голи залъгвания, „азиатска дипломация“. Това не ще рѣче, че тѣ отричаха историческата необходимость на черковната борба, на борбата за черковна независимость на България. Тѣ признаваха историческата необходимость на черковната борба, но, първо, тѣ считаха реформитѣ, които туркото правителство отстѫпи на българитѣ, за резултатъ не на легалната борба, не на еволюцията, а на революционната борба, на нахлуването въ България на бунтовническитѣ чети и на редъ възстания; второ, тѣ видѣха, че борбата се свърши съ замѣняването на едно духовенство съ друго, не по-добро отъ „фанариотското“, т. е. „кое иска сѫщитѣ права и власть, привилегии“, което нищо „ново и полезно“ не ще внесе въ народния животъ, а поради това за революционеритѣ въпросътъ не е рѣшенъ. Въ статията: *„Рѣшенъ ли е черковния вѫпросъ?“*, Хр. Ботевъ казва слѣдньото:

„Рѣши са вжпросътъ съ жертвите на народа, и рѣши са тогава и врѣдомъ отъ дѣто се порина властьта на духовенството, врѣдомъ дѣто се поколеба вѣрата въ святостьта на Златоуставите кърджалий.

„Рѣши са вжпросътъ, но нашия политически тиранинъ не бѣше толкова глупавъ да не резбира, че съ духовенството той изгубва орждията на властьта си, шпионите и заслѣпителите на народа съ страхътъ кжмъ бога и почетьта кжмъ царя, кои едното олицетворяваха съ себе си, другото съ самия тиранинъ.

„Видѣ туй турското правителство и употрѣби сичкия си вандализмъ за да задържи тѣзи добрини за поданницитѣ си. Вжпросътъ зе друго направление, влѣзе въ нова фаза: обжрна са отъ вжпросъ за освобождение отъ една власть, на вжпросъ, да са замѣни тази власть. Начнаха са мечтанията за народна иерархия, за народно духовенство, съ признаването на което, признаваше са и българския народъ, като народъ отдѣленъ. Това чакаше и турското правителство: съ думата народна иерархия то провря кука въ езика на тѣзи, що работяха за нея и въ най-грознитѣ времена караше ги да бржщолеватъ лжжи, не врѣли не кипели, — имаше ли по-смѣшно и по-глупаво отъ оня раболѣпенъ адресъ, който са подаде на Портата въ време на Критското вжзстание отъ самозвани нѣкои народни представители?

„Но доде са продължаваха азиятскитѣ тѣзи дипломации, доде са разиграваше безконечната комедия на черковния вжпросъ, друга пиеса стжпи на сцената за Балканския театръ, друго отвлече вниманието на народа — яви са политическия вжпросъ. Пржвия трагически актъ потжрси афионния мозъкъ на Турция, настржхна ѝ кожата, и тя за да спрѣ ентусиязма и ржкоплѣсканията на публиката, за да отложи страшния финалъ на операта — слѣдъ джлги колебания наржшки издаде кокетния фирманъ за *Бжлгарската Екзархия*. Но кжсно бѣше! Не направи той онуй впечатление, кое можеше да направи прѣди 10—12 год.! Народътъ, който въ проджлжение на туй врѣме не сѣдѣше съ сгжрнати ржцѣ, а се учеше и развиваше и съ това усѣти други нужди, други потрѣби, видѣ, че не туй

той искаше, не въ туй е неговото бѫдѫще, неговата свобода, — видѣ, че вмѣсто грѫцкото духовенство иди друго, кое иска сѫщите права и власть, привилегии и — ето студенина и нерадѣние въ нарѣжданието на Екзархията, ето неподѫржка за представителите. Вѫпросътъ стана несѫврененъ. И наистина какво ново и полѣзно ще внесе въ живота народенъ туй ново духовенство? Съ какво ще улесни сѫдбата на поробения народъ? — Видѣхме разправите мѣжду „Македония“ и „Правото“, видѣхме и видимъ постѫпката и дѣбнението за да схване то юздите или само юзда да стане на народа, — видѣхме и представляваме си вече: Кѫрджалии съ Златоустови проповѣди, затѫпителни сенинарии, раскошно младо духовенство, гласни всенародни лѫжи и сичко, що е могло да даде кое да е духовенство врѣдомъ и сѣкога послѣ епохата на християнството.

„Вѫпросътъ са рѣши само за духовенството, а за народа ще са рѣши само кога остане той безъ духовенство. Но до тогава колко ли време ще са мине?! Колко ли още жертви ще трѣбватъ?!“

Въ сѫщия първи брой на *„Дума“*, въ статията: *„Народътъ вчера, днесъ и утрѣ“*, Хр. Ботевъ пише: „Тѫй мислятъ и нашите чорбаджии и килимафки, тѣзи амфибии, които въ блатото на дуализма намиратъ своя животъ, и онѣзъ гладечки умовце, кои внасятъ у насъ рѫждата на западните прѣдразсѫдѫци и смѣтьта на гнилата вече европейска цивилизация — безъ да виждатъ новите явления на живота, нито тамъ дѣто сѫ са учили, и нито тукъ дѣто учатъ“.

Революционната партия, емиграцията, изобщо, революционно настроената интелигенция, — напротивъ, считаше Турция за неспособна за реформи и проповѣдитѣ за достигване по-добро бѫдаще за българския народъ чрѣзъ легална, мирна борба, чрѣзъ просвѣта и постепенно изтръгване отъ турското правителство поголѣми реформи считаха за лудость, за лъжа, за прѣдателство спрямо народа. „Свободата не ще Екзархъ, иска Караджата“ — пишеше Любенъ Каравеловъ, а това се яви лозунгъ на революционно настроената емиграция и интелигенция въ самата България. Екзархията, „народното ду-

венство", „народната църква" — това бѣше за нея новата „робска люлка", въ която чорбаджийската класа и нейнитѣ идеолози приспиваха народа, това бѣха „новитѣ окови", които правѣха положението му още по-несносно. За революционната партия единствено срѣдство да излѣзе народътъ отъ това положение бѣше революцията, „народната революция", „радикалния прѣвратъ". „Изходъ отъ туй тѣжко и гнусно положение — казва Ботевъ въ сѫщата статия — не сѫ новите окови, новото раздѣление на тиранството, а народната революция, радикалния прѣвратъ, които сѫ триумфални врата за сѣки народъ, особенно за нашия, който нѣма преминало, нѣма настояще, а има едно бѫдѫще и бѫдѫще свѣтло, защото съ другите славяне той ще има що да каже въ свѣта, що да внесе въ човѣщината".

Отъ казаното е очевидно, че за революционеритѣ прогресътъ не е плодъ на еволюцията; той е плодъ на борбата, която минава прѣзъ цѣлата човѣшка история, като червена нишка; тя е лостътъ на прогресивното движение на народитѣ; безъ нея нѣма животъ. Като какъ тѣ сѫ разбирали прогреса чрѣзъ борба, можемъ да видимъ отъ това, което пишеха, особено Хр. Ботевъ. Въ в. „Дума", въ сѫщата статия: *„Рѣшенъ ли е черковния вѫпросъ?"*, като припомня, че неговото „питание" ще се види смѣшно на „Цариградския Мойсей" и на българскитѣ „Левити", казва слѣдното: „Ако има тука нейдѣ смѣхъ, то трѣбва да е въ прогреса на човѣшкия разумъ, въ развитието на историята — че онуй що вчера е мило, незиблема истина, необходимо условие, днесъ е вреденъ предразсѫдакъ; онуй що са е считало за утопия, днесъ е исторически фактъ. Боговетѣ отъ Голгота смѫкнаха онѣзъ отъ Олимпъ, конституционния протестантизмъ побѣди монархическия католицизмъ; Златоустъ и Лойола, Лютеръ и Калвинъ онѣмяха прѣдъ „волнодумците" на XVIII и мислителитѣ на XIX-й вѣкъ; — язичеството падна прѣдъ християнството, християнството са обърна на язичество, религията са замѣни съ разумътъ . . . Тъй и въ политическо отношение. Колко кѫрви, потъ и сѫлзи сѫ са пролѣли за да стане монархията на конституция, конституцията на република,

республиката на община! Нѣма предѣлъ умътъ човѣшки! Недоволни сж народите отъ настоящето си. Вчера искаха едно, днесъ тржсатъ друго; туй що добиха днесъ съ потъ и кржви, утрѣ пакъ потъ и кржви проливатъ, за да го махнатъ; и отъ врѣдомъ човѣкътъ е хвърленъ въ борба — въ борба за свобода, за истина. — Въ тжзи борба е смѣхътъ и плачътъ, доброто и злото, въ нея е прогресътъ човѣшки: Безъ борба свѣтътъ и до днесъ щѣше да бжде на точката на Япония".

Тази е теорията на революционата партия; тя тъкмо отговаряше на недоволнитѣ, на пролетаризиранитѣ, на подчиненитѣ класи. Тя, разбира се, не отрича значението на науката, на просвѣтата за народитѣ. Въпросътъ е, отъ една страна, каква наука, каква просвѣта се дава на тѣхъ; отъ друга страна, въпросътъ за разпространението на науката и просвѣтата зависи отъ това, дали има условия за разпространението имъ и дали тѣ не сж монополъ на господствуващитѣ класи и не се нагодяватъ само за поддържането на тѣхното господство. Въ всѣки случай, за да може да се говори за просвѣтата на единъ народъ, необходимо е да има едно минимално условие — политическа свобода, политически права. „Ние сме сжгласни — казва Ботевъ въ в. „Знаме" — че както окото е потрѣбно за свѣтлината, ухото за звукътъ, а разумътъ за разбирането и най-простите истини, така сжщо науката, образованието и развитието сж потрѣбни за който и да е народъ, за да достигне до извѣстна степень на своето благосъстояние; но за всичко това сж потрѣбни такива условия, които за нещастие у нашия народъ не сжществуватъ. Цѣло половинъ столѣтие вече става, отъ както ние броиме епохата на нашето възраждание и при всичкиятъ видимъ прогресъ въ образованието и въ развитието на извѣстна една часть отъ народътъ, ние, при всичкиятъ си оптимизмъ, не можеме да забѣлѣжимъ рѣшително н какво улучшение въ неговътъ многострадаленъ животъ. Коя е причината на това? Причината е тая, че както за сѣка една личность отдѣлно, така и за цѣлъ народъ въобще, преди всичко е потрѣбно такова едно условие, което човѣчеството нарича свобода и за което и у насъ даже е пролеяно не малко

кржвь и мастило. А ако е това така, то какъ щемъ ние да придобиемъ тоя необходимъ и до сега още не напжлно разбранъ атрибутъ на човѣшкото щастие? Чрѣзъ наука ли? чрѣзъ образование ли? или чрѣзъ оная просташка пѣсень, която пѣли па и до сега още пѣятъ множество поробени и образовани народи?"

Тъй че, еволюционистите и революционерите стоятъ на двѣ противоположни гледища. Еволюционистите очакватъ политическата еманципация, политическото освобождение на България отъ „мирния прогресъ", чрѣзъ распространението на просвѣтата, на науката между „народа". Тѣ схващатъ прогреса само като постепено, мирно, безъ сътресения, безъ кървави конфликти развитие. Революционерите, напротивъ, освобождението на България отъ турското владичество очакватъ отъ революционата борба. Борбата за тѣхъ е лостътъ на прогреса. „Безъ борба нѣма животъ" — казватъ тѣ, т. е. нѣма прогресъ. При това еволюционистите по въпроса за политическото освобождение се опираха на практиката отъ епохата на „черковната борба", безъ да взиматъ подъ внимание, че условията слѣдъ разрѣшението на черковния въпросъ бѣха твърдѣ много измѣнени и че добитото разрѣшение не бѣше плодъ само на „мирния прогресъ", а и на кървава борба. Впрочемъ, всѣко отъ двѣтѣ гледища отговаря на създадените отъ економическата еволюция отношения въ обществените сили на България.

3. Революционото движение.

Революционото движение се започна прѣди „черковната борба". Извѣстниятъ патриотъ Сава Раковски, слѣдъ като се убѣди, че войните на Русия съ Турция принасятъ само пакости на българската народность съ изтрѣбвачието ѝ прѣзъ врѣме на продължаванието имъ или слѣдъ тѣхъ и съ изселванието на голѣма часть въ Русия, и слѣдъ като изгуби надѣждата да се освободи България чрѣзъ намѣсата на съсѣдните и европейски държави, дойде до убѣждението, че освобождението ще дойде отъ едно възстание на българския народъ. Това възстание трѣбваше да бжде прѣдизвикано. Планътъ на Раковски бѣше, съ въо-

ржжени бунтовнически чети да се нахлуе въ България и да се подигне народа на възстание. Раковски употрѣби цѣлиятъ си животъ, за да осжществи на своя планъ. За неговото реализиране той имаше и готовъ материалъ въ хайдушкитѣ чети, които той и поведе въ тази посока. Самъ той събираше четници и ги водеше въ България за подигане българския народъ на възстание. По такъвъ начинъ се започна революционото движение. Неговата цѣль бѣше да се освободи България чрѣзъ възстание. Обаче, възстанието не се приготвяше вжтрѣ, чрѣзъ една вжтрѣшна революциона работа и организация, а отвънъ. Но поради това имено планътъ на Раковски се оказа неосжществимъ. Самъ Раковски, най-сетнѣ, дойде да се убѣди въ това.

Опититѣ на Раковски да прѣдизвика „народна революция“ чрѣзъ нахлуването на бунтовнишки чети научиха революционеритѣ, че „народната революция“ може да се организира само чрѣзъ една революциона работа вжтрѣ въ България, срѣди народа. Това се съзна отъ тѣхъ още прѣди свършването на черковния въпросъ. Но тоя послѣдниятъ прѣчеше за реализирането на новата революциона тактика. Впрочемъ, въ края на 60-титѣ години отъ 19 вѣкъ вече сжществуваше революционата партия съ революционенъ комитетъ, на чело на който се явява Любенъ Каравеловъ. Слѣдъ свършването на черковния въпросъ революционата партия енергично започна своята работа. Тя имаше свои „апостоли“ на революцията, забѣлѣжителни агитатори и организатори. Най-забѣлѣжителния отъ тѣхъ, безъ съмнѣние, бѣше Василъ Левски. Благодарение на неговия организаторски талантъ, рѣшителность и енергия, въ 1873 год., когато бѣ прѣдаденъ на турскитѣ власти отъ единъ попъ, България бѣше покрита съ революционни организации. Най-мжчната задача на революционата партия бѣше доставянето на оржжия. Изискваше се много срѣдства, много пари. Задача на революционитѣ комитети съставляваше да иматъ свои каси за революционитѣ цѣли, за организирането на въоржжени сили въ всѣки революционенъ окржгъ, за обучаването имъ въ владѣнието на оржжие. Комитетитѣ, макаръ и мжчно, но постигаха

своята задача. Така нарѣчената „Орханийска катастрофа“, която се състоеше въ несполуката на ржководителя на революциония комитетъ Д. Общински да ограби турската поща, залавянето му отъ турскитѣ власти и изтръгването отъ него показания за революционата партия, показа, че послѣднята е прострѣла своитѣ организации, готови за възстание, по цѣла България. Прѣди врѣме избухналото и поради това несполучило Старо-Загорско възстание така сжщо показа, какъвъ е планътъ на революционата партия.

Въ сжщность, слѣдъ улавянето на Левски, слѣдъ „Орханийската катастрофа“ и Старо-Загорското възстание, стана единъ прѣвратъ въ главитѣ на нашитѣ революционери. Извѣстно съмнѣние относително тактиката на партията се вмъкна въ редоветѣ ѝ. Любенъ Каравеловъ, отчаянъ, спрѣ „Независимость“ и се оттегли отъ Ц. Комитетъ. Нѣмаше прѣдишната вѣра въ възможностьта на освобождението чрѣзъ силата само на една „народна революция“. Даде се друга цѣль на революционата борба, а имено чрѣзъ възстанието да се прѣдизвика намѣсата на европейскитѣ сили, особено на Русия за освобождението на България отъ турското владичество. Извѣстно бѣше, че Турция потушваше възстанията съ страшни жестокости и опустушения, а такова голѣмо възстание, каквото готвеше революционната партия, можеше да бжде потушено само съ нечувани жестокости, които безъ друго трѣбваше да прѣдизвикатъ намѣсата на силитѣ.

И наистина, въ 1876 год., прѣзъ априлъ мѣсецъ, избухна голѣмото възстание. Огнище на революционото движение бѣха старитѣ *„войнишки села“*, едно врѣме цвѣтущи занаятчийски центрове, прибалканскитѣ паланки — Панагюрище, Батакъ, Сопотъ, Копривщица, Калоферъ, Карлово и край балканскитѣ села. Оттатакъ Балкана центръ на революцията се оказа Габрово, Търново, Г. Орѣховица, Видинско, Вратчанско и др. Обаче, възстанието, прѣди да вземе характеръ на обща „народна революция“, биде потушено наистина съ нечувани жестокости, които дѣйствително прѣдизвикаха намѣсата на другитѣ сили и привелоха къмъ руско-турската война въ 1877 год., резултатъ

на която се яви освобождението на Сѣверна и Южна Б
гария. Историцитѣ на това възстание разказватъ, че Бен
ски, слѣдъ съсипването на Панагюрище отъ турскитѣ во
и чети (башибозукъ), като погледналъ отъ върховетѣ
балкана на пламналата отъ пожари Южна България, е
извикалъ: „Цѣльта е постигната!“ Съ други думи,
станието и жестокоститѣ, съ които Турция го потуши,
освободятъ България. На това разчитваха революци
ритѣ, и дѣйствително, възстанието постигна цѣльта си. Сл
три години турското владичество въ днешна България
не съществуваше.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Идейнитѣ течения въ революционата партия.

1. Радикалиститѣ.

Въ революционната партия още отъ самото ѝ основаване се борѣха двѣ идейни течения: това на *радикалиститѣ*, на чело на което стоеше Любенъ Каравеловъ, и онова на *комунаритѣ*, на чело на което стоеше Христо Ботевъ. Тѣзи двѣ течения въ нея водѣха систематическа борба за надмощие. До 1874 година въ революционата партия господствуваше първото течение, а отъ 1874 година до възстанието господствуваше второто. Всѣко отъ тѣхъ се явяваше изразъ на извѣстни класи съ различно социално положение: първото — на по-заможната дребна буржуазия и революционо настроената часть отъ търговско-индустриалната и селската класа, второто — на изпадващата и пролетаризирана дребна буржуазия и селска маса. Въ срѣдата на тѣзи класи само революционата партия намираше широко съчувствие и подържка. Споредъ това и съдържанието на двѣтѣ революциони течения бѣ различно. Различието се изразява въ различнитѣ обществени идеали, които поставяха на „народната революция“ двамата прѣдставители на тѣзи двѣ течения, а имено Любенъ Каравеловъ и Христо Ботевъ.

За Любенъ Каравеловъ обществено-политически идеалъ, който трѣбваше да реализира „народната революция“, бѣше *демократическата република*, основана върху „либерални начала“, а имено както Америка и Швейцария. Въ брой 40 на в. „Свобода“ (1869 г.) той пише: „Сичките народи въ Европа са намиратъ днесъ въ движение,

сѣко плѣме иска да вжрви напрѣдъ, сѣка народность иска да живѣе самостоятелно, сѣки човѣкъ желае да са управлява по своята воля, да са ржководи въ живота си сжобразно съ своите лични и обществени потрѣбности и не иска да му сѣдятъ на врата отдѣлни министри, да го управляватъ по своятъ произволъ и да ядатъ на готово неговиятъ потъ и кржвъ". Прѣзъ два броя въ сжщия вѣстникъ Л. Каравеловъ казва така: „Трайна, щастлива и прогресивна държава може да бжде само тая: 1) която е сжставена изъ една народность или баремъ изъ едно племе, което има еднакви нрави, обичаи и религия; 2) която е сжставена на либералните начала както Америка, Швейцария и Белгия". Въ сжщия брой на сжщата страница четемъ: „Въ днешните времена, когато въ Европа са сжставляватъ господарства съ по 50—70 мил., сѣка една малка народность трѣбва или да са покори на нѣкоя чужда сила и да са откаже отъ своето историческо сжществувание или да са сжедини съ друга нѣкоя народность на най-либералнитѣ начала (както е съединението на Швейцария и Америка) и да сжстави съ нея отбранителна федерация". Три години слѣдъ това Л. Каравеловъ вече въ в. „Независимость" (1873 г.) въ бр. 47 пакъ изтъква сжщиятъ обществено-политически идеалъ. Тамъ той пише: „Само крайната свобода (като напр. въ Америка и Швейцария) е въ сжстояние да унищожи историческите, националните и племени отличия".

Ясно е, че обществено-политическиятъ идеалъ, който Л. Каравеловъ поставяше на революционата партия да реализира въ България, не отиваше по-далечъ отъ една буржуазна демократическа република. Този идеалъ тъкмо отговаря на идеалитѣ на една по-заможна дребна буржуазия, на една издигаща се търговско-индустриална класа. Л. Каравеловитѣ обществени и политически възгледи сж единъ буржуазенъ радикализмъ. Л. Каравеловъ бѣ изработилъ тѣзи възгледи сигурно подъ влиянието на радикализма въ Сърбия, дѣто той бѣ живѣлъ доста врѣме слѣдъ възвръщането си отъ Русия и то тъкмо тогава, когато радикализмътъ въ Сърбия се развиваше. Той имаше между българитѣ въ Сърбия и Ромжния много привърженци на не-

говитѣ идеи и главно между по-заможнитѣ българи, които и му помагали въ революционата дѣйность. А това показва, че обществено-политическитѣ идеали на Любена се явяваха изразъ на идеалитѣ на заможната буржуазия изобщо.

2. Комунаритѣ.

Прѣдставитель на това течение се явява Христо Ботевъ. За него обществено-политическия идеалъ, който трѣбва да реализира революционата партия, съставлява сѫщо *демократическа република*, но основана „на принципитѣ на най-новата наука", т. е. *социалната република*. Идеалитѣ на Хр. Ботевъ отговарятъ тъкмо на една изпаднала дребна буржуазия, на хора, които сѫ изгубили надѣждата да повърнатъ старото си положение, на пролетаризиранитѣ, съ една дума, „на сиромашьта". Хр. Ботевъ подъ понятието „народъ" разбира имено този народъ, „сиромашьта". Този имено народъ Хр. Ботевъ идеализира и го идентифицира съ *богомилитѣ*, на които той гледа като на една народна революциона сила. По-горѣ видѣхме, какъ той изкарва, че „българинътъ" мразѣлъ още отъ найстаро врѣме „чорбаджиятъ и духовенството" и какъ българскиятъ „народъ" заедно съ другитѣ славяне ималъ, „що да каже въ свѣта, що да внесе въ човѣщината". Ботевъ идеализираше не само „народа", но и основитѣ на неговия тогавашенъ социаленъ животъ. Въ сѫщата статия: *„Народътъ вчера, днесъ и утрѣ"*, като се пита, какво е бѫдащето на българския народъ, казва: „Нашия народъ има свой особенъ животъ, особенъ характеръ, особена физиономия, която го отличава като народъ — дайте му да са развива по народнитѣ си начала и ще видите каква часть отъ обществения животъ ще развие той; дайте му или поне не бѫркайте му да са освободи отъ това варварско племе, съ което нѣма той нищо общо, и ще видите какъ ще той да са устрои. Или не видите семето, зародишътъ въ неговитѣ общини безъ всѣка централизация, въ неговитѣ еснафи, дружества, мѫжки и женски и дѣтински? Или не видите въ него и това що казахме по-горѣ?.."

Христо Ботевъ прѣзъ 60-сетитѣ години се учеше въ

Русия. А тѣзи години въ Русия бѣха години на силенъ революционенъ кипежъ. Въ основата на революционото движение въ Русия прѣзъ онова врѣме лѣжаха *социалистическитѣ* идеи на Н. Чернишевски. *Социализмътъ* на този знаменитъ руски философъ, економистъ и публицистъ съставлява утопическия периодъ на социализма въ Русия. За Н. Г. Чернишевски западната цивилизация бѣше гнила вече, главно поради това, че тя водѣше къмъ пролетаризиране на маситѣ, къмъ създаването на пролетарската класа. Послѣдното обстоятелство Н. Г. Чернишевски считаше за *язва* въ живота на западнитѣ народи, продуктъ и признакъ на гнилость въ западната цивилизация. Поради това Н. Г. Чернишевски считаше, че Русия може да избѣгне тази *язва*, като мине къмъ една по-висока обществена форма. Тази възможность той виждаше въ *особения* социаленъ животъ на руския народъ. *Селската община*, съ общинното владѣние на земята, *артелитѣ*, т. е. занаятчийскитѣ и работнически сдружения въ градоветѣ, за общо прѣдприемане на работи и общото имъ извършване, и *трудовото начало*, както се изразяваха тогава въ Русия, лѣгнало въ основата на свѣтогледа на руския народъ, съставляваха, споредъ Чернишевски, отличителнитѣ черти на социалния му животъ, каквито у другитѣ народи не съществувалъ. Чернишевски доказваше, че историческото развитие отива къмъ ония обществени форми, които съставляваха негова първоначална изходна точка. Отъ комунистическата форма почна то, къмъ нея и отива, но въ по-висока форма. Рускиятъ народъ е запазилъ тази първоначална комунистическа форма, оставаше върху нея да се основе цѣлиятъ руски животъ и да се развие тая първобитна комунистическа форма въ по-висока, безъ да има нужда Русия да минава прѣзъ оная „язва“, която разяждала западна Европа, т. е. безъ да мине прѣзъ капиталистическото развитие. Обаче, кой ще направи това? — Очевидно, това ще направи самиятъ „народъ“, подпомогнатъ отъ революционата интелигенция; съ други думи, това ще стане чрѣзъ една „народна революция“, къмъ която да се подготви руския народъ не е мжчна работа: историческата му умраза къмъ чокойството (чорбаджийството), къмъ бюро-

крацията и горното духовенство и, изобщо къмъ официалната църква, противъ които въ миналото рускиятъ народъ не веднажъ е възставалъ общо и частично, съставляваха вѣрната гаранция за лесното му подготвяне за една „народна революция“, за „социалната революция“ въ името на *социалистическия идеалъ*, който е идеалъ на руския народъ, който съставлява основа на социалния му животъ. Такава бѣше теорията. Практически тя се изрази въ началото на 70-титѣ години въ знаменитото „хожденіе въ народъ“, отиването на интелигенцията срѣди народа съ цѣль да организира „народната революция“. Хр. Ботевъ попадна въ Русия да се учи тъкмо въ това знаменито врѣме, когато *социалистическитѣ* идеи на Чернишевски напълно господствуваха срѣди революционо настроената руска интелигенция, когато тѣ проникваха въ университетитѣ, въ гимназиитѣ, въ семинариитѣ, въ педагогическитѣ институти и училища и въ недоволната часть на руското общество, въ либералнитѣ свободни професии, въ така наричанитѣ *разночинци* и въ различнитѣ слоеве на славянофилствуващето и *кающето* се за прѣгрѣшенията си къмъ народа руско дворянство.

Ако сравнимъ току-що казаното съ възгледитѣ на Хр. Ботевъ, ще стане ясно, че тѣ сж социалистическитѣ идеи на руския знаменитъ социалистъ Чернишевски. Хр. Ботевъ оцѣнява „българския народъ“ и неговото тогавашно социално устройство отъ гледна точка на тѣзи социалистически идеи. Социалното устройство на българския народъ за него е *особено*, което го отличава отъ другитѣ народи, което му придава „особенъ характеръ, особена физиономия“. Това особено социално устройство на бъларския народъ Хр. Ботевъ вижда въ „неговите общини, безъ всѣка централизация, въ неговитѣ еснафи, дружества, мжжки и женски и дѣтински“. „Народната революция“, като освободи българсия народъ отъ турското иго, ще му даде възможность да се устрои по комунистически, като развие имено тази часть отъ своя „обществен животъ“, т. е. като развие въ по-висока форма общинното управление, еснафскитѣ и работнически сдружения. Нѣма нужда да доказваме, че този социализмъ е единъ *утопически социа-*

лизмъ, главниятъ недостатъкъ на който се състои въ това, че идеализира единъ социаленъ животъ, плодъ на закжснѣлость, на неразвити економически условия, който е осжденъ поради това да изчезне.

Впрочемъ, социализмътъ на Хр. Ботевъ е едно смѣшение на социалистическитѣ идеи на Чернишевски и Прудона. Но до 1871 год. у него господствуватъ първитѣ надъ вторитѣ, а отъ 1874 год. обратно. Слѣдъ шестия брой в. *„Дума на българските емигранти“* спира, и Хр. Ботевъ слѣдъ това до декември 1874 г. напуска публицистическото поле, като само отъ врѣме на врѣме взима участие въ Любенъ Каравеловия в. „Независимость“ съ разни хумористически подлистници и писма. Прѣзъ декември 1874 год. Л. Каравеловъ се отказва отъ революционата дѣйность, като се залавя за чисто просвѣтителна. Той спира в. „Независимость“ и почва в. „Знание“. Тогава Хр. Ботевъ почва да издава в. „Знаме“. Тука вече у него господствуватъ идеитѣ на Прудона.

Прудоновиятъ *социализмъ* е дребнобуржуазенъ социализмъ. Прудонъ пише за „Економическитѣ противорѣчия или философия на мизерията“, доказва, че *собствеността е кражба*, че тя е ограбенъ отъ капиталистическата класа работнически трудъ, обаче, рѣшава „социалния въпросъ“, като запазва стоковото обръщение, частната собственость и имотната класа, като иска унищожението само на паричното обръщение чрѣзъ една „народна размѣнна банка“, която да служи за размѣната на стокитѣ. Неговото разрѣшение на „социалния въпросъ“ съставляваше чиста *утопия*, но която тъкмо отговаряше на копнежитѣ на дребната буржуазия. Прудонъ се опита практически да осжществи своята утопия, като отвори публична подписка за устройството на „народната размѣнна банка“, която първо врѣме имаше грамаденъ успѣхъ, но скоро стана ясна цѣлата утопичность на Прудоновото разрѣшение на „социалния въпросъ“. Банката фалира, безъ да остави каквито и да било прѣобразователни слѣди. Но отъ този дребнобуржуазенъ социализмъ до анархизма има само една крачка. Слѣдъ пропадането на банката, Прудонъ пише теорията на анархизма. Споредъ Прудоновата теория на анархизма, всичкото

зло иде отъ държавата, отъ правителствата, които заедно съ паразитната класа, въ която влиза и духовенството, противъ което, както и противъ религията, Прудонъ хранѣше най-голѣма умраза, съставляватъ съзаклятие противъ народитѣ. Разрушението на държавата и на религията, и замѣстването ѝ съ комуната, съ общината, основана на равенството и свободата — такава бѣше накжсо Прудоновата анархистична теория, която по-сетнѣ въ лицето на руския революционеръ Бакунина намѣри най-ревностния си апостолъ.

Името и идеитѣ на Прудона на врѣмето си бѣха твърдѣ популярни и особено въ романскитѣ страни, дѣто феодалнитѣ и дребно-буржуазнитѣ отношения още господствуваха. За Ботевъ идеитѣ на Прудона не бѣха чужди. Прудоновското му отношение къмъ религията и духовенството показва това, а по-нататъкъ Ботевъ вече проповѣдва Прудоновскитѣ идеи. Ботевъ почна своята публицистическа и революциона дѣйность тъкмо въ знаменитата 1871 год., въ годината на възстанието на пролетариата въ Парижъ, на *Комуната*. До тази знаменита година въ романскитѣ народи, особено въ Франция, господствуваха *социалистическитѣ* идеи на Прудона. Голѣма часть отъ парижкитѣ комунари бѣха прудоновисти. Изобщо, *работническиятъ социализмъ*, Марксовитѣ идеи на *научния социализмъ* още отъ малцина бѣха усвоени. Ботевъ се учеше въ Русия, дѣто наредъ съ идеитѣ на Н. Чернишевски, дѣятелно се разпространяваха отъ послѣдователитѣ на Бакунина и идеитѣ на Прудона. Слѣдъ напускането на Русия Ботевъ живѣеше въ Ромжния, дѣто името и идеитѣ на Прудона сжщо бѣха извѣстни. Когато Ботевъ излѣзе отново на публицистическото поле и на чело на революционата партия съ в. „Знаме“, той се яви вече съ Прудоновитѣ идеи. Въ бр. 14 на в. „Знаме“, Ботевъ, като говори за беззаконията на тогавашното ромжнско правителство, казва: „И ние имаме пжлно право да кажемъ заедно съ Прудона, че всѣко едно правителство е заговоръ, сжзаклятие противъ свободата на човѣчеството“. Въ бр. 16 на сжщия вѣстникъ той казва: „Единъ отъ най-главнитѣ врагове на прогресътъ и на свободата сж биле, а може би, още дълго

врѣме ще бждать, духовенството и религията. Ако тие и да сж имали какво-годе значение за човѣчеството, то е било въ епохата на християнството, т. е. въ ония ближни времена, когато учениците на Христа, заедно съ чистото, но идеалното и неземното негово учение, сж проповѣдвали нѣкакавъ си комунизмъ въ обществото". Цитираната статия отъ бр. 14 Ботевъ започва съ слѣднитѣ редове: „Само разумниятъ и братскиятъ сжюзъ между народите е въ сжстояние да унищожи тѣглилата, сиромашията и паразитите на човѣшкиятъ родъ и само тоя сжюзъ е въ сжстояние да вждвори истинна свобода, братство, равенство и щастие на земното кжлбо. Дордето народите бждатъ раздѣлени по между си съ машинациите на своите всевжзможни империи, констинтуции и републики и дордето тие, изъ слѣпо едно нископоклоничество кжмъ божите помазаници, глѣдатъ единъ на други като на врагове, до тогава не ще да има щастие на земята, не ще да има бѣлъ день за човѣкътъ. Правителството и привилегированнитѣ класове у сѣки народъ ще да мжчатъ и притѣсняватъ сиромахътъ, ще да поядатъ неговътъ трудъ, ще да го джржатъ въ невежество, ще да увеличаватъ въ квадратъ и въ кубъ неговите исторически глупости и въ заключение на всичкото това ще да го испроваждатъ да бие и истрѣбява брата си или да бжде битъ и истрѣбенъ отъ него. Разбира се, че ако да би могле народите да разбератъ веднажъ за сѣкога дѣ лѣжатъ изворите на тѣхните страдания, то тие тутакси сж би убѣдили, че главните и единствените тѣхни врагове сж самите тѣхни правителства и онзи классъ паразити, които, за да могатъ да прекарватъ своя празенъ и вредителенъ животъ, сж станали душа и тѣло съ тиранете и подъ покровителството на „законите" упражняватъ принципите на лжжата и кражбата. Основа на сѣко едно господарство е кражбата, лжжата и насилието".

Както виждаме отъ туко-що цитираното, Хр. Ботевъ тука се намира вече подъ пълното влияние на Прудоновитѣ идеи. Трѣбва да се напомни тука, че Прудонъ бѣ единъ извънредно непослѣдователенъ умъ. Той проповѣдва, както видѣхме, „социаленъ прѣвратъ" въ обществото чрѣзъ

унищожението на паричното обръщение, но въ сѫщото врѣме той се обявява противъ социалиститѣ. Опитва се да *произведе* „социалния прѣвратъ“ чрѣзъ основаването на „народна банка“ за размѣна на стокитѣ, фалирва и пише теория на анархията. Но слѣдъ нѣколко години се отказва отъ анархистическитѣ идеали, като утопични, и проповѣдва вече „принципа на федерацията“. Обаче, неговитѣ идеи се усвоиха отъ мнозина и съставляваха концепция, отъ една страна, на социалиститѣ, отъ друга, на анархиститѣ. Социалниятъ идеалъ на Хр. Ботевъ, както вече знаемъ, съставляваше социалната република, основна единица на която съставлява *комуната*, „общината, безъ всѣкаква централизация“ и „еснафитѣ, дружествата, мѫжки и женски и дѣтински“, които, споредъ него, съставляваха отличителна черта на българския народъ и на славянитѣ. Но това той проповѣдваше въ първия периодъ отъ неговото развитие. Въ втория периодъ той проповѣдваше вече „братския съюзъ между народите“, който само „е въ сѫстояние да унищожи тѣглилата, сиромашията и паразититѣ на човѣшкиятъ родъ“ и „да вѫдвори истинна свобода, братство, равенство и щастие на земното кѫлбо“. Но реализирането на тоя съюзъ е възможно само слѣдъ едно коренно прѣобразуване на „социалното и политическо устройство“ на съврѣменото общество. „Всѣко едно откритие и усѫвършенствуване въ науката и индустрията — казва Ботевъ въ брой 17 на „Знаме“ — ако то не може да са приложи на практика отъ сѣкиго и да принася еднаква полза както на богатиятъ, така и на сиромахътъ, е вредително за прогресътъ на свободата, а слѣдователно и за щастието на човѣчеството. Наистина въ послѣдното столѣтие естествовѣдението, физическите и математическите науки сѫ направили голѣми успѣхи въ своето развитие, но отъ сичките тѣхни резултати ние виждамъ, че се ползува само оная часть отъ човѣчеството, която и безъ това сѣкога е живѣла добрѣ, и безъ това никога не е работила нищо, и безъ това постоянно е пила кръвьта на милиони нещастни човѣчески сѫщества. Погледнете на сичките цивилизовани страни въ Европа, прислушайте се на ония вопли и страдания, които се чуятъ задъ офици-

ялнитѣ ширми на човѣческиятъ напредакъ, обърнете серiозно внимание на отчаяната борба между трудътъ и капиталътъ, както въ Европа, така и въ Америка и вие ще да са увѣрите въ истинностьта на нашитѣ думи и ще да кажете заедно съ здравиятъ разумъ, че при днешното общественно и политическо устройство на человѣчеството, сиромахътъ е на сѣкадѣ робъ, а робътъ на сѣкадѣ сиромахъ".

Такива сж *социалистическитѣ* възгледи на множеството *социалисти* по онова врѣме, когато Хр. Ботевъ се учеше, а по-сетнѣ и дѣйствуваше. Тѣ сж твърдѣ далечъ отъ идеитѣ на Марксъ-Енглесовия, на *научния социализмъ*. Социализмътъ, който Хр. Ботевъ застжпваше въ България, не е въ състояние да обясни причинитѣ на социалното неравенство, на раздѣлението на народитѣ на „привелигировани" и „робе", на „паразити" и „сиромаси". Той обяснява това съ самия фактъ на класовото раздѣление, и съ невѣжеството, неразумностьта на „робовете", и изобщо на хората, а сжщо и съ злата воля на „тираните и паразитниятъ класъ", факти, които имено и трѣбваше да се обяснятъ. Тъй че, социализмътъ не е историческа необходимость, която се налага отъ историческото развитие на человѣческото общество, а искане на човѣшкия „разумъ". Съ други думи, социализмътъ, който Хр. Ботевъ застжпваше бѣ *утопическиятъ* или *дребнобуржуазниятъ социализмъ*. На въпроса, при какви условия е възможенъ „социалниятъ прѣвратъ" и основанието на „братския съюзъ между народите" върху принципитѣ на „истинна свобода, братство и равенство", утопичниятъ социализмъ може да отговори само: при условието да се махне неравенството и паразитизма, да се махатъ „короните" и „килимявките", „тираните" и „чорбаджиите", но чрѣзъ какви условия ще се достигне този „идеалъ", дали той е възможенъ при всички условия, или при дадени материални условия и защо е възможенъ, върху тѣзи въпроси утопическиятъ социализмъ нищо не е въ състояние да обясни, или дава сжщо тъй утопични отговори. Сжщо тъй утопически той отговаря и на въпроса: кой и какъ ще реализира заповѣдьта на „разума" — да бжде комунистическото общество, да бжде

стическиятъ идеалъ! — На този въпросъ социа-
на Хр. Ботевъ може да отговори само съ думитѣ:
ата революция“ ще направи това, или, както мис-
анкиститѣ, това ще направи тайното революционо
во, което въ сгоденъ моментъ напада на правител-
грабва властьта и декретира „социалната репуб-
Очевидно е, че и този отговоръ нищо не обяснява.
е това „народна революция“ и възможно ли е да
етира „социалниятъ прѣвратъ“ съ единъ ударъ отъ
йно революционо дружество? — Това сж въпроси,
ито утопическиятъ социализмъ нито се спира, за
бясни. Класовата борба, като пружина на истори-
движение, е непонятна за него. Ако той говори
а, то я разбира като борба на „прогресивнитѣ“
и или на „народа“ съ реакцията, на прогресивнитѣ
ли съ реакционитѣ, на разума съ прѣдразсждацитѣ,
одата и истината съ тиранията и лъжата и т. н.
дѣхме вече, че за Хр. Ботевъ борбата е лостътъ
ѣшкия прогресъ“, че „безъ борба свѣтътъ и до
цѣше да бжде на точката на Япония“. Но видѣхме
що, че „борбата“ у него е борба „за свобода и
, на конституцията съ монархията, на републиката
титуцията и на общината съ републиката, т. е. тя е
а отвлеченитѣ принципи, а не класова борба, или задъ
на тия принципи той не вижда борбата на материал-
тереси на класитѣ, на които борбата за принципи е само
ическо облѣкло. И като не вижда истинската пружина
рическото движение, той не е въ състояние нито да об-
учно това движение, нито да обоснове научно истори-
необходимость на социализма. Затова той е и се
топиченъ и *дребно-буржуазенъ социализмъ.*

актътъ, че тогава този утопиченъ социализмъ господ-
ле надъ умоветѣ на множеството социалисти и
етариата, лесно се обяснява. Монополътъ на Ан-
международния пазаръ и грамадното разцъвтяване
стрията въ нея, обширнитѣ колонии, които можеха
ичатъ отъ Англия една часть отъ пролетариата и то
телната; отъ друга страна, бавното капиталистиче-
витие въ другитѣ голѣми страни, бѣха причина, че
та борба на пролетариата не бѣше въ състояние да

наложи своя печатъ върху умоветѣ на социалиститѣ и да ги тласне къмъ идеитѣ на Марксъ-Енгелсовия социализмъ. Христо Ботевъ се е родилъ и порасналъ въ България, училъ се е въ Русия и е работилъ въ Ромжния, — страни съ срѣдневѣковни феодални и дребно-буржуазни отношения. Естествено е, значи, че ако въ страни по-напрѣднали въ социалното развитие, като Франция и др., множеството отъ социалиститѣ не можеха да отидатъ по-далече отъ дребно-буржуазния социализмъ, то Ботевъ още по-малко можеше да направи това. Ние по-нататъкъ ще видимъ, какъ тѣзи условия, при които дѣйствуваше Хр. Ботевъ, влияеха върху социалното развитие на България, слѣдъ освобождението изобщо и особено върху развитието на социалистическата мисъль у насъ. Но въ всѣки случай, Ботевитѣ социалистически идеи влияеха върху революционата пиртия и революционеритѣ. Въ основата на извѣстната „свада“ между Хр. Ботевъ и Л. Каравеловъ лѣжаха принципиалнитѣ различия въ възгледитѣ имъ. Сжщитѣ различия накараха Хр. Ботевъ да се раздѣли и отъ другитѣ свои другари революционери, да напусне въ края на 1875 год. централния комитетъ на революционата партия и да спрѣ в. „Знаме“. Но неговитѣ идеи вече проникнаха въ умоветѣ на мнозина революционери, които мечтаяха, слѣдъ освобождеиието на „народа“, да издигнатъ „комунистическо царство“, дѣто да нѣма „робе и притѣснители чужди и свои“. Бенковски слѣдъ прѣвзимането на Панагюрище вече вижда България прѣобърната въ едно „комунистическо“ царство и на своето недълготрайно царуване въ Панагюрище той придава комунистически видъ. Ботевитѣ идеи придадоха на революционото движение слѣдъ 1873 год. новъ и твърдѣ възвишенъ полетъ, вдъхнаха новъ ентусиазмъ въ революционитѣ срѣди, които слѣдъ събитията въ 1873 год. бѣха паднали въ отчаяние. Отъ друга страна, Ботевитѣ идеи дълго врѣме упражняваха голѣмо влияние върху умственото равитие на младитѣ поколения слѣдъ освобождението на днешна България, за която Ботевъ си сложи коститѣ на вратчанския балканъ, като войвода на една чета, която въ 1876 година прѣзъ май мина Дунава, *за да* се присъедини къмъ възстаналия робъ.

ЧАСТЬ ВТОРА

ГЛАВА ПЪРВА.

Отъ освобождението до 1885 година.

1. Освобождението.

Опитътъ на революционата партия въ 1876 година да се освободи България и да се извърши „радикалния прѣвратъ“ въ нея чрѣзъ една „народна революция“ свърши съ пълна несполука. Обаче, жестокоститѣ, съ които Турция потуши възстанието въ 1876 год., дадоха на Русия отдавна очаквания отъ нея поводъ, за да се опита да осѫществи своитѣ завоевателни планове на „Близкия Изтокъ“, на Балканския Полуостровъ. И наистина, въ 1877 година Русия обяви война на Турция подъ знамето: „за освобождението на християнитѣ“. Както сега е извѣстно, подъ това знаме се криеха съвсѣмъ други цѣли. Прѣди да обяви войната, Русия бѣ влѣзла въ споразумѣние съ Австрия, споредъ което послѣднята добиваше правото да окупира Босна и Херцеговина, а Русия правото да дѣйствува съ развързани рѫцѣ противъ Турция и въ откѫснатитѣ отъ нея области. Германия, политиката на която спрямо Австрия състои въ тласкането ѝ къмъ „Изтокъ“, и въ отслабването на своята съсѣдка Русия чрѣзъ една война съ Турция, не можеше да има нѣщо противъ руско-турската война. Франция, която слѣдъ поражението ѝ отъ Германия въ 1871 г. още не бѣше се окопитила и която се явяваше и осамотена отъ другитѣ сили, не можеше да се противопостави на Русия. Само една Англия явно се противопоставяше на желанието на Русия да обяви война на Турция, но и тя не бѣше въ състояние да попрѣчи на войната. При такива обстоятелства Русия нагледъ има-

ше всички шансове да изпълни своя завоевателенъ планъ на Балканския Полуостровъ. И дѣйствително, слѣдъ едногодишна война, пълна съ поражения за рускитѣ войски и напраздни жертви, свидѣтелство за гнилостьта на абсолютическия руски строй, най-сетнѣ, рускитѣ войски стигнаха до С. Стефано, близо до Цариградъ. Но тъкмо, когато се мислеше, че Русия е близко до цѣльта си и че твърдо се установява на Балканския Полуостровъ, тя трѣбваше да спрѣ войната и въ най-близко бждаще да напустне завоеванитѣ отъ нея области. Тя побърза да сключи *миренъ договоръ* съ Турция, така нарѣченият *Санъ-Стефански договоръ*, споредъ който, между другото, Турция признаваше за свободна *С. Стефанска България.* Послѣднето бѣ една доста хитра дипломатическа игра отъ страна на Русия. Като прѣдвиждаше, че надеждитѣ, които възлагаше върху руско-турската война, ще бждатъ осуетени отъ Берлинския конгресъ, отъ събранието на дипломатитѣ въ Берлинъ, Русия, очевидно, мислѣше да убѣди българитѣ още повече въ нейнитѣ безкористни намѣрения спрямо България и на Балканския Полуостровъ съ прѣдвиждането въ С. Стефанския договоръ една С. Стефанска България, въ която да влизатъ всички турски области, които се смѣтатъ за български. Идеалътъ за С. Стефанска България, тъй тържествено признатъ отъ Русия чрѣзъ С. Стефанския договоръ, трѣбваше, отъ една страна, да прѣмахне подозрѣнията на българитѣ частно и на народноститѣ на Балканския Полуостровъ спрямо тайнитѣ намѣрения на руската дипломация и, отъ друга, — да привърже къмъ нейната политика българитѣ, да увеличи суевѣрието въ масата на българския народъ за „освободителната мисия“ на Русия въ свѣта. Рускиятъ царизмъ имаше твърдѣ голѣма нужда да подържа това суевѣрие както на Балканския Полуостровъ и изобщо вънъ отъ Русия, тъй и вжтрѣ срѣдъ маситѣ на руската империя.

Слѣдъ сключването на С. Стефанския договоръ веднага се свика Берлинския конгресъ отъ дипломатитѣ на европейскитѣ държави. Споредъ приетия отъ този конгресъ договоръ, Сѣверна България биде призната за васално княжество, а Южна България — за автономна

провинция съ генералъ-губернаторъ християнинъ и свое вжтрѣшно управление, подъ името *Източна Румелия*. На Берлинския конгресъ руската дипломация имаше да защищава само рускитѣ интереси. Въ тѣхъ влизаше, безъ съмнѣние, да окупира Сѣверна и Южна България, както Австрия окупира Босна и Херцеговина. Но щомъ руската дипломация се убѣди, че окупирането на двѣтѣ освободени части е невъзможно, то раздѣлянето имъ отъ Берлинския конгресъ не само нё се явяваше противъ интереситѣ на Русия, но, напротивъ, тъкмо отговаряше на бждащитѣ ѝ планове на Балканския Полуостровъ. Една С. Стефанска България, една голѣма България — това не бѣше въ неинъ интересъ. Прѣди всичко, една разпокжсана, слѣдователно, слаба България означаваше за руската дипломация още по-голѣмо привързване на масата отъ българския народъ къмъ Русия, още по-голѣмо подхранване на *русофилството* въ България, на суевѣрието за „освободителната мисия“ на руския царизмъ на Балканския Полуостровъ, особено спрямо българитѣ. Отъ друга страна, една турска область, макаръ и автономна, каквато се явяваше Южна България, прѣдставляваше за Русия въ бждащата ѝ дѣйность противъ Турция една точка, населена съ едно признателно къмъ „освободителката“, слѣдователно, съ приятелско население, която тя може да обърне въ една много сгодна база за прѣхвърляне военни сили и опжтването имъ къмъ Цариградъ. Поради това руската дипломация не само не можеше да бжде противъ плана на Берлинския конгресъ за раздѣлянето на България на двѣ независими една отъ друга части съ различно политическо положение, но тя възставаше и противъ протеститѣ на населението имъ за това раздѣляне. Така че, освобождението на Сѣверна и Южна България не бѣше въ сжщность плодъ на „освободителната мисия“ на руския царизмъ, а плодъ на неговата завоевателна политика и на противодѣйствието на другитѣ европейски сили. Ако да нѣмаше послѣдното, сигурно „освобождението“ щѣше да се свърши съ покоряването на двѣтѣ части отъ България подъ руския деспотизмъ.

Обаче, руско-турската война и сключването на С.

Стефанския договоръ закрѣпи въ масата на българския народъ суевѣрието за „освободителната мисия“ на Русия. Даже раздѣлението на България на двѣ части съ различно положение руската дипломация използува за закрѣпването на това суевѣрие. Руската дипломация веднага слѣдъ закриването на Берлинския конгресъ изтрѫби, че „неполукитѣ“ на Русия въ този конгресъ се дължѣли на нѣмцитѣ и англичанитѣ. Впрочемъ, суевѣрието на селската маса и дребната буржуазия, т. е. на българския народъ, съществуваше и прѣди руско-турската война, прѣди освобождението. Българскиятъ народъ не можеше и да помисли, че той ще може нѣкога да се освободи самъ съ собственитѣ си сили отъ турското иго. Той очакваше спасение отъ сѣверъ, отъ „Дѣда Ивана“, т. е. отъ Русия. Войнитѣ на Русия съ Турция, които се прикриваха отъ руската дипломация съ интереситѣ на „православието“ на Изтокъ, вмѣсването ѝ въ полза на въстаналитѣ гърци и сърби съ цѣль да отслаби Турция и по-лесно да достигне своитѣ планове на пѫтя за Цариградъ, създадоха въ българския народъ суевѣрието, че Русия е „освободителката“ на народитѣ и, слѣдователно, само отъ нея може да дойде освобождението му отъ турското иго. Това суевѣрие на масата отъ българския народъ се подкрѣпяваше отъ всички нейни прѣдставители и ржководители, съ твърдѣ рѣдки изключения, съ изключение на отдѣлни единици. То се подхранваше и отъ ония, на които не бѣше тъй злѣ при турското иго и които проповѣдваха „мирния прогресъ“ и отъ ония, които съставляваха революционата партия. Разликата между еднитѣ и другитѣ бѣше тази, че първитѣ бѣха противъ всѣкакво възстание и проповѣдваха очакване на момента, когато Русия „ще извади калжча“; вторитѣ, напротивъ, най-напрѣдъ вѣрваха, че освобождението може да се постигне съ едно общо възстание, чрѣзъ една „народна революция“, а по-сетнѣ, когато изгубиха вѣрата въ „народната революция“, проповѣдваха възстание, което ще се послѣдва отъ голѣми жестокости отъ страна на Турция, които ще прѣдизвикатъ намѣсата на Европа, а на Русия ще дадатъ поводъ да ѝ обяви война, резултатъ на която ще бѫде освобождението на България. По такъвъ начинъ

всички подържаха суевѣрието на масата отъ българския народъ въ безкористието и „освободителната мисия“ на Русия, главно на нейния царь. По такъвъ начинъ въ селската маса и дребната буржуазия у насъ се създаде прѣдставление за Русия, като за най-силната и най-богата страна, а за рускитѣ царе като за „освободители“ и „покровители“ на България, безъ които тя не може да сѫществува, безъ които не може нищо да направи, пъкъ и не бива да прави, за да не ги разсърди и да не си дигнатъ отъ нея своето „покровителство“. При това социалниятъ прѣвратъ, настѫпилъ въ България слѣдъ освобождението, създаде въ първо врѣме сравнително по-добро положение за селската маса и дребната буржуазия. Това още повече затвърди лъжвото имъ прѣдставление за Русия, като „освободителка“ и „покровителка“ на България и на християнитѣ; то съставлява основата на *русофилството* у насъ, което играеше и играе твърдѣ важна роля въ политическия животъ на нашата страна слѣдъ освобождението. Русофилското суевѣрие на масата се явява въ рѫцѣтѣ на буржуазнитѣ партии и котерии инструментътъ, съ който тѣ си служатъ, за да изтръгватъ нейната подържка въ борбитѣ си и неусѣтно да я събличатъ.

2. Социалниятъ прѣвратъ.

Освобождението донесе на България, ако не съвсѣмъ „радикаленъ прѣвратъ“, какъвто проповѣдваше Хр. Ботевъ, и очакваха нѣкои отъ революционеритѣ, то все пакъ голѣмъ социаленъ прѣвратъ. Прѣди всичко, едро-фабричното и манифактурно производство, което бѣше почнало да се развива, пропадна; цвѣтущето занаятчийство въ крайбалканскитѣ градове и паланки сѫщо пропадна. Отъ една страна, пазарътъ, който прѣди освобождението подхранваше развитието на фабричното производство и занаятчийството и който съставляваше цѣлата турска империя, се съкрати. Отъ друга страна, княжеството България, което до 1885 г. се състоеще само отъ Сѣверна България, бѣше създадено върху принципа за *свободата на търговията*. Това означаваше, че стокитѣ отъ европейското

капиталистическо производство можеха да се внасятъ въ княжеството свободно, почти безъ мито. Поради това княжеството още отъ първитѣ години на създаването му стана пазарище за произведенията на европейското капиталистическо производство. Конкуренцията на послѣдното въ България подрови българското старо занаятчийство. Още първитѣ години слѣдъ освобождението, още при руското управление на България, занаятчиитѣ и търговцитѣ отъ крайдунавскитѣ градове се оплакваха отъ тази конкуренция и прѣдявяваха съ петиции до властитѣ искането да се взематъ мѣрки противъ свободното внасяне на стоки отъ странство. Отъ третя страна, освобождението измѣни самия животъ на градското население, донесе нови потрѣби, които старото занаятчийство не можеше да задоволява и които, напротивъ, се задоволяваха отъ произведенията на европейското производство. Но поради всичко това старото занаятчийство пропадна. Мнозина отъ прѣдишнитѣ занаятчии напуснаха занаятитѣ. Едни се заловиха за земледѣлие, по-развититѣ отъ тѣхъ се настаниха на служби. Така че, основата на старата еснафска наредба рухна, което поведе къмъ освобождението на занаятчийството изобщо отъ старитѣ връзки и ограничения и къмъ раздробването му на дребни самостоятелни и свободни стокопроизводители. Изобщо, заедно съ пропадането на старото занаятчийство и на еснафската наредба и съ развитието на новитѣ потрѣби въ градското население се развиватъ нови жизнеспособни занаяти, въ които числото на самостоятелнитѣ дребни занаятчии расте. Съ други думи, изниква новото дребно занаятчийство, изходна точка и необходимо условие за едрото индустриално развитие.

На описания процесъ твърдѣ много спомогна и новото политическо устройство на България. То даде съвсѣмъ новъ образъ и назначение на старитѣ градски общини, които прѣдставляваха съюзъ отъ градскитѣ еснафи. Една отъ функциитѣ имъ присвои държавата, други прѣхвърли върху градскитѣ съвѣти, избирани чрѣзъ общъ и прѣкъ изборъ. По такъвъ начинъ старитѣ градски общини изгубиха своето прѣдишно обществено значение, а, слѣдователно, и старото обществено значение на еснафската на-

редба изчезна. Отъ друга страна, новото политическо устройство създаде редъ държавни и обществени служби, които привличатъ мнозина пропадващи занаятчии. Но най-главно, политическото устройство на България, съградено по образеца на буржуазнитѣ конституционо-монархически държави, създаде скжпо плащани военни, граждански и черковни учреждения и около тѣхъ една особена непроизводителна класа— бюрокрацията. Издържката на новото управление спомогна за по-нататъшното съсипване на занаятчийството, защото на първо врѣме тя падна изключително върху гърба на дребната буржуазия и селската маса. Отъ друга страна, развитието на новитѣ политически и обществени учреждения, които се явиха слѣдъ освобождението, а съ тѣхъ и засилването на новата непроизводителна класа извикваха развитието на нови занаяти, на нови производителни сили, концентирането на търговския капиталъ въ ржцѣтѣ на особена класа — търговската, която и застана на чело на новото индустриално развитие.

И тъй, въ градския животъ освобождението донесе пъленъ социаленъ прѣвратъ, съвсѣмъ нови обществени отношения. Сжщиятъ прѣвратъ то донесе и въ селския животъ. Прѣди освобождението чифлишкото ступанство, което се намираше главно въ ржцѣтѣ на беговетѣ, и селското задружно ступанство съставляваха все още господствуваща ступанска форма. Слѣдъ освобождението и едното и другото изчезватъ. Слѣдъ свършването на руско-турската война и въ освободенитѣ части на България чифлишкото ступанство вече не сжществуваше. Чифлишкитѣ земи на избѣгалитѣ бегове присвоиха селенитѣ на ония села, които по-рано ги обработваха като чифлишка собственость, поради което и българската държава въ 1880 година биде принудена да уреди въпроса за владѣнието имъ отъ селенитѣ, като имъ ги продаде окончателно въ частна собственость. Отъ друга страна, слѣдъ освобождението се започна имиграция, прѣселване на селското население отъ планинскитѣ мѣста къмъ полето, дѣто заематъ земитѣ на бѣгащитѣ турци и на опустошенитѣ и съсипани турски села. Прѣди освобождението една голѣма часть и по-добрата часть отъ полскитѣ земи се намираха въ ржцѣтѣ на турското население, а голѣма

часть отъ българската селска маса населяваше планинскитѣ мѣста, които лѣжатъ по-далечъ отъ друмищата и открититѣ пжтни съобщения. Слѣдъ освобождението голѣма часть отъ селската маса слѣзи отъ планинскитѣ мѣста въ полето. Това прѣселване подрови основитѣ на задружното селско ступанство въ послѣднитѣ му крѣпости. Разлагането на това ступанство въ полскитѣ села и особено въ близкитѣ до голѣмитѣ градове села се извърши още въ турско врѣме, прѣди освобождението. Така че, изчезването на чифлишкото ступанство и разлагането на задружното селско ступанство направиха господствуваща форма слѣдъ освобождението дребното селско-ступанско владѣние и производство. Заедно съ това то изгуби характера си на натурално ступанство прѣдимно и все повече ставаше парично, стоково. Освобождението повика къмъ участие въ политическия животъ и селската маса, направи сношенията между селата и градоветѣ полесни, по-редовни и по-чести. Тѣзи сношения запознаха селската маса съ нови понятия и съ нови потрѣби, които не можаха да бждатъ задоволявани отъ натуралното селско ступанство. Додѣто при задружното владѣние и производство селското ступанство задоволяваше всички потрѣбности на членоветѣ си, при раздробването му на дребни селски ступанства то отслабна и не можеше вече да задоволява новитѣ потрѣбности на членоветѣ си. За да ги задоволи, то бѣ принудено да приеме и характера на стоково производство. Но за бързото измѣняване характера на селското ступанство твърдѣ много спомогна и новата държава. Тя още отъ самото начало се яви като едно голѣмо парично ступанство, т. е. ступанство за сжществуването и развитието на което става необходима паричната размѣна, или съ други думи, нейното сжществуване и развитие изисква прѣобръщане на натуралното ступанство въ стоково. Първо врѣме създадената българска държава черпѣше срѣдства за своето подържане най-много отъ селската маса, значи, отъ селското производство. Тия срѣдства тя черпѣше не въ натура, а въ пари, въ видъ на данъци. Селското ступанство, за да достави на държавата парични срѣдства, трѣбваше да губи характера си на натурално ступанство и да приема характера на парично. По такъвъ начинъ селското ступанство се прѣобръща въ дребно земледѣлческо производство.

Заедно съ промѣнитѣ въ селското ступанство, освобождението донесе коренна промѣна и въ селския общественъ животъ. Прѣди освобождението всѣко село прѣдставляваше една заключена прѣдимно ступанска единица. Селската община прѣдставляваше управление на натуралнитѣ селско-ступански отношения отъ селскитѣ старѣйшини. Съ изключение на разхвърлянето и събирането на данъцитѣ и изпълнението на ангариитѣ, никакви други обществено-политически функции тя не познаваше. Слѣдъ освобождението, обаче, всичко коренно се измѣнява. Селската община се нареди почти по образеца на градската. Отъ ступанска единица прѣдимно, тя се прѣобърна въ обществено-политическа единица, която се туря въ зависимость и подъ контролата на държавнитѣ органи. На нея се прѣдадоха редъ обществени и политически функции, които тя по-рано никакъ не познаваше. Изобщо, слѣдъ освобождението обществениятъ животъ на селото коренно се измѣни. И този прѣвратъ вече стана причина за по-нататъшното развитие на новитѣ социални отношения.

И така, освобождението извърши пъленъ социаленъ прѣвратъ въ освободенитѣ части на България. България слѣдъ освобождението стана страна на дребното буржуазно владѣние и производство, което и се явява изходна точка и необходимо условие за пораждането на капиталистическата форма на производство. Дребната буржуазия и селската маса отъ дребни ступани съставляватъ основната обществена класа. Този прѣвратъ въ обществено-економическитѣ отношения и опрѣдѣля политическитѣ и обществени борби прѣзъ първитѣ години отъ политическия животъ на България.

2. Първитѣ политически партии.

Още въ Учредителното Народно Събрание, при изработването на основния законъ, конституцията, се образуваха двѣ политически партии: *либерална партия и консерваторска партия.* Първата въ Учредителното Събрание съставляваше грамадно мнозинство, когато втората, напротивъ, нищожно малцинство. На чело на първата

стояха такива много извѣстни тогава дѣйци, като П. Славейковъ, Др. Цанковъ, П. Каравеловъ, извѣстенъ по името на брата си Л. Каравеловъ, и къмъ нея принадлѣжаха всички по-интелигентни тогава и влиятелни въ градската маса граждани. Консерваторската партия въ Учредителното Събрание се прѣдставляваше отъ извѣстнитѣ по-сетнѣ консерватори: Гр. Начовичъ, К. Стоиловъ, Д. Грековъ и прѣдставителитѣ на горното духовенство. Либералната партия се бореше за прокарването на *демократическа конституция*, т. е. за основенъ законъ, който дава общо прѣко избирателно право, безъ никакви ограничения, съ едно народно събрание, пълна свобода на словото и печата, на събранията и сдружаванията. Консерваторската партия, напротивъ, се бореше за една ограничена конституция, т. е. за единъ основенъ законъ, който ограничава избирателното право съ *цензъ*, споредъ имота и образованието на гражданитѣ, съ двѣ народни събрания: горно — сенатъ и долно — камара на депутатитѣ, съ ограничена свобода на словото и печата, безъ право на свободни събрания и сдружавания. Въ сѫщность консерваторската партия бѣше противъ всѣко ограничаване властьта на княза чрѣзъ народно събрание; нейниятъ идеалъ бѣше *неограничената монархия*, т. е. самодържавното управление. Но прѣдъ видъ на това, че управлението на двѣтѣ освободени части на България бѣше опрѣдѣлено отъ Берлинския конгресъ и прѣдъ видъ на това още, че въ Учредителното Събрание либералитѣ съставляваха грамадно мнозинство, борбата на консерваторитѣ се свеждаше само къмъ това, да ограничатъ колкото е възможно повече народнитѣ права и да увеличатъ ония на княза. Обаче, при всичкитѣ старания на консерваторитѣ, подпомагани и отъ прѣдставителитѣ на руското правителство, да прокаратъ своята конституция, тѣ не сполучиха. Учредителното Събрание приѐ конституцията на либералитѣ. Борбата веднага се прѣнесе отъ Събранието въ народа. Образуваха се двѣ партии, борбата на които изпълва историята на българския народъ отъ 1879 до 1885 година.

Двѣтѣ партии се явиха като прѣдставители на двѣ различни класи. Както видѣхме по-горѣ, слѣдъ освобож-

дението България стана страна дребно-буржуазна, страна на дребно-буржуазната форма на производство и поради това най-голѣма обществена класа съставляваше дребната буржуазия. Прѣставитель на тази имено класа се яви либералната партия. Като имаме прѣдъ видъ, че една часть отъ дребната буржуазия бѣше се пръснала по селата и се бѣ заловила за землѣдѣлие или въ видъ на дребни селски бакали и кръчмари, селски учители и писари, и нейното влияние върху селската маса, както въ самитѣ села, тъй и въ градоветѣ, било чрѣзъ пазаря или чрѣзъ изборитѣ, — тогава лесно ще си обяснимъ голѣмата сила и значение на либералната партия въ първитѣ години слѣдъ освобождението. Тя се явяваше наистина *народна либерална* партия, прѣдставитель на цѣлия българския народъ. Обаче, наредъ съ дребната буржуазия и селската маса отъ дребни ступани сѫществуваха още и остатъци отъ чорбаджийската класа прѣди освобождението, отъ класата на лихваритѣ и едритѣ владѣтели на земя, експлоатирана чрѣзъ *изполичарство*. Прѣдставитель на тази класа, на нейнитѣ традиции и психология, на нейнитѣ стари стремежи се яви консерваторската партия. Обаче, независимо отъ това, че тази класа се ползуваше съ най-голѣма умраза срѣдъ масата отъ народа и неговата интелигенция, но тя слѣдъ освобождението прѣтърпя едно прѣобразование, което я лиши отъ значението ѝ на опрѣдѣлена обществена класа. Най-първо, раздробяването на селското ступанство и нуждата отъ повече земя за всѣко отдѣлно ступанство, старитѣ задължения къмъ лихваритѣ-чорбаджии и господари на земитѣ прѣдизвикаха редъ сблъсквания между селската маса и послѣднитѣ. Първитѣ години слѣдъ отвобождението сѫ записали редъ насилия, извършени отъ селенитѣ върху живота и имота на чорбаджиитѣ. Поради това мнозина отъ послѣднитѣ загубиха прѣдишното си положение и пропаднаха. Други бѣха принудени да даватъ земитѣ си съ каквато и да е изполица, която не имъ донасяше прѣдишнитѣ приходи. Трети, по-интелигентната часть, постѫпиха на държавни и общински служби. Четвърти прѣхвърлиха дѣлата и имотитѣ си върху синоветѣ и зетьовитѣ си и се прѣдадоха на политиканствуване по кафенетата. По

такъвъ начинъ, старата чорбаджийска класа слѣдъ освобождението изгуби своето обществено значение. Консерваторската партия се яви прѣдставитель на традициитѣ, на идеалитѣ имено на тази изчезваща класа. Но поради това имено тя се явяваше слаба като партия и, най-подирѣ, съ окончателното прѣтопяване и изчезване на остатъцитѣ отъ тази класа, се прѣтопи въ другитѣ буржуазни партии, и изчезна, за да се замѣсти отъ една нова чисто буржуазна консерваторска партия.

3. Теорията имъ.

Интересна е теорията, съ която двѣтѣ партии обосноваваха своитѣ политически програми. Тѣ и двѣтѣ изхождаха отъ едно и сѫщо положение. Споредъ консерваторитѣ, българскиятъ народъ е земледѣлско-занаятчийски, туко-що излѣзалъ отъ петвѣковно робство, простъ, грубъ, невѣжественъ, безъ всѣкакво политическо възпитание; слѣдователно, такъвъ народъ не е способенъ да се самоуправлява, конституционото управление не е за него, защото то го хвърля въ рѫцѣтѣ на демагозитѣ и го развратява политически; за такъвъ народъ най-добрата форма на управление е абсолютната, неограничената монархия, която избира управители отъ „най-почтенитѣ“ граждани, които ще го възпитаватъ въ традициитѣ, въ морала и въ завѣщанитѣ отъ дѣдитѣ му и отъ историческото му минало идеали, ще го водятъ къмъ „доброчестина“ и „напрѣдъкъ“. Подъ „най-почтени“ граждани консерваторската партия разбираше, безъ съмнѣние, „най-почтенитѣ“ по имотъ, ония, които въ турско врѣме съставляваха чорбаджийството. Но понеже послѣдното изчезваше и „най-почтенитѣ“ по имотъ измираха като класа, консерваторската партия си тури за идеалъ да създаде чрѣзъ едно неограничено монархическо управление една аристократическа класа по образеца на тия въ Русия или Англия. По-сетнѣ, тя сама показа, какъ е мислила да създаде такава класа, а имено, чрѣзъ ограбване на държавната хазна.

Либералната партия изхождаше отъ сѫщото положение, а имено, че българскиятъ народъ е земледѣлско-

занаятчийски, който не познава никакви дѣления на съсловия, въ който нѣма привилегировани класи, слѣдователно, демократиченъ по всичко; либералната партия смѣташе, че за такъвъ народъ е полезно тъкмо конституционото демократическо управление, че имено самоуправлението ще го възпита политически и ще запази неговото демократично социално-економическо положение, слѣдователно, ще запази главното условие за неговия цѣлокупенъ напрѣдъкъ. Споредъ либералитѣ, създаденото слѣдъ освобождението дребно-буржуазно социално-економическо положение е вѣчно, или че то може да се запази за винаги, благодарание на конституционо-демократическата форма на управление. Това бѣ една илюзия. Но такава е идеологията на всички дребно-буржуазни демократи.

Така че, двѣтѣ партии, макаръ и да изхождаха отъ едно и сѫщо положение, дохождаха до най-различни заключения. Тѣ издигаха два различни принципа: едната — суверенитета на монарха, господството на царската власть, като прѣдставитель на една аристократическа класа, на нейнитѣ идеали и интереси; другата — *народния суверенитетъ, народовластието*. Обаче, дребно-буржуазнитѣ условия, създадени отъ освобождението, не спомагаха за реализирането нито на единия, нито на другия принципъ. Липсата на аристократическа класа правеше невъзможно реализирането на принципа за формалното самовластие на единъ монархъ; консерватизмътъ на селската маса и страхливостьта на дребната буржуазия правяха невъзможно реализирането на пълно народовластие и възможно посѣганего върху него отъ страна на самодържавието. Но въ първитѣ години слѣдъ освобождението борбата се водеше за тържеството на единия отъ тѣзи два принципа, които въ сѫщность бѣха идеологичниятъ изразъ на два различни класови интереса.

4. Борбата имъ.

Борбата между двѣтѣ партии се водѣше на животъ и смъртъ. Срѣдствата, съ които тя се водеше, бѣха съвсѣмъ неравни и различни. Либералната партия се опи-

раше върху своята собствена сила, като партия на „българския народъ“, и върху почвата на конституцията. Консерваторската, напротивъ, се опираше върху „върховния глава“, т. е. върху княза и неговото обаяние срѣдъ масата, като роднина на „царь-освободителя“ и избранъ за български князъ по негова прѣпоржка. Въ съюзъ съ него, съ подръжката на руската дипломация и руското високо офицерство, което обучаваше българската войска, и съ помощьта на русофилството на селската маса и дребната буржуазия, консерваторитѣ обявиха война на конституционото управление, — борба за унищожаването му. Слѣдъ пристигането на князь Батембергъ послѣдваха изборитѣ за първото Обикновено Народно Събрание. Изборитѣ дадоха грамадно мнозинство на либералната партия. Обаче, още слѣднята година това Събрание биде разпуснато отъ князь Батембергъ въ надежда, че второто ще бжде въ полза на консерваторитѣ. Но въ второто Народно Събрание либералитѣ дойдоха съ още по-голѣмо мнозинство. Това показа на консерваторитѣ, че тѣ сж безсилни да побѣдятъ съ легална борба. Оставаше имъ само нелегалния пжть, и, дѣйствително, тѣ хванаха този пжть. Въ 1881 год., слѣдъ убиването на „царь-освободителя“ въ Петербургъ отъ революционата партия, консерваторитѣ съ княза рѣшаватъ да нанесатъ ударъ на конституционото управление. Моментътъ за такъвъ ударъ бѣше много сгоденъ. Убиването на „царь-освободителя“ направи силно впечатление на русофилска България, особено на русофилската селска маса и на дребната буржуазия. Консерваторитѣ използуваха убийството на царя, както и впечатлението отъ него въ България за агитация противъ либералната партия. Веднага слѣдъ връщането си отъ погребението на убития царь, придруженъ отъ нѣколко руски генерали, князъ Батембергъ разтури второто Народно Събрание, натири либералното министерство и повика на власть консерваторитѣ съ доведенитѣ руски генерали. По такъвъ начинъ се извърши държавния прѣвратъ.

Цѣльта на прѣврата бѣше да се унищожи конституционата форма на управляване и да се дадатъ неограничени пълномощия на княза отъ народа. За да придадатъ привидна законна форма на прѣврата, консерваторитѣ трѣб-

ваше да свикатъ Велико Народно Събрание. Но при сѫществуването на либералната партия тѣ по никой начинъ не биха могли да се явятъ мнозинство въ това Народно Събрание. Трѣбваше да се тероризира масата на либералната партия; трѣбваше да се парализира нейната сила и агитация. Консерваторското правителство провъзгласи, че прѣвратътъ билъ извършенъ по желанието на „освободителката“, понеже България била обърната отъ либералитѣ въ гнѣздо на „нихилиститѣ“, които убили царя; то изпѫди либералната полиция и я замѣсти съ *драгунерия*, съ кавалерия на полицейска служба, подъ командата на руски генералъ; войската биде дадена въ услуга на прѣврата отъ военото министерство, управлявано отъ руски генералъ. Съ други думи, консерваторитѣ туриха княжеството въ военo положение и се нахвърлиха съ всичка тази реакциона сила върху либералната партия. По-важнитѣ ѝ агитатори бидоха хвърлени въ тъмницитѣ, едни отъ шефоветѣ ѝ арестувани и пратени на заточение, други избѣгаха въ Южна България, а масата ѝ окончателно тероризирана и наплашена. При такива обстоятелства консерваторското правителство назначи изборитѣ за Велико Народно Събрание. Въ полето на избирателната борба консерваторитѣ бѣха пълни господари. При все това, страхътъ имъ прѣдъ влиянието на либералната партия въ народнитѣ маси бѣ толкова голѣмъ, щото тѣ повикаха на помощь въ избирателната си агитация рускитѣ консули въ България и руското офицерство. По такъвъ начинъ Великото Народно Събрание се оказа напълно консерваторско.

Великото Народно Събрание се свика въ Свищовъ, и слѣдъ като гласува на княза неограничени пълномощия за 7 години, се закри. Конституциона форма на управление се погреба отъ консеваторитѣ за седемь години. Либералната партия изглеждаше сѫщо погребена. Обаче, пълномощията не можеха да траятъ дълго. Руското правителство чрѣзъ прѣврата, извършенъ отъ Батемберга и консерваторитѣ, ужъ като едно желание на „освободителката“, прѣслѣдваше свои цѣли, свързани съ политиката на Русия на Балканския Полуостровъ. Консерваторската партия, отъ своя страна, прѣслѣдваше свои котерийни цѣли. Сѫ-

ществуваше единъ въпросъ, въ който руското правителство бѣше твърдѣ заинтересувано. Това бѣше въпросътъ за желѣзнопжтното дѣло въ княжеството. Руската дипломация подържаше по това дѣло рускитѣ планове, които консерваторитѣ и князътъ, подържани тайно отъ дипломацията на другитѣ заинтересувани на Балканския Полуостровъ държави, не приемаха. Произлѣзе конфликтъ между консерваторитѣ на чело съ княза и руската дипломация. Поради това послѣднята веднага измѣни политиката си спрямо либералната партия; тя пустна въ ходъ агитацията, че Батембергъ билъ излъгалъ „освободителката“ съ прѣврата, че билъ прѣдалъ рускитѣ планове въ България на нейнитѣ врагове и се обяви за възстановяването на конституцията. Либералната партия се съживи, симпатиитѣ на русофилската маса се повърнаха къмъ нея. Прѣдъ видъ на тѣзи руски агитации въ 1883 год., слѣдъ откриването на едно военно съзаклятие противъ него, Батембергъ побърза да обяви, че възстановява конституцията и почна да се сближава съ либералната партия. Консерваторската партия изгуби и изчезна.

5. Разцѣпването на либералната партия.

Отъ освобождението до 1884 год. се изминаха петьшесть години, обаче, това врѣме бѣше достатъчно, за да се проявятъ новитѣ социално-економически промѣни, които носѣше извършениятъ прѣвратъ въ двѣтѣ освободени части на България. Процесътъ на разлагането старитѣ социалноекономически основи, отъ една страна, създава дребнобуржуазното производство, отъ друга страна, се простира върху послѣдното и незабѣлѣзано го подкопава. Почва се едно ново обществено-економическо разчленяване. Въ 1883 и 1884 год. в. „Земледѣлецъ“, издаванъ въ Ст. Загора, единственятъ прѣзъ онова врѣме вѣстникъ, който се занимава съ економически въпроси, отбѣлѣзва упадъка на земледѣлието и занаятитѣ и се замислюва върху мѣркитѣ, които би трѣбвало да се прѣдприематъ за тѣхното повдигане. Забѣлѣжително е, че този вѣстникъ пръвъ изтъкна истината, че повдигането на земледѣлието е невъз-

можно безъ развита индустрия и търговия. Нѣма съмнѣние, че мислитѣ, изказвани отъ редакторитѣ на този вѣстникъ, бѣха идеологически изразъ на това, що се извършваше въ самия животъ. Процесътъ на разлагането старитѣ начини на производството вече се чувствуваше: той водѣше и къмъ ново обществено разчленяване. Пропадането на земледѣлието и занаятитѣ, а особено на земледѣлието създаде почва за развитието на лихварството. Въ градоветѣ и селата изникна ново лихварско съсловие, образувано отъ съвсѣмъ нова генерация търговци, сарафи и селски бакали. Отъ друга страна, свободната конкуренция на чуждестранитѣ произведения въ България, която в. „Земледѣлецъ" смѣта за една отъ причинитѣ за пропадането на земледѣлието и занаятитѣ, издигна въ България поедри търговци. Къмъ 1883 год. въ България вече се явява началото на натрупване лихварския и търговския капиталъ, прѣдвѣстницитѣ на каписталическата ера, въ ржцѣтѣ на особена класа подъ името търговско съсловие, интересите на което сж въ противорѣчие съ ония на западващитѣ дребна буржуазия и селска маса. Тази нова класа, която се явяваше въ видъ на търговско-индустриялна и прѣдприемаческа, прѣдставляваше по-солиденъ обществено-политически елементъ — почтени, умѣрено-либерални и благонадеждни граждани. На това ново съсловие трѣбваше да се яви въ обществено-политическия животъ нѣкой прѣдставитель.

Революцията въ економическата организация на човѣшкото общество се извършва задъ гърба на човѣцитѣ, безъ тѣ да я съзнаватъ. Тя се съзнава само въ видъ на конфликтъ, на сблъскване между политическитѣ партии. Но този конфликтъ може да се обясни не съ самия фактъ, че той сжществува: неговото обяснение трѣбва да се дири въ измѣненията, станали въ економическия животъ на даденъ народъ. Въ 1883 година либералната партия се разпадна на двѣ фракции и двѣтѣ либерални: на *каравелисти* и *цанковисти*, по имената на водителитѣ имъ П. Каравеловъ и Др. Цанковъ. До 1883 год. и двамата тѣзи водители на либералната партия еднакво енергично и заедно водяха борбата противъ консерваторитѣ и за запазването израбо-

тената отъ Учредителното Събрание въ Търново конституция. Но въ 1883 год. Др. Цанковъ се обяви за измѣняване конституцията въ консервативенъ духъ. Едно, макаръ и не голѣмо, число отъ привърженицитѣ на либералната партия възприе неговата нова програма, и по такъвъ начинъ се образува новата либерална фракция — *цанковистската*. Конфликтътъ между двѣтѣ либерални фракции се явява много по-остъръ, отколкото между цѣлата либерална партия и консерваторската. Очевидно е, че разцѣпването на либералната партия се обяснява, не съ природата на Петка и Драгана, не съ личнитѣ качества на водителитѣ, а съ станалитѣ въ социално-економическия животъ измѣнения. Цанковистската либерална партия, нарѣчена посетнѣ „прогресивно-либерална", се яви като изразъ на конфликта между интереситѣ на масата отъ дребнитѣ селски и градски ступани и ония на новообразувалата се класа отъ по-заможни ступани и търговци, и като прѣдставитель на тази нова „економическа категория", на това ново съсловие. Каравелистската либерална фракция продължаваше да прѣдставлява масата отъ дребната буржуазия и селската класа, затова тя и подиръ отцѣпването на цанковиститѣ си остана пакъ силна.

Въ края на 1883 г. Батембергъ се раздѣли съ консерваторитѣ и повѣри властьта на цанковистската фракция. Съ падането на консерваторитѣ борбата се съсрѣдоточава между двѣтѣ либерални фракции. Обаче, при всичкитѣ усилия на цанковистската фракция да задържи властьта, тя биде побѣдена на изборитѣ въ 1884 год., които дадоха грамадно мнозинство на каравелистската фракция.

Обаче, процесътъ на разлагането вървеше безспирно. Все по-голѣма часть отъ дребната буржуазия и селската маса изпадаше, числото на безимотнитѣ и търсящи прѣхрана вънъ отъ производството, въ държавнитѣ и общински служби, се увеличаваше. Лумпенъ-буржуата, които очакваха своето замогване и забогатяване отъ държавната трапеза, все повече се увеличаваха. Отъ друга страна, натрупването на търговския и лихварския капиталъ, концентрацията изобщо на имотитѣ, издигането на по-едро производство и търговия прѣдизвика по-нататъшно обществено разчленяване.

Почна се образуването на търговско-индустриалната класа. Но цѣлиятъ този процесъ отъ промѣни прѣдизвика нови разцѣпвания въ либералната партия. Отъ каравелистската фракция се отдѣли радославистската, прѣдставителка на изпадналата дребна буржуазия и селска маса и изобщо на лумпенъ-буржуата. По-подирѣ отъ каравелистската фракция се отцѣпи още една — стамбуловската, прѣдставителка на зараждащата се търговско-прѣдприемаческа класа. Нѣколко години по послѣ, една часть отъ цанковистската фракция се присъедини къмъ „народната партия", прѣдставителка на една повече оформена вече едра буржуазия и едри модерни землевладѣлци. Нѣма съмнѣние, че редоветѣ на тия буржуазни „партии" ту се сгжстяватъ, когато сж на власть, отъ лумпенъ-буржуата, които очакватъ замогване и обогатване отъ държавната трапеза, и отъ изпадващата дребна буржуазия и селска маса, които всички буржуазни партии залъгватъ съ несбждливи надежди, — ту се изпразватъ, когато паднатъ отъ власть. Събитията, които настжпватъ къмъ края на 1885 година, даватъ новъ тласъкъ на обществено-економическитѣ и политически промѣни въ България.

ГЛАВА ВТОРА.

Националистическото движение.

1. Македонското движение.

Руско-турската война не донесе напълно това, което очакваха отъ нея българскитѣ патриоти. Тѣ очакваха отъ „освободителната война“ освобождението на „Цѣлокупна България“. Намѣсто това, обаче, тя имъ донесе една разпокжсана България. Македонскитѣ българи останаха подъ Турция, а освободенитѣ части — Южна и Сѣверна България бѣха раздѣлени въ двѣ отдѣлни държави, турени въ двѣ съвсѣмъ различни положения. Това разпокжсване на „Цѣлокупна България“ тури и освободенитѣ части въ неблагоприятни условия за развитие на производителнитѣ имъ сили, безъ да говоримъ за оная часть, която остана подъ Турция. Поради това още отъ самото начало слѣдъ освобождението се захвана националистическото движение въ името на „Цѣлокупна“, или „С. Стефанска България“, или въ името но „националнитѣ задачи“. Освободенитѣ части на България привличаха все по-голѣмо число емигранти македонци, които търсяха прѣхрана и забогатяване въ тѣхъ. Обаче, тази увеличаваща се македонска емиграция не бѣ въ интереса на изпадващата дребна буржуазия. Тя не бѣ въ интереса и на растящия слой отъ лумпенъ-буржуа, както и на издигащата се нова класа, търговско-прѣдприемаческата, която колкото повече се оформяваше, толкова повече се чувствуваше стѣснена, особено въ прѣдѣлитѣ на княжеството. Македонската емиграция постепено залови чиновнишкитѣ служби, търговията и прѣдприемачеството. А това все повече стѣсняваше дребната буржуазия,

лумпенъ-буржуата и търговско-прѣдприемаческата класа и ги караше да мислятъ все повече за „националната задача“, която на първо врѣме се явяваше въ видъ на „македонско движение“, на едно движение за „освобождението“ на Македония.

Отъ 1880 до 1885 г. патриотическата и революционо настроената интелигенция, изразителка на интереситѣ на сѫществуващитѣ развиващи се тогава класи въ двѣтѣ освободени части на България, организираше редъ патриотически македонски дружества. Цѣльта на тѣзи дружества бѣше да въорѫжаватъ чети и ги пращатъ въ Македония за прѣди звикване възстание и чрѣзъ него — освобождението на Македония. Най-близка национална задача въ това врѣме съставляваше освобождението на послѣднята. Въпросътъ за съединението на двѣтѣ освободени части стоеше на заденъ планъ, или по-добрѣ, той се сливаше съ освобождението на Македония. Революцията въ Македония трѣбваше да бѫде едноврѣмено и съединение на Македония и Южна България съ Сѣверна. Така че, освобождението на Македония се явяваше продължение на великото дѣло на славнитѣ революционери Хр. Ботевъ, Левски, Каблешковъ, Воловъ и други. Поради това движението увлѣче на първо врѣме всичко, що се смѣташе за призовано да продължава „революционото дѣло“, особено отъ младата генерация на интелигенцията. Обаче, на чело на националистическитѣ дружества стояха членове на либералната партия. Затова „македонското движение“ въ княжеството и Южна България се обърна въ срѣдство за борба най-напрѣдъ противъ консерваторитѣ, а сетнѣ и противъ цанковиститѣ, като противъ чорбаджийски, реакциони, противонародни партии, и за защита на конституцията противъ тѣхнитѣ посѣгания. Обаче, съ напрѣдването на класовата диференцияция и разпадането на либералната партия, разпадна се и „македонското движение“, като цѣлокупно националистическо движение въ България. То се разпадна, и отдѣленитѣ му организации най-сетнѣ се изродиха въ прости орѫдия на буржуазнитѣ политически котерии въ борбитѣ имъ за груповитѣ интереси на буржуазната класа.

2. Съединението.

Сжщитѣ обществено-економически условия отрано прѣдизвикваха движението за съединение на Южна съ Сѣверна България. Въ Южна България една политическа партия постави на своето знаме *съединението* и съ това знаме сполучи да вземе властьта. Обаче, до 1885 год. идеята за съединението, както и идеята за освобождението на Македония, се явяваше една национална идея, съ която експлоатиратъ борящитѣ се партии. Съединистическата партия, която въ Южна България прѣдставляваше сжщото, каквото въ Сѣверна България прѣдставляваше цанковистската, дошла на власть въ името на съединението, се отказа отъ него. Тя, както и цанковистската въ Сѣверна България, се явяваше прѣдставителка на зараждащето се ново лихварско-търговско съсловие и на по-заможнитѣ слоеве отъ селската и занаятчийска класа. Това съсловие и приближаващитѣ се до него слоеве отъ другитѣ класи прѣдставляваха една маса, консервативна по положение и психология, груба и поклоница на грубата сила. Естествено, за нея Русия бѣ идеалътъ; тя бѣ пропита съ русофилското суевѣрие. Съединистическата партия поради това се явяваше, както и цанковистската въ Сѣверна България, ултра-русофилска. Дошла на власть, благодарение на популярната срѣдъ масата на дребната буржуазия и селската класа идея за съединението, въ което тази маса търсеше спасението си, съединистическата партия провъзгласи, че безъ Русия съединението не може да стане, когато Русия тъкмо се явяваше противъ него.

Но къмъ 1885 год. положението на дребната буржуазия и на селската маса стана още по-стѣснено. Ръстътъ на лумпенъ-буржуата и тукъ и тамъ, зараждането на нова градска, буржуазна класа, както и на нова оформяща се бюрокрация — всичко това тласкаше къмъ съединение. Всички се чувствуваха стѣснени при разединеното положение на двѣтѣ части на България. Но особено стѣснени се чувствуваха въ Сѣверна България, а най-вече дребната буржуазия, селската класа и лумпенъ-буржуата. Сѣверна България, отдѣлена отъ Южна съ митнишка граница и натоварена съ

много по-скжпи учреждения, най-много чувствуваше нуждата отъ съединението. Независимо отъ това, но и подкопаваното отъ интригитѣ на Русия чрѣзъ русофилитѣ положение на князъ Батембергъ кара послѣдния да го закрѣпи чрѣзъ реализирането на „националната задача“, на съединението. Прѣзъ 1885 год. съединистическото движение обхваща Южна и Сѣверна България. На 6 септември сжщата година съединението бѣ провъзгласено. То прѣдизвика общъ ентусиазмъ и небивало повдигане на националния духъ въ цѣлата съединена България.

Съединението на Южна съ Сѣверна България се явява като начало на единъ новъ периодъ въ развитието на българския народъ. То създаде една по-голѣма национална единица отъ тѣхъ, обедини срѣдствата имъ за общи ступански цѣли, създаде повече условия за развитие на производителнитѣ имъ сили. Изобщо, съединението въ социално-економическо отношение означава по-голѣмъ просторъ и по-благоприятни условия за буржуазното развитие на България. Въ политическо отношение съединението създаде отъ България единъ по-силенъ факторъ на Балканския Полуостровъ.

3. Сръбско-българската война.

Съединението се извърши безъ всѣкакви вжтрѣшни сътресения. Наистина, противъ него се обявиха русофилитѣ: цанковистската либерална фракция въ Сѣверна България и съединистическата партия въ Ю. България. Обаче, тѣ не бѣха въ състояние да му попрѣчатъ. На чело на борбата за съединението стоѣха привърженици на каравелистската фракция; тя прѣгърна съединението и го направи свое дѣло. Националистическиятъ ентусиазмъ, възбуденъ отъ съединението, бѣ тъй голѣмъ и общъ, щото никакви вжтрѣшни противосъединистически опити не бѣха възможни. Обаче, съединението не бѣ съгласно съ плановетѣ на нѣкои отъ великитѣ сили на Балканския Полуостровъ. Найглавно то се яви противъ завоевателнитѣ планове на Русия и Австрия, които и се опитаха да го осуетятъ. Тѣ подбудиха сръбския кралъ Миланъ да обяви война на

България за възстановяване на „нарушеното равновѣсие“ на Балканския Полуостровъ, тъй като извършеното съединение на Южна и Сѣверна България, правеше отъ България една по-едра, по-силна политическа единица. И наистина, прѣзъ септември 1885 год. съвсѣмъ неочаквано за България сърбскитѣ войски навлѣзоха въ нея. Въ сѫщото врѣме Русия повика своитѣ офицери, които обучаваха българската войска, и по тоя начинъ я остави безъ висши рѫководители. Това обстоятелство показва, че Русия съвсѣмъ не е била непричастна въ подбуждането Сърбия противъ България и съединението.

Неочакваното нападение на Сърбия и отеглянето на рускитѣ офицери отъ българската войска подигна буря отъ възмущение въ цѣлата страна и прѣдизвика едно повдигане на националната енергия до най-висока степень. Всичко способно да носи орѫжие тичаше да застане подъ знамето на борбата за съединението и за цѣлостьта на отечеството. Войната се свърши съ побѣда за България. Обаче, тая побѣда струваше твърдѣ скѫпо за послѣднята. Тя погълна всички готови срѣдства и създаде почвата за неизвѣстната дотогава за нея политика на държавнитѣ заеми и увеличаване на данъцитѣ. По такъвъ начинъ войната се яви като причина за по-нататъшното влошаване положението на дребната буржуазия и селската маса. Но отъ друга страна, сръбско-българската война подигна националното самосъзнание на буржуазията и стремлението къмъ нови социално-економически задачи. Послѣдвалитѣ слѣдъ войната вѫтрѣшни събития дадоха новъ потикъ въ тази посока.

4. Борбата за национална самостоятелность.

Съединението на Южна и Сѣверна България и побѣдата на послѣднята надъ Сърбия твърдѣ много се не харесаха на Русия и твърдѣ много я разсърдиха на България, а главно на нейния князъ. Послѣдниятъ, въпрѣки това, че прѣзъ тази война не показа нито храбрость, нито умъ, бѣше, обаче, си спечелилъ славата на „Сливнишки герой“. Изобщо, побѣдата заличи старитѣ му грѣхове, борбата му противъ конституцията и му спечели голѣма популяр-

ность въ България. Всичко това, обаче, съвсѣмъ не бѣше по угодата на руската дипломация и съгласно съ нейнитѣ планове въ България и на Балканския Полуостровъ. Поради това тя пусна въ ходъ всички срѣдства, за да махне князъ Батембергъ отъ България. Още при провъзгласяването на съединението тя настояваше, заедно съ избѣгалитѣ отъ Южна България русофили, „лъжесъединисти“, въ Цариградъ, прѣдъ турското правителство да се окупира Южна България отъ турскитѣ войски и по такъвъ начинъ да се осуети съединението и да се направи положението на Батемберга въ княжеството невъзможно. Слѣдъ свършването на сръбско-българската война тя употрѣби всички усилия да омаловажи побѣдата на България, да прѣдстави Батемберга за размирникъ на Балканския Полуостровъ и да осуети печалбитѣ отъ побѣдата. И наистина, българското правителство бѣ принудено да сключи миръ съ Сърбия безъ всѣкаква контрибуция, безъ да си повърне разноскитѣ по войната, прѣдизвикана отъ Сърбия. За самото съединение тя употрѣби всички срѣдства да не се признае формално отъ Турция, въ което и успѣ, като осуети и стрѣмлението на Батемберга и правителството, щото за генералъ-губернаторъ да се признае послѣдниятъ. Това поведение на Русия даде много материалъ за агитация противъ Батемберга и правителството. Но още по-голѣмъ материалъ за агитации противъ послѣднитѣ даде на руската дипломация и на русофилитѣ въ България опитътъ на правителството да сключи съ Турция единъ отбранителенъ военен съюзъ, който явно визираше Русия.

Русофилитѣ, а имено цанковиститѣ въ Сѣверна България и „съединиститѣ“ или „лъжесъединиститѣ“ въ Южна България, и прѣди съединението бѣха слѣпи орждия на руската политика въ България и на Балканския Полуостровъ. Но при съединението и особено слѣдъ свършването на сръбско-българската война и сключването на мира тѣ се прѣдадоха на руската дипломация съ всичкото си безумие. Подпомагани отъ рускитѣ дипломатически агенти въ България, тѣ, като използуваха дипломатическитѣ несполуки на правителството и поведението на Русия прѣзъ това врѣме, почнаха откритъ походъ противъ Батемберга и

явна агитация за свалянето му, като едничко срѣдство да се омилостиви Русия къмъ България. Работата се прѣдставляваше така: Русия дигнала своето покровителство отъ България, защото била сърдита на Батемберга, който се билъ съединилъ съ нейнитѣ заклѣти врагове, на които издалъ нейнитѣ политически и военни планове, тъй щото, додѣто той е князъ на България, тя не щѣла да повърне своето покровителство, безъ което България не можела да сѫществува. Тази русофилска агитация проникваше прѣзъ 1886 год. все по-дълбоко въ масата и възбуди русофилското ѝ чувство до такава степень, че Каравеловата народно-либерална партия се видѣ, най-сетнѣ принудена да прѣдприеме нѣщо за „помиряване“ съ Русия. Образува се единъ голѣмъ военен заговоръ за свалянето на князъ Батембергъ, на чело на който стояха цанковиститѣ и каравелиститѣ. За тоя заговоръ е знаело както правителството, тъй и неговитѣ близки привърженци; обаче, тѣ нищо не прѣдприеха за осуетяването му. На 9 августъ 1886 год. князъ Батембергъ бѣ сваленъ отъ прѣстола и изпратенъ въ Русия.

Свалянето на Батемберга прѣдизвика възмущението на по-голѣмата часть отъ офицерството и нѣколко дни слѣдъ свалянето се почна контръ-прѣвратъ, на чело на който се тури Ст. Стамбуловъ, прѣдседатель на Народното Събрание, и цѣльта на който бѣше да се повърне изпѫдения князъ. И наистина, князъ Батембергъ биде повърнатъ, но слѣдъ нѣколко деня, по искането на Германия, Австрия и Русия, той напустна България завинаги. Оттукъ натъй се започва *борбата за национална самостоятелность.*

Слѣдъ доброволното напущане на България отъ Батемберга настѫпи едно настроение за умилостивяване на Русия, на руския царь. За тази цѣль, като кандидатъ за князъ на България се изтъкна единъ отъ датскитѣ князе, роднина на руския царь. Обаче, Русия искаше, щото до избирането на новъ князъ България да се управлява отъ единъ руски *комисаръ*, царски пратеникъ, и като кандидатъ за българския прѣстолъ прѣпоръча единъ грузински князъ. Очевидно стана, че Русия искаше да направи отъ България една руска провинция. Тя даже се опита да натрапи на България свой комисаръ за управитель, като прати

единъ генералъ, който да прѣдизвика смутъ, да свали регенството, което управляваше до избирането на новъ князъ. Това явно стрѣмление на Русия да подчини подъ своята власть България я раздѣли на два непримиримо враждебни лагери: на *„черни души“* — *„прѣдатели“* и *„патриоти“*. Къмъ първитѣ спадаха всички *русофили* — цанковисти и каравелисти, които се опираха върху русофилската маса; къмъ вторитѣ — голѣмото мнозинство отъ офицерството, чиновничеството, учителството, изобщо интелигенцията, особено младата ѝ генерация — основното учителство, студенчеството и всички лумпенъ-буржуа. Съ други думи, България се раздѣли на *русофили* и *русофоби*.

Слѣдъ като не сполучи да свали чрѣзъ агитацията на своя пратеникъ-генералъ регентството и да вземе управлението въ ржцѣтѣ си, Русия започна да заплашва България съ окупация. За да подкрѣпи русофилитѣ и чрѣзъ тѣхъ да произведе бунтове, Русия изпрати въ Бургазъ нѣколко военни параходи. Но това само още повече засили русофобитѣ. Въ кжсо врѣме България се покри съ патриотически организации, съ дружини „България за себе си“, единъ видъ народна милиция за защита на отечеството отъ прѣдателитѣ. На чело на тия дружини застана почти всичко поживо отъ интелигенцията. Цѣлата млада генерация на интелигенцията се увлѣче въ тѣхъ. Борбата на русофобитѣ противъ русофилитѣ наистина взима характеръ на борба за запазване националната самостоятелность отъ посѣганията на Русия и на нейнитѣ приятели вжтрѣ въ страната, които дѣйствуваха чрѣзъ военни съзаклятия, въоржжени чети и убийства, устроявани съ руско злато.

Въ сжщность борбата за национална самостоятелнось се продължаваше отъ 1886 до 1892 год. Отъ послѣдната година започва вече борба за свалянето на така нарѣчения „стамбуловски режимъ“. Но прѣзъ врѣмето на националната борба незабѣлѣзано продължаваха измѣненията въ социално-економическия животъ на България. Къмъ 1892 год. оплакванията за пропадането на земледѣлието и занаятитѣ и за нуждата отъ „модернизирането“ имъ, отъ индустрия и модерно земледѣлие все по-често се появяватъ на страницитѣ на вѣстницитѣ и списанията. Ще рѣче, процесътъ на

разлагането на дребното производство се чувствуваше вече ясно и се констатираше открито. Въ сѫщото врѣме индуутриалното производство, като въ текстилната индустрия и въ нѣкои свързани съ земледѣлието индустрии, като брашнарството, пивоварството и пр. забѣлѣзано напрѣдваше. Концентрирането на търговския и лихварския капиталъ, концентрирането на недвижимитѣ имоти въ рѫцѣтѣ на едри владѣтели и развитието на модерни начини на производство въ земледѣлието и занаятитѣ къмъ 1892 год. дотолкова бѣха напрѣднали, че вече стана нужда отъ изложби за насърдчаването имъ. Самиятъ стамбуловски режимъ много спомогна за концентрацията на капиталитѣ и имотитѣ. При него множество лумпенъ-буржуа, голтаци граждани станаха богати и имотни буржуа. Самъ Стамбуловъ, отъ единъ лумпенъ-буржуа прѣзъ този периодъ, стана владѣтель на милиони и на голѣми имоти. Слѣдъ избора на днешния князъ и поемането му на държавното управление се захваща ерата на държавнитѣ заеми, придружени съ купуване воени материали, съ построяване казарми, желѣзници и пр. Всичко това стана единъ източникъ за обогатяване на близкитѣ партизани и на прѣдприемачитѣ. Но всичко това, отъ друга страна, подкопаваше и стамбуловския режимъ. Самото развитие вече започна да се бунтува противъ него. Макаръ борбата съ Русия и да се привърши съ запазване националната самостоятелность, макаръ и положението на княза въ България да се бѣше вече закрѣпило, то все продължаваше да бѫде ненормално, като непризнато отъ другитѣ държави официално. Това положение внасяше несигурность въ отношенията вѫтрѣ и вънъ, особено несигурность въ положението на княза и въ отношенията му къмъ другитѣ държави. Всичко това, безъ съмнѣние, много прѣчеше на по-нататъшното развитие на страната. Едно измѣнение въ това положение стана налѣжаще. Недоволството противъ стамбуловия режимъ растеше и постепено къмъ 1894 год. противъ него се създаде едно общо движение за свалянето му. То се подържаше отъ всички политически групи въ страната и отъ самия дворецъ. Въ 1894 год. Стамбуловъ падна и настѫпи нова ера за развитието на България.

ГЛАВА ТРЕТА.

Прѣдъ социалистическото движение.

1. Нихилизмътъ.

Борбата между партиитѣ отъ освобождението до съединението бѣ борба между двѣ класи. Но класовата борба, като политическа борба, винаги се явява въ видъ на борба за идеи, за принципи, които трѣбва да намѣрятъ въплотяване въ господството на извѣстни обществено-политически форми. Съ други думи, борбитѣ между политическитѣ прѣдставители на класитѣ винаги се обличатъ въ съотвѣтна идеология. Борбата между либералната партия, като политическа прѣдставителка на дребната буржуазия, и консерваторската партия, като политическа прѣдставителка на остатъцитѣ отъ „чорбаджийската" класа, се явяваше като борба на два принципа: на *демократическия принципъ* и *монархическия принципъ*. Тази борба се обличаше въ съотвѣтна идеология. Идеологията, съ която се обличаше борбата за господството на монархическия принципъ, вече видѣхме по-горѣ. Повече върху нея нѣма нужда да се спираме. Обаче, идеологията, съ която се обличаше борбата за господството на дребно-буржуазния демократически принципъ, прѣдставлява особенъ интересъ.

Либералната партия, както видѣхме, въ първо врѣме обхващаше всичко интелигентно тогава. Може да се твърди, че цвѣтътъ на интелигенцията, умътъ на българския народъ се намираше въ редоветѣ на тази партия. Обаче, интелигенцията, която влизаше въ нейнитѣ редове, се намираше подъ влиянието на най-различни идеи и понятия, *придобити прѣди* освобождението. Едни отъ водителитѣ

и идеолозитѣ й се намираха подъ влиянието на демократическитѣ и крайно-демократическитѣ идеи, почерпнати отъ руската литература; други подъ влиянието на сѫщитѣ идеи, почерпнати отъ революционитѣ вѣстници прѣди освобождението и слѣдъ него; младата генерация отъ интелигенцията подпадаше подъ сѫщото влияние или направо — чрѣзъ четене на руската литература, или пъкъ чрѣзъ печата слѣдъ освобождението. Отъ прѣплитането на тѣзи идеи се образува идеологията на либералната партия. Естествено, че тази идеология прѣдставляваше една смѣсица отъ най-противоположни, неясни и отрицателни идеи. Найпърво въ борбата на либералната партия, изпървенъ съ консерваторската, а по-сетнѣ и съ цанковистската партия, господствуваше абсолютното отричане всичко вънъ отъ дребно-буржуазния демократически принципъ. Тука именно се прояви прѣди всичко влиянието на руския литературенъ нихилизмъ.

Нихилизмътъ бѣ продукъ на дребно-буржуазнитѣ и крѣпостнически условия въ Русия прѣди 50 години. Думата нихилизмъ произтича отъ латинската дума nihil — *нищо*, и нихилизмъ ще рѣче непризнаване нищо, отричане всичко. Нихилизмътъ въ Русия прѣдставляваше едно идейно литературно течение и се явяваше изразъ на съмнѣиията, на умственитѣ клатушкания на недоволната и притисната отъ абсолютизма интелигенция. Той се яви като идеенъ протестъ на потиснатата отъ грубия абсолютизмъ интелигентска личность и като позивъ къмъ свобода. Но понеже закъснѣлостьта на руския общественоекономически животъ не даваше никакви условия и срѣдства за реализирането на свободата, затова нейното реализиране се търсѣше въ теорията на всеотричането, на нихилизма: отричаше се всичко, което тъй или инъкъ подържа мрачния руски деспотически строй; отричаше се науката, религията, морала, естетиката и дори законитѣ за развитието на обществения животъ. Нихилизмътъ всичко отрича, всичко *разрушава*, безъ да поставя ново на мѣстото на разрушеното. Само личностьта, свободната, автономната, несвързаната съ нищо и съ никого личность се признава. Нихилизмътъ, съ други думи, бѣше едно ли-

тературно течение на крайния *индивидуализмъ*; той бѣше анархизмъ на руска почва, продуктъ на дребно-буржуазнитѣ и феодалнитѣ отношения, върху които се крѣпеше рускиятъ абсолютизмъ.

Въ руския нихилизмъ се съдържаше нѣщо високо и идеално Отъ него по-сетнѣ се роди революционото движение срѣди руската интелигенция. Той повдигна руската тъй нарѣчена „разночинна" интелигенция, недоволна отъ сѫществуващето революционо настроение. Той много допринесе за освобождението на Русия отъ крѣпостничеството; той тласна руската интелигентна жена къмъ еминсипация чрѣзъ више образование и чрѣзъ участие въ обществения и политически животъ. Извѣстниятъ руски романистъ Тургеневъ олицетвори нихилизма въ типа Базаровъ въ романа: „Отцы и Дѣти", а извѣстниятъ руски публицистъ Писаревъ го популяризира, като го издигна до идеалъ на недоволната интелигенция. Изобщо, нихилизмътъ даде голѣмъ потикъ на умственото събуждане на руската интелигенция и упражни голѣмо влияние върху бѫдащитѣ литературни течения въ Русия. Подъ влиянието на тази имено литература се изработваше революционото настроение на най-виднитѣ наши революционери прѣди освобождението. Слѣдъ освобождението най-влиятелнитѣ и най-дѣятелни водители и идеолози на голѣмата либерална партия бѣха възпитани въ тая сѫщата литература или направо или въ идеитѣ ѝ, прѣдавани чрѣзъ революциония печатъ прѣди освобождението и слѣдъ него. Въ сѫщата литература се възпитаваше и младото поколѣние отъ интелигенцията.

Влиянието на тѣзи идеи най-напрѣдъ се прояви въ борбата на либералната партия съ консерваторската, а посетнѣ и съ цанковистската. Въ демократическия принципъ идеолозитѣ на либералната партия, особено ония отъ младата генерация нейни привърженици, влагаха чисто анархистическо съдържание, т. е. абсолютната свобода на личностьта и отричането всичко, което може да стѣсни тази свобода. Едничкото нѣщо, прѣдъ което тѣ се покланяха, бѣше Ботевиятъ „богъ на разума". И всѣки отъ идеолозитѣ на либералната партия се смѣта, че носи въ душата си този „богъ на разума", слѣдователно, всѣки отъ тѣхъ е

единъ „богъ“, свърхчовѣкъ, който е прѣдопрѣдѣленъ да ржководи сждбинитѣ на народа, всѣки отдѣлно е революционеръ, продължитель на дѣлото на славнитѣ революционери. Естествено, че борбата на либералната партия съ консерваторитѣ привличаше всичко, което чувствуваше въ своята душа „богъ на разума“ и се мислеше повикано за революционото дѣло. Поради това борбата на либералната партия външно поне напомняше революционата борба прѣди освобождението. Мѣстото на чорбаджийството въ печата на революоцината борба и на нейната буйна умраза противъ него зае сега въ печата на либералната партия консерваторството и черно-капството. Младата генерация отъ интелигенцията, възпитавана въ тоя духъ се проникваше съ все по-голѣма умраза къмъ послѣднитѣ. Умразата ѝ се изразяваше не само въ буйно пѣене пѣснитѣ и декламиране стихотворенията на поетитѣ-революционери, но и въ буйни улични демонстрации противъ прѣдставителитѣ му, въ прѣслѣдването имъ дори съ шайки и бой. Изобщо, борбата на либералнатя партия съ консерваторитѣ се съпровождаше съ революционенъ шумъ, който придаваше на борбата видъ на борба за високи обществени идеали, които въ сжщность се свеждаха до запазването „непокжтна търновска конституция“. Въ всѣки случай, борбата на либералната партия се обличаше въ една идеология, която изпървенъ се намираше подъ влиянието на идеитѣ на руския нихилизмъ, миналъ прѣзъ призмата на революционата борба прѣди освобождението и прѣзъ дребно-буржуазнитѣ условия, които се създадоха слѣдъ освобождението.

Слѣдъ 1885 год., слѣдъ съединението, влиянието на нихилизма се прояви въ видъ на политически нихилизмъ, безъ онова идеалистично съдържание, което той носѣше дотогава. Най-голѣмитѣ поклонници на прѣдишната революциона идеология и на общественитѣ идеали напущатъ демократическия принципъ и жертвуватъ всичко за „националната самостоятелность“. Но влиянието на идеитѣ на нихилизма, смѣсвани съ влиянието на новитѣ идеи, се прояви отново въ видъ на особено движение между новитѣ поколѣния отъ интелигенцията.

2. Радикалъ-социализмътъ.

Додѣто едни отъ идеолозитѣ на либералната партия схващаха демократическия принципъ като анархистическа свобода на личностьта, други го схващаха като политическия радикализмъ на Л. Каравелова и като утопическия социализмъ на Хр. Ботевъ безъ всѣкаква революционность. Въ 1880 г. почитателитѣ на Л. Каравеловъ почнаха да издаватъ в. *„Независимость,“* като продължение на неговия вѣстникъ подъ сѫщото име, издаванъ прѣди освобождението. Нѣкои отъ тия почитатели на Л. Каравеловъ и редактори на „Независимость“ се бѣха възпитавали въ Сърбия и поради това познаваха отблизу силната тогава сръбска радикална партия. Политическата програма, началата на която редакторитѣ на в. „Независимость“ пропагандираха, бѣ сѫщата оная на сръбската радикална партия, която бѣ дадена отъ сръбския социалистъ Свѣтозаръ Марковичъ, възпитанъ въ социалистическитѣ идеи на Н. Г. Чернишевски и основатель на първата сръбска социалистическа партия, изродила се въ скоро врѣме въ радикална партия. И дѣйствително, програмата на в. „Независимость,“ както и програмата на сърбската радикална партия прѣдставляваха въ основата си минималната програма, безъ втората ѝ часть, на социалистическитѣ партии. Пълна свобода на печата, на словото, на събранията и сдружаванията, пълно самоуправление на общинитѣ; управление чрѣзъ изборни служащи, административни, правосѫдни и други; народна милиция, прогресивни и подоходни данъци и т. н. Изобщо, обществено-политическиятъ идеалъ на редакторитѣ около в. „Независимость“ бѣ оня сѫщиятъ дребнобуржуазенъ радикализмъ на Л. Каравеловъ, който радикализмъ първо врѣме имаше въ либералната партия, като упражняваше голѣмо влияние върху мнозина отъ нейнитѣ членове. Тѣ пропангандираха идеята, да се разшири демократическия принципъ чрѣзъ закони въ форма на дребнобуржуазния радикализмъ.

Обаче, този радикализмъ по-нататъкъ се смѣси съ дребно-буржуазния социализмъ и се получи единъ своеобразенъ дребно-буржуазенъ радикалъ-социализмъ. Нѣма

съмнѣние, че този радикалъ-социализмъ бѣ една смѣсица отъ радикалскитѣ идеи на Л. Каравеловъ и социалистическитѣ идеи на Хр. Ботевъ. Отъ друга страна, той бѣ прѣнесенъ и чрѣзъ сръбската литература отъ сръбски възпитаници, запознати съ идеитѣ на Св. Марковичъ, а по-сетнѣ и на Вася Пелагичъ. Радикалъ-социализмътъ въ сѫщность се състоеше въ отрицателното отнасяне къмъ сѫществуващитѣ обществено-политически учреждения, особено къмъ царската власть и църквата, къмъ постоянната войска и чиновничеството, къмъ съсловнитѣ дѣления и отличия и въ дребно-буржуазното социално-економическо и политическо равенство и братство. Радикалъ-социализмътъ имаше свои литературни прѣдставители. Главенъ неговъ прѣдставитель бѣ Г. А. Кѫрджиевъ, сега цанковисть, който прѣведе нѣкои отъ брошуритѣ на Вася Пелагичъ, между които и тая: „Отъ какво се раждатъ бунтоветѣ". Въ 1881 година той започна в. „Работникъ" съ радикалъ-социалистическо направление. Слѣдъ спирането на този вѣстникъ сѫщата година той започна сп. „Братство," въ програмната статия на което между другото четемъ слѣднето: „Братство помежду членоветѣ отъ семействата, братство въ обществата, братство между племената и народитѣ, братство, наконецъ, помежду голѣмата фамилия на человѣческиятъ родъ: къмъ това ние ще да се стремимъ". . . . Въ 1884 год. той поднови издаването на това списание пакъ съ сѫщата програма. Но въ 1885 година започва в. „Напрѣдъ", въ който най-живо бѣха застѫпени идеитѣ на сантименталния социализмъ на Вася Пелагича, които твърдѣ много повлияха върху първото социалистическо възпитание на мнозина социалисти. Но радикалъ-социализмътъ въ първо врѣме съставляваше едната страна на идеологията на либералната партия. Още въ 1885 год., покойниятъ Трайко Китанчевъ, най-симпатичниятъ отъ идеолозитѣ на тази партия, увѣряваше, че водителътъ ѝ билъ готовъ да въведе въ България социалистически асоциации, производителни сдружавания, но нѣмало сили, които да му помагатъ.

3. Народничеството.

Народничеството се състоеше въ идеализирането на „народа“, подъ който се разбира „народната маса“, главно селската маса. За това идейно-литературно течение „народътъ“ е нѣщо отвлѣчено, но което носи въ себе си всички демократически добродѣтели. Споредъ него, „народътъ“ има „демократическа душа“ въ тоя смисълъ, че носи въ душата си не само демократическия идеалъ за политическо самоуправление, но и демократическия идеалъ за социално-економическо равенство. Ако той не проявява тѣзи свои демократически добродѣтели, затова трѣбва да има причини, които не му даватъ да ги прояви. Трѣбва, прочее, да се събуди неговата „демократическа душа“, да му се помогне да се прояви.

Както видѣхме по-горѣ, Хр. Ботевъ прѣдставлява българския народъ не само демократиченъ по своя общественоекономически животъ, но и революционенъ по своята историческа традициона умраза къмъ потиническитѣ класи. Богомилството за него съставляваше единъ исторически фактъ, който потвърждавалъ демократичностьта и революционостьта на „народа“. Това идеализиране на „народа“ съставляваше трета страна на идеологията на либералната партия. Теорията, за която споменахме по-горѣ по поводъ борбата на тази партия съ консерваторската, се свеждаше къмъ това, че „българскиятъ народъ“ е демократиченъ по душа. Наистина, прѣвратътъ въ 1881 год. и измѣната на дребната буржуазия и селската маса къмъ либералната партия, както и фактитѣ изъ послѣдващитѣ отношения на този „народъ“ къмъ „демократическия принципъ“ и по-дълбокото изучване на миналото му, показаха доста ясно, доколко той носи „демократическа душа“. Но идеологията на дребнобуржуазната класа е такава, че тя прави отъ врѣменитѣ положения вѣчни и абсолютни истини. Врѣменото обществено-економическо състояние на дребната буржуазия се възведе въ вѣчно и идеално състояние. Това имено и придаваше смисълъ на борбата на либералната партия тогава. Но щомъ настжпи процесътъ на разложението въ това състояние, борбата изгуби своя смисълъ; самата партия се

разпада на различни фракции безъ значение и сила за демократическитѣ принципи.

При всичко това, обаче, народничеството продължава да упражнява влияние върху идущитѣ поколения. Това влияние ние го срѣщаме и при първитѣ стжпки на социалистическото движение, срѣщаме го и при образуването на нови политически групи съ демократически и радикални тенденции. Дребно-буржуазнитѣ условия, които продължаватъ да сжществуватъ, подхранватъ народническитѣ дребно-буржуазни тенденции. Народническитѣ идеи въ периода до 1885 год. и въ слѣдующия периодъ се прѣнасяха и отъ руската народническа литература, която особено въ това врѣме разцъвтява въ Русия.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Отъ 1885 до 1891 години.

1. Първитѣ опитвания за пропаганда на социализма.

Първитѣ опитвания за пропаганда на съврѣмения социализмъ се почватъ отъ 1885 год. При изложенитѣ въ тази глава материялни и духовни условия, прѣзъ юни 1885 год. въ София, току-що върналиятъ се отъ Русия, екстернираниятъ за пропаганда на социализма между петербурскитѣ фабрични работници и за участие въ подполния в. „Рабочій", издаванъ отъ петербургската социалдемократическа група, Желѣзовъ (псевдонимъ) заедно съ В. Живкова почнаха издаването на мѣсечно списание, подъ името: *„Съврѣменний показатель"*, съ цѣль да пропагандиратъ социалистическитѣ идеи въ България. Отъ това списание излѣзоха само три книжки — за юни, юли и августъ. Съединението на Южна и Сѣверна България и послѣдвалитѣ го събития туриха край на неговото съществуване. Интересно е, че и въ тритѣ му книжки не се споменува думата социализмъ. Само въ послѣднята му книжка се споменува за бждащата социалистическа партия. На стр. 121 редакцията на списанието, като полемизира съ народно-либералната партия (Каравеловата) и като изтъква, че „задачата на народния работникъ" била да организира „среди народа и изъ народа групи, които го водятъ къмъ общ. и политическо съзнание" и че това не можела да направи народно-либераината партия, продъл-

жава така: „Тазь задача по нашето мнѣние принадлежи да се изпълни отъ грядущата социаль-демократическа партия. Ще ли скоро тя у насъ да се яви, зависи отъ онѣзь, които искренно желаятъ доброто на народа, и които безъ друго си изясняватъ условията и обстоятелствата или, както казватъ, формитѣ, въ които необходимо ще трѣбва да се въплоти народното добро въ дѣйств. животъ. На нашитѣ читатели, които нѣматъ още твърдо съзнание за тѣзь форми, ще имъ пожелаемъ отъ все сърдце по-скоро да ги научатъ. За това се трѣбва работа, трудъ умств. и критическо отношение къмъ общ., икон. и полит. явления у насъ". Но при всичко, че думата социализмъ не се споменува, списанието „Съврѣм. показатель" си туряше за цѣль да популяризира марксическото разбиране на общественото развитие. Въ уводната си статия, редакцията опрѣдѣля програмата на списанието съ слѣднитѣ думи:

„Да дадемъ редъ самостоятелни и прѣводни статии по обществознанието; да популяризираме съврѣменнитѣ теории на общественната наука; да запознаемъ читателитѣ съ виводитѣ на нравственната философия относително человѣческата природа и цѣльта на общественния животъ; въ сѫщото врѣме да развиемъ економическитѣ, общественнитѣ и политически условия, форми и срѣдства, при които може да се въплоти въ живота „общественното благо" — таквазь е цѣльта на журнала *„Съврѣменний Показатель"*... Въ различни врѣмена развитието на человѣчеството е било различно както въ количествено, тъй и въ качествено отношение. Тъй споредъ развитието си въ различни епохи человѣчеството си е поставяло на разрѣшение различни задачи. Въ настояще врѣме великата задача на человѣчеството състои въ унищожението на общественната несправедливость и поставяне неговото развитие на принципа на братството и економическата свобода, както въ XVIII вѣкъ великата задача съставляваше унищожението на „божественното право", на феодалнитѣ привилегии и провъзглашението на политическата „свобода". -- Никога человѣчеството не си поставя задачи, за разрѣшение на които не сѫществуватъ материални условия, казва единъ отъ най-дълбоко мислящитѣ съзрѣменни по-

литико-економисти, Карлъ Марксъ. — Съсрѣдоточението на собственостьта въ ржцѣтѣ на меншинството, обръщанието на болшинството въ пролетариатъ, въ армия на труда, лишена отъ всѣка собственость, принудена да се труди задружно въ полза на меншинството; политическото, общественото, умственното и нравственното съзнание на работната масса, като едно цѣло съсловие — всичко това съставлява достатъчно материални условия за разрѣшение на великата задача, която си е поставило настоящето столѣтие“...

Както се вижда отъ цитираното, сп. „Съврѣм. Показатель“, като си туряше за цѣль да популяризира „съврѣменнитѣ теории на общественната наука“, разбираше популяризиране Марксовата историческа теория. Това личи отъ слѣднитѣ статии: *„Начала на политическата икономия“*, двѣ статии, въ които се прокарватъ редъ възгледи изъ економическото учение на Маркса, и *„Защо нѣма щастие и какъ то може да се достигне (посвѣщава се на работницитѣ“*), — статия, въ която се обосновава една социалдемократическа програма, която въ много отношения напомня максималната и минималната часть отъ програмата на работническата социалдемократическа партия. Въ първата часть отъ програмата се иска, владѣнието на земята, фабрикитѣ, машинитѣ и други орждия на труда да се прѣобърне въ обществено, а въ втората ѝ часть се съдържатъ почти всички ония искания, които намираме въ първия отдѣлъ отъ минималната програма на работническата социалдемократическа партия (вижъ „Съвр. Пок.“, кн. II, стр. 16). Щастието на „народа“ зависи отъ осжществението на тази програма, или „народътъ“ ще заживѣе щастливъ животъ, когато се осжществятъ исканията на тази програма. Нейнитѣ искания ще бждатъ осжществени „съ силата на работницитѣ“.

При все това, обаче, сп. „Съврѣм. Показатель“ отъ гледна точка на марксизма, на научния социализмъ, не е издържано до край марксически. Наредъ съ цитиранитѣ статии, въ които се прокарватъ марксически възгледи, срѣщаме и редъ статии, въ които нѣма нито слѣда отъ марксическо разбиране, безъ да говоримъ за прѣводнитѣ

статии отъ произведенията на П. Лавровъ, въ които се прокарватъ чисто метафизически възгледи за „нравствената“ и „критически мислящата личность“. Независимо отъ това, но и статиитѣ, въ които се прокарва марксизма, се явяватъ сѫщо неиздържани отъ гледна точка на марксизма. Наредъ съ марксическитѣ възгледи срѣщаме възгледи съвсѣмъ немарксически, като тѣзи, напримѣръ, че „щастието на народитѣ зависи отъ много прости истини“, но че „невѣжеството имъ е прѣчило да разбератъ тия прости истини“ и затова не е могло да има щастие за тѣхъ. Отъ друга страна, наредъ съ марксическитѣ възгледи срѣщаме и възгледи на Ласаля за държавата и за *работнишкитѣ ассоциации*, подпомагани отъ държавата, като срѣдство за освобождението на работнишката класа отъ капитализма. Най-сетнѣ, наредъ съ марксическитѣ възгледи срѣщаме и утопическатѣ възгледи на Чернишевски за общиното владѣние на земята, като срѣдство да се прѣмине къмъ социализма, безъ да се минава прѣзъ капитализма. Обяснява се това много естествено. Главниятъ редакторъ на сп. „Съврѣм. Показатель“ бѣше руски социалдемократъ отъ 1880-титѣ години. А рускиятъ социалдемократизмъ въ ония години не можеше да бѫде друго, освѣнъ смѣсь на марксизма съ ласалианството главно и съ остатъцитѣ отъ старитѣ утопически социалистически възгледи. Първата руска социалдемократическа група, единъ отъ основателитѣ на която бѣше и главниятъ редакторъ на сп. „Съврѣм. Показатель“, се състави отъ бивши „черноперѣдѣльци“ и „землевольци“, които бѣха вече изгубили вѣрата въ прѣдишния си утопически социализмъ и въ осѫществяването на социалистическата наредба чрѣзъ една селска революция. Обаче, отъ една страна, прѣзъ 80-титѣ години на миналия вѣкъ въ Русия работнишко масово движение не сѫществуваше, а тежката реакция, която настѫпи слѣдъ убийството на Александръ II, правѣше извънредно мѫчна пропагандата срѣдъ фабричното работничество, доколкото такова сѫществуваше. Отъ друга страна, социалистическа литература въ Русия по онова врѣме не сѫществуваше. Първиятъ томъ отъ „Капиталътъ“ на Маркса и съчиненията на Ласаля съставляваха единствената социалистическа литература

тогава, при това запрѣтена отъ цензурата да се дава отъ библиотекитѣ. Отъ тази имено единствена социалистическа литература и при казанитѣ обществено-политически условия трѣбваше да се изработятъ основнитѣ принципи за социалдемократическа дѣятелность. Социалдемократическата „Група Освобожденіе Труда" въ Женева се яви едвамъ прѣзъ зимата въ 1883—1884 год. и нейнитѣ брошури не бѣха още проникнали въ Русия. Естествено е, че социалдемократизмътъ въ 80-титѣ години отъ миналия вѣкъ се явяваше една смѣсь отъ марксизмъ и ласалианство, а така сѫщо и отъ старитѣ утопични социалистически възгледи, които въ Русия тогава имаха грамадно влияние и които внисаха съ себе си въ новата социалдемократическа дѣйность бившитѣ „землевольци" и „чернопередѣльци", влизащи въ първата социалдемократическа група. Главниятъ редакторъ на сп. „Съврѣм. Показатель", арестуванъ на 1 мартъ 1885 год. и екстерниранъ прѣзъ юни сѫщата година въ България, се яви съ ония социалдемократически възгледи, които е можалъ да си изработи въ Петербургъ. Прѣзъ 1885 год. въ България условията бѣха още по-неблагоприятни за едно по-добро теоретическо уясняване. Тогава България прѣдставляваше още страна, въ която господствуваше само дребдно-буржуазниятъ начинъ на производството, тенденцията на капиталистическото производство още не се виждаше, за работническа класа не можеше и да се говори и, изобщо, да се обоснове почвата на социализма въ България тогава не можеше нито съ тенденцията въ развитието на страната, нито съ факти за сѫществуването на тази тенденция.

Казанитѣ условия прѣчиха, безъ съмнѣние, прѣди всичко на социалистическата мисъль да се издигне по-високо, но съ тѣхъ се обяснява и това, дѣто редакцията на сп. „Съврѣм. Показатель" не се рѣшаваше да заговори открито за социализмъ, а се ограничаваше съ пропаганда на основнитѣ възгледи на марксовата историческа теория. Посочването на „грядущата социалдемократическа партия" иде да потвърди това наше прѣдположение. Редакцията на „Съврѣм. Показатель" не смѣташе тогавашното врѣме удобно за една открита социалистическа пропаганда и че за

нея се явяваше по-важно да подготви читателитѣ си въ разбирането обществено-економическитѣ основи на Марксовия социализмъ. Толкова повече това се явяваше необходимо, прѣдъ видъ на нихилизма и радикалъ-социализма, които тогава се смѣсваха съ научния социализмъ. При все това списанието бѣ посрѣщнато неочаквано добрѣ отъ всички, които търсѣха нѣщо ново, нови мисли и нови идеали. Обяснява се това съ тогавашнитѣ политически условия. Тогава двѣтѣ крила на разцѣпената либерална партия се борѣха съ всички кални срѣдства. Въ тази борба никакви принципи не се виждаха. Отъ друга страна, либералната партия отиваше къмъ нови разцѣпления, които послѣдваха още сѫщата година, а това у мнозина охлаждаше увлечението имъ отъ борбитѣ за конституция, за свобода, права и т. н. Найсетнѣ, прѣзъ 1885 год. имаше само едно списание, „Периодическото Списание на Книжовното Дружество“, което съ обществено-политически въпроси не се занимаваше, или доколкото се занимаваше не можеше да удовлетвори естественитѣ наклоности на младитѣ поколения тогава къмъ нови идеали. Поради това сп. „Съврѣм. Показатель“ се яви наистина съвсѣмъ нѣщо ново, невидено дотогава слѣдъ освобождението. Доколко идеитѣ, които то проповѣдваше, се разбираха отъ четцитѣ му, — това е другъ въпросъ, но то пръсна нови идеи, които една година подиръ това се подематъ отново. Отъ друга страна, редакцията на „Съврѣм. Показатель“ не се ограничаваше само съ литературна пропаганда. Скоро около нея се организира една просвѣтителна група отъ ученици отъ седмия класъ на гимназията, отъ нѣколко малки тогава чиновници и учители. Въ тази група се водѣше открита социалистическа пропаганда. Задачата бѣше да се приготвятъ социалистически пропагандатори, бѫдащи социалдемократи. Особена надежда се възлагаше върху ученицитѣ отъ седмия класъ, повечето бѣдни младежи, но умни, идеалисти, демократи, жадни за обществени идеали. Нѣкои отъ тѣхъ дълго врѣме оставаха вѣрни на социализма, взимаха живо участие въ социалистическото движение, но повечето отъ тѣхъ съ разтурянето на групата се изгубиха въ живота. Групата сѫществува още нѣколко мѣсеци слѣдъ спирането на списа-

нието. Прѣзъ врѣме на сръбско-българската война прѣзъ нея минаха мнозина студенти, които слѣдваха въ странство и участвуваха въ нейнитѣ разисквания. Между тѣхъ бѣше младиятъ, даровитиятъ и буйниятъ, но рано погиналъ въ борба съ стамбуловския режимъ, Д. Ив. Бакжрджиевъ (вижъ сп. „День" год. I). Но послѣдвалитѣ слѣдъ войната събития туриха край и на групата, а съ това се прѣкжсна и почнатата пропаганда на социализма*).

Впрочемъ, въ 1886 год. пропагандата на социалистическитѣ идеи почнува отново, но вече отъ друго мѣсто. Тъкмо една година слѣдъ почнуването на „Съврѣмений Показатель", въ юни мѣсецъ 1886 год. Евтимъ Дабевъ започнува седмиченъ вѣстникъ, подъ името *„Росица"*. Цѣльта му безъ съмнѣние бѣше — пропагандата на социализма почти по сжщия начинъ, както и сп. „Съврѣм. Показатель". Популяризацията на нѣкои общи положения отъ обществено-економическото учение на Марксъ-Енгелса, къмъ това се свеждаше пропагандата на социалистическитѣ идеи чрѣзъ в. *„Росица"*. Тука ние срѣщаме първия прѣводъ на Марксовата брошура, направенъ отъ Евтимъ Дабевъ, *„Наемниятъ трудъ и капиталътъ"*. Макаръ нѣкои положения въ тази брошура и да бѣха напуснати отъ Маркса и замѣнени въ „Капиталътъ" съ по-прецизни, обаче, тя се яви въ България като първа марксическа книга, която посетнѣ прѣтърпѣ у насъ нѣколко нови прѣвода. При всичко

---

*) Прѣди да се разтури групата, една часть отъ нея рѣши да издава вѣстникъ, който се нарѣче „Демократъ". Основателъ и редакторъ на този вѣстникъ считатъ мене, обаче, това не е вѣрно. Напротивъ, азъ бѣхъ категорично противъ излизането съ вѣстникъ Обаче, нѣколко члена отъ групата, въпрѣки моята опозиция, условили печатница, дали всичкия материалъ, но не могли да се споразумѣятъ върху името на вѣстника. Тогава тѣ се обърнаха къмъ мене, какъ да нарѣкатъ вѣстника. Слѣдъ едно обяснение съ тѣхъ върху въпроса, какво искатъ да постигнатъ съ вѣстника, посъвѣтвахъ имъ да го нарѣкатъ „Демократъ", като имъ дадохъ и единъ проектъ за програма и обоснов нето й, като се отказахъ да вземамъ всѣкакво участие въ него Само по-подирѣ, заедно съ единъ руски емигрантъ, се вмѣсихме въ неговото редактиране, но скоро се убѣдихме, че неговото продължаване е безполезно, напуснахме го и той спрѣ. В. „Демократъ" почна да излиза слѣдъ свършването

това, обаче, и въ „Росица“ наредъ съ общи марксически положения срѣщаме и чисто народнически начинъ на мислене. Така, напримѣръ, въ програмната статия, слѣдъ като се говори за „новия чорбаджия и лихваринъ“, който билъ всичко въ държавата, който „истръсва и праха отъ кесията“ на народа и ограбва земята му, казва се слѣднето: „Намъ, прѣди всичко, ни прѣдстои борба, която въ резултатъ трѣбва строго да отдѣли капиталистическото производство отъ работната масса, която (масса) се намира подъ двойното иго на развивающия се капитализмъ и на отживающето патриархално ступанство. Сѫщевременно като се начене устройството и на работенъ класъ за борба противъ буржуазията, а така сѫщо противъ всички стари остатъци врѣдни както нѣму (раб. классъ), тъй сѫщо за доброто състояние на цѣлия народъ“.

Както виждате, тука имаме работа съ единъ марксически възгледъ, но този възгледъ е съвсѣмъ неясенъ, непрецизенъ и въ изразитѣ и въ самото му съдържание. Тази неясность е твърдѣ лесно обяснима. Това, което казахме за сп. „Съвр. Показатель“ е още по-приложимо спрямо в. „Росица“. Евтимъ Дабевъ е слѣдвалъ въ българскитѣ гимназии и свършилъ въ Габровската прѣзъ 1883—84 година, т. е. въ едно врѣме, когато много мѫчно можеше човѣкъ да се издигне

на сръбско българската война. А въ това врѣме националистическитѣ тенденции все повече завладѣваха умоветѣ: едно коренно измѣнение стана въ прѣдишнитѣ „нихилисти“ и „радикалъ-социалисти“. Захарий Стояновъ и хората около него отъ „нихилисти“ и „радикалъ-социалисти“ станаха крайни националисти и се туриха на чело и въ услуга на националнитѣ аспирации Неговото име бѣше още тъй омайно, че бѣше увлѣкалъ въ националистическитѣ стремежи цѣлата интелигенция. Необходимо стана да се излѣзе противъ него и съ авторитета на идеитѣ на нашитѣ „апостоли“ — Хр. Ботевъ, Л. Каравеловъ и др. революционери. Това стана толкова по необходимо, че З. Стояновъ ме прѣдизвикваше като социалистъ съ остри нападки. Въ началото на 1886 год. излѣзохъ противъ него съ извѣстната брошура: „*Нашитѣ апостоли*“. Тази брошура не допринесе нѣщо за социализма у насъ, освѣнъ това, че първа запозна почитателитѣ на Хр Ботева и Л. Каравелова съ тѣхнитѣ политико-обществени идеали и изобличи фалшивостьта на З Стояновъ и неговитѣ приятели въ експлоатирането съ имената и идеитѣ на тѣзи „апостоли“ на революцията прѣди освобождението.

до едно по-високо теоретическо развитие. Но въ 1886 г. той се явява единъ отъ първитѣ, които се издигнаха до убѣждението, че старитѣ идеи трѣбва да се изоставятъ и да се изработятъ нови, които бидоха намѣрени въ социализма. Въ всѣки случай, чрѣзъ в. „Росица" той се опита въ 1886 година да популяризира ония общи положения на социализма, които той можа да схване при тогавашнитѣ условия. Така че, никакъ не е чудно, дѣто наредъ съ марксически положения ние срѣщаме и въ в. „Росица" въ една и сѫща статия и такива мисли като тази: „Съ готовность ще подаваме рѫка на кой да било властвующъ, който искренно се грижи за подобрението на еснафитѣ и земледѣлцитѣ".

Отъ в. „Росица" излѣзоха само 17 броя. Подиръ тримѣсечно сѫществуване той спрѣ, но Ев. Дабевъ не прѣстана да работи въ сѫщия духъ, при всичко че бѣше подпадналъ подъ влиянието на едно течение, което нѣмаше нищо общо съ научния социализмъ. Прѣзъ 1888 г. той прѣведе съ измѣнения: *„Кой на чи гърбъ живѣе"*, отъ Дикщейна, а прѣзъ 1890 год. прѣведе Енгелсовата знаменита брошура: *„Развитие на научния социализмъ"*. Тия прѣводи, безъ съмнѣние, повлияха прѣди всичко за едно по-голѣмо уясняване на социалистическата мисъль у Е. Дабевъ, безъ да говоримъ, че тѣ бѣха първитѣ социалистически книжки, отъ които мнозина черпиха и черпятъ социалистическо знание.

2. Сиромахомилството.

Сиромахомилството много напомнюва старото богомилство. Това бѣ едно течение, което бѣше обхванало голѣма часть отъ учащата се младежь въ гимназиитѣ, всичко младо и недоволно отъ миналото и жаждуще за идеали. Създателътъ на това течение бѣ *Спиро Гулапчевъ* отъ Леринъ (Македония). Попски синъ, той още отъ малъкъ се отличаваше съ своята потайна, изпитлива природа. Прѣди да се върне въ България, въ 1886—1887 година, той слѣдваше въ Киевския университетъ (Русия). Студентскиятъ животъ въ Киевъ — столица на южна Русия,

или по-право на *Малорусия*, дѣто тогава се прѣплитаха федералистическитѣ идеи на малоруситѣ, теоретизирани отъ проф. Драгомановъ, националистическитѣ стремежи на поляцитѣ и революционата конспиративна дѣятелность на „народовольцитѣ," „землевольцитѣ," „чернопередельцитѣ" и легалната дѣятелность на народницитѣ, — очевидно повлия още повече да се развиятъ тия качества у Гулапчева, които той прояви и слѣдъ връщането си въ България. Спиро Гулапчевъ никога не е билъ социалистъ. Въ главата му имаше едно смѣшение отъ руския нихилизмъ, почерпнатъ отъ четенето съчиненията на Писарева, отъ руското народничество, отъ малоруския федерализмъ и конспирацията на рускитѣ революционери, възведена до степеньта на езуитска система въ България. Въ Киевъ, заедно съ още единъ българинъ студентъ, Гулапчевъ издаваше народо-полезни книжки, каквито бѣха — „Ползата отъ тора", „Разкази на единъ ученъ чифчия" и други такива. Въ 1885 г., прѣзъ врѣме на сърбско-българската война, той се върна въ България, въ София, дѣто нѣколко пѫти посѣти групата около сп. „Съврѣм. Показатель," която съвсѣмъ не хареса, защото явно проповѣдвала социализмъ. Тогава той смѣташе за единствено полезна работа издаването „книжки за народа," обаче, какви книжки, върху тази тема избѣгваше да говори. Слѣдъ свършването на войната въ 1886 год. Гулапчевъ замина за Русия, обаче, още на границата бѣ арестуванъ за прѣнасяне нелегална литература. Но слѣдъ нѣколкомѣсеченъ затворъ, той бѣ екстерниранъ въ България, дѣто прѣзъ 1887 –88 год. го виждаме учитель въ Търновската гимназия. Тука се захваща неговата *сиромахомилска дѣйность*.

Сиромахомилство ще рѣче милѣене за „народа", подъ който се разбира *сиромашьта, сиромаситѣ*. За сиромахомилството нищо не е писано досега. Какви идеи лѣжѣха въ основата му, за това може да се сѫди само по разкритията, направени отъ властитѣ прѣзъ 1888—89 г. и печатани въ в. „Свобода," а така сѫщо и по свѣдѣнията, събрани лично чрѣзъ участвуващитѣ въ сиромахомилската организация. Тази послѣдната бѣше тайна, крайно конспиративна, поставена върху чисто езуитски начала. Тя

се състоеше отъ групи въ разни градове, въ които групи се приемаха членове само съ съгласието на Гулапчева. Групитѣ не познаваха една друга, даже членоветѣ отъ едни групи не трѣбваше да познаватъ членоветѣ на другитѣ групи. Само Гулапчевъ трѣбваше да знае всички и само той опрѣдѣляше, кой е годенъ за неговата организация и кой не. И наистина, при обиска въ квартирата му властитѣ намѣриха списъкъ на всички членове и дори на тѣхни приятели съ забѣлѣжки срѣщу тѣхъ. Така въ този списъкъ влизаше и Георги Кирковъ, лично познатъ съ Гулапчева и съ мнозина видни тогава сиромахомили. Срѣщу неговото име Гулапчевъ бѣ турилъ характеристиката: „аренъ е, но не е за насъ.“ Безъ съмнѣние, Гулапчевъ бѣше правъ, защото Г. Кирковъ бѣше първи, който не само не попадна подъ влиянието на неговата организация, но и на всѣка крачка се присмиваше надъ сиромахомилството на Гулапчева. Единъ отъ принципитѣ на Гулапчева бѣше: *да не сѫществува никакво интимно приятелство и взаимно довѣрие между неговитѣ послѣдователи.* Сава Мутафовъ разказваше слѣдниятъ фактъ. Гулапчевъ забѣлѣжилъ, че между него и Ев. Дабевъ имало интимно приятелство; единъ день той го повикалъ и му прочелъ цѣла лекция, че това не било *нравствено*, защото всѣки отъ тѣхъ трѣбвало всецѣло да принадлѣжи на „дѣлото,“ а интимното приятелство прѣчило на такава прѣданость къмъ „дѣлото“ и го посъвѣтвалъ да скѫса интимностьта си съ Ев. Дабевъ. Въ сѫщность Гулапчевъ искаше, щото всички слѣпо да му се довѣряватъ. И дѣйствително, всички слѣпо му се довѣряваха. Изобщо, Гулапчевъ систематически забулваше „дѣлото“ съ мрачна тайнственость, съ мрачна конспиративность. Групитѣ му не само приемаха членове при страшна тайнственость, но и събранията се свикваха и ставаха при сѫщо такава тайнственость. За събранията си тѣ избираха такива квартири, въ които най-незабѣлѣзано можеше да се влиза. При влизането въ квартирата на събранията членоветѣ трѣбваше да взиматъ всички прѣдпазителни мѣрки. Цѣлата тази тайнственость дѣйствуваше върху умоветѣ особено омаяно. Тя ги караше да гледатъ на „дѣлото“ като на нѣщо „свято“.

Съ какво Гулапчевъ можеше да омайва така силно толкова младъ интелигентенъ свѣтъ? Гулапчевъ проповѣдваше война противъ естетиката, противъ лукса, противъ разкоша, особено противъ модитѣ, а най-вече противъ женскитѣ моди. Самъ той ходеше безъ яка и вратовръзка, винаги съ дигната яка на палтото и съ дигнати крачоли. Той проповѣдваше противъ слѣдването въ университета, защото било безнравствено, най-тежко прѣстжпление да се слѣдва въ университета въ това врѣме, когато „народътъ", „сиромашьта" тънѣла въ сиромашия и невѣжество. Разказватъ слѣдния фактъ. Единъ отъ неговитѣ слѣпи адепти, днесъ лѣкарь, билъ продалъ нѣкакъвъ си бащинъ имотъ, за да отиде да слѣдва въ Русия. Той трѣбвало да мине прѣзъ Русе, дѣто тогава се намираше Гулапчевъ. Послѣдниятъ изтъкналъ прѣдъ своя адептъ всичката прѣстжпность на неговото намѣрение, вслѣдствие на което той се отказалъ да заминава, като вложилъ паритѣ въ „дѣлото". Отъ друга страна, Гулапчевъ обичаше постоянно да говори върху теми за нравственостьта, себеотричането и за емансипацията на жената. Отъ всичко, което се знае за неговата просвѣтителна дѣйность, се вижда, че неговиятъ общественъ идеалъ бѣ потрѣбителния комунизмъ по образеца на сжщия комунизмъ отъ първата епоха на християнството. Той мечтаяше поне за образуването на такава комуна отъ избрани негови послѣдователи. Но скоро се разкри всичкия фалшъ на неговитѣ проповѣди и къмъ края на 1889—90 година срѣди сиромахомилитѣ настжпи пълно разочарование къмъ своя учитель и отъ сиромахомилството остана само единъ единственъ прѣдставитель. Той бѣше самиятъ Гулапчевъ, който подиръ това се опита да се реабелитира, като се прѣпоржчваше за *анархистъ*, но и анархизмътъ му най-сетнѣ трѣбваше да се привърши съ вземането добра служба при днешното правителство, както обикновено свършватъ анархиститѣ. Въ 1896—97 год. той наистина успѣ да създаде отъ нѣколко младежи въ Русе една група, въ която се изучаваше анархизма. Между членоветѣ на тази група бѣ и покойниятъ *Димитръ Димитровъ*. Сигурно, Д. Димитровъ е билъ най-умниятъ отъ всички членове на тази група, но влиянието на анархистическитѣ идеи върху му

бѣ тъй силно, че той не можеше да се избави отъ него и до края на живота си. Изобщо, влиянието на Гулапчевата анархистическа група въ Русе бѣше извънредно пагубно върху влизащитѣ въ нея млади интелигентни сили.

Сиромахомилското „свято дѣло“, което Гулабчевъ въ такава тайнственостъ прибулваше, никой опрѣдѣлено не знаеше, въ какво се заключава. Сѫщностьта му, очевидно, знаеше само той. Отъ дѣятелностьта на неговитѣ послѣдователи, както и отъ това, което Гулапчевъ по-сетнѣ извърши, се вижда, че това „дѣло“ се състоеше просто въ издаването „полезни“ книжки за просвѣта на „сиромашьта“, на „народа“ и за тази цѣль основаването на една обща печатница и книжарница. Но това „дѣло“ бѣ толкова скромно и неопасно, щото тайнственостьта си нѣмаше мѣсто. Обаче, Гулапчевъ много добрѣ схвана психологическия моментъ тогава и за да го използува, както трѣбва, за да стане единъ непоколебимъ авторитетъ, имаше нужда да се покрие съ тайнственость. Нему помагаха и политическитѣ условия. Тогава владѣеше стамбуловскиятъ режимъ, една политическа реакция, която все повече се усилваше. Конспиративностьта, тайнственостьта на Гулапчева толкова по-лесно се налагаше върху неговитѣ послѣдователи.

Впрочемъ, сиромахомилството при всичко горѣказано, донесе и нѣщо полезно. То развиваше у послѣдователитѣ си стремежъ къмъ четене, къмъ образование, къмъ критика; то подържаше идеализма у тѣхъ. Едни отъ неговитѣ послѣдователи и до днесъ си оставатъ порядъчни буржуазни идеалисти, демократи стари и млади; други се присъединиха къмъ социалистическото движение, нѣкои отъ които и до днесъ сѫ въ него. Въ тази епоха, найсетнѣ, се издадоха отъ сиромахомилитѣ нѣколко полезни на врѣмето си книжки за общо образование.

3. Народътъ и интелигенцията.

Дребно-буржуазнитѣ обществено-економически условия и примитивнитѣ още недиференцирани класови отношения неизбѣжно налагаха своя печатъ и на социалистическата мисъль у насъ. Толкова повече това е вѣрно, че

тя и тъй не бѣ още закрѣпнала. Първитѣ опити за социалистическа пропаганда, както видѣхме, скоро се прѣкратиха, като оставиха само едни откжслечни познания отъ социалистическата теория. При тѣзи условия естествено бѣ, дѣто социализмътъ се схващаше само отъ етическа, отъ нравствена страна, като нравствено учение, което се противопоставяше на несправедливостьта на обществената наредба по отношение къмъ „народа", което проповѣдваше война противъ тая несправедливость. Да се освободи „народа" отъ несправедливата наредба, отъ „новитѣ чорбаджии" и т. н. и да се поведе борба за това освобождение, — такова се явяваше тогава социалистическото знаме. Но какъ, по кой начинъ да се освободи „народа", — това никому не бѣше ясно. Редакцията на „Съврѣм. Показатель" свърши, като носочи, че тази задача ще рѣши „грядущата социалъ-демократическа партия", като и състави и програма, която ще бжде осжществена съ „силата на рабстницитѣ". Редакцията на в. „Росица" зовеше на борба, която „строго да отдѣли капиталистическото производство отъ работната маса" и „сжщеврѣменно като се начене устройството на работенъ класъ за борба противъ буржуазията". Но какъ ще стане това „отдѣляне" и „устройство на работенъ класъ", това не бѣше още ясно. Едно само бѣше ясно, а именно, че освобождението на „народа", неговото щастие съставляваше „нравствена задача на интелигенцията". Затова пропагандата се насочваше къмъ интелигенцията, съ цѣль да се организира отъ нея една обществена сила, която да освободи „народа", да осжществи „общото щастие" и „обществената солидарность". Така щото, додѣто, при първитѣ опитвания за пропаганда на социализма, на интелигенцията не се гледаше като на самостоятелна обществена сила, която ще освободи „народа", а само като на дѣятель, който съ силата на работницитѣ ще реализира социалистическата наредба, слѣдъ това интелигенцията се въздигна до единствена обществена сила, която сама ще може да осжществи „общото щастие". Затова слѣдъ 1886 година усилията бѣха насочени къмъ организирането на интелигенцията въ такава именно сила. Сжщата цѣль гонѣше, както видѣхме и *сиромахомил-*

ството, съ тази само разлика, че „нравствената задача на интелигенцията“ за него съставляваше единъ нихилистически анархо-християнско-комунистически прѣвратъ въ обществото. Но сиромахомилството носѣще всички отличителни черти на една заключена сектанска организация, на единъ поповски орденъ (сдружение) съ конспиративни цѣли. Слѣдъ разрушването на тази тайна организация на интелигенцията въ „обществена сила“, въ 1888—1889 година се правятъ опити за едно организиране на интелигенцията въ „обществена сила“ открито.

Прѣзъ 1888—1889 год. се почва, отъ една страна, едно размърдване срѣдъ народното учителство. Повалиха отъ разни градове, паланки и села възвания къмъ народнитѣ учители за организирането имъ въ учителски дружества съ цѣль да се борятъ за подобрѣние на своето положение, като народни учители. Социалиститѣ сѫщо се намѣсиха въ това движение, съ намѣрение да го използуватъ за социалистически цѣли. Но намѣсто тѣ да го използуватъ, то ги използува, за да се издигне по-сетнѣ въ единъ учителски съюзъ, който нѣма нищо общо съ социализма и който се яви една добра подпора на буржуазнитѣ задачи. Въ едно скоро врѣме изникнаха редъ учителски дружества и се направиха опити дори да се организиратъ въ единъ учителски съюзъ. За тази цѣль въ гр. Ломъ биде свикана една сбирка отъ делегати на учителскитѣ дружества. Но и тя само убѣди социалиститѣ, че за никакъвъ съюзъ и при това съ социалистически задачи не може да се говори. Опитътъ отъ страна на едного отъ видинскитѣ делегати да обоснове тия задачи се посрѣщна отъ мнозинството на сбирката съ явно неудобрѣние. Това още повече ги убѣди, че опититѣ въ това направление сѫ безполезни и че трѣбва прѣди всичко открита социалистическа пропаганда.

Прѣзъ 1889 год. Н. Хр. Габровски написа брошура, подъ заглавие: *„Нравствената задача на интелигенцията“*, съ която канеше интелигенцията да се сдружи въ дружества *„Новъ животъ“*, цѣльта на които да бѫде: „да развиятъ умствения интересъ въ обществото“. Той задължава интелигенцията да основе въ цѣла България та-

кива дружества, които да се съединятъ „въ единъ общъ федеративенъ съюзъ“ и които да бждатъ насочени къмъ „истинското назначение“. „Само тогава, дѣйствително, ще имаме право да кажемъ, че и ний имаме *интелигенция*“ — свършва той брошурата си. Но какъ Габровски опрѣдѣля *интелигенцията и нейнитѣ нравствени задачи въ обществото*? На стр. 15 четемъ слѣднето въ отговоръ на тоя въпросъ:

„Въ борбата за напрѣдъкъ и свѣстявание, человѣчеството си изработва идеалъ за по-добъръ и по-щастливъ животъ. Една часть отъ обществото, благодарение на економическото и общественото си положение, напрѣварва своитѣ съврѣменици по пжтя на прогреса и нравственото съвършенство; издига се надъ самата дѣйствителность, и насочва пжтьтъ къмъ общото щастие. Това е *интелигенцията*. Тя тласка историята напрѣдъ, тя внася новитѣ обществени идеали въ живота и се мжчи да ги въплоти въ самата дѣйствителность. Културата и общественитѣ форми на живота сж плодъ на човѣшката дѣятелность; нъ най-пъргаво и съзнателно участие въ създаването и прѣработванието на тия форми зема интелигенцията. Тя най-добрѣ съзнава, че човѣкъ има власть не само да създаде, нъ и да измѣни общественитѣ условия, щомъ се е убѣдилъ, че тѣ незадоволяватъ неговитѣ човѣшки потрѣбности. Тя най-добрѣ разбира условията на прогреса; тя знае, че човѣкъ не може да запази своето човѣшко и идейно достоинство подъ крилата на такъвъ единъ общественъ редъ, който монополизира науката и благодѣянията на човѣшката култура, който дава на малцина всичко, а на мнозина нищо, съ една речь, който прави „сиромаха робъ и роба — сиромахъ“. Да се бори съ общественитѣ тегла и неправди, да кастри старитѣ и ржждясали наредби въ живота, да протестира противъ всичко, което спжва нормалното развитие на човѣшкитѣ способности и да проповѣдва съ смѣлость и самопожертвувание истината за подобро обществено устройство, — това е главната задача на напрѣдничавата интелигенция. Въ името на тая нравствена задача интелигенцията е длъжна да жертвува своитѣ лични интереси; длъжна е да похарчи всичкитѣ си сили

въ борбата за осжществлението на своитѣ убѣждения. Тя всѣкога върви напрѣдъ — въ първитѣ редове на прогресивното движение и разчиста пжтя къмъ общото щастие“ (стр. 15) . . . „Интелигенцията е повикана да даде потикъ въ развитието на човѣчеството; тя трѣбва да посочи, кои сж най-добритѣ учрѣждения и закони, кой е най-прави пжть за постигането на общото щастие, на международната солидарность. Народний трудъ, народнитѣ тегла и лишения сж дали възможность на една часть отъ обществото да живѣе по-лесно и по-охолно, да работи малко и да граби много. При сегашната хищническа организазация на обществата едни живѣятъ на гърба на други; щастието на еднитѣ е основано на злощастието на другитѣ. Съзнай това голѣмо зло и приготви се за борба съ него“ (стр. 21).

Така че, споредъ Н. Хр. Габровски, демиургътъ на общественото развитие е интелигенцията. Малко по-нагорѣ, на стр. 19, той прибавя: „Главний лостъ, движущата сила на историческото развитие, — това е човѣкътъ съ неговитѣ прогресивни потрѣбности. Този е изворътъ, отъ когото трѣбва да блика общественната дѣятелность на интелигенцията“. А на стр. 29 той пише: „Обществената сила на интелегенцията се заключава въ обществений съюзъ, въ който всѣка личность искренно и съзнателно подчинява своитѣ лични интереси на общото дѣло. За това тамъ, гдѣто има интелегентни сили, веднага трѣбва да си подаджтъ ржка и да основжтъ дружества“. Отъ по-горѣ цитираното узнаваме, какви сж главнитѣ „нравственни задачи на интелигенцията въ обществото“. Въ името на тия „нравственни задачи“ Н. Габровски туря на интелигенцията друга „нравственна задача“, а имено, да отиде срѣдъ народа, да изучава неговитѣ болки, неговитѣ страдания, и я задължава: „Неговитѣ страдания трѣбва да станатъ твои; неговото добро — твое добро; инакъ ти не ще почувствувашь и съзнаешь народнитѣ интереси, а слѣдователно нѣма да бждешь неговъ вѣренъ служитель“. При всичко това той й поставя и такава „нравственна задача“: „трѣбва да се мжчишь да го прѣобразувашь споредъ най-новитѣ потрѣбности на човѣшката природа“.

Обаче, интелигенцията, прѣди да отиде въ народа, има да изпълни още една „нравствена задача“, ако иска „честно да работи за народа“ а имено тя трѣбва да си изработи „критически убѣждения“, защото „никой нѣма право да цѣри обществените болки и да прѣпоржчва цѣрове безъ да е изучилъ добрѣ народната хигиена и медицина“.

Ясно е, че социалистическата мисъль, доколкото тя може да се намѣри въ нѣкои изрази на брошурата: „*Нравствената задача на интелигенцията*“, е съвсѣмъ замъглена отъ възгледи, възприети отъ *субективната теория* на рускитѣ радикали и социалисти — народници и изобщо отъ руската народническа литература. Н. Хр. Габровски е свършилъ гимназия въ Русия, и висше образование (по правото) въ Швейцария (Женева). Слабото работническо движение въ послѣднята и постояното дружене съ рускитѣ емигранти въ Женева не можаха да спомогнатъ за изработването на ясни социалистически възгледи. Слѣдъ връщанието му въ България Н. Габровски бѣше до септември 1889 година сждия въ окржжното сждилище въ София. Тука той се запознава съ нѣколко студенти отъ Висшето училище и почва да прилага своя планъ за организирането на дружества „Новъ животъ.“ Първото и единствено такова дружество бѣ основано въ София прѣзъ априли 1889, а на 1 май дружеството отвори първото вечерно и недѣлно училище, „въ което се учатъ безплатно около 150 души работници,“ както той казва въ прѣдговора си къмъ брошурата. Но въ 1889 год., по случай всесвѣтската изложба въ Парижъ, Н. Хр. Габровски посѣщава тази изложба. По случай на нея, прѣзъ августъ мѣсецъ сжщата година засѣдаваше първиятъ международенъ социалистически конгресъ, слѣдъ разтурянето на *Интернационала.* Отъ Парижъ Н. Габровски се връща съ новъ ентусиазмъ и съ още по-горѣща вѣра въ своитѣ възгледи и въ своята мисия като интелигентъ съ „нравствени задачи“ спрямо обществото, спрямо народа. Той напуска сждийската професия и става учитель въ гимназията по история. Този прѣдмѣтъ му даваше широко поле за пропаганда на своитѣ възгледи между ученицитѣ въ горнитѣ класове. Можемъ да си прѣдставимъ, какво

грамадно влияние е упражнявалъ енгусиазмътъ, съ който Н. Габровски разправяше на ученицитѣ си за „общото щастие“ и „обществената солидарность“, за борбитѣ въ историята въ името на тѣхъ, за потисничеството на „богаташитѣ“ и експлоататоритѣ и т. н. Той имаше грамаденъ успѣхъ, поради което и навлѣче върху си прѣслѣдвания. Отъ Сливенъ той биде прѣмѣстенъ въ Софийската гимназия, но скоро бѣ принуденъ да я напустне и се залови за адвокатство. По-сетнѣ ние ще срѣщнемъ Н. Габровски, като единъ отъ главнитѣ дѣйци въ социалистическото движение въ България.

Колкото неясна и да се явява социалистическата мисъль у Н. Габровски, но ентусиазмътъ, съ който той открито пропагандираше своитѣ възгледи и горѣщиятъ позивъ къмъ организирането на интелигенцията въ „обществена сила“, не останаха безъ влияние. Неговиятъ позивъ къмъ открита организация съ явни опрѣдѣлени цѣли се яви като противовѣсъ на конспираторството на сиромахомилитѣ и на езуитството на Гулапчева. На езуитщината на послѣдния Н. Габровски противопоставяше принципа: „Чиститѣ цѣли изискватъ чисти срѣдства“. Позивътъ на Н. Габровски съвпада тъкмо и съ новитѣ обстоятелства, които бѣха настжпили и все повече отбѣлѣзваха условията за единъ по-новъ животъ. Подъ повърхностьта, на която ставаха партизанскитѣ борби тогава, вече се извършваше единъ процесъ, който все повече зе да се чувствува. Разлагането на старитѣ начини на производството, пропадането на занаятитѣ и ослабването на селското ступанство, това бѣше процесътъ, който дълбаеше отдолу старитѣ общественo-економически основи. Отъ друга страна, стремежътъ къмъ трупане на капитали чрѣзъ ограбването на „националнитѣ богатства“ и на държавнитѣ срѣдства все повече се усилваше. Сърбско-българската война, която погълна всички готови срѣдства, смутнитѣ години, които настжпиха слѣдъ тази война, бунтоветѣ, борбата съ тѣхъ и съ дипломатическитѣ прѣчки, които поставяше руската дипломация и интригитѣ на дипломацията на другитѣ голѣми държави, — всичко това поведе къмъ голѣмо увеличаване на държавнитѣ расходи. Почна се сключването

на голѣмитѣ държавни заеми, а съ тѣхъ покупкитѣ за прѣвъоржжаване на войската и постройката на желѣзници. Около тия заеми, покупки и постройки се почватъ първитѣ оргии на първоначалното трупане на богатства чрѣзъ безогледенъ грабежъ. Всичко това водѣше къмъ увеличаване на данъцитѣ, които отъ своя страна още повече подкопаваха старитѣ общественно-економически основи. Но този разлагащъ процесъ още не се виждаше тъй ясно. Обаче, виждаше се, че финансовата и общата политика на правителството води къмъ съсипване на „народа“, че на гърба му се издига една силна бюрокрация, гражданска и военна, която все повече богатѣе, че държавнитѣ и общински имоти се заграбватъ и т. н. Всички тия явления не се разглеждаха въ свързка съ общия общественно-економически процесъ, който се извършваше въ страната, а независимо отъ тази свръзка. Подиръ това позивътъ на Н. Габровски се явява позивъ отъ общи думи за борба на интелигенцията противъ тия явления. за „общо щастие“ и „обществена солидарность“.

Отъ друга страна, прѣзъ 1889 и слѣдующитѣ години увлѣчението на интелигенцията подиръ националната политика на Стамбулова постепено угасваше, яви се даже недоволство противъ неговото управление отъ негови бивши върли и съ влияние партизани, които постепено го напускаха и, изобщо, опозицията противъ него постепено се увеличаваше. При това въ България се народиха нови поколѣния, не свързани съ политическитѣ борби въ България, които не разбираха тѣзи борби. Отъ една страна, ония, които свършваха въ странство и не странѣха отъ събитията тамъ, не ангажирани въ събитията въ България, врѣщаха се съ други понятия; отъ друга —, отъ гимназиитѣ и Висшето училище излизаха сѫщо нови поколѣния, недоволни отъ старитѣ понятия, които не разбираха старитѣ борби и не можеха да се увличатъ въ тѣхъ. Естественно е, значи, дѣто единъ позивъ като този на Н. Хр. Габровски не можеше да мине безъ влияние.

4. Крачка напрѣдъ.

Впрочемъ, социалистическата мисъль, съ развитието *на спомѣнатия* процесъ на разлагането старитѣ обще-

ственно-економически основи на народния животъ, все повече се изясняваше. Въ 1890 г. се яви прѣводътъ на Енгелсовото произведение: *„Развитие на научния социализмъ.“* То е първата книжка на български по научния социализмъ. Самото появяване на този прѣводъ вече говорѣше за една голѣма крачка напрѣдъ къмъ уясняване на социалистическата мисъль. Разбира се, че уясняването не дойде изведнажъ и слѣдъ появяването на този прѣводъ. Материалнитѣ условия още твърдѣ далечъ не спомагаха за това. Послѣдното може да се види отъ думитѣ на „прѣводачя“ на Енгелсовото произведение, Дружелюбовъ (Ев. Дабевъ), съ което придружава прѣвода. Той захваша прѣдговора си съ излагането историческата теория на Маркса, а свършва съ разсѫжденията на Н. Габровски. И наистина на стр. III той пише слѣднето:

„Било е нѣкога-си врѣме, когато се е мисляло и вѣрвало, че причината на всичкитѣ исторически явления сѫ се крияли въ постоянно измѣнявалитѣ се идеи на хората и, че най-главнитѣ отъ тия измѣнения сѫ пòлитическитѣ. Считало се, че политическата сила е главниятъ факторъ, който дава такова или онакова направление — споредъ извѣстни условия — на чювѣшката история, на чювѣшкото развитие; на економията се е глѣдало като на явление производно, случайно, — като на нещо второстьпенно. И така се е мисляло и вѣрвало дълго врѣме, до скоро. — Обаче днесь, при съвременното развитие на науката, да мисли чювѣкъ така и да дири причинитѣ на общественнитѣ явления въ политиката, значи да не познава откритията на науката, да недава никаква цѣна на прогреса, който тя е направила въ това отношение, на кѫсо казано — да не знае историята. Карлъ Марксъ, тоя гениаленъ мислитель-революционеръ, който е направилъ велики открития въ общественнитѣ науки и който е турилъ начялото на съвременния наученъ социализмъ е доказалъ, че не политическата сила е оня факторъ, който движи чювѣчеството, ами е економическата, че историята на чювѣчеството не е нищо друго, освѣнъ история на борбитѣ между класоветѣ и, че политическата борба въ всичкитѣ си проявления е била само борба за общественно или политическо господство на тоя или оня классъ. Карлъ Марксъ съ това

си откритие е турилъ край на по-напрѣшното тъмно, основано само на догадка, прѣдставление за политическото господство надъ економическото. И днесь, неуборимо и научно доказателсво е, че коренитѣ на всичкитѣ явления въ историята на чювѣчеството се коренятъ въ економическото положение, а не другждѣ нѣкждѣ.“

Както виждаме, макаръ авторътъ на цитираното и не съвсѣмъ сполучливо да се изразява и да прѣдава Марксовата историческа теория, въ тѣхъ има една голѣма крачка напрѣдъ въ сравнение съ прѣдишната мисъль. Обаче, по-нататъкъ въ сжщия прѣдговоръ мисълта пакъ се обърква съ старитѣ възгледи. По-нататъкъ и тука се срѣщаме съ сжщитѣ мисли, които по-горѣ привѣдохме отъ в. „Росица“ съ повторение на ония сжждения на Н. Габровски за „интелигенцията“ и „народа,“ които видѣхме по-горѣ. Слѣдъ като се опитва съвсѣмъ несполучливо да обясни марксически миналото на българския народъ прѣди освобождението и слѣдъ като накратко разказва, какъ едрото производство съсипва дребното и се създава *пролетариата*, Дабевъ по отношение нашата страна се бърка ту въ една, ту въ друга мисъль. Така, напр., на стр. VI той сравнява капиталистическото развитие въ другитѣ страни и въ България, нимира, че „нашата промишленность не се различава почти по нищо друго отъ западно-европейската, освѣнъ по размѣра си.“ И по-нататъкъ: „Ней й прѣдстои не толкова да се развива, колкото да се разпространява. А разпространението й зависи отъ бързото натрупване и съсрѣдоточавание на капиталитѣ, отъ една страна, и отъ отварянието на повече пазари за разхарчавание — отъ друга. Неимовѣрната експлоатация на труда служи за най-добро средство за натрупванието на капиталитѣ, а конкуренцията — за тѣхното съсрѣдоточавание все въ по-малку и по-малку ржцѣ.“ Относително пазаритѣ, Ев. Дабевъ мисли, че „немислимо е да се дирятъ на вънка при съврѣменнитѣ условия“ и че „за нашата промишленность отъ сжществена важность е вжтрѣшния пазаръ, развитието на който пъкъ зависи отъ състоянието на чястнитѣ дребни производители.“ Колкото повече пропадатъ послѣднитѣ и колкото по-вече расте промишленостьта толкова по-вече се раз-

ширявалъ нейния вжтрѣшенъ пазаръ. При всичко това, обаче, по-надолѣ, на страница VII, Евтимъ Дабевъ вече не вѣрва, че капитализмътъ ще се развие, както въ западна Европа. „Да ли, — казва той, — ще може и у насъ да порастне капитала до оная стьпень на развитието си, до кояго е достигналъ той въ западна Европа или не, при всичко, че е въпросъ на бжджщето, но ние смѣло утвърждаваме, а това ни утвърждение е резултатъ отъ безбройни факти, добити отъ анализа на миналата и сегашна история на капитала, че той никога у насъ не ще може да пустне такива корени, каквито е пустналъ въ другитѣ страни.“ Макаръ Дабевъ и да ни увѣрява, че това му „утвърждение е резултатъ отъ безбройни факти, добити отъ анализа на миналата и сегашната история на капитала,“ но очевидно е, че неговото твърдѣние е резултатъ на още недостатъчно ясната социалистическа мисъль, на недостатъчно социалистическо развитие. При всичко това за него „неуборима истина е, че освобождението на работническия класъ може да стане само посредствомъ самия него и е работа на него.“ И той вижда и у насъ „тоя класъ,“ но който „едва ли проявява какъвъ годя признакъ за сжществувание“. Той е разпилянъ по България, потъналъ въ нежѣство и немотия, не прѣдставлява сила, както западнитѣ работници и служи само за орждие на „политически шарлатани“ въ тѣхнитѣ борби. Но, казва Дабевъ: „Нѣма съмнѣние, че това ще се продължава до тогава, до като дойде и той до нужното самосъзнание, до като разбере своитѣ и на цѣлото поробено чювѣчество интереси. А това ще може да се постигне само посредствомъ силната и неуморна пропаганда на новото учение — социализма.“ Обаче, кой ще подеме тази „силна и неуморна пропаганда“? „Тая длъжность, — пише той — наймного се вмѣнява на нашата мисляща интелигенция.“ И подиръ това Дабевъ захваща да излага „нравствената задача“ на интелигенцията спрямо „народа“ буквално по образеца на Н. Габровски, но свърцва съ слѣдующитѣ редове:

„Колкото по скоро се упжти мислящата ни интелигенция въ тая посока, колкото по неуморно и рѣшително

се труди въ това направление, толкова повече ще растжтъ и редоветѣ на образующия се работнически класъ, на съзнателната работническа интелигенция; толкова повече се отваря за нея и поле за дѣятелность и заякватъ силитѣ ѝ. И тогава много чястни хора отъ лагеря на имотнитѣ ще влѣзатъ въ редоветѣ на работническата интелигенция, и ще съдѣйствуватъ за нейното понататъшно развитие и прѣуспяване. Нѣка прочее бжде благословенъ чясътъ, когато почне да се работи за това велико дѣло.“ Въ забѣлѣжка Дабевъ тука привежда единъ примѣръ отъ Германия, какъ и „чястни хора отъ лагеря на имотнитѣ“ сж се слѣли съ германската работническа интелигенция. Така свършва Дабевъ прѣдговора си къмъ прѣвода на Енгелсовата брошура: *„Развитие на научния социализмъ“*. И часътъ, който Дабевъ благославя, не закъснѣ да се яви. Той настжпи въ слѣдующата 1891 година. Почна се *социалистическото движение* въ България. Но прѣди да минемъ къмъ него, трѣбва да подчертаемъ, че при всичкото клатушкане на социалистическата мисъль у Дабева и прѣзъ 1890 година, неговиятъ прѣводъ на *„Развитие на научния социализмъ“* бѣ първата книжка по научния социализмъ въ България, а нейниятъ прѣводачъ Ев. Дабевъ първиятъ, който открито направи позивъ за пропаганда на социализма.

ЧАСТЬ ТРЕТЯ.

ГЛАВА ПЪРВА.

Началото на социалистическото движение.

1. Социалистическата сбирка въ Търново.

Въ началото на 1891 г. Н. Габровски, уволненъ отъ учителството, се върна въ родния си градъ Търново, дѣто се установи да адвокатствува. Срѣщата ни тука положи началото на социалистическото движение. Най-напрѣдъ Н. Габровски говорѣше за турянето начало на една „историческа партия", но какво разбираше подъ нея и главно върху какви начала трѣбваше тя да се основава, първо врѣме не бѣше ясно. Скоро, обаче, се разбрахме, че въпросътъ е за основаването на една *социалистическа партия.*

Брошурата му: „Нравствената задача на интелигенцията", неговата дѣйность въ гимназиитѣ между ученицитѣ отъ горнитѣ класове, като учитель и социалистъ, прѣслѣдванията отъ училищната власть за това, неговата дѣйность въ София, въ дружеството „Новъ Животъ", и, най-сетнѣ, уволнението му отъ учителството, — всичко това направи неговото име извѣстно между младежьта и интелигенцията. Прѣди да се върне въ Търново, той се намираше въ прѣписка, или лично се бѣ срѣщалъ съ по-виднитѣ дѣйци отъ сиромахомилската организация, като К. Бозвелиевъ, Е. Дабевъ, С. Мутафовъ и други, които се бѣха вече разочарували отъ Гулапчева.

Въ срѣщитѣ ни въ Търново се рѣши, че прѣди всичко ние трѣбва да отговоримъ на въпроса: *Има ли почва за социализма въ България?* Още прѣди 1891 г. се пишеше въ вѣстницитѣ за пропадането на занаятитѣ и

земледѣлието, но прѣзъ 1891 г. особено често се пишеше на тази тема както въ правителственитѣ, тъй и въ опозиционитѣ вѣстници. Въ сѫщото врѣме нѣколко учители отъ търговското училище въ Свищовъ основаха списанието *„Промишленость“*. Въ него, като се признаваше пропадането на старитѣ занаяти и първобитното земледѣлие, редакторитѣ му проповѣдваха идеята за необходимостьта отъ модерно индустриално развитие, отъ развитие на „народното производство“ и „народнитѣ производителни сили“. Отъ друга страна, прѣзъ 1891 година твърдѣ много пишеха, особено правителственитѣ вѣстници, за социализма и че за него нѣмало почва въ България. Поради това стана необходимо да се излѣзе съ единъ сборникъ отъ статии, въ които да се искажемъ за социализма, какъ го разбираме и дали има почва за него въ България. Обаче, приготвениятъ и туренъ подъ печатъ сборникъ не можа да види свѣтъ, поради едно спрѣчкване съ печатаря Гулапчевъ. Прѣдъ видъ на това, рѣши се да се издаде брошурата на Д. Братановъ: *„Що е социализмъ и има ли почва той у насъ?“* и да се използува сп. „День“, което почна да излиза подъ редакторството на Я. Сакѫзовъ въ Шуменъ, за открита пропаганда на социалистическитѣ идеи.

Обаче, прѣдъ видъ на това, че отъ една страна, сборникътъ не можа да излѣзе, а отъ друга, че въ нѣколко мѣста вече бѣха се основали *социалистически дружинки*, стана необходимо да се свика една социалистическа сбирка, за да се обмисли по-нагатъшната имъ дѣйность. По едно споразумѣние съ основанитѣ дружинки, тази сбирка се свика въ гр. Търново, прѣзъ великденскитѣ праздници, въ 1891 г. Сбирката се състоеше отъ десетина делегати на социалистическитѣ дружинки въ Търново, Дрѣново, Габрово, Севлиево и Казанлѫкъ; тя държа своитѣ засѣдания въ търновскитѣ лозя на Габровски и, разбира се, тайно. Тази сбирка бѣше *първото социалистическо събрание*, въ което се тури началото на социалистическото движение, на *първата организация на социалистическитѣ сили* въ България.

Главниятъ въпросъ, който трѣбваше да разрѣши *първото социалистическо събрание*, бѣше въпросътъ:

да се излѣзи ли открито, като социалистическа организация, ако се излѣзе, то и като каква организация да излѣзи? Търновци смѣтаха необходимо да се излѣзи открито, като една *„социалдемократическа партия“*, като подкрѣпяха своето мнѣние съ съображението, че при откритото дѣйствие и като социалдемократическа партия ще се покаже на противницитѣ, че социалиститѣ не сѫ такива, каквито си ги мислятъ и прѣдставляватъ, а на правителството, че тѣ не съставляватъ нѣкакво тайно, съзаклѣтническо дружество, а една партия самостоятелна, нѣмаща нищо общо съ българскитѣ партии, слѣдователно, съ това ще му се отнеме единъ отъ поводитѣ за прѣслѣдвания и ако пъкъ ни прѣслѣдва, ще се знае, че прѣслѣдва за социалистическитѣ идеи, а не като конспиративно дружество, на което може да приписва всевъзможни прѣстѫпления и дивотии. Къмъ мнѣнието на търновци се присъединиха дрѣновци и габровци. Обаче, противъ него се обявиха, макаръ и нерѣшително, севлиевци и казанлѫчане, К. Бозвелиевъ и С. Мутафовъ. Тѣ, напротивъ, подържаха, че не струва да се бърза да се излиза открито, като организация, а още помалко като „социалдемократическа партия“, защото подобно излизане като партия и при това рѣшително опозиционa, щѣло да прѣдизвика прѣслѣдвания и по тоя начинъ щѣло да се попрѣчи на развитието на социалистическото движение.

Разискванията по този въпросъ заеха най-голѣмата часть отъ врѣмето, което имаше на разположение сбирката, но окончателно рѣшение по него не се взе. Прѣдъ видъ на това, че севлиевци и казанлѫчане настояваха да се не бърза съ излизането открито и да се обмисли въпроса по-добрѣ, сбирката взе рѣшение да се свика прѣзъ лѣтото една втора по-голѣма сбирка, въ която да се вземе окончателно рѣшение. Сѫщо така се отложи и окончателното приемане проекто-устава и проекто-програмата, прѣдставени отъ търновци на сбирката, като се рѣши до свикването на втората сбирка проекто-уставътъ да служи за организиционо рѫководство на сѫществуванцитѣ дружинки и на ония, които ще се организиратъ.

Между тѣзи отъ принципиално значение въпроси, сбирката имаше да рѣши и единъ въпросъ отъ твърдѣ деликатно естество. Сиромахомилството, както видѣхме, се свърши съ купуването на една печатница съ срѣдствата на сиромахомилската организация. Обаче, Гулапчевъ присвои тази печатница. При това послѣдниятъ употрѣби всички срѣдства, за да не може да види свѣтъ печатаниятъ въ тази печатница социалистически сборникъ, въ който се проповѣдваха възгледи тъкмо обратни на ония, които той проповѣдваше и които, макаръ и не съвсѣмъ открито, вече се критикуваха. Отъ друга страна, за купуването на сиромахомилската печатница, самовластенъ господарь на която стана Гулапчевъ, най-много срѣдства бѣха вложили казанлжчане и габровци и, изобщо, печатницата се е смѣтала за обща, а не частно дѣло. Прѣдъ видъ на всичко това, сбирката рѣши да поиска смѣтка за нея и прѣдаването ѝ на социалистическата организация. За тази цѣль тя избра една тричленна комисия, която отъ името на сбирката да поиска смѣтка и прѣдаването на самата печатница и да докладва за направеното прѣдъ идущата втора сбирка. Разбира се, че Гулапчевъ отказа да дава смѣтка и да прѣдаде печатницата, като мотивира, че въ нея иматъ участие не само казанлжчане и габровци, а и други частни лица, прѣдъ които той билъ отговоренъ.

Съ това първото социалистическо събрание свърши своята работа, като пожела, щото да се развие по-голѣма дѣйность за основаването на социалистически дружини на всѣкадѣ, дѣто делегатитѣ имаха познати и съчувственици на „новото движение“, та бждащата сбирка да бжде по-многолюдна. Тази сбирка се рѣши да се свика на 20 юли въ балкана, въ мѣстностьта „Бузлуджа“, и е извѣстна подъ името „Бузлуджански конгресъ“.

2. Конгресътъ на Вузлуджа.

Ако търновската сбирка може да се нарѣче първа *социалистическа конференция*, въ която социалиститѣ скжсаха съ всичко старо, съ старитѣ възгледи и тактики и се съвѣщаваха върху своитѣ нови „нравствени задачи“ като

социалисти, сбирката на Бузлуджа може да се нарѣче *Първи Учредителенъ Социалистически Конгресъ*, който даде първата *конституция*, първия *организационенъ уставъ* на българското социалистическо движение и опрѣдѣли характера и задачитѣ му. Той въ сѫщность не бѣше събрание отъ опрѣдѣлено число делегати на всѣка социалистическа дружина; въ него участвуваха почти цѣлитѣ близки дружини. Той бѣше събрание, въ което участвуваха не само извѣстнитѣ тогава първи социалисти въ България — Н. Габровски, Е. Дабевъ, Т. Постомпировъ, С. Мутафовъ, К. Бозвелиевъ, Ив. Кутевъ, но и повече отъ 20 души, групиращи се около тѣхъ работници, дребни занаятчии, учители и младежи, особено отъ Казанлѫкъ, Ст. Загора, Сливенъ, Търново, Габрово, Севлиево и Дрѣново. Така че, сбирката на Бузлуджа имаше по състава си и по направеното въ него характеръ наистина на единъ *учредителенъ конгресъ*, и въ този смисълъ може да се нарѣче *Първи Социалистически Конгресъ*.

На 19 юли вечерьта подъ вѣковни високи букове на балкана, стотина метра далечъ отъ самото мѣсто, дѣто сѫ паднали Хаджи Димитръ и Ст. Караджа, и дѣто всѣка година на 20 юли става съборъ отъ околнитѣ села въ памятъ на загиналитѣ на Бузлуджа герои възстаници, около единъ голѣмъ огънъ насѣдали една купчина отъ хора глава до глава, тихо разискваха съ голѣмъ интересъ и съ извѣстна прѣдпазливость. Това бѣха пристигналитѣ отъ Казанлѫкъ и по-далечнитѣ градове конгресисти. Тѣ очакваха пристигането и на конгресиститѣ отъ близкитѣ мѣста, които рано сутринь на 20 юли почнаха да пристигатъ. Изборътъ на Бузлуджа и 20 юли за първия социалистически конгресъ бѣше нарочно направенъ. То бѣше врѣме, когато не се позволяваха никакви открити събрания, а тайнитѣ събрания можеха лесно да се обвинятъ въ комплотиране противъ „държавата“, т. е. противъ тогавашния режимъ. Страхътъ отъ прѣслѣдвания караше социаститѣ да криятъ своитѣ първи социалистически събрания; социалистическото движение не бѣше още добило право на гражданство. На 20 юли на Бузлуджа се събираше тогава множество народъ и отъ най-далечни мѣста на България и особено то бѣше

станало мѣсто за екскурзии въ този день за мнозина отъ новата генерация на интелигенцията, учители и чиновници, почитатели на нашитѣ революционери, паднали за свободата на България. Мислѣше се, че този день на Бузлуджа е най-безопасенъ за единъ социалистически конгресъ, колкото многолюденъ и да е той. И дѣйствително, конгресътъ мина съвсѣмъ незабѣлѣзанъ.

Бузлуджанскиятъ конгресъ имаше да рѣши въпроситѣ, които се подигнаха въ търновската сбирка и останаха да се обмислятъ и да се вземе окончателно рѣшение. Прѣди всичко, тука трѣбваше окончателно да се рѣши въпроса: да се излѣзе ли открито като социалистическа организация и какъ. И тука се яви сѫщото раздѣление на мнѣнията, както и въ търновската сбирка. Казанлѫчане и Севлиевци изтъкваха сѫщитѣ страхове отъ излизането открито и особено като социалдемократическа партия. Трѣбва да се забѣлѣжи, че тѣ, както въ Търново, тъй и на Бузлуджа не противопоставиха никакви принципиални аргументи противъ мнѣнието на търновци, подържано и отъ другитѣ дружини. Единствениятъ имъ аргументъ се заключаваше въ страха отъ прѣслѣдвания и смазването на социалистическото движение още въ самото му начало. Възпитани въ конспиративната сиромахомилска организация, не имъ бѣше лесно да се отърватъ отъ нейното влияние. Тогава тѣ нѣмаха ония аргументи противъ излизането като партия, които идната 1892 година подъ влиянието на покойния Слави Балабановъ тѣ противоставяха и които станаха причина за първото разцѣпване на социалистическитѣ сили въ България. Прочее, тѣхнитѣ аргументи тогава противъ излизането като социалдемократическа партия не бѣха убѣдителни; тѣ сами се съмняваха въ тѣхната дѣйствителность. Подиръ подробнитѣ обяснения, направени отъ търновци прѣдъ конгреса, послѣдниятъ единодушно рѣши, на организацията да се даде името: „*Българска социалдемократическа партия*“, която излиза съ свой седмиченъ органъ и съ една „социалъ-демократическа библиотека“ за пропаганда идеитѣ на научния социализмъ и за агитация въ името на програмнитѣ искания на „българската социалъ-демократическа партия“. Рѣшението въ

сѫщность бѣще категорично спрямо излизането съ „социалъ-демократическа библиотека“, първитъ номеръ на която се рѣши да бѫде брошурата: *„Що е социализмъ и има ли той почва у насъ?“*. Колкото до седмичния органъ на „българската социалъ-демократическа партия“ рѣшението не бѣше категорично, а само по принципъ, като при това конгресътъ рѣши, щото сп. „День“ да се използва за социалистическа пропаганда.

Слѣдъ това рѣшение, конгресътъ пристѫпи къмъ проекто-устава и проекто-програмата. Организационниятъ уставъ на партията бѣше сѫщиятъ съ малко измѣнения, който по-сетнѣ биде обнародванъ въ органа на партията в. „Работникъ“, а програмата бѣше оная на Белгийската работническа партия, присобена къмъ българскитѣ условия, но отъ извънредния партиенъ конгресъ въ Търново тя биде съвсѣмъ изоставена и изработена нова, по образеца на оная на германската социалъ-демократическа партия, която съ нѣкои измѣнения бѣше сѫщата, каквато е и днешната програма. Слѣдъ разрѣшението на главния въпросъ отъ дневния редъ на когреса, приемането на устава и програмата не отнеха много врѣме. Оставаше практиката да покаже, доколко сѫ приложими тѣ въ живота и какви недостатъци ще покаже той въ тѣхъ. Съ приемането имъ работата на конгреса бѣше привършена; оставаше му да изслуши доклада на комисията, избрана отъ търновската сбирка за прѣглеждане смѣткитѣ на Гулапчева и изискване отъ него да прѣдаде печатницата на новата организация. Слѣдъ изслушването на доклада, конгресътъ рѣши, да се прѣдостави да се разправятъ съ Гулапчевъ заинтересуванитѣ въ печатницата другари и съ това той се обяви за закритъ на 20 юли по обѣдъ.

На 20 юли по обѣдъ, доволни отъ извършеното въ Бузлуджанския конгресъ, съ сияющия лица отъ съзнанието, че въ този день подъ вѣковнитѣ букове на стария балканъ туриха основитѣ на „социалъ-демократическата партия“ въ България, южнобългарскитѣ и сѣверобългарскитѣ конгресисти стиснаха горѣщо рѫцѣтѣ си съ пожелания за смѣла и енергична обща дѣйность въ името на великия идеалъ, който ги съединява и съ радостно виждане въ

слѣдния конгресъ, се раздѣлиха. Но тази раздѣла се оказа много по-дълга, отколкото се прѣдполагаше отъ всички. Слѣднята годиа, както ще видимъ, стана първото разцѣпване въ туко-що създадената социалистическа организация.

3. Слѣдъ Бузлуджанския конгресъ.

Споредъ приетия въ конгреса уставъ, за управително тѣло на социалистическата организация се избра *Общъ Съвѣтъ* на *българската социалъ-демократическа партия*, съ центръ Търново. На него конгресътъ възложи да изпълни неговитѣ рѣшения. Общиятъ Съвѣтъ веднага слѣдъ конгреса пристжпи къмъ изпълнението имъ. Най-първо той почна да издава социалъ-демократическата библиотека, като първи номеръ на която прѣзъ септември 1891 г. издаде брошурата: *„Що е социализмъ* и пр.“ Отъ друга страна, пропагандата на соииалистическитѣ идеи се усилва чрѣзъ сп. *„День“*, което все повече ставаше органъ на социалистическата мисъль въ България. Независимо отъ това, тъкмо прѣдъ конгреса се появи прѣводътъ на знаменитото произведение на К. Маркса и Фр. Енгелса: *„Манифестъ на комунистическата партия“*, а къмъ края на 1891 год. нѣколко студента отъ Вишето училище започнаха *„Българска социалистическа библиотека,“* между номеритѣ на която, а именно втория номеръ, е Марксовата недовършена статия: *„Въведение къмъ Хегелевата философия на правото“*. Изобщо, къмъ края на 1891 г. печатната пропаганда на социалистическитѣ идеи се засили, а главното, отъ края на тази година тя става неслучайна, а систематична и по-планомѣрна.

Рѣшително влияние върху социалистическото движение въ България оказаха брошурата: *„Що е социализъмъ и има ли той почва у насъ?“*, и списанието *„День“*. Брошурата имаше за цѣль да обоснове социализма на българска почва, да докаже възможностьта му въ България. Защото тогавашнитѣ противници на социализма, които бѣха главно ония, които до 1885 г. считаха себе си за „революционери,“ „радикали“ и даже „социалисти“, не отричаха възможностьта изобщо на социализма; тѣ отричаха тази възможность само за въ Бъл-

гария. Тогава обикновено нѣщо бѣше да чуете отъ противницитѣ на социлчазма възражението: „ние всички сме социалисти, но въ България нѣма почва за социализма, защото нѣма бѣдни, всѣки си има нива, лозе, кжща, нѣма работници.“ Въ това възражение имаше и нѣщо вѣрно. Вѣрното въ него бѣше това, че нѣмаше *работническото движение*, на което социализмътъ се явява наученъ изразъ. Поради това, трѣбваше да се докаже, че рано или късно работническото движение ще се яви, че самото развитие на човѣшкото общество се извършваше и извършва така, че неизбѣжно води къмъ социализма, че нашата страна ще се развива въ сжщата посока, по сжщия пжтъ, както и другитѣ напрѣднали страни, че тя е влѣзла въ този пжть на развитие. Трѣбваше съ факти изъ обществено-економическия животъ на България да се докаже, че старитѣ основи на ступанския ѝ животъ, че дребнобуржуазнитѣ форми на производството се разлагатъ, че въ сжщото врѣме се създаватъ прѣдусловия за капиталистическото ѝ развитие, слѣдователно, и за появяването на работническата класа, почвата на социализма. Такава бѣше задачата на автора на брошурата: „*Що е социализмъ* и т. н.“

Нѣма съмнѣние, че отъ гледна точка на днешното обществено-економическо развитие на България и на днешното развитие на социалистическата мисъль фактитѣ, съ които се обосноваваше възможностьта на социализма въ България, сж съвсѣмъ недостатъчни. Естествено, прѣди 15 години животътъ не даваше повече отъ тия факти. Отъ друга страна, брошурата днесъ отъ марксическа гледна точка въ нѣкои отношения не е добрѣ издържана. Главно тя несполучливо се захваща и въ нея намиратъ мѣсто още слѣди отъ ненаучния социализмъ. Намѣсто да се задоволи съ изложението на историческото развитие и отъ него да се извади заключението, що е социализмъ, авторътъ на брошурата захваща съ анализа на самата дума социализмъ, която произвежда отъ *социализация*, прѣобръщане на нѣщата въ общо, обществено владѣние и по такъвъ начинъ изважда понятието за социализма, не като теоретиченъ изразъ на работническото движение, а като наука за историческото развитие на човѣшкото общество,

което развитие води къмъ социализацията на срѣдствата за производство. За да илюстрира своята мисъль, авторътъ прибѣгна до примѣри изъ живота, които говорятъ за извършващата се въ капиталистическото общество социализация, както телеграфитѣ и пощитѣ, желѣзницитѣ, училищата и т. н. Такова обясняване на понятието социализмъ не е сполучливо. Въ него ние виждаме слѣди отъ влиянието на Ласалевитѣ идеи върху социалистическата мисъль на автора. Отъ една страна, съдържанието на I глава отъ брошурата бие до извѣстна степень на *държавенъ социализмъ*, отъ друга страна, самото изложение на Марксовата историческа теория е непълно, а намѣсти изразитѣ не сж точни. Обаче, при всички тѣзи недостатъци на брошурата, тя бѣше първа, която даде за врѣмето си едно научно обснование на социалистическото движение на българска почва.

Брошурата, „*Що е социализмъ* и т. н.“, биде посрѣщната отъ нѣкои интелигенти като откровение. Авторътъ ѝ, нѣколко мѣсеци слѣдъ излизането ѝ, биде изненаданъ въ Шуменъ отъ Янко Сакжзовъ съ слѣднитѣ буквално думи: „Дѣ бѣше по-рано да излѣзешъ съ тази брошура! — Азъ толкова си бъхтихъ главата да си обясня, що е прогресъ: четохъ и Бокля, и Спенсера, и „*Что такое прогресъ*“ отъ Михайловски и не можахъ да си обясня! Чакъ сега ми стана ясно“. Въ сп. „День“, редактирано отъ сжщия Сакжзовъ, брошурата се посрѣщна сжщо съ възторгъ. За противницитѣ на социализма тя се яви голѣма неприятна изненада. Въ сп. „Лжча“, органъ на „справедливостьта и хуманния демократизмъ“, или на „хуманнитѣ демократи“, издаванъ въ Т. Пазарджикъ съ сътрудничеството на хора, които минаваха за единъ видъ „социалисти“, се посрѣщна съ нескривана злоба. Сп. „Дума“, списвано отъ Владикинъ, едно врѣме извѣстенъ като върлъ безбожникъ, непримиримъ врагъ на поповството и като „независимъ радикалъ“ и дори „социлистъ“, отъ 1891 год. радославистъ, посрѣщна я съ думитѣ, че щѣло да докаже, какво „ако има малко почва за социализма, това не значило, че има необходимость отъ него въ България“. Ив. Ев. Гешевъ въ едно столично списание я посрѣщна, като нарѣче българ-

скитѣ социалисти „петлета“ и гробокопатели на кредита на България, защото въ брошурата, както и въ сп. „День“ се говори за пропадането на селенитѣ и занаятчиитѣ. Всичко това показваше, че брошурата добрѣ е изпълнила задачата си. Въ всѣки случай, брошурата даде здрава основа на започващето се социалистическо движение.

Слѣдъ брошурата: *„Що е социализмъ и има ли той почва у насъ?“*, послѣдваха редъ други брошури отъ „българската социалдемократическа библиотека“, редактирана отъ търновскитѣ социалисти. Вториятъ брой отъ нея бѣше брошурата, прѣведена отъ френски: *„Какво искатъ социалдемократитѣ?“* Тази брошура се яви като прѣдвѣстникъ на появяването на „българската социалдемократическа партия“. Защото тя дойде да затвърди идеята за излизането на социалиститѣ открито като социалдемократическа партия не само у търновскитѣ социалисти, но и у мнозина други, които се колебаяха. Отъ друга страна, въ сп. *„День“*, въ полемикитѣ съ противницитѣ систематически се развиваха идеитѣ, изложени въ тѣзи брошури, като се допълваха и фактитѣ, които потвърдяваха възгледитѣ на социалиститѣ върху българския животъ и неговото развитие. По такъвъ начинъ въ края на 1891 и въ началото на 1892 год. социалистическото движение все повече се засилваше. Но въ това му засилване се криеше зародишътъ на неговата слабость, на първата криза въ него.

ГЛАВА ВТОРА.

Първата криза въ социалистическото движение.

1. Пловдивскиятъ конгресъ.

Социалистическото движение въ 1891 год. бѣше, разбира се, чисто интелигентско. Съ изключение на отдѣлни единици отъ дребни собственици, бакали, занаятчии и работници въ организиращитѣ се тукъ-тамѣ „социалистически дружини“, въ социалистическото движение влизаха все интелигенция — учители, адвокати, студенти и ученици. Цѣлата тази „социалистическа интелигенция“ прѣдставляваше най-голѣмо разнообразие въ умствено отношение и въ личнитѣ си настроения. Мнозинството отъ нея нѣмаше социалистически знания. Едни — възпитани въ анархическата и нихилистическа сиромахомилска школа на Гулапчева; други—на радикализма на сръбския социалистъ Вася Пелагичъ; трети въ традицията на политическитѣ борби за конституцията и либерализма и въ патриотическитѣ дружини „България за себе си“; четвърти — възпитани въ странство и въ социалистическото движение тамъ. Всѣка отъ тѣзи четири категории „интелигенти“ имаше свои претенции. Всѣка считаше себе си за повикана да рѣшава сждбата на „народа“, да ржководи движението, като всѣка считаше себе си най-достойна за това. Естествено е, че въ почнатото при такива обстоятелства социалистическо движение скоро трѣбваше да се яви конфликтъ.

Впрочемъ, прѣди да стане открито разцѣпване, то вече сжществуваше. Намѣсто да се сгрупиратъ около сп. „День“

и „българската социалдемократическа библиотека“, една часть отъ социалиститѣ, съ центръ Севлиево, въ 1892 година почнаха отдѣлно да издаватъ свое списание подъ името: *„Социалъ-демократъ“*. Въ сѫщность това издание, което излизаше въ Севлиево, бѣше дѣло на една социалистическа група студенти, на чело на която стояха Слави Балабановъ, който по сетнѣ се самоуби въ Женева, и Кръстю Раковски. *„Социалъ-демократъ“* бѣше едно марксическо списание, въ което се помѣстваха редъ оригинални и прѣводни прѣвъзходни марксически статии. Но неговото появяване наредъ съ сп. *„День“*, което никога на никого отъ сгрупиранитѣ около „Социалъ-демократъ“ социалисти не е отказвало гостоприемство, съставляваше фактическо разцѣпване на социалистическитѣ сили. Слѣдъ появяването на „Социалъ-демократъ“ социалиститѣ фактически се раздѣлиха на два лагера: единиятъ съ центръ Търново, другиятъ съ центръ Севлиево, а посетнѣ Казанлѫкъ. Литературенъ органъ на първия продължаваше да бѫде „День“ и „българска социалдемократическа библиотека“, а на втория сп. „Социалъ-демократъ“. Макаръ и да не излизаха на явѣ, но разногласията между двата лагера растѣха все повече. Главниятъ и единственъ въпросъ на разногласията съставляваше все сѫщиятъ, стариятъ въпросъ, който се разискваше на Бузлуджа и въ търновската сбирка. Понеже въпросътъ не се поставяше открито на разискване чрѣзъ печата, затова и нови аргументи противъ прѣдложението на търновската дружина, да се излѣзе открито като „солиалдемократическа партия“, не се знаяха. Но търновци, подържани отъ дряновци, габровци и старо-загорци, настояваха, щото въ най-близко бѫдаще, още прѣзъ сѫщата 1892 год. да се излѣзе открито като „социалдемократическа партия“ съ свой политически органъ, съ вѣстникъ. Напротивъ, казанлѫчени и севлиевци, подържани и отъ студентческата социалистическа група въ Женева, главно отъ Слави Балабановъ и Кръстю Раковски, които бѣха се върнали въ България прѣзъ лѣтната ваканция, енергично се противопоставяха на това. Отношенията между двата лагера се изостриха твърдѣ много и едно споразумѣние се считаше

отъ „партиститѣ“ за невъзможно. За послѣднитѣ въпросътъ се явяваше окончателно рѣшенъ. Но прѣди да излѣзатъ открито като партия, рѣшиха да се свика *втори* конгресъ въ Пловдивъ, по врѣме на индустриално-земледѣлческата изложба, която се откриваше прѣзъ августъ 1892 год. На този конгресъ бидоха поканени само дружинитѣ, които сподѣляха мнѣнието на търновци. На този конгресъ имаше прѣдставители отъ Търново, Габрово, Дрѣново, Стара-Загора, Сливенъ, Пловдивъ, Ямболъ. Свикването на Пловдивския конгресъ не бѣше и не остана тайна. И дѣйствително, казанлжчене, шуменци и севлиевци съ покойния Слави Балабановъ сжщо се явиха въ Пловдивъ и като узнаха мѣстото, дѣто засѣдаваше конгресътъ, най-напрѣдъ се опитаха да се поведатъ прѣговори за едно взаимно споразумѣние съ събранитѣ на конгреса. Прѣговоритѣ не приведоха къмъ никакво споразумѣние. Тогава тѣ поискаха да бждатъ допустнати да развиятъ своитѣ възгледи прѣдъ делегатитѣ на конгреса. Послѣдниятъ се занима съ тѣхното прѣдложение, но го отхвърли категорично. Това, очевидно, тъй е разсърдило севлиевци и казанлжчене, че рѣшили да нахлуятъ въ засѣданието на конгреса и да го накаратъ да ги изслуша. И дѣйствително, въ едно отъ послѣднитѣ засѣдания на конгреса тѣ нахлѣтаха въ стаята, дѣто засѣдаваше конгреса, обаче конгресътъ, възмутенъ отъ тази имъ постжпка, дигна засѣданието си. Произлѣзе едно частично горѣщо обяснение, слѣдъ което и двѣтѣ страни се раздѣлиха силно настървени едни срѣщу други. Разцѣпването стана пълно и нагледъ за винаги.

По такъвъ начинъ настжпи първата криза въ социалистическото движение. Пловдивскиятъ конгресъ рѣши окончателно, че дружинитѣ, които се прѣдставляваха на конгреса, се конституиратъ въ политическа партия, подъ названието: „българска социалдемократическа партия“. Главна задача на партията постави социалдемократическа пропаганда и агитация между работницитѣ, дребнитѣ занаятчии и земледѣлци; политическа борба. т. е. участие самостоятелно, безъ всѣкакви компромиси съ другитѣ партии, въ законодателнитѣ избори и въ изборитѣ за окржжнитѣ и общински съвѣти. При това конгресътъ оконча-

телно рѣши, щото веднага слѣдъ конгреса *Общиятъ Съвѣтъ* на партията, съ сѣдалище Търново, да почне издаването на политически органъ на партията, вѣстникъ подъ названието: „Работникъ“, въ който да се отпечата и приетата отъ конгреса програма и устава. Тъй че, социалиститѣ се раздѣлиха на два враждебни лагера: на „партисти“ и „съюзисти“. Какво ги дѣлеше, ще видимъ по-нататъкъ.

2. Слѣдъ пловдивския конгресъ.

Слѣдъ пловдивския конгресъ недоволнитѣ отъ рѣшенията му социалисти се организираха отдѣлно подъ името: *„Социалдемократически Съюзъ“*. Къмъ него се присъединиха и шуменскитѣ социалисти на чело съ Я. Сакжзовъ. Съ това отъ VII кн. II год. сп. *„День“* става органъ на „съюзиститѣ“; „партиститѣ“, които до тогава бѣха главни сътрудници на това списание, се оттеглиха. Въ сжщность редакторътъ му Я. Сакжзовъ до разцѣпването на социалиститѣ не бѣше откровенъ социалистъ. Той до пловд. конгресъ не участвуваше въ сбиркитѣ социалистически. За него социализмътъ се явяваше само като *хубава* съврѣменна идея, а марксизмътъ, научниятъ социализмъ той го схващаше само като историческа теория, която най-добрѣ обяснява, *какво е прогресъ*. Още тогава, въ 1892 год., прѣдъ самия пловдивски конгресъ Я. Сакжзовъ изказваше сжщитѣ съмнѣния спрямо приложението на марксизма къмъ развитието на България, които го прѣслѣдваха прѣзъ толкова години на социалистическото движение, въ което той по-сетнѣ взе активно участие. Още тогава той често повтаряше: „Отъ дѣ вие съ Габровски знаете, че България ще се развие споредъ Марксовата теория. България може да се развие по другъ пжтъ, а не по онзи, по който сж се развили напрѣдналитѣ народи, за развитието на които се отнася Марксовата теория“. Тѣ сж буквалнитѣ изрази на Я. Сакжзовъ тогава. Той и тогава не вѣрваше, че капитализмътъ въ България ще се развие и че, слѣдователно, ще се яви пролетарската класа, на движението на която социализмътъ се явява теоретиченъ изразъ, както не вѣрваше осъмъ години подиръ

това, както и днесъ той още не вѣрва. Но той бѣше редакторъ на социалистическо списание; той приемаше социализма като едно учение за една идеална наредба, единъ социализмъ на чувствата и благитѣ желания; той, изобщо, бѣше единъ *сантименталенъ социалистъ*. Поради това, него крайно го шокираше изтъкването на класовата борба у насъ, разглеждането на явленията у насъ отъ гледна точка на развиващитѣ се класови интереси въ нашата страна; нему извънредно не харесваше постояното изтъкване на положението, че капиталистическото развитие съсипва и ще съсипе дребно-занаятчийското и земледѣлческо производство. Но особено него шокираха, не му харесваха „обществениѣ хроники" на главния му сътрудникъ, въ които се задѣваха „демократическитѣ" и „прогресивнитѣ" течения и се изтъкваше прѣдимството на социалната демокрация. Той съ удоволствие помѣстваше статии, въ които се развива теорията, въ които се говори за борбитѣ въ странство, за успѣхитѣ на социалистическото движение тамъ, но съ голѣмо недоволство се отнасяше къмъ статии, въ които се говореше за капиталистическото развитие у насъ, за *класово дѣление* и *класова борба* въ нашата страна. А понеже „партиститѣ" твърдѣ много напираха на всичко това, затова недоволството на Я. Сакжзовъ къмъ тѣхъ растѣше все повече. Отъ това затруднително положение го избави разцѣпването на социаститѣ въ пловдивския конгресъ. Той се сближи съ „съюзиститѣ". Възгледитѣ на послѣднитѣ тъкмо отговаряха на неговото настроение.

Въ сжщность Я. Сакжзовъ бѣше по възгледи единъ *либераленъ демократъ*, отъ рода на каравелиститѣ, по природа *политикъ-буржуа*, какъвто ще си остане за винаги. Понеже „съюзиститѣ" приказваха за „синдикална организация на работницитѣ", която трѣбвало да се създаде, прѣди да се излиза като политическа партия и понеже Я. Сакжзовъ не вѣрваше, че България ще се развива споредъ Марксовата теория, слѣдователно, не вѣрваше, че ще се яви пролетарска класа и „синдикална организация", той се присъедини къмъ тѣхъ. „Социалдемократическиятъ съюзъ" прѣдставляваше нѣщо не тъй крайно, каквато се явяваше „социалдемократическата партия".

Главно съюзътъ не му прѣчеше да дѣйствува като „политикъ“ споредъ настроението му. И наистина, въ началото на 1893 год. той съ Р. Косевъ захващатъ да издаватъ в. „Правдина“, единъ политически вѣстникъ съ радикало-демократическо направление, който нѣмаше буквално нищо социалистическо. Стамбуловската реакция, колкото повече приближаваше нейниятъ край, толкова по-страшна ставаше. Опозицията противъ Стамбуловския режимъ растѣше, бившитѣ негови сътрудници и бивши негови приятели и съчувственици все повече го напускаха, но затова и усилията му да продължи своето сѫществуване ставаха все по-тежки. Я. Сакѫзовъ като „политикъ“ поиска да се тури на чело на тази буржуазна опозиция за свалянето на Стамбуловския тирански режимъ. Затова, като продължаваше много нередовно да издава сп. „*День*“, ревностно се залови да издава в. „Правдина“ въ рѣшителенъ опозиционенъ на стамбуловщината духъ. Въ сѫщото врѣме въ Т. Пазарджикъ, подъ редакторството на В. Т. Велчевъ, който тогава минаваше за единъ видъ „социалистъ“, но въ сѫщность подъ редакцията на Гаврилъ Баламезовъ и другъ единъ руски емигрантинъ, извѣстенъ тогава противникъ на марксизма подъ псевдонима Прокопиевъ, се издаваше в. „Лѫча“, сѫщо радикало-демократически вѣстникъ, или вѣстникъ на „хуманния демократизмъ“, както тѣ тогава казваха. Но двѣтѣ редакции, на „Правдина“ и „Лѫча“, скоро се подушиха и слѣха тѣзи два вѣстника въ единъ подъ името: „Прогресъ“, който по-сетнѣ стана единъ отъ органитѣ на „съединената опозиция“ противъ Стамбулова. По такъвъ начинъ, Я. Сакѫзовъ, редакторъ на социалистическото сп. „*День*“, членъ на „социалдемократическия съюзъ“, като „политикъ“, е погълнатъ отъ идеята да обедини буржуазната опозиция, да създава „съединена опозиция“ противъ Стамбулова. Въ редоветѣ на „социалдемократическата партия“ той не можеше да бѫде, защото, макаръ тя и да признаваше политическата борба, макаръ и да се борѣше противъ Стамбуловския режимъ, тя не допускаше компромиси съ другитѣ партии, говорѣше за класи, класово дѣление и класова борба, което, естествено, не можеше да спомогне за създаването

на „съединена опозиция“, поне отъ „прогресивнитѣ елементи“. А „социалдемократическиятъ съюзъ“, който тепърва въ бждаще имаше да създава „синдикална организация“, тогава въ нищо не го увързваше, оставаше го свободно да се шири като „политикъ“. Това се продължаваше до тогава, додѣто „социалдемократическиятъ съюзъ“ не рѣши самъ да излѣзе открито съ свой органъ „Другарь“ и самъ не биде увлѣченъ въ политическата борба. Тогава Я. С. го виждаме на чело на този вѣстникъ и на управлението на съюза заедно съ С. Мутафовъ и Е. Дабевъ въ София.

3. Първитѣ програмни думи на партията.

Отъ своя страна „партиститѣ“ на 1-й ноемврий 1892 година излѣзоха съ своя в. *„Работникъ“ — „органъ на българската социалдемократическа партия“*. Въ сжщность „българската социалдемократическа партия“, тогава се състоеше, както видѣхме, отъ нѣколко социалистически дружини. Какъ тя разбираше своята задача, може да се види отъ първата статия на в. *Работникъ*“, както и отъ послѣдующитѣ статии. Още по-добрѣ ще видимъ, какъ тя разбира своитѣ задачи, по-нататъкъ, когато ще говоримъ за полемиката между „партиститѣ“ и „съюзиститѣ“. Но ето какво четемъ въ първата уводна статия на нейния органъ в. „Работникъ“, която е озаглавена: *„Българската Социалъ-демократическа Партия“*, и която привеждаме цѣла:

„Социалистическото движение въ България се захваща още отъ 1885 година. Седемь години се изминаха отъ тогава. На първо врѣме социалистическото движение се явява въ твърдѣ не опрѣдѣленъ видъ. Социализмътъ у насъ до прѣди двѣ години бѣше едно голо отрицание, едно смѣшение отъ революционни фрази, отъ утопически социализмъ, отъ руски нихилизмъ и отъ Прудоно-Бакунински анархизмъ. Причината на това бѣха нашитѣ неразвити економически условия и незнанието на съврѣменното социалистическо движение въ Европа.

Но економическото развитие, което напослѣдъкъ се извърши и се извършва прѣдъ нашитѣ очи, и запознаването ни съ социалистическото движение въ Европа трѣбваше да видоизмѣни и нашето социалистическо движение. И наистина, туко рѣчи прѣди двѣ години се захваща едно ново опрѣдѣлено социалистическо движение, което е извѣстно подъ името *социалдемократическо*. Това движение не се ограничава само съ така нарѣ-

чената „интелигенция", но прониква и между работницитѣ. Распространението на идеитѣ на научния социализмъ усили движението и сгрупира повечето социалисти въ една организационна сила, която днесъ излиза съ този вѣстникъ. Така щото, Бълг. социалъ-демократическата партия сѫществува въ сѫщность и работи отъ една година насамъ най-малко. Издаването на „Бълг. Соц.-Демократ. Библиотека", и литературната и материална подържка на сп. „День" до послѣднята му книжка, потвърждаватъ това.

Българската социалъ-демократическа партия смѣта за най-естествено работение откритото и легалното Всѣко друго работение Бълг. соц.-дем. партия го признава за не естествено, което поражда прѣтълкувания на идеитѣ и стремленията на социалъ-демократитѣ. Може би да има у насъ социалисти, които не се придържатъ о този взглядъ, но социалъ-демократитѣ, които влизатъ въ състава на българската социалдемократическа партия, смѣтатъ откритото и легалното работение като най-главно условие за успѣха на социализма у насъ, За това именно тя излиза днесъ съ своя вѣстникъ. Обаче, съ думата партия у насъ сѫ свързани своеобразни понятия. Щомъ каже човѣкъ партия, веднага изниква мисъльта за партизанскитѣ борби; веднага мнозина ще си припомнятъ нашитѣ дългогодишни политически партии; веднага мнозина, може би, ще си помислятъ, че се явяватъ хора, които ламтятъ за министерски кресла, които искатъ власть и т. н.

Всичко това, може би, да е вѣрно за всѣка една буржуазна партия, но не и за социалъ-демократическата. Социалъ-демократическата партия нѣма за цѣль съ каквито и да бѫде срѣдства да дойде утрѣ на власть. Да дойде тя на власть, ще рѣче, да провъзгласи социалистическия прѣвратъ, който е крайната цѣль на социалната демократия. Но да дойде тя на власть неможе другояче, освѣнъ когато най-голѣмата часть отъ народа съзнателно пригѫрне идеитѣ ѝ, програмата ѝ, които тя се стреми да ги прокара въ живота. До тогава тя ще работи съ всички законни срѣдства, за да развие съзнанието въ работническата класа и да я привлече къмъ своитѣ си идеи.

Отъ казаното е ясно, че Българската социалъ-демократ. партия е право противоположна на всѣка една бурж. партия.

Българската соц.-демократическа партия е часть отъ всесвѣтската социална демокрация. Тя е съюзъ отъ всички български социалъ-демократи, които приематъ програмата и тактиката ѝ.

Българската соц.-демократическа партия съставлява отдѣлно и независимо нѣщо отъ работническитѣ дружества и съюзи, които си турятъ за цѣль взаимното спомагание на членоветѣ си, или борбата имъ за защита на интереситѣ си. Соц.-демократическата партия защищава общитѣ интереси на цѣлата работническа класа. Нейната непосрѣдствена задача е — да привлече къмъ програмата и тактиката си работницитѣ, биле тѣ сгрупирани въ дружества и съюзи или не. Като се състои отъ най-

съзнателнитѣ работнически сили у насъ, Българската социалъ-демократическа партия е авангвардията на работническото движение, е организираната военна сила на работническата класа". Да пропагандира срѣди работницитѣ своитѣ идеи, програмата и тактиката на социалната демократия, да развива класовото имъ съзнание, да имъ указва на класовата борба, като най-вѣрно срѣдство за подобрение на тѣхното положение и за освобождението имъ отъ експлоатацията — такава е задачата на този вѣстникъ.

Отъ всичко до тукъ казано не е мжчно да се опрѣдѣлятъ отношенията на Бълг. соц.-дем. партия къмъ другитѣ партии. Началата, о които се придържа тя, опредѣлятъ тия отношения. Отъ друга страна, дребното ржчно работение не може да вирѣе у насъ, защото конкуренцията на външнитѣ стоки, които се изработватъ съ машини, го съсипва. Нашитѣ занаяти и земледѣлието отъ година на година отпадватъ и у насъ захващать да се ввеждатъ машинитѣ и да се развиватъ фабрикитѣ и чифлицитѣ. Съ други думи, нашата страна е тръгнала по пжтя на капитализма. Другояче не може да бжде. Ний неизбѣжно ще минемъ прѣзъ него. Всичко спомага днесь за развитието му у насъ. Нашата държава съ всички срѣдства спомага за развитието на капиталистическото производство, като отпуска помощи за отваряние на фабрики и машини и като покровителствува интересите на капиталистическата класа. Днесь въ Пловдивъ засѣдава земледѣлческо-промишлений конгресъ, който прѣпоржчва на нашата държава различни срѣдства за развитието на капиталистическото производство. Въ Народното Събрание сега ще се разглеждатъ законопроекти, които иматъ сжщата цѣль. Изобщо водителитѣ на нашата държава и на народното ни развитие не намиратъ други пжть вънъ отъ развитието на капитализма. Прѣзъ този пжть ще мине и нашия народъ, за да дойде до социализма Защото капиталистическото производство води именно къмъ социалистическата наредба. Като ввежда машинитѣ, то съсипва дребното производство и събира фабрикитѣ, земята, машинитѣ и търговията въ ржцѣтѣ на нѣколцина. Най-голѣмата часть отъ народа се обръща на наемни работници, на една работническа класа, положението на която отъ день на день става по-лошо. Най-сетнѣ капиталистическото производство съ своитѣ неумолими закони довежда работитѣ до тамъ, щото само себе си унищожава и тласка човѣчеството къмъ социалистическата наредба. Но при всичко това минаванието къмъ социализма, освобождението на работническата класа не може да стане безъ общественното и политическо възпитание на тази класа, безъ да съзнава тя своята задача.

Българската работническа класа отъ година на година се уголѣмява. Колкото повече се развива капиталистическото производство, толкова повече и по-лошо ще става положението ѝ, защото капиталистическото производство може да вирѣе, когато има работници, които да експлоатира. Интересите на капитали-

ститѣ и на работницитѣ сж право противоположни. Додѣто работницитѣ не съзнаятъ своето положение и великата си задача като класа, до тогава тя отъ никоя партия не може да очаква освобождение отъ економическото си робство. ***Освобождението на работницитѣ е дѣло на самитѣ работници.***

Бълг. социалъ-демократическа партия, като излиза отъ туко-що изложеното, не може да не се отнася съчувствено къмъ всѣка партия, която спомага за по лекото минаване отъ нашия народъ мжкитѣ, които поражда капитализма, и която въ сжщото врѣме не прѣчи на соц. дем. партия да развива съзнание въ работническата класа днесъ и въ бждаще и да й показва на условията, при които тя може да се освободи окончателно отъ робството, въ което я туря капитализма. Изобщо българската соц демокр. партия ще работи съвършено независимо отъ всички политически партии, които стоятъ на почвата на днешнитѣ буржуазни наредби.

Най-сетнѣ, смѣтаме за длъжность да забѣлѣжимъ, че в. „Работникъ“ е изражение на идеитѣ, мнѣнията и тактиката само на ония бълг. социал., които влизатъ въ състава на българската соц.-демократическа партия. Мнѣния, идеи и постжпки, изразени и направени вънъ и безъ одобрението отъ този вѣстникъ, макаръ и подъ името на социалъ демократи и въ името на партията, Българската социалъ-демократическа партия не отговаря“.

Както виждаме отъ тази първа статия на в. „Работникъ“, която се явява като *декларация* на принципитѣ, *българската социалъ-демократическа партия* се базираше върху сжщитѣ принципи, върху които се базиратъ всички социалдемократически партии и върху които се базира и днесъ работническата социалдемократическа партия. Забѣлѣжително е, че „партиститѣ“ прѣди 14 години можаха тъй ясно да схванатъ характера и задачитѣ на социалдемократическата партия и да поставятъ социалистическото движение у насъ на ясни начала. Тѣ схващатъ социалдемократическата партия като политическа организация на „най-съзнателнитѣ работнически сили у насъ“, като *авангардъ*, като *прѣденъ отрядъ* на работническото движение, като „организована военa сила на работническата класа“. Тѣ схващатъ социалдемократическата партия като отдѣлно и независимо нѣщо отъ работническитѣ дружества и съюзи, или другояче казано, независимо отъ работническитѣ економически организации. Тя, социалдемократическата партия *защитява общитѣ интереси на цѣлата работническа класа.* „Нейната непосрѣдственна задача е — да

привлече къмъ програмата и тактиката си работницитѣ, биле тѣ сгрупирани въ дружества и съюзи или не". „Да пропагандира срѣди работницитѣ своитѣ идеи, програмата и тактиката на социалната демократия, да развива класовото имъ съзнание, да имъ указва на класовата борба, като най-вѣрно срѣдство за подобрение на тѣхното положение и за освобождението отъ експлоатацията" — такава е задачата на партията и на органа ѝ в. „Работникъ". Съ други думи, да отдѣлятъ работницитѣ и работническата класа, която „отъ година на година се уголѣмява" заедно съ капиталистическото развитие, въ самостоятелна политическа организация, която работи „съвършенно независимо отъ всички политически партии, които стоятъ на почвата на днешнитѣ буржуазни наредби" — такава бѣше задачата на „партиститѣ". Срѣдството за тѣхъ бѣше социалистическата пропаганда и агитация. *Социалдемократическата библиотека*, която партията продължаваше ревностно да издава, и вѣстникътъ служеха на първата задача, т. е. за систематическа пропаганда между работницитѣ; вѣстникътъ, работническитѣ клубове, събранията въ тѣхъ, рѣчитѣ, участието въ политическия и обществения животъ служеха за втората, за агитацията. Изобщо, *българската социалдемократическа партия*, макаръ и да придаваше на „политическата класова борба" несъотвѣтно съ силитѣ ѝ значение, но тя си оставаше едно *дружество за пропаганда и агитация*, каквато тя си остава и днесъ и ще си остане за дълго врѣме. Ако за такава силна партия, каквато е германската Кауцки неодавна още казваше, че тя е едно *дружество за пропаганда и агитация*, то естествено е, че у насъ социалдемократическата партия не може да бѫде друга.

4. Отношенията на противницитѣ къмъ партията.

Появяването на социалиститѣ като социалдемократическа партия се посрѣщна отъ тѣхнитѣ противници съ явна злоба. Въ правителственитѣ вѣстници се появиха редъ позиви къмъ правителството да почне прѣслѣдвания противъ социалиститѣ, да уничтожи тѣзи „развратители на младежьта",

тѣзи „безбожници“ и тази „язва“. Правителството се ограничи първо врѣме само съ поставенето имъ подъ строгъ таенъ полицейски и шпионски надзоръ. Както увѣряваха тогава, Стамболовъ се билъ изразилъ: „азъ отъ никого не се страхувамъ, освѣнъ отъ социалиститѣ и македонцитѣ“. Това показваше, колко криви понятия имаха противницитѣ за силата на социалиститѣ тогава и колко голѣмо бѣше смущениего имъ прѣдъ факта на появяването на социалдемократическата партия. Посипаха се най-мръсни клѣвети противъ социалиститѣ изобщо; отъ всѣкадѣ единъ общъ хоръ се разнасяше по цѣла България, че социалиститѣ искали „развалата на семейството“, „общностьта на женитѣ“, „дѣлѣнето на имотитѣ“ и т. н. Даже частниятъ имъ животъ бѣше прѣдметъ на всевъзможни хули и клюки. Центръ на социалдемократическата партия тогава бѣше Търново — гнѣздото на стамбуловщината. Тамъ се намираше сѣдалището на *Общия Съвѣтъ* на партията, на кооперативната печатница „Работникъ“ и „Социалдемократическата библиотека“. Това извънредно озлобяваше стамбуловщината въ Търново. При липсата на срѣдства за издържане на такива голѣми за тогава прѣдприятия, всички членове на Общия Съвѣтъ, съ изключение на Н. Габровски, бѣха всичко: и управители на печатницата, и словослагатели, и въртачи на машината, и редактори, и писатели, и прѣводачи, и агитатори. При такива обстоятелства, не можеше да става и дума за почивка и удоволствие. Единъ животъ, вѣчно заетъ въ работа и грижи по издържката на партийнитѣ прѣдприятия, по уреждание на партийнитѣ работи и на събрания, липсата на най-елементарни жизнени удобства и най-оскждни опрѣдѣлени срѣдства за сжществуване, туряше ги далечъ отъ буржуазното общество, отъ неговитѣ срѣщи и събрания и ги караше да живѣятъ изключително съ живота на партията, при това, съ изключение на единъ двама души отъ Общия Съвѣтъ, всички се хранѣха заедно за економия. Еднажъ на едного отъ тѣхъ се случи да отиде въ Варна по партийни работи. Единъ членъ на партийната дружина въ този градъ го посрѣщна съ слѣдующитѣ думи: „Какъ може водителитѣ на нашата партия да ходятъ тъй лошо облѣчени?“ „Водителятъ“ бѣше облѣченъ въ шаечни дрѣхи, очевидно, доста

изтъркани. Опита се да успокои този партиенъ членъ, като му каза, че въ социалистическата партия всички сж равни и че всѣки обича по-добрѣ да живѣе, но живѣе както се може. Обаче, той не остана доволенъ отъ тоя отговоръ и продължаваше да вика: „не бива, не бива така!“ Но ако животътъ на „водителитѣ“ правѣше такова впечатление на партийнитѣ членове, можемъ си прѣдстави, какъвъ изобиленъ източникъ за клюки противъ социалиститѣ той даваше на тѣхнитѣ противници. Тѣ ги описваха съ най-черни краски, прѣдставляваха ги като черни дяволи, злобни, мрачни, човѣконенавистници, които нищо не обичатъ и никого не почитатъ. Нещастието, случило се съ Н. Габровски, служеше на тѣхнитѣ противници като потвърждение на клѣветитѣ имъ. Тѣ най-безсъвѣстно експлоатираха съ неговото нещастие и лично противъ него и противъ социалиститѣ. *)

Наредъ съ клѣветитѣ и клюкитѣ вървѣха и подигравки-

---

*) Н. Габровски тогава бѣше най голѣмиятъ трънъ въ очитѣ на търновскитѣ голѣмци и власти. Той бѣше постоянно дебнатъ отъ шпиони и шайкаджии, постояно бѣше заплашванъ съ прибиване. Всичко това твърдѣ много възбуждаше и разстройваше Н. Габровски. Прѣзъ лѣтото въ 1892 год. Н. Габровски съ майка си и братията си живѣеха въ собствената си колиба на лозята. Колибата се намираше надъ единъ долъ, обрасалъ съ шубръки и бурени. Една сжбота Н. Габровски отиде на конь въ Севлиево, за да се срѣщне съ тамошнитѣ социалисти. Въ недѣля вечерьта късно се върналъ извънредно обжхтанъ, а отъ това твърдѣ възбуденъ нервно. Веднага лѣгналъ си да спи. Всички тогава спѣха вънъ отъ колибата на чардака. Майка му като видѣла, че той заспалъ, помолила всички да си лѣгнатъ, за да му дадатъ да спи. Прѣзъ нощьта кадѣ 12 часа, обаче, сторило й се, че нѣкой ходи около колибата и тихо станала да види, какво е. Прѣзъ това врѣме всички въ колибата прѣкарваха въ извѣстенъ страхъ отъ нападение противъ Н. Габровски. А мѣстото за нападение бѣше твърдѣ удобно, поради което по голѣмиятъ му братъ спѣше съ пълна пушка до главата си, а Н. Габровски съ пъленъ револверъ подъ възглавницата си. Майка му, слѣдъ като се увѣрила, че нѣма никой наоколо, прѣдпазливо се връщала на чардака, но въ това врѣме. Н. Габровски, събуденъ отъ стжпкитѣ й, скочилъ, грабналъ револвера. и додѣто майка му да му се обади, гръмналъ въ упоръ на срѣща й. Тя моментално умрѣ. Това бѣше голѣмо нещастие и за него и за всички негови приятели.

тѣ. Въ Търново тѣхнитѣ противници, особено стамбуловщината, се подиграваха съ общото хранене на социалиститѣ; тѣ на всѣкадѣ грамогласно разправяха, че социалиститѣ сж се хранѣли отъ „общъ казанъ“ и че това е било „социалистическия идеалъ“. Единъ попъ отъ с. Паскалевецъ (търновско), разбира се, приятель на всѣка власть, селски скубачъ и думбазинъ, съ подигравателна телеграма иска отъ редакцията на в. „Работникъ“ 200-400 жетвари съ надница 2.50 л. Редакцията отговори съ едно подигравателно отворено писмо до този попъ, отъ което надали му е станало добрѣ (вижъ „Работникъ бр. 35, 26 юни 1893 год.) Подпращаха дѣца до печатницата да викатъ: „социалисти! социалисти!“ Подиръ всѣкого дѣцата и шайкаджиитѣ на буржуазнитѣ партии викаха по улицитѣ „социалистъ! социалистъ!“, а по нѣкой пжть и замѣрваха съ камъни подирѣ му. Изобщо думата „социалистъ“ въ онова врѣме бѣше за противницитѣ равносилна съ най-голѣмата псувня. Така бѣше навсѣкадѣ въ България, дѣто социалиститѣ открито излизаха. То бѣше врѣме за социалиститѣ, когато трѣбваше човѣкъ да има здрави нерви и дълбока вѣра въ научностьта на социализма, за да издържи всички тия тежки клѣвети и обиди, при самитѣ незгоди на личния животъ, въ онова врѣме на първитѣ стжпки на открита социалистическа работа, безъ да изгуби енергия и ентусиазмъ и безъ да се поколебае нито минута, че е близъкъ деньтъ, когато работническата класа, събудена и просвѣтена отъ социалистическата агитация и пропаганда, ще бжде организирана въ една обществена сила подъ червеното знаме на социалдемократическата партия и тогава клѣветитѣ на тѣхнитѣ противници ще замръзватъ на устата имъ. Като си спомня човѣкъ онова врѣме на социалистическото движение, което може да се нарѣче *героически периодъ* отъ неговото развитие, и като го сравнява съ днешния периодъ, мжчно може да повѣрва, че е било то. Само оня, който е прѣживѣлъ онова време, може да си прѣдстави трудноститѣ, които съпроваждаха началото на социалистическото движение въ България. Срѣдъ господството на дребно буржуазната срѣда, която заобикаляше отъ вредъ, срѣдъ единъ разложителенъ процесъ на ста-

ритѣ основи, при които става общо размѣстване на общественитѣ отношения, общо декласиране и при нерѣшителнитѣ още стжпки на капиталистическото развитие, трѣбваше да се гради бждащето на работническото движение у насъ, при едно занаятчийско работничество, съвсѣмъ подчинено на всички тия обществни условия. Въ сжщото врѣме, при такива крайно неблагоприятни обществени и лични условия трѣбваше да се води и защитата на социалистическитѣ принципи противъ такива „приятели на социалиститѣ", каквито се явяваха „прогресивнитѣ демократи". Тѣзи послѣднитѣ съзнателно и безсъзнателно на всѣка крачка се мжчѣха да окарикатуратъ социализма въ България. Понататъкъ ще видимъ, каква бѣше тѣхната „критика", но тя се явяваше такава, че даваше подържка на клѣветницитѣ на социалиститѣ. И отгорѣ на всичко това българската социалдемократическа партия трѣбваше да се бори съ подполната тактика на „съюзиститѣ" противъ „партиститѣ", която ни напомня оная, която 10 години подирѣ употрѣбяваха бившитѣ „съюзисти", но подъ името вече „широки социалисти".

При всичко горѣказано българската социалъ-демократическа партия все повече се развиваше. „Дружинитѣ" ѝ растѣха, а главното тя все повече възбуждаше у работничеството интересъ къмъ социалистическитѣ идеи и къмъ организация. Благодарение на агитациитѣ чрѣзъ в. Работникъ" тя успѣ да съживи „Типографското дружество", едно старо дружество на работницитѣ словослагатели, което първо врѣме обгръщаше голѣмо число работници отъ цѣла България, но за което отдавна нищо не се чуваше, никой нищо не знаеше и не проявяваше никакви признаци на сжществуване. Най-сетнѣ то въ 1893 год. се съживи, като прати своя отчетъ за печатание въ в. „Работникъ". Изобшо, българската социалъ-демократическата партия се явяваше наистина будитель и възпитатель на работническата класа у насъ, доколкото тя сжществуваше и растеше съ развитието на нашата страна. В. „Работникъ" като органъ на българската социалъ-демократическата партия, на авангарда на работническото движение у насъ, на организацията на „най-съзнателнитѣ работнически сили", тамъ, дѣто се от-

нася до задачитѣ и принципитѣ на партията, както и за бждащето на работническото движение у насъ, принципиално, съ други думи, е добрѣ издържанъ. Като чете човѣкъ днесъ този вѣстникъ, прави му впечатление ясностьта на възгледитѣ, които прокарваше той, енергията и ентусиазма, дълбокото проникване отъ вѣрата въ научностьта на социализма и неговото неизбѣжно тържество, които бликатъ отъ редоветѣ на всѣка статия, на всѣки позивъ и манифесть, съ които партията се обръщаше къмъ работницитѣ.

5. Послѣдниятъ конгресъ на българската социалдемократическа партия.

Послѣдниятъ конгресъ на българската социалдемократическа партия бѣше първиятъ извънреденъ конгресъ и трети конгресъ по редъ. Той биде свиканъ отъ Общия Съвѣтъ на партията на 3 юли 1893 год. въ гр. Търново. Свикването му се прѣдизвика отъ изборитѣ за Народното Събрание, които имаше да станатъ на 18 юли 1893 год. и отъ свикването на международния социалистически конгресъ въ Цюрихъ, който трѣбваше да се събере прѣзъ августъ сѫщата година. Трѣбваше да се рѣши, дали партията да вземе участие въ изборитѣ и дали да изпрати делегатъ въ Цюрихския международенъ социалистически конгресъ. Въ извънредния конгресъ на партията прѣдстоеше да се прѣгледа окончателно и приготви за печатъ и „организацията“ т. е. и организациония уставъ на партията, както и програмитѣ за градско-общинскитѣ и окрѫжни съвѣти.

Въ извънредния конгресъ бѣха прѣдставени 14 партийни дружини съ 24 делегати, а двѣ дружини, Сливенската и Ямболската, не могли да изпратятъ делегати, но бѣха изпратили подробни „рапорти“, отчети за своята дѣйность. Тъй че, отъ отчета, печатанъ въ в. „Работникъ“ за този конгресъ (за жалость отчетътъ не е публикуванъ цѣлъ), излиза, че българската социалдемократическа партия се съставляваше отъ 16 социалистически дружини. Това въ всѣки случай говорѣше за голѣмия успѣхъ на социалисти-

ческото движение и партията. Сбирането на толкова делегати и отъ такива далечни мѣста като Кюстендилъ и Хасково, както и успѣхътъ на партията внасяха въ конгреса голѣмъ ентусиазмъ. Конгресътъ засѣдава почти цѣла седмица и взе рѣшения по всички поставени на дневенъ редъ въпроси. Всички делегати се изказаха за непрѣмѣнното взимане участие въ изборитѣ, самостоятелно и безъ всѣкакви компромиси. Понеже взимането участие въ изборитѣ отъ партията бѣше една отъ точкитѣ, около които се въртѣха разногласията между нея и съюза, нека още сега видимъ, какъ „партиститѣ“ формулираха своитѣ мотиви.

Най-добрѣ ще видимъ това отъ думитѣ на члена отъ Об. Съвѣтъ по този въпросъ. Членътъ отъ Общия Съвѣтъ на партията и опълномоценъ делегатъ отъ видинската дружина Гаврилъ Георгиевъ пръвъ се изказа. Ето какъ прѣдава неговитѣ думи протоколътъ отъ II засѣдание на конгреса: „Гавр. Георгиевъ . . . каза, че въпросътъ за участието ни въ политическата борба проистича отъ нашитѣ идеи и убѣждения. Ний, като социалъ-демократи, не отдѣляме политиката отъ социализма, както това правятъ нѣкои социалисти; за насъ политическата борба е срѣдство, и то най-могжщо срѣдство, за постигането на крайната цѣль — осжществяването на социалистическитѣ наредби. Но въпросътъ сега се поставя така: при тази си малочисленость, трѣбва ли ний да вземемъ участие въ прѣдстоящитѣ избори? Както много добрѣ забѣлѣза другаря ни разградския делегатъ, ний сега още не разчитаме, щото непрѣменно да прокараме въ законодателнитѣ събрания наши другари. Ний ще се възползуваме отъ предстоящата избирателна борба, за да развиемъ у работната масса класово съзнание, да ѝ напомнимъ за нейнитѣ политически права и да я подготвимъ, щото тя съзнателно да се ползува отъ тия свои права за подобрение на своето си положение. Това значение иматъ за насъ прѣдстоящитѣ избори и азъ съмъ напълно съгласенъ съ мнѣнието на другаритѣ ни, които говориха прѣди мене“. По въпроса за компромиситѣ въ изборитѣ Г. Георгиевъ се изказва противъ всѣкаква каолиция съ буржуазнитѣ партии, „прѣдъ видъ на това, че основнитѣ гледища на еднитѣ и другитѣ сж

различни". „До като — прибави той — еднитѣ стоятъ на днешнитѣ буржуазни наредби, които тѣ смѣтатъ за вѣчни, другитѣ — социалиститѣ изкарватъ несъстоятелностьта имъ на яве и подготвятъ обществото, за да премине къмъ социалистическитѣ наредби. Освѣнъ това, извѣстна е искренностьта на буржуазнитѣ партии. Нека си спомнимъ за коалицията на белгийскитѣ социалъ-демократи въ време на борбата имъ за всеобщото избирателно право съ прогресиститѣ. Какво направиха тѣзи послѣднитѣ? Измѣниха на обѣщанията си, които бѣха дали на работницитѣ, за да гласуватъ за тѣхъ и гласуваха за единъ проектъ, който, макаръ и по-добъръ отъ първия, но все пакъ ограничаваше избирателното право на работницитѣ". Н. Габровски, въ една дълга рѣчь, въ която, като говореше, какви сж буржуазнитѣ партии, какво прѣдставлява народното събрание и чии интереси защитяватъ тѣ, свършва така: „Населението е претоварено съ данъци, занаятитѣ му не вървятъ, едвамъ искарва прехраната си, и никой не се погрижва за него, никоя партия не подига въ народното събрание въпросъ за него. Обаче, такава партия напослѣдъкъ се появява и бързо се развива у насъ. Тя расчита на работницитѣ, на занаятчиитѣ, земледѣлцитѣ и дребнитѣ търговци, които съ $1^1/_2$ си кракъ сж въ наемния трудъ. Тази партия е социалистическата, тя е нашата партия. Кога можемъ и какъ можемъ ний да кажемъ на работницитѣ, каква е нашата цѣль, какво ний искаме и за какво се боримъ? Както казаха другаритѣ ни, това време сж избирателнитѣ периоди. Тѣ сж най-удобния моментъ за агитация. Ето защо ний не трѣбва да испущаме този удобенъ случай, за да развиемъ програмата си прѣдъ работницитѣ и да ги привлечемъ подъ нашето знаме". Относително отношенията на партията къмъ другитѣ партии Н. Габровски прибави: „Като млада нашата партия, много сж важни отношенията ѝ къмъ всички други партии. Както забѣлѣза и другарьтъ Гавр. Георгиевъ, ний не можемъ да вѣрваме въ искреностьта на разнитѣ буржуазни партии. Работницитѣ, обществото ще слѣдятъ за нашето поведение и ний трѣбва да се държимъ твърдо о принципитѣ си и безъ страхъ да си служимъ съ всички ле-

гални срѣдства за борба, които нашата конституция ни дава". Такива бѣха мотивитѣ на „партиститѣ" за взимането участие въ избирателнитѣ борби у насъ. Въ конгреса никой не изказа противно мнѣние. Всички делегати заявяватъ прѣдъ него, че биле опълномощени отъ дружинитѣ да подържатъ мнѣнието, че трѣбва да се взима участие въ изборитѣ самостоятелно и че не трѣбва да се допускатъ никакви коалиции, никакви съглашения и компромиси съ буржуазнитѣ партии. Прѣдъ видъ на това конгресътъ взе слѣднята резолюция:

„Конгресътъ, като взе прѣдъ видъ, че политическата борба е най-могжщото срѣдство за достиганието на крайната цѣль — осжществлението на социалистическитѣ наредби; че избирателнитѣ периоди сж най-удобнитѣ моменти за агитация и за развитие класовото съзнание у работницитѣ; че прѣдстоящитѣ избори сж едно избирателно бойно поле, гдѣто най-добрѣ може да се отдѣли класата на угнетенитѣ отъ тая на угнетителитѣ и да се прѣдаде политически характеръ на борбата мѣжду тѣхъ, рѣши: *Партията да вземе участие въ прѣдстоящитѣ законодателни избори, като постави класови кандидатури на всѣкждѣ, гдѣто има свои организации, безъ да прави компромиси съ нѣкои отъ буржуазнитѣ партии*".

Както се вижда отъ „рапортитѣ" на мѣстнитѣ партийни дружини слѣдъ изборитѣ, дружинитѣ на всѣкадѣ най-строго се придържаха о тази резолюция и никакви компромиси съ другитѣ партии не допуснаха. Естествено е, че партията получи малко гласове, макаръ тѣ за онова врѣме да прѣдставляватъ доста голѣмо число, а имено 571 гласа, въ които не влизаха гласоветѣ, подадени за партията въ Пловдивъ, Ямболъ, Видинъ, Кюстендилъ и др. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че изборитѣ се извършиха съ най-голѣми насилия отъ страна на правителството и че при такива насилия можеха да се доближатъ до изборнитѣ кутии само най-смѣлитѣ партийни членове. Резултатитѣ отъ изборитѣ, прочее, твърдѣ много насърдчиха партията. Тѣ, наистина, излѣзоха, както в. „Работникъ" пише, неочаквано голѣми за нея при ония полити-

чески условия, при терора, съ който се произвеждаха тогава.

Слѣдъ приемането на приведената резолюция, конгресътъ прие въ окончателна форма програмата, която бѣ по-рано печатана въ в. „Работникъ“, и организациония уставъ на партията, както и програмитѣ за общинскитѣ и окржжни съвѣти. Партийната програма, както въ максималната, тъй и въ минималната ѝ часть, е почти сжщата, каквато е днешната програма на работническата социалдемократическа партия, съ тази само разлика, че послѣднята е по-точно, по-прецизно и сбито формулирана, когато първата е разлата и страда отъ многословие. Програмитѣ за общинскитѣ и окржжни съвѣти и до сега оставатъ единствени въ своя родъ, и всички опити, направени подиръ това за изработването на по-съвършени или по-практични, се въртятъ все около принципитѣ на изработенитѣ отъ търновския извънреденъ конгресъ. Колкото до организациония уставъ, приетъ отъ този конгресъ, понеже той прѣдставлява особенъ интересъ въ развитието на социалдемократическата партия у насъ, — ще го разгледаме по-нататъкъ въ свързка съ организационитѣ въпроси.

Слѣдъ приемането на програмитѣ и организациония уставъ, избирането на общия съвѣтъ и единъ „резервенъ съвѣтъ“ и делегатъ за Цюрихския международенъ социалистически конгресъ, търновскиятъ извънреденъ конгресъ свърши своя дневенъ редъ и се закри безъ всѣкакви неприятни случки. Отбѣлѣзвамъ послѣднето, понеже конгресътъ засѣдаваше вънъ отъ града въ лозята на братия Габровски и всѣка минута очакваше нападение отъ търновскитѣ правителствени шайкаджии, защото прѣзъ цѣлото врѣме обикаляха около мѣстото на засѣданията тъмни личности, правителствени шпиони. Обаче, внушителното число на делегатитѣ и на гоститѣ въ тоя конгресъ, както и смѣлото и рѣшително тѣхно държане накара правителственитѣ орждия и шайкитѣ имъ да се държатъ по-далече отъ конгреса и да не прѣдизвикатъ скандалъ. Социалистическиятъ ентусиазмъ тогава бѣше тъй високъ, че никакви шайки и правителствени заканвания не плашеха конгреса. Но тъй добрѣ почнатото социалистическо движение

и така добрѣ поставена организацията на социалистическитѣ сили, на социалдемократическата партия не бѣше за дълго. Съединението на двѣтѣ фракции — на „партисти“ и „съюзисти“, постигнато на 10 февруарий 1894 год., даде съвсѣмъ нова посока на социалистическото движение въ България.

ГЛАВА ТРЕТА.

Партията и Съюзътъ.

1. Първата имъ печатна срѣща.

Ние вече видѣхме, че прѣди да излѣзе навънъ първата криза въ социализма у насъ, тя негласно сѫществуваше и раздѣляше социалиститѣ на два лагера. Видѣхме вече, върху какво се въртѣха първо врѣме разногласията между двата лагера и отъ какво произлизаха тѣзи разногласия. Слѣдъ формалното имъ разцѣпване въ пловдивдивския конгресъ дълго врѣме „съюзиститѣ“ не излизаха открито да се изкажатъ. Тѣ излѣзоха съ свой вѣстникъ, а имено съ в. *„Другарь“*, една година слѣдъ пловдивския конгресъ, въ началото на мѣсецъ септември 1893 година. Поради това дотогава не се знаеше точно, нито дали дѣйствително тѣ сѫществуваха като отдѣлна организация, нито сѫщностьта на разногласията между двѣтѣ фракции. И наистина, прѣди „съюзиститѣ“ да излѣзатъ съ свой органъ, мѣсецъ прѣди това, въ сп. „Денъ“, год. II, бр. 10-11 се появи една бѣлѣжка, подписана отъ *„Централната група на българский социалъ-демократический съюзъ“*, отъ която пръвъ пѫть узнаваме за сѫществуването на съюза, който въ сѫщность състоеше, както се вижда отъ сѫщото списание, отъ три групи, а имено: Сивлиевска, Шуменска и Казанлѫшка (централна). Но отъ този документъ виждаме, че „съюзиститѣ“ още не поставятъ опрѣдѣлено разногласията. Прочее, ето какво е съдържанието му:

„Вѣстн. „Работникъ“ и българскитѣ социалисти. — Тѣзи които сѫ слѣдили нашето социалистическо движение по това което излиза въ печата забѣлѣзали сѫ нѣкакво си дѣление на социалиститѣ въ правовѣрни и еретици. До сега само едни сѫ излизали печатно и присвоявали сѫ си прозвището правовѣрници. Всички други социалисти вънъ отъ тѣхъ сѫ еретици — каквото название и да носятъ: тѣ сѫ демократи, радикали, прогресисти, дребно-буржуазни демократи и каквито още искате ати и исти — само не правовѣрни социалъ-демократи. Отъ нѣколко броя насамъ в. „Работникъ“ говори явно за сѫществуването на български социалисти, които не влизатъ въ състава на „Българската соц.-демократическа партия“. Тѣзи отвънъ партията социалисти, както се слѣдва и да бѫде, „не могатъ да направятъ разлика между тактиката на социал.-демократитѣ и анархиститѣ“ (гл. „Работн.“ бр. 30 — „Отворено писмо до Р. П.“); при все това тѣ иматъ още лице да се „възмущаватъ, когато имъ покажатъ тази разлика въ разбирането и обяснението на явленията отъ тѣхъ, не правовѣрнитѣ, и отъ насъ социалъ-демократитѣ — правовѣрнитѣ“. Тѣзи български социалисти продължава „Работникъ“ „не сѫ си усвоили още начина на мислението, съ който се отличава единъ социалъ-демократъ отъ другитѣ“. Това се доказва отъ факта, — по-горѣ бѣше предположение, а сега става вече фактъ — че тѣзи социалисти взиматъ тактиката независимо отъ началата, независимо отъ разбирането на нѣщата“. Така щото, заключава вече „Работникъ“, социаличитѣ които не влизатъ въ социалъ-демократическата партия се различаватъ не само въ тактиката . . . слѣдователно не сѫ социалъ-демократи. Сега, ако ти, читателю, смѣташъ себе си за социалъ-демократъ, но не влизашъ въ партията, остави се отъ тази севда да се смѣташъ за социалъ-демократъ. Ти си чувалъ за католицитѣ: само ако признавашъ непогрѣшимостьта на папата, ти можешъ да бѫдешъ католикъ правовѣренъ; инакъ, ти си еретикъ, както и да се наричашъ: протестантинъ, гръковъсточенъ или независимъ католикъ. Вънъ отъ лоното на католическата църква нѣма спасение; вънъ отъ „Българската соц.-демохр. партия“ нѣма социалъ-демократи.

А какво значи да бждешъ правовѣренъ социалъ-демократъ? За да бждешъ такъвъ трѣбва да си спалъ четире-петь години и когато случайно узнаешъ, че нѣколкома, въ истинский смисъль на думата *нѣколкома* (5-6) български социалисти, рѣшени да напустнатъ непланомѣрната си социалистическа пропаганда поискатъ да се сберать и да размислятъ общо, като какъ да направятъ дѣятелностьта си повечко ползотворна и повечко организирана, та да се явишъ и да имъ натрапишъ политическата програма на французскитѣ социалъ-демократи размѣсена съ твоитѣ собствени анархистически замашки: Да бждешъ правовѣренъ социалъ-демократъ значи да преведешъ организацията на французската Parti Ouvrier (Работническа партия) и да я натрапваш на нѣколкото си другари социалисти като тѣхна организация, макаръ че тѣхното число и да не е било достатъчно да попълни едина *Генераленъ Съвѣтъ* само. Съ една рѣчь, да бждешъ правовѣренъ социалъ-демократъ значи да направишъ най-напредъ калжпитѣ, че сетнѣ да диришъ крака за тѣхъ, да напишешъ първомъ програмата и организацията на една социалъ-демократическа партия, че сетнѣ да диришъ или да викашъ хората да поддържатъ написаната ти программа написанитѣ ти искания, сетнѣ да намѣришъ хората които да влизатъ въ сношение, да се организиратъ, именно така както ти си имъ написалъ организацията. Това значи да си правовѣренъ социалъ-демократъ. Западнитѣ социалъ-демократи казватъ, че да постъпваш така значи да не разбирашъ какво нѣщо е социалъ-демокрация, значи да постъпвашъ не научно, като сжщински буржуа, но нашитѣ правовѣрни не се смущаватъ отъ това. Нѣщо повече даже — тѣ провъзгласяватъ за еретикъ всѣки, който не е съгласенъ съ хѣхъ . . .

Но не е само науката която не смущава нашитѣ довчерашни другари. Тѣхъ ги не смущаватъ и обикновенитѣ нравственни понятия, които сж задължителни, не само за единъ социалъ-демократъ, но и за обикновенния честенъ човѣкъ. Въ 27-й бр. на в. „Работникъ“ на 4-а стр. въ най-крайната бѣлѣжка, редакторитѣ на органа на „Бъл. Соц.-Дем. Партия“ говорятъ, че тѣ не знаяли за сжществува-

нието на „Бъл. Соц.-Дем. Съюзъ“. Твърдѣ е възможно за този „Съюзъ“ да не знае правителсвото, така нарѣченото общество, голѣма часть отъ равнодушнитѣ, но българскитѣ социалисти знаятъ за сѫществуванието на *Съюза*, знаятъ го и редакторитѣ на органа на „Б. С. Д. П.“ и много добрѣ го знаятъ и много отдавна го знаятъ. Тѣ знаятъ, какво ни събра насъ, бълг. социалисти миналата година въ Пловдивъ и какво послужи за нашето раздѣление на „Партия“ и „Съюзъ“. Прѣсната память на покойния Слави Балабановъ, най-дѣятелния организаторъ на „съюза“ би трѣбвало да ги въспре да не заблуждаватъ и печатно новитѣ нараждающи се сили. Ала нашитѣ, до вчера другари, не се спиратъ предъ никакви памяти, предъ никакви нравственни повеления. Въ 30-й бр. на „Работникъ“ редактора Габровски пише: „Повечето отъ ония социалистически группи, които до преди 7-8 мѣсеца стояха вънъ отъ организацията на партията, сега вече сѫ присъединени къмъ нея.“ Това се казва печатно, безъ ни най-малко да се позамисли човѣкъ, каква неправда изказва, а писменно и устно се поменуватъ даже имената на групитѣ, които се присъединили къмъ партията: Софийската (сѫщата, която не можа да истърпи и печатно, въ бр. 30 на „Прогресъ“ изобличи лѫжата), Казанлѫшката — централната група на Съюза, — Българский социалистический клубъ въ Женева и много други присъединения. По такъвъ начинъ, лесно е, разбира се, да се казва, въ сѫщий 30-й бр. на „Раб.“ че „малцина — да кажемъ ли, — нѣколко отдѣлни единици“ не влизатъ въ съставътъ на партията, но и за тѣхъ е добъръ Господъ. Види се, такова хвърляние каль въ лицето на истината е необходимо условие за да се увеличатъ редоветѣ на партията. Блазѣ ви!

Но, пита се, ако „Бълг. Соц.-Дем. Съюзъ“ се състоеше отъ „нѣколко отдѣлни единици“ само, защо редакторитѣ на „Работн.“ си развалятъ кръвьта и като ония библейски правовѣрници се провикватъ: „Бълг. Соц.-Дем. Партия“ не прилича на ония безпрограмни съюзи, които не сѫ разбрали още смисъла на явната политическа дѣятелность . . . Защо сѫ и ония „Отвор. писма до въображаемий П. Р. въ София“? Каква нужда се има за „нѣколко

отдѣлни единици“ да се хабятъ толкова думи? Или ние сме, наистина, „нѣколкома“ и тогава *една партия* нѣма защо да се безпокои — или ний сме не маловажна общественна группа, и тогава не остава друго освѣнъ да се признае факта и да се поведе борба противъ нашето влияние. Въ това отношение „Работникъ“ много прилича на „Свобода“, която хемъ отрича численностьта на бълг. социалисти, хемъ насъсква правителството да вземе извънредни мѣрки противъ тѣхъ.

Ний легално искахме да избѣгнемъ печалната необходимость да се разправяме печатно съ нашитѣ до оня день другари. Мълчанието ни отъ 8-9 мѣсеца насамъ — достатъчно свидѣтелствува за нашето настроение. Сжщий отстжпчивъ духъ се показа и въ бѣлѣжката на VIII и IX кн. на „День“ т. г. (стр. 675) и въ писмото на другаря ни Кръстю Раковски въ № 30 на „Работникъ“. Но за всички е явно, че нашитѣ приятели нищо не сж се научили и нищо не сж забравили. Тѣ ни прѣдизвикватъ на всѣка стъпка и ний подемаме хвърлената отъ тѣхъ ржкавица. Отъ препирнитѣ които се захващатъ, все ще испъкне истината и бълг. социалистическо движение вмѣсто да загуби ще спечели, като си изясни и социалистическото гледище и положението на работитѣ у насъ. Време е наистина да се поисчистятъ нѣкои криви понятия, които отъ година и половина насамъ сж се вмъкнали въ нашата социалистическа литература и които едно лъжливо страхувание отъ несвоевременна несолидарность ни е карало да търпимъ. *Отъ централната группа на Българский социалъ-демократически съюзъ*“.

Такова е съдържанието на първия официаленъ документъ на съюза, съ който той пръвъ пжть обявява за своето сжществувание. Този документъ, безъ съмнѣние, е писанъ въ България, отъ „централната група“ на съюза, на чело на която стояха Я. Сакжзовъ, Ев. Дабевъ, К. Бозвелиевъ и С. Мутафовъ. Както виждаме, „централната група“ все още се върти около стария въпросъ за излизането или неизлизането на социалиститѣ открито като социалдемократическа партия, и възраженията на „съюзиститѣ“ противъ излизането на социалиститѣ открито и като

партия оставатъ още сжщитѣ, както и прѣди. Въ продължение почти на една година слѣдъ пловдивския конгресъ тѣ мълчаха, не излѣзоха да формулиратъ своитѣ възгледи. „Партиститѣ“, безъ съмнѣние, чуваха, че останалитѣ вънъ отъ партията социалисти имали намѣрение да се организиратъ въ особена организация, въ „съюзъ“, че имали нѣкакъвъ планъ или уставъ за организирането му, че негова задача щѣла да бжде организирането на работницитѣ въ „економически организации“. Всичко това „партиститѣ“ чуваха, обаче, както справедливо забѣлѣзва в. „Работникъ“, до излизането на „съюзиститѣ“ съ своя в. „Другарь“ никой не можеше да каже увѣрено, да-ли „съюзътъ“ вече сжществува и какво иска той — различни негови съчувственици най-различно разправяха за него. Естествено, до излизането на в. „Другарь“, или по-вѣрно, до излизането на „съюза“ съ горѣприведения документъ, „партиститѣ“ не можеха съ положителность да говорятъ открито за сжществуването на „Бълг. Соц.-Дем. Съюзъ“ и за разногласията между партията и него. До излизането на „съюза“ съ казания документъ, в. „Работникъ“ нито въ една статия не споменува за сжществуването на съюзъ, който считаше за нужно да крие своето сжществуване, а говори само за „отдѣлни социалисти“, които стоятъ вънъ отъ партията, за „безпрограмни социалисти“. Но поради това имено „централната група“ не бѣше права, когато обвиняваше „партията“ въ *нечестность*, защото биле казвали, че незнаяли за сжществуването на нѣкакъвъ социалдемократически съюзъ и за неговитѣ възгледи и напраздно безпокоеше паметьта на покойния Сл. Балабановъ.

Отъ приведения документъ на „централната група“ виждаме, че тя не излиза да каже, какви сж възгледитѣ на „съюза“ и неговитѣ задачи, а да съобщи, че „ржкавицата била хвърлена“, разбира се, отъ „партиститѣ“, и че тя рѣшила да я подеме, да отговори на „прѣдизвикванията“. Хвърлянето на „ржкавицата“ и „прѣдизвикванията“ се състояха, както се вижда отъ документа, въ това, че в. „Работникъ“ писа за присъединяването къмъ партията на групи и „дружини“, които по-рано стояха вънъ отъ нея и за оставянето вънъ отъ нея на „нѣколко единици“, как-

то и въ това, че въ 30 бр. на в. „Работникъ“ въ статията, написана въ видъ на отворено писмо до нѣкой си приятель Р. П. въ София, се прокарва разликата между социалдемократитѣ и другитѣ „социалисти“. Трѣбва да се забѣлѣжи, че въ всички статии на в. „Работникъ“ до излизането на бѣлѣжката на „централната група“ нито съ една дума не се споменава за „съюзисти“ и че въ казанитѣ статии въ „Работникъ“ нито дума не се срѣща за дѣление на социалдемократитѣ на „правовѣрни“ и „неправовѣрни“. Тѣзи термини не бѣха още извѣстни въ нашата социалистическа литература. Така че, туренитѣ въ кавички отъ „централната група“ думи за „правововѣрни“ и „неправовѣрни“ социалдемократи, приписвани на в. „Работникъ“, сж съчинени отъ самата група. Очевидно е, че нея най-много възмущаваха успѣхитѣ на „Бълг. Соц.-Демокр. Партия“ и констатирането на факта, че вънъ отъ нея оставаха само „нѣколкото безпрограмни социалисти“. Обаче, това бѣше вѣрно. Отъ самата бѣлѣжка на „централната група“ е ясно, че „съюзътъ“ се състоеше отъ софийската и казанлъшката (централната) групи, като не считаме „Българский социалистический клубъ въ Женева“ и като имаме прѣдъ видъ, че и другитѣ двѣ групи на „съюза“ състояха наистина отъ „нѣколко единици“, т. е. групи повечето случайни. Така че, въ сжщность за „соц.-демокр. съюзъ“ не можеше и да се говори. Истина е, че и „бълг. соц.-дем. партия“ не прѣдставляваше нѣкаква кой-знай каква сила, но тя все прѣдставляваше една организация, която редовно и открито функционираше, развиваше дѣятелность, свикваше конгреси, нейнитѣ „дружини“ открито даваха отчетитѣ си за своята дѣятелность, за състоянието си, за организиранитѣ работнически дружества около тѣхъ и т. н.

Но именно тази открита дѣятелность на „бълг. соц.-дѐмокр. партия“, която все повече привличаше съчувствието на работницитѣ и на социалиститѣ, които стояха вънъ отъ нея, сърдеше „централната група“, и тя, намѣсто да излѣзе съ критика, започна съ стремежа да компрометира „партиститѣ“, особено ония, които стояха на чело, съ приписването имъ на стремежи за натрапване на „социалисти-

тѣ“ френска програма и организация, за изработването готови „калжпи“, за „папствуване“ и т. н. и т. н. Отъ друга страна, прѣзъ всичкото врѣме на своето мълчание слѣдъ пловдивския конгресъ „съюзиститѣ“, т. е. онѣзи, които се въртѣха около „централната група“, употрѣбяваха всички позволени и непозволени подполни срѣдства за дискредитиране на стоящитѣ на чело на „бълг. соц.-демокр. партия“ личности, за прѣчене на организирането и за дезорганизирането на сжществуващитѣ партийни организации и дружества. Въ брой 41 на в. „Работникъ“ отъ 7 августъ 1893 г. срѣщаме една статия подъ заглавие: *„Българский Соц.-Демократ. Съюзъ и неговата тактика“,* отъ която можемъ да сждимъ, какво е било поведението на „съюзиститѣ“ къмъ „партиститѣ“.

„Да, у насъ има хора, които подъ булото на соц.-демократизмъ вършатъ работи непростителни не само за единъ социалъ-демократъ, но просто за единъ честенъ човѣкъ! Тоя съюзъ въ продължение на цѣли деветь мѣсеца е насочвалъ всичкитѣ си стрѣли противъ нашата партия; за него борбата съ буржуазията, всяването на класово съзнание въ работницитѣ е стояло на заденъ планъ! Всѣка крачка напрѣдъ, всѣки успѣхъ на Българската Социалъ-Демократическа Партия е кжсалъ на части сърдцето му, е пораждалъ най-дива злоба въ душата на неговитѣ членове! Всѣка нова дружина, която е заявявала, че се присъединявала къмъ партията, е бивала атакувана отъ всички страни; всѣко писмо на „централната група *до всички групи на Съюза*“, съ най-ниски намѣрения, е бивало разпращано *до всичьи дружини на Партията!* Исключения отъ това правило има малко. Казахме, всѣка новооснована дружина е била нападана отъ членоветѣ на Съюза, които сж се мжчили да деморализиратъ, да развратятъ работницитѣ и да ги отцѣпятъ отъ Партията! Но което е възмутителното, то е, че Съюза въ борбата си съ успѣха на нашата Партия си е служилъ само съ непозволителни срѣдства и разни клѣвети, пущани по адресъ на най-влиятелнитѣ членове на Българската Соц.-Демократичека Партия. Да, казваме го на всеуслишание, само съ клѣвети и други непозволителни срѣдства! . . . . Българский Соц.-Демократически Съюзъ е

разбитъ по всички линии на теоретическата борба; ние сме доказвали и сме всѣкога въ състояние да докажемъ неговата теоретическа несъстоятелность, да докажемъ, че членоветѣ му, ако и да се наричатъ социалисти, социалъ-демократи даже, по практическата си дѣятелность не се отличаватъ отъ дребнитѣ буржуа, отъ буржуата даже — това за знание на работницитѣ. Ето защо тѣ сж принудени да прибѣгнатъ до най-крайнитѣ срѣдства. Горкитѣ, не виждатъ до кждѣ ги завежда озлоблението имъ. . . . Доказателство за това служатъ писмата отъ дружинитѣ и частни лица, които сме получавали на цѣли деветь мѣсеца. Като прясно доказателство на това служи дописката испратена отъ Варна. . . . "

Слѣдва подиръ това дописката отъ Варна. Въ нея се разправя, какъ двама учители съюзисти нападнали на едно събрание на варненската дружина и съ събрани кой знай отъ гдѣ нечленове на клуба ѝ, съ всевъзможни псувни и клевѣти по адресъ на партиститѣ искали да отнематъ послѣдния и да деорганизиратъ дружината. Тъй че, отъ бѣлѣжката на „централната група", както и отъ туко-що приведеното изъ статията въ в. „Работникъ", става ясно, че „тактиката" на съюза се свеждаше въ продължение почти на цѣла година слѣдъ пловдивския конгресъ не къмъ открита критика и уясняване принципитѣ, които дѣлѣха двѣтѣ фракции, а къмъ дискредитиране стоящитѣ на чело на партията личности и чрѣзъ подполна и задъ гърба на тѣзи личности и цѣлата партия дѣйность съ цѣль да деморализиратъ пробуждащитѣ се работници и да дезорганизиратъ всичко създавано отъ нея. Съ тази „тактика" на съюзиститѣ ние се срѣщаме по-подирѣ, при появяването на общодѣлството и „либерализма" въ партията. Както се оказа, тя е била тѣсно свързана съ „социалистическитѣ" възгеди на ония, които въ България ржководѣха „българ. соц.-демокр. съюзъ".

2. Разногласията помежду имъ.

Обаче, съюзътъ не можеше да отиде далечъ съ подобна „тактика". Той трѣбваше вече да излѣзе открито и

да формулира своитѣ възгледи. На 3 септември 1893 г. той излѣзе съ своя седмиченъ органъ в. „Другарь". Съ излизането на съюза съ тоя вѣстникъ се опрѣдѣлиха и разногласията между него и партията. Въ него за пръвъ пжть се формулираха истинскитѣ възгледи на съюзиститѣ. Оказа се, че разногласията не се състояха само въ въпроса за излизането или неизлизането на социалиститѣ открито и като социалдемократическа партия или въ въпроса за „готови калжпи" и за „натрапването" имъ, а въ двѣ различни принципални гледища. Разногласията се сведоха къмъ това, че, прѣди да се излѣзе открито като партия, трѣбвало да се създадатъ „економически организации". За да видимъ, къмъ какво се сведоха разногласията между съюзисти и партисти, ще приведа тукъ първата уводна статия на в. „Другарь". Тя носи заглавие: *„Нѣколко предварителни думи"*, и има слѣдното съдържание:

„Кои сме ний и какво искаме? Ний мислимъ, че е потрѣбно нѣколко поне думи да кажемъ въ отговоръ на тѣзи въпроси.

Българский социалъ-демократически съюзъ сжществува отъ мѣсецъ августъ 1892 г. и продължава дѣятелностьта на отдѣлно работящитѣ до онова време социалистически групи или личности. Сега съюзътъ се състои отъ организирани и свързани въ едно социалъ-демократически групи и работнически дружества.

Българский социалъ-демократически съюзъ стъпя върху теоретическитѣ основи на научния социализмъ и се смѣта солидаренъ въ стремленията си съ всички социалистически партии, които иматъ исходната си точка въ „комунистический" манифестъ на Карлъ Маркса и Фридрихъ Енглеса. Съюзътъ поддържа, че економическата борба, която работницитѣ водятъ срѣщу господаритѣ, се прѣобръща въ капиталистическо развититѣ страни по необходимость въ борба политическа; съюзътъ поддържа, че сбждванието на социалистическитѣ идеали не може се постигна до като работническия пролетариатъ не вземе властьта въ ржцѣтѣ си и не прѣобърне държавната машина въ покоренъ слуга на своитѣ класови интереси; съ една рѣчь, съюзътъ поддържа, че всѣка класова борба е борба политическа.

Българский социалъ-демократически съюзъ намира економическото положение на страната ни въ преходна стъпень на развитие. Господствующето у насъ дребно производство е започнало да се измѣнява въ по едро, безъ обаче капиталистическото производство да е намѣрило още широкъ просторъ. Дребнитѣ производители, които все още съставляватъ голѣма часть

отъ работното ни население, испущатъ изъ ржцѣ самостоятелно печелений си хлѣбъ, безъ обаче да има сега-сега толкова фабрики или голѣми работилници, гдѣто като намиратъ прѣхрана да се сближаватъ и съединяватъ съ подобнитѣ си. Економический процесъ, който днесъ за днесъ се извършва у насъ, разрушава старото безъ да въздига, сплотява и съединява новото; старитѣ форми не тъй бързо изчезватъ, новитѣ форми не тъй бързо се създаватъ. — На такава преходна степень работническото население бива най-дезорганизирано. Съсипанитѣ дребни производители все още не губятъ надежда да станатъ самостоятелни господари, а развиващий се капитализмъ все още не е въ състояние да ги сплоти въ своитѣ желѣзни обятия. Нашето работническо население, състоящо се отъ хиляди и хиляди съсипващи се дребни производители, отъ хиляди и хиляди стрѣмящи се къмъ самостоятелность калфи и чираци, отъ хиляди наемници въ фабрикитѣ и новитѣ манифактурни работилници, не се осѣща като една едничка работническа масса, не се осѣща като отдѣленъ работнически классъ съ свои, отдѣлни отъ господарскитѣ, интереси. Съ една рѣчь, на шето работно население е крайно разнородно, и като такова нѣма още класово съзнание. — Първитѣ искри на класовото съзнание у работника се явяватъ заедно съ първага стъпка въ економическата борба, тази първа стъпка на експлоатираний съ експлоататора; първитѣ стъпки сж: първото искание да се намали работния день, да се увеличи работната плата, да се подобри хигиената на труда и т. н. и т. н. И у насъ сж пламвали такива искри и то не отъ вчера. Но тѣ сж били отдѣлни, единични избухвания водени безъ енергия, безъ постоянство, безъ общъ планъ. Тѣ сж били такива, защото е нѣмало общи економически организации, общи организации за економическа борба; защото, съ една рѣчь, е нѣмало работнически дружества отъ гдѣто експлоатиранитѣ да излизатъ задружни за борба, отъ гдѣто да бждатъ поддържани въ борбата и нравствено и материално и гдѣто да се завръщатъ при свои, близки хора подиръ побѣдата или поражението. Ако отдѣлната борба на работника се явява като искрица, економическитѣ организации се явяватъ като огнища въ великата борба на угнетеното человѣчество противъ угнетителитѣ. Безъ такива економически организации е невъзможна съединена и ползотворна економическа борба, невъзможна е, слѣдователно, и вѣнецътъ на економическата борба -- класовата политическа борба. Огнищата на економическитѣ организации сж които образуватъ пожарътъ, нарѣченъ политическа дѣятелность на работнический класъ. Безъ тѣзи економически организации не може да има дѣятелно класово съзнание, а безъ класово съзнание нѣма политическа дѣятелность или пъкъ тя се обръща въ фарсъ, комедия, игра на кукли.

Като излиза отъ тѣзи теоретически и практически съображения Българский Социалъ-демократичееки Съюзъ гледа на себе си като на едно дружество за пропаганда на социалисти-

ческитѣ идеи и за организирване на постоянно пролетаризирваното ни работническо население. Съ седмичния си листъ „Другарь“, съ мѣсечното си списание „День“, съ издаванието „Библиотека по научний социализмъ“, и „Работничечка библиотека“, и съ устната пропаганда, която развиватъ групитѣ и отдѣлнитѣ членове на Съюза, — Бълг. Соц.-дем. Съюзъ мисли, че ще удовлетвори до нейдѣ нуждитѣ отъ пропаганда на социалистическитѣ идеи и отъ духъ на организация, сдружаване, съединяване. Съ организирванието на работницитѣ въ разни економически организации — частни и общи работнически дружества — и постепенното имъ свързване съ общата организация на Съюза, ний мислимъ, че съюзътъ ще удовлетвори до нейдѣ втората си задача, организирванието на растящия пролетариатъ. Само сплотенитѣ в'едно работнически економически организации, които въ сѫщото врѣме сѫ и проникнати отъ идеитѣ на научния социализмъ, само тѣ могатъ състави оная воинствующа часть на неимущитѣ пролетарии, която въ пълно съзнание на своитѣ класови интереси излиза на политическа дѣятелность, туря и своята мощна дѣсница върху кърмилото на управлението?

Така мисли и дѣйствува Бълг. Соц.-дем. Съюзъ. Никакви сили въ свѣта не ще го отклонятъ отъ този му пѫть. Но тѣзи строго опредѣлени граници оставятъ широкъ просторъ на частната инициатива, даватъ свободенъ полетъ на личната прѣдприемчивость, оставятъ да се развиятъ и най-разнообразнитѣ общополезни способности. Въ редоветѣ на Бълг. Соц.-дем. Съюзъ намиратъ свободенъ достъпъ и учения и художника и простия работникъ и мислителя. Задачата, която Бълг. Соц.-дем. Съюзъ си стави, е велика и благородна. И най-малката помощь въ достигванието на тази задача е голѣма помощь. Всѣки спорѣдъ способноститѣ си, всѣки спорѣдъ силитѣ си. Всѣки, който работи за достигванието на тая задача, е нашъ приятелъ, всѣки който прѣчи за достигванието ѝ е нашъ врагъ. Напрѣдъ, другари! Врагътъ е силенъ сега, но ний виждаме, виждаме явно какъ му се подгъватъ коленѣтѣ. Дерзайте и напрѣдъ!“

Като сравняваме първата статия на в. „Работникъ“ съ тази на в. „Другарь“, изведнажъ се вижда голѣмата разлика въ съдържанието имъ. Тамъ, прѣди всичко, виждаме ясно и категорично поставяне на въпроса за развитието на България — чрѣзъ капитализма къмъ социализма; тука, напротивъ, нерѣшителность, колебание, неувѣреность въ такова развитие: „старитѣ форми не тъй бързо изчезватъ, новитѣ форми не тъй бързо се създаватъ . . . съсипанитѣ дребни производители все още не губятъ надѣжда да станатъ самостоятелни господари, а развиващий се капитализмъ все още не е въ състояние да ги сплоти въ

своитѣ желѣзни обятия“ и т. н. Като чете човѣкъ тѣзи „прѣдварителни думи“ на „българ. соц.-дем. съюзъ“, неволно си припомнюва думитѣ на Я. Сакжзовъ въ началото на социалистическото движение, че България може да се развие и съвсѣмъ не споредъ Марксовото учение, не по „готови калъпи“. Очевидно е, че за социалдемократа въпросътъ не е въ „бързото“ или „бавното“ развитие, а въ самия законъ на развитието, въ проявяването му и, съгласно съ това, въ опрѣдѣлянето на своитѣ задачи. Обаче, „бълг. соц.-дем. съюзъ“ още въ първата си дума счита за нуждно да говори повече за не тъй „бързото“ рушене на „старитѣ форми“ и създаване на „новитѣ“, отколкото за законитѣ на развитието, послѣдицитѣ отъ него и задачитѣ, които то поставя на социалиста. Тази разлика въ отношенията на партиститѣ и съюзиститѣ къмъ развитието на България произтичаше отъ *начинитѣ*, отъ *методата* на мисленето у еднитѣ и другитѣ. Съюзиститѣ взимаха България откжсната отъ останалия свѣтъ, отъ влиянието на капиталистическитѣ страни слѣдъ освобождението, затова тѣ говорятъ за „не тъй бързото“ развитие и прѣдставляватъ работата, като че ли въ България капиталистическото развитие ще мине сжщия периодъ отъ врѣме и сжщитѣ степени, каквито е минало въ другитѣ страни. Партиститѣ, напротивъ, взимаха България въ свръзка съ останалия свѣтъ и съ неговото капиталистическо влияние, оттука у тѣхъ и увѣреностьта въ капиталистическото развитие и въ неговата бързина. Отъ друга страна, съюзиститѣ, като откжсваха България отъ свръзката съ останалия свѣтъ, гледаха и на работническото движение въ нея вънъ отъ българската дѣйствителность, и отъ свръзката му съ оная степень на развитието му въ другитѣ страни, както и вънъ отъ свръзката му съ опита, което то даваше на останалитѣ назадъ страни. Оттука и схващането у съюзиститѣ, че работническото движение въ България, прѣди да се яви като политическо, трѣбва да мине всички ония степени на развитие, които то е минало, безсъзнателно, като почне отъ „економическата организация“ за взаимно спомагане, мине прѣзъ „економическата организация“ за непосрѣдствена борба, достигне „економическата

организация“ за класова борба и, най-сетнѣ, дойде до „политическата дѣятелность“. Партиститѣ, напротивъ, взимаха работническото движение въ България въ свръзка съ българската дѣйствителность и съ работническото движение въ другитѣ страни, при това правѣха разлика между политическата организация на работническата класа и нейнитѣ економически организации, които съюзиститѣ смѣсваха. Тъй че, различнитѣ методи на мислене и приведоха къмъ различни методи на дѣйствия. Тѣ и лѣжаха въ основата на разногласията между еднитѣ и другитѣ; тѣ, както ще видимъ по-сетнѣ, приведоха къмъ нови разногласия и къмъ нови разцѣпления.

Въ приведената статия „съюзиститѣ“ признаваха, отъ една страна, че въ България имаше „хиляди наемници въ фабрикитѣ и новитѣ манифактурни работилници“ и че „не отвчера“ сж пламвали „искри на классово съзнание у работника“, но нашето работническо население, „състояще се отъ хиляди и хиляди съсипани и съсипващи се дребни производители, отъ хиляди и хиляди стрѣмящи се къмъ самостоятелность калфи и чираци, отъ хиляди наемници въ фабрикитѣ и новитѣ манифактурни работилници не се осѣща като една едничка работническа масса, не се осѣща като отдѣленъ работнически классъ съ свои, отдѣлни отъ господарскитѣ, интереси“. Отъ друга страна, тѣ считатъ за „фарсъ, комедия, игра на кукли“ агитацията между „наемницитѣ“ за събуждането у тѣхъ съзнанието за „отдѣлнитѣ имъ отъ господарскитѣ интереси“, защото тя не ставала чрѣзъ „економически организации“, а чрѣзъ „политическа дѣятелность“, чрѣзъ политическа борба. Съюзиститѣ схващаха послѣднята като политическа дѣйность въ най-вугарния ѝ смисълъ. Тя за тѣхъ не се явяваше като агитационно срѣдство за събуждане класовото съзнание на работницитѣ, а като просто политиканствуване. За партиститѣ, напротивъ, политическата дѣйность се явяваше като едно отъ могжіцитѣ срѣдства за агитация между работницитѣ за събуждане на класовото имъ самосъзнание, като срѣдство да имъ се помогне да се „осѣтятъ“ като класа, не само съ свои, отдѣлни отъ господарскитѣ, интереси, но и съ свои класови исторически задачи. Съюзиститѣ смѣсваха

сѫществуването на работническата класа съ нейното класово несъзнание, и, като виждаха послѣднето, тѣ отричаха самото ѝ сѫществуване, защото „нашето работно население е крайно разнородно, и като такова нѣма още классово съзнание“. За се да обърнѣло нашето „крайно разнородно работно население“ въ еднородна работническа класа, трѣбвало, споредъ съюзиститѣ, прѣди всичко да се създадатъ „общи економически организации“, „общи организации за економическа борба“. Другояче, споредъ тѣхъ, не можѣло да се направи работническата класа да се „осѣти“ като класа. Политичетката дѣйность като агитационо срѣдство за достигане на тази цѣль за тѣхъ е „фарсъ, комедия, игра на кукли“. За партиститѣ, тъкмо обратното, политическата дѣйность е едно отъ могѫщитѣ срѣдства за класовото самосъзнание на работническата класа, за издигането ѝ до обществена класа. Като признаваха голѣмото значение на „економическитѣ организации“, т. е. на синдикатитѣ и тѣхнитѣ съюзи за борба противъ капитала и като постоянно канѣха работницитѣ къмъ такова сдружаване, партиститѣ, обаче, знаеха въ сѫщото врѣме, че тѣ сами по себе си не означаватъ още класово съзнание и издигане на работническата класа до съзнанието ѝ като „една едничка работническа маса“, като обществена класа, че затова е необходимо социалистическа пропаганда и агитация. Но съюзиститѣ, като изхождаха отъ своитѣ неясни още възгледи, двояко разбираха и своитѣ задачи. Отъ една страна, тѣ гледаха на своя съюзъ „като на едно дружество за пропаганда на социалистическитѣ идеи“, а отъ друга страна, „за организирването на постоянно пролетаризирваното ни работно население“. Така че, у тѣхъ пропагандата на социалистическитѣ идеи и организирването на „работното население“ сѫ независими едни отъ други. Затова тѣ даватъ „свободенъ достъпъ“ въ съюза и на учения, и на художника, и на простия работникъ, и на мислителя и „оставятъ широкъ просторъ на частната инициатива, даватъ свободенъ полетъ на личната прѣдприемчивость, оставятъ да се развиятъ и най-разнообразнитѣ общо-полезни способности“. Изобщо, съюзиститѣ се явяватъ още тогава въ зародишъ много „широки социалисти“,

както днесъ бихме казали. За съюзиститѣ, които стояха тогава на чело на съюза въ България, това бѣше необходимо, както по-сетнѣ „широкиятъ социализмъ“ за тѣхъ се яви необходимъ, за да иматъ свободата заедно съ „социалистическата пропаганда“ да общодѣлствуватъ съ буржуазията, да политиканствуватъ свободно въ вулгарния смисълъ на думата. Партиститѣ, напротивъ, търсиха силата на социалистическото движение само въ работническата класа, къмъ нейното класово съзнание главно тя насочваше всички свои усилия. Поради това, естествено, тѣ не откриваха „свободенъ достъпъ“ и „широкъ просторъ“ въ тѣхната организация за не социалдемократи, за ония, които не признаваха основнитѣ принципи на социалната демокрация. Партиститѣ, значи, бѣха прави, когато казваха, че социалисти, които стоятъ вънъ отъ „бълг. соц.-дем. партия“, се различаватъ отъ социалдемократитѣ. Между партиститѣ и съюзиститѣ имаше коренни принципиални различия, които произтичаха отъ различнитѣ методи на мислене и на дѣйствие. Обаче, до излизането на съюзиститѣ съ своя органъ в. „Другаръ“ не се знаяха дѣйствителнитѣ имъ възгледи и разликата имъ отъ ония на партиститѣ. Слѣдъ излизането на в. „Другарь“ почна се уясняването имъ чрѣзъ полемиката, която се завърза.

3. Полемиката имъ.

Ние видѣхме вече, че една отъ задачитѣ на „бълг. соц.-демокр. съюзъ“ бѣше организирането на работницитѣ въ „економически организации“. Поставянето на такава задача отъ страна на съюза за себе си не можеше, разбира се, да бжде прѣдметъ на разногласие и полемики. Послѣднитѣ произтичаха отъ обосноваването на тази тѣхна задача. Въ приведената първа статия на в. „Другарь“ съюзътъ, както видѣхме, твърди: „Безъ тѣзи економически организации не може да има дѣятелно класово съзнание, а безъ класово съзнание нѣма политическа дѣятелность, или пъкъ тя се обръща въ фарсъ, комедия, игра на кукли“. Послѣднитѣ думи, очевидно, се отнасяха до партията, за която политическата дѣйность се явяваше едно отъ могжщитѣ срѣдства за събуждане класовото съзнание на ра-

ботницитѣ. Въ бр. 2 на сѫщия вѣстникъ четемъ: „Но тукъ се явява въпроса: на каква основа трѣбва да се поставятъ тия сдружавания, за да могатъ нашитѣ работници да разберат по скоро ползата отъ задружния животъ? На економическа ли, както казватъ едни, или на политическа, както пъкъ казватъ други? — Ние, като вземаме въ внимание условията въ които е поставенъ нашия работникъ, като вземаме въ внимание неговата природа и най-послѣ, като вземаме въ внимание това, което всѣкидневно се извършва прѣдъ очитѣ ни, та, ние като вземеме въ внимание всичко това, подържаме и казваме, че тия сдружавания трѣбва *непременно* да се поставятъ на економическа основа. Само сдружаванията на такава основа ще дадатъ на работника възможность по скоро да се свести и по лесно да разбере своитѣ класови интереси, а слѣдователно да почне да води и политическа борба за своето окончателно освобождение. — Никакво друго срѣдство, не може да подѣйствува тъй сполучливо на работника, за да дойде той до потрѣбното класово самосъзнание, освенъ економическата организация“. Въ бр. 4 се подчертава сѫщата мисъль: „Само слѣдъ като работницитѣ се съединятъ въ такива дружества, слѣдъ като се организиратъ въ името на своитѣ най-близки интереси и почнатъ борба противъ своитѣ експлоататори, само слѣдъ това може да става и дума за плодотворна *класова* политическа борба. Никога други пѫть“.

Както виждаме, редакцията на в. „Другарь“, която се състоеше отъ Я. Сакѫзовъ, Еф. Дабевъ и С. Мутафовъ, противопоставя економическата организация на работницитѣ на тѣхната политическа орнанизация, която тя счита невъзможна прѣди да се създадатъ економически организации. За нея „не може да има дѣятелно класово съзнание“, безъ да има създадени економически организации, „никакво друго срѣдство“ не може да издигне работника до „потрѣбното класово самосъзнание, освенъ економическата организация“ и „никога други пѫть“ не може да се говори „за плодотворна *класова* политическа борба“, освѣнъ „само слѣдъ като работницитѣ се съединятъ въ такива дружества“. Ето тия категорични твърдения на съюзиститѣ

и съставляваха основата на полемиката между тѣхъ и партиститѣ; тѣ съставляваха принципиалнитѣ разногласия отъ появяването на в. „Другарь“ до съединението имъ въ една партия. Трѣбва да се забѣлѣжи тукъ слѣднето. Редакцията на в. „Другарь“ подържаше сѫщото обвинение, което ние срѣщнахме въ бѣлѣжката на „централната група“, помѣстена въ сп. „День“, а именно, че ред. на в. „Работникъ“ била знаяла възгледитѣ на съюза още прѣди разцѣпването, и че тѣзи сѫщитѣ възгледи, които изтъкна в. „Другарь“, били ги събрали въ Пловдивъ и прѣдизвикали разцѣпването. По-горѣ видѣхме, че въ пловдивския конгресъ партиститѣ не искаха да влизатъ въ никакви прѣговори съ съюзиститѣ, а прѣди конгреса не се знае, нѣкой отъ партиститѣ да е водилъ нѣкакви полемики между партиститѣ и съюзиститѣ на тази почва, на която се постави съюзътъ чрѣзъ в. „Другарь“. Вѣрно е, че основатель на съюза се яви покойния Сл. Балабановъ, който бѣше се върналъ прѣзъ лѣтото въ 1892 год. отъ Женева. Обаче никой не се срѣща съ него и не бѣше размѣнилъ нито една дума по въпроситѣ, които дѣляха тогава социалиститѣ. Тъй сѫщо не се знае, дали и Габровски е ималъ нѣкакви срѣщи съ него, защото никога не стана дума за такова нѣщо. Извѣстна е една срѣща сѫщото лѣто само съ Кръстю Раковски въ Шуменъ у Сакѫзова, когато още не се мислѣше за раздѣла, когато партиститѣ още не бѣха напуснали сп. „День“. Но и съ него не стана дума върху българскитѣ социалистически работи. Впрочемъ, срѣщата съ него не бѣше продължителна, и Раковски на другия день си замина. Така че, партиститѣ наистина не знаеха точно възгледитѣ, които Сл. Балабановъ туряше като основа на „бълг. соц.-дем. съюзъ“. Наистина, само се чуваше, че щѣло да се основе съюзъ и че въ основата му щѣли да се турятъ „економически организации“, но сѫщностьта на работата до появяването на в. „Другарь“ не се знаеше. Узна се работата слѣдъ появяването на този вѣстникъ.

Приведенитѣ категорични твърдения отъ страна на органа на съюза се изтъкваха само, за да се противопостави съюза на партията, безъ, обаче, тѣзи, които ги изтъкваха, да си даваха точна смѣтка за съдържанието имъ.

Така, както той поставяше въпроса за разногласията между партията и съюза, явна ставаше несъстоятелностьта на твърденията му. Слѣдъ 4 бр. на в. „Другарь“, въ 50 бр. на в. „Работникъ“ се появи първиятъ отговоръ на казанитѣ твърдения, а имено въ статията: *„Лутанията на съюза въ областьта на економическитѣ организации“*. Въ тази статия, слѣдъ като се посочва на обстоятелството, че съюзътъ не обяснява, какво разбира подъ „общи економически организации“, правятъ се слѣднитѣ възражения: „Значението на економическата борба на работницитѣ никой не отрича. Но дали вѣнецътъ на економическата борба, водена отъ „общитѣ економически организации“, *е класовата политическа борба* — това трѣбва да се докаже. Защото, както знаемъ отъ историята на работническото движение въ цѣлия свѣтъ (гл. книжката на Акселрода: „Работн. движение въ началото на 60-тѣхъ години и сега“), отъ економическата борба на „общитѣ економически организации“ никакъ не е изпъквала *класова политическа борба*. Отъ економическата борба на работницитѣ е изпъквала, може би, *политическа борба*, но не и *класова политическа борба*. За да изпъкне послѣднята, необходими сж други условия. Ето тѣзи нѣща „Съюзътъ“ не си ги е изяснилъ още. . . Но който е изучвалъ историята на работническитѣ сдружавания, турени *непрѣменно* на економическа основа (сирѣчь само на економическа основа), той знае, че тия сдружавания напротивъ сж прѣчили на работника „по-скоро“ да се свѣсти и по-лесно да разбере своитѣ класови интереси, а слѣдователно да почне да води и политическа борба за своето окончателно освобождение“. Работнически сдружавания, които да водятъ „политическа борба за окончателното си освобождение“, могатъ да се явятъ само тогава, когато у работницитѣ прѣдварително се развие *класово съзнание*. А мигаръ класовата политическа борба не е едно отъ първитѣ срѣдства за развитие класовото съзнание въ работницитѣ? . . . Всички социалъ-демократически партии въ свѣта признаватъ, че синдикалната организация на работницитѣ, сирѣчь организирването на работницитѣ въ дружества по занаятъ и въ съюзъ отъ тѣхъ, е необходимото условие за възтържествуването на

социализма. Но работата е тамъ, че социалъ-демократическитѣ партии синдикиратъ работницитѣ, като развиватъ въ тѣхъ класово съзнание, като ги надъхатъ съ социалистически духъ. Синдикалната организация на работницитѣ съставлява една отъ задачитѣ на социалъ-демократическитѣ партии. Но, пита се, съ какви срѣдства може да се достигне таквазъ синдикална организация, каквато се задължаватъ да създадатъ социалъ-демократическитѣ партии отъ международнитѣ социалистически работнически конгреси въ Брюкселъ и Цюрихъ? Всѣки социалъ-демократъ, който наистина е такъвъ, ще ти каже, че едно отъ главнитѣ срѣдства за тази цѣль е класовата политическа борба на работницитѣ. А класова политическа борба на работницитѣ се води, когато работницитѣ се организиратъ въ отдѣлна самостоятелна социално-политическа партия. Класовата политическа борба най-много спомага за синдикирането на работницитѣ въ социалистически духъ. И никоя социалъ-демократическа партия въ свѣта не се е отказала отъ това могжщо срѣдство за възпитанието и организирането на работническата класа — отъ класовата политическа борба — за това, че работницитѣ не съставлявали такива „общи економически организации“, които „успѣшно да водятъ политическа борба“. . .

Такива бѣха първитѣ възражения, които направи в-къ „Работникъ“ на статиитѣ, помѣстени въ 4-тѣ броя на в-къ „Другарь“. Основното възражение, както виждаме, се състои въ това, че партията считаше политическата борба за едно отъ могжщитѣ срѣдства за класовото съзнание и организирание на работницитѣ, отъ което срѣдство, като социалъ-демократическа партия, тя не може да се отказва, както това проповѣдваше първо врѣме съюзътъ чрѣзъ своя органъ в. „Другарь“. Партията никога не се е отказвала отъ синдикирането на работницитѣ; напротивъ, тя го считаше за една отъ своитѣ задачи. Обаче, тя гледаше на синдикалната организация на работницитѣ не само като на „економическа организация“, но и като на училище за социализма. Съ други думи, тя си туряше за задача да създава синдикати социалистически, надъхани съ социалистически духъ, а затова тя виждаше въ политическата организация на

работницитѣ едно отъ най-силнитѣ срѣдства за тази цѣль. Съюзътъ, напротивъ, се обявяваше противъ политическата организация на работницитѣ, прѣди да се създадатъ „общи економически организации“ на чисто и „непременно економическа основа“. Съ други думи, съюзътъ проповѣдваше основаването на „неутрални“ или „свободни“, както днесъ се казва, синдикати. Така че, полемиката между в. „Работникъ“ и в. „Другарь“ за отношението на социалиститѣ къмъ синдикалната организация на работницитѣ бѣше въ зародишъ оная сѫщата полемика, която и днесъ се води между социалдемократитѣ и общодѣлцитѣ. Разликата е само въ поставянето на въпроситѣ и въ изразитѣ. Тогава особено се подчертаваше отъ едни: *класова политическа борба*, за различаване отъ *политическата борба*, т. е. отъ влаченето на синдикалнитѣ организации слѣдъ буржуазнитѣ партии и тѣхнитѣ борби, днесъ се подчертава само: *класова борба*, понеже днесъ е много ясно, че тя е и политическа самостоятелна борба на работническата класа. Отъ други се подчертаваше тогава: *„непременно на економическа почва“*, днесъ се подчертава: *неутралитетъ* и *свободенъ синдикализмъ*. Изобщо, въ тогавашната полемика между партията и съюза ние имаме зародиша на разногласията между опортюнизма и анархизма въ социалдемократическото движение и Марксовия пролетарски социализмъ.

Но несъстоятелностьта на възгледитѣ на съюзиститѣ изпъкватъ още по-добрѣ по-нататъкъ. Въ бр. 51 на в. „Работникъ“ се явява статията отъ сѫщия авторъ, подъ заглавието: *„Рѫководящитѣ начала на соц.-демократическитѣ партии и съюзи“*. Въ тази статия се привеждатъ три рѫководящи начала на социалдемократическитѣ партии и съюзи, които начала сѫ лѣгнали въ основата на програмитѣ имъ и които авторътъ на статията ги свежда къмъ първото отъ тѣхъ, а имено къмъ онова, формулирано въ Комунистическия Манифестъ: „Тий (комуниститѣ, а по сегашната терминология „социалъ-демократитѣ“) се борятъ въ името на най-близкитѣ интереси и цѣли на работническата класа, но, *въ сѫщото врѣме*, тѣ иматъ прѣдъ видъ *бѫдѫщностьта* на движението, т. е. него-

вата послѣдня цѣль — въдворяването на социалистическия строй". Слѣдъ това продължава слѣднето: „Преди всичко, това начало ни казва, че социалъ-демократическитѣ партии сѫ отдѣлно нѣщо отъ различнитѣ други работнически организации. Социалъ-демократическитѣ партии сѫ съюзи отъ работнически дружини, групи и дружества социалистически, които сѫ най-съзнателнитѣ и съставляватъ „прѣднитѣ рѣшителни редове" на работническата класса. Социалъ-демократическитѣ партии сѫ авангардията на работническото движение, на които цѣльта е да погълнатъ послѣдното, сирѣчь да обърнатъ работническото движение въ социалистическо или да го привлекатъ къмъ своята програма и тактика — да насочатъ неговата борба къмъ завладяването политическата сила, безъ което социализма, и слѣдователно, и освобождението на работницитѣ, е невъзможно . . . Но въ такъвъ случай, най-необходимо нѣщо се явява образуването на една силна социалъ-демократическа партия отъ най-съзнателнитѣ работници, още при първитѣ най-слаби крачки на работническото движение, която да пази „бѫдѫщностьта на движението", която да насочва движението къмъ неговата послѣдня цѣль, която се бори въ името на най-близкитѣ цѣли и интереси на работническата класса. До каква степень е необходимо, щото още при първитѣ стъпки на работническото движение най-съзнателнитѣ отъ работницитѣ да се организиратъ въ една соц.-демократическа партия, ни показва историята на работническото движение въ цѣлия свѣтъ. Гдѣто още въ началото е нѣмало соц.-демократическа партия, тамъ работническата класса се явява най-малко съзнателна при всичко, че работническитѣ организации сѫ най-голѣми, работническото движение грамадно, а економическата борба колосална. Така стоеше работата до послѣдне време въ Англия, Америка и, до нейдѣ, въ Франция. Въ Германия, гдѣто работническата класса е по-малобройна, е нѣмала и нѣма таквисъ голѣми работнически организации, каквито въ Англия и Америка, напротивъ работническата класа се явява най-съзнателна, социалистическитѣ идеи най-распространени въ нея, защото още отъ първитѣ крачки срѣди нея се организира соц.-демократическа партия . . . Работ-

ническото движение у насъ се е почнало още съ първитѣ крачки на капитализма у насъ. Съ развитието на капиталистическото производство (а въ това не се съмняваме) ще се усилва и движението, ще изникнатъ и „економически организации“ за економическа борба. Необходимо е, още отъ началото му, това движение да се насочва къмъ крайната му цѣль, да се организиратъ работницитѣ въ социалистически дружества и самостоятелна партия, която да насочва борбата на работническата класа къмъ завоюванието на политическата сила, която чрѣзъ постоянна класова политическа борба, въ името на най-близкитѣ цѣли и интереси на работническата класса да я възпитава и организира. Но „българския соц.-демократически съюзъ“ проповѣдва, че „главнитѣ усилия“ трѣбва да се насочватъ за създаванието „общи економически организации“ за економическа борба, отъ която щѣла да изпъкне като вѣнецъ класовата политическа борба“.

На приведенитѣ отъ в. „Работникъ“ възражения редакцията на в. „Другарь“ най-напрѣдъ отговори съ една статия въ бр. 5, подъ заглавието: „*Похваленъ напредъкъ*“. Въ тази статия най-интересно е слѣднето заявление на редакцията: „Множеството на социалистическия свѣтъ има ересьта да мисли, че економическитѣ организации не изключаватъ политическитѣ и, наопъки, *политическитѣ организации не изключаватъ синдикатитѣ*“. Както видѣхме отъ всичко горѣказано, партиститѣ употрѣбиха доста усилия да покажатъ на съюзиститѣ имено вѣрностьта на това положение, имено на положението, че организирането на работницитѣ въ политическа организация, въ социалдемократическа партия не означава отричане на синдикатитѣ или на необходимостьта отъ синдикирането на работницитѣ, но тѣ въ четири броя твърдѣха, че додѣто не се създаватъ „общи економически организации“, не можело и не бивало да се създаватъ политически организации. При всичко това, обаче, напрѣдъкътъ, който направиха съюзиститѣ около в. „Другарь“ съ горното заявление, — ако само тѣ разбираха значението на това заявление, — тѣ приписваха на партиститѣ. Послѣднитѣ ужъ считали прѣди за „*унизителна* и *недостойна*“ работа за единъ

социалистъ да се занимава съ организирането работницитѣ въ синдикати, а сега вече били си промѣнили мнѣнието. „Днесъ — пише редакцията на в. „Другарь“ (статията е безъ подписъ) — ний идемъ да посочимъ на едно промѣнение, станало въ понятията на тия наши другари. На 15-й августъ, въ едно отъ засѣданията на работническия клубъ въ Търново, Н. Габровски, най-видния стълбъ на „партията“, е държалъ сказка за *значението на синдикатитѣ*, като прѣпоржчва и организирването имъ у насъ. Но тъй като градоветѣ ни били малки, то работническитѣ *синдикати* можели да бждатъ *замѣнени* съ работнически *клубове*“. Нѣма съмнѣние, че никой отъ партиститѣ не е можалъ да счита синдикирането на работницитѣ за „унизителна и недостойна“ работа. Както изглежда работата, за партиститѣ „унизителното и недостойното“ у съюзиститѣ бѣше това, дѣто тѣ се наричаха социалдемократи, а говорѣха на работницитѣ за „общи економически организации“, основани на „чисто економическа почва“, на които и съвѣтваха да избѣгватъ всѣка политическа дѣйность и политическа организация. А съюзиститѣ около в. „Другарь“ обърнаха въ „унизителна и недостойна“ работа синдикирането на работницитѣ! Нѣма съмнѣние тъй сжщо, че Н. Габровски на 15 августъ нищо такова не е говорилъ, каквото му приписва редакцията на в. „Другарь“. Отъ отчета, печатанъ въ брой 44 и 45 отъ в. „Работникъ“, за сказката на Габровски въ търновския клубъ, нищо такова не се намира. Напротивъ, отъ него ние виждаме, че Габровски много вѣрно тогава схващаше българската дѣйствителность и условията, при които се явяваше работническото движение. Понеже възгледитѣ, изказани отъ Габровски тогава, изразяваха мнѣнието на партията за отношенията ѝ къмъ синдикирането на работницитѣ, ние ще се спрѣмъ на него подолу. Тука забѣлѣзваме само това съвсѣмъ лошо прѣтълкуване на казаното отъ Габровски, което послужи за измѣстването на полемиката въ друга посока.

Горното заявление на редакцията на в. „Другарь“ никакъ не ѝ побърка, щото въ слѣдующитѣ броеве да твърди сжщото, което твърдѣше по-рано. Въ бр. 7 пакъ четемъ: „Ако въ една страна работницитѣ не сж успѣли

още да се организиратъ за економическа борба, само по себе си слѣдва, че тѣ не ще успѣятъ да се организуватъ и за классова политическа борба; ако въ една страна липсватъ още економически организации за водение на ежедневната економическа борба на работницитѣ, тамъ не може да става и дума за политическа организация. Тамъ не може и да се говори за политическа партия на работницитѣ". Ние видѣхме вече, че това категорично твърдение в. „Работникъ" обори съ факти изъ историята на работническото движение въ другитѣ страни и съ примѣри за организирането на социалдемократическитѣ партии тамъ независимо отъ „економическитѣ организации". Но най-важното въ това категорично твърдение е, че в. „Другарь" избѣгва да отговори направо и категорично на въпроса: признава ли съюзътъ политическата дѣятелность като едно отъ срѣдствата за класовото съзнание на работницитѣ и за организирането имъ? Като чете човѣкъ тѣзи категорични твърдения на съюзиститѣ: нѣма економическа организация, не може и дума да става за политическа организация, неволно се натъква на мисълта, че тѣ просто отричаха сѫществуването на работническата класа у насъ. Тѣ, както видѣхме по-горѣ, наистина нѣщо такова казваха, като твърдѣха нерѣшително, че работническата класа не се „осѣща" за такава, но, отъ друга страна, тѣ нѣмаха смѣлостьта да поставятъ въпроса ясно: понеже нѣма още работническа класа, то ние трѣбва да се занимаваме само съ „социалистическа пропаганда" и затова имено ние въ своя „социалдемократически съюзъ" приемаме „всички" — и „простъ и ученъ, и сиромахъ и богатъ" и т. н.. Напротивъ, тѣ прѣдставляваха работата, че работническа класа има у насъ и че тя е голѣма, както и писаха въ прѣдговора къмъ българския прѣводъ на Девилевата книга, и че има „искри" отъ работническо движение и борба, обаче, при всичко това не признаваха, че може да се говори и за политическа организация на работницитѣ и за нейното значение. А пъкъ не е мѫчно да си прѣдставимъ такъвъ случай, когато работническата класа да не може, поради извѣстни причини, напримѣръ по политически причини, да се организира економически, и въ сѫщото врѣме да се органи-

зира политически. Такъвъ е билъ случая въ Германия, който самитѣ съюзисти по-сетнѣ привеждатъ като говорятъ за една рѣчь на Либкнехта. Сѫщо така има случаи, дѣто работническото движение още бѣше въ зародиша си, а политическа организация сѫществуваше, както бѣше въ Италия. И обратно. Но съюзиститѣ не смѣяха да поставятъ ясно въпроса и открито да отговарятъ на него. Тѣ се задоволяваха само съ категорични твърдения. Тѣ не поставяха въпроса категорично и открито и тогава, когато в. „Работникъ“ имъ го поставяше.

Въ бр. 52 въ статията подъ заглавие: „*Съюзътъ признава ли политическата дѣятелность?*“, Гаврилъ Георгиевъ пише: „Нѣма моменти въ живота на социалната демократия, въ които тя да е раздѣляла политическата борба отъ економическата, ако економическитѣ условия на извѣстна степень отъ своето развитие ставатъ по-благоприятни за водение на политическата борба, то нищо не ни дава право да не насочваме работническото движение, още отъ първото му появяване, по пѫтя на неговата политическа борба, да му даваме най-правилното направление. — Признава ли социалъ-демократическия съюзъ политическата дѣятелность?“ Като привежда цитиранитѣ по-горѣ мѣста изъ бр. 1 и 7 на в. „Другарь“, Г. Георгиевъ продължава така: „Той се въодушевява отъ „дѣятелно“ классово съзнание; классовата политическа борба за него има значение, не когато работническото движение се появи, не когато капитализма е разклатилъ всичкитѣ стари обществени отношения и е превърналъ въ пролетарии занаятчиитѣ, селянитѣ и малкитѣ търговци, а тогава само когато работническото движение е достигнало до една голѣма интенсивность, когато господството на капитала задмине границитѣ, при които новитѣ обществени отношения ставатъ ясни. До този моментъ той намира за излишно да възпитава политически нашата работна класса и да ѝ показва най-съвършенния начинъ за водение на освободителната борба; за да се умножатъ професионалнитѣ работнически организации, той е готовъ да води по усилена пропаганда за тѣхното основавание, но не и да дава классово политическо съзнание на работницитѣ. Всичко това той върши

на туй основание, че безъ економически организации не може да има „дѣятелно“ классово съзнание, не могатъ да се очакватъ отъ него значителни непосрѣдственни успѣхи . . . Но прѣди всичко признава ли Съюза, че у насъ има работническо движение? Ако признава, то нашитѣ „велики учители“ смѣтатъ ли, че е безполезно, „игра въ кукли“ да даваме едновременно политическо и економическо възпитание на работницитѣ, щомъ економинескитѣ условия сж подготвили почвата за *водение на социалистическата пропаганда*? Въ такъвъ случай достатъчно е да погледнемъ на опитътъ, който ни дава сегашното състояние на социалната демократия, за да се увѣримъ, че тѣ не сж можали да мислятъ така и преди 50 години, при самото ѝ зачало: въ страни съ сравнително слабо синдикално движение, сжществуватъ силни работнически партии и обратно . . . Либкнехтъ казва: „Двѣ основни права има работника — избирателното право и коалиционното право. Да упражнява винаги тѣзи свои права, е негова света длъжность. И както оня работникъ, който не се ползува отъ избирателното си право, е измѣнникъ на своята класса, тъй и оня, — който не зачита, не прилага своето коалиционно право“. А ний ще притуримъ, че е измѣнникъ на работническото дѣло и всѣки социалъ-демократъ, който спира работницитѣ отъ да си упражняватъ политическитѣ си права предъ видъ на своето освобождение. — Ясно е за насъ, че С. Д. Съюзъ глѣда едностранчиво на работническото движение и на пжтищата, по които то върви къмъ своето тържество. Когато съвременій социализмъ ни учи да водимъ борбата по всичкитѣ ѝ линии, да си служимъ съ всичкитѣ срѣдства за борба, каквито буржуазното общество ни дава, С. Д. Съюзъ ни вика: Стойте, не отъ тамъ захващайте атаката; почнете отъ тамъ, отъ гдѣто захванаха западно-европейскитѣ работници, много врѣме прѣди да се чуе спасителното слово на марксизма!“

Органътъ на съюза в. „Другарь“ не отговори нито на единия, нито на другия отъ въпроситѣ, поставени отъ Г. Георгиевъ. Въ статията: *„Какво ни прѣчи“*, въ бр. 2, год. II на в. „Работникъ“, Г. Георгиевъ казва: „Напусто ний на нѣколко пжти поставяме въпросътъ и чакаме, щото

в. „Другарь“ да ни отговори ясно: признава ли той политическата борба на нашитѣ работници. Съвѣтва ли ги той да се ползуватъ съ своитѣ политически права въ борбата имъ съ капитала? На това ни се отговаря едвамъ въ послѣдния брой на в. „Другарь“, именно: *бѫдѫщето ще ни отговори*. Ний ни най-малко не се съмняваме въ това; бѫдѫщето даже ще исправи *забъркани̇тѣ* понятия: но отъ този отговоръ не се вижда ясно, какво е *настоящето* на в. „Другарь“ по отношение на классово-политическата дѣятелность на нашитѣ работници“. Съюзътъ не само че не отговори на категорично поставенитѣ въпроси, но и практически той се явяваше противникъ на самостоятелното участие на работницитѣ въ избирателната борба. Въ статията: *„Заблужденията на Съюза“*, помѣстена въ сѫщия брой на в. „Работникъ“, четемъ: „Още по-злѣ той е постѫпвалъ въ практическата си дѣятелность. „Съюзътъ“ презъ времето на законодателнитѣ и общинскитѣ избори въ едни мѣста е отклонявалъ работницитѣ отъ избирателната борба, като отдѣлна „политическа партия на работницитѣ“, и като не е успѣвалъ да ги отклони, пречилъ имъ, както въ Варна и другадѣ и имъ съвѣтвалъ да гласуватъ за буржуазнитѣ представители, а въ други, както въ Шуменъ и Казанлѫкъ, се прегръщаше съ буржуазнитѣ партии“. Така че, съюзътъ на въпроса отговаряше чрѣзъ своя органъ съ общата фраза: „бѫдѫщето ще ни отговори“, а на практика той отхвърляше отдѣлянето на работницитѣ въ отдѣлна отъ буржуазията партия и имъ съвѣтваше да гласуватъ за буржуазнитѣ прѣдставители, да *общодѣлствуватъ*, както *общодѣлствуваха самитѣ съюзисти*. Това потвърдява имено нашето мнѣние, че съюзиститѣ се противопоставяха на партията не за друго, а защото по такъвъ начинъ тѣ освобождаваха себе си отъ социализма, за да могатъ свободно да общодѣлствуватъ съ буржуазнитѣ котерии. Фразитѣ имъ за „социалистическа пропаганда“ и за „организуванего на пролетаризирващето се работно население“ се явяваха маската, задъ която криеха своето общодѣлство, своята буржуазна природа, която посетнѣ се прояви у едни съ бѣгството имъ изъ партията и отиванего имъ въ редоветѣ на буржуазията, а у други съ же-

ланието имъ да завлѣкатъ самата партия въ сѫщитѣ редове подъ булого на „широкия социализмъ“. Естествено е, че тѣ избѣгваха отъ отговора на поставенитѣ имъ отъ партиститѣ въпроси. Намѣсто това, съюзиститѣ измѣстиха полемиката на друга почва.

4. Отношенията имъ къмъ синдикатитѣ.

По-горѣ спомѣнахме за отношенията на партиститѣ и съюзиститѣ къмъ синдикалната организация или „економическитѣ организации“ на работницитѣ. Съюзиститѣ първо врѣме не изказваха опрѣдѣлена мисъль за „економическитѣ организации“, подъ които тѣ не разбираха синдикати, сдружавания на работницитѣ по професия, по занаятъ, а „частни и общи работнически дружества“, както се изразяватъ въ първата уводна статия въ в. „Другарь“. Независимо отъ това, тѣ пазятъ тия дружества отъ политическата борба, проповѣдватъ имъ „неутралитетъ“. Истина е, че въ сѫщата първа уводна статия съюзиститѣ говорятъ за „постъпенного“ свързване на „економическитѣ органиции“ съ съюза и за „сплотенитѣ в'едно общи работнически организации, които въ сѫщото врѣме сѫ проникнати съ идеитѣ на научния социализмъ“, но всичко това ще стане, слѣдъ като се създадатъ, неизвѣстно какво количество, „економически организации“, защото, очевидно е, щомъ се постави въпросътъ така, както го поставяха съюзиститѣ, за организиранието на работницитѣ „*непременно* на економическа основа“, нѣмаше нужда отъ никакъвъ социализмъ. За да можеха „економическитѣ организации“ да се явяватъ проникнати отъ идеитѣ на научния социализмъ, трѣбваше прѣди всичко да се води между тѣхъ социалистическа агитация и пропаганда, да имъ се говори за идеитѣ на научния социализмъ прѣдварително и при самото организиране и изобщо да се употрѣбятъ за цѣльта всички срѣдства, които ни даваха научния социализмъ, и буржуазното общество, а въ тѣхно число и политическата борба. А съюзиститѣ прѣдставляватъ работата въ такъвъ видъ, че „нищо друго“ не трѣбва да се прави, прѣди да се организиратъ работницитѣ „*непременно* на економи-

ческа основа". Отношенията на съюзиститѣ, които съставляваха редакцията на в. „Другарь" и официални прѣдставители на съюза, къмъ работническитѣ синдикати бѣха, изобщо, и тогава, прѣди 12 години, сѫщо такива, каквито сѫ днесъ отношенията на общодѣлцитѣ. Съюзиститѣ искаха да бѫдатъ нѣщо въ буржуазното общество и дори водители на буржуазната опозиция, главно на дребно-буржуазнитѣ демократи и „прогресисти", съ които тѣ бѣха въ най-интимни сношения и чрѣзъ вѣстницитѣ на които тѣ атакуваха социалната демокрация, както днесъ общодѣлцитѣ я атакуватъ чрѣзъ „жълтата преса". Но прѣдъ видъ на това, че партиститѣ бѣха излѣзли открито да дѣйствуватъ, съюзиститѣ трѣбваше да говорятъ малко нѣщо и за социализмъ, за да завлѣкатъ подирѣ си въ буржуазния лагеръ и събуждащето се работничество. По такъвъ начинъ съюзиститѣ си придаваха по-голѣма цѣна въ очитѣ на буржуазната опозиция тогава като водители и на работничеството, на което проповѣдваха да не се отдѣлятъ въ самостоятелна работническа партия, а само да се организирватъ въ „общи економически организации", турени „*непременно*" на „економическа основа". Това е отношението на всички дребно-буржуазни демократи и „прогресисти" въ свѣта къмъ работническитѣ синдикати. Тѣ горѣщо проповѣдватъ на работницитѣ „економическитѣ организации", професионалнитѣ сдружавания и „неутралность", бѣгане отъ самостоятелна политическа организация. Но за да прикриятъ своитѣ истински стремежи, тѣ сегизъ-тогизъ имъ говорятъ за социализмъ, като прѣдставляватъ социалдемократитѣ за хора, които криво разбиратъ „научния социализмъ", които го схващали „тѣсно", „догматично", „шаблонно" и т. н. Нашитѣ съюзисти тъкмо така именно се отнасяха къмъ синдикатитѣ и социалдемократитѣ у насъ. Тѣ, заедно съ „хуманнитѣ демократи" отъ в. „Прогресъ", не само наричаха партиститѣ „сектанти" и „тѣсногрѫди" социалисти; тѣ веднага слѣдъ статията въ в. „Работникъ": „*Лутанията на съюза въ областьта на економическитѣ организации*", почнаха да обвиняватъ партиститѣ въ това, че тѣ биле противъ синдикатитѣ, че тѣ отричали тѣхното значение, но че ужъ подъ влиянието на „критиката" на съюзиститѣ

почнали да говорятъ за синдикатитѣ. Това бѣше вече измѣстване на полемиката. Турени прѣдъ дилемата: да отговарятъ на поставенитѣ имъ отъ партиститѣ въпроси, съюзиститѣ, за да избѣгнатъ ясния и категоричния отговоръ, почнаха да обвиняватъ социалдемократитѣ въ непризнаване на синдикатитѣ.

Вече видѣхме, какво писаха съюзиститѣ въ бр. 5 на в. „Другарь", въ статията: *„Единъ похваленъ напредъкъ"*. Въ тази статия тѣ приписваха на Н. Габровски думи, които той не е произнесалъ. Тѣ му приписаха, че той искалъ да *замѣни* синдикатитѣ съ *клубове*. По такъвъ начинъ съюзиститѣ искаха да изкаратъ, че партията не знаяла разликата между *синдикатъ* и *клубъ* и че тя не признавала значението на синдикатитѣ. Това бѣше едно съвсѣмъ лошо и нарочно прѣтълкувание думитѣ на Габровски. И наистина, споредъ бр. 44 и 45, Габровски каза слѣднето: „Какъ може у насъ да се синдикиратъ работницитѣ? У насъ и изобщо въ страни съ малки градове, съ малко и расхвърлени работници синдикирането имъ се явява много трудно . . . На това могатъ да спомогнатъ много работническитѣ клубове, които се явяватъ сборни пунктове за работницитѣ. Въ тѣхъ постепено се развиватъ работницитѣ и се дѣйствува за тѣхното классово съзнание. Тукъ тѣ се възпитаватъ подъ влиянието на социалистическата пропаганда, съзнаватъ себе си като революционна класса и се приготвятъ за борба. Дошли до това съзнание, работницитѣ отъ клуба се отдѣлятъ въ синдикати по занаятъ . . . Така само може да се дѣйствува за синдикирането на нашитѣ работници". Очевидно е, че Габровски не е искалъ да *замѣни* синдикатитѣ съ клубове; въ послѣднитѣ той виждаше само срѣдство къмъ синдикирането на работницитѣ. Като вземемъ прѣдъ видъ тогавашнитѣ условия и състоянието на работницитѣ, като имаме прѣдъ видъ и това, че за социалдемократа бѣше най-важно, работницитѣ да се синдикиратъ въ синдикати, наджхани съ „социалистически духъ", т. е. които се ржководятъ отъ социалдемократитѣ и се намиратъ подъ влиянието на социалната демокрация, ясно става, колко вѣрна бѣше мисъльта на социалдемократическата партия за работническитѣ клубове като срѣдство

да се помогне за синдикирането на работницитѣ. Работническитѣ клубове наистина се явяваха, пъкъ и днесъ се явяватъ „сборни пунктове“, училища за класовото възпитаване на работницитѣ, за събуждане на тѣхното класово съзнание, за агитация и пропаганда, за будене класовата солидарность и духа за организиране. Така че, българската социалдемократическа партия гледаше на въпроса много правилно и ясно. Въпросътъ бѣше не да се *замѣнятъ* синдикатитѣ съ клубове, а за срѣдствава, съ които можеше да се *спомогне* при тогавашнитѣ условия за синдикирането на работницитѣ. Прѣтълкуването отъ съюзиститѣ думитѣ на Габровски и старанието имъ да ги окатурятъ показа, че тѣ твърдѣ малко мислѣха за синдикирането на работницитѣ. Съюзиститѣ твърдѣ много говорѣха за „економически организации“, а въ сѫщность нито една такава организация не създадоха. Въ София тѣ намѣриха едно общо работническо дружество „Братство“, създадено не отъ тѣхъ и което дружество прѣдставляваше не „економическа организация“, а просто едно общо работническо дружество, едно дружество за пропаганда и агитация, едно училище работническо.

При всичко това, обаче, съюзиститѣ пишеха, че социалдемократическата партия не признавала синдикатитѣ, и че сега била направила напрѣдъкъ, като подъ натиска на тѣхната „критика“ вече признавала значението на синдикатитѣ. „Днесъ — четемъ въ сѫщата статия, въ бр. 5 на в. „Другарь“ — идемъ да посочимъ на едно промѣнение, станало въ понятията на тия наши другари“. Думата е за промѣната, която ужъ била станала въ „понятията“ на партията за синдикатитѣ. „Но, — четемъ по-нататъкъ — ако нашитѣ другари, които отричаха този родъ дѣятелность, сега я прѣпоржчватъ, то очевидно е, че нейната необходимость трѣбва да бие въ очи“. И по-нататъкъ: „Но, както и да е, така било то до сега или инъкъ, ние не можемъ да не похвалимъ нашитѣ другари отъ „Партията“ и за тоя напредъкъ, който тѣ направиха, подъ влиянието на една или друга причина, въ това отношение. Вижда се, че отначало тѣ сѫ биле гледали съвсѣмъ едностранчиво, да не казваме повърхностно, на тоя въпросъ. Другояче не

могатъ да се обяснятъ тия противорѣчия между миналитѣ имъ твърдения и сегашнитѣ". Разбира се, че социалдемократическата партия никога не е отричала синдикалната дѣйность, и, както видѣхме, тя имаше много правилно и ясно гледище по тоя въпросъ. В. „Работникъ", почна да излиза една година прѣди да се яви съюзътъ съ своя органъ в. „Другарь", и още въ бр. 2-и отъ I год. въ него е помѣстена първата статия за синдикатитѣ, въ която, слѣдъ като се обяснява значението имъ за работницитѣ и за тѣхната всѣкидневна борба, четемъ: „Нашата задача като социалисти се състои въ това, да обяснимъ и да докажемъ на нашитѣ работници, че тѣхното спасение е въ социализмътъ. *Ний сме длъжни да ги насърдчаваме да се групиратъ, да се съединяватъ въ дружества,* като развиваме у тѣхъ класово съзнание, и въ сѫщото врѣме ний трѣбва да ги привличаме въ редоветѣ на партията, защото тѣ могатъ успѣшно да се борятъ и да побѣдятъ само като обществена сила, само като организована работническа партия". Както виждаме, отъ подчъртаното отъ менъ, една година прѣди да се яви съюзътъ, в. „Работникъ" посветява една дълга статия върху значението на синдикатитѣ и нуждата отъ организирането на работницитѣ въ синдикати, а главно, че партията считаше за своя длъжность да „насърдчава" това организиране. Но независимо отъ това, прѣзъ цѣла година нѣма брой почти, въ който партията да не говори въ в. „Работникъ" за синдикирането на работницитѣ, да не апелира къмъ работницитѣ за сдружаването имъ въ синдикати. Въ бр. 52 на в. „Работникъ" е помѣстена статията: *„Нашата партия отрича ли синдикатитѣ?"*, въ която, слѣдъ като се привеждатъ думитѣ на руския писатель Тургеневъ — „обвинявай другитѣ въ това, отъ което самъ страдашъ, ако искашъ да се отървешъ отъ справедливитѣ имъ укори" — четемъ слѣднето: „Тѣзи думи на знаменития руски писатель напълно се прилагатъ къмъ редакторитѣ на в. „Другарь". Тѣ нападатъ нашата партия въ това, че тя ужъ не признавала синдикалната организация на работницитѣ у насъ. Тѣ умишленно изопачаватъ въ бр. 5 на в. „Другарь", че „не преди много време" Партията отричала син-

дикатитѣ, организациитѣ на работницитѣ по занаятъ, и сега, „подъ влиянието на една или друга причина“, станало едно промѣнение въ понятията на нейнитѣ членове, сирѣчь признаваме тия организации и сме тръгнали вече по пжтя, по който отдавна (sic) върви Бълг. Соц.-Демокр. Съюзъ. — За да туримъ край на тия умишленни изопачавания и лъжи, съ които тъй неприлично си служатъ редакторитѣ на в. „Другарь“, и за да възстановимъ искривената отъ тѣхъ истина, ний ще извадимъ фактитѣ предъ очитѣ на читателитѣ, които всѣки може да провѣри и да се убѣди“. Подиръ това слѣдва въ три колони гармондъ (дребни букви) изброяването и краткото съдържание на всички статии, възвания и дописки, въ които се говори за нуждата отъ организирането на работницитѣ въ синдикати, за значението на послѣднитѣ и за създаденитѣ отъ партийнитѣ „дружини“ синдикати.

Но и слѣдъ това изобличение редакторитѣ на в. „Другарь“ още по-усърдно продължаватъ да фалшифицираръ писаното въ в. „Работникъ“. Така, напримѣръ, въ бр. 7 и 8 се явяватъ въ в. „Другарь“ двѣ статии, въ които, като се откжсватъ по едно двѣ мѣста отъ общата имъ свързка съ цѣлото съдържание и съ прѣднитѣ и слѣднитѣ мисли, изказани въ статиитѣ въ в. „Работникъ“, съюзиститѣ редактори до неузнаване изопачаватъ гледището на партията по въпроса за отношенията ѝ къмъ синдикатитѣ. Поради това в. „Работникъ“ се вижда принуденъ да изобличи и тази фалшификация на съюзиститѣ; това той прави чрѣзъ статията на Г. Георгиевъ: *„Какво ни пречи“*. Въ тази статия, между другото, четемъ: „Е, при такова положение на работитѣ, да се разберемъ, — ний ще кажемъ не е лесно нѣщо. Вмѣсто да се поставятъ ясно принципитѣ, тѣ се затрънявать; вмѣсто да се признае фактътъ, че синдикалното движение не може да даде основание за принципиалното различие на съюзътъ отъ партията, в. „Другарь се хваналъ за нѣколко откжслечни изражения, извлечени отъ нашия вѣстникъ, за да затъмни основната мисъль, която ний още отъ 2 й брой на вѣстника сме изложили по отношение къмъ работническитѣ сдружавания. — Въ интереса на нашето разбирание, ний ще приведемъ

по-напространно сѫщитѣ цитати, които привежда в. „Другарь“, за да се види, съ какво удоволствие редакторитѣ му воюватъ противъ *буквата,* а не противъ прокарвана-та *мисъль* на цитиранитѣ наши статии“. И слѣдъ като привежда отъ бр. 3 и 32 на в. „Работникъ“ мѣстата, изъ връзката имъ на които редакторитѣ на в. „Другарь“ откѫснаха отдѣлни фрази и редове, Г. Георгиевъ продължава така: „И тъй, прѣдъ социалъ-демократа неотлъчно стои цѣльта: пълното освобождение на работническата класса отъ господствующата капиталистическа класса. Съ нея той се впуща въ борбата, нея пропагандира, съ нея лѣга и съ нея става. Всичкитѣ други проявления на антагонизма между работници и господари, като започнете отъ избирателната борба, отъ грамаднитѣ стачки и свършите съ едно просто недоволство на нѣкой работникъ, изказано срѣщу неговия фабрикантинъ, майсторъ или прѣдприемачъ, той ги насочва къмъ економическо и политическо организирание распокѫсанитѣ усилия на работницитѣ; съ економическитѣ организации той има прѣдъ видъ материалното повдигание на работницитѣ, принуждавание отдѣлнитѣ капиталисти по-лесно да отстѫпватъ предъ тѣхнитѣ искания, развивание духътъ на солидарностьта, улеснявание преходътъ къмъ социалистическата нередба; съ политическитѣ организации той има предъ видъ: уголѣмявание политическата сила на работницитѣ. А и двата вида организации тѣсно свързани по между си, служатъ за по-успѣшното, по-цѣлесъобразното водение на классово-политическата борба, едничкия пѫть, отъ който социалната демокрация не се отдѣля ни на минута. Другояче да мисли и другояче да работи — ето кое е „недостойно за единъ социалъ-демократъ“. — Такъвъ е смисъла на приведенитѣ два цитата. Той най-добрѣ показва, че ний даваме приличното мѣсто на синдикалната пропаганда въ нашата дѣятелность, обаче, безъ да се хранимъ съ илюзиитѣ на съюза, че въ интереса на работническото освобождение било да не даваме на работницитѣ класово-политическо възпитание. — Но този смисълъ сѫществено се отличава отъ заключението, което може да се извади посрѣдствомъ начина, по който в. „Другарь“ цитира нашитѣ мнѣния. — Отъ тука

очевидно е, че за да се разберемъ едно отъ първитѣ условия е: да прѣдставляваме *ясно* чуждитѣ мисли".

Обаче и слѣдъ този отговоръ съюзиститѣ около в. „Другарь" продължаваха въ сѫщия духъ да избѣгватъ прямитѣ орговори на въпроситѣ, които имъ поставяше в. „Работникъ" и да изопачаватъ писаното въ него. По такъвъ начинъ тѣ се стремяха да изродятъ полемиката, да я сведатъ на лична почва и до прости закачки и упражнения въ подмѣтания. До този начинъ на полемика прибѣгватъ обикновено ония, които сѫ слаби въ теоретическо отношение. Съ него ние се срѣщаме по-сетнѣ у общодѣлцитѣ. А че съюзиститѣ около в. „Другарь" теоретически не можеха нищо да противопоставятъ на възгледитѣ на партиститѣ, показва самиятъ фактъ, че тѣ измѣстиха полемиката и отъ това, че тѣ скоро дойдоха сами себе си да оборятъ по най-несъмненъ начинъ. До дѣто въ първитѣ броеве на в. „Другарь" пишеха, че „никакво друго срѣдство" освѣнъ „економическата организация" не можело „тъй сполучливо" да дѣйствува за класовото съзнание на работника; додѣто тѣ викаха, че „никога други пѫть" не можело да става дума „за плодотворна класова политическа борба", освѣнъ когато работницитѣ се съединятъ въ економически организации; изведнажъ отъ бр. 8 захващатъ да говорятъ и за „друго" срѣдство и за „другъ пѫть", които могатъ да дѣйствуватъ за класовото съзнание на работницитѣ; изведнажъ канятъ работницитѣ да подематъ една, макаръ и плаха, но вече политическа акция, една политическа дѣйность, а имено да подаватъ прошения до Народното Събрание, въ които прошения да изтъкватъ исканията отъ минималната програма на социалдемократическата партия, която партия прѣди малко осмиваха за тази програма, като „натрапена" и „готови калѫпи". По поводъ на този обратъ въ главитѣ на съюзиститѣ около в. „Другарь", Г. Георгиевъ въ сѫщата статия справедливо забѣлѣзва: „Както казахме, в. „Другарь" е избѣгвалъ до сега да постави ясно и своитѣ начала. Дѣятелностьта, която членоветѣ на Съюза развиватъ за подаване едно общо работническо прошение до Народното Събрание за подобрение на тѣхното положение, като ги учатъ по този на-

чинъ да *си служатъ* въ този случай съ своето политическо право; излизането имъ прѣдъ нашитѣ работници съ економическата часть отъ програмата на социалъ-демократическитѣ партии никакъ не се схождатъ съ основното гледище на Съюзътъ, че безъ економически организации не може да се говори за класово-политическа борба на работницитѣ. Раздѣлението пъкъ на економическата борба отъ класово-политическата, желанието на съюзътъ *да създаде* економически организации, като отрича, че въ сѫщото врѐме е възможно да се образуватъ политически организации, туря членоветѣ на съюза въ противорѣчие съ собственитѣ имъ социалъ-демократически начала. Да се поставятъ ясно принципитѣ, да имъ се даде фактическо оправдание, ето второто условие, което в. „Другарь“ трѣбва да опази въ полемиката си съ насъ. А додѣто това бѫде направено, ний ще се ограничимъ да забѣлѣжимъ, не безъ удоволствие разбира се, че в. „Другарь“ не стои на едно мѣсто: той еволира, и еволира съ гигантски крачки къмъ съвършенната тактика на социалъ-демократическитѣ партии, въпреки личнитѣ амбиции на отдѣлнитѣ личности, което, дѣйствително, ни дава голѣми надѣжди за бѫдашето. Първо, това ще даде възможность на нашитѣ другари поскоро да напуснатъ своеобразното приспособление на „научний социализмъ“ къмъ „българската дѣйствителность“ и второ, ще имъ отнеме желанието да се мѫчатъ надъ трудната загадка: кой, аджеба, по-добрѣ разбира синдикатитѣ, ний ли или съюзътъ. Ний не сме противъ това тѣхно желание, но не отъ разрѣшението на тъзи загадка зависи да се разберемъ“.

Разбира се, нашиятъ другарь Г. Георгиевъ напразно апелираше къмъ съюзиститѣ „да поставятъ ясно принципитѣ“ и да се държи полемиката на нуждната височина. Съюзиститѣ нѣмаха ясни принципи и поради това тѣмъ не оставаше друго, освѣнъ да се стремятъ да смъкнатъ полемиката отъ височината, на която в. „Работникъ“ се мѫчеше да я държи, върху лична почва. Отъ друга страна, Г. Георгиевъ прѣувеличаваше „еволюцията“, която правѣха съюзиститѣ къмъ тактиката на социалдемократическата партия и „надѣждата за бѫдащето“, която тѣ съ това да-

ваха. Съюзиститѣ около в. „Другарь“, при всичко че надуваха своитѣ сили и своята дѣйность, макаръ и да говорѣха за „економически организации“, нито крачка напрѣдъ бѣха направили; тѣ прѣдставляваха нѣколко души съ двѣ-три безжизнени групички, безъ всѣкакви „економически организации“. Социалдемократическата партия явно напрѣдваше, нейното влияние все повече се усилваше. И ето, съюзиститѣ, прѣдъ видъ на тѣзи печални за тѣхъ факти, съ цѣль да си придадатъ по-голѣмо значение прѣдъ работничеството, прибѣгнаха до политическата дѣйность въ видъ на събиране подписи за подаване прошение на Народното Събрание. Това не бѣше свързано съ тѣхното разбиране и съ тѣхната тъй грѫмко и категорично провъзгласена тактика, нито произтичаше отъ съзнателно отношение къмъ задачитѣ на социалдемократа и къмъ научния соцмализмъ, или къмъ тактиката на социалдемократическата партия. Обратътъ на съюзиститѣ къмъ политическата дѣйность не бѣше друго, освѣнъ обикновена маневра на опортюнисти — дребно-буржуазни социалисти. Обаче тази опортюнистическа маневра партията не можа да оцѣни и, както виждаме, Г. Георгиевъ въ нея виждаше „еволюция“ и при това съ „гигантски крачки къмъ съвременната тактика на социалдемократическитѣ партии“. Нѣколко врѣме слѣдъ това, Н. Габровски помѣсти въ бр. 12, год. II на в. „Работникъ“ статията: „*Разбрахме ли се?*“. Тази статия той написа по поводъ на една статия, помѣстена въ сп. „*Денъ*“, кн. II, год. III, подъ заглавието: „*Задачитѣ на Българския Социалъ-Демократически Съюзъ*“. Автора ѝ, като поставя за „главна задача“ на „всѣки социалистъ въ България“ — по-скоро българскитѣ работници „да съзнаятъ необходимостьта отъ политическата борба“, пакъ повтаря старата пѣсень, че тази „главна задача“ по-скоро щѣла да се достигне чрѣзъ економическитѣ организации. Н. Габровски, като взема поводъ отъ тази статия и като изтъква противорѣчията на автора ѝ („единъ членъ на Съюза“), най-сетнѣ казва: „Сега слѣдъ толкова прѣпирни между съюза и партията по въпроса за економическата и политическата организация на нашитѣ работници, най-сетнѣ почвата за съединението на тия двѣ организации е вече при-

готвена. Началата ни сж общи, а тактиката ни сжщо става обща, подъ влиянието на условията въ които сме поставени да работимъ". И свършва статията си съ думитѣ: „Мисля, че сме се разбрали". Въ сжщность не бѣха никакъ се разбрали; а още по-малко бѣха оцѣнили, доколко имаше нужда отъ едно съединение. Но Общиятъ Съвѣтъ, както и членовегѣ на партията не можаха да оцѣнятъ както трѣбва маневрата на съюзиститѣ и самото съединение, което вече настжпваше.

ГЛАВА ТРЕТА.

Съединението на партията и съюза.

1. Прѣговоритѣ.

Въ началото на ноември 1893 год. Д. Благоевъ, членъ на Общия Съвѣтъ на партията, бѣ арестуванъ въ Пловдивъ и откаранъ въ София. Когато въ края на сѫщия мѣсецъ или въ началото на декември бѣ пуснатъ отъ затвора, той случайно се срѣщна съ Сава Мутафовъ, единъ отъ редакторитѣ на в. „Другарь“ и членъ на централната група на съюза. Слѣдъ като размѣниха нѣколко думи по арестуването и освобождението на първия, С. Мутафовъ заприказва за усилващата се реакция и за опасностьта да бѫде смазано социалистическото движение поради неговата разпокѫсаность. Той прѣдложи да се поведатъ прѣговори за едно съединение на партията и съюза. Слѣдъ единъ разговоръ върху спорнитѣ въпроси, отъ който стана ясно, че е възможно да се поведатъ прѣговори за съединение, Д. Благоевъ обѣща да сондира мнѣнието на другаритѣ си отъ Общия Съвѣтъ на партията и изказа надѣжда, че при едно по-подробно обяснение, възможно е да се достигне съединение. Щомъ той се върна въ Пловдивъ, писа на Общия Съвѣтъ за срѣщата си съ С. Мутафовъ, за разговора имъ и за желанието на съюза да се поведатъ прѣговори за съединението на партията и съюза. Въ сѫщото врѣме и централната група писа на Общия Съвѣтъ въ Търново за разговора между Д. Благоевъ и С. Мутафовъ, На 11 декември 1903 год. Н. Габровски писа на Д. Благоевъ слѣдното:

„Днесъ получихме отговоръ отъ централната група на съюза. Пращамъ ти прѣписъ отъ него нарочно, да видишъ, какъ криво се тѣ разбрали. Тѣ, види се, искатъ да кажатъ да забравимъ, да оставимъ на страна досегашната ни дѣятелность, рѣшения, конгреси, организации, програми. Какво друго означаватъ думитѣ: съединението може да се достигне, „като се заличи всичко старо, минало и се изработи и подкачи нѣщо такова, което да съотвѣтствува на развитието на социалистическото движение, както и общото економическо развитие на нашия народъ“. Ний сме на мнѣние да се почнатъ прѣговоритѣ съ тѣхъ. Но кой ще отиде въ София, като нѣмаме пари сега? И дали не е по-удобно писменно да се водятъ прѣговоритѣ между Общ. Съвѣтъ и централната трупа? Въ първия случай само ти можешъ да отидешъ въ София, или по-добрѣ (прѣдъ видъ на това, че сега нѣмаме пари за пжтъ) тѣ да дойдатъ въ Пловдивъ. Много осторожно и тактично трѣбва да се водятъ прѣговоритѣ съ тѣхъ. Всѣко прието рѣшение трѣбва да се подписва отъ двѣтѣ страни, като се укаже формално, че то е задължително за съвѣтитѣ на двѣтѣ организации. По тоя начинъ ще се избѣгнатъ прѣтълкуванията и разнитѣ извъртания. По сжществото на прѣговоритѣ, ний мислимъ, че по никой начинъ, не можемъ да изличимъ взѣтитѣ си рѣшения, да се откажемъ отъ ржководящитѣ начала на нашата партийна дѣятелность. Тѣ трѣбва да признаятъ, че ний сме партия. Названието на партията не може да се измѣни макаръ тѣ да настояватъ. Азъ виждамъ, че тѣ ще искатъ да се прѣдставляватъ прѣдъ свѣта, че ужъ сж въвели нѣщо ново въ нашето движение, въ нашата дѣятелность. Ето за това тѣ искатъ да се нарича партията „работническа“, когато тя не е станала такава вслѣдствие на тѣхъ. Въ програмата приемаме да се направятъ нѣкои незначителни измѣнения или допълнения; тъй сжщо и въ планътъ на организацията. . . За печатницата е доста сложенъ въпросътъ. Трѣбва сериозно да помислимъ за нейното устройство. Азъ мисля, че въ прѣговоритѣ съ „съюза“ да не се взема окончателно рѣшение за печатницата прѣди ний да се споразумѣемъ по между си и съ другитѣ. Послѣ ний имаме го-

лѣмъ капиталъ отъ книги Б. С. Д. Библиотека, съюза нѣма нищо подобно. Искамъ да кажа, че въ всѣко отно жение ний имаме по-голѣма тяжесть. Библиотеката и за напрѣдъ ще си запази сѫщото название и ще се поддържа. Вѣстника „Работникъ“ да си остане органъ на партията, а „Другарь“ или да се издава като помощникъ на органа, както е „Echo du Peuple“ на „Peuple“ белгийски вѣстникъ, или пъкъ да се спрѣ, а „Работникъ“ да излиза два пѫти въ седмицата. Ний можемъ да се откажемъ отъ нашето списание да го издаваме, ако стане съединението, само че ще трѣбва да се промѣни названието на „День“ и да се обяви той за органъ на *партията*. Това е на късо нашето мнѣние. Отговори по-скоро, какъ ти мислишъ да се водятъ прѣговоритѣ. Ще можешъ ли да отидешъ въ София, или дали ще дойдатъ въ Пловдивъ. Слѣдъ като получимъ твоя отговоръ, тогава ще пишемъ на централната група. Побързай съ първа поща да ни отговоришъ“.

Както виждаме, Общиятъ Съвѣтъ на партията, отъ една страна, е съгласенъ да се поведатъ прѣговори за съединението, но, отъ друга страна, явно личи недовѣрието му къмъ хората, които стояха на чело на съюза тогава. Като имаме прѣдъ видъ поведението на тия хора къмъ партията, недовѣрието на Общия Съвѣтъ на послѣдната къмъ тѣхъ бѣше много естествено. Макаръ нѣкои отъ членоветѣ на съвѣта и да се изказваха въ в. „Работникъ“ за възможностьта на едно съединение между партията и съюза, обаче, прѣдложението за съединение се яви за него една изненада; то не се очакваше тъй скоро да настѫпи, толкова по-вече че и слѣдъ като се направи прѣдложението, полемиката продължаваше. Но при всичко това, слѣдъ като се получи цитираното тука писмо почнаха се писмени прѣговори. Възъ основа на писмото на Общия Съвѣтъ, Д. Благоевъ поиска отъ централната група чрѣзъ С. Мутафовъ обяснения, какво разбира тя подъ думата: „да забравимъ миналото“. На 20 декември 1893 г. Д. Б. получи отъ С. Мутафовъ (днесъ *цанковистъ*, *„прогресивенъ либералъ“*) слѣднето писмо:

„Димитре,

„Писмото ти получихъ още прѣди два дена. Неможехъ по-рано да ти отговоря, защото бѣхъ претрупанъ съ неотложна работа. Думитѣ: „като заличамъ всичко старо минало . . .“ азъ разбирамъ така: да отхвърлимъ ний нашия „уставъ“ и „планъ“, да отхвърлите и вий вашата „программа“ и да се съгласимъ върху извѣстни общи точки, които ще лѣгнатъ въ основата на бѫдащата ни обща программа и тактика. Така ги разбиратъ и моитѣ другари. Първо да ти кажа, ти ме удивлявашъ просто съ твърдението си, че това не си билъ разбралъ. Ти ми спомняшъ, че сме говорили за името, за бѫдащето ни название; ами че забрави ли, когато азъ ти говорихъ, като какъ азъ смѣтамъ да стане тая работа? — че ний ще вземемъ вашата „программа“ и нашия „планъ и „уставъ“ и ще извлѣчемъ отъ тѣхъ общитѣ точки, и че и вий ще трѣбва така да направите? Даже ти искахъ *преработенната* ви программа, на което ти ми отговори, че я нѣмашъ у себе си, като ми науми при това, че я имате на отдѣлни *малко* екземпляри. Азъ тогава се сѣтихъ, че я виждахъ у нѣкого тукъ и ти казахъ, че ще я намѣря и взема. Та и какъ е възможно да говоримъ за *съединение* изобщо, ако ний не отхвърлимъ нашия уставъ и планъ, и вий — вашата програма и организация, или по-добрѣ, ако не подхвърлимъ на критическо разглеждание еднитѣ и другитѣ? Азъ мисля, Димитре, че първия пунктъ на съглашението ни трѣбва да бѫде именно този: „като отхвърляме . . .“ Повтарямъ, писмото ти ме удивлява. Ако ти искренно желаешъ да се съединимъ, азъ мисля, че е невъзможно другояче да се поставя въпроса за съединението ни. Спорѣдъ твоитѣ намеквания излиза, не съединение да стане, а *присъединение.* Да се държимъ *строго* у своето и въ сѫщото време да говоримъ за *съединение*— азъ мисля, че това е нито искренно, нито разумно. Помисли добрѣ върху слѣдствията отъ това и, вѣрвамъ, ще се съгласишъ съ мене.

Тия сѫ, Димитре, моитѣ най-искренни и най-чисто-сърдечни мисли по съединението ни. Ако желаешъ да стане, работи за това; ако пъкъ не желаешъ. . . нищо нѣма да

стане. На всѣки случай пиши ми, какво мислишъ ти, та и азъ да знамъ. Сѫщо тъй и Общия Съвѣтъ ще трѣба да отговори по-скоро, та или да стане нѣщо, или пъкъ да се увѣримъ още единъ пѫть, че това никога нѣма да стане при нашето стоение на чело на социал. движение у насъ.

Най-послѣ да ти кажа и това: съединението става още по-налѣжаще, още по-необходимо съ *новото* допълнение „Закона за печата“, което вече се прие отъ Нар. Събрание. Ако се не съединимъ, — да си го кажемъ откровено, — скоро ще вдигнемъ рѫцѣ, както ний, тъй и вий: затвора и глобитѣ ще ни принудятъ. Помисли и върху това, че отъ сега, спорѣдъ както се научаваме, ще се подкачатъ силни гонения противъ насъ. *С. Мутафовъ*“.

Въ това писмо бие на очи, най първо, какъ лично поставяше въпроса централната група на съюза, а именно, тя туряше съединението въ зависимость отъ желанието или не желанието на отдѣлни единици. Отъ друга страна, централната група изхождаше не отъ убѣждението, че принципиалнитѣ различия между партията и съюза сѫ изгладени, а отъ страха да не би да се получи *присъединяване* на съюза къмъ партията, намѣсто *съединяване*. Поради това, за централната група много важенъ се явяваше въпросътъ да убѣди Общия Съвѣтъ, да „заличимъ всичко старо минало“, т. е. „да отхвърлимъ“ устава и плана на съюза и програмата и организаниoнния уставъ на партията, когато за Общия Съвѣтъ на послѣднята въпросътъ бѣше за принципитѣ, върху които трѣбваше да стане съединението, за това, дали централната група приемаше принципитѣ на социалдемократическата партия. Както ще видимъ отъ слѣдующитѣ писма, централната група отъ една страна, много настоява часъ по-скоро да стане съглашението, слѣдователно, съюзътъ да приеме названието „партия“, а отъ друга, — чувствуваше се твърдѣ неприятно поради това, че приема названието „партия“ по причини, които нѣматъ нищо общо съ съединението. За нея не бѣше важно, че приема едно съглашение, въ което признава политическата организация на работницитѣ и политическата дѣйность, като срѣдство за развитието на класовото имъ съзнаване и организиране, а важно и

бѣше да не бжде формално накърнено амбицията на съюза. Прѣдъ видъ на това и за да се тури по-опрѣдѣлено въпросътъ, Д. Б. слѣдъ получването на горното писмо, веднага начерта едно „проекто-съглашение“, което испрати на централната група въ София. То бѣше слѣднето:

„Долуподписанитѣ членове на Общий Съвѣтъ на българската соц. дем. партия и Централний Комитетъ на българский соц. демокр. съюзъ, като признахме,

че главна задача на соц. демокр. партии и съюзи е да организиратъ и приготвятъ работническата класса за достигването крайната цѣль на борбата ѝ — възтържествуването на социализма;

че тѣ достигатъ тая задача чрезъ пропаганда на социализма и чрѣзъ агитация въ името на най-близкитѣ искания на работническата класса;

че едно отъ срѣдствата за пропаганда и агитация, организирание и въспитавание на работнич. класса е политическата борба на работницитѣ, като самостоятелна партия;

като признахме,

че економическата борба на работницитѣ има важно въспитателно значение за тѣхъ, като развива чувствата на солидарность;

че соц. дем. партии и съюзи сж длъжни да взематъ участие въ всички економически борби на труда съ капитала и да се борятъ въ името на най-близкитѣ искания на работническата класса, за да насочватъ борбата ѝ къмъ крайната цѣль;

като признахме при туй,

че економическата борба на нашитѣ работници ще се усилва вслѣдствие на положението имъ и на класовото имъ съзнание; че политическата борба е едно отъ срѣдствата, съ които може да се развива класовото съзнание на нашитѣ работници и че това срѣдство е своевременно, което трѣбва да се упражнява при всѣки удобенъ случай;

като признахме, най-сетнѣ,

че силата на всѣка соц. дем. партия или съюзъ е въ съзнателнитѣ и организирани работници; че съ развитието въ тѣхъ классово съзнание е необходимо да се организиратъ въ синдикати и работнически дружества съ

касси за взаимно спомагане въ случай на болѣсть, безработица и напускание на работа;

като признахме всичко горѣказано, съгласихме се: да се съединятъ двѣтѣ организации въ една партия, която да носи названието социалъ-демократическа партия, като най-добрѣ и научно изражающе тѣхнитѣ цѣли и стремления.

Вслѣдствие на това съединение съгласихме се: двата органа да престанатъ и отъ нова година да излиза само единъ вѣстникъ, два пжти въ седмицата, на форматъ на „Работникъ“, на който името да бжде „Социалистъ“, или „Напрѣдъ!“, или „Борба“ или ???.... Той носи название „централенъ органъ на соц. дем. партия въ България“. Той се редактира отъ единъ редакционенъ комитетъ и се представлява отъ единъ отговоренъ редакторъ; да се издава едно списание отъ 10 коли, което е принадлежность на партията и което се казва „Социалъ Демократъ“, „Ново Врѣме“ или ??...

Относително программата на партията се съгласихме, че сжществующата до сега да се допълни и измѣни на единъ отъ идущитѣ конгреси въ слѣдующитѣ пунктове... „Организационния Уставъ“ и „Планътъ“ се изоставятъ, като се спазятъ само ония членове, които опрѣдѣлятъ отношенията на дружинитѣ и групитѣ къмъ двѣтѣ организации и къмъ общитѣ имъ учреждения. Общия Съвѣтъ и Централния Комитетъ се сливатъ въ единъ Централенъ Комитетъ на социалъ-демократическата партия въ България, който до свикването на конгресса води общитѣ работи на партията. Всѣка мѣстна организация си избира по единъ мѣстенъ комитетъ, който се сношава съ Централния, ржководи мѣстнитѣ организации и т. н.

Печатница на партията е „коопер. печетница „Работникъ“, която си остава кооперативна и се управлява съгласно устава ѝ. Социалъ-демократич. библиотека се продължава, а относително нейното уреждание, то се остава на Ц. Комитетъ.

Това съглашение се направи въ два еднообразни екземпляра, и подписано отъ членоветѣ на Общия Съвѣтъ на Б. С. Д. Партия и на Б. С. Д. Съюзъ се испраща до всички дружини, групи и работнически дружества, прина-

длежащи къмъ двѣтѣ организации за одобрение, слѣдъ като вече се смѣта за окончателно и се публикува въ в. „Работникъ“ и в. „Другаръ“. Подписали: . . .“

Това „проекто-съглашение“ по принципъ се прие и отъ Общия Съвѣтъ на партията и отъ Централния Комитетъ на съюза, но въ нѣкои подробности и двата не бѣха съгласни. Така първиятъ настояваше, щото в. „Работникъ“ да не спира, а да си остане главенъ органъ на партията, но главно той настояваше да се исхвърли оня пунктъ отъ проекта, който се отнасяше до кооперативната печатница „Работникъ“. Мисъльта на автора на проекто-съглашението бѣше, щото печатницата да се направи партийна и грижитѣ по нейното управление да поеме самата партия, като я направи наистина кооперативна партийна печатница. Обаче, другитѣ членове на Общия Съвѣтъ, главно Н. Габровски, не се съгласяваха съ този пунктъ отъ проекта. Отъ друга страна, и Централниятъ Комитетъ на съюза въ подробноститѣ не бѣше съгласенъ съ него. На 29 декември 1893 год. отъ страна на послѣдния С. Мутафовъ пише на Д. Благоевъ слѣдното писмо, отъ което може да се види, съ какво съюзътъ не бѣше съгласенъ:

„*Димитре*,

Писмото ти заедно съ „проекто-съглашението“ получихъ“. . . Изобщо писмото и „проекто-съглашението“ ми направиха добро впечатление. Право да ти кажа първото ти писмо ме съвсѣмъ отчая: туко-рѣчи, азъ бѣхъ си направилъ вече заключението, че вий *не* искренно желаете да се съединимъ. Сега отново заблѣщука у менъ надеждата. Добро впечатление произведоха тѣ и на другаритѣ ми. Казвамъ *добро*, защото се вижда, че съединението ще стане при малки едни взаимни отстжпки. Да захвана по редъ.

Ний сме съгласни тукъ съ „проекто-съглашението“, освѣнъ съ двѣ негови точки; разумѣва се, въ общи думи казано, безъ да се залавяме за отдѣлни думи. Тѣзи точки, съ които не можемъ да се съгласимъ, сж: 1) обвързването ни (и ний и вий), щото политическата борба да я водимъ „*при всѣкой даденъ случай*“, и 2) названието на партията

да е *социалъ-демократическа*. Малко едно разяснение за това. Отъ приключеното тукъ „проекто-съглашение“ ще видишъ (като го сравнишъ съ твоето копие), колко малки и ничтожни измѣнения и допълнения сме направили ний и колко важни пъкъ оставаме за въ конгреса. За по-лесно да ти е, азъ съмъ означилъ тия мѣста съ цифритѣ 1, 2, 3, 4 и 5. При послѣдната цифра ще видишъ, че ний сме изхвърлили не нѣкаква цѣла мисъль, а опашката: „и че това срѣдство е своеврѣменно, което трѣбва да упражняваме при всѣкой даденъ случай“. Изхвърлихме тоя куйрукъ, защото: ако той е туренъ, за да покаже, че се признава значението на политическата борба, то това сѫщото го има и по-горѣ да се спомѣнува; ако пъкъ е туренъ, за да означи, че ний (всички вече), въ что бы то не стало, ще вземаме участие при *всъкой* единъ изборъ и *навсъкждѣ*, дѣто има социалисти, ама биле тѣ *3-ма* или *30 души*, — то ний мислимъ, че, ако така го приемемъ и се обвържемъ, ще сторимъ една голѣма погрѣшка, защото тоя въпросъ е *чисто* тактиченъ, и като тъй, той се разрѣшава въ разнитѣ конгреси (сбирки) въ всѣко дадено врѣме. Струва ми се, да ме разбра много ясно. По-нататъкъ. Безъ никакви обяснения за сега, ний мислимъ и искаме да се нарѣчемъ „Работническа Социалистическа Партия“. Да дамъ малки (кьси) разяснения за другитѣ ничтожни изхвърляния и допълвания при цифритѣ 1, 2, 3 и 4, та тогава да мина по-нататъкъ. При цифрата 1 притурихме една-двѣ думици, за да се изгуби и най-малкото недоразумение, макаръ и по-долѣ да се повтаря. — При цифрата 2 сѫ заличени нѣколко думи, защото се гудиха въ началото, — да не ставатъ повторения. При цифрата 3 загасихме думитѣ: „понеже развива. . .“, защото екон. борба, както и политич. не само тая добрина принасятъ за работницитѣ, а и други още. При цифрата 4 заличихме една дума и прибавихме друга, за да стане по-ясно и разберливо.

Отъ всичко до тукъ ти виждашъ колко сѫ *ничтожни* нашитѣ измѣнения и азъ вѣрвамъ, че ти нѣма и дума да правишъ за тѣхъ. Ти виждашъ, че приключеното тукъ „проекто-съглашение“ е само едната половина отъ твоето;

не счетохъ за нужно да прѣписвамъ и другата му половина, защото не съдържа, току-рѣчи, нищо такова, което може да послужи за прѣчка. Тая половина се отнася къмъ такива въпроси, които ще трѣбва добрѣ и полюбовно да си ги разрѣшимъ, понеже не сме заинтересувани въ тѣхъ лично нито ний, нито вий. Върху тая *втора* половина отъ твоето „проекто-съглашение“ ще кажа за сега само това:

Ний намираме за добрѣ да се нарѣчемъ *партия* само и само да не направимъ крачка назадъ въ лицето на обществото. Отъ сѫщата гледна точка кой-знай до колко ще бѫде добрѣ, веднажъ успѣли да прокараме два вѣстника, да останемъ за напрѣдъ само съ единъ, макаръ че излѣзвалъ два пѫти въ седмицата! Относително списанието струва ми се, че надали ще можемъ го изкарва по 10 коли *редовно* всѣки мѣсецъ. Колкото за програмата и азъ съмъ съгласенъ, че тя трѣбва да бѫде строго научна и току-рѣчи такава, каквито сѫ и програмитѣ на другитѣ социалъ-демократи. Само минималнитѣ искания ще бѫдатъ у насъ и по-други. За нея никакви измѣнения не прѣдлагамъ: тя ще се изработи сѫщо тъй на общия конгресъ и ще бѫде такава, каквато ний намѣримъ всички за добрѣ. За другитѣ работи, като: за печатницата, за името на вѣстникътъ и списанието, за нашето задружно функциониране и пр. лесно ще се погодимъ: нѣма какво друго да претендираме, освѣнъ ще трѣбва добрѣ и полюбовно да се обмислятъ. Ето ми отговора. Така мислятъ и другаритѣ ми. И струва ми се, имамъ право да мисля, че работата е свършена вече. Нѣма нужда да правя други разяснения — ти самъ виждашъ нашитѣ отстѫпки и нашето искренно желание да се съединимъ. И връхъ всичко това, азъ се осмѣлявамъ да те поздравя за новата година съ съглашението ни! Прочее, да живѣе социалистическото движение! Да се развѣва безпрѣпятствено революционното знаме на пролетариата! Урра!!!...

Моля, по-скоро съобщи нашитѣ искания и удобрение на Общия Съвѣтъ и залѣгай да се приематъ. Ако го приематъ, тогава ще трѣбва да го напишешъ въ два еднообразни екземпляри, за да го подпише Комитета и Съвѣта. До това врѣме пакъ ще трѣбва да му помислимъ

върху дребнитѣ работи: дали 1 вѣстникъ да има, какъ да му бжде името, гдѣ да се издава, за списанието, за редакционния комитетъ и пр. и пр. Пиши ми още единъ пжть по тия дребни работи, слѣдъ като ги обмислишъ въ свързка съ моитѣ намеквания по-горѣ. За сега това.

Честита ви новата година и новото *съединено* социалистическо движение въ България!

С. Мутафовъ".

Наистина, слѣдъ това писмо съединението можеше да се счита за свършено дѣло. Направенитѣ отъ Централния Комитетъ на съюза измѣнения и допълнения на нѣкои точки отъ проекто-съглашението, което му прѣдстави Д. Благоевъ, не засѣгаха сжщностьта му и наистина бѣха толкова нищожни, щото не можеше да става дума за скжсването на прѣговоритѣ. Тѣзи измѣнения и „допълвания" въ думитѣ бѣха все такива, съ които членоветѣ на Ц. Комитетъ на съюза искаха да изгладятъ всичко, което подчертаваше въ съглашението рѣзкото отстжпване отъ недавнашнитѣ имъ отношения къмъ възгледитѣ, подържани отъ вѣстникъ „Работникъ", отъ партията. Това бѣше голѣма дребнавость, която прѣслѣдваше съюза отъ самото начало до край и въ всичко. Отъ друга страна, отъ това писмо ясно се вижда, че тая дребнавость отива до тамъ, че Централниятъ Комитетъ настоява за съединението, отстжпва по всички линии и отъ всички свои позиции и въ сжщото врѣме той нѣма куража да признае своето отстжпление, като продуктъ на убѣждението му, че правотата въ възгледитѣ не е на негова страна, а оправдава приеманото отъ него название „партия" съ това, да не се направело крачка назадъ „въ очитѣ на обществото"! Излизаше така, че членоветѣ на съюза не че сж се убѣдили въ правотата на възгледитѣ на партията и за това считатъ съединението за необходимо, а че тѣ отъ нѣмай-кадѣ искатъ съединение. Когато Д. Б. съобщи това писмо на Общия Съвѣтъ, той съ право се усъмни въ ползата отъ едно съединение, което става при такива обстоятелства. Но като взе прѣдъ видъ, че Централниятъ Комитетъ на съюза приема възгледитѣ на партията и че Общиятъ Съвѣтъ нѣмаше защо да прави въпросъ

за побужденията на ржководителитѣ на съюза да искатъ съединение, а отъ друга страна, като имаше прѣдъ видъ, че еднажъ Централниятъ Комитетъ на съюза се рѣши да се съедини съ партията въ обща „партия", то логически въ конгресите ще господствуватъ възгледитѣ на социалдемократическата партия, — се рѣши да се доведе до край почнатото съглашение и да се съединятъ двѣтѣ организации.

2. Условията на съединението.

Слѣдъ получването на писмото отъ Центр. Комитетъ на съюза отъ 29 декември и мнѣнието на Общия Съвѣтъ на партията веднага се съобщи чрѣзъ сжщия С. Мутафовъ, съ какво послѣдния не се съгласяваше въ неговитѣ „допълвания" къмъ „проекто-съглашението". Отъ слѣднето писмо на С. Мутафовъ ще се види, каква е работата. На 8 януарий 1894 г. той пише на Д. Благоевъ:

„*Димитре,*

„Писмото ти отъ 3-й того получихъ и разбрахъ. Ний вече до толкова се доближихме, та че още малко и ще си стиснемъ ржцѣтѣ. Прочее, да не продължаваме работата, а да се разберемъ и да свършимъ. Ще бжда кратъкъ този пжть.

Право казвашъ, че ний „нетрѣбва да оставаме никакви недоисказани нѣща", ако искаме „съединението ни да бжде трайно". До сега, струва ми се, се разбрахме по всичко освѣнъ по спорнитѣ още два въпроса: 1) въпросътъ за своевременностьта на пол. борба, и 2) за названието ни. Ето второто разяснение по тѣхъ.

Да, въпросътъ за полит. борба е принципиаленъ и като такъвъ той трѣбва да фигорира въ „проекто-съглашението". Тя е необходима часть отъ нашата дѣятелность, но въпросътъ: кога, гдѣ и какъ ще вземемъ участие въ изборитѣ е чисто *тактиченъ*. Избирателната борба е *часть* отъ общата полит. борба, и като тъй, ако даже турѣхме въ „проекто-съглашението" такъвъ единъ пунктъ: „Предъ видъ на малочисленостьта, неразвитостьта и пр. и пр. партията не смета да вземе участие въ изборитѣ за 2-3 години"; ако, казвамъ, турѣхме такъвъ единъ пунктъ,

— то това съвсѣмъ нѣмаше да значи, че ний не признаваме необходимостьта на общата пол. борба и я не водимъ. Искамъ да кажа, че пол. борба има своитѣ *разни* области и че въпросътъ: изъ кои области ний ще боравимъ най-силно, изъ кои по-слабо, а изъ кои пъкъ нѣма хичъ да боравимъ, по тия или ония причини, — този въпросъ е чисто тактиченъ и той ще зависи отъ общитѣ рѣшения на партията и отъ умѣнието на Общи Съвѣтъ (комитетътъ). Щомъ признаваме значението на пол. борба (като срѣдство за пропаганда, агитация и пр.) логически слѣдва, че партията ще се мжчи да я води; но съвсѣмъ не слѣдва отъ това, че „при всѣкой даденъ случай", всѣкога и на всѣкждѣ ще вземаме участие въ изборитѣ, ама биле сме по двама-трима въ единъ градъ или въ едно село, ама биле сме при такива или онакива условия и пр.

Струва ми се, да ме разбра какво искамъ да кажа. Сега да ти докажа, че азъ не съмъ противъ необходимостьта на пол. борба и че този въпросъ азъ го разрѣшавамъ изключително *въ ваша полза*. До сега „Съюзътъ" отричаше своевременностьта на избирателна борба, защото се не признаваше за *партия*, нито пъкъ имаше нѣкаква си *партийна программа*; наопъки, той гледаше на себе си като на „общество за пропаганда" и спорѣдъ това гонеше своята цѣль. Сега, обаче, като силно желая да се съединимъ и като не искамъ да се направи предъ лицето на обществото *крачка назадъ* (защото вий направихте, макаръ и прибързано, голѣмата *крачка напрѣдъ*), то съмъ съгласенъ да се наречемъ *партия*, а слѣдов., и да се явимъ съ *партийна программа*. Щомъ е така, значи, азъ признавамъ *необходимостьта* на политич. избират. борба изобщо и ще я водимъ гдѣто и както можемъ. Е, каква отстжпка има тукъ отъ ваша страна? . . .

И тъй, Димитре, азъ мисля, че ме разбра и че нѣма повече да бавишъ работата. Въ „проекто-съглашението" ще си остане оня пунктъ, въ който се признава значението на политическата борба, безъ да се прибавя думата „своевременна" или пъкъ думитѣ: „при всѣки даденъ случай". Ако пъкъ и слѣдъ това разяснение настоявашъ да се турне думата „своевременна", тогава, „за да нѣма недоисказа-

ности", ще прибавишъ и това допълнение къмъ него пунктъ: „колкото се отнася до избирателната борба, сирѣчъ кога, гдѣ и какъ да се вземе участие, — то този въпросъ ще го разрѣшава партията при всѣки даденъ случай".

Колкото се отнася до втория въпросъ — въпросътъ за названието ни, азъ мисля, че той още по-малко може да послужи за прѣчка и не трѣбва да закъснява работата. Азъ искамъ да се нарѣчемъ „*Работн. Соц. Парт.*": 1) защото думата „работническа" има своето важно историческо, научно и агитационно значение и 2) защото единственно въ този пунктъ ний ще направимъ равни отстжпки. Право е, че понятието „Соц. дем. партия" е пополяризирано малко-много у насъ и че то е свързано съ самото понятие за научния социализмъ и неговитѣ успѣхи; но не по-малко е пополяризирано у насъ и понятието „Работническо движение", „Работн. соц. партия" и не по-малко е свързано съ понятието и успѣха на научния социализмъ. Ти знаешъ много добрѣ, че марксиститѣ не намиратъ въ научния социализмъ нищо друго, освѣнъ изражение теоретическо на работническото движение. Вънъ отъ това, азъ мисля, че туй название най-вече ще ни прилича и ще съотвѣтствува на положението на работитѣ у насъ. Но, ако и слѣдъ това настоявашъ, то съгласенъ съмъ да се нарѣчемъ „Работн. соц. дем. партия", разумѣва се българска — щу да има думата „Работническа".

Съ това азъ мисля, Димитре, че въпросътъ е изчерпанъ вече. Съ всички тѣзи мисли напълно сж съгласни моитѣ другари. Прочее, по-скоро напиши два еднообразни екземпляра отъ това ни „проекто-съглашение", прати ги за подписване до Общия Съвѣтъ на „Партията", а сетнѣ и до Централ. Комитетъ на „Съюзътъ".

Димитре, минутитѣ сж скжпи за социал. движение у насъ. Вѣрвамъ да си се научилъ за взетото рѣшение отъ Ямболци, Сливенци и др. Часъ по-скоро трѣбва да се съединимъ и да почнемъ една *силна* литературно-агитационно-организационна дѣятелность. За тази цѣль, азъ мисля, „Работникъ" да се разшири и да служи за ржководящь общественно-пол. органъ, за *бомба* всрѣдъ интелигентн. слоеве, а „Другарь" да си остане чисто за ра-

ботницитѣ; „День“ ще ни бжде пакъ артилерията. Ний трѣбва вече силно да зачеснемъ интелигенцията и разнитѣ ни общественно-литературни дѣятели: или да признаятъ, че сж страхливи въ живота и въ областьта на мисъльта, или ще искаме да ни докажатъ научно, че социализмътъ (научния, разбира се) е утопия, както тѣ си брътвятъ безъ никакви доказателства. Прочее, по-скоро! Като мисля, че всичко помежду ни е изгладено вече, азъ ти стискамъ ржката съ думитѣ:

Да живѣе съединението ни!

Да живѣе българското соц. движение!

С. Мутафовъ“.

Тритѣ печатани тука писма на С. Мутафовъ отъ името на Централния Комитетъ на съюза сж твърдѣ характерни за социалистическитѣ разбирания на членоветѣ му, както и за мотивитѣ имъ спрямо ония точки отъ „проекто-съглашението“, върху ивмѣняванечо на които тѣ настояваха. Настоявинията имъ взиматъ характеръ на пазарлжци, цѣльта на които е била, дано се изтръгнатъ отъ противната страна повече отстжпки. Именно ржководителитѣ на съюза не се ржководѣха отъ желанието да се разяснятъ принципиалнитѣ въпроси, а отъ простото желание да се изтръгватъ по-голѣми отстжпки. Ние вече видѣхме, че най-напрѣдъ разногласията между социалститѣ се свеждаха къмъ въпроса: да излѣзатъ ли или да не излѣзатъ открито като социалдемократическа политическа организация. По-сетнѣ въпросътъ се сведе къмъ *несвоевръменностьта* на политическата дѣйность и особено на участието имъ въ избирателната борба. Защо съюзътъ се обявяваше противъ послѣднята, ние вече знаемъ. Послѣдното писмо на С. Мутафовъ отъ името на Централния му Комитетъ не остава вече никакво съмнѣние. Ржководителитѣ на съюза въ България не искаха „да се обвързватъ“ съ каквито и да било рѣшения за участието имъ въ изборитѣ; тѣ искаха да бждатъ съвсѣмъ *свободни* въ врѣме на избори, за да могатъ да общодѣлствуватъ. Общиятъ Съвѣтъ на партията, напротивъ, считаше твърдѣ важно за *„бждащето на работническото движение“*

партията да има опрѣдѣлена, социалдемократическа избирателна тактика, затова той настояваше, щото въ съглашението да се обвържатъ съюзиститѣ въ партията въ това отношение. Сѫщо така и въпросътъ за названието на съединената партия за Общиятъ Съвѣтъ не бѣше единъ дребенъ въпросъ. Той искаше да се запази названието „социалдемократическа партия“, като изхождаше отъ убѣждението, че то обвързва съюзиститѣ въ нея съ самата тактика на социалдемократическитѣ партии. За Централния Комитетъ на съюза отхвърлянето на това название бѣше свързвано съ желанието имъ, колкото се може по-малко да се обвързватъ съ тактиката на социалдемократическата партия. Наистина, за неговитѣ членове названието „работн. социалистическа партия“ се явяваше не тъй обвързваще спрямо бѫдащата тактика на парията. За Общия Съвѣтъ на партията все повече ставаше ясно, че между партията и съюза продължава да сѫществува коренно различие въ разбирането на много сѫществени въпроси. Но понеже рѫководителитѣ на съюза формално приемаха и послѣднитѣ възражения на партията за участието въ изборитѣ съ уговорката, конгреситѣ да рѣшаватъ за врѣмето, мѣстото и начина на участието, Общиятъ Съвѣтъ на партията, като се надѣваше на правотата на своитѣ разбирания и на конгреситѣ, много лесно се съгласи да приеме тази уговорка, както не можете да има нѣщо противъ това, щото да се прибави къмъ названието „социалдемократическа“ и думата „работническа“.

Прѣдъ видъ на всичко горѣказано и слѣдъ споразумѣние съ другитѣ членове на Общия Съвѣтъ Д. Б. прѣдложи на Централния Комитетъ второ едно „проекто-съглашение“ въ окончателна форма. То биде прието безъ всѣкакви измѣнения и подписано отъ двѣтѣ страни. Това съглашение има слѣдното съдържание:

„Долуподписанитѣ членове на Общий Съвѣтъ на Българската Социалъ-Демократическа Партия и на Централний Комитетъ на Българский Социалъ-Демократически Съюзъ, като признаваме голѣмата важность за успѣхитѣ на социалистическото движение у насъ отъ задружната дѣятелность на сѫществующитѣ двѣ социалъ-демократически ор-

ганизации въ България, като сме убѣдени, че слѣдъ изглаждането на разногласията по спорнитѣ въпроси, това съединение става възможно и се налага отъ самитѣ условия, въ които ний сме поставени да дѣйствуваме, съгласихме се върху слѣдующето:

Ний признаваме,

Че главна задача на социалъ-демократическитѣ партии и съюзи е да организиратъ и приготвятъ работническата класа за достигване крайната цѣль на борбата ѝ — възтържествуването на социализма; тази задача постигатъ чрѣзъ пропаганда на социализма и агитация въ името на най-близкитѣ искания на работническата класа;

Че економическата и политическата борба сѫ най-важнитѣ срѣдства за пропаганда, агитация, организирание и възпитание на работническата класа;

Че социалъ-демократическитѣ партии и съюзи сѫ длъжни да взематъ участие въ всички икономически, политически (въпросътъ — кога, гдѣ и какъ да взема участие въ изборитѣ, партията ще го разрѣшава при всѣки даденъ случай) и въобще въ всичкитѣ освободителни борби на труда съ капитала, за да може единъ день работническата класа да употрѣби държавната власть за прокарване на социалистическия идеалъ въ живота;

Че силата на всѣка социалъ-демократическа партия или на всѣки социалъ-демократически съюзъ сѫ съзнателнитѣ и организиранитѣ работници; че необходимо е, слѣдователно, тѣхното организирание въ синдикати и работнически дружества съ каси за взаимноспомагание въ случай на болѣсть, безработица и напущание на работата, въ политически групи (дружини), работнически клубове и т. н.

Като признаваме всичко горѣказано, съгласихме се:

I. Българската Соц.-Демократическа Партия и Българский Социалъ-Демократически Съюзъ се сливатъ въ една обща организация, подъ название „Работническа Социалъ-Демократическа Партия“;

II. Общий Съвѣтъ и Централний Комитетъ на двѣтѣ организации се сливатъ въ единъ централенъ комитетъ на Работническата Соц.-Демократическа Партия и ржководи

дѣлата ѝ до избиранието новъ комитетъ въ първий Общъ Конгресъ;

III. Програмата, която ще се тури на сѫщитѣ основания, на които сѫ турени програмитѣ на всички социалъ-демократически партии, както и организационний уставъ на партията, ще се изработятъ въ Общия Конгресъ;

IV. В. „Работникъ" е рѫководящъ обществено-политически органъ на партията, в. „Другарь" специаленъ вѣстникъ за работницитѣ и „День" мѣсечно списание на партията;

. Това съглашение се направи въ два еднообразни екземпляра и, подписано отъ членоветѣ на Общия Съвѣтъ на Българската Социалъ-Демократическа Партия и на Централний Комитетъ на Българский Социалъ-Демократически Съюзъ, се изпраща до всички дружини, групи и работнически организации, принадлежащи къмъ двѣтѣ организации за одобрение, слѣдъ което вече се смѣта за окончателно и се публикува въ в. „Работникъ" и в. „Другарь".

Търново—София, 10 февруарий 1894 год.

Подписали: *членове на Общия Съвѣтъ* — **Д. Благоевъ, Н. Хр. Габровски, Г. Костомпировъ, Г. Георгиевъ, М. Бойчиновъ, М. Ивановъ;** *членове на Ценшралния Комитетъ* — **С. Мутафовъ, Г. Ивановъ,*) Г. Богоевъ, Я. Сакѫзовъ,** за **Е. Дабевъ**) Я. Сакѫзовъ".**

Така че, съединението на партията и съюза въ една организация подъ името *работническа социалъ-демократическа партия* стана въ началото на февруари 1894 год., но се обяви чрѣзъ в. „Работникъ" на 5 мартъ 1894 г., бр. 19, год. II, а въ в. „Другарь" на 11 мартъ сѫщата година, бр. 28, год. I. Причината, както на бавния вървежъ на прѣговоритѣ, въпрѣки голѣмото бързане на Центр. Комитетъ на съюза да стане по-скоро съединението, тъй и за закъснението публикуването на съглашението, бѣше въ това че трѣбваше да се взима мнѣнието

---

*) Фичевъ, извѣстниятъ създатель на друж. „Подкрѣпа" — стамбуловистъ днесъ.

**) Тогава Дабевъ е билъ въ затвора, осѫденъ по печата.

на Общия Съвѣтъ и на самата търновска партийна дружина, а съглашението да бжде одобрено отъ дружинитѣ, които, впрочемъ, се държаха въ течението на прѣговоритѣ. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че при прѣговоритѣ бѣше уговорено, щото всѣка организация да влѣзе въ партията безъ всѣкакви дългове, или ако тя влѣзе съ дългове, трѣбва да даде на партията и имоти на цѣность равна на дълговетѣ, съ които влизаше. На това условие особено настояваше Общиятъ Съвѣтъ, като имаше прѣдъ видъ, че съюзътъ се държеше съ дългове, които ще иска да ги стовари върху партията, безъ да ѝ даде нѣкакви приходи срѣщу тѣхъ. Тази бѣше една отъ причинитѣ, по които Общиятъ Съвѣтъ не се съгласи да се прѣдвижда въ съглашението пунктъ за кооперативната печатница „Работникъ". Както видѣхме отъ писмото на Н. Габровски, българската социалъ-демократическа партия имаше „по-голѣма тяжесть" прѣдъ българския соц.-демократически съюзъ. Обаче, послѣдниятъ, въпрѣки условието, уговорено при окончателното съглашение, дѣйствително стовари върху партията всички свои дългове, заедно съ процентитѣ, безъ да прѣдаде на нея какъвто и да било приходъ. Прѣдъ видъ на това първиятъ партиенъ конгресъ рѣши да се прѣгледатъ смѣткитѣ на двѣтѣ бивши организации до съединението и да се види, отъ дѣ произтичатъ дълговетѣ на съюза, които трѣбваше партията да плаща, както и приходитѣ, които трѣбваше да прѣдстави съюзътъ на партията, срѣщу тия дългове. Избраната комисия, обаче, на V конгресъ докладва, че положително нищо не е можала да констатира по смѣткитѣ на съюза, понеже нищо не ѝ било прѣдставено, отъ което да може да разбере. При всичко това обаче, V конгресъ рѣши, партията да исплати донесенитѣ ѝ отъ съюза дългове. Бившата българска социалдемократическа партия влѣзе въ работническата солиалдемократическа партия безъ всѣкакви дългове. Послѣднитѣ останаха да ги исплаща Общиятъ Съвѣтъ съ имотитѣ на бившата партия и приходитѣ отъ тѣхъ.*)

---

*) Кооперативната печатница първоначално бѣше въ Шуменъ. Тя бѣше доставена съ една сума отъ 1500 л. зл., получени отъ В. Живкова Благоева, като хонораръ за прѣвода на едно

Съединението на партията и съюза се посрѣщна и отъ двѣтѣ страни съ възторгъ. Органитѣ на двѣтѣ организации — в. „Работникъ“ и в. „Другарь“ — придружиха *съглашението* съ по една статия, въ която изказваха своитѣ чувства и надѣжди, които имъ вдъхваше станалото съединение. Н. Габровски придружи съединението съ една възторжена статия въ в. „Работникъ“ подъ заглавието: *„Ново оржжие противъ реакцията“*. Въ тази статия между другото четемъ: „Социалиститѣ се съединяватъ тъкмо тогава, когато партията на грабежа и насилието имъ обявява война и за да ги смаже, пуща противъ тѣхъ всички законни и незаконни срѣдства, служи си съ найпрѣстжпни оржжия, тогава, когато ограбения, притиснатия и измжчения народъ пищи кански отъ произволитѣ и насилията на своитѣ изѣдници и вика на помощь всички истински приятели на неговото освобождение. И социалиститѣ се явяватъ тъкмо на врѣме. Въ отговоръ на побѣснялата реакция тѣ противопоставятъ *съединението* на всички социалистически сили у насъ, които воюватъ подъ едно и сжщо знаме, въ името на едни и сжщи искания и противъ единъ и сжщи неприятель. — Ето това е *едно ново оржжие за борба*, дѣйствията на което въ скоро врѣме ще почувствуватъ нашитѣ противници“. И слѣдъ като привежда примѣра за станалото тогава съедине-

---

съчинение на Дистервега, и отъ единъ заемъ отъ 900 лева, направенъ отъ Я. Сакжзовъ въ едно шуменско кредитно дружество. Цѣлата печатница струваше до 8000 лева. Слѣдъ Пловдивския конгресъ тя биде прѣнесена въ Търново и направена кооперативна подъ името „Работникъ“. Слѣдъ съединението на двѣтѣ организации тя се прѣнесе въ София и се нарѣче кооперативна печатница „Трудъ“, но бившитѣ кооператори съвсѣмъ бѣха се дезинтересирали, и управительтъ ѝ за да изплати останалитѣ не платени полици на фабрикитѣ и други кредитори, слѣдъ като за послѣденъ пжть се обърна къмъ кооператоритѣ съ изложение на положението ѝ и съ молба да я подкрѣпятъ и слѣдъ като никой абсолютно не се обади, я продаде. Смѣткитѣ на тази печатница, както и за другитѣ имоти на бившата „българска социалдемократическа партия“ (въ книги, на стойность повече отъ 5000 лева, складътъ на които остана въ Търново) бѣха прѣдадени на централния комитетъ на работническата социалдемократическа партия прѣдъ V-ия конгресъ.

ние на социалистическитѣ сили въ Франция,— „и благодарение на него, сега въ французското Народно Събрание има 50 души социалисти депутати, моралната сила на които е много по-голѣма, отколкото на всички други партии и движението тръгна съ голѣми и бързи крачки къмъ побѣда“ — продължава така: „нека съединението на социалиститѣ у насъ даде потикъ за едно по-широко и много по-важно *съединение на социализма съ цѣлия угнетенъ народъ*, слѣдъ което ще послѣдва неговото пълно освобождение. — Съ такива чувства и надѣжди ний посрѣщаме новото оржжие противъ реакцията и заедно съ всички другари викаме: Да живѣе съединението! Да живѣе Работническата Социалъ-Демократическа Партия! Напрѣдъ! пакъ напрѣдъ! винаги напрѣдъ до като побѣдимъ!“ Отъ своя страна в. „Другарь“ придружи съглашението съ статия, на която тури за заглавие единъ стихъ отъ Ботевитѣ стихотворения: *„Напрѣдъ съ стжпки по-твърди“*, въ която нѣма възторгътъ на Н. Габровски, но въ която поздравлява съединението, като срѣдство за борба „съ душманитѣ на народа“. Тази статия захваща съ слѣднитѣ думи:

„Въ живота на хората понѣкога наставатъ такива едни сждбоносни, но въ сжщото врѣме велики минути, прѣдъ които дребулиитѣ, прѣдъ видъ на общата опасность се забравятъ, отстжпятъ на заденъ планъ и даватъ мѣсто на възвишеното, на идеалното. Въ такива врѣмена всѣко искренно и неразвратено се разбиратъ, подаватъ си едно на друго ржка и съ съединени усилия почватъ да работятъ за махването на опасностьта, която заплашва всички. Само страхливитѣ личности и крайнитѣ егоисти въ такива случаи оставатъ на страна, или като се насмиватъ на хорското нещастие, или пъкъ равнодушно стоятъ съ скръстени ржцѣ. — Ние прѣкарваме сега такива минути. Върлующата у насъ реакция, която отъ нѣколко години изпояжда всичко честно и удря своя печатъ върху всичко неопятнено, отъ день на день се усилва. Подъ нейниятъ мръсенъ кракъ падатъ народнитѣ свободи, рушатъ се нашитѣ права и бѣдниятъ нашъ народъ, слисанъ, вика на помощь всички „истински приятели“ на неговото освобождение.“

И слѣдъ като напомня, че „единственнитѣ искренни народни приятели“ на всѣкадѣ и у насъ сж социалиститѣ, но че тѣ до сега били раздѣлени, отъ което „отслабваше до нѣмай кждѣ и безъ туй слабото ни още двнжение“ и че „това всѣкой го чувствуваше, всѣкой го усѣщаше, особенно слѣдъ разрѣшаването на спорнитѣ въпроси“, — свършва така:

„Слѣдъ това съединение, което стана, както казахме и по-горѣ, тъкмо на врѣме, на насъ социалиститѣ, принадлѣжащи до сега къмто едната или къмто другата организация, не ни остава да правимъ нищо друго, освѣнъ съ подновени сили да се впуснемъ въ борбата съ „душманитѣ на народа“ и да оправдаемъ неговитѣ надѣжди.... Прочее, напрѣдъ! — Увѣрени, че съ такива чувства сж въодушевени всички наши другари по случай на станалото съглашение, ние заедно съ тѣхъ извикваме: Да живѣе съединението! Да живѣе Работническата Социалъ-Демократическа Партия!“

Съ такива думи се посрѣщна *съединението*. Обаче, като се обръщаме къмъ миналото отъ едно разстояние отъ 12 години слѣдъ станалото съединение, като вземемъ прѣдъ видъ голѣмитѣ принципиални разногласия въ схващанията и разбиранията задачитѣ и тактиката на социалдемократитѣ, които разногласия дѣлѣха партиститѣ и съюзиститѣ, като вземемъ прѣдъ видъ, че полемиката се прѣкрати тъкмо тогава, когато трѣбваше издълбоко да засѣгне въпроситѣ и че, както видѣхме отъ печатанитѣ писма по прѣговоритѣ, далечъ не бѣха се разбрали още двѣтѣ страни, — като вземемъ всичко това прѣдъ видъ, неволно сега се питаме: Бѣше ли съединението една необходимость за бждащето на социалистическото и работническото движение? Налагаше ли се то отъ него? Защо стана и какъ стана това съединение?

Въ статиитѣ, съ които двѣтѣ страни придружиха обявяването на съглашението, се казва, че „спорнитѣ въпроси“ били разрѣшени и че двѣтѣ страни „се разбрали“, и, слѣдователно, съединението имъ се налагало. Но ние виждаме отъ писмата, които по-горѣ помѣстихме, какъ ржководителитѣ на съюза наивно признаваха, че тѣ на-

стояваха за съединението, не защото сж се разбрали въ „спорнитѣ“ въпроси и не защото сж възприели разбирането и тактиката на социалдемократическата партия, а, както се оказа, по чисто лични мотиви. Съюзътъ се оказа една фикция, единъ раздуханъ „съюзъ“ на нѣколко интелигентни политикани, за които социализмътъ се явяваше нѣщо модно, нѣщо *ново* въ пустинята на буржуазната безидейность и безпринципность. Той, „съюзътъ“, се оказа потъващъ въ дългове; тримата редактори на в. „Другарь“ не получили заплатитѣ си за нѣколко мѣсеца, сп. „День“, слѣдъ тригодишно сжществуване, свършваше съ голѣми дефицити, които означаваха дългове за официалния му редакторъ и за самия съюзъ. Тия именно обстоятелства и караха ржководителитѣ на съюза да бързатъ и тревожно да викатъ: „по-скоро, по-скоро съединение!“ Отъ тука и отстжпкитѣ, които правѣха при прѣговоритѣ, при съзнанието, че тѣ ги правятъ отъ нѣмай-кадѣ, а не че сж съгласни съ възгледитѣ и тактиката на партията. Общиятъ Съвѣтъ на партията се намираше съвсѣмъ въ друго положение. До срѣщата съ С. Мутафовъ въ София никому отъ членоветѣ на Общия Съвѣтъ не е идвало на умъ, и отъ никого отъ членоветѣ на партията не се е загатвало за възможностьта на едно съединение на партия и съюзъ. Какво тогава накара Общиятъ Съвѣтъ да влѣзе въ прѣговори съ Централния Комитетъ на съюза за съглашение?

Прѣди всичко, въпросътъ за съединението се яви, както видѣхме, съвсѣмъ случайно. Случайната срѣща на двама души отъ управителнитѣ тѣла на двѣтѣ организации и разговора имъ по спорнитѣ въпроси дадоха поводъ да се почнатъ прѣговори между двѣтѣ страни. Ако не бѣ станала тази срѣща, сигурно нѣмаше и да се подигне тъй скоро въпросъ за съединение. Но отъ тази срѣща стана явно, че ржководителитѣ на съюза правятъ рѣшителни отстжпки отъ това, що пишеха, че, споредъ тѣхъ, имало само едни недоразумѣния и взаимно неразбиране, обаче, ясно бѣше, че такива изповѣди тѣ не могатъ направи публично. Отъ писменитѣ прѣговори съ С. Мутафовъ това стана още по-ясно. Централниятъ Комитетъ на съюза всичко приемаше, макаръ и съ уговорки. Но главното обстоятелство, което

накара нѣкои отъ членоветѣ на Общия Съвѣтъ да се съгласятъ за едно съглашение съ съюза, бѣше разногласието, което изникна между тѣхъ и Н. Габровски. Послѣдниятъ, съ засилването на партията все повече се проявяваше като опортюнистъ. Онова строго придържане о провъзгласяванитѣ високо принципи на партията и о класовата избирателна тактика, установена и отъ извънредния партиенъ конгресъ въ Търново, много скоро се видѣ стѣснително за него, за неговото желание по-скоро да се издигне до едно по-видно обществено положение. Участието на партията въ общитѣ законодателни избори и въ изборитѣ за градскитѣ общински съвѣти подѣйствуваха на Н. Габровски не въ тоя смисълъ, както се провъзгласяше чрѣзъ партийния органъ в. „Работникъ". Той видѣ въ тѣхъ една възможность чрѣзъ коалиция съ буржуазнитѣ фракции въ едни бждащи избори да бжде избранъ за депутатъ. Поради това много скоро слѣдъ извънредния партиенъ конгресъ у него стана единъ голѣмъ прѣвратъ. Той почна да дири сближаване съ мѣстнитѣ опозициони водители и въ допълнителнитѣ избори, които имаше да станатъ въ Търново скоро слѣдъ общитѣ законодателни избори, Н. Габровски подигна въ общото засѣдание на мѣстния комитетъ на търновската дружина и на Общия Съвѣтъ на партията въпросъ за една коалиция въ допълнителнитѣ и градскитѣ избори въ Търново съ буржуазнитѣ фракции. Това прѣдизвика една остра размѣна на мнѣния между него и останалитѣ членове на Общия Съвѣтъ. Оттогава отношенията на Н. Габровски къмъ останалитѣ членове на послѣдния, както изобщо и къмъ всичко партийно, съвсѣмъ се измѣниха. Отношенията между него и останалитѣ членове на Общия Съвѣтъ, макаръ формално и да бѣха другарски, но не бѣха такива интимни, както по-прѣди, а главно тѣ все повече охлаждаха и недоволнитѣ отъ поведението на Н. Габровски нѣмаха вече онова довѣрие къмъ него, което тѣ имаха прѣди. Всичко това стана малко прѣди срѣщата на Д. Благоевъ съ С. Мутафовъ въ София.

При такива обстоятелства прѣдлаганитѣ прѣговори за съглашение се явяваха като единъ изходъ отъ създаденитѣ отношения между Общия Съвѣтъ на партията и Н.

Габровски, произтекли отъ разногласието имъ по избирателната тактика. Нѣма съмнѣние, че Общиятъ Съвѣтъ въ мнозинството си направи голѣма грѣшка отъ гледна точка на *бѫдащето на работническото движение.* Макаръ Н. Габровски да бѣше тогава най-влиятелното лице въ партията, обаче, все можеше да се държи въ респектъ и въ рамкитѣ на конгреснитѣ рѣшения. Теоретически той не стоеше високо и при това по причини, коренящи се въ неговия темпераментъ и природа, не можеше да налага своитѣ стремежи на Общия Съвѣтъ и партията. Но очевидно е, че Общиятъ Съвѣтъ се намираше подъ натиска и на редъ други влияния. Прѣди всичко, поради отсѫтствието още на масово работническо движение и на работнически борби за членоветѣ на Общия Съвѣтъ — още повече за масата отъ членоветѣ на партията — не бѣше ясно, какъ може да се отрази върху бѫдащето на самото работническо движение едно съглашение и едно механическо съединение между социалисти отъ интелигентни индивидуалисти, които ту се цѣпятъ, ту се „обединяватъ". При това Общиятъ Съвѣтъ на партията подъ влиянието на съображението, че, щомъ съюзътъ остѫпва по всичкитѣ линии, които до тогава защищаваше съ всички срѣдства, щомъ „сме се разбрали по спорнитѣ въпроси", съединението ще придаде нови сили на социалистическото движение и ще се поведе обща по-енергична борба противъ „реакцията" и съ „душманитѣ на народа". Примѣрътъ съ съединението на френскитѣ социалисти сѫщо тъй много повлия, щото прѣдлаганото съединение да не се прѣцѣнява много-много. Нѣма съмнѣние, че и усилващата се реакция, прѣслѣдването на социалиститѣ отъ властьта, които се увеличиха и ставаха все по-жестоки, повлияха и върху отстѫпчивостьта на Общия Съвѣтъ. Обаче, това не бѣше рѣшаваще съображение. Рѣшаваще съображение у него съставляваше съображението, че съюзътъ отстѫпва, като се лъжеше, че той признава правотата на партията, защото вѫтрѣ въ себе си се е убѣдилъ въ принципиалната си несъстоятелность и затова възприема възгледитѣ на партията. Това бѣше голѣма погрѣшка, която произтичаше отъ казанитѣ причини. Въ сѫщность, другояче и не можеше да бѫде. Нека се подчертае,

че при всичкия теоретически ригоризмъ на партията, при всичката ѝ теоретическа непримиримость съ опортюнистическитѣ възгледи на съюза, отсжтствието на масово работническо движение, на интенсивни работнически борби, прѣчеше да се погледне ясно на послѣдствията отъ съединението. Полезно ли бѣше то за бждащностьта на работническото движение? — такъвъ въпросъ не се яви и не можеше да се яви тогава.

Днесъ, 12 години слѣдъ съединението на партията и сьюза не може да има съмнѣние, че това съединение бѣше едно чисто *механическо съединение* на „социалистическитѣ сили", а не съединение наложено на двѣ политически организации на пролетариата, равни по сили, слѣдователно, цѣпящи сжщинското работническо движение, авангардътъ на борящия се пролетариатъ. Като механическо съединение на „социалистическитѣ сили", въ болшинството си социалиствуващи индивидуалисти и кариеристи, съединението на партията и съюза, не можеше да бжде ползотворно за бждащето на работническото движение. То, както ще видимъ, тласна партията съвсѣмъ въ друга посока. Додѣто двѣтѣ организации прѣди съединението съсрѣдоточаваха главното си внимание на организирането на работницитѣ, додѣто българската социалдемократическа партия ясно схващаше своитѣ задачи — да пази *бждащностьта на работническото движение*, да буди съзнанието му, да отива на срѣща му и да го прави социалистическо; додѣто, отъ друга страна, съюзътъ говорѣше за „економически организации", додѣто полемиката помежду имъ внасяше едно все по-голѣмо уясняване задачитѣ на социалдемократическитѣ партии и съюзи, значението на работническитѣ синдикати, условията и начинитѣ на организирането имъ; додѣто всичко това създаваше едно голѣмо размърдване между нашето работничество прѣди съединението и вдъхваше ентусиазмъ, енергия, рѣшителность, подемъ изобщо, — слѣдъ съединението всичко това изчезна, за да се даде прѣдимство на дребно-буржуазния социализмъ въ партията. Ако партията продължаваше съ сжщата ясность, съ сжщия ентусиазмъ да дѣйствува, както тя дѣйствуваше до съединението; ако тя продължаваше

полемиката съ съюза; ако тя неуклонно се придържаше о своята тактика, — сигурно много по-рано би се оформило работническото движение и би сѫществувало у него едно по-високо социалистическо съзнание, а общодѣлството и разновидноститѣ му не би намирали такъвъ отзвукъ, какъвто тѣ намѣриха.

Така че, отъ гледна точка на работническото движение и на научния социализмъ съединението не само не се явяваше необходимо и полезно, но се яви просто пакостно. Това ще бѫде по-ясно, когато разгледаме дѣйностьта на *работническата социалдемократическа партия.*

ЧАСТЬ ЧЕТВЪРТА

ГЛАВА ПЪРВА.

Слѣдъ съединението на двѣтѣ организации.

1. Работническата социалдемократическа партия.

Промѣната, която стана въ социалистическото движение слѣдъ съединението на партията и съюза и поради него бѣше извънредно голѣма. Въ свръзка съ нея се намираха всички ония борби вжтрѣ въ „работническата социалдемократическа партия“, които съставляватъ нейната история отъ 1894 год. до 1902 година. Както видѣхме, „българската социалдемократическа партия“ развиваше теоретически и практически една дѣйствителна социалдемократическа дѣйность и въ нея се ржководеше отъ една тактика, отъ една политика чисто работническа социалдемократическа. Тя се състоеше въ събуждането на работницитѣ, въ организирането имъ политически и професионално чрѣзъ всички срѣдства, които ѝ даваше научниятъ социализмъ и буржуазното общество. За нея тази дѣйность бѣше единствената задача, отъ която тя се въодушевляваше и на която се прѣдаваше съ всичкия си ентусиязмъ и знания и безъ която тя не можеше да сжществува като социалдемократическа организация. И най-важното бѣше това, че тази макаръ и кратка дѣйность не оставаше безъ резултати. Едно размърдване между работничество бѣше явно. Стига човѣкъ да прѣгледа органътъ ѝ в. „Работникъ“ за двѣтѣ години до съединението, за да види, какво съжиववяване между нашето работничество, каквото го имахме тогава, бѣше се почнало и какви горѣщи повизи за здружаване, за органнзиране на работнически дружества. Нѣма

съмнѣние, че това организиране, засилването на работническото движение, слаби заченки отъ което вече се явиха, и засилването на работническата социалдемократическа партия, като прѣденъ отрядъ на работническото движение, вървѣше и щѣше да върви бавно, или по-вѣрно, въ зависимость отъ развитието на страната. При тогавашнитѣ условия на стравата изискваше се едно извънредно голѣмо постоянство, неуклончиво *дълбане*, или „тропане на едно и сѫщо мѣсто", т. е. систематично, непрѣкѫсвано продължаване на почнатата социалдемократическа дѣйность, което бѣше възможно само при дълбоко проникване отъ задачитѣ на социалдемократа, отъ теорията и практиката на научния солиализмъ. А мнозинството отъ тогавашнитѣ социалисти не можеха да бѫдатъ проникнати нито отъ теорията, нито отъ практиката. Естествено е, че на мнозина тогава се виждаше такава една строго непримирима социалдемократическа дѣйность, каквато водѣше и о която се придържаше българската социалдемократическа партия, за много мудна, бавна, т. е. за такава, която не води къмъ бързи непосрѣдствени успѣхи. Съ това само може да се обясни факта, че съединението се посрѣщна безъ всѣкаква борба и, слѣдователно, съ голѣма готовность.

Въ прѣдишнитѣ отдѣли вече видѣхме, какъ въ самия *Общъ Съвѣтъ* на партията се вмъкна разногласие между единъ отъ първитѣ му членове и останалитѣ по избирателната тактика на партията въ допълнителнитѣ законодателни избори въ Търновско и особенно по градскитѣ избори въ Търново прѣзъ 1893 година. Тамъ видѣхме, какъ скоро Н. Габровски забрави рѣшението на извънредния партиенъ конгресъ и искаше компромисъ съ опозицията въ тия избори. Още тогава стана ясно, че у Н. Габровски стана едно измѣнение, което произлизаше отъ дълбокото му вѫтрѣшно осѣщане, че съ тактиката на партията много ще трѣбва да чака за една по-блѣскава политическа кариера и че затова него повече занимаваше шумътъ, който може да му създаде име и да го издигне въ очитѣ на „народа", отколкото бавната, тежката, черната, невидна и, главно, не тъй блѣскава външно работа. Ние видѣхме, съ какви думи той посрѣщна съединението, какъ

въ него той изведнажъ видѣ „потикъ за едно по-широко и много по-важно *съединение на социализма съ цѣлия угнетенъ народъ*“ (подчерт. отъ него). Отъ друга страна, видѣхме, какъ ржководителитѣ на „българския социалдемократически съюзъ“, за да запазятъ пълна свобода за политическа дѣйность въ съюзъ съ „демократическитѣ и прогресивнитѣ елементи“, се противопоставяха на излизането на социалиститѣ като социалдемократическа партия и особено на воденето самостоятелна избирателна борба и какъ при прѣговоритѣ за съединение тѣ употрѣбяваха всички усилия, да не се „обвржатъ“ съ оная опрѣдѣлена тактика въ избирателната борба на партията, която даде извънредниятъ партиенъ конгресъ въ Търново. Всичко това означаваше въ сжщность едно голѣмо отклонение на социалистическото движение, което се явяваше прѣдвѣстникъ на коренна промѣна въ задачитѣ и тактиката на социалдемократическата партия.

Нѣкои отъ членоветѣ на *Общия Съвѣтъ* на партията мислѣха, че съ приемането отъ *Централния Комитетъ* на съюза съглашението, прѣдложено отъ него, съюзътъ признаваше, отъ една страна, своята теоретическа и практическа несъстоятелность, отъ друга — правотата на възгледитѣ на партията. Поради това тѣ прѣдполагаха, че съ съединението възтържествува тактиката на партията и че въ *работническата социалдемократическа партия* ще продължава да господствува теорията и практиката на партията отъ 1892 г. до съединението. Излѣзе тъкмо обратното. Отъ друга страна, социалиститѣ и отъ двѣтѣ страни, партиститѣ и съюзиститѣ, посрѣщнаха съединението като „ново оржжие противъ реакцията“, противъ „душманитѣ на народа“. Мислѣше се, че съединението имъ ще даде нова, дори несъкрушима сила на социалдемократическото движение, съ която ще поведе цѣлия „угнетенъ народъ“ въ борба противъ „реакцията“ и ще я побѣди. Това бѣше сжщо една илюзия, едно прѣувеличаване силата на социалиститѣ. Съединението въ сжщность не прибави нищо буквално къмъ нея, и срѣдствата, съ които съединенитѣ социалистически сили водѣха борбата противъ „реакциата“, напротивъ, ослабваха, колкото

повече се усилваха прѣслѣдванията на властьта противъ тѣхъ. По едно врѣме, къмъ края на стамбуловския режимъ социалистическото движение бѣше съвсѣмъ смазано. Общиятъ Съвѣтъ на партията и Централниятъ Комитетъ на съюза фактически не сѫществуваха. Всичкитѣ почти членове на първия и редакторитѣ заедно съ отговорницитѣ на в. „Работникъ" бѣха хвърлени въ затвора, единъ отъ членоветѣ му испратенъ на заточение въ Бѣла Слатина, Вратчанско, самиятъ вѣстникъ бѣше спрѣлъ и печатницата затворена. Въ сѫщото врѣме единъ отъ членоветѣ на Централния Комитетъ на съюза и редакторъ на в. „Другарь" лѣжеше въ затвора, другиятъ бѣше интерниранъ въ Шуменъ, третиятъ трѣбваше да отиде въ затвора и самиятъ вѣстникъ не можеше да излиза. Очевидно е, че, ако бѣше се продължилъ стамбуловскиятъ режимъ, социалистическото движение би било смазано за дълго врѣме. При всичко това, обаче, социалиститѣ тъй прѣувеличаваха своята сила, че не само падането на стамбуловския режимъ приписваха главно на себе си и своята борба съ „реакцията", но и слѣдъ падането му тѣ вече си помислѣха, че сѫ „вершители судебъ" въ България, т. е., че отъ тѣхъ зависи сѫдбата ѝ. По такъвъ начинъ съединението приведе къмъ измѣстване центра на дѣйностьта на социалдемократическата партия. Додѣто прѣди центръ на дѣйностьта съставляваше пазенето *бѫдащностьта на работническото движение*, и всички срѣдства се подчиняваха на нея, безъ да се прѣувеличава значението ѝ, слѣдъ съединението се забравя тази скромна, но прѣка задача на работническата социалдемократическа партия. Съединението тласна послѣднята въ шумна политическа борба съ „реакцията" и създаде ѝ нескромни, несъотвѣтни съ прѣкитѣ ѝ задачи и съ силитѣ ѝ илюзии.

Съединението между партията и съюза стана нѣколко мѣсеци прѣди падането на Стамбуловъ. Както видѣхме, Стамбуловото управление само, най-сетнѣ, създаде условия за неговото падане. Независимо отъ казаното по-горѣ, стамбуловскиятъ режимъ, за да посрѣщне грамаднитѣ разноски по издържането си и за задоволяване грабителскитѣ инстинкти на властвуващата часть отъ буржуазията, развити отъ него, бѣше въвелъ десятъка върху земледѣлческитѣ

произведения. Самиятъ този данъкъ, а още повече злоупотрѣбяванията, които ставаха при събирането му, прѣдизвикваха голѣмо недоволство въ цѣлата земледѣлческа класа, особено въ едритѣ земледѣлци. Отъ друга страна, Нар. Събрание увеличи пжтната повиность на 10 лева. Това създаваше почва за една голѣма агитация противъ стамбуловския режимъ, която и използува опозицията противъ него. Почнаха се голѣми митинги противъ този режимъ, които все повече подигаха опозициония духъ въ недоволната буржуазия. Нейнитѣ прѣдставители се съединиха въ една обща опозиция и почнаха да издаватъ общъ опозиционенъ в. „Свободно Слово“, въ който сътрудничаха прѣдставители на всички буржуазни фракции: консерватори, либерали, прогресисти, демократи и дори „социалисти“. Опозицията ставаше все по-смѣла. Вънъ отъ София тя имаше органи като в. „Прогресъ“ и в. „Борба“, които все по-рѣзко критикуваха стамбуловския режимъ. При всичко това, обаче, послѣдниятъ надали тъй скоро и тъй лесно би падналъ, ако не сжществуваха и други силни фактори противъ него. Смѣлостьта на опозицията се обясняваше и съ факта, че тя се подържаше и насърдчаваше отъ двореца. Съединената около в. „Свободно Слово“ опозиция тогава се наричаше: *„Съединената опозиция на Н. Ц. Височество“*. Въ духовни връзки съ тази опозиция се намираха и редакциитѣ на в. „Прогресъ“ и в. „Борба“, които получаваха инструкции и подкрѣпа отъ нея. Дворецътъ отдавна вече искаше да се избави отъ Стамбулова, фактическиятъ господарь на България, обаче той бѣше свързанъ съ миналото на стамбуловския режимъ тъй тѣсно, че скжсването на връзкитѣ съ него не бѣше тъй лесно. Стамбуловъ имаше въ ржцѣтѣ си най-главната сила на днешната държава — войската. Изисквaше се едно общо възбуждане въ страната и въ сжщото врѣме отнемането отъ ржцѣтѣ на Стамбулова разпореждането му съ войската. Подклаждането на опозицията, отъ една страна, което неизбѣжно трѣбваше да тласка Стамбулова къмъ все по-голѣми беззакония и прѣстжпления и, слѣдователно, къмъ възбуждане страститѣ на гражданството, а отъ друга замѣстването на бившия военен министръ,

орждие на Стамбуловъ, съ воененъ министръ, орждие на двореца, не само подготви почвата за падането на Стамбуловъ, но и го ускори.

Обстоятелствата, при които падна Стамбуловъ, сж характерни. Дворецътъ прѣдизвика оставката на Стамбуловъ. Послѣдниятъ, както се вижда отъ поведението му, като не вѣрваше, че тя ще бжде приета, си я подалъ. Но Стамбуловъ се излъга. Тя не само биде приета, но тя прѣдизвика и истинското му згромолясване. Дворецътъ, както и опозицията, разбира се, това имено желаеше. За приемането оставката на Стамбуловъ отъ княза бѣше извѣстно още на 17 май. „Съединената опозиция", която се намираше въ най-близки връзки съ двореца, веднага разгласи за това. Знаеше това и Стамбуловъ, който на 18 май се опита да прѣдизвика митинги въ провинцията и единъ въ София за въ полза на не приемане оставката му. Но на 18 май едно многохилядно множество отъ „народа", — както описва свалянето на Стамбуловъ в. „Другарь" — на чело съ студентитѣ отъ Вишето училище и софийскитѣ социалисти, слѣдъ като осуети Стамбуловския митингъ, се яви прѣдъ двореца съ викове: „долу Стамбуловъ! долу тиранинътъ!" Тука стамбуловската полиция се опита да пръсне множеството, но срѣщу нея се яви войска, която не само защити гражданитѣ, но и пръсна полицията. Стамбуловъ бѣше вече сваленъ. Обаче „народътъ" още съ по-голѣма смѣлость „вика. . . та се цѣпи въздуха около палата!.." Но—разказва в. „Другарь" — „излѣзе най-сетнѣ военния министръ на балкона при отстраничното здание на двореца. Виковетѣ прѣстанаха. „Н. Ц. Височество чу вашето желание и ще испълни волята народна; той ви благодари и ви моли да не го безпокоите повече", каза военния министръ и виковетѣ: „да живѣе Н. Ц. Височество! да живѣе войската! долу тиранинътъ Стамбуловъ! Долу кръвожадната му полиция!" расклатиха изново въздуха и народа се оттѣгли въ градината". Така че, въ падането на Стамбуловъ най-голѣма роля игра дворецътъ. Той не само използува сжществуващето недоволство, но и го организира, за да затвърди своето положение. Че падането на Стамбуловъ се дължеше главно

на двореца, свидѣтелствува и фактътъ, че на другия день слѣдъ падането му князътъ получилъ много хиляди благодарителни телеграми.

Нѣма съмнѣние, че въ борбата противъ Стамбуловото управляване най-живо участие вземаха социалиститѣ. Тѣ се туряха на чело на митингитѣ, устройваха самостоятелно такива. Тѣхната смѣлость и готовность на жертви даваха куражъ и на буржуазната опозиция въ провинцията, макаръ тѣ, поне партиститѣ, да продължаваха да слѣдватъ своята обща тактика спрямо буржуазнитѣ партии изобщо и да отдѣляха себе си рѣзко като социалдемократическа партия и въ общитѣ митинги, въ които взимаха думата. Обаче, очевидно е, че падането на Стамбуловъ не на тѣхната борба се дължи, както не се дължи тя и на борбата на буржуазната опозиция. Изобщо, падането му не се дължи на нѣкаква „народна революция", нито дори на една сериозна борба. Но борбата на социалиститѣ съ стамбуловото управляване имаше много по-важно значение за самото социалистическо движение у насъ. Смѣлостьта, съ която се противопоставяха на Стамбуловия режимъ, накара и буржуазията и селската маса да измѣнятъ мнѣнието си и отношенията си къмъ тѣхъ. Вече погледнаха на тѣхъ като на сериозни и смѣли борци противъ единъ режимъ, който еднакво тѣжеше върху всички. Прѣдишното имъ мнѣние, като за една група младежи, които се увличатъ отъ „смѣшни утопии", и прѣдишното имъ прѣзрително и насмѣшливо отношение изведнажъ изчезнаха. Съ други думи, благодарение на рѣзкото имъ противопоставяне на Стамбуловия режимъ, социалистическото движение доби право на гражданство въ България. Обаче, слѣдъ падането на Стамбуловъ оцѣнката на борбата имъ отъ самитѣ социалисти не се спрѣ на това. Тѣ прѣоцѣниха нейното значение, и за това при новия режимъ слѣдъ 18 май 1894 година тѣ, въ видъ на *работническата социалдемократическа партия,* си помислиха, че тѣмъ се пада ржководството на „народа" и че тѣ сж такава обществена сила, която ще дирижира събитията въ тая страна, като забравяха, че тѣ, безъ работническо движение и безъ пазене на неговата

безправна рая. Първото и най-важното условие за премахването на това зло, за превъзпитанието, тъй да се каже, на нашия народъ, е *свободата*. Ето защо и сегашното правителство трѣбва да прѣдостави пълна свобода на събранията и митингитѣ, на мнѣнията и убѣжденията, на словото и печата. Нека да не се страхува отъ *шайкитѣ*, които падналитѣ тирани, нѣма съмнѣние, ще се помжчатъ да съживятъ, и поддържатъ съ краденитѣ милиони: народа ще съумѣе да се разправи съ тѣхъ, стига само да си покажатъ рогата". Въ броя отъ 10 юни сжщата година въ статията, подписана *Еврейновъ* (псевдомимъ), като се споменува, какъ бивши стамбуловисти бързаха да се присъединятъ къмъ новото правителство, четемъ слѣднето: „Нѣма съмнѣние, че всичко това е печално явление въ нашиятъ обществено политически животъ. Нѣма съмнѣние, че това е развратъ, и то развратъ, срѣшу който, ако се не взематъ о врѣме мѣрки, неможе да доведе народа ни до нищо друго освѣнъ до погибелъ. Какво би трѣбвало да се направи за избавлението обществото ни отъ тая зараза, ние ще поговоримъ другъ пжть. За сега ще споменемъ само, че и правителството, днешного, може да направи доста много нѣщо по това, ако има само желание". По-нататъкъ в. „Другарь" пише все въ сжщия духъ до самия конгресъ, и едвамъ въ броя отъ 16 юли 1894 г. срѣщаме статия, безъ подписъ, озаглавена: *„Да изтрѣзнеемъ!"*, въ която се разправя, че „народната партия" се състои отъ „новитѣ чорбаджии", отъ създаденитѣ отъ стамбуловското управление крадци.

Съвсѣмъ друго бѣше отношението на вѣстникъ „Работникъ" къмъ новото правителство и къмъ „народната партия". Трѣбва да се спомене, че този органъ на работническата социалдемократическа партия слѣдъ падането на Стамбуловъ, по рѣшение на Централния й Комитетъ, биде прѣнесенъ въ София. Но още прѣди да бжде прѣнесенъ отъ Търново, въ първия брой слѣдъ падането на Стамбулова, отъ 1 юни 1894 г. въ статията на Гавр. Георгиевъ, подъ заглавие: *„Побѣдата на социализма"*, четемъ: „Съ свалянето обаче на до-вчерашната тирания, дѣлото на социалиститѣ не се свърши. Ако тѣ въ името

на работното население, сж работили за свалянето на народно-либералната шайка, то това не бѣше за хубавитѣ очи на новитѣ „водители". Народа нѣма нужда отъ благозвучнитѣ декламации, които „демостеновцитѣ" на днешното правителство развиватъ въ митингитѣ и частнитѣ събрания". Слѣдъ прѣнасянето на в. „Работникъ" въ София, въ броя отъ 2 юли 1894, сжщиятъ Г. Георгиевъ пише статията: *„Народната партия"*, въ която, слѣдъ като се казва, какъ социалиститѣ схващатъ положението, оставено отъ Стамболовъ, и какви искания прѣдявяватъ при първитѣ стжпки въ новото положение, четемъ: „Но въ това вий не се ангажирвате и пѣснитѣ ви противъ стамболовщината си оставатъ само „пѣсни на гладенъ стомахъ". И въ тоя случай вий оставате съ праздни ржцѣ работното население, което привличате въ свойтѣ редове; вий оставяте на другитѣ партии да направятъ това, което не можете да направите. — И така, ний сме опозиция на днешното правителство. Ний сме прѣдставители на работническата класса; тази класса не може да очаква сериозни подобрѣния отъ това правителство, което излиза изъ срѣдата на нейнитѣ господари. Ако гледаме декларациитѣ, правителството на народната партия, което си остава едно умѣрено-*либерално* правителство, но което не ще се забави да *стане консервативно*, ако се ограничи само съ своята „честность", „законость" и нищожнитѣ полумѣрки. Ний сме и противъ едното и противъ другото".

Както виждаме, въ двата органа на работническата социалдемократическа партия господствуватъ двѣ съвсѣмъ различни отношения къмъ създаденото положение слѣдъ падането на Стамбуловъ. Тия двѣ отношения, безъ съмнѣние, произтичаха отъ двѣ различни гледища и различни тактики, които дѣлѣха социалиститѣ по-рано. Отъ друга страна, очевидно бѣше, че прѣдстояха избори за Народно Събрание. Бѣше ясно, че новото правителство по никой начинъ не можеше да не разтури Стамбуловото Народно Събрание. Но прѣдъ видъ на това прѣдъ работническата соц.-демократическа партия стоеше въпросътъ: каква трѣбва да бжде избирателната ѝ тактита? Споредъ *съглашението*, възъ основа на което стана съединението на „българската

социалдемократическа партия“ и „българския социалдемократически съюзъ,“ въпросътъ за участието на работническата социалдемократическа партия въ изборитѣ бѣше прѣдрѣшенъ. Но споредъ сѫщото съглашение, въпросътъ: гдѣ кога и какъ да се взима участие въ тѣхъ? — трѣбваше да го рѣши прѣдстоящиятъ конгресъ. Но очевидно бѣше, че за виднитѣ прѣдставители на социализма и въ двѣтѣ бивши организации, особено за ония отъ съюза и за Н. Габровски, избирателната тактика на бившата партия не се харесваше. Името, което добиха социалиститѣ всрѣдъ масата, главно селската, съ борбата си противъ Стамбуловото управление, и прѣувеличаването на своята социалистическа сила, караха, безъ съмнѣние, още повече казанитѣ прѣдставители на социализма да измѣнятъ окончателно избирателната тактика на партията. Додѣто прѣди на избирателната борба се гледаше като на срѣдство за агитация между работницитѣ, за събуждане на тѣхното класово съзнание и организирането имъ, сега вече това съвсѣмъ се забрави. Сега вече главно желание бѣше да се избератъ безъ друго и социалисти за прѣдстоящето Народно Събрание. Но понеже това не можеше да се постигне въ градоветѣ и чрѣзъ работническата класа, а отъ друга страна, понеже селската маса имаше друго мнѣние за социалиститѣ, като борци, които сѫ пострадали за „неговото добро“ и за „избавянето ѝ отъ разврата“, останалъ отъ Стамбуловъ, то естествено, зарѣзваха се градоветѣ и всичкото внимание се съсрѣдоточаваше въ селата. При всичко това, обаче, бѣше тъй сѫщо ясно, че социалиститѣ сами, съ своя авторитетъ само, или само съ авторитета на работническата социалдемократическа партия не ще могатъ да бѫдатъ избрани и въ селата. Поради това трѣбваше да се избере такава избирателна тактика, която ще доведе до желания резултатъ. Но прѣди да се събере първиятъ конгресъ на работническата социалдемократическа партия за нѣкои отъ членоветѣ на централното ѝ управление, като за Н. Габровски и Я. Сакѫзовъ, въпросътъ практически се оказа разрѣшенъ, а имено чрѣзъ компромиситѣ. Н. Габровски, веднага слѣдъ падането на Стамбуловъ побърза да провъзгласи за „другарь“ кмета на голѣмото село Мусина,

който никога не е билъ социалистъ и членъ на партията, до тогава демократъ каравелистъ, сетнѣ народнякъ, но влияетеленъ тогава въ Мусина и околнитѣ търновски села. Сакжзовъ, както ще видимъ, въпрѣки конгресни рѣшения и партийна програма, бърза да устрои *„окржженъ комитетъ“* отъ околнитѣ села, който да „ржководи политическата борба“ въ шуменския окржгъ.

3. Първиятъ конгресъ на работническата социалдемократическа партия.

При горѣказанитѣ обстоятелства събра се, на 3 юли 1894 година, първиятъ конгресъ на *работническата социалдемократическа партия.* Интересно е, че този конгресъ прѣдставляваше една смѣсица отъ делегати на партийни групи и дружини и на работнически дружества, които не съставляваха часть отъ партията. Изобщо, съставътъ на конгреса бѣше много произволенъ, понеже нѣмаше установено, колко делегати могатъ партийнитѣ групи и дружини, както и участвуващитѣ въ конгреса работнически дружества, да пратятъ. Поради това се получи една твърдѣ голѣма несъразмѣрность въ прѣдставителството на първия коигресъ. София и близкитѣ около нея градове надѣляваха по числото на прѣдставителитѣ въ този конгресъ другитѣ мѣста. Въ всѣки случай ржководителитѣ на бившия съюзъ, било за да иматъ надмощие въ рѣшенията на конгреса, било за да се прѣдставятъ силни прѣдъ партията, се погрижиха да се явятъ на конгреса възможно най-много тѣхни съчувственици. Отъ друга страна, *въ първия конгресъ на работническата социалдемократическа партия* студентитѣ и изобщо „интелигенцията“ заемаха първо мѣсто. Този съставъ на конгреса, естествено, не можеше да остане безъ влияние върху неговитѣ дѣла.

Макаръ съединението на партиститѣ и съюзиститѣ да стана върху опрѣдѣлени условия и да се посрѣщна безъ всѣкакви протести отъ двѣтѣ страни, обаче, бѣше очевидно, че на този пръвъ конгресъ ще се сблъскатъ противоположнитѣ възгледи, които ги раздѣляха до тогава.

Първиятъ въпросъ, който трѣбваше да рѣши този конгресъ, бѣше въпросътъ за тактиката въ прѣдстоящитѣ избори. За бившитѣ съюзисти нуждно бѣше да се вземе едно рѣшение по този въпросъ, който да не ги „обвързва“ никакъ прѣзъ прѣдстоящитѣ избори, или което ще дава възможность лесно да минатъ прѣзъ „обвързкитѣ“ къмъ компромиситѣ. Бившитѣ партисти, напротивъ, искаха да се запази опрѣдѣлената отъ извьднредния имъ конгресъ въ Търново тактика. Но като имаха прѣдъ видъ съставътъна конгреса, тѣ подигнаха единъ въпросъ, дебатитѣ по който станаха не само много бурни, но и опасни за единството въ партията. Този въпросъ бѣше въпроса за гласуването при рѣшенията на конгреса. Бившитѣ съюзисти защищаваха гласуването да става по делегати; партиститѣ, напротивъ, подържаха гласуването по групи или дружини. Гласуването по делегати сигурно даваше надмощие въ конгреса на делегатитѣ отъ София и на ония отъ близкитѣ до нея мѣста. Гласоветѣ само на тия делегати можеха да прѣдрѣшаватъ всички въпроси въ полза на възгледитѣ на едната страна, защото тѣ бѣха все съчувственици на бившитѣ съюзисти. Другата страна би останала винаги въ малцинство, понеже нейнитѣ дружини, като отдалечени отъ София, бѣха прѣдставлявани много слабо. Слѣдъ много бурни дебати, въ които изпъкна всичкото старо недовѣрие между делегатитѣ на двѣтѣ страни, конгресътъ взе едно срѣдно рѣшение: по принципъ призна, че гласуването трѣбва да става по делегати, а не по групи, но прѣдъ видъ на това, че въ първиятъ конгресъ несъразмѣрно сж прѣдставени групитѣ и дружествата, прие само за него гласуването по групи.

Рѣшението на въпроса за гласуването прѣдрѣши до извѣстна степень и другия трънливъ въпросъ за тактиката на работническата социалдемократическа партия въ прѣдстоящитѣ законодателни избори. Дебатитѣ по тоя въпросъ не бѣха тъй бурни, както по въпроса за гласуването, обаче не минаха безъ горѣщи спрѣчквания. Тука, наистина, се срѣщнаха двѣтѣ прѣдишни принципиално различни възгледи и разбирания задачитѣ на социалдемократическата партия, които раздѣлиха социалиститѣ на два лагера. Но,

както по-горѣ видѣхме, нѣкои отъ виднитѣ социалисти отъ двѣтѣ страни отдавна прѣди конгреса на практика прѣдрѣшиха въпроса, и поради това конгресътъ трѣбваше да вземе такова рѣшение по въпроса, каквото взе, една компромисчийска резолюция. Резолюцията, прочее, е слѣдната:

„Участие въ изборитѣ. *1. Конгресътъ приема съ грѫмки рѫкоплѣскания, че никѫдѣ по никой начинъ членоветѣ на работническата социалдемократическа партия не могатъ да влизатъ въ никакво съглашение съ никакъвъ стамболистъ.*

2. Никакви компромиси не се допущатъ нито съ нѣкаква партия, нито съ отдѣлии личности.

3. Съглашения могатъ да се правятъ само съ извѣстни, честни и прогресивни лица и то като се разбира думата „съглашение“ въ тая смисъль, че могатъ да се допущатъ въ нашата листа кандидатуритѣ на „честнитѣ“ личности, а не нашата кандидатура да се поставя въ чужда листа.

Забѣлѣжка. *Нашитѣ другари трѣбва да работятъ осторожно при агитацията прѣзъ врѣме на изборитѣ, за да не влѣзатъ въ противорѣчие съ принципитѣ на социализма. Тѣ не бива да излизятъ само като „добри хора“, а като социалъ-демократи“.*

Очевиденъ е компромисчийскиятъ, опортюнистическиятъ характеръ на тази резолюция. Първата точка отъ нея е съвсѣмъ излишна, понеже се съдържа въ 2 и 3 точки. Въ втората точка не се допущатъ никакви компромиси нито съ партии, нито съ личности, но третята точка унищожава втората, понеже ясно е, че се допускатъ компромиси съ „честни и прогресивни лица“, съ тази само разлика, че думата „компромисъ“ се замѣстя съ думата „съглашение“. Истина е, че при разискванията по тази резолюция правѣше се една тънка разлика между думитѣ „компромисъ“ и „съглашение“. Подъ „компромисъ“ се разбираше отстѫпване отъ програмата, а подъ „съглашение“ се разбираше споразумѣние за общо дѣйствие, безъ отстѫпване отъ програмата. Очевидно, въ разисканията върху съдържането на тѣзи двѣ думи имаше голѣма

софистика, която прикриваше желанието да се омаловажи втората точка на резолюцията и да се даде възможность за компромиси, които запрѣщаваше тя. Поради това, слѣдъ дълги разисквания, въ които бившитѣ партисти справедливо виждаха въ третята точка заобикаляне на втората, прие се тя съ пояснението, какво се разбира подъ думата „съглашение". Нѣма съмнѣние, че и „пояснението" не унищожи компромисчийския характеръ на резолюцията. Очевидно е, че думитѣ: *могатъ да се допущатъ въ нашата листа кандидатуритѣ на „честнитѣ" личности, а не нашата кандидатура да се поставя въ чужда листа,* съ нищо не обвързваше соцалистическитѣ кандидати, склонни къмъ компрописи, стига да бждатъ избрани за депутати. Влизането на единъ „социалистъ" и на една „честна личность" въ една и сжща листа никакъ не може да покаже, кой въ коя листа е влѣзалъ — дали „честната личность" е влѣзла въ листата на „социалиста" или пъкъ послѣдниятъ е влѣзалъ въ листата на първата. Прѣдъ видъ на това, бившитѣ партисти настояха да се прибави и „забѣлѣжката" къмъ резолюцията. Обаче, и тя не „обвързваше" съ нищо „политицитѣ" въ партията. Тамъ, дѣто самата партия се състои отъ личности, които се ржководятъ не отъ „политиката" на партията, а отъ своя лична „политика" и тя по самия си съставъ се състои и се ржководи отъ такива „политици", всички „обвързвания" съ конгресни резолюции сж безплодни. И наистина, както ще видимъ, „политицитѣ" въ партията въпрѣки всички резолюции, си вършиха своя „политика", безъ да искатъ да знаятъ за партийна „политика", или по-вѣрно, тѣхната лична политика се явява партийна.

Колкото конгресъсъ и да се мжчеше да „обвърже" партийнитѣ „политици" съ приведената резолюция, той не можа да прѣдпази партията отъ отклоненията ѝ въ партийната тактика. По-нататъкъ ще видимъ, къмъ какво приведе „политицитѣ" и цѣлата партия тази резолюция. Обаче, не само тя посочваше на отклоненията, които създаде първиятъ конгресъ на работническата социалъ-демократическа партия. И ако тази резолюция изтъква борбата въ конгреса на двѣтѣ течения въ послѣднята, то

другитѣ резолюции говорятъ за сѫщата борба и за сѫщитѣ отклонения въ нея. И наистина, въпросътъ, напримѣръ, за отношенията на работническата социалъ-демократическа партия къмъ „дрѣбнитѣ производители", т. е. къмъ дребнитѣ селски и градски собственици, земедѣлцитѣ и занаятчиитѣ, трѣбваше да бѫде ясенъ безъ особени, специални изучвания и свѣдения. Отношенията на соц. демокрация къмъ класата „дрѣбни производители" произтичатъ отъ основнитѣ ѝ принципиални възгледи, и поради това за нея не може да става дума за опрѣдѣляне отъ единъ нейнъ конгресъ тѣзи отношения. Обаче за работническата социалъ-демократическа партия въ България, или по-вѣрно, за нейния пръвъ конгресъ и главно за неговитѣ делегати прѣзъ 1894 година това отношение не е било ясно! Впрочемъ, за рѫководителитѣ на бившия съюзъ въпросътъ за отношението на работническата социалдемократическа партия къмъ „дрѣбнитѣ производители" наистина не бѣше ясно, или по-вѣрно, тѣ, особено Я. Сакѫзовъ и С. Мутафовъ, този въпросъ никакъ не можаха да го схванатъ въ свързка съ Марксовия революционенъ социализмъ. Тѣ тогава говорѣха за едно минаване къмъ социализма не чрѣзъ капиталистическото развитие, а чрѣзъ кооперативното сдружаване на „дрѣбнитѣ производители". Но имаше на дъното на тѣхната психология и друго. Отъ работническата класа тѣ не можаха да очакватъ успѣхъ въ прѣдстоящитѣ избори, когато „дрѣбнитѣ производители" съставляваха главна избирателна маса за всички партии. За бившитѣ съюзисти, както, впрочемъ, и за нѣкои отъ бившитѣ партисти, бѣше важно да се констатира отъ първия конгресъ на работническата социалдемократическа партия, че главниятъ избирателенъ елементъ, на който трѣбва да бѫде насочена агитацията ѝ, сѫ „дрѣбнитѣ производители". Не само това, но първиятъ конгресъ на работническата социалдемократическа партия трѣбваше да санкционира *свободата на агитаторитѣ* ѝ между тази избирателна маса. И тука, разбира се, въ първия конгресъ на партията се сблъскаха двѣтѣ принципиални различия, които дѣлѣха дотогава социалиститѣ. При общото желание да се запази достигнатото единство на социалистическитѣ сили въ България

подъ името „работническа социалдемократическа партия“, естествено, и този сблъсъкъ трѣбваше да се свърши съ примирителна резолюция. Конгресътъ прие слѣднята резолюция:

„Отношението на партията къмъ дрѣбнитѣ производители. *Предъ видъ на важностьта на въпроса и отсжтствието на достатъчни данни и свѣдения, които трѣбва да легнатъ въ основата на неговото разрѣшение,*

Конгресътъ отлага разисканията по тоя въпросъ до идущия конгресъ, като приканва всички другари и социалъ-демократическата преса да се заловятъ съ сериозното му изучване.

Но като се вземе предъ видъ закъснѣлостьта на нашитѣ економически условия, които не позволяватъ на нашитѣ агитатори да игнорираръ обществената класа на дрѣбнитѣ производители въ предстоящитѣ избори,

Конгресътъ рѣшава: агитаторитѣ се оставятъ свободни въ своята агитация, като не допущатъ ни най-малко противорѣчия съ началата, върху които почива Работническата Социалъ-Демократическа Партия.

Забѣлѣжка. *Исключава се всѣки членъ отъ Партията, който излѣзе съ печатна программа, различна отъ приетата на* Конгреса *програма на Партията“.*

Много е ясно. И въ тази резолюция ние се срѣщаме съ сжщия опортюнизмъ, който видѣхме въ горѣпомѣстната. Като се прикрива задъ „важностьта на въпроса“ и липсата „на достатъчни данни и свѣдения“ по него, като отлага неговото рѣшение за въ бждаще, слѣдь „сериозното му изучване“ и като изтъква, че условията не позволяватъ на нашитѣ агитатори да игнорираръ „обществената класса на дрѣбнитѣ проиводители въ прѣдстоящитѣ избори“, конгресътъ оставя *агитаторитѣ свободни въ своята агитация.* Това имено и нужно бѣше на партийнитѣ „агитатори“. По такъвъ начинъ и въ тази резолюция се прокарватъ възгледитѣ на бившия съюзъ, които възгледи явно

сж противъ възгледитѣ и тактиката на работническата социалдемократическа партия. Прибавката къмъ тази резолюция, а имено: *като не допущатъ ни най-малко противорѣчия съ началата, върху които почива Работническата Социалъ-Демократическа партия*", и забѣлѣжката къмъ нея бѣха една отстжпка прѣдъ възгледитѣ и тактиката, които защищаваха прѣдставителитѣ на бившата „българска социалдемократическа партия". Обаче, ясно е, че за опортюнизма, който господствуваше въ първия конгресъ и който се загнѣздяше въ работническата социалдемократическата партия, тѣзи прибавки и забѣлѣжки нѣмаха абсолютно никакво значение; опортюнизмътъ никакъ не се чувствуваше стѣсненъ отъ тѣхъ.

Слѣдъ приемането на току-що цитираната резолюция, съ която се дава свобода на агитаторитѣ въ тѣхната агитация между „обществената класа на дрѣбнитѣ производители", на първия конгресъ оставаше да приеме и една резолюлия, съ която да унищожи и приетата отъ конгреса програма, и по такъвъ начинъ *работническата социалдемократическа партия* да прѣобърне въ една вулгарна дребно-буржуазна партия. Такава резолюция той вече можеше да вземе безъ особени усилия. И той я взе. Тя носи заглавието: *„Въпросътъ за намаление на държавния бюджетъ"* и гласи слѣднето:

„Конгресътъ,

Като взема прѣдъ видъ голѣмата важность за населението отъ намалението на държавнитѣ разходи,

Рѣши: прессата на партията, както и отдѣлнитѣ агитатори, да обрѣщатъ най-сериозно внимание върху нуждата отъ намаление до възможность на държавнитѣ разходи, като се сниматъ прогресивно, съразмѣрно съ дохода, заплатитѣ на всички изборни и държавни чиновници, като се намали числото на чиновническия персоналъ, като се унищожи сегашния законъ за пенсиитѣ на чиновницитѣ и т. н."

При разискването на тази резолюция изпъкнаха нови принципиални различия между прѣдставителитѣ на бившата

партия и ония на бившия съюзъ. Тѣзи различия се касаеха до разбирането програмата на партията. Оказа се, че бившитѣ управители на съюза разбираха, че исканото намаление на държавнитѣ разходи, което фигурираше въ приведената резолюция, съставлява часть отъ програмнитѣ искания на партията и че смисълътъ на това намаление билъ въ намалението данъчния товаръ на „дрѣбнитѣ производители", което пъкъ щѣло да повдигне консумативнитѣ имъ способности, или, както друго-яче се изразяваха тогава, то не щѣло да ги спаси отъ пропадане като съсловие, но щѣло да подигне потрѣбителнитѣ способности като на отдѣлни човѣци и по такъвъ начинъ щѣло да създаде по-издигнати личности като граждани. Затова тѣ подържаха, макаръ още и въ неопрѣдѣлена форма, разчленяването програмата на партията до най-голѣми подробности и вмъкването въ нея на такива искания, като тѣзи въ цитираната резолюция. Това разбиране програмата на работническата социалдемократическа партия у останалитѣ въ нея ржководители на бившия съюзъ, като Я. Сакжзовъ, по-сетнѣ изпъква въ по-ясна форма, но въ сжщностьта си остана сжщото. Но бившитѣ ржководители на партията, които участвуваха въ конгреса, съ исключение на Н. Габровски, на такова разбиране програмата на работническата социалдемократическа партия се противопостави съ всички сили. Тѣ противопоставиха възгледа, че съ развитието и разцъвтяването на индустрията днешната държава все повече ще увеличава заплатитѣ на чиновницитѣ си и че програмата на работническата социалдемократическа партия не се състои въ намаляването на чиновнишкитѣ заплати, както иска резолюцията, а въ прокарването на ония точки отъ минималната програма, които направо засѣгатъ самата данъчна система и оная система на административното, сждебното и военото управляване, което сжществува днесъ. Това бѣха два диаметрално противоположни възгледи, отъ които единиятъ нѣмаше нищо общо съ социалистическата мисъль, прѣдставляваше възгледъ на дребно-буржуазни, вулгарни демократи, другиятъ, напротивъ, произтичаше отъ социалистическото разбиране характера и задачитѣ на работническата социалдемократическа партия. Но въпросътъ за програмата на партията,

подигнатъ въ свръзка съ тази резолюция се оказа съвсѣмъ новъ за голѣмото мнозинство делегати на конгреса, и бивши партисти и бивши съюзисти. Като имаме при това прѣдъ видъ желанието на това мнозинство да има работническата социалдемократическа партия безъ друго свои народни прѣдставители въ Народното Събрание, лесно ще си обяснимъ, защо е била приета отъ първия конгресъ такава една резолюция, която явно суспендираше приетата програма на партията. Прочее, очевидно е, какъ работническата социалдемократическа партия още отъ първия ѝ конгресъ тръгна по наклонната плоскость, която можеше да я доведе само тамъ, дѣто бѣше стигнала тя, и какъ рѣшенията на сѫщия конгресъ изтъкнаха въ зародишъ бѫдащитѣ ѝ борби, отъ които трѣбваше или да се погребе като социалдемократическа партия, или да се повърне къмъ своитѣ принципи и произтекащитѣ отъ тѣхъ свои задачи, като дѣйствителна работническа социалистическа или социалдемократическа партия.

Забѣлѣжително явление въ *първия конгресъ* на *работническата социалдемократическа партия* съставляваше това, че абсолютно се забрави пролетариата, работническата класа и значението на избирателната борба за нейното възпитаване. Нито една резолюция конгресътъ не взе за участието на партията въ градоветѣ и за апелъ къмъ работницитѣ въ тѣхъ за участието имъ въ прѣдстоящитѣ избори. На опититѣ да се обърне внимание главно на градоветѣ се изтъкваше „закъснѣлостьта на нашитѣ економически условия“, че въ градоветѣ за дълго врѣме не ще можемъ да имаме успѣхъ и че безъ „дрѣбнитѣ производители“ нищо не може да се направи. По такъвъ начинъ конгресътъ не взема нито една резолюция отъ този родъ. Но затова пъкъ той съ готовность възнагради студентитѣ, които взеха толкова живо участие въ неговитѣ работи, съ особена резолюция за *„свободата на студентитѣ“*, която гласи:

„Конгресътъ,

Като се изказва за най-широка свобода на студентитѣ въ исповѣдванието на своитѣ убѣждения, е готовъ да протестира най-енергично противъ всѣко насилие на свободата имъ“.

Въ първия конгресъ на работническата социалдемократическа партия се приеха организационния уставъ и програмата на партията. И тука ние се срѣщаме съ сѫщия опортюнизмъ, който видѣхме въ всичкитѣ дѣла на конгреса. Организационниятъ уставъ, приетъ отъ първия конгресъ, съ извѣстни измѣнения, е сѫщиятъ, който имаше партията прѣди съединението, но този приетъ отъ конгреса даваше много по-голѣмъ просторъ за *свободния* съставъ на партията. Приетата отъ конгреса програма бѣше почти сѫщата оная, която имаше бившата партия съ извѣстни на гледъ нищожни измѣнения въ минималнитѣ искания, но въ сѫщность твърдѣ важни. Въ тази програма, намѣсто категоричностьта и опрѣдѣлеността, които сѫществуваха въ прѣдишната, вмъкнатъ е опортюнизмътъ. Той се изразява въ „постепеностьта“ на исканията: „постепено намаление постояната войска“, „постепено унищожение на всички прями косвени налози и мита“, „постепено отдаване сѫдилищата въ рѫцѣтѣ на народа“ и т. н., и, най-сетнѣ, вмъкнатъ е единъ чуденъ членъ въ нея, чл. 11, който гласи: „Запрѣщение чрѣзъ законъ фалшификацията на питиета и съѣстнитѣ припаси!“ Като имаме прѣдъ видъ взетитѣ отъ конгреса резолюции, които приведохъ, лесно ще си обяснимъ, какъ е приета тази програма. Ясно е, че при приемането ѝ конгресътъ се рѫководеше отъ мотива да се прѣдстави работническата социалъ-демократическа партия прѣдъ буржуазията, а главно прѣдъ „дрѣбнитѣ производители“, за една партия, която не си туря само крайни цѣли и искания, а и практически, които при това „постепено“, а не изведнажъ, мисли да ги прокара.

Слѣдъ всичко горѣказано лесно се разбира, защо първиятъ конгресъ на работническата соц.-демократическа партия никакъ не се занима съ партийната печатна пропаганда, съ партийния печатъ. Бившата социалдемократическа партия издаваше за пропаганда идеитѣ на научния социализмъ „Социалдемократическа библиотека“, която броеше вече редъ много цѣнни брошури за разпространение социалистическитѣ идеи между работницитѣ и за запознаването имъ съ раб. движение въ другитѣ страни. Библиотеката се издаваше отъ Общия Съвѣтъ на партията. Така че, партийната

брошурна пропаганда до съединението на партията съ съюза, заемаше най-голѣми грижи на Общия ѝ Съвѣтъ и затова тя бѣше приспособена къмъ тогавашнитѣ партийни нужди, а поради това бѣше планомѣрна и систематична. Очевидно е, че една социалдемократическа партия безъ планомѣрна и систематична пропаганда срѣди работницитѣ не изпълнява своята прѣка задача. Но имено за тази своя задача първиятъ конгресъ на работническата социалъ-демократическа партия нито и помисли. Тогава на такива важни партийни задачи не се обръщаше внимание; съвсѣмъ друго поглъщаше вниманието тогава, а имено, какъ въ прѣдстоящитѣ законодателни избори да се привлѣче „народа", за да гласува за кандидатитѣ на партията. Това ново направление въ социалистическото движение господствува слѣдъ това още дълго врѣме. Но поради всичко това, брошурната партийна пропаганда съвсѣмъ се занемари отъ партията; тя, естествено, остана върху частната инициатива на желающитѣ да издаватъ *социалистически* брошури и книги партийни и непартийни членове. Очевидно е, че тя не можеше да бжде нито планомѣрна, нито систематическа, а случайна и затова много малко задоволяваща дѣйствителнитѣ нужди на партийната пропаганда. Впрочемъ, и тя се явяваше такава сжщо разхвърляна и случайна, каквато стана самата общопартийна дѣйность разхвърляна и непланомѣрна. Независимо отъ това, но първиятъ конгресъ на работническата социалдемократическа партия не се занима и съ въпроса за периодическия партиенъ печатъ. Партията имаше слѣдъ съединението два партийни вѣстника и едно партийно списание. Тя остави и тритѣ тѣзи печатни органи да продължаватъ, като в. „Работникъ" го смѣташе за ржководенъ обществено-политически органъ, а в. „Другарь" специаленъ за работницитѣ. За конгреса не сжществуваше въпросътъ: може ли партията да издържа два печатни органа, а съ списанието три органа? И защо е специаленъ „обществено-политически" вѣстникъ и специаленъ работнически? При онова прѣувеличаване силитѣ и значението на партията и при онова забъркване на задачитѣ, което се получи слѣдъ падането на Стамбуловъ и въ първия конгресъ, такива въпроси бѣха далечъ отъ главитѣ на

мнозинството отъ участвуващитѣ въ него. Съ това се обяснява и рѣшението му, да има трима платени редактори за двата партийни вѣстника, на едни по 200 лева, а на други по 150 лева мѣсечно, когато партията не разполагаше абсолютно съ никакви срѣдства, а отъ абонаменти много мжчно можеше да се очакватъ такива приходи, отъ които да могатъ да се покриватъ такива голѣми разходи. Естествено е, че слѣдствията отъ такива рѣшения трѣбваше много скоро да се почувствуватъ. Макаръ вѣстницитѣ и да продължаваха да се печататъ на кредитъ, съ дългове, но нѣмаше срѣдства за издържането на единъ редакторъ, а камо ли на трима; при това печатането съ дългове не можеше да се продължава за дълго. Поради всичко това, отъ една страна, нѣкои отъ редакторитѣ трѣбваше да напуснатъ редакторството и да търсятъ другадѣ прѣхрана, а централниятъ комитетъ биде принуденъ да спрѣ и двата вѣстника, за да почне единъ вѣстникъ подъ името „Социалистъ“. Но и тука централниятъ комитетъ, като схвана безсмисленностьта на два отдѣлни съ специално прѣдназначение партийни вѣстника, не схвана дѣйствителната сила на партията и поради това той рѣши „Социалистъ“ да го издава *два пжти* на седмицата. Ако той бѣше ималъ по-друго прѣдставление за силата на партията, а главно за прѣкитѣ ѝ задачи, щѣше да види, че за нея стигаше единъ седмиченъ вѣстникъ. Ние ще видимъ, колко работническата социалдемократическа партия се лута и въ това отношение, додѣто дѣйствително дойде до съзнание на своитѣ сили и своитѣ прѣки задачи.

ГЛАВА ВТОРА.

Отъ първия до четвъртия конгресъ.

1. Слѣдъ първия конгресъ.

Ако опортюнизмътъ намѣри такова голѣмо гостоприемство въ първия конгресъ на работническата социалдемократическа партия, то можемъ да си прѣдставимъ, какво е било на практика, въ самия жнвотъ. Трѣбва да си припомнимъ думитѣ на Н. Габровски за едно „по-широко" и много по-важно *съединение на социализма съ цѣлия угнетенъ народъ*". И дѣйствително, слѣдъ първия конгресъ и слѣдъ приетитѣ отъ него резолюции се започна все „по-широко съединение на социализма съ цѣлия угнетенъ народъ", т. е. едно все „по-широко" изгубване на социализма всрѣдъ народа или все по-широкото му прѣобръщане въ единъ селски и дребнобуржуазенъ радикалъ-социализмъ. Веднага, щомъ се дигна в. „Работникъ" отъ Търново, Н. Габровски почна да издава свой вѣстникъ подъ името: „*Народенъ Гласъ*", листъ „за агитация", който посетнѣ го прѣименува въ в. „*Освобождение*". Прѣдполагаше се, че той съ своя вѣстникь ще води социалистическа борба и агитация, обаче, оказа се, че неговата „борба и агитация" бѣше толкова „широка", щото социалистическиятъ имъ характеръ съвсѣмъ се не виждаше. Въ бр. 40 на в. „Работникъ", год. II, отъ 1 септември, въ отдѣла „*Дневникъ*", четемъ по поводъ в. „Народенъ Гласъ" слѣднята бѣлѣжка: „*Желателни нѣща*. Ний прочетохме послѣдния брой отъ в. *Народенъ Гласъ*. Най-сетнѣ той прие своя ясенъ социалистически характеръ, какъвто по-

добава на нашия другарь Н. Габровски. Тоя характеръ бѣше твърдѣ много затъмненъ въ всичкитѣ прѣдишни броеве. Ний знаемъ, че нашия другарь издава вѣстникъ за борба и агитация, но тая борба се водеше на твърдѣ посрѣдственна почва. Види се, че трѣбваше да се влези въ пъленъ конфликтъ съ разни Момчевци и Гайдовци, достойни наслѣдници на Халачева, за да се рѣши нашия другарь ясно да развие социалистическото знаме, та и направенитѣ лоши впечатления между социалистическитѣ срѣди да се поизгладятъ малко. Но при все това малко необяснимо остава, защо *Народенъ Гласъ* именува наши „общи приятели“ нѣкои познати намъ търновски граждани, като каравелисти и радикали? Дали и социалиститѣ трѣбва да подражаватъ на другитѣ партии, които прибѣгватъ до всевъзможни компромиси, за да иматъ успѣхъ?“ Както се вижда отъ тази забѣлѣжка на в. „Работникъ“, Н. Габровски бѣше забравилъ за социализма, или по-вѣрно, социализмътъ у него бѣше взелъ още прѣзъ 1894 год. образа на дребно-буржуазенъ радикалъ-социализмъ, или, както той се изразяваше, на социализмъ на търновскитѣ „прѣстилки“, т. е. на търновскитѣ бакали и занаятчии. Бѣлѣжката иска да смѣкчи лошото впечатление отъ опортюнистическата тактика на Н. Габровски, като казва, че „най-сетнѣ“ вѣстникътъ му взелъ „ясенъ социалистически характеръ“, но истината бѣше тамъ, че Н. Габровски все повече нахлътваше въ опортюнизма и въ компромиси съ „общитѣ приятели“, благодарение на които той и се избираше въ селата въ търновско. Неговата „борба и агитация“ въ селата нѣмаше и не можеше да има нищо общо съ научния социализмъ. „Борбата и агитацията“ на Н. Габровски се свеждаше на единъ дребно-буржуазенъ радикализмъ. Нѣщо повече даже: Н. Габровски водѣше една „борба и агитация“ съвършено независима отъ каквито и да било партийна програма и тактика; той си създаде своя програма, която ѝ публикува въ своя вѣстникъ. Въ сѫщия брой на в. „Работникъ“ на другата му страница четемъ по поводъ на това слѣднята бѣлѣжка: „*Законодателнитѣ избори* наближаватъ и всичкитѣ наши буржуазни партии сѫ тръгнали да лъжатъ населението. Ний трѣбва

да дадемъ най-широка гласность на нашата программа. Другаритѣ ни могатъ даже да я напечататъ въ отдѣлни листове и да я пръскатъ между народа. Вѣрваме така сѫщо, че тя ще бѫде напечатана и въ в. *Народенъ Гласъ*, тъй като обнародваната му програма въ 1 брой не е оная, която се изработи въ 1-й конгресъ на Р. с. демократическа партия". Това подканене отъ страна на в. „Работникъ" къмъ Н. Габровски е направено на 1 септември, т. е. два мѣсеца слѣдъ партийния конгресъ и 10 деня прѣдъ изборитѣ. Това показва, че до тази дата *Народенъ Гласъ* нито е помислилъ да печати програмата на работническата социалдемократическа партия, членъ на която той бѣше и отъ името на която говорѣше. Очевидно бѣше, че него никакъ не обвързваше партийната програма, която, впрочемъ, самиятъ първи конгресъ съ своитѣ резолюции суспендира.

Впрочемъ, грѣхътъ бѣше не само на Н. Габровски. Въ сѫщата посока дѣйствуваха и други видни „социалисти". Това, което ставаше въ Търновско и чрѣзъ частенъ органъ на Н. Габровски, сѫщото и даже нѣщо повече се вършеше въ Шуменско, въ една отъ околиитѣ на което, а именно въ ново-пазарска околия, се кандидатираше Я. Сакѫзовъ, членъ на централния комитетъ на работническата социалдемократическа партия. Въ партийния в. „Другарь" бр. 43, стр. 3, една седмица слѣдъ първия конгресъ, срѣщаме напечатана една програма, която е съвсѣмъ различна отъ програмата, приета на конгреса. Тя е напечатана подъ заглавието: *„Какво искатъ шуменци?"* Тази програма е придружена съ слѣднитѣ пояснения отъ страна на редакцията, или по-право на Я. Сакѫзовъ: „На 5 юний населението на гр. Шуменъ и делегати отъ околиитѣ бѣха се събрали на митингъ за да избератъ **Окрѫженъ Комитетъ**, който ще рѫководи политическата борба на населението отъ окрѫга. По този случай хората, които до сега стояха на чело на движението, смѣтаха за необходимо да излѣзатъ съ една **программа** политическа и економическа. Слѣдватъ подиръ това точкитѣ на програмата, между които и такива, които влизатъ въ партийната програма, но и такива, като тѣзи: „VIII. Създаване широки и леко-достѫпни кредитни учреждения за земледѣл. и занаят.

— X. Покровителствена митническа система, митнически съюзъ съ Турция — XI. Експлоатиране естеств. богатства на страната отъ самата държава". Подиръ това програмата се свършва съ слѣднето пояснявание: „Подиръ изложението и подробното разкритикувание на програмата, която биде приета съ тумни акламации, събранитѣ пристжпиха къмъ избирането на стотина души гласни, които подиръ това избраха 18 души като членове на Окржжния Комитетъ. — Всѣка околия ще си има Околийски Комитетъ; сжщото е и за общинитѣ. Както виждате, г-нъ редакторе, Шуменци, които играха такава видна роль въ освобождението ни отъ Стамболовата тирания, най-послѣ се организираха и си дадоха една въ висока степень напрѣдничава програма. -- Нека се надѣваме, че хубавитѣ искания на програмата не ще да останатъ мъртва буква."

Както виждаме отъ цитираното, нѣколко деня слѣдъ партийния конгресъ и слѣдъ приемането на партийната програма Ч. Сакжзовъ дава да се печати въ партийния органъ в. „Другарь" друга програма за шуменския окржгъ, придружена съ голѣми хвалби за нея. Отъ друга страна, отъ поясненията, съ които се придружаваше тя, ставаше ясно, че въ шуменския окржгъ „политическата борба" се ржководѣше не отъ партийни организации, а отъ единъ съвсѣмъ частенъ „Окржженъ Комитетъ". И всичко това се правеше отъ „хора, които стояха на чело на движението", между които, безъ съмнѣние, бѣха [illegible] социалисти, а главно Ч. Сакжзовъ. Ясно е, че [illegible] 3 деня, прѣди да почнатъ рѣшенията на партийния конгресъ, устроява „шуменски конгресъ", устроява „Окржженъ Комитетъ", който да ржководи „политическата борба" въ окржга, устройва, съ една дума, [illegible] отъ работническата социалдемократическа партия [illegible] „свободна" и „произвольна" [illegible] въ шуменския окржгъ съ специалната программа [illegible] отъ программата на работническата социалдемократическа партия. [illegible] е отъ тая [illegible] Ч. Сакжзовъ [illegible] конгресъ и по-[illegible] да се проведатъ [illegible] „шумен-

ската програма", които цитирахъ, се свършватъ съ „бѣлѣжка отъ редакцията" на в. „Другарь", че ще се повърне къмъ нея. Обаче, редакцията не се повърна и изглежда, че тя бѣ турена, за да се смекчи лошото впечатление отъ помѣстването на програмата, което трѣбваше да се очаква и дѣйствително се получи между членоветѣ на централния комитетъ и редакторитѣ на партийнитѣ вѣстници. Ясно бѣше, че Я. Сакжзовъ, който бѣше се кандтдатиралъ въ шуменския окржгъ, въ ново-пазарска околия, вършеше очевидни компромиси и се явяваше не кандидатъ на нѣкоя партийна организация, а на единъ „Окржженъ Комитетъ", произлѣзалъ отъ „сътрудничеството" на най-различни елементи, даже и противници на социализма.

Това поведение на двамата тъй видни социалисти не можеше да не се отрази злѣ върху самата партия. Ако виднитѣ социалисти я удариха на опортюнизмъ и компромиси, ако тѣ не обръщаха внимание на партийната програма и тактика, на нуждата отъ социалистическа пропаганда и агитация, можемъ да си прѣдставимъ, доколко можеше да се говори за „социалистическа пропаганда и агитация" на партията. Не можеше да се говори за такава. Цѣлото внимание на партията бѣше погълнато отъ прѣдстоящитѣ избори и отъ избирателната борба. Мислѣше се, че ако партията не спечели въ тия избори поне едно депутатско мѣсто, ако не излѣзе отъ избирателната борба „побѣдителка", ще пропадне тя и социализмътъ въ България. Така гледаха виднитѣ ѝ хора, които стояха на чело, които я ржководѣха, така мислѣше и мнозинството ѝ. Напраздни бѣха прѣдупрѣжденията; тѣ не само не дѣйствуваха, но прѣдизвикваха сърдни. Въ брой 41 на в. „Работникъ", послѣдния брой отъ него, отъ 6 септември, се появи една статия отъ Д. Благоевъ, единъ отъ редакторитѣ му и членъ на централния комитетъ, подъ заглавието: *„Прѣдстоящитѣ избори"*. Авторътъ на тази статия, слѣдъ като говори, какво е значението отъ прѣдставители на социализма въ Народното Събрание, а имено, че въ него социализмътъ „се срѣща лице съ лице съ своитѣ противници", че тамъ се извършватъ „великитѣ сражения на революционната философия на пролетариата съ буржуаз-

ната философия", че „социалиститѣ отъ най-високото мѣсто на буржуазната държава — отъ Народното Събрание — ще даватъ на массата доказателства, че днешната буржуазна държава съ всичкитѣ ѝ учреждения служи главно на интереситѣ на привилегированитѣ класси, на прѣдприемачитѣ, фабрикантитѣ, лихваритѣ, голѣмитѣ търговци, голѣмитѣ землевладѣлци и на тѣхнитѣ слуги — чиновницитѣ, офицерството, духовенството и адвокатитѣ"; слѣдъ като по-нататъкъ пояснява, че дѣйностьта на социалиста-депутатъ въ Народното Събрание може да окаже влияние върху успѣхитѣ на социалистическото движение „само тогава, когато економическитѣ условия на страната спомагатъ за разбирание смисъла на неговата дѣятелность и когато задъ гърба му стои една съзнателна часть отъ пролетариатската класса и дребни производители, които, като не виждатъ никакъвъ исходъ въ своето положение, съчувствуватъ на социалиститѣ и на тѣхната програма и изказватъ съчувствието си по единъ несъмненъ начинъ", и слѣдъ като посочва, че у насъ тѣзи условия още ги нѣмаше, — продължава така:

„Ако въ идущето Народно Събрание попаднатъ нѣколко депутати социалисти, въ такъвъ случай изборътъ — да си го кажемъ откровено — не може да се смѣта за плодъ на непосрѣдствено влияние на нашата партия и на нашитѣ идеи върху избирателитѣ, а ще трѣбва да го благодаримъ на компромиситѣ на избранитѣ съ различни влиятелни буржуазни дѣйци, на прѣпоржката на Ивана и Стояна, които сж спечелили по тозъ или другъ начинъ, но само не съ социализма, симпатиитѣ на населението. Въ такъвъ случай прокарването на социалисти депутати въ прѣдстоящитѣ избори чрѣзъ чужда за социалистическото движение помощь не може да има особено значение за послѣднето... Ако читателитѣ вникнатъ въ рѣшенията на конгреса, помѣстени въ миналия брой на вѣстника ни, ще видятъ, че тѣ не допускатъ никакви компромиси на нашата партия съ никого. Интереситѣ на социалистическото движение у насъ го изискватъ, щото социалдемократическата партия да вземе участие въ прѣдстоящитѣ избори на 11 септемврий съвършенно самостоятелно. Ний не трѣбва да забравяме, че

участието ни въ изборитѣ, за едно дълго врѣме още, е необходимо прѣди всичко съ агитационни цѣли, но не и съ цѣль, струва каквото струва, съ отклонение отъ тактиката си, съ прикривание принципитѣ си и съ компромиси да се прокаратъ нашитѣ кандидати въ Народното Събрание. — Нека не забравяме това. Нека нашитѣ другари избѣгватъ компромиситѣ съ когото и да било, които могатъ да накърнятъ достолѣпието на работническата социалдемократическа партия и на нашитѣ принципи. Нека въ избирателната борба високо държимъ социалдемократическото знаме. Нека не се увличаме само отъ съблазна да спечелимъ нѣколко депутатски кресла. Нека внимателно отстраняваме всички опасности, които заплашватъ нашето още младо социалдемократическо движение. Нашата избирателна агитация трѣбва да бжде открито социалистическа на всѣкадѣ. Само побѣдата съ такава агитация ще бжде побѣда на социалдемократическата партия, на социализма".

Тази статия се яви като протестъ противъ явнитѣ компромиси и отклонения отъ тактиката на работническата социалдемократическа партия, които вършиха безъ всѣкакво стѣснение казанитѣ двама видни прѣдставители на социализма въ България, както и посочване на лошитѣ послѣдствия за бждащето на партията отъ двуличното поведение на ржководителитѣ ѝ. Прѣдупрежденията, разбира се, никакъ не повлияха върху резултатитѣ отъ такава явно не социалистическа дѣйность. Статията прѣдизвика само недоволство у нѣкои социалисти и неприятни обяснения, особено съ Я. Стржзовъ. Обвиняваха автора ѝ въ *нетактичность*, понеже въ навечерието на изборитѣ такава статия могла само да охлади партийнитѣ агитатори. Добрѣ стана, че бѣха избрани двама видни социалисти за депутати, защото въ противенъ случай несполуката имъ сигурно би се приписала на тази „нетактична" статия. Изборитѣ бидоха спечелени отъ „партията" въ двѣ мѣста, въ които никой не очакваше за „побѣда". Въ сжщата статия авторътъ ѝ изказваше надежда за сполука въ изборитѣ само въ поповска околия, което даде на недоволнитѣ отъ статията материалъ за иронизиране. Този материалъ тѣ намѣриха въ слѣдното мѣсто на статията:

„Нѣма нужда да криемъ, че, освѣнъ въ една околия, а именно въ Поповската, нийдѣ другадѣ нашата пропаганда не е проникнала така, щото да очакваме избора на социалисти-депутати да бжде плодъ отъ класовото съзнание на рзботницитѣ и отъ съчувствието на дребнитѣ производители". Нѣма съмнѣние, че тази надѣжда на автора на статията за проникването на партийната пропаганда въ поповската околия и за възможната сполука на партията въ тогавашнитѣ избори, бѣше едно заблуждение, което произтичаше отъ невѣрни свѣдения за партийнитѣ работи въ тази околия. Почти отъ самото появяване на „българската социалдемократическа партия" въ Попово бѣше се организирала една партийна дружина, която даваше най-подробни „рапорти" до Общия Съвѣтъ на партията за своята дѣйность, печатани въ в. „Работникъ". Отъ тия „рапорти" се виждаще, че тамъ дружината развиваше една рѣшителна дѣйность. Тя не се ограничаваше само съ градеца Попово, а простираше своята дѣйность и въ селата. Отъ сжщитѣ ѝ „рапорти" се вижда, че тя е основавала дружини и въ нѣкои по-голѣми села, като с. Ковачовецъ и други. Подъ нейно влияние и ржководство въ изборитѣ въ Стамбулово врѣме редъ села сж взели най-живо участие и селскитѣ избиратели отъ тия села се показали най-смѣли привърженици на социалистическата листа въ тия избори. Отъ друга страна, Н. Габровски единъ-два пжти бѣше ходилъ въ Поповско на агитация и се връщаше винаги възхитенъ отъ дѣйностьта на поповската партийна дружина. Ето откадѣ произтичаше надѣждата, че само въ поповска околия бѣше възможна една сполука въ тогавашнитѣ избори; отъ други избирателни околии такива свѣдения и за такова влияние на партийнитѣ дружини нито Общиятъ Съвѣтъ на партията имаше, нито въ органа ѝ вѣстникъ „Работникъ" срѣщаме. По-сетнѣ стана ясно, че и тамъ „партийната пропаганда", наистина, бѣше проникнала въ тази околия, но тя не бѣше социалистическа пропаганда, а една много проста агитация, която не можеше да има нѣкакво трайно влияние и която повече приличаше на една демагогия на единъ-двама души, които искаха въ онова врѣме да се издигнатъ чрѣзъ социализма. При

всичко това, обаче, заблуждението на автора, че въ поповска околия е проникнала „нашата пропаганда“ и че само тамъ виждаше извѣстна надѣжда за сполука въ изборитѣ, още по-добрѣ подтвърдяваше вѣрностьта на прокарванитѣ въ статията възгледи, а имено, че успѣхитѣ на партията въ тия избори не можеха да бждатъ плодъ на социалистическа пропаганда и агитацвя, а на компромиси, на потжпквания партийната тактика и на отклонения отъ прѣкитѣ задачи на работническата социалъ-демократическа партия, каквито наистина се оказаха тѣ. Но констарирането на тоя фактъ не можеше да бжде приятно за ония, които правѣха компромиситѣ и водѣха двулично поведение прѣзъ изборитѣ и прѣдъ партията.

2. Послѣдствията отъ първитѣ отклонения.

Избирането на двама социалисти за депутати, при това отъ такива двѣ мѣста, отъ дѣто най-малко можеше да очаква партията, отъ Павликенско (търновски окржгъ) и отъ Ново-Пазарско (шуменски окржгъ), по начина, който видѣхме, повлия и не можеше да не повлияе за по-нататъшнитѣ отклонения на партията. Прѣди всичко въ партията, въ нейното мнозинство се създаде убѣждениего, че безъ селската маса социалистическата партия никакви успѣхи не може да направи и че тази маса може лесно да се привлѣче къмъ нея. Сполуката въ Павликенско и Ново-Пазарско се взимаше като сполука на социализма всрѣдъ селската маса и като дълбоко проникване отъ нея съ съчувствие къмъ работническата солиалдемократическа партия. Разбира се, че такова нѣмаше и не можеше да го има. Сполуката въ двѣтѣ казани избирателни околии нѣмаше нищо общо съ социализма и съ „дълбокото“ проникване на съчувствие къмъ партията, за която сигурно селската маса имаше най-смжтни прѣдставления, доколкото ги имаше. Обаче, тя тласна вниманието на партийнитѣ „агитатори“ къмъ селската маса и, слѣдователно, къмъ една *широка* дѣйность, която все по-малко изискваше планомѣрность, дисциплинираность и придържане о принципитѣ на партията и произтичащата отъ тѣхъ партийна тактика. Най-първо, слѣдъ първия партиенъ конгресъ забѣлѣзваме едно общо

занемарване на партийнитѣ организации въ по-голѣмитѣ градски центрове и придобивзне все по-голѣмо значение въ партията на организации въ такива окол. центрове и градове, които имаха чистъ дребно-занаятчийски и селски характеръ, поради което можаха да иматъ влияние и върху селската маса. Но и тия организации · първо врѣме прѣдставляваха твърдѣ слаби партийни организации. Макаръ тѣзи организации да се умножаваха, но партията все повече ослабваше и нѣмаше възможность да води обща планомѣрна дѣйность; тя се разширяваше, но и все повече разслабваше, но и все повече губеше характера си на работническа социалдемократическа партия.

Първиятъ конгресъ остави и двата стари органа: в. „Работникъ“ и в. „Другарь“, да продължаватъ, като избра трима редактори. Обаче скоро слѣдъ конгреса се оказа невъзможно да се издържатъ тѣ; никакви почти срѣдства отъ организациитѣ не постжпваха. Поради това централниятъ комитетъ рѣши да спрѣ и двата вѣстника и да почне новъ вѣстникъ. Слѣдъ свършването на изборитѣ, обаче, отсжтствието на срѣдства продължаваше. Това приведе къмъ резултата, че двама отъ редакторитѣ трѣбваше да напуснатъ редакторството и София. По такъвъ начинъ при главния политически органъ на партията в. „Социалистъ“, който се издаваше два пжти въ седмицата, остана само единиятъ отъ избранитѣ отъ конгреса редактори, а имено Г. Георгиевъ. Очевидно е, че единъ такъвъ партиенъ органъ, като в. „Социалистъ“, два пжти на седмицата, съ единъ редакторъ не можеше да върви, толкова повече, че редакторътъ му въ сжщото врѣме трѣбваше да води и вжтрѣшния отдѣлъ на сп. „День“. Но поради това имено вѣстникътъ можеше да се списва съ помощьта на случайни сътрудници и главно на студенти отъ Висшето училище. Естествено е, че той носеше повече случаенъ характеръ и мжчно можеше да се подържа. Независимо отъ това, но по краій партийния органъ се появиха редъ нови социалистически вѣстници, които разчитаха на сжщитѣ абонати, на които разчиташе и той. Изборътъ на двама социалисти и лъжливото прѣдставление за възприемането на социализма отъ „народа“, естествено, прѣ-

дизвика стрѣмежа на отдѣлни партийни членове и на партийни групи да издаватъ *мѣстни* партийни вѣстници. Освѣнъ в. „Народенъ Гласъ“ въ Търново, скоро слѣдъ изборитѣ нѣкои сливенски партийни членове започнаха в. „Сиромашки Защитникъ“, който слѣдъ нѣколко броя се прѣименува на „Работнически Другарь“. Въ сѫщото почти врѣме, когато почна да излиза в. „Социалистъ“, въ село Мѫглишъ до Казанлѫкъ започна да излиза в. „Селски Гласъ“, издаванъ отъ партийни членове и посрѣщнатъ отъ партийния органъ съ голѣми насърдчения. Това разширяване на социалистическия печатъ не само прѣчеше за закрѣпването на партийния вѣстникъ, главно той се явяваше изразъ на оня *широкъ социализмъ*, който си пробиваше пѫть въ партията слѣдъ изборитѣ и подхранваше създаденитѣ отъ тѣзи послѣднитѣ стрѣмежи да съединятъ социализма „съ цѣлия угнетенъ народъ“, т. е. съ селската маса и дребнитѣ производители изобщо.

При такива обстоятелства партията, намѣсто да става дѣйствително работническа социалдемократическа, намѣсто тя да расте въ голѣмитѣ градове и съ работнически елементъ, измѣнява характера си, засилва се въ малки градски изпадващи центрове и дори въ селата. Въ състава на партията все повече наддѣляватъ дребнитѣ производители, занаятчии и селени. Голѣмо значение придобиватъ въ нея селскитѣ учители и изобщо народнитѣ учители въ селата и малкитѣ градове. Въ в. „Социалистъ“ все по-често взеха да се появяватъ подъ общото название: „Какво искатъ селянитѣ?“, редъ резолюции отъ селски митинги, въ които резолюции заявяватъ къмъ държавата исканията, които съставляваха първата часть отъ минималната програма на работническата социалдемократическа партия, общитѣ политически и икономически искания отъ нея. Тѣ бѣха, безъ съмнѣние, плодъ отъ дѣйностьта на селскитѣ учители социалисти и отъ агитацията на мѣстнитѣ социалистически вѣстници и агитатори. Отъ друга страна, самиятъ партиенъ органъ в. „Социалистъ“ все повече говори за „народа“, за „работния народъ“ и изобщо той приема държавническо-политически характеръ. На текущи отъ жизненъ характеръ въпроси за работническото движение и за самата партия

се отдѣля по-малко внимание. По такъвъ начинъ въ партията въпроситѣ за работническото движение отстжпватъ на задно мѣсто. Намѣсто *работническата социалдемократическа политика* се явява *общо-народната*, или по-вѣрно *радикало-дребно-буржуазната политика*. Партията твърдѣ много занимаваше „селскиятъ въпросъ", „пропагандата въ селата", „кооперациитѣ" и т. н., а по сетнѣ и други въпроси, които стоятъ далечъ отъ прѣкитѣ и социалдемократически задачи, като „учителското движение", „македонския въпросъ" и т. н. Характерни сж въ това отношение два мѣстни партийни конгреса прѣзъ 1895 година.

По инициативата на редакцията на в. „Работнически Другарь" прѣзъ коледнитѣ праздници въ 1895 год. се свика конгресъ отъ партийнитѣ членове на сливенския и бургазския окржзи и ново-загорска околия въ Ямболъ. Между въпроситѣ на дневния редъ е и въпроса: *„пропаганда между селенитѣ."* Отъ отчета, който печати в. „Работн. Другарь", се вижда, че най-голѣмо внимание конгресътъ е обърналъ на този въпросъ. Характерни сж разисканията по тоя въпросъ и резолюцията, която прие конгресътъ. Разисканията откри Бакаловъ съ слѣднитѣ думи:

„При разискването на първия въпросъ се изказва взглядъ, че за сега синдикатитѣ били невъзможни, а другитѣ работнич. дружества мжчно осжществими. Тогава азъ се изказахъ: всѣки работникъ трѣбва да участвува въ едно каквото и да било раб. дружество. Но отъ друга страна ний не можемъ да игнорираме селенитѣ, защото тѣ сж болшинство отъ населението. Наистина, ний сме комунисти, искаме общность, както на всички срѣдства за производство, така и на земята — когато пъкъ селенитѣ искатъ да запазятъ въ частно притежание парчето си земя и алиятитѣ си. Но азъ вѣрвамъ, че съ дѣятелна и разумна пропаганда ще имъ се обясни, че цѣра на ранитѣ имъ е въ социализма. Прѣдстои ни прочее да рѣшимъ, какъ да се работи между тѣхъ. Селенитѣ страдатъ, но не искатъ току тъй да се съгласятъ съ насъ. Наемнитѣ работници по сж подготвени да приематъ взглядоветѣ ни. Но безъ селенитѣ

ний не можемъ да бждемъ достатъчно силни. Двамата ни прѣдставители сж избрани въ селски околии. Представямъ на другаритѣ да се произнасятъ върху начина на пропаганда между селенитѣ".

Отъ сжщия отчетъ се вижда, че повечето отъ участницитѣ въ конгреса—селски учители—обясняваха на селенитѣ минималната програма, особено за прогресивно-подоходния данъкъ, за намаление на войската, на чиновницитѣ и т. н. Конгресътъ най-послѣ прие прѣдложената отъ Бакаловъ резолюция. Тя е слѣднята:

„Прѣдъ видъ на това, че всѣка полит. партия може да стане гомѣма обществена сила само когато привлѣче на своя страна селскитѣ маси;

„Че това привличане, слѣдователно, е необходимо за нашата партия;

„Че, отъ друга страна, това е възможно само като се дѣйствува върху непосрѣдственитѣ нужди и интереси;

„Че много отъ исканията на нашата програма — прогресивния налогъ, намаление до минимумъ косвенитѣ данъци, унищожение на постоянната войска, изборность на сждилищата и инспектори и пр. — съвпадатъ съ селскитѣ интереси и искания;

„Че върху почвата на тия искания ний можемъ да привлечемъ селенитѣ и ги направимъ ако не активни социалисти, то поне симпатизирующи;

„Че, отъ трета срана, тъй като враговетѣ ни сж успѣли да ни прѣдставятъ за партажйори, ний трѣбва явно като социалъ-демократи да излѣземъ прѣдъ селенитѣ и распръснемъ тия клѣвети;

„Конгресътъ задължава другаритѣ по селата да агитиратъ енергически програмата на Работн. С. Д. Партия въ нейната цѣлость, като при това обрѣщатъ най-много внимание на тия нейни искания, които съвпадатъ съ тѣхнитѣ;

„Освѣнъ това, конгресътъ приканва другаритѣ да изучатъ основателно въпроса за нашето отно-

шение къмъ бреднитъ земледѣлци и на идущиятъ конгресъ да се тури тамъ на очевенъ редъ."

Отъ разисканията, които прѣдшествуваха тази резолюция, виждаме, че въ партийнитѣ членове се сложи убѣждението, че безъ селенитѣ партията не може да бжде достатъчно силна, а отъ резолюцията е ясно, че за нея привличанието на селенитѣ станало вече необходимо, като че работническата социалдемократическа партия достигна своитѣ прѣки задачи, организира работницитѣ, стана дѣйствително работническа и силна по своето влияние въ живота, та й остана да привлѣче вече и селенитѣ. Очевидно, избирането на двама социалисти въ двѣ селски околии, се отождествяваше съ голѣмото заякване на партията. Изобщо, съвсѣмъ се игнорираше характера и прѣкитѣ задачи на работническата социалдемократическа партия. На 6 априли 1895 год. свика се другъ мѣстенъ конгресъ въ Търново. Отъ дневния редъ, който обявиха чрѣзъ в. „Социалистъ", год. I. 1895 и отъ позива, съ който Н. Х. Габровски придружи извѣстието за тази сбирка отъ името на търновската социалдемократическа група, се вижда, какви сж и рѣшенията му. „II. Пропагандата въ селата. Организирание на земледѣлческитѣ синдикати. III. Селскитѣ учители като възпитатели, организатори и агитатори между земледѣлческото население. IV. *Учителския въпросъ*: а) материалното подобрение на народнитѣ учители и тѣхната организация за борба въ името на общитѣ работнически интереси. V. Основание на единъ мѣстенъ вѣстникъ". А въ позива, който слѣдва веднага слѣдъ дневния редъ, четемъ:

„Ний, социалиститѣ, сме длъжни да обърнемъ найсериозно внимание на пропагандата въ селата, да развиваме политическото съзнание на селенитѣ и да ги организираме за борба въ името на тѣхнитѣ работнически интереси противъ всички властвующи и не властвующи изѣдници и притѣснители. Не се ли постараемъ да направимъ това, ний сме осждени въ практическата си дѣятелность на найголѣми несполуки, па даже и поражения. Реакционнитѣ правителства намиратъ една опора и сждѣйствие въ политическото невѣжество на селскитѣ масси. Тѣ си служатъ съ тѣхъ противъ всѣко освободително движение, съ тѣх-

ната помощь се произвеждатъ насилственни избори и се избиратъ за народни прѣдставители най-голѣмитѣ изѣдници на народа. На политическото несъзнание на селскитѣ и занаятчийски маси се длъжи днешното ненормално положение на работитѣ у насъ".

Рѣшенията, които бѣха взети отъ окржжния конгресъ въ Търново, както сж печатани въ бр. 59, год. I на в. „Социалистъ", бѣха все такива, каквито ги желаеше Н. Габровски и каквито трѣбваха за една *широка* дѣйность. Само по въпроса за организацията на народнитѣ учители рѣшението на окржжния конгресъ не бѣше съгласно съ дневния редъ. Намѣсто „въ името на общитѣ работнически интереси", окржжиятъ конгресъ рѣши: „. . . създаването на общия съюзъ на народнитѣ учители за защита на интереситѣ на народнитѣ учители и народното образование".

Така че, Н. Габровски чрѣзъ партийния органъ кани партията да обърне „най-сериозно внимание на пропагандата въ селата", да развива „политическото съзнание на селянитѣ" и да ги организира „за борба въ името на тѣхнитѣ работнически интереси противъ всичкитѣ властвующи и не властвующи изѣдници и притѣснители". Не направи ли това, тогава, споредъ Н. Габровски, партията е осждена „въ практическата си дѣятелность на най-голѣма несполука, па даже и поражения". Можемъ да си прѣдставимъ, какво влияние упражняваха върху масата партийни членове тѣзи възгледи, това заплашване, че безъ селенитѣ партията пропада, е безсилна! Очевидно е, че прѣкъ резултатъ отъ всичко това бѣше замѣстването на *класовото съзнание* на *работницитѣ, класовата борба на пролетариата* съ „политическото съзнание на селянитѣ" свързването сждбата на партията и съ „учит. движение", за което търнов. конгресъ прѣдвижда специална точка на дневния редъ и взима съотвѣтно рѣшение. Нар. учители въ селата главно служеха най-добрѣ на новата насока въ партията, отъ тука и голѣмото ѝ внимание къмъ „учителския въпросъ". Изобщо, желанието да се приспособи работническата социалдемокрасическа партия къмъ селенитѣ, къмъ „дрѣбнитѣ производители", но главно къмъ първитѣ, все

повече си пробива пжть въ редоветѣ на партията. Въ едно писмо отъ Търново, съ дата 1 май 1895 г., Н. Габровски пише на Д. Б.: „Голѣма нужда има отъ пжтующи агитатори. Въ поповска околия ний можемъ да вземемъ нѣколко общински съвѣтници въ ржцѣтѣ си идущата година въ изборитѣ, които ще станатъ прѣзъ м. августъ. И депутатскитѣ ще бждатъ наши, ако се усили агитацията. Азъ лично се убѣдихъ въ това, защото цѣла недѣля обикаляхъ тая околия — до Разградъ. Вѣстницитѣ не сж достатъчни за да ни спечелятъ влияние въ селата. Трѣбва живо слово. . ." Както виждаме, желанието на Н. Габровски е, цѣлата дѣйность на партията да приспособимъ къмъ привличането на селенитѣ, къмъ „организирането" имъ за „борба". Въ търновския окржженъ конгресъ Н. Габровски рѣшава да издава „мѣстенъ вѣстникъ", но „вѣстницитѣ не сж достатъчни, за да спечелимъ влияние въ селата"; трѣбва партията, нейнитѣ агитатори да се пръснатъ по селата. А пъкъ думитѣ на Габровски тогава имаха влияние въ партията. Най-голѣмо влияние въ партията тогава упражняваха именно двамата социалистически депутати — Я. Сакжзовъ и Н. Габровски. Тѣ упражняваха това влияние съ своитѣ лични агитациони обиколки като депутати; тѣ го упражняваха чрѣзъ партийнитѣ органи, особено чрѣзъ партийния главенъ вѣстникъ, дѣто тѣ се чувствуваха като главни господари, особено Я. Сакжзовъ; тѣ го упражняваха и прѣзъ първитѣ партийни конгреси, дѣто сжщо се чувствуваха пълновластни разпоредители. Но всичко това водѣше къмъ изродяване на социализма въ единъ дребно-буржуазенъ и селски радикализмъ и къмъ разслабването и изродяването на самата партия. Послѣдното скоро трѣбваше да даде да се почувствува.

3. „Всеобщото разслабване" на партията.

Борбата на социалиститѣ съ Стамбуловото управляване привлѣче въ редоветѣ на организацитѣ имъ мнозина отъ интелигенцията и дребната буржуазия, пострадали отъ това управляване и недоволни изобщо отъ тогавашнитѣ партии. Обаче, слѣдъ падането на Стамбуловъ и при настжпването на новия режимъ, който първо врѣме бѣше

по-либераленъ, мнозина отъ навлѣзлитѣ въ редоветѣ на социалистическата партия я напустнаха, или постепено и незабѣлѣзано изплъзваха. Естествено, редоветѣ на работн. социалъ-демократическа партия оредѣха, като организация тя съвсѣмъ ослабна. Избирането на двама социалистически депутати, тѣхната „народна", но смѣла опозиция въ Нар. Събрание, рѣзкитѣ имъ и енергични парламентарни рѣчи, особено на Н. Габровски, противъ „изѣдницитѣ" и „потисницитѣ" народни, изтъкването въ тѣхъ на редъ „реформи" за въ полза на „работния народъ" и прѣстжпленията на новата „стамбуловщина", която наистина все повече възкръсваше, биенето върху голѣмитѣ разходи въ бюджета, особено върху разходитѣ за двореца, за „конюшнитѣ", „перачницитѣ" му и върху голѣмитѣ чиновнишки и офицерски заплати — всичко това привличаше все нови привърженици на социалистическата партия. Интелигенцията отъ по-новата генерация, която не се надѣваше още да се издигне до по-високо положение при тогавашното състояние на обществения и политическия животъ, начинающитѣ адвокати, дребнитѣ още чиновници, които виждаха чрѣзъ партията на „работния народъ", на „сиромаситѣ" възможность да се издигнатъ прѣдъ буржуазния свѣтъ; изпадващитѣ дребни производители селски и градски, които въ момента не очакваха издигане като ступани; селскитѣ политикани отъ падналата партия на Стамбуловъ, а по-сетнѣ и отъ изпъденитѣ отъ власть радослависти, които въ социалиститѣ виждаха партия, която чрѣзъ недоволната селска маса може да ги направи кметове и общ. съвѣтници; най-много, разбира се, селскитѣ учители, които чрѣзъ партията мислѣха да поправятъ своето положение, — всички взеха да нахлуватъ въ нейнитѣ редове. Обаче, ясно е, че всички тѣзи елементи, колкото партийнитѣ органи и да се мжчеха да ги ентусиазиратъ, да ги въодушевлявятъ, не можеха да направятъ силна, дисциплинирана партия, при това социалдемократическа. Тѣ бѣха все елементи, негодни имено за дисциплина, за подчиняване на общи рѣшения, на интересите на цѣлото. Повечето интелигентни индивидуалисти, съ самомнѣние за свърхчовѣци, произходящи отъ дребно-буржуазна индивидуалистическа срѣда, заобиколени

отъ такава, не минали още прѣзъ никаква школа на дисциплина и организация, тѣ свърхъ това намѣриха партията въ такова положение, когато нейнитѣ видни членове, нейнитѣ ржководители така сжщо малко примѣри даваха за дисциплина и за подчиняване на рѣшенията на цѣлото. Естествено е, че работническата социалъ-демократическа партия се намѣри напълно въ плѣнъ на тия си членове и на групи отъ тѣхъ. Тя съвсѣмъ отслабна като организация.

При това положение на партията биде свиканъ вториятъ ѝ конгресъ. Той биде свиканъ пакъ въ София на 26 юли, 1895 година. Дневниятъ редъ на този конгресъ бѣ много обширенъ: въ него влизаха и въпросътъ за пропагандата въ селата, и въпросътъ за отношенията на партията къмъ учителското и македонското движение, и въпросътъ за кооперациитѣ, и въпросътъ за окржжнитѣ и общински избори, и въпросътъ за работническитѣ стачки и синдикати. Обаче, както четемъ въ твърдѣ кжситѣ бѣлѣжки за тоя конгресъ на в. „Социалистъ", вниманието на конгреса бѣше погълнато главно отъ вжтрѣшното уреждане на партията, отъ нейнитѣ „домашни работи". Разисканията на конгреса „се въртѣха главно" около послѣднитѣ, около организацията на партията, разслабването на която блѣсна много ясно прѣдъ конгреса. Разслабването бѣше толкова голѣмо, че конгресътъ, или избраниятъ отъ него центр. комитетъ, намѣри за нуждно да не публикува разисканията и рѣшенията, които то взе по въпроса за партийната организация. Какво е било положението на партията, можемъ да видимъ отъ окржжното на централния комитетъ № 16, отъ 17 септември 1895 год., подписано отъ секретаря на партията Г. Георгиевъ. На стр. 3 отъ това окржжно, четемъ:

„Вамъ е извѣстно, другари, че до послѣдния конгресъ, прѣзъ изтеклата година, нашитѣ сили бѣха много, за да не кажемъ твърдѣ много — дезорганизирани. Групитѣ на повечето мѣста разтурени, често сжществующи само по име, събрания — никакви, вносове — нередовни, главния органъ на партията безъ срѣдства за редовно излизане, сношения съ централния комитетъ твърдѣ рѣдки

и т. н. *Всеобщо разслабване* — ето кое се констатира на II нац. конгресъ. Еднъжъ това е така, то ако ний не намѣримъ въ насъ достатъчно енергия и прѣданность къмъ дѣлото, лѣсно е до ума, че нашата партия ще бжде застрашена отъ съвършенно дезорганизирание".

Ясно е, — *всеобщо разслабване на партията.* Въ сжщность работническа социалдемократическа партия не сжществуваше. Единъ *конгломератъ*, единъ сбиръ отъ най-различни елементи, интелигенция и дребна буржуазия безъ всѣкаква дисциплина и единство. На стр. 5 отъ сжщото окржжно, слѣдъ излагането на нѣкои отъ рѣшенията, не публикувани въ партийния органъ, четемъ слѣдното:

„Горнитѣ рѣшения се отнасятъ за чисто вжтрѣшнитѣ работи на партията. Отъ тѣхъ ви ясно виждате, какво трѣбва да бжде общото положение на партията, за да доведе конгреса да ги приеме и гласува. Ний трѣбва да погледнемъ твърдѣ трѣзво на това положение, което трѣбва да подобримъ съ всички сили. Не вѣрваме, че ще има групи и отдѣлни другари, които да считатъ за допустимо *да влизатъ въ състава на работн. социалъ-демократическа партия* — отъ една страна, а отъ друга *да не прѣдставляватъ нищо организовано, да не бждатъ съзнателни подържатели на партийната дисциплина и единство.* Това е едно пълно противорѣчие".

Отъ рѣшенията на втория конгресъ, които съобщава окржжното на централния комитетъ е ясно, че партийнитѣ органи се подържаха съ *трупане дългове* отъ централния комитетъ на партията и съ *доброволнитѣ пожертвувания на „по-състоятелнитѣ"* и *членове.* Но това именно и показва, че работническа социалдемократическа партия като такава не сжществуваше, че нейного сжществуване се проявяше само прѣдъ конгреситѣ, когато разнитѣ студенти, ученици отъ гимназиитѣ и учители трѣбваше да се явятъ въ конгреситѣ и да даватъ умъ, какъ да се управлява тя. Вториятъ конгресъ взе, разбира се, най-строги резолюции противъ тази *„халтавина,* която не може освѣнъ да бжде насочена противъ интереситѣ на партията". Обаче, при всичката строгость на резолюциитѣ

„халтавината“ продължаваше да съществува въ партията още дълго врѣме.

Между другитѣ строги резолюции, които конгресътъ взема за вътрѣшното уреждане на партията и за засилването печатната пропаганда и агитация бѣше и резолюцията за партийния периодически печатъ. По-горѣ видѣхме, какъ изникнаха нѣколко социалистически вѣстника, които не можеха да не се явяватъ прѣчка за распространението на партийния органъ, който се подържаше съ дългове и съ доброволни пожертвувания на „по-състоятелни членове“. Прѣдъ видъ на това, вториятъ конгресъ взе слѣдната съвсѣмъ неопрѣдѣлена, неясна резолюция:

„За частнитѣ периодически издания се иска разрѣшението на общия конгресъ на партията“.

Споредъ къситѣ обяснения, които придружаватъ това рѣшение на конгреса, въпросътъ е за издаването периодически издания, очевидно вѣстници и списания, отъ партийни членове, слѣдъ втория конгресъ нататъкъ. Обаче, тази резолюция на конгреса тъй си остана само писана черно на бѣло, безъ да се прилага. Още на конгреса противъ нея рѣшително се обявиха Н. Габровски и неговитѣ приятели. Н. Габровски открито дори заяви на конгреса, че нѣма по никой начинъ да се подчини на такова стѣсняване „свободата на печата“, че той не ще спрѣ своя вѣстникъ, за излизането на който бѣше обявилъ, по рѣшение на търнов. окръженъ конгресъ. И наистина, той презъ октомври мѣсецъ 1895 почна в. „Освобождение“. По такъвъ начинъ единъ виденъ партиенъ членъ се противопостави рѣшително на една резолюция на единъ конгресъ. Само този фактъ е достатъченъ, за да ни покаже, какво прѣдставляваше работническата социалдемократическа партия прѣди 12 години и до скоро.

Прѣдъ „всеобщото разслабване“ на партията и прѣдъ такива примѣри отъ „дисциплина“ и „единство“ въ дѣйствията, каквито показаха най-видни членове на партията, на втория конгресъ не остана нито врѣме, нито желание да се занимава съ останалитѣ точки на дневния редъ. Отъ печатанитѣ въ в. „Социалистъ“ рѣшения на конгреса се вижда, че тѣхъ конгресътъ мина на бързо. Само въпросътъ

за „селската пропаганда“ прѣдизвика едно малко разискване. По този въпросъ Н. Габровски настояваше прѣдъ конгреса да изработи специална програма за „пропаганда въ селата“. Обаче, нѣкои отъ делегатитѣ намираха по-удобно за себе си да не се разисква въпроса, защото разисканията можаха да зачекнатъ принципиални въпроси, които да разкриятъ отклоненията имъ отъ програмата и тактиката на партията. И наистина, едно почнато прѣди втория конгресъ въ в. „Социалистъ“, но незавършено разискване по този въпросъ показа, че той може да зачекне принципиалния въпросъ за характера и задачитѣ на работническата социалдемократическа партия, което съвсѣмъ не бѣше желателно за „политицитѣ“ въ партията.

4. „Селскиятъ“ и работническиятъ въпроси.

Нѣколко седмици прѣди конгреса въ в. „Социалистъ“ бр. 71, год. I, се появи статията: „*Селскиятъ въпросъ*“ отъ *Д-ръ* (Д. Благоевъ), която бѣше отговоръ на стрѣмежа у нѣкои видни социалисти, партията да изработи програма съ селски искания, една „селска програма“. Трѣбва да се забѣлѣжи, че въпросътъ за „селска програма“ тогава бѣше общъ за всички почти по-важни социалистически партии, въ които се подигаше главно отъ социалисти, които искаха да направятъ по-широка дѣйностьта на партията, та по-скоро да привлѣкатъ „народа“ и да станатъ по-силни и, слѣдователно, да създадатъ за тия социалисти едно по високо положение въ буржуазното общество, като водители на силни „народни партии“. Това обстоятелство даваше на нѣкои видни български социалисти смѣлость да настояватъ за „необходимостьта“ отъ една „селска програма“ за работническата социалдемократическа партия. Авторътъ на споменатата статия, като посочва на тази свързка на „селския въпросъ“, подиганъ отъ нѣкои членове на послѣднята, съ сѫщия въпросъ въ партията въ другитѣ страни, между другото, казва:

„Миналата година бѣше внесенъ за разглеждание тоя въпросъ на конгреса въ София. Но разискването му се отложи, както се знае, за идущия конгресъ, за да се изучи той по-добрѣ. Между това, както отъ размѣненитѣ мисли

въ конгреса, тъй сѫщо и отъ дѣятелностьта на нѣкои групи между селската маса и отъ отдѣлнитѣ мнѣния на нѣкои наши другари, изказани чрѣзъ вѣстницитѣ и частно, се види, че мнозина сѫ на мнѣние да се води между селенитѣ една специална пропаганда, да се излѣзе прѣдъ тѣхъ съ една особена „селска“ програма, отъ редъ минимални искания, съ които се прѣдполага да се привлѣкатъ къмъ социалъ-демократическата партия, като напримѣръ: исканието да купува държавата машини и да ги даде на селенитѣ съ нищожна кирия, или на общинитѣ, които да ги даватъ на селенитѣ безплатно, исканието евтенъ кредитъ, освобождението селската собственость отъ различнитѣ тегоби и т. н. Мнозина сѫ увѣрени, че съ такава една минимална програма за селенитѣ, ний въ кратко врѣме щѣли сме да успѣемъ да ги привлечемъ на страна на нашата партия. Моето мнѣние е съвършено противоположно по тоя въпросъ. Споредъ мене, една програма съ такива искания, които очевидно ще вдъхватъ на селенитѣ убѣждението, че съ тѣхъ може да имъ се запази собственостьта, се явява цѣло противорѣчие съ основнитѣ възгледи на социалъ-демократическата партия. Тия основни взглядове, върху които ний постоянно обръщаме вниманието на читателитѣ и въ които ний сме длъжни да се придържаме, сѫ извѣстни... Наистина, съ такава една специална „селска програма“, може би, ще можемъ да привлечемъ на своя страна селската работна масса, но за насъ, мисля, не е толкозъ важно, щото съ каквито и да било срѣдства да привлечемъ послѣдната на своя страна. Съ такъва программа ний ще привлечемъ селенитѣ не къмъ нашитѣ идеи, а къмъ самата програма, повечето отъ точкитѣ на която, при туй, ще прокарватъ по необходимость буржуазнитѣ партии. За насъ е важно, селското работно население да съчувствува на нашитѣ идеи, да разбере нашитѣ стрѣмления и полезностьта имъ за него. Вслѣдствие на това, по моето мнѣние, нашата пропаганда между селенитѣ трѣбва да бѫде чисто социалистическа и, вънъ отъ общата программа на партията, не сѫ нужни никакви други специални програми“.

Отъ приведеното изъ статията на Д-ръ става ясно, че

по „селския въпросъ“, по въпроса за „селската пропаганда“ разисквания̂та можеха да приведатъ къмъ принципиални разисквания изобщо за характера и задачитѣ на работнич. социалъ-демократическа партия, което не бѣше желателно за нѣкои социалисти, особено за „политицитѣ“. Въ бр. 76 на „Социалистъ“ се яви статията на *К. Р.* (Кръстю Раковски) подъ сѫщото заглавие: „Селския въпросъ“, като отговоръ на *Д-ръ*. Въ тази статия К. Р. намира, че една програма съ „селски искания“ не противорѣчи на основнитѣ принципи на работнич. социалдемократическа партия, защото въ програмата ѝ има и такива искания, които ще се отразятъ благоприятно и на „селската дребна собственость“. Думата е за искането прогресивенъ данъкъ и „въобще всичкитѣ демократически реформи“. Впрочемъ, К. Р. говори само за „*нѣкои*“ селски искания, които би „облегчили родилнитѣ мѫки“, и свършва статията си съ слѣдното заключение:

„Въ една идуща статия ний ще имаме случай да се повърнемъ пакъ върху статията на др. *Д-ръ*. За сега нека се ограничимъ и кажемъ, че ако и да не сме съгласни съ *нѣкои* отъ доводитѣ му ний сме напълно съгласни съ неговото заключение, защото прѣди всичко и надъ всичко силата на социалистическата партия се състои въ нейното коренно отрицателно отношение къмъ днешниятъ общественъ строй. Строга и дълбока критика на днешнивѣ обществени отношения — ето най-силното ни оружие. Съ това оружие въ ръка въпрѣки всичко и слѣдъ всичко ний ще бѫдемъ побѣдители!“

Както виждаме, „селскиятъ въпросъ“ заплашваше да се сведе на много важния принципиаленъ въпросъ за характера и задачитѣ на работнич. социалдемократическа партия, но за жалость К. Р. не се повърна къмъ него, а за „политицитѣ“ въ партията мнѣнието на К. Р., дадено въ сѫщата статия, да не се бърза съ рѣшение по този въпросъ, защото не билъ „съзрѣлъ“ и да се чака рѣшението му отъ социалистическитѣ конгреси въ Германия (Бреславъ) и Англия (Лондонъ), тъкмо такова „рѣшение“ на въпроса и бѣше желателно. Поради това, конгресътъ взе резолюция да се проучва въпроса. Отъ това рѣшение

на конгреса твърдѣ недоволенъ остана Н. Габровски и неговитѣ приятели. На 31.X 1905 год. въ едно писмо отъ София той пише на Д. Б.: „Ний не можемъ да чакаме въ Европа да се разрѣши отъ единъ международенъ конгресъ въпроса за селската агитация, а че *тогава чакъ* да почнемъ да агитираме между селянитѣ у насъ. Трѣбва една прѣдварителна, подготовителна дѣятелность между селянитѣ, която ще ни научи какво да правимъ по-нататъкъ.... Иначе ний ще оставимъ другитѣ партии да изразяватъ и да прѣдставляватъ интереситѣ на работното население и тѣ да се ползуватъ отъ неговитѣ симпатии". И ние ще видимъ по-нататъкъ, какъ въ свързка съ тоя въпросъ, който толкова много занимаваше партията, се яви единъ твърдѣ важенъ принципиаленъ въпросъ, полемиката по който изглеждаше да се свърши съ криза въ партията прѣзъ 1898 година и се свърши съ такава въ 1903 г.

Вториятъ конгресъ въ резолюцията по въпроса за „селската пропаганда" прѣдвижда, щото до идущия, т. е. до третия конгресъ той да се проучи, та въ този конгресъ да се вземе по-опрѣдѣлено рѣшение. Обаче, въ третия конгресъ нито дума се каза по тоя въпросъ. Но найхарактерното и за двата тѣзи конгреса на работническата социалъ-демократическа партия съставлява отношението ѝ къмъ работническото движение. Въ дневния редъ и на двата конгреса фигурира точката за работнич. синдикати и стачкитѣ, обаче и двата конгреси не намѣриха за нужно да се занимаятъ съ тѣзи тъй жизнени въпроси за работническата социалдемократическа партия. До каква степень послѣдната бѣше се отклонила отъ прѣкитѣ си задачи, показва и този фактъ, че на нея не обърна внимание и раздвижването на работницитѣ прѣзъ 1895 г. въ самата София, както и въ провинцията, и не го използува, остави го да мине и заглъхне безъ полза за засилването на партията. Усилията на нѣкои софийски партийни членове по своя инициатива да синдикиратъ работницитѣ въ София и дори въ провинцията не намѣриха никакво буквално насърдчение въ втория конгресъ. Напротивъ, той взема една резолюция по зачестилитѣ прѣзъ зимата на 1895 г. работнически стачки, която се явява като порицание на

усилията на партийнитѣ членове, които се стараяха да използуватъ стачката за организация на работницитѣ. Резолюцията е слѣднята:

„Конгресътъ рѣши: *като се има прѣдъ видъ, че работническитѣ стачки сѫ едно крайно средство, до което работницитѣ се принуждаватъ да прибѣгватъ за защита на своитѣ интереси, конгреса исказва желание, щото другаритѣ да не прибѣгватъ до стачки, ако нѣматъ задъ себе си силни организации*“.

Въ тази резолюция има една вѣрна мисъль, а именно, че една работническа стачка може да достигне нѣкакви практически резултати при редъ условия, едно отъ които е да има задъ себе си силни организации. Но тази мисъль е тъй не ясна въ резолюцията и тъй категорично, безъ всѣкакви обяснения забранява прибѣгването до стачки, че се явява наистина едно осѫждане на партийнитѣ членове, които прѣзъ 1895 година прибѣгнаха до стачката като срѣдство за подобрение положението на работницитѣ и за организирането имъ въ синдикати. Приведената резолюция е доказателство за минаването отъ конгреса на такъвъ жизненъ въпросъ за партията твърдѣ несериозно. Сѫщото несериозно отношение къмъ този въпросъ и нежелание да се занимава съ него показа и третиятъ конгресъ на работническата социалдемократическа паартия. Той само потвърди резолюцията на втория ѝ конгресъ, нищо повече. Естествено е, че почналото се прѣзъ 1895 година работническо движение, особено въ София и въ Сливенъ, оставено безъ внимание отъ партията, неподържано отъ нейнитѣ органи, заглъхва за едно дълго врѣме, за да избухне отново, да се наложи на работническата социалдемократическа партия и да я спаси отъ окончателно изродяване.

Третиятъ конгресъ не внесе нищо ново въ партията. Той потвърди всичи безъ изключение резолюции въ първия и втория конгреси. Впрочемъ, той взе двѣ нови резолюции. Въ третия конгресъ за първъ пѫть социалистическитѣ депутати дадоха смѣтка за своята дѣйность въ Народното Събрание. На друго мѣсто ще се спрѣмъ специално върху дѣйностьта на *парламентарната фракция* на партията. Но третиятъ конгресъ намѣри напълно со-

циалистическа дѣйностьта на двамата първи депутати и ги насърдчи да дѣйствуватъ въ сѫщата посока. Съ това конгресътъ насърдчи една дѣйность, която много нѣщо допринесе за отклонението на партията отъ нейнитѣ прѣки задачи. Другата резолюция на сѫщия конгресъ осѫжда списването на в. „Освобождение“, което било се отклонило отъ рамкитѣ на мѣстенъ вѣстникъ, които му опрѣдѣлилъ вториятъ конгресъ и за придържането къмъ които Н. Габровски обѣщалъ прѣдъ конгреса. Тази резолюция е характерна по това, че тя опровергава напълно първата, съ която се насърдчава „социалистическата дѣйность“ на депутатитѣ, понеже в. „Освобождение“ не бѣше друго освѣнъ повторение на рѣчитѣ въ Народното Събрание, както сигурно и на ония на другия депутатъ.

Колкото до вѫтрѣшното състояние на партията третиятъ конгресъ констатира сѫщата *халтавина,* която се констатира и на втория конгресъ. Разбира се, че и тоя конгресъ намѣри за нуждно да крие отъ другитѣ хора своята вѫтрѣшна слабость. Отчетътъ на партийния органъ „Социалистъ“ и за този конгресъ е съвсѣмъ кѫсъ и сухъ. Той въ сѫщность се състои само отъ резолюции. Между тѣхъ, обаче, има една, отъ която ясно личи, че старото положение на партията продължава. Тя е резолюцията за *партийната организация,* въ първата точка на която се задължаватъ делегатитѣ на бѫдащия конгресъ да се явятъ съ „по-пълни, точни и опрѣдѣлени свѣдѣния“ за *„причинитѣ за неуспѣха на партийната организация и за цѣлесъобразнитѣ мѣроприятия срѣщу тази ни слабость“*. Тази „слабость“ на партията, впрочемъ, се виждаше, както отъ честитѣ подканения на централния комитетъ чрѣзъ партийния органъ „Социалистъ“ къмъ изпълнение задълженията на групитѣ, тъй и отъ личнитѣ свѣдѣния на близко стоящитѣ до управлениѐто на партията. Н. Габровски, въ цитираното по-горѣ писмо отъ София, дѣто постоянно се е срѣщалъ съ редакторитѣ на партийния вѣстникъ и съ членоветѣ на централния комитетъ, пише, че всичко е „разнебитено“ и че вѣстникътъ се „крѣпи, но слабо“. Тъкмо нѣколко седмици прѣдъ третия конгресъ Н. Габровски въ едно писмо отъ Търново (27

май 1896 год.) пише на Д. Б.: „Колкото за свикването на нашия конгресъ, азъ мисля, че при сегашното разнебитено положение на групитѣ и по нѣмане на срѣдства за изпращане делегати не ще може да се свика. Това не е и желателно, защото ний ще станемъ още по-смѣшни прѣдъ свѣта отъ миналата година — ще илюстрираме всичкото си нищожество като организация. По-скоро съмъ на мнѣние да стане едно частно събрание между по-виднитѣ наши другари и то въ Габрово или въ Казанлжкъ прѣзъ ваканциитѣ, за да обмислимъ бждащитѣ си дѣйствия. Тъй както я караме, не може да се кара вече. Ний сме много по-слаби въ дѣйствителность, отъ колкото се прѣдставляваме *на хартия* въ вѣстницитѣ си и въ очитѣ на нашитѣ противници. Азъ правя обиколки и нагледно виждамъ това. Всичко изгаснало въ Разградъ, Попово и пр. . .“. Впрочемъ, другояче не можеше и да бжде. Трѣбваше да се явятъ съвсѣмъ нови условия, за да се измъкне работническата социалдемократическа пиртия отъ оная насока, която ѝ се даваше слѣдъ съединението на бившата партия и бившия съюзъ, или по-вѣрно слѣдъ падането на Стамбуловото управление. Трѣбваше да прѣтърпи редъ вжтрѣшни борби, за да се издигне до дѣйствителна работническа социалдемократическа партия. Потушенитѣ отъ съединението и отъ първитѣ ѝ конгреси борби трѣбваше отново да се явятъ, и все повече да се изострятъ съ развитието на работническото движение, за да се възроди партията. И тѣ скоро се започватъ.

ГЛАВА ТРЕТЯ.

Прѣдъ новата криза.

1. Общото положение.

Изборитѣ на 11 септември 1894 година, които дадоха двама социалисти депутати, дадоха на „народната партия“ голѣмо мнозинство, но и едно опозиционно малцинство, което се оказа много неприятно за тази партия. Изборитѣ се произведоха при първото министерство отъ бившитѣ водители на консервативната партия, на русофилитѣ отъ „съединистическата партия“ и на радославиститѣ. Влизането на послѣднитѣ въ министерството на Стоилова съ русофилитѣ се явяваше съвсѣмъ неестествено. Стоиловъ, както видѣхме, нѣмаше партия, съ която да управлява и при тогавашнитѣ условия, създадени слѣдъ падането на Стамбуловия режимъ, той не можеше да състави управляваща партия, освѣнъ съ ония русофили, които не бѣха свързани съ свой водитель и съ неговъ авторитетъ. А такива имено се явяваха южно-българскитѣ русофили. Съ тѣхъ той и си създаде партията, кръстена „народна“. Падането на Стамбуловъ означаваше едно измѣнение на външната политика на България. Трѣбваше да се затвърди положението на князъ Фердинандъ, да се признае и официално отъ великитѣ сили, а това изискваше едно помирение съ руския царски дворъ. Съставянето на една партия отъ явни русофили и едно министерство отъ виднитѣ имъ прѣдставители можеше да облекчи разрѣшението на задачата на прѣданния дворцовъ служитель К. Стоиловъ. Слѣдъ изборитѣ на 11 септември 1894 година, които му дадоха едно голѣмо мнозинство отъ русофили и бивши стамбу-

ловски партизани, но прѣхвърлили се къмъ Стоиловата „народна партия“, и слѣдъ провѣряването имъ отъ Народното Събрание, на Стоиловъ оставаше да очисти своето министерство отъ радославиститѣ и да го попълни само съ русофили. По такъвъ начинъ Стоиловъ очисти пѫтя за изпращането на една депутация въ Петербургъ съ цѣль да измоли у руския царски дворъ прошка за „грѣховетѣ“ на България и „помирение“ съ Русия. Отъ друга страна, Стоиловъ, за да направи руския царски дворъ отстѫпчивъ, отвори границитѣ на Македония за въоржженитѣ „македонски чети“. И дѣйствително, „македонското възстание“ въ 1895 година накара руския царски дворъ да отиде на отстѫпки, да приеме „помирението“ съ България и да признае князъ Фердинандъ, съ единственото условие, да се покръсти прѣстолонаслѣдника въ православие. Така че, Стоиловъ, или „народната партия“, съ това постигаше найглавната точка отъ своята програма, която я закрѣпи на власть. Тя вече се чувствуваше силна, горда, надмѣнна. Тя прѣдвиждаше за себе си една славна „нова епоха“ на опияняващи „патриотически“ тържества, на безкрайни блѣскави пѫтувания и гощавки и богато възнаграждение за „патриотическитѣ“ ѝ трудове. Обаче, съ изпѫждането на радославиститѣ отъ властьта, съ враждебнитѣ отношения къмъ шефа на цанковиститѣ Др. Цанковъ, когото първо врѣме не пускаха въ България и къмъ шефа на каравелиститѣ П. Каравеловъ, когото продължаваха да държатъ въ Черната Джамия, опозицията противъ „народната партия“ въ Народното Събрание се увеличи и можеше да ѝ бърка твърдѣ много на подигнатитѣ ѝ „високопатриотически чувства и планове“. Трѣбваше да се осигури тя и отъ тази страна. Въ началото на октомври 1896 година Народното Събрание биде разтурено, подъ прѣдлогъ да се види, каква е народната воля, т. е. дали послѣдната е въ съгласие съ волята на „народната партия“. Ясно бѣше, че „народната партия“ искаше да се освободи отъ всѣкаква опозиция въ Народното Събрание и да си доведе едно „компактно болшинство“, готово да изпълни нейната „програма“, безъ да се спира прѣдъ нищо. Но тъй сѫщо ясно бѣше, че тази цѣль „народната партия“ не

можеше да постигне другояче, освѣнъ чрѣзъ кървави полицейски избори. Тя показа, че е способна да произведе такива избори още прѣзъ изборитѣ за общинскитѣ съвѣти и прѣзъ допълнителнитѣ избори, произведени прѣзъ 1895 година. И дѣйствително, „народната партия“ прѣзъ 1896 год. произведе едни крайно насилнически избори, избра си наистина едно „компактно болшинсто“ отъ прѣдани депутати, като не допустна да бжде избранъ нито единъ отъ шефоветѣ на опозицията и почти никакви опозициони депутати, съ изключение на трима-четирма. Изобщо, настжпи епохата на народняшката „стамбуловщина“, която бѣше не толкова страшна, колкото гнжсна, съединение на азиатската варварщина съ византийското лукавство, лакейство, продажность и жадность за бързо обогатяване съ всички срѣдства.

При всичкото горѣказано, въ изборитѣ за IX Обикновено Народно Събрание бѣха пакъ избрани двамата социалисти депутати и отъ сжщитѣ околии. Сполуката имъ и въ тия избори се дължеше пакъ на компромиси съ „честни“ и „прогресивни“ елементи отъ буржуазията, при всичко че тия елементи се оказаха най-долнопробни личности. Въ новопазарска околия Я. Сакжзовъ въ първитѣ избори се избра, благодарение на единъ радославистъ, сетнѣ народнякъ, който се оказа селски скубачъ и конокрадецъ; въ изборитѣ за IX Обикновено Народно Събрание се избра пакъ благодарение на единъ явенъ радославистъ, за когото Я. Сакжзовъ една година прѣди това даде най-отвратителна характеристика (гл. „Социалистъ“, год. II, бр. 4 и 6). Въ павликенска околия Н. Габровски се избра пакъ благодарение на кмета отъ с. Мусина, явенъ каравелистъ и скритъ *народнякъ*, когото Габровски, за да скрие истината, обясняваше, че той билъ „народнякъ“ въ смисълъ на руски „народникъ“. Нѣма съмнѣние, че и тѣхната дѣйность въ VIII Обикновено Нар. Събрание, която самитѣ тѣ широко популяризираха чрѣзъ писма до своитѣ избиратели, печатани въ партийния вѣстникъ, която възхваляваха и другитѣ социалистически мѣстни вѣстници, както и чрѣзъ личнитѣ отчети на самитѣ депутати, сж улеснили втория имъ изборъ. При все това, обаче, изборътъ имъ безъ тѣзи „съглашения“ съ такива

„честни“ и „прогресивни“ елементи, бѣше проблематиченъ, особено при ония полицейски насилия и „морални влияния“, които упражни „народната партия“ прѣзъ тия избори. Но повторното избиране на двамата социалисти-депутати и отъ сѫщитѣ околии, произволното, безъ всѣкакви абсолютно причини касиране избора на Янко Сакѫзовъ, насилията извършени прѣзъ изборитѣ отъ страна на „народната партия“ и още по-голѣмитѣ насилия въ допълнителнитѣ избори прѣзъ мартъ 1897 г., невѣроятнитѣ прѣстѫпления и множеството партизански убийства, които послѣдваха слѣдъ тѣзи избори и които се увѣнчаха съ убийството на извѣстния авторъ на „Бай Ганю“, на Алеко Константиновъ, рѣзката критика на дѣлата на „народната партия“ въ Народното Събрание отъ останалия въ него социалистъ Н. Габровски и въ социалистическия печатъ, а главно почващата се търговско-економическа криза, — всичко това подигаше всрѣдъ масата на твърдѣ стѣснената дребна буржуазия и селска класа и всрѣдъ недоволната „интелигенция“, особено всрѣдъ народното учителство, значението на социалиститѣ и, разбира се, на работническата социалъ-демократическа партия. Едно нахлуване на елементи отъ тия срѣди въ редоветѣ на послѣднята ставаше явно; въ партията почнаха да взиматъ значение такива центрове, които за такова нахлуване прѣдставляваха най-удобни. А тѣ бѣха ония центрове, които се отличаваха съ селския си характеръ и при това въ които положението на масата бѣше по-лошо. Естествено е, че при тия обстоятелства стрѣмежитѣ, които въ продължение на три години отклоняваха партията отъ социализма и бѣха я довели до пълна дезорганизация, трѣбваше да добиятъ нова сила. И дѣйствително, тѣ добиваха тази сила. Обаче, отъ друга страна, ставаше ясно, че тактиката, която господствуваше въ партията въ продължение на три години, доведе я до пълно дезорганизиране и обезличаване на партията, като работническа социалдемократическа партия. Недоволството отъ това състояние на послѣднята и усилията да се издигне тя до дѣйствителна партия почна да си пробива пѫть. На това помогнаха и нѣкои измѣнения въ вѫтрѣшния животъ на партията.

2. Вжтрѣшни промѣни.

Наученъ органъ на работническата социалдемократическа партия до края на 1896 година бѣше сп. *„День“*, подъ редакторството на Я. Сакжзовъ. Обаче послѣдниятъ, увлѣченъ отъ политическата дѣйность, не можеше повече да го издава. По-горѣ видѣхме, какъ той прѣдпочиташе политиката повече, отколкото редакторството и издателството на „День“, толкова повече, че то бѣше свързано съ голѣми трудности. Но поради това списанието излизаше твърдѣ нередовно, — четири годишнини отъ него излѣзоха въ петь години. Слѣдъ повторното му избиране за депутатъ и особено слѣдъ касирането на избора му, което означаваше ново тичане по избори и нови борби, Янко Сакжзовъ се отказа отъ редакторството и издателството на сп. „День“. Централниятъ комитетъ на партията тогава се обърна къмъ Д. Благоевъ съ прѣдложение да приеме той партийното списание да го редактира и издава на сжщитѣ условия, на които то се издаваше отъ Я. Сакжзовъ. А тия условия бѣха: списанието остава партийно, но издаването му се дава отъ конгреситѣ на концесия на партиенъ другарь, който той намѣри за добрѣ. *Концесията* се състоеше въ това, че редакторътъ-издатель тегли загубитѣ и печалбитѣ, безъ партията да се мѣси въ тѣхъ. Д. Благоевъ прие прѣдложението на централния комитетъ съ условие да се измѣни названието на списанието. Центр. комитетъ нарѣче сп. *„Ново Врѣме“*, което прдължава да излиза подъ редакторството на Д. Благоевъ и днесъ.

Тази промѣна въ научния партиенъ органъ не означаваше проста промѣна на лицата и името на списанието; то означаваше дръпване малко назадъ къмъ старитѣ партийни принципи и традиции, които въ продължение на три години намираха малко застжпничество въ партийния печатъ. Съ други думи, промѣната означаваше повѣряване теоретическото ржководство на партията на единъ противникъ на оная широка дѣйность и опортюнистическа тактика, която намѣри такова широко мѣсто въ резолюциитѣ на тритѣ първи конгреси слѣдъ падането на Стамбуловъ и въ практиката на партията до четвъртия конгресъ и

слѣдъ него. По-нататъкъ ще видимъ, какъ се изрази тази промѣна въ живота на партията. Тука ще забѣлѣжимъ само това, че скоро подиръ нея трѣбваше да се срѣщнатъ двѣтѣ стари течения въ социалистическото движение, но при по-други условия и въ по-друга форма, първото сблъскване между които се започна скоро слѣдъ четвъртия конгресъ на работническата социалдемократическа партия.

Отъ друга страна, става една важна промѣна въ възгледитѣ за състава на партийнитѣ конгреси. Тритѣ конгреса на работническата социалдемократическа партия се съставляваха съвършено произволно. На тѣзи конгреси се явяваха делегати на групи, на общи работнически дружества и даже на отдѣлни членове, не съставлявали никаква организационна група. При това на конгреситѣ можеха да се прѣдставляватъ тѣ отъ произволно число делегати, никакви ограничения не сѫществуваха въ това отношение. Но поради това конгреситѣ се съставляваха отъ съвсѣмъ случайни хора, които никакъ не сѫ живѣли съ живота на партийнитѣ организации, слѣдователно, съ живота на партията. Това показваше, че и партията се съставляваше отъ съвсѣмъ случайни членове, обикновено „интелигенция“ и дребни собственици, които постоянно влизаха и излизаха прѣзъ нея; тя не прѣдставляваше наистина *единна* и *цѣла* организационна единица. Прѣдъ четвъртия конгресъ, обаче, се изказаха съвсѣмъ други възгледи върху състава на партийнитѣ конгреси, които лѣгнаха въ основата на партията. Тия възгледи сѫ изтъкнати въ статиитѣ на *Щ*. (Г. Кирковъ) въ в. „Социалистъ“, въ който той отдавна бѣше единъ отъ редовнитѣ му сътрудници до четвъртия конгресъ. Въ неговитѣ статии за пръвъ пѫть се изказватъ ония социалдемократически възгледи за партията и за нейнитѣ конгреси, които трѣбваше да лѣгнатъ въ основата на нейната организация. Делегати на конгреситѣ могатъ да бѫдатъ само членове на партийни организации и при това прѣдимно работници, които сѫ живѣли съ живота на партията, а не интелигентни, които се явяватъ като партийни членове, само за да се явяватъ на конгреситѣ.

Независимо отъ казаното, но става една промѣна въ отношенията къмъ партийния печатъ и даже къмъ брошур-

ната пропаганда и агитация. Посочихъ по-горѣ, какъ партийния органъ в. „Социалисть“ губѣше постепено характера на работнически органъ, на органъ за пропаганда и агитация всрѣдъ работницитѣ и взимаше характеръ на *общонароденъ държавническо*-политически вѣстникъ, който мжчно проникваше всрѣдъ работническата маса, слѣдователно, като органъ на работническата социалдемокр. партия не служеше на прѣкитѣ партийни задачи. Обяснението видѣхме кадѣ е. Партията отъ работническа социалдемократическа ставаше една дребно-буржуазна „народна“ партия, тамъ тя се тласкаше отъ най-виднитѣ ѝ членове. Естествено, и задачитѣ на партийния органъ се измѣниха съгласно тази нова насока на партията. Забѣлѣзваше се вече тази анормалность въ партийния ржководящъ органъ отъ мнозина, и прѣди всичко отъ главнитѣ редактори на в. „Социалисть“. Мисъльта, че е необходимъ единъ специаленъ работнически вѣстникъ за пропаганда и агитация всрѣдъ работницитѣ, се оформи окончателно въ тѣхъ. Най-характерното е това, че у нѣкои партийни групи се зароди мисъльта за монополизирането издателството на брошурната социалистическа литература отъ партията. На четвъртия конгресъ ново-загорскиятъ делегатъ внесе такова прѣдложение, но формата за това монополизиране, която прѣдложи той, бѣше не приемлива и съ това до извѣстна степенъ се обяснява, дѣто конгресътъ не обърна внимание върху неговото прѣдложение и леко го отхвърли. Казаниятъ делегатъ прѣдложи, щото социалдемократическитѣ книги да се издаватъ само отъ мѣстнитѣ партийни комитети. Въ такъвъ видъ неговото прѣдложение не можеше да бжде прието. Но работническата социалдемократическа партия рано или късно трѣбваше да се повърне къмъ въпроса, подигнатъ въ четвъртия партиенъ конгресъ. Въпросътъ постепено все повече зрѣеше въ нея. Работата е тамъ, че издаването на социалдемократически книги за пропаганда и агитация бѣха монополизирани отъ единъ партиенъ членъ, който въ издаването имъ не се ржководѣше отъ нуждата на партията за планомѣрна брошурна пропаганда и агитация, а отъ книжарско-издателски съображения. Обаче, къмъ тия съображения той се стрѣмеше да приспособи партийнитѣ дѣй-

ци и изобщо партията. Срѣщу извѣстни отстжпки той привлѣче мнозина партийни членове, които дѣятелно му разпространяваха изданията. Разбира се, че послѣднитѣ се считаха даже и задължени да разпространяватъ тѣзи издания, като изхождаха отъ естественото увлечение да помогнатъ за разпространението на социализма, толкова повече, че тѣ постоянно се рекламираха чрѣзъ ржководния партиенъ органъ в. „Социалисть". Обаче, въ по-дисциплинираните партийни организации не можеше още тогава да се не яви мисъльта, че издаването на партийната брошурна литература по-полезно е да се монополизира отъ партията, а не отъ отдѣленъ неинъ членъ, който при това не се спираше прѣдъ никакви срѣдства за извличането лична полза отъ распространението чрѣзъ силитѣ на партията изданията си. Но, очевидно, не бѣше узрѣла още идеята за монополизиране брошурната пропаганда и агитация отъ самата партия, макаръ тя да имаше много добъръ примѣръ въ практиката на бившата „българска социалдемократическа партия". Въ всѣки случай, прѣдложението на ново-загорския делегатъ показваше, въ какво направление ще дѣйствува колективната мисъль въ партията въ бждаще.

Въ сжщото врѣме закрѣпваше и убѣждението, че мѣстнитѣ партийни вѣстници не само не сж полезни за социалистическата пропаганда и агитация, но сж и пакостни. Най-очевидно доказателство за това даваше „мѣстниятъ" в. „Освобождение", издаванъ отъ Н. Габровски въ Търново. Той ясно показваше на всички, че „мѣстнитѣ" партийни вѣстници не могатъ прѣди всичко да бждатъ *мѣстни*, а сж сжщо такива общи вѣстници, какъвто е и главниятъ партиенъ вѣстникъ, съ тази разлика само, че социалистическото въ тѣхъ все повече се обръща въ дребно-буржуазенъ радикализмъ. Спрямо в. „Освобождение" това се констатира и отъ партийниятъ органъ и отъ конгресите. Третиятъ конгресъ взе спрямо него даже една рѣзка порицателна резолюция, за не държането на редакцията му *„въ границитѣ, начъртани нему отъ втория национаденъ конгресъ"*, като се канеше да се съобразява *„съ рѣшенията на втория национаденъ конгресъ касателно неговия характеръ и направление"*.

Но най-важната промѣна, която стана въ възгледитѣ на партията, се отнасяше до избирателната тактика на партията. Първиятъ конгресъ на работническата социалдемократическа партия допусна тактиката на най-лошитѣ компромиси. Подъ булото на „съглашение“ съ отдѣлни „честни“ и „прогресивни“ личности той даде просторъ за най-долнокачествени компромиси, които водѣха къмъ деморализация на самитѣ участвующи въ тѣхъ и на масата отъ партийнитѣ членове, защото самата имъ форма се явяваше извънредно разтеглива и удобна за скриването на всички отклонения отъ принципитѣ и тактиката на партията. Опортюнистическата избирателна тактика, провъзгласена отъ първия конгресъ, се потвърди и отъ слѣднитѣ два конгреса. Но прѣзъ общитѣ законодателни избори въ 1896 година, 17 ноември, деморализаторското влияние на тази тактика стана много ясно. Не можеше да не се забѣлѣжи отъ близко интересуващитѣ се отъ партийнитѣ работи партийни членове това обстоятелство, че „честнитѣ“ и „прогресивнитѣ“ елементи отъ буржуазията, съ влиянието и съдѣйствието на които двамата социалистически депутати се избираха, се оказаха най-долнокачествени личности. Отъ друга страна, за изборитѣ на 17 ноември 1896 год., казанлжшката група кандидатира отъ името на партията една личность, която не скриваше своята враждебность къмъ социализма, която, макаръ и не въ рѣзка форма, въ своето сп. „Мисъль“ подмѣташе и допускаше подмѣтания по адресъ на партията и нейнитѣ прѣдставители. Въ сжщото врѣме единъ отъ членоветѣ на казанлжшката партийна организация, а имено Ив. Кутевъ, се обяви противъ листата ѝ и се кандидатира въ листата на единъ голѣмъ търговецъ на розово масло въ Казанлжкъ. Поради това произлѣзоха голѣми раздори между казанлжшкитѣ социалисти, които приведоха къмъ неприятни разправии въ четвъртия конгресъ. Отъ обясненията, дадени въ конгреса отъ казанлжшката организация и отъ Ив. Кутевъ стана ясно, че нито една отъ двѣтѣ страни не можаха да бждатъ порицани, защото и двѣтѣ можаха да се оправдаватъ съ резолюциитѣ на конгреситѣ, които допущаха „съглашения“ на партийнитѣ членове съ отдѣлни „честни“ и

„прогресивни“ личности. Най-характерното въ тѣзи резолюции бѣше това, че тѣ не изискваха отъ партийнитѣ членове, щото тѣхнитѣ кандидатури да бждатъ поставяни отъ партийни организации, или групи. Въ това отношение резолюциитѣ прѣдоставяха тълкуването имъ споредъ желанието на отдѣлнитѣ членове, което и ставаше. Наприм., въ Павликенско и Ново-Пазарско не партийни нѣкакви организации опрѣдѣляха кандидатирването, а отдѣлнитѣ личности. При разисканията въ конгреса върху разногласията въ казанлжшката организация стана ясно, че кандидатирането на редактора на „Мисъль“ станало по личното желание на Я. Сакжзовъ и К. Бозвелиевъ. Бѣше извѣстно и порано, че Ив. Кутевъ имаше едно голѣмо спрѣчкване въ единъ отъ конгреситѣ съ Я. Сакжзовъ, и послѣдниятъ, както и първиятъ не приемаха да бждатъ кандидатирани заедно. Изобщо, казанлжшката организация, или по-вѣрно, нейнитѣ ржководители държаха въ тия избори оная мѣстна *политика*, която можеше да се нарѣче *лична* политика на интелигентни индивидуалисти. Четвъртиятъ конгресъ, обаче, осжди поведението на Ив. Кутевъ, а одобри онова на казанлжшката организация и Я. Сакжзовъ. Това бѣше една несправедлива присжда, която се дължеше главно на онова прѣнебрежително интелигентско надуто отношение къмъ партията и нейнитѣ конгреси, което показа Ив. Кутевъ при разисканията и което му побърка дори да се защити достатъчно прѣдъ конгреса. Въ всѣки случай стана съвсѣмъ ясно за конгреса, че избирателната тактика, усвоена отъ партията още въ първия конгресъ е несъстоятелна и води къмъ деморализация. Това убѣждение бѣше проникнало и прѣди конгреса, особено у ония партийни членове, които знаеха всички приведени факти и то намѣри своя изразъ въ четвъртия конгресъ.

3. Четвъртиятъ конгресъ.

При горнитѣ обстоятелства се събра въ Казанлжкъ на 13 юли 1897 година четвъртиятъ конгресъ на работническата социалдемократическа партия. Този конгресъ е първиятъ *по-опрѣдѣленъ партиенъ* конгресъ слѣдъ съединението на бившата „българска социалдемократическа

партия“ и бившия „български социалдемократически съюзъ“. Въ него се явиха делегати само на партийни групи и дружества, които дѣйствуваха като партийни групи. Доколко групитѣ и дружествата, които се прѣдставляваха въ четвъртия конгресъ наистина сѫществуваха и дѣйствуваха като партийни единици, това е другъ въпросъ, защото, както въ по-сетнѣшнитѣ партийни конгреси се констатира за нѣкои групи, като търновската напримѣръ, делегатитѣ имъ невѣрно прѣдставляваха работитѣ прѣдъ конгреситѣ. Но делегатитѣ на четвъртия конгресъ се явяваха като делегати все на партийни групи. Освѣнъ това, за пръвъ пѫть четвъртиятъ конгресъ се опита да даде едно рѣшение, кои групи иматъ право да бѫдатъ прѣдставлявани въ партийнитѣ конгреси, а имено групи, които редовно сѫ функционирали прѣзъ годината, сѫ влизали въ състава на партията и сѫ извѣстни за такива на централния комитетъ. Най-сетнѣ, четвъртиятъ конгресъ е първиятъ, който се опита да тури начало на една дѣйствителна контрола върху дѣлата на партийнитѣ органи отъ самитѣ конгреси.

Но особеното значение на четвъртия конгресъ на работническата социалдемократическа партия се състои въ неговитѣ рѣшения и въ грѣшкитѣ му въ тия рѣшения. Слѣдъ измѣненията въ устава, които той направи, наймного врѣме употрѣби той по въпроса за избирателната тактика на партията и по партийния печатъ. По-горѣ видѣхме, до какво доведе приетата отъ първия когресъ тактика на компромиситѣ. Въ четвъртия конгресъ, слѣдъ изслушването обясненията на ония, които правѣха компромиситѣ и на замѣсенитѣ въ несъгласията всрѣдъ казанлѫшката партийна група, множеството отъ делегатитѣ изказаха своето недоволство отъ тази тактика. Прѣдъ видъ на това конгресътъ прие нова резолюция по този въпросъ. Тя гласи:

„Работн. Социалъ-Демократическа Партия ще взима участие въ всички избори. Никакви компромиси съ партии и съглашения съ частни лица не се допущатъ“.

Тази резолюция при всичката ѝ категоричность има този недостатъкъ, че е непълна. Тя не опрѣдѣля, кой

имено поставя партийнитѣ кандидатури, да-ли комитетитѣ или групитѣ и да-ли централниятъ комитетъ има право на контрола върху поставянето имъ. Както ще видимъ, тази непълнота даваше възможность за недоразумѣния, раздори и лични произволи при поставянето на кандидатуритѣ. Нѣщо повече: даваше възможность за правене компромиси. Впрочемъ, послѣднята не можеше да се изкорени съ резолюции; при оня съставъ на партията, при който главни фактори въ нея се явяваха интелигентскитѣ индивидуалисти и дребнитѣ собственици, никакви резолюции не бѣха въ състояние да унищожатъ стрѣмежа къмъ компромиси и изобщо къмъ широка дѣйность. При всичко това, обаче, взетата отъ четвъртия конгресъ резолюция бѣше една крачка напрѣдъ къмъ изясняване тактиката на работническата социалдемократическа партия.

Но най-важно дѣло на четвъртия конгресъ е основаването на *„Работнически Вѣстникъ“*. Както видѣхме, въ партията се състави убѣждението, че е необходимъ единъ специаленъ работнически вѣстникъ за специална агитация и пропаганда срѣди работницитѣ. Почти всички делегати на четвъртия конгресъ се явиха съ изричното искане на партийнитѣ групи да се създаде такъвъ вѣстникъ. Централниятъ комитетъ отъ своя страна се яви съ прѣдложение за сѫщото. Но при основаването му конгресътъ допусна редъ грѣшки, които се отразиха много злѣ. Прѣди всичко, голѣма грѣшка на конгреса съставляваше това, че при основаването на *партиенъ работнически вѣстникъ* оставаше и вторъ партиенъ вѣстникъ, какъвто бѣше в. *„Социалистъ“*, по-сетнѣ прѣименуванъ на в. *„Народъ“*. Въ този случай въ партийния конгресъ господствуваха още възгледитѣ за *широка* дѣйность на партията, които станаха господствуващи отъ първия конгресъ. И тука ние виждаме още да прѣобладава измамата, че работническата социалъ-демократическа партия е такава сила въ „народа“, щото нейна задача съставлявало рѫководенето на „работния народъ“ и привличането на интелигенцията къмъ нейното велико „народно дѣло“; на агитацията и пропагандата всрѣдъ работницитѣ, на привличането послѣднитѣ въ редоветѣ на партията и на организирането имъ все още се гледаше

като на второстепена задача, на която наистина се дава значение поне на теория, но все още не се гледа като най-първа, най-прѣка задача на работническата социалдемократическа партия. Поради това и партията считаше за необходимо да подържа специални органи за пропаганда и агитация между интелигенцията, за такава между „народа“ и специални за агитация и пропаганда всрѣдъ работницитѣ. И смѣташе се, че единъ партиенъ органъ, прѣдназначенъ за послѣднята цѣль, трѣбвало да има нѣкакъвъ съвсѣмъ другъ характеръ и другъ материалъ отъ главния партиенъ органъ, когато ржководниятъ партиенъ органъ трѣбваше да бжде имено *работнически*, за пропаганда и агитация прѣди всичко между работницитѣ. Но послѣдниятъ възгледъ далечъ още не можеше да си пробие пжть въ партията. Конгресътъ рѣши да има два партийни вѣстника. Мотивитѣ и рѣшението на конгреса сж слѣднитѣ:

„Като взема прѣдъ видъ, че поради двойния си характеръ да удовлетворява едноврѣмевно както обикновения читатель изъ чисто работническата срѣда, тъй и по-интелигентния читатель, в. *„Социалистъ“* не е можалъ да се посвѣти нито въ едното отъ тѣзи направления; че това не е можало да не влияе за широкото му разпространение; че отъ друга страна задачата на социалната демокрация е да обърне прѣди всичко внимание на пропагандата между работническата класа, за което се чувствува необходима нужда отъ особенъ вѣстникъ, прѣдназначенъ да защищава по-отблизо интереситѣ на послѣднитѣ и да ги освѣтлява отъ социалдемократическа гледна точка.

Конгресътъ рѣши:

Партията за напредъ да има два печатни свои органи: единия отъ тѣхъ — ржководящъ партиенъ органъ, а другия чисто работнически вѣстникъ, прѣдназначенъ за пропаганда между работницитѣ“.

Въ сжщность тази резолюция на конгреса бѣше компромисъ между двѣ принципиално противоположни направления въ работническата социалдемократическа партия, борбата между които въ нея ще излиза все по-наявѣ, а имено между онова на дребно-буржуазния социализмъ и онова на работническия, революционния социализмъ. Кон-

гресътъ рѣши въпроса на половинъ и другояче не можеше да го рѣши. Не тъй лесно можеше да се побѣди едно направление, което господствуваше въ работническата социалдемократическа партия въ продължение на три години, което се подхранваше отъ дребно-буржуазнитѣ условия, въ които се развиваше партията, и което намираше въ нея подържници въ мнозина видни партийни членове тогава. Прочее, рѣшението на четвъртия конгресъ, да има единъ партиенъ работнически вѣстникъ, е едно отъ найважнитѣ му рѣшения за бждащето развитие на партията.

Създаването на „*Работнически Вѣстникъ*“ правѣше съвсѣмъ излишенъ другия партиенъ вѣстникъ. Нѣщо повече, послѣдниятъ не можеше да сжществува и въ сжщото врѣме прѣчеше на закрѣпването и на първия и на самата партия. Ако „*Работнически Вѣстникъ*“ се издаваше за пропаганда между работницитѣ — главна задача на работническата социалдемократическа партия, оставянето на другия партиенъ вѣстникъ имаше за цѣль да задоволи дребно-буржуазнитѣ „политици“ въ партията, които, като Я. Сакжзовъ, искаха партията да върви въ *широкия* дребнобуржуазенъ пжть. И наистина, въ четвъртия конгресъ главно Я. Сакжзовъ не можеше да си прѣдстави работническата партия безъ единъ органъ, който да бистри дребно-буржуазната политика, подъ етикета ржководящъ органъ на работническата социалдемократическа партия и съ илюзията, че упражнява влияние върху „обществото“, „народа“, „интелигенцията“ и по такъвъ начинъ партията става „вершитель судебъ“, т. е. тя рѣшава сждбинитѣ на България. Обаче, тѣзи и такива широки фантазии струваха на партията твърдѣ скжпо. Четвъртиятъ конгресъ се намѣри веднага слѣдъ горното рѣшение прѣдъ въпроса, какъ партията ще издава два вѣстника, отъ които ржководящиятъ два пжти въ седмицата. Оказа се, че партията не може да се нагърби съ издаването имъ и оставаше да се търсятъ желающи отъ партийнитѣ членове да поематъ издаването на партийнитѣ органи. Това говорѣше само за едно, а именно, че работническата социалдемократическа партия върви съвсѣмъ ненормално.

Въпросътъ за издаването на „Работнически Вѣст-

никъ“ се разрѣши лесно. Въ сѫщность идеята за създаването на този вѣстникъ принадлежѣше на Г. Кирковъ и закрѣпването му се дължи изключително на него. Възпитанъ въ социалдемократическата школа на австрийската социалдемократическата партия и на работническото движение въ Австрия въ самия имъ центръ, въ Виена, прѣвъзходенъ агитаторъ и журналистъ съ оригиналенъ юморъ, проницателенъ, или както Н. Габровски го характеризира въ едно писмо отъ 1895 год., „прозорливъ“ и синтетиченъ умъ, крайно съобщителенъ по природа, Г. Кирковъ, активенъ членъ на работническата социалдемократическа партия отъ 1894 година, още отъ самото начало виждаше фалшивото положение на партията и на направлението ѝ. При създаването на *Работнически Вѣстникъ* неговото желание бѣше да има за свой другарь по него Гаврилъ Георгиевъ, съ когото той е работилъ въ в. „Социалистъ“ въ продължение на три години и съ когото единствено отъ партийнитѣ членове тогава е дѣлилъ мисли и впечатления по партийнитѣ работи. Г. Георгиевъ, активенъ участникъ въ социалистич. движение и членъ на Общия Съвѣтъ на бившата „българска социалдемократическа партия“ отъ самото начало, умъ съ голѣми аналитически и диалектически способности, владѣющъ нѣмски, френски и руски езици, запознатъ добрѣ съ социалистическото и работническото движение въ другитѣ страни, той се явяваше найподходящъ другарь на Г. Кирковъ за „Работнически Вѣстникъ“. Обаче, конгресътъ направи голѣмата грѣшка, че на послѣдния даде за съредакторъ Ев. Дабевъ, който бѣше останалъ назадъ въ своето развитие, който твърдѣ малко бѣше отишълъ напрѣдъ отъ ония познания и разбирания, които той имаше въ 1886 година. Естествено, Ев. Дабевъ не можеше да разбере онова направление въ партията, което прѣдставляваше Г. Кирковъ. Не миналъ прѣзъ никаква социалдемократическа школа, съ много ограничени познания, типъ на грубъ интелигентски индивидуалистъ, той гледаше на партията, че е само длъжна да му дава „мѣсто“, но не и че е длъженъ да ѝ дава. Слѣдъ падането на Стамбуловъ Ев. Дабевъ взе служба, но слѣдъ двѣ години той телеграфира до конгреса: *запазете ми мѣсто*. Четвъртиятъ конгресъ никакъ не обърна внимание, да ли

Ев. Дабевъ е на мѣстото си при партийния вѣстникъ и съредакторъ на Г. Кирковъ. Впрочемъ, като имаме прѣдъ видъ, че на „Работнически Вѣстникъ“ не се гледаше като на главенъ и ржководенъ органъ, не е чудно, че той не придаде особено значение на лицата, които поемаха издаването на вѣстника. За конгреса важно бѣше само това, че се намѣриха двама партийни членове, които да поематъ издаването му.

Но ако за издаването на „Работнически Вѣстникъ“ се намѣриха партийни членове, обаче съ издаването на другия партиенъ органъ никой партиенъ членъ не искаше да се нагърби. И конгресътъ, намѣсто да спрѣ този органъ, се съгласи съ широката фантазия на Я. Сакжзовъ, а имено да се състави издателско дружество отъ партийни членове, които да поематъ издаването му. Независимо отъ това, че се създаде още единъ партиенъ органъ, конгресътъ, намѣсто да направи „ржководящиятъ“ партиенъ органъ седмиченъ и малъкъ форматъ, се съгласи, щото в. „Социалистъ“ до края на 1897 година да излиза въ сжщия форматъ седмично, но двойно по-голѣмъ, т. е. въ 8 страници, — което означаваше все сжщото да излиза два пжти седмично, — а отъ началото на 1898 год. да се прѣименува въ в. „*Народъ*“, седмиченъ, но сжщо въ 8 страници. И отгорѣ на всичко това конгресътъ прѣдвидѣ за този „ржководящъ“ партиенъ органъ само единъ редакторъ, а имено Г. Георгиевъ. Напраздно послѣдниятъ се стараеше да убѣди конгреса, че само съ единъ редакторъ такъвъ вѣстникъ отъ 8 стр. е невъзможно да се издава. Очевидно бѣше, прочее, че се правятъ на гърба на партията опити, които никаква полза не можаха да ѝ донесатъ, а ще я натоварятъ само съ дългове. И дѣйствително, „ржководящиятъ“ партиенъ органъ струваше на отдѣлни партийни членове, които се отзоваха на поканата на ц. комитетъ, т. е. на Я. Сакжзовъ, да влѣзатъ въ издателското дружество, твърдѣ скжпо, за да продължава едно безполезно сжществуване и да умре прѣди врѣме, а партията да тегли послѣдствията отъ *широкитѣ* планове на нѣкои свои членове, които бѣха готови да ѝ измѣнятъ всѣка минута, когато видятъ, че тя се отказва да се води подиръ широкитѣ имъ планове.

Въ четвъртия конгресъ много разисквания станаха по въпроса за така нарѣчения „мѣстенъ партиенъ печатъ". Споредъ рѣшението на II конгресъ, партийнитѣ членове могатъ да издаватъ „периодически издания" само съ разрѣшението на „общия конгресъ". Делегатитѣ на севлиевската група внесоха въ IV конгресъ прѣдложение, да й се разрѣши да издава мѣстенъ вѣстникъ въ Севлиево. Мотивитѣ на групата бѣха тѣзи, че имало необходимость да се води борба съ буржуазнитѣ партии въ този градъ, като се разбираше да се води борба съ радославиститѣ, които бѣха силни въ града, и че въ Севлиево имало нѣкой си „социалъ-демократъ", който гарантиралъ издаването на вѣстника. Конгресътъ намѣри мотивитѣ за недостатъчни и понеже севлиевскитѣ делегати, въ сѫщность севлиевскиятъ делегатъ А. Коновъ, не искаше да съобщи името на този пожертвуваталенъ севлиевски „социалдемократъ", отхвърли прѣдложението имъ, не разрѣши на севлиевската група да издава мѣстенъ вѣстникъ. Обаче, въ свързка съ прѣдложението на севлиевската група се подигна въпросъ, конгресътъ да рѣши за спирането на търновския в. „Освобождение". По този въпросъ станаха дълги и горѣщи разисквания. Мнозинството отъ делегатитѣ бѣха за спирането му, но една агитация между него въ смисълъ, че в. „Освобождение" не ще може да продължава, което се виждало отъ неговото нередовно излизане, и заминаването на нѣкои отъ делегатитѣ, които настояваха за спирането му, станаха причина, щото при гласуването на въпроса мнозинство се получи за не спирането на в. „Освобождение". Това рѣшение на IV конгресъ стана причина за избухването на една полемика въ партийния печатъ върху въпроса за „свободата на печата" въ партията, която изглеждаше да се свърши съ нова криза въ социалистическото движение въ България.

Отъ друга страна, едно рѣшение на IV конгресъ, което се касаеше до състава на централния комитетъ и което говореше за ненормалното положение на работническата социалдемократическа партия, за нейната слабость като такава, стана причина за една вѫтрѣшна криза на партията, за една нова дезорганизация.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Новата криза въ социалистическото движение.

1. Вжтрѣшни сътресения.

До четвъртия конгресъ раб. социалъ-демократическа партия нѣмаше едно колективно управително тѣло; тя се управляваше въ сжщность *единолично,* прикрито *самодържавно,* отъ една личность. Споредъ § 15 отъ организационния уставъ на партията, тя се управляваше отъ 5 души, четиримата отъ които сж редакторитѣ и единъ касиеръ, а секретарьтъ си избираха помежду си отъ членоветѣ на ц. комитетъ. Но слѣдъ спирането на в. в. „Работникъ" и „Другарь" и сливането имъ въ единъ вѣстникъ, а имено в. „Социалистъ", и слѣдъ напущането на редакцията отъ двамата прѣдишни редактори, останаха само двама души редактори, единиятъ на сп. „День", Янко Сакжзовъ, другиятъ на в. „Социалистъ", Г. Георгиевъ. Така че, центр. комитетъ остана съ двамата редактори и касиера, т. е. отъ три члена. Двамата други членове бѣха замѣстени съ неизвѣстни партийни членове и съвсѣмъ случайни личности, които не можаха да иматъ абсолютно никакво влияние въ центр. комитетъ. Отъ друга страна, редакторътъ на в. *„Социалистъ"* оставаше единствения старъ партиенъ членъ въ ц. комитетъ; но заетъ постояно съ вѣстника, избѣгващъ всѣкакви лични разправии, той нѣмаше врѣме и възможность да се противопоставя на личното влияние на другия членъ на центр. комитетъ. По такъвъ начинъ въ сжщность партията се управляваше само по желанието на Я. Сакжзовъ. Вториятъ и третиятъ

Тази хумореска абсолютно съ нищо не уронваше престижа на единъ социалистически органъ, напротивъ, тъкмо той трѣбваше да употрѣби юморътъ и ирониятa спрямо това буржуазно дружество. Но Я. Сакжзовъ, раздразненъ отъ докаченитѣ дами, членки на дружеството, при срѣщата съ Г. Георгиевъ въ администрацията на вѣстника се нахвърли озвѣренъ върху него съ най-груби, хамалски ругатни, съ стиснати юмруци и съ викове: какъ ти си посмѣлъ, зжбитѣ ще ти изкжртя и други такива дивотии. Г. Георгиевъ слисанъ отъ такова неочаквано нападение, не желаейки да се разправя съ Сакжзовъ съ юмруци, при който случай Г. Георгиевъ съ единъ юмрукъ би го повалилъ, си излѣзе отъ администрацията, безъ да му каже дума. Независимо отъ това, но въ слѣдния брой на в. „Народъ“ Я. Сакжзовъ, безъ да иска съгласието на Г. Георгиевъ, като редакторъ, помѣства една бѣлѣжка отъ страна ужъ на редакцията, съ която изкарва редактора на партийния вѣстникъ незнающъ, какво помѣства и слѣпо орждие на Я. Сакжзовъ. Тази бѣлѣжка е много характерна. Ето какво четемъ въ нея:

„Редакцията като напечата въ миналия брой подлистникътъ **„Какво искатъ“**, *погльднала бѣ на него като на едно чисто литературно произведение, което встжпва едни възможни обществени нрави между по-охолничкитѣ български жени, явление, за което животътъ е далъ толкова примѣри. Обаче, слѣдъ разпръсването вече на броя, редакцията се научи отъ най-положително мѣсто, че авторътъ на подлистникътъ, далечъ отъ да ни прѣдстави, тъй да кажемъ, художественното възпроизведение на тѣзи нрави, ималъ е прѣдъ видъ едни отдѣлни дѣйствия на едно новосъставено въ града ни* **Женско Образователно Дружество**, *като ги е окарикатурилъ, колкото му е воля било. Редакцията съжалява най-искренно за помѣстването подлистникътъ, понеже 1-во нашия вѣстникъ не може да бжде проводникъ на лични нападки, въ каквато литературна форма и да бждатъ тѣ облѣчени и 2-о новосъставеното въ града Женско Образователно Дружество,*

каквито слабости и недостатъци да носи съ себе си и да е проявило до сега (които могатъ да бждатъ прѣдметъ на спокойно разгледване и критика), не е дало поводъ за едно безразборно осмѣйване. — **Редакцията.“**

Тази бѣлѣжка, тъй обидна не само за редактора на партийния органъ, но и за самата партия, можеше да излѣзе само отъ главата на единъ социалиствуващъ буржуа, като Я. Сакжзовъ. За послѣдния, разбира се, нищо не важеше престижа на партийния органъ, честьта на редактора му и на единъ членъ на централния комитетъ на партията, мнѣнието и интереситѣ на послѣднята прѣдъ мнѣнието на буржуазията, прѣдъ престижа на едно буржуазно дамско дружество, на което нито се спомѣняваше името му въ хумореската, и на нѣкои г-жи, сжщо безъ да се спомѣнатъ имената имъ въ нея. Но слѣдъ онова неокачествимо нахвърляне на Я. Сакжзовъ върху Г. Георгиевъ, тази наистина скандалиозна бѣлѣжка на Я. Сакжзовъ, повръщането на Г. Георгиевъ въ редакцията и централния комитетъ стана невъзможно.

Членътъ отъ централния комитетъ Д. Благоевъ, щомъ се научи за случката, веднага замина за София. Въ това врѣме се случи въ София и Кръстю Раковски. Слѣдъ едно обмислюване на положението, което създаваше Я. Сакжзовъ, и слѣдъ изучването на извършеното отъ него спрямо Г. Георгиевъ, тѣ напраздно се мжчѣха да изгладатъ случката по другарски начинъ. Ясно бѣше и за двамата, че Я. Сакжзовъ безъ всѣкакво основание и безъ всѣкакво право се отнесалъ тъй не другарски къмъ Г. Георгиевъ. Поради това тѣ прѣдложиха на Я. Сакъзовъ двѣ условия, при които виждатъ възможность да се изглади случката и да не се произвежда сътресение въ партията. Тѣзи условия бѣха: 1-о, Я. Сакжзовъ да се извини прѣдъ Г. Георгиевъ, и 2-о, да се помѣсти въ вѣстника една втора бѣлѣжка, че помѣстената въ брой 4 на в. „Народъ“ бѣлѣжка отъ редакцията е помѣстена безъ знанието на редактора. Обаче Я. Сакжзовъ като се съгласяваше на първото, по никой начинъ не искаше да се съгласи съ второто условие. Напраздно К. Раковски и Д. Благоевъ се мжчѣха да

го вразумятъ, да му изтъкнатъ всички лоши послѣдст
отъ неговото поведение за партията и доколко втор
условие за него лично нищо обидно не можеше да и
Но, както видѣхме, за него нищо не важеше партията,
важеше за него мнѣнието на буржуазията и на дами
волята на които той по такъвъ начинъ изпълни чрѣ
партийния органъ. Случката не можа да се изглади, и
можа да бжде повърнатъ Г. Георгиевъ въ редакцията
въ централния комитетъ. Както се виждаше, това име
и бѣше желанието на Я. Сакжзовъ, но това и послу
за едно ново разслабване на партията.

Слѣдъ като принуди Г. Георгиевъ да напустне вѣ
никътъ и централния комитетъ, Я. Сакжзовъ побърза
напустне секретарската длъжность и да се тури пакъ
положението на безотговоренъ заповѣдникъ въ партия
скритъ задъ единъ фиктивенъ централенъ комитетъ.
наистина, веднага слѣдъ заминаването на Д. Благоевъ, кой
бѣше врѣмено поелъ секретарската длъжность, Я. Сак
зовъ почна съ писма да го бомбардира: ту това да се
правѣло, ту онова да се пишело, ту прѣдлагаше разни пр
жекти. Прѣдъ видъ на това, че той стана причина да оста
партийниятъ органъ безъ редакторъ, централниятъ ко
тетъ въ присжтствието на трима членове рѣши, Я. Сак
зовъ да поеме грижата за редактирането му. Ясно бѣ
че е некадъренъ за тази работа и сжществуването на па
тийния органъ се подравяше окончателно. Въ сжщото врѣ
централенъ комитетъ нѣмаше. Я. Сакжзовъ се залови
урежда по своему тѣзи учреждения. Прѣди всичко той
залови да стовари всичката отговорность за разстройство
въ редакцията и централния комитетъ върху Г. Георгие
Кр. Раковски и Д. Благоевъ. Върху първия, защото т
слѣдъ горѣспоменатитѣ нанесени му отъ Я. Сакжзовъ оскр
ления, не искаше да продължава да има работа съ него,
бжде редакторъ и членъ на центр. комитетъ, освѣнъ до пр
изнасането на мѣстн. комитети по оставката му, за която Г. Г
оргиевъ настояваше да бжде съобщена на мѣстнитѣ комите
веднага; върху втория, защото настояваше по другарски
чинъ да се изглади случката; върху третия, защото настояваш
прѣди да се отнесе въпроса до мѣстнитѣ комитети, Я. С
кжзовъ да даде удовлетворение на оскърбения, безъ кое

е невъзможно по никой начинъ да се повърне той въ вѣстника и централния комитетъ. Д. Благоевъ, веднага слѣдъ връщанието си отъ София, писмено настояваше, че другъ изходъ отъ създаденото отъ Я. Сакжзовъ положение нѣма, освѣнъ да дадѐ исканото удовлетворение, инакъ по никой начинъ Г. Георгиевъ не ще се повърне. Но Я. Сакжзовъ на 26 декември 1897 год. пише на Д. Благоевъ слѣднето писмо:

София, 26 дек. 97 г.

„Димитре,

„Вчера получихъ твоето писмо, за което ти благодаря, и отрицателенъ отговоръ отъ Кирковъ и Бозвелиевъ. Снощи отговорихъ Бозвелиеву, сега бързамъ тебе да отговоря. Работитѣ се заплетоха, казвашъ ти, и това е истина. По този дружески начинъ, по който ний се взѣхме да ги уредимъ, не ще можемъ излѣзе на края. Това първо, а второ, че нигдѣ другаритѣ не ще сж съгласни туку тъй ний помежду си да прегупваме тѣзи работи. Че това е тъй, личи ясно отъ писмото на Бозвелиевъ (той ми казва, че Кирковъ пъкъ писалъ въ сжщия смисълъ Гаврилу). Казанлжчане не ни даватъ право безъ прѣдварителното съгласие на мѣстнитѣ комитети, нито на Гаврила да напуща редакторството и членството въ Комитета, тъй на мене да напущамъ секретарията. Както виждашъ, тѣ се поставятъ на почвата на устава и тѣхното положение е едно отъ най-силнитѣ. Азъ затж виждахъ, че ний тукъ не така пипнахме, както трѣбваше, и че ний трѣбваше да прибѣгнемъ къмъ почвата на устава. Гаврилъ е приелъ редакт. отъ една страна отъ концесионеритѣ, отъ друга отъ партията; отъ тази той е приелъ и членство въ Комитета. Тѣзи длъжности той може да ги сложи само въ ржцѣтѣ на тѣзи, отъ които ги е приелъ. Ний като Центр. Комит. помнишъ рѣшихме тъй и азъ записахъ въ протоколитѣ, че на основание писмото на концесс. Ст. Георг. че редакт. Г. Г. си подава оставката отъ редакторството и на основание самото писмо на Г. Г. че се отказва отъ членство въ Комит., този послѣдний възложи редактир. на вѣстн. на чл. Комит. Я. Сакжзовъ, а секретарията на Д. Благоевъ. Рѣшихме тъй и пристъпихме къмъ дирене изходъ отъ това положение. Сега виждаме, че другаритѣ по-старитѣ дѣйци, не сж съгласни на такова самоволно разпореждане отъ наша страна и ний, Ц. Ком., се повръщаме на началото. Центр. Ком., явява на Гавр. Георг. официално съ писмо, че той (Комит.) прѣдъ видъ на сондирването на другаритѣ не може да приеме отговорностьта за вѣстника и спирането дѣйствията на Ц. Ком. върху си и членство въ Комитета до като не го сложи официално отъ себе си въ ржцѣтѣ на партията, сирѣчь, Комитетитѣ, а не Ц. Ком. Той като редакт. може да пише каквото щѣ въ вѣстника, като има прѣдъ видъ, че Ц.

Ком. и Партията сж върховни бдители по направл. общо на вѣстн. Ако той, Г. Г. иска да печати антрефиле, съдържанието на което той знае, ще бжде насочено противъ единъ членъ отъ Комит., Гавр. може, било на свой рискъ да го печати, било да иска мнѣнието на цѣлия Ц. Комит. Ако пъкъ и този не се смѣта компетентенъ да разрѣши подобенъ деликатенъ въпросъ, гдѣто единъ чл. отъ Комит. завѣдомо ще оскърби другий чл. отъ Комит., да вземе мнѣнието на Мѣстн. Комитети. Разумѣва се, за това сезиране на Ц. Ком. или Мѣстн. Ком. съ въпроса за антрефилето Гавр. ще трѣбва да изложи кратки или обширни мотиви. — Когато тъй погледнемъ официално на въпроса и разрѣшението му става лесно, а ний турихме това разрѣшение отъ дружески уговаряния, които не доведоха до цѣльта. Ти помнишъ, азъ настоявахъ на подобна постановка на въпроса и съжелявамъ, че загубихме толкова врѣме, та да се повръщаме сега пакъ къмъ началото. Повтарямъ ти, само този е изходътъ отъ положението и тукъ може всѣки да се смѣта спокоенъ. Ако това или онова рѣшение не му уйдисва, нека пакъ по канала дири удовлетворение. Тъй имаме напрѣдѣ си нѣколко исхода. Може би Гавр. не ще се рѣши да напечата на свой рискъ антрефилето и ще се посвѣни да сезира Ц. Ком. официално съ този въпросъ. Ако пъкъ го напечата на свой рискъ, азъ тогава лично ще диря отъ него удовлетворение, защото той ще ми нанесе обидата менъ лично, безъ да сезирамъ азъ Комитета. — Комитетътъ пъкъ, ако се остави, както бѣ досега, да не дѣйствува, а по частенъ начинъ да углажда работитѣ, тогава ще отидатъ напраздно недѣлитѣ и грѣшно ще протакаме нашето неджгаво сжществувание. Съгласи се съ моето мнѣние и напиши въ горний смисълъ офиц. писмо отъ Комит. (сега нали ти си секрет.?) до Гаврила, като му явишъ, че е редакторъ още въ очитѣ както на Ц. К. тъй и на Партията и че Ц. К. не смѣе да приеме отговорностьта върху си да приеме неговата оставка. Частно пъкъ му пиши, че Гавр. като редакторъ може да пише каквото антрефиле иска и че ако иска да ангажирва Ц. Ком. да му даде съгласието си, нека направи това съ официално писмо.

Не зная дали съмъ ясенъ, но този пжть е единствения и отъ него ний не трѣбва да излизаме, ако искаме да рѣшимъ благополучно въпроса. Кр. Рак. съ своитѣ настоявания *дружески* да уредимъ въпроса само стана причина да протакаме работата. . . Здравѣй, твой Я. Сакжзовъ".

Това писмо не би имало нужда отъ коментарии, ако не съдържаше нѣкои работи не за всички ясни. Я. Сакжзовъ искаше да стовари грѣха за забъркването на работитѣ отъ него върху Г. Георгиевъ и върху „дружеския начинъ", по който Кр. Раковски и Д. Благоевъ искаха да се свърши случката между него и Г. Георгиевъ, а себе си да прѣд-

стави, че той билъ за рѣшението на въпроса чрѣзъ партията. Това, разбира се, е съвсѣмъ невѣрно. На Янко Сакжзовъ най-малко се искаше да се разправи на партията за неговото поведение спрямо Г. Георгиевъ и се надѣваше, че послѣдниятъ подъ натиска на приятелскитѣ уговаряния отъ Кр. Раковски и Д. Благоевъ ще прѣглътне оскърбленията му и лесно ще се повърне въ редакцията и централния комитетъ. Но той се излъга. Отъ само себе си се разбира, че, слѣдъ като не се успѣ по „дружески начинъ" да се уреди въпроса, трѣбваше да се съобщи на мѣстнитѣ комитети за оставката на Г. Георгиевъ. Но Янко Сакжзовъ, като знаеше, че Г. Георгиевъ „се свѣни", т. е. не искаше да занимава партията съ причинитѣ на своята оставка, че той не ще се обърне къмъ комитетитѣ съ излагане случката между двамата имъ, Янко Сакжзовъ се хвана съ двѣтѣ си ржцѣ о протеста на казанлжчане спрямо станалитѣ промѣни, причинитѣ на които не бѣха извѣстни на тѣхъ, или криво прѣдставени тѣмъ отъ него. Тогава той се улови ужъ за устава и почна да търси ужъ законни „канали", по които трѣбало да се тръгне още отъ самото начало. Г. Георгиевъ, слѣдъ скандала, устроенъ нему отъ Я. Сакжзовъ, си подаде оставката и прѣдъ „концесионерното дружество", което издаваше вѣстника и прѣдъ ц. комитетъ, въ която опрѣдѣляше и единъ срокъ, докогато ц. комитетъ трѣбваше да уреди въпроса съ редактирането на вѣстника. Слѣдъ като не сполучи да накара Я. Сакжзовъ да даде най-обикновено удовлетворение на Г. Георгиевъ, естествено, на ц. комитетъ бѣше длъжность да съобщи за това на мѣстнитѣ комитети, което и направи, безъ да излага сжщинскитѣ причини на оставката на Г. Георгиевъ. Очевидно бѣше, че комитетитѣ не можеха на сила да накаратъ Г. Георгиевъ да се върне. Я. Сакжзовъ знаеше това много добрѣ. Но за него важно бѣше да се протака работата, а главно да се сведе тя къмъ това, че Г. Георгиевъ е отговоренъ за разстройството въ партията, а не той. Отъ друга страна, като знаеше, че безъ да приеме второто условие, което му прѣдлагаха Кр. Раковски и Д. Благоевъ, а имено да се съгласи да се напечата въ вѣстника едно антрефиле, че помѣстената отъ Я. Сакжзовъ бѣлѣжка въ

бр. 4 на в. „Народъ“, е помѣстена безъ знанието на редактора, Г. Георгиевъ не ще се помири съ оскърблението, което му се нанесе, Я. Сакжзовъ въ писмото ужъ се съгласява, щото Г. Георгиевъ като редакторъ „може да пише каквото ще въ вѣстника“, но, отъ друга страна, заплашва го съ новъ скандалъ, съ ново лично нападение върху му. Но най-характерното е това, че Я. Сакжзовъ иска отъ Г. Георгиевъ да се отнесе до центр. комитетъ за личната обида, която прѣтърпя той отъ него, а Янко Сакжзовъ се заканва на редактора, въ случай че помѣсти антрефиле въ вѣстника, да се разправи лично, „безъ да сезира“ централния комитетъ, т. е. безъ да иска, щото централния комитетъ да му се мѣси въ нанасянето оскърбления на неговитѣ членове и на единъ редакторъ, избранъ отъ единъ партиенъ конгресъ, а не отъ единъ Я. Сакжзовъ.

Както се вижда отъ едно друго писмо на Я. Сакжзовъ до Д. Благоевъ, послѣдниятъ не писа на Г. Георгиевъ „официално писмо“. Затова Я. Сакжзовъ въ слѣдниятъ день, 27 декември 1897 год. пише на Д. Благоевъ слѣдното отворено писмо:

„Димитре, София, 27 Декември 97.

„Сега получихъ твоето второ писмо и сжщо друго отъ Бозвелиевъ. Азъ вчера ти отговорихъ, какво ний подиръ казанл. мнѣние, което ще сподѣлятъ всички наши другари, защото е най-правилно, сме длъжни да постжпимъ. Ако Гавр. и подиръ това ти писмо не се съгласи, остава да му пишешъ официално, че Ц. К. неможе да поеме отговорностьта за вѣстн. отгорѣ си и че Гавр. трѣбва да сложи редакторството въ ржцѣтѣ на Мѣст. Ком. до като това се приеме той е длъженъ да води вѣстника. Явно нѣщо е, че е свободенъ да пише каквито иска опровержения и антрефилета на своя лична отговорность. (Не зная само може ли това да му се каже въ официалното писмо тъй като Ц. Ком не е сезиранъ съ мотивитѣ на Гавр. оставка, и затова по правилно е това частно да му се яви). — Азъ ще искарамъ и слѣдующий брой и ако до тогава не се углади работата, азъ официално слагамъ въ ржцѣтѣ на Ц. Ком. възложеното менъ врѣменно редакторство. — Сжщо тъй трѣбва официално да се постжпи и съ секретарството. Първо, ний, член. Ц. Ком., трѣба да приемемъ едно рѣшение въ ржцѣтѣ на кого да оставимъ воденето на Комит. прѣдъ видъ не възвратното ми рѣшение да си дамъ оставката отъ Комит. и това наше рѣшение да явимъ на М. Комитети . . . . Твой Я. Сакжзовъ“.

Очевидно е, че въ отговоръ на настояванията на Д. Благоевъ, щото Я. Сакжзовъ да даде нуждното удовлетворение на Г. Георгиевъ и да се свърши въпроса, безъ да оспокояваме комитетитѣ, партията, той, Я. Сакжзовъ пакъ настоява на нѣща невъзможни. Той ужъ се съгласява, щото Г. Георгиевъ да напише въ в. „Народъ" опровержение на неговата бѣлѣжка въ бр. 4, но бърза въ скобки да прибави, да не му съобщава това официално. Ясно е, че Я. Сакжзовъ не искаше официално, т. е. отъ името на централния комитетъ да му се разрѣшава да помѣсти Г. Георгиевъ опровержение, а частно и „на негова лична отговорность", т. е. Я. Сакжзовъ просто правеше комедии. Неговото желание бѣше да нѣма Г. Георгиевъ въ редакцията и центр. комитетъ, който, очевидно, му прѣчеше да се располага, както си иска, и въ сжщото врѣме да свали отговорностьта за послѣдствията върху другиго. Той, както ще видимъ, се оплаква и отъ другия членъ и касиеря на централния комитетъ, че не го слушалъ и малко остана и него да накара да напустне длъжностьта си прѣди конгреса. Колкото до изтъкването на желанието да напустне централния комитетъ сжщо бѣше комедия отъ негова страна. Той такова нѣщо не мислѣше, а съ канението си да си дава оставка искаше само да прикрие своята отговорность прѣдъ партията.

Както изглежда, Д. Благоевъ не бързаше да пише „официално" на Г. Георгиевъ, като знаеше, че отъ това нищо нѣма да излѣзе и че Я. Сакжзовъ иска да избѣгне отговорностьта за разстройството на партията. Затова Я. Сакжзовъ, на 28 декември 1897 година, пише на Д. Благоевъ ново писмо, въ което, слѣдъ като му съобщава, че централниятъ комитетъ, т. е. въ сжщность той, Янко Сакжзовъ, успѣлъ да натрупа на гърба на партията слѣдъ IV конгресъ до края на 1897 г. *2000 лева дългъ*, за нѣкакви 1400 лева които ималъ да взима отъ съюза и трѣбвало да му ги плати партията, и слѣдъ като разправя за други свои лични и домашни работи, свършва съ слѣднитѣ редове:

„Азъ започнахъ съ най-тежкото за мене и ще свърша съ по-лекото. Стеф. вчера виждахъ и той като членъ

отъ ц. ком. е съгласенъ (самъ мислилъ да предложи) официално най-сетнѣ да се отнесемъ до Гавр., като му явимъ, че Ц. К. не може да поеме отговорностьта да приеме оставката му, а ще я подложи на М. Ком. За това Стеф. ще ти пиши".

Слѣдъ това писмо Я. Сакжзовъ остави на мира Г. Георгиевъ, а Д. Благоевъ се отказа да изпълнява повече секретарската длъжность и изказа мнѣние да се съобщи на мѣстнитѣ комитети за оставката на Г. Георгиевъ и съгласно рѣшението на IV конгресъ да се попълни състава на центр. комитетъ. Въ сжщность това и търсеше Я. Сакжзовъ. Той стана самовластенъ заповѣдникъ въ управлението на партията. Той събра наоколо си студенти и състави *„младежки комитетъ"* за редактиране на ржководния партиенъ органъ, подъ негово вѣдомство, прѣдложи да се допълни съ двама души студенти състава на ц. комитетъ, имената на които не се съобщиха нито на комитетитѣ; тѣ бѣха скрити подъ разни псевдоними. Нѣма съмнѣние, че оттеглюването на Г. Георгиевъ отъ вѣстника и централния комитетъ, за причинитѣ на което мнозина знаяха, несъгласията между Я. Сакжзовъ и касиеря, които сжщо не останаха скрити за мнозина отъ членоветѣ, даването оставка на Я. Сакжзовъ отъ секретарската длъжность, изобщо бъркотията, която се внесе въ централнитѣ партийни органи, — всичко приведе къмъ обща апатия къмъ партийнитѣ работи и въ края на краищата годината се свърши съ натоварване на партията съ единъ дългъ по-голѣмъ отъ 4000 лева. Партията тръгна по старитѣ пжтища, а имено — да се поддържа съ дългове и съ доброволни помощи отъ пожертвователни членове. На 18 януари 1898 година Я. Сакжзовъ пише на Д. Благоевъ слѣднето писмо:

„Димитре, София, 18 януари 1898 г.

„Пиши ти допълнително и подробно по нашитѣ работи. Писмата по заемътъ изпратихме вече до комитетитѣ; остава сега да се възползуваме отъ прѣдложението на единъ нашъ човѣкъ, а именно: да се отнесемъ до по-състоятелнитѣ наши другари съ покана да направятъ колкото могатъ заемъ на Ц. Касса или да внесатъ доброволни пожертвувания. Мислихме тукъ по това и намираме го за неудобно да се отнесемъ отъ

името на центр. комитетъ, а нѣкакъ частно. Прѣдлагатъ ни тъй: ний двама съ тебе да отправимъ едно частно литографирано писмо до извѣстни наши другари и като имъ изложимъ на кратко какъ стои материално партията да ги поканимъ да се притекатъ съ парачнитѣ свои помощи било до мѣстнитѣ комитети, било направо до Центр. Касса. Увѣряватъ ни, че такива пожертвувателни другари щѣли сме да намѣримъ достатъчно. Ако ти си съгласенъ на такава постжпка, яви ми да приготвя проектъ на писмото и да ти го пратя на удобрѣние.

По вѣстника сме пакъ на сжщо мнѣние. Тѣзи младежи ще могатъ да каратъ само текущитѣ отдѣли отъ вѣстника: дневни новини, вънкашна хроника, научна и театрална хроника, книжнина, партийния животъ, провинцията. Виждаме даже, че седмичния прѣгледъ ще имъ бжде мжчно да водятъ, но до нѣколко броя белки ще се понапраксатъ (този отдѣлъ до сега азъ водя и ще продължавамъ до като съмъ тука). Сериозни статии по общитѣ въпроси на политиката и законодателството не ще могатъ да пишатъ, освѣнъ тукъ-тамъ нѣкои отъ по-специаленъ характеръ, въ видъ на опити. Вънъ отъ това по никой начинъ не е възможно да се остави на тѣхъ разпорежданието и съ тѣзи общи статии. Членоветѣ на „Комитета“ не сж съгласни по много въпроси и ще се явяватъ винаги недоразумѣния и пр. Рѣшихме оня день тъй: всички статии писани отъ тѣхъ (па и извънъ) ще се четатъ въ общитѣ събрания на Комитета и въ случай, че се яви несъгласие по важни точки, да ги пращатъ на твое рѣшение, когато мене не ще ме има тукъ. Ако пъкъ ти бждешъ за напрѣдъ тукъ въ София, тогава тази мжчна страна на въпроса се сжщо тъй избѣгва. Отъ това излиза, че вѣстникътъ ще се редактира отъ Младежкия Комитетъ подъ личното ржководство на тебе или мене, до когато съмъ тука. — Това тъй, но какъ ще явимъ това на комитетитѣ, въ каква форма. Ако ти бждешъ тукъ, тогава смѣло може да се яви тъй: редакцията на в-къ „Народъ“ до V конгресъ се възлага на центр. комитетъ, който отъ своя страна пъкъ ще си намѣри помагачи или даже редактори, каквито сж младежитѣ. Но ако ти не дойдешъ тукъ, дѣ ще бжде центр. комитетъ? Ако това послѣдното стане, сир., ако не можешъ да дойдешъ, тогава можешъ да явишъ на комитетитѣ тъй: в. „Народъ“ се възлага на единъ редакц. комитетъ отъ наши другари, живущи въ София подъ личното ржководство на чл. отъ ц. комитетъ Д. Благоевъ. — Този изходъ намирамъ въ този случай за вѣстника.

Колкото пъкъ за самий Ц. Комитетъ както и секретарството и касиерството (слѣдъ отказванне на Пенчева) остава пакъ да видишъ, гдѣ ти ще останешъ. Ако дойдешъ тукъ, ще намѣримъ нѣкого студента (тукъ има нашъ другарь Недко Стойковъ, пенсиониранъ учитель, дълги години работилъ въ Казанлжкъ Бозвелиевъ го познава добрѣ) не можемъ ли нѣкакъ нему възложи кассиерство-дѣловодит.? Не съмъ говорилъ по това съ

Стефана, но все е кандидатъ, който да поеме дѣловод. (секрет.) касиерство и свършено. Ако не дойдешъ, мжчно е тукъ да остане Ц. Ком., понеже нѣма тукъ старъ другарь. Тогава Комит. трѣбва да мѣстимъ или Пловд. (да възложишъ нѣкому подъ твое ржководство) или Казанлжкъ. Може би въ краенъ случай и тука ще може да се води само формалната страна на организацията, когато ти ги слѣдишъ бдително отъ Пловдивъ.

Тъй стои работата по бждащето на вѣстника, секр.-касс. и Ц. Комитетъ. Отъ твоето рѣшение София или Пловдивъ ще зависи какво прѣдложение да направимъ на комитетитѣ. Ако се надѣвашъ, че това ти рѣшение скоро ще стане извѣстно, да почакаме, ако видишъ, че може да се протака за дълго, да рѣшимъ нѣкакъ и да се пише до комитетитѣ.

Моята пъкъ работа е сега съ момчетата по вѣстника, по докарвание въ извѣстность земаницитѣ съ партията по календари, марки и пр. и по дирение срѣдства да сжществувамъ. Петь пари не постжпватъ — ето толкова дена, сирѣчь, не постжпватъ въ мои ржцѣ. Строгъ е Стефанъ и не мога да го вразумя. Липсва му нему нѣшо въ разбиранието на тѣзи щекотливи работи. Отъ нийдѣ никой не се обажда, я да ни пита що правимъ, я да прати статия. Молодци сме ний само въ конгресите да си точимъ езицитѣ. Тжжно дяволъ да го вземе. Твой Я. Сакжзовъ."

Както виждаме, Я. Сакжзовъ се окржжи и въ вѣстника и въ цеитралния комитетъ съ „момчета"—студенти и стана пъленъ разпорѣдитель въ управлението на партията, като при това търсеше начини, какъ да се скрие истината отъ партията. Оставаше му да стане пъленъ разпорѣдитель и въ централната каса. Но Стефанъ Георгиевъ, тогава касиеръ на централния комитетъ, се оказа не само „строгъ", но и липсваше му „нѣщо въ разбирането на тѣзи щекотливи работи." Вѣрно е, че Стефанъ Георгиевъ малко му разбираше въ партийнитѣ работи, нѣмаше нѣкакъвъ погледъ върху тѣхъ. Като касиерь, той знаеше само това, щото смѣткитѣ му да бждатъ точни и ясни и затова прѣди всичко искаше паричнитѣ пратки да минаватъ прѣзъ неговитѣ ржцѣ и разходването имъ да става съ рѣшения на централния комитетъ и съ негово знание. Обаче, това не бѣше по угодата на Я. Сакжзовъ. Послѣдниятъ бѣше привикналъ и по-рано да бжде свободенъ въ това отношение и искаше прѣди всичко да удържа отъ паричнитѣ срѣдства на централния комитетъ за себе си, а и срѣщу стари нѣкакви дългове на съюза и нови къмъ партията, безъ рѣшения на парията и централния комитетъ. Стефанъ Георгиевъ не се съгласяваше съ това свободно разпореждане отъ единъ членъ на цент-

ралния комитетъ съ партийнитѣ срѣдства. Това водѣше къмъ постояни спрѣчквания помежду имъ и къмъ оставката на Стефанъ Георгиевъ, който постояно настояваше да му бжде приета отъ централния комитетъ. Обаче, при такива условия никой не искаше да приеме секретарь-касиерската длъжность, макаръ Я. Сакжзовъ и да полагаше всички усилия да намѣри замѣстникъ на касиеря. Ясно е, че при казанитѣ условия не можеше да става и дума за нѣкаква контрола отъ страна на централния комитетъ върху това, що става въ неговитѣ редове и върху партийния ржководенъ органъ. При единъ редакционенъ комитетъ и единъ централенъ комитетъ отъ „момчета", неотговорни прѣдъ никого, при това неизвѣстни на партията, за каква контрола можеше да се мисли. Единъ отъ членоветѣ му, избранъ отъ конгреса, живущъ въ Пловдивъ, заетъ съ списанието и съ полемиката по въпроса за партийния печатъ, не можеше да слѣди за това, що ставаше въ София. Въ отговоръ на писмото на Я. Сакжзовъ отъ 18 януари, той можеше само да изкаже своитѣ съмнѣния, че отъ уреждането на работитѣ тъй, както рѣшаваше Я. Сакжзовъ, ще излѣзе нѣщо и че надали комитететитѣ ще го удобрятъ. Той очакваше, че комитететитѣ ще отхвърлятъ енергично този начинъ на управляване партията и ще прѣдложатъ друго разрѣшение на кризата. Протестътъ на казанлжчени противъ напускането на редакторската длъжность и членството въ централния комитетъ отъ Г. Георгиевъ и противъ първитѣ рѣшения на централния комитетъ се разбираше въ този смисълъ, че тѣ не искаха, щото ржководниятъ партиенъ органъ да се лишава отъ Г. Георгиевъ. Това произлизаше у тѣхъ отъ непознаване сжщностьта на случката, която принуди послѣдния безвъзвратно да си подаде оставката. Мнозина скърбяха, че Г. Георгиевъ бѣ принуденъ да напустне и на позива на дѣловодителя на „дружеството за издаване партийния органъ", съ дата 2 февруари 1898 год., къмъ партийнитѣ членове, които биха поели редакторската длъжность, никой не се обади. При всичко това, обаче, очакванията на Д. Благоевъ, че комитететитѣ ще отхвърлятъ енергично прѣдлаганитѣ отъ Я. Сакжзовъ проекти, не се сбжднаха. Оказа

се, че комитетитѣ и отдѣлнитѣ партийни членове очаквали конгреса, дѣто да си изкажатъ протеста. И дѣйствително, тѣ го изказаха въ V конгресъ съ *деветь запитвания* за станалитѣ промѣни въ централнитѣ учреждения и въ уравлението на партията и съ двѣ порицателни за мѣркитѣ на централния комитетъ резолюции. Отъ друга страна, Д. Благоевъ направи прѣдложение, „конгресътъ да обърне вниманието на мѣстнитѣ комитети, щото, когато имъ се прѣдлагатъ извѣстни мнѣния отъ ц. комитетъ, да ги изучватъ добрѣ и само тогава да се произнасятъ по тѣхъ.“ Смисълътъ на това прѣдложение бѣше, че мѣстнитѣ комитети намѣсто да чакаха конгреса, трѣбаше да протестиратъ веднага и да прѣдложатъ едно друго рѣшение на въпроса, а не да приематъ едни прѣдложения на централния комитетъ, безъ да му мислятъ много-много, когато тѣ бѣха явно невъзможни за приемане, защото явно водѣха къмъ разслабване на партията. Обаче, мѣстнитѣ комитети приеха прѣдложението на централния комитетъ, допустнаха да се товари партията съвсѣмъ безполезно съ грамадни дългове и изобщо да се дезорганизира. Другояче не можеше да бжде тогава, като имаме прѣдъ видъ, кои обикновено тогава стояха на чело на групитѣ, кои съставляваха мѣстнитѣ комитети, пъкъ и партията. Естествено е, че партията се яви на V конгресъ съвсѣмъ разстроена и натоварена съ дългове. Всички се убѣдиха, че така да се води партията, както до този конгресъ, е невъзможно. Какво направи V конгресъ, ще видимъ по-долѣ.

2. Въпросътъ за мѣстния партиенъ печатъ.

По-горѣ спомѣнахме за рѣшението на IV конгресъ, съ което не позволи на севлиевската мѣстна партийна група да издава мѣстенъ вѣстникъ и за отношенията на конгреса къмъ в. „Освобождение“, който се издаваше въ Търново. Слѣдъ IV конгресъ въ IX кн., г. I, на сп. „Ново Врѣме“, въ отдѣла: „*Изъ живота и литературата*“, като се даваше отчетъ за рѣшенията на този конгресъ, Д. Б. изказа мнѣние, че конгресътъ трѣбваше да спрѣ в. „Освобождение“, като излишенъ за партията, като такъвъ, който не се налагаше отъ самитѣ условия на мѣстната социали-

стическа пропаганда и агитация. Споредъ Д. Б., при тогавашното състояние на партията и на работническото движение достатъченъ бѣше единъ партиенъ вѣстникъ за нуждитѣ на пропагандата и агитацията. „Изобщо — казва той — *личното ми* мнѣние е, че при сегашнитѣ условия за нашата партия е прѣдостатъчно единъ вѣстникъ, на подобрението и на най-широкото разспространение на който трѣбва да бждатъ насочени всички наши сили. Въ противенъ случай, ний ще прѣдприемаме дѣятелность, неотговаряща на нашитѣ условия и нашето принципиално разбиране на социалистическото учение и което ще свидѣтелствува само за нашето желание да изпрѣварим развитието на условията, което не е нито научно, нито е възможно, слѣдователно, а пъкъ е и опасно.“

Тѣзи бѣлѣжки на сп. „Ново Врѣме“ дадоха поводъ за една полемика, която засѣгна най-болното мѣсто на работничетката социалдемократическа партия, нейния характеръ и нейнитѣ принципи. Първо врѣме се погледна на подигнатата полемика около въпроса за „свобвдата на печата“ въ партията, като на практически въпросъ, който нѣмалъ нищо принципиално. Д. Б. още на II партиенъ конгресъ, прѣдъ видъ на това, че въ него нѣкои делегати, като кюстендилскитѣ, орѣховскитѣ и севлиевскитѣ, съобщиха, че щѣли да започнатъ мѣстни вѣстници, че това било необходимо, подържаше мнѣнието, щото мѣстни вѣстници да се издаватъ съ разрѣшението на конгресите. Както видѣхме, II конгресъ взе една по-обща и много непълна резолюция. Н Габровски бѣше противъ тази резолюция, като заяви въ конгреса, че той не ще се подчини на него, ако възъ основа на нея поиска да спрѣ в. „Освобождение“. Още тогава у него бѣха се формирували ония промѣни въ възгледитѣ, които по-сетнѣ изпъкнаха много ясно. Слѣдъ IV конгресъ на възгледа, подържанъ отъ Д. Б. въ „Ново Врѣме“, той противопостави тъкмо противоположенъ възгледъ по въпроса за партийния печатъ. Въ 29 бр., год. II, въ в. „Освобождение“, въ статията: *„Друго мнѣние по партийния печатъ“*, той бѣ формулиранъ така: „Накъсо: мѣстнитѣ вѣстници групиратъ около себе си повече читатели отколкото би могълъ да направи и

най-добрѣ списваниятъ общъ партиенъ органъ, при най-голѣмото залягане на партийнитѣ другари за неговото разпространение. По-вече, значи, хора ни изслушатъ, по-много хора се запознаватъ съ нашитѣ идеи и искания. А това е нуждно прѣди всичко намъ, щомъ милѣемъ само за дѣлото, на което служимъ".

Нагледъ тука имаме едно мнѣние, което произтича отъ чисто практически съображения; съ други думи, нагледъ въпросътъ е чисто практически. Въ сѫщность, обаче, както ще видимъ, произтичаше отъ съвсѣмъ криво разбиране характера и задачитѣ на работническата социалдемократическа партия. Между мнѣнието на „Ново Врѣме" и в. „Освобождение" имаше една голѣма принципиална разлика, която произтичаше отъ двѣ различни, противоположни принципиални гледни точки, които се боряха вѫтрѣ въ работническата социалдемократическа партия за господство. Въ полемиката върху въпроса за свободата на мѣстния печатъ тази разлика трѣбваше да изпъкне. Въпросътъ въ сѫщность бѣше не за възгледитѣ на Н. Габровски и за в. „Освобождение", а за едно направление на работническата социалдемократическа партия, което не бѣше съгласно съ нейнитѣ основни принципи и съ нейнитѣ прѣки задачи. Редакцията на сп. „Ново Врѣме" туряше си за задача, като вземаше поводъ отъ въпроса за мѣстния партиенъ печатъ, да атакува направлението на партията, дребнобуржуазнитѣ възгледи, които господствуваха въ нея и единъ отъ прѣдставителитѣ на които се явяваше Н. Габровски. Задачата бѣше да се прѣдизвика прѣди всичко редакцията на в. „Освобождение" да се изкаже публично чрѣзъ печата по въпроса. Въ сѫщата статия послѣднята казваше:

„Ний сме за свободата на мѣстния печатъ: при започването на новъ вѣстникъ никакво разрѣшение да се не изисква за това нито отъ конгресите, нито отъ центр. комитетъ. Вредъ, гдѣто мѣстнитѣ комитети или отдѣлнитѣ партийни членове смѣтатъ за полезно и възможно да подкрѣпятъ устната си пропаганда и агитация съ издаването на единъ мѣстенъ вѣстникъ, да иматъ право да сторятъ това безъ ничии разрѣшения, щомъ разполагатъ съ достатъчно материални и литературни срѣдства за това. Центр.

комитетъ и конгресите да нѣматъ освѣнъ правото на контролъ върху идейното направление на вѣстницитѣ".

Тука вече става по-ясно, че имаме работа съ единъ принципиаленъ възгледъ; който произтичаше отъ съвсѣмъ друго разбиране характера на раб. социалдемократическа партия. Въ кн. I, год. II на сп. „Ново Врѣме", 1898 г., въ статията: *По поводъ мнѣнието на в. „Освобождение"*, Д. Благоевъ, като възразява на редакцията на послѣдния, пише слѣднето:

„Отъ горѣизложеното читателтъ вижда, че между насъ и търновскитѣ другари има едно различно разбиране на условията, при които периодическиятъ печатъ на партията може да бжде полезенъ въ нужната мѣрка. Причината на това различие трѣбва да се дири, нѣма съмнѣние, въ различнитѣ изходни точки. Ний мислимъ, че членоветѣ на партията, която винаги трѣбва да дѣйствува планомѣрно, по единъ общъ планъ, на която е необходима дисциплината, като на всѣка борящa се партия, която всѣкога добрѣ трѣбва да прѣтегля силитѣ и всѣкога да бжде готова да посрѣщне всѣкакви случайности, не могатъ безъ съгласието на самата партия да прѣдприематъ издаването на партийни органи".

Въ брой 37 на в. „Освобождение" въ статията: *„Прѣдизвиканъ отговоръ"*, Н. Габровски отговори съ много лични разправии, но между тѣхъ той на горното възражение отговаря така: „Трѣбва ли членоветѣ на партията да прѣдприематъ издаването на социалистически вѣстници безъ прѣдварително съгласие на конгреса? Нѣма съмнѣние, че това е единъ практически, или по-точно, единъ тактически въпросъ". И по-нататъкъ, прибавя: „Разни страни, разни тактики. Трѣбва да се докажатъ прѣимуществата на едната прѣдъ другата, и то при нашитѣ условия, а не при германскитѣ".

По такъвъ начинъ въпросътъ за мѣстния партиенъ печатъ приведе къмъ въпроса за тактиката на работническата социалдемократическа партия. Той бѣше имено въпросъ за тактиката ѝ. Обаче, Н. Габровски, както виждаме, тактиката на работническата социалдемократическа партия отдѣля отъ принципитѣ ѝ. Тя за него не произтича отъ

послѣднитѣ, а независимо отъ тѣхъ се явява отъ чисто практически съображения на членоветѣ ѝ; тя зависи, споредъ него, отъ мѣстнитѣ условия, при които дѣйствува партията и заради това за Н. Габровски работническата социалдемократическа партия въ разни страни има разни тактики, споредъ мѣстнитѣ условия на тѣзи страни. „Разни страни, разни тактики“ — казва той. Така че, споредъ Н. Габровски, въпросътъ за тактиката на работническата социалдемократическа партия въ България е въпросъ *тактически*, а не *принципиаленъ*. Ние ще се срѣщнемъ съ този въпросъ по-нататъкъ въ полемиката съ общодѣлцитѣ въ партията, които сѫщо, както Н. Габровски, смѣтаха въпроса за тактиката единъ въпросъ, който не засѣгалъ принципитѣ на партията, нѣмалъ нищо принципиално. Н. Габровски въ това отношение изпрѣвари Я. Сакѫзовъ. Н. Габровски, може да се каже е първиятъ теоретикъ на опортюнизма въ работническата социалдемократическа партия, на дребнобуржуазния социализмъ, първиятъ „широкъ социалистъ“.

Въпросътъ за тактиката, разбира се, бѣше въпросъ за характера и задачитѣ на работническата социалдемократическа партия, т. е. въпросъ принципиаленъ, а не практически. Разгледването тактиката на послѣднята като практически въпросъ, независимо отъ характера и задачитѣ ѝ, или отъ основнитѣ ѝ принципи, само по себе говорѣше за голѣми принципиални различия въ работническата социалдемократическа партия, отъ които произтичаха и двѣ принципиално различни гледища по партийния печатъ. Поради това стана нужда да се изтъкнатъ принципиалнитѣ различия по въпроса за тактиката на работническата социалдемократическа партия. Въ кн. III, година II, на сп. „Ново Врѣме“, въ статията: *Въ отговоръ на в. „Освобождение“*, въпросътъ за печата се свързва съ принципиалнитѣ различия по тактиката на партията.

„Въпросътъ, който сега ни занимава — четемъ тамъ — не е въпросъ само на *тактиката*, както искатъ да го разбиратъ търновскитѣ другари, а е въпросъ отъ принципиаленъ характеръ. Всѣкога подържахъ, че разликата въ тактиката на партиитѣ произтича отъ различното имъ принципиално гледище. Подържамъ и сега сѫщето. Малко едно обяснение на мисъльта ми.

Тактиката на социалиститѣ утописти и на социалъ-демократитѣ е съвсѣмъ различна. Тактиката на французскитѣ социалисти-бланкисти или *социалисти-революционери* отъ една страна и на *посибилиститѣ* отъ друга — и тактиката на французскитѣ марксисти или *гедисти* е съвсѣмъ друга по сѫщата причина. Тактиката на русскитѣ народоволци и на русскитѣ соц.-демократи е съвсѣмъ различна, защото принципиално се различаватъ, и т.н. Ако у насъ се подига въпросъ за измѣнение тактитаката на социалъ-демократическата партия, то очевидно е, че има съотвѣтственно измѣнение въ принципиалното гледище на тия, които подигатъ такъвъ въпросъ. Другояче не може да бѫде. И, споредъ мене, сѫществува такова измѣнение на принципиалното гледище. Отъ 1894 год. др. Габровски захваща да говори *по между ни* за невъзможностьта на нашата партия да привлече къмъ себе си селенитѣ и занаятчиитѣ на социалистическа почва, че било необходимо да се изработи *специалъ за тѣхъ програма*, че трѣбвало, щото *всѣка мѣстна группа да си има своя программа, съобразна съ мѣстнитѣ условия* и т. н. . . Единъ социалъ-демократъ да иска, щото вънъ отъ общата програма на партията всѣка мѣстна группа да си има и своя мѣстна программа, това може да показва само едно, а именно, че той се отказва отъ социалъ-демократическото гледище. Помислете само и ще видите, че това е цѣла истина. Прѣди, ло 1894 г., ний говорихме въ в. „Работникъ", въ възванията, въ избирателнитѣ манифести и брошуритѣ си, че цѣльта на нашата партия въ изборитѣ не е бездруго да спечелимъ изборитѣ, а пропагандата на нашитѣ иден, агитацията и измѣрването и преброяването на силитѣ ни. Но отъ 1894 год. този скроменъ кржгъ на дѣятелность не ни вече удовлетворява. Сега главно искаме да имаме бездруго успѣхъ въ изборитѣ, искаме по-широкъ кржгъ за една по-голѣма и по-видна дѣятелность. А понеже на строго социалдемократическа почва това е невъзможно при днешнитѣ условия у насъ, и особенно въ Търновския окржгъ, то и се явява желанието да приспособимъ и партия и принципи къмъ желанието ни за личенъ успѣхъ. Това желание е въ право противорѣчие съ социалъ-демократическитѣ принципи. Другарьтъ Габровски като че се отказва отъ горѣказаното и свежда въпроса на *тактиченъ въпросъ*. Но желанието му да се даде „свобода" на мѣстнитѣ комитети въ този смисълъ, щото когато искатъ да издаватъ мѣстни вѣстници и твърдението му, че колкото повече мѣстни органи има, толкова повече печели социалистическата пропаганда, е така сѫщо несъгласно съ принципиалното гледище на социалъ-демократитѣ. Защото послѣднитѣ виждатъ успѣха на социализма въ условията главно, когато споредъ другаря Габровски и безъ тия условия, стига да има повече вѣстници, може да се създаде този успѣхъ, което е очевидно несъгласно съ цѣлата научна социалистическа консепция. Така щото, въпросътъ, който подига другарьтъ Габровски за измѣнението на тактиката не е просто тактиченъ въпросъ, а е тѣсно свързанъ съ принципитѣ".

Така че, въпросътъ за принципиалнитѣ различия въ работническата социалъ-демократическа партия се постави категорично. Но Н. Габровски продължаваше да твърди, че въпросътъ не е принципиаленъ, а *тактиченъ, практически.* Въ бр. 48 на в. „Освобождение", въ статията: *„Принципи и тактика"*, пишеше слѣднето:

„Истина ли е, че съ ивмѣнение на тактиката става и съотвѣтственно измѣнение въ принципиалното гледище", въ цѣлитѣ къмъ които тя се стреми? Да се поддържа това, значи да не разбираме смисъла и значението на думата *тактика.* Що е тактика. ако не всички ония цѣлесъобразни срѣдства и способи, които могатъ да се употрѣбятъ въ извѣстно врѣме и при дадени условия за постигането на опрѣдѣлени цѣли. Тактиката на една партия зависи отъ врѣмето, мѣстото и условията, въ които тя е поставена да дѣйствува за осжществяването на своитѣ задачи. Но економическитѣ, политическитѣ и културнитѣ условия въ разнитѣ страни сж толкозъ различни, щото не е мислимо да се придържатъ всички социалистически партии о една и сжща тактика въ борбата за освобождението на работния народъ".

Забѣлѣжителното въ тази цитата е това, че единъ отъ виднитѣ на врѣмето си социалисти смѣсва практическитѣ срѣдства, които употрѣбява соц.-демократическата партия за прилагането на своята тактика съ самата ѝ тактика. Тактиката на социалната демокрация се състои въ класовата борба на пролетариата, и чрѣзъ нея въ завладяването политическата власть за реализирането на крайната цѣль на борбата. Съ други думи, тактиката на социалната демокрация, това е *методата, начинътъ на дѣйствие,* въ основата на който лѣжи непримиримата класова борба на пролетарията и насочването ѝ къмъ крайната ѝ цѣль. Нѣма съмнѣние, че условията на една страна могатъ да измѣнятъ тази тактика, но тя въ такъвъ случай прѣстава да бжде тактика на една работническа социалдемократическа партия и самата тази партия прѣстава да бжде социалдемократическа партия. Но Н. Габровски, като смѣсваше практическитѣ срѣдства, до които прибѣгва социалната демокрация въ разнитѣ страни, споредъ политическитѣ имъ условия, за прилагането на своята тактика, и като смѣсваше проявата на отклонителнитѣ тенденции въ нея, поради неразвититѣ економически условия или поради голѣмото ѝ засилване,

всички мошенически търговско-прѣдприемачески сдѣлки, които се вършеха при него вършеха се въ името на насърдчаването „народната индустрия“, на „увеличаването народното богатство“. Народняцитѣ, като грабѣха държавата, като ограбваха общинскитѣ каси и имоти, като ограбваха черковнитѣ пангари и затворитѣ, като съсипваха населението, правѣха всичко това съ съзнанието, че тѣ трѣбва да станатъ богати, за да подигатъ „народната индустрия“, за да увеличатъ „националното богатство“, за да развиватъ производителнитѣ сили на страната и за да я „възвеличатъ“ прѣдъ външния свѣтъ. Радославистскиятъ режимъ нищо такова нѣмаше. Народняшкиятъ режимъ бѣше режимъ на забогатѣлитѣ при стамбуловския режимъ прѣдприемачи, земледѣлци, търговци, банкери и лихвари, на изпеченитѣ гешефтари, на затлъстѣлата гражданска и военна бюрокрация, изобщо на една оформяваща се богата буржуазия. Радославистскиятъ режимъ, напротивъ, бѣше режимъ на лумпенъ-буржуата, на всички декласирани и депласирани, измѣстени при народняшкия режимъ отъ производството и отъ държавната трапеза хора, отъ недоволни чиновници и отъ неспособници адвокати и прошенописци. Всичкиятъ тоя свѣтъ искаше да се нахрани и поухрани, а другадѣ не виждаше тази възможность, освѣнъ чрѣзъ държавата. Радославистскиятъ режимъ имаше само тази много проста задача, а понеже апетитътъ, както казватъ френцитѣ, иде при яденето, то този режимъ скоро се обърна въ режимъ на простъ черкезски грабежъ, кой дѣ и каквото завари, на грабежъ безъ всѣкакъвъ огледъ за повдигане на „народната индустрия“, на производителнитѣ сили и на „възвеличаване отечеството“ чрѣзъ увеличаване „националното богатство“. Разбира се, че той прати по дяволитѣ програмата на „либералната партия“ заедно съ „безплатното сулфато“ и „кооперативното производство.“ Той имаше да изпълни друга по-реална „програма“. И той се залови за изпълнението ѝ съ всички наистина черкезски срѣдства.

Радославиститѣ дойдоха на власть не сами, а заедно съ стамбуловиститѣ. Министерството състави не Радославовъ, а Д. Грековъ, единъ отъ шефоветѣ на бившата консерваторска партия, а тогава шефъ на стамбуловиститѣ, на

чески центрове, ако не съ по нѣколко милиони, то съ по нѣколко стотини хиляди население, както е въ развититѣ индустриално страни; защото у насъ работническото движение и изобщо материалнитѣ условия за такава широка пропагандаторска дѣятелность чрѣзъ повече вѣстници сж още въ зародиша си. Съ вѣстници не се увеличава работническото движение, когато нѣма условия за развитието му и не се създадатъ материалнитѣ условия за успѣха на социалистическата пропаганда. Слѣдователно, при такива условия нѣма нужда отъ много вѣстници за нашата партия. Каква полза, наистина, за такава соц. партия, като нашата, при такива неразвити условия, каквито сж нашитѣ? — Положително никаква! А врѣда може да има голѣма. Това е толкова ясно, и единъ *социалъ-демократъ, материалистъ* не може, по мое мнѣние, другояче да мисли.

Сега какво казва др Габровски? Накжсо той казва: повече вѣстници, значи повече хора ни изслушватъ, значи, поголѣма пропаганда за социалистич. идеи се върши; не интересите на партията, а интересите на дѣлото, т. е. на социалистическата пропаганда, трѣбва на първо мѣсто да туряме. За поголѣма доказателность той ни говори, че въ другитѣ страни социал. партии иматъ много вѣстници и тамъ имало „свобода" за членоветѣ имъ да издаватъ, колкото искатъ вѣстници. Защо така той мисли? — Споредъ мене, па и споредъ всѣки социалъ-демократъ, други отговоръ не може да се даде освѣнъ този: др. Габровски не гледа никаръ *материалистически* на работата. Защото, какво значатъ такива мисли: „повече вѣстници, значи повече хора ни изслушватъ, значи повече пропаганда на социализма се прави", — ако не забравяние на главното условие за успѣха на социалистич. пропаганда, — *материалнитѣ условия?* Положително нищо друго, освѣнъ едно нематериалистическо гледание на работитѣ. Сжщото показва и голѣмото напиране върху печата на другитѣ соц. партии. Толкозъ е очевидно, че тѣ издаватъ повече вѣстници, защото работятъ при едно грамадно, въ сравнение съ нашето, работническо движение! . . . За социалъ-демократа туй е съвсѣмъ ясно, и ако др. Габровски продължава да говори, че нищо не му е доказано и че не разбира моитѣ доказателства, това още еднъжъ потвърждава, че той не е въ състояние да разбира нѣщата по социалъ-демократически..

Принципиалното ни разногласие не се изказва само въ въпроса за печата. То се изказва изобщо въ различното разбирание на основитѣ на партията. То се изказва въ така нареченитъ *аграренъ въпросъ*, „ахилесовата пета" на г. Минцеса. И наистина, какво казвамъ азъ? Въ IX кн. казахъ, че нашата партия нѣма нужда да бърза да го разрѣшава и нѣма защо да се бърза да изработваме особена специална програма за *селенитѣ*. Защо? — Много просто. Социализмътъ, както го разбиратъ социалъ-демократитѣ, е *теоретическо изражение на пролетарското движение*. Историята на другитѣ народи ни показва, че само съ

увеличението на пролетарското движение се увеличава почвата на социализма. Това движение у насъ е още въ самото си начало. Вслѣдствие на туй главна задача на социалдемократа е да пази бѫдащето на това движение и още отъ началото му, стѫпка слѣдъ стѫпка, да се насочва борбата му къмъ истинската ѝ цѣль. Да бързаме да съставляваме специална програма за *селски искания*, това ще рече да искаме да обърнемъ социализмътъ съ главата на долѣ: да обърнемъ социализмътъ въ изражение *на движението на селенитѣ*, което е невъзможно нѣщо. При днешнитѣ условия у насъ и при нашитѣ селени съ такова искане значи да тласкаме социалистическото движение въ твърдѣ опасна посока, въ пѫтя на изродяването и да обърнемъ всички социалистически девизи въ буржуазно-демократическия девизъ — *всичко за народа и всичко чрезъ народа*, както често прави и в. „Освобождение".

А др. Габровски какво казва? — Той казва: трѣбва да бързаме да съставимъ специална програма съ *селски искания*, за да привлѣчемъ по-скоро къмъ нашата партия селенитѣ. Защо? — На тоя именно въпросъ др. Габровски направо не отговаря въ статията си. Но другаритѣ, които сѫ говорили съ него по тоя въпросъ, знаятъ добрѣ, че неговия аргументъ е единственъ, а именно, да привлѣчемъ селската маса на наша страна, защото инъкъ щѣли да ни я отнематъ другитѣ партии, че нашата страна е земледѣлческа (което сѫщо повтаря и въ в. „Освобождение") и, слѣдователно, трѣбва да изработимъ по-скоро *аграрна програма*. . . Въ статията си той бие само на едно, а именно, че въ Франция соц. партия изработила такава програма, че въ Германия сѫщо тъй „най-авторитетнитѣ водители" на партията, Либкнехтъ и Бебель биле за изработването на специална програма *съ селски искания*. Ето това казва др. Габровски. Мисля, че е ясна разликата въ разбирането на социалистическитѣ принципи и че др. Габровски разсѫждава съвсѣмъ не по *материалистически*. Доводътъ, че въ Франция и Германия изработвали аграрни програми, за насъ въ случая не е доказателенъ. Защо? — Защото тамъ работнич. движение е толкозъ голѣмо, че нѣма никаква опасность за социализма отъ селския елементъ въ него. Тамъ града вече е подчинилъ селото на своитѣ движения. И при всичко туй и тамъ не по-малко авторитетни „водители" отъ Либкнехта и Бебеля, както Кауцки, Бернщайнъ и др., сѫ противъ бързанието съ селски програми. . . Но независимо отъ туй приведената отъ др. Габровски резолюция на Лондонския конгресъ никакъ не подържа мнѣнието му. Въ нея прѣди всичко се говори за страни съ класово раздѣление и се разбиратъ страни, въ които е развитъ вече земледѣлческия капитализмъ, т. е. въ които има вече *земледѣлчески пролетариятъ*. А ако и тамъ, гдѣто работническото движение е тъй силно и при туй *едвто голѣма часть отъ селенитѣ сѫ пролетарии селски*, а не собственици, ако и тамъ най-авторитетни личности осѫждатъ

и в. „Освобождение“ като на полемика, която дигна много шумъ по единъ въпросъ *практически* или *тактически*. Поради това тѣзи, които се вмѣсиха въ полемиката, захванаха съ съжалявания за смѣсването въ полемиката „странични въпроси“, слѣдователно, за замъгляването на *главния въпросъ* и за *начина* на полемиката, който билъ вмъкналъ „личния елементъ“, който билъ „още по-вече“ попрѣчилъ на уяснението на „главния въпросъ“. Тъй, напримѣръ, Г. Кирковъ захваща статията си въ бр. 32 на в. „Народъ“, подъ заглавие: *Къмъ въпроса за партийния печатъ*, съ слѣднитѣ думи: „Напослѣдътъ между сп. *Ново Врѣме* и в. *Освобождение* се завърза една твърдѣ жива полемика по въпроса за партийния печатъ, края на която, ако се сѫди по начина на водението и, едва ли може да се предвиди. Скръбното е, обаче, че както винаги, така и сега въ разгара на полемиката, самия въпросъ, предмѣтътъ на полемиката, незабѣлѣзано се истика на диренъ планъ и всичко се съсредоточи върху частноститѣ и — което е още по-скръбно—върху личнитѣ закачки“. Въ слѣдния бр. 33 Я. Сакѫзовъ захваща своята статия: „*Още еднѫжъ по въпроса за партийния печатъ*“, съ слѣднитѣ думи: „Полемиката повдигната между сп. *Ново Врѣме* и в. *Освобождение* за мѣстния партиенъ печатъ, може да бѫде смѣтана сега, съ послѣдний отговоръ на др. Габровски въ бр. 48 на *Освобождение*, за сключена. При все, че тая полемика не можа да се одържи въ границитѣ на предметното разисквание, но тя освѣнъ че закачи нѣкои важни за партията въпроси, но и спомогна твърдѣ много, щото самия въпросъ за мѣстний партиенъ печатъ да бѫде поставенъ на дневенъ редъ въ идущий конгресъ въ цѣлата негова пълнота“. Въ забѣлѣжка къмъ тия редове Я. Сакѫзовъ прибавя: „Тази статия и слѣдующата бѣха написани, когато прочетохме въ V кн. на *Ново Врѣме* ново подѣмане на въпроса отъ страна на др. Благоевъ. Какъ ще се свърши тази полемика, не може да се предвиди, но че тя не ще успѣе да уясни самий въпросъ за партийния печатъ, стана явно вече за всички“. По-долѣ ще видимъ, че Я. Сакѫзовъ и въ тритѣ части на своята статия не направи нищо друго, освѣнъ да повтори и да раз-

мажи казаното по въпроса въ „Ново Врѣме“ и въ статията на Г. Кирковъ. Поради това не е вѣрно твърдението на Я. Сакжзовъ, че двѣтѣ първи части на неговата статия биле написани прѣди прочитанието на кн. V отъ сп. „Ново Врѣме“. Тази книга бѣше излѣзла въ първитѣ числа на юни мѣсецъ, а статията на Я. Сакжзовъ е помѣстена въ броя отъ 19 юни. Но по-нататъкъ въ първата часть на статията си въ бр. 33 той прибавя слѣднитѣ редове: „Тъй изложенъ спорний въпросъ заедно съ мотивитѣ на едната и другата страна, струва ни се, лесно би било да се дири спокойно неговото правилно разрѣшение ако въ спора не бѣха се вмъкнали, както обикновенно става, странични въпроси, които усложниха препирнята, избутаха главний въпросъ на страна, затъмниха го и съ вмъкването на личний елементъ още повече попрѣчиха на неговото уяснение“.

Както виждаме, и двамата вмѣсили се въ полемиката първо врѣме за *главенъ въпросъ* смѣтаха въпроса за мѣстния партиенъ печатъ, когато той самъ по себе си не бѣше такъвъ. Въ сжщото врѣме и двамата съжаляваха за „личния елементъ“ въ полемиката. Вѣрно е, че имаше такъвъ елементъ. Но той е нейзбѣженъ въ всѣка полемика, защото мнѣнията, възгледитѣ и принципитѣ се исказватъ отъ личности и критиката върху първитѣ неизбѣжно засѣга личноститѣ, които ги защищаватъ, толкова повече това е неизбѣжно, когато личноститѣ сж измѣнили своитѣ мнѣния и възгледи и измѣнили на принципитѣ, които порано сж сподѣляли. Другъ е въпросътъ, когато личностьта съ която полемизирашъ, засѣгашъ безъ всѣкаква свързка съ нейнитѣ мнѣния и възгледи и вънъ отъ измѣната на принципи, или измислювашъ такава измѣна. Въ полемиката между сп. „Ново Врѣме“ и в. „Освобождение“ имаше и личенъ елементъ отъ послѣдния родъ. Обаче, вмѣсилитѣ се въ полемиката така общо говорѣха за „личния елементъ“, щото излизаше, че и въ двѣтѣ полемизиращи страни „личниятъ елементъ“ е единъ и сжщи и, слѣдователно, цѣлата полемика се прѣдставляваше за лична, между двама души и като такава тя замъглявала „главния въпросъ“, прѣчила за уяснението му и т. н. По такъвъ

начинъ, двамата вмѣсили се въ полемиката се прѣдставиха като такива, които се явиха да избистрятъ замъгления „главенъ въпросъ“, отъ „мъглата“ или отъ „личния елементъ“ и да го рѣшатъ безпристрастно. Съ други думи, двамата вмѣсили се въ полемиката захванаха съ омаловажаване на самата полемика, която първо врѣме я взимаха за полемика само около партийния мѣстенъ печатъ. Съ послѣдното само обстоятелство може да се обясни тѣхното съвсѣмъ неправилно отношение къмъ „личния елементъ“. Впрочемъ, трѣбва да се забѣлѣжи, че тѣ и двамата писаха първитѣ си статии, прѣди да сѐ появи кн. V на сп. „Ново Врѣме“ и когато послѣднето въ III кн. още поставяше въпроса за тактиката и принципитѣ на партията, съ цѣлъ да се сведе полемиката на *сѫщинския главенъ въпросъ*.

Въ първата статия, въ бр. 32, Г. Кирковъ счита въпроса за *тактиченъ*, обаче той въ сѫщото врѣме счита, че всѣка тактика се опира на извѣстенъ принципъ. Като стои на почвата, че „главенъ въпросъ“ за партията тогава съставляваше въпросътъ за мѣстния партиенъ печатъ, той смѣта, че при тогавашнитѣ условия принципътъ въ тоя *тактиченъ* въпросъ е *централизацията* на партийния печатъ, той казва:

„Но всѣка тактика, ако тя дѣйствително иска да бѫде такава, трѣбва *безъ друго да почива върху извѣстни, по-отрано опредѣлени и усвоени принципи, прилаганието на които се намира въ прѣка зависимость отъ фазиса на развитието, който партията прекарва и отъ наличностьта на силитѣ и срѣдствата, съ които разполага* . . . Ако тя се намира въ фазиса на своето развитие, когато по силата на общественитѣ условия нейната дѣятелность е твърдѣ ограничена, когато положението ѝ въ обществото изключва всѣкакви *голѣми акции*, а напротивъ налага поставяние и сплотяване на силитѣ за една по-съсрѣдоточена и планомѣрна дѣятелность, то, въ интереса на дѣлото, комуто е повикана да служи, тя се спира върху принципа, който може да бѫде нарѣченъ *принципъ на централизацията* въ печата, и въ лицето на своето върховно учреждение,

конгресътъ, поема отгорѣ си грижата сама да опредѣля количеството на печата си, както и да насочва силитѣ му въ една или друга посока". И обратно, при другъ физисъ на развитието, „когато подъ краката ѝ лежи *широкъ теренъ*", тогава „тя се спира върху принципа на *децентрализацията на печата*". И като намираше, че „нашата партия" е „още въ фазиса на своето *сѫщинско зараждание*", той продължава така:

„При голѣмата недоразвитость на нашия общественно икономически животъ, при слабата наличность на оня дѣйствителенъ теренъ, който се именува работенъ пролетариатъ и който е *всичко за партията ни*, не сѫ нито количеството на вѣстницитѣ, нито слободията комуто скимне да ги издава, които ще ѝ придаватъ оная вѫтрѣшна мощь на която се радватъ *нарастналитѣ* работнически партии на западъ. Ще рѣче, въ интереситѣ на самата партия, при тоя тѣсенъ кръгъ на дѣйствие, въ който е принудена да се движи, нейнитѣ грижи трѣбва да бѫдатъ съсрѣдоточени не въ количеството, а въ качеството, не въ слободията, а въ дисциплината на партийния печатъ".

Както виждаме, Г. Кирковъ въ цитираната статия стои на почвата, че „главенъ въпросъ" за партията тогава бѣше въпросътъ за партийния печатъ, безъ да засѣга дѣйствителния главенъ въпросъ за нея, въпроса за направлението, което господствуваше до тогава. Но въ статията: *„Партнйниятъ печатъ и криворазбраната дѣйствителность"*, въ бр. 37 на в. „Народъ", той остава партийния печатъ и свежда полемиката на по-общия въпросъ. Тази му статия е възражение на една статия въ в. „Освобождение", бр. 3, отговоръ на първата му. Сѫщностьта на статията въ в. „Освобождение" се свеждаше въ това, че „въ културно отношение, закѫснѣлостьта на нашето общественно-икономическо развитие ни налага — нѣма да кажемъ децентрализацията — по-малката или по-голѣма свобода на мѣстната дѣятелность". Авторътъ на тия думи *Пет.* (псевдонимъ, отдавна намѣрилъ мѣстото си въ буржуазията) мотивираше „по-малката или по-голѣма свобода на мѣстната дѣятелность" съ това, че селската и занаятчийската маса е „разпокѫсана" и „изолирана". „Споредъ

моето дълбоко убѣждение — пише Г. Кирковъ — да дѣйствуваме споредъ рецептата на др. Пет. значи да се приспособяваме като партия не къмъ условията на работническото движение, което е центра на нашата мисия, а къмъ условията на дребната буржуазия, къмъ распокжсаностьта“ и „изолиранностьта“ на нашия дребнобуржуазенъ животъ, или съ други думи да нахлуваме въ чуждъ манастиръ и въ силата на това, като жертвуваме за минутни гюрултии основнитѣ интереси на зараждающия се пролетариатъ, полека лека подъ сладкитѣ звукове на вѣроломната Сирена — „голѣмитѣ акции“, да напустнимъ принципитѣ си и да се изродимъ въ едно трагически смѣшно недоразумѣние... Рецептата на др. Пет. е утопична, защото е продиктувана отъ утопическото схващание условията на нашия животъ. Излизането отъ дребно-буржуазнитѣ условия и опрѣдѣлянето дѣйствията на нашата партия, която е работническа, е излизане погрѣшно и води къмъ смѣшни авантюри, толкова по-опасни, когато горчивия опитъ не дѣйствува на насъ и протеститѣ на живата дѣйствителность оставатъ безъ внимание. Въ такъвъ случай ний се явяваме опасни не само за партията, но и за самото работническо движение: — ний заблуждаваме, създаваме илюзии за себе си и за другитѣ и, което е още по-лошо, резонираме въ полза на тия илюзии съ цѣлия арсеналъ на пжтующата фразеология. Азъ съмъ дълбоко увѣренъ, че тазгодишния конгресъ нѣма да отстжпи отъ тенденцията на миналогодишния. Партията трѣбва да влѣзне въ естественитѣ си граници — това се налага отъ самия животъ, отъ самата безпощадна дѣйствителность. Нейнитѣ дѣйствия трѣбва да се опрѣдѣлятъ и наблюдаватъ отъ върховнитѣ ѝ задачи — организирането и свѣстяването на пролетариата, а не отъ бъркотията на дребно-буржуазнитѣ условия и отъ съмнителнитѣ аспирации на отдѣлнитѣ личности.“

Въ цитираната статия на Г. Кирковъ вече *главниятъ въпросъ* не е въ мѣстния партиенъ печатъ, а въ характера и задачитѣ на работническата социалдемократическа партия, въпросъ, съ който трѣбваше да се занимае V конгресъ. Къмъ сжщия въпросъ сведе най-сетнѣ „главния въпросъ“

на полемиката и Я. Сакжзовъ, но въ една форма много характерна за него. По-горѣ споменахъ, че той повтори казаното въ „Ново Врѣме“ и отъ Г. Кирковъ въ в-къ „Народъ“, като ги размаза по своему въ три статии. Изобщо, Я. Сакжзовъ никога буквално не е изказвалъ никакви самостоятелни социалистически мисли, защото у него никога не е имало изработенъ социалистически свѣтогледъ. Липсата на социалистически свѣтогледъ бѣше причина на неговото голѣмо измжчване, когато пишеше нѣщо, въ което се мжчеше да теоретизира като „социалистъ“. Поради това, когато се подигаше нѣкой партиенъ въпросъ, той винаги чакаше да изслуша мнѣнието на другитѣ и тогава се явяваше да се изкаже ужъ авторитетно, а въ сжщность да повтори и размаже чуждитѣ мисли. „Младежкиятъ комитетъ“, съ който бѣше се окржжилъ за редактиране на в. „Народъ“, за Я. Сакжзовъ бѣше едно училище, дѣто той черпеше „социалистически“ упжтвания, както по-сетнѣ отъ такъвъ единъ „младежки комитетъ“ или интимна „група“, въ която влизаха и нѣкои отъ редакциония „младежки комитетъ“, изучваше „социализма“, което „изучване“ го доведе до прѣдишното „общодѣлство“, до „широкия социализмъ“, т. е. до социализма на бившия „български социалдемократически съюзъ“, или по-вѣрно, до неговитѣ лутания. Както ще видимъ, и въ това отношение той възприе чужди мисли, но ги възприе така механически, щото не бѣше въ състояние да ги формулира ясно, както механически възприе възгледитѣ, изказани въ „Н. Врѣме“ и отъ Г. Кирковъ по поводъ полемиката за партийния печатъ.

Въ първата часть отъ статията му, която цитирахъ, просто се прѣдаватъ мнѣнията на двѣтѣ полемизиращи страни Въ нея самостоятелното е това, че той признава „врѣмето упоение да бждемъ рѣшающи фактори въ нашия животъ“. Трѣбва да се забѣлѣжи, че Я. Сакжзовъ имено бѣше оня, който подържаше това „врѣмено упоение“. Той слѣдъ падането на Стамбуловъ пишеше до приятели, че социалиститѣ въ България биле „вершители судебъ“, т. е. „рѣшающи фактори въ нашия животъ.“ Въ втората часть отъ статията му сжщо се повтарятъ на широко доводитѣ,

които бѣха изказани въ „Ново Врѣме“ по партийния печатъ, като прибавя само нѣкои факти, които говорѣха за манията, сѫществуваща у мнозина партийни членове тогава, да издаватъ мѣстни вѣстници. Най-характерна е третата часть отъ статията, въ бр. 35 на в. „Народъ“, отъ 3 юли 1898 година. Тука вече и той напуща „главния въпросъ“, за да го сведе къмъ въпроса за характера и задачитѣ на работническата социалдемократическа партия. Тази часть отъ статията му е била сѫщо написана подъ влиянието на статията въ „Ново Врѣме“, кн. V, год. IV, и подъ влиянието на разговори по поводъ на нея съ „младежкия комитетъ“. Въ нея Я. Сакѫзовъ перефразира мислитѣ, изказани въ поменатата статия въ „Ново Врѣме“, самъ опровергава писаното въ прѣднитѣ части на статията му за „главния въпросъ“ и за „замъгляването“ му съ „странични въпроси“ и отъ „личния елементъ“. Като оставимъ на страна опортюнизма, който изказва по въпроса за тактиката и програмата и за произхода на разногласието „до нѣйдѣ“ отъ едно, „до нѣйдѣ“ отъ друго, „до нѣйдѣ“ отъ трето, както и за прѣдишнитѣ отношения на партията, по-вѣрно на самия него, къмъ партийния печатъ, ние ще цитираме само ония мѣста отъ нея, които сѫ най-характерни. На стр. 3 четемъ слѣдното:

„Когато нѣкой каже, че нашия животъ не дава просторъ на една широка, шумна дѣятелность между работнитѣ слоеве, както това става напр. на Западъ и поиска да „разширимъ“ нашата дѣятелноеть, като се вмъкнемъ въ срѣдата на селени, занаятчии, интелигентни и зацамбуркаме изъ масата на недоволнитѣ, то какво имаме тукъ, ако не едно *измѣнение* на принципитѣ? Може тази декларация да не бѫде тъй обща, а еднѫжъ напр. да искаме — въ страна като нашата — да излѣзнемъ съ програмни искания за да „привлѣчемъ“ селенитѣ, други пѫть занаятчиитѣ, интелигенцията и т. н. или пъкъ се мѫчимъ това да правимъ чрѣзъ нашата устна или печатна пропаганда, — това по нашето *сегашно* разбиране, е все едно *фактическо измѣнение на принципитѣ*, само че партията не тъй лесно се е подала на тѣзи „жаждущи простори“, само класата на пролетариата не тъй лесно се увлича по чузди ней интереси. И като говоримъ това, нѣмаме прѣдъ видъ само извѣстни наши другари, а можемъ да кажемъ, че това се отнася до цѣлъ единъ периодъ отъ нашитѣ партийни стремления, остатъци отъ които сѫ извѣстнитѣ търновски искания по печата, — периодъ, който нека се надѣваме ще намѣри своя край въ прѣдстоящия конгресъ“

Ясно е, че тука Я. Сакжзовъ подчертава, че има измѣнение на принципитѣ и че *главниятъ партиенъ въпросъ* въ полемиката бѣше за отклоненията на работническата социалдемократическа партия, „остатъци“ отъ които се явиха „исканията на търновци по печата“, т. е. че въпросътъ за партийния печатъ се явяваше въ полемиката второстепенъ въпросъ, или само поводъ да се изтъкне „главния въпросъ“. Слѣдователно, „главниятъ въпросъ“ не се замъгляваше съ „странични въпроси“, а се очистваше отъ „страничния“ въпросъ за печата и се изтъкваше на пръвъ планъ. Малко по-горѣ въ сжщата часть на статията си, въ бр. 35, стр. 2, той смѣташе, че полемиката между Н. Габровски и Д. Благоевъ била „прѣпирня между двама наши другари, гдѣто единия печатно нарѣкълъ мнѣнието на другия, че не било съгласно съ нашитѣ принципи“ и че „цѣлата партия не може да се занимава съ прѣпирнята“ и „смѣшно ще бжде да андажирваме нашитѣ конгреси да обсжждатъ: кой ималъ право въ прѣпирнята и кой не.“ А въ туко-що цитираното мѣсто виждаме, че той самъ апелира къмъ „прѣдстоящия конгресъ“ да тури край на принципиалнитѣ отклонения. Това, разбира се, никакъ не му прѣчи веднага да оправдава *„фактическото измѣнение на принципитѣ“* не съ „недостатъчно доброто схващане на принципитѣ“, а съ „особенитѣ типични свойства“ на тъй нарѣченитѣ „интелигентни изъ буржуазната срѣда“, които се явяватъ на чело на всички партии, а сжщо и нашата.“ Споредъ Я. Сакжзовъ, тоя сжщия Я. Сакжзовъ, който не можеше да си прѣдстави партията безъ единъ органъ за „висша политика“, въ сжщность, за вулгарно политиканствуване, съ цѣль да се въздѣйствува на „интелигенцията“ и на „обществото“ — споредъ него, „интелигентнитѣ“ имали достатъчно добро схващане на принципитѣ, но всичкото зло било въ това, че тѣ издигали „частнитѣ или мѣстнитѣ нужди въ общи, партийни.“ А защо тѣ правили това? — Отговорътъ е ясенъ: не че не разбиратъ принципитѣ на работническата социалдемократическа партия и условията на нашия животъ, а защото сж „интелигентни изъ буржуазната срѣда“. Но въ такъвъ случай ясно е, че тѣ съзнателно измѣняватъ на принци-

питѣ на партията, сж съзнателни *ренегати* на социализма. Впрочемъ, обяснението на Я. Сакжзовъ не е обяснение, или е обяснение твърдѣ едностранчиво. Но възъ основа на него той прави на сжщата страница слѣднитѣ още по-характерни разсжждения:

„Ако отъ казаното ни до тукъ става явно, какъ цѣлата ни партия по необходимость е загубила сума драгоцѣнно врѣме и усилия до като се отърве отъ чуждитѣ ней интереси въ създавание на потрѣбния ѝ печатъ; ако си припомнимъ какви клатушкания и замъглявания сж произвеждали стрѣмленията да привличаме самостоятелнитѣ занаятчии, търговци, селенитѣ, интелигентнитѣ, ако не забравимъ колко бъркотии ни донесе и тъй нареченото учителско движение (срѣщо което впрочемъ центр. комитетъ изначало още се постави оградително, като му посочваше истинското негово мѣсто въ краищата на буржуазнитѣ партии) -- ний ще имаме едно що годѣ пълно понятие за влиянията на недоволнитѣ елементи въ обществото и на „интелигентнитѣ“ върху посоката въ дѣятелностьта на работническата партия и върху създаданието на нейнитѣ печатии органи. Ако за една цѣла партия е било трудно да хвърли отъ плѣщитѣ си този товаръ и да опрѣдѣли истинския пжть, то можемъ си прѣдстави какъ мжчно могатъ го направи това работницитѣ изъ провинцията или мѣстнитѣ комитети въ които до сега „интелигентнитѣ“ сж били винаги ржководящи елементъ. Нашата работническа партия е стжпила вече здраво на своитѣ крака, въ продължение на нѣколко години тя се е чистила отъ неприсжщитѣ ней елементи, и днесъ тя може да каже, че се е еманципирала отъ разни идеологически и чужди класови влияния. Числото на „интелигентнитѣ изъ буржуазната срѣда“ дѣйствително расте и тѣ всячески щурмуватъ нашата партия, като ѝ прѣдлагатъ разни мѣстни вѣстници, главни органи, партийни списания, партийни библиотеки и т. н. или пъкъ като я теглятъ ту къмъ селенитѣ, занаятчиитѣ, търговцитѣ, „интелигентнитѣ“, недоволнитѣ; но нашата работническа партия по-ясно опрѣдѣля своитѣ цѣли, колкото тя по-точно изработва своитѣ срѣдства съгласно своитѣ нужди, толкова тѣзи интелитентни бѣгатъ и ще бѣгатъ отъ нея и отиватъ и ще отиватъ тамъ, гдѣто преживѣваний отъ насъ исторически моментъ имъ посочва тѣхното мѣсто — въ лѣвитѣ краища на буржуазнитѣ партии. Такава сегрегация, отлжчвание, е естествено необходима, полезна за общий прогресъ на страната, а слѣдователно, и благодатна за нашата партия. Въпросътъ у насъ не е какъ да расширимъ нашата дѣятелность между селени и интелигентни, както е на западъ, а какъ да отървемъ младото работническо движение отъ тѣзи неприсжщи нему апетити, които ще растроятъ организма му. Въпросътъ е: какъ да обособимъ това движение, какъ да го оградимъ отъ расширение и му дадемъ възможность да проникне дълбоко въ почвата“.

Приведохъ тази по-дълга цитата изъ статията на Я. Сакжзовъ нарочно. Тя е една голѣма злостна ирония надъ *общодѣлеца* Я. Сакжзовъ. Една година слѣдъ написването на горнитѣ редове, той не само стана *общодѣлецъ*, но канеше и социалисти и работници, и „работническата партия“ да *„зацамбуркатъ изъ масата на недоволнитѣ“*, на селени, занаятчии, търговци, интелигентни, и не само не смѣташе вече, че това „значи *измѣнение на принципитѣ“*, но когато му се напомни, че той „зацамбурка“ съ двата крака въ дребно буржуазното общодѣлство, тогава той нарѣче всички: „тѣсногржди“, „шаблони“, „сектанти“ и „изсушители“ на марксовото учение. Да, иронията се яви извънредно злостна. Толкова по-злостна се яви тя, че той нѣмаше куража да каже на „интелигентнитѣ изъ буржуазната срѣда“, които „щурмуваха нашата партия“: „другари интелигентни, давамъ ви примѣръ, самъ отивамъ въ лѣвитѣ краища на буржуазнитѣ партии, за да създадемъ великата епоха на буржуазния радикализмъ, който е толкова плодотворенъ за ръста на работническото движение и необходимъ за велико свое възвеличение и за великото щастие на нашиѝ народъ!“ Я. Сакжзовъ, като „зацамбурка“ пакъ въ дребно-буржуазното „общо дѣло“, нѣмаше нито тази гражданска доблесть, нито този идеенъ куражъ открито да остави на мира „работническата партия“ и да заяви, че отива въ „лѣвитѣ краища“ на буржуазнитѣ партии“ за „велико свое възвеличение“, дѣто му е мѣстото, като на единъ „интелигентенъ изъ буржуазната срѣда“, не прѣстаналъ да си бжде такъвъ нито една минута прѣзъ всичкото врѣме, додѣто *социалиствуваше*, а се залови подъ маската на „истински“, на „широкъ солиализмъ“ да дърпа и „работническата партия“ въ „лѣвитѣ краища“ на буржуазнитѣ партии.

Въ приведената цитата отъ послѣднята часть на статията му вѣрно е само това, че работническата социалдемократическа партия бѣше отдавна „зацамбуркала изъ недоволнитѣ маси“ и че трѣбваше да си влѣзе въ своя естественъ пжть. Всичко останало въ нея е не вѣрно отъ социалистическа гледна точка и не съгласно съ истината. Я. Сакжзовъ говорѣше, че партията вече стжпила

здраво на своя пжть, че тя станала вече „работническа партия“, очистила се, „се еманципирала,“ се освободила „отъ чуждо класови влияния“, тъкмо когато прѣзъ сжщата година той главно я тласкаше имено тамъ и когато тукощо се поставяше въпроса за нейния характеръ и нейнитѣ задачи. Това показва, че той всичко казано въ статията си го е усвоилъ механически, отъ разговори, отъ изказанитѣ въ печата мнѣния, а не произтичаше отъ единъ общъ социалистически свѣтогледъ у него. Я. Сакжзовъ писа статията си подъ впечатленията на „навѣяни“ влияния. Тѣзи послѣднитѣ въ неговия животъ играятъ неотразимо влияние. Фактътъ, че той една година, слѣдъ като написа горното, отново „зацамбурка изъ недоволнитѣ маси“, се обяснява само съ податливостьта му на „навѣяни“ влияния. Успѣхътъ въ изборитѣ го караше да вижда въ „народа“ „демократическа душа“; неуспѣхътъ, напротивъ, го докарваше въ отчаяние и тогава се провикваше: „не, съ такъвъ народъ нищо не може се направи, трѣбва да си свиемъ пешовитѣ, да съсрѣдоточимъ дѣйностьта си между работницитѣ“. Въ такъвъ единъ психологически моментъ той написа статията по партийния печатъ. Той се намираше още подъ впечатленията отъ поражението въ законодателнитѣ избори въ Ново-пазарско, не бѣше депутатъ, а падането на народняшкия режимъ още се не прѣдвиждаше; слѣдователно, Я. Сакжзовъ въ този моментъ не осѣщаше нужда отъ „народа“ и неговата „демократическа душа“. И ето той пише, че „естественитъ пжть на нашата партия сж работницитѣ“ и т. н., а „интелигентнитѣ“ праща въ „лѣвитѣ краища“ на буржуазиата. Но една година слѣдъ това „навѣватъ“ го нови влияния, настжпва другъ психологически моментъ, и той не само пише съвсѣмъ противното, но и „фактически измѣнява на принципитѣ“. Я. Сакжзовъ въ полемиката около партийния печатъ въ 1898 год. се присъедини къмъ възгледитѣ на сп. „Ново Врѣме“ подъ влиянието на психологическия моментъ, който прѣживѣваше тогава, а не защото тѣ произтичаха отъ общото му социалдемократическо гледище. Затова той тъй леко измѣни на тѣхъ, както и леко ги бѣше възприелъ. Въ всѣки случай въпросътъ за характера и задачитѣ на работниче-

ската социалдемократическа партия биде поставенъ прѣдъ партията и V-иятъ конгресъ не можеше да не се занимае съ неговото разрѣшение. И той дѣйствително се занима.

4. Петиятъ конгресъ.

Петиятъ конгресъ има голѣмо значение въ историята на социализма въ България и въ живота на работническата социалдемократическа партия. Въ този конгресъ въ свързка съ въпроса за партийния печатъ се постави въпроса за характера и задачитѣ на работническата социалдемократическа партия и въ сѫщото врѣме за сѫщностьта на социализма въ България. Петиятъ конгресъ бѣше първиятъ слѣдъ падането на стамбуловото управление, въ който рѣзко се постави въпросътъ: да бѫде ли партията *работническа социалдемократическа* партия, или *една дребно-буржуазна радикалъ-демократическа*, наричана работническа социалдемократическа партия? Този бѣше *главниятъ въпросъ*, който трѣбваше да рѣши V-тъ конгресъ, и отъ разрѣшението на този въпросъ зависѣше това или онова разрѣшение на въпроса за партийния печатъ. И дѣйствително, V-тъ конгресъ прѣди да пристѫпи къмъ разрѣшението на послѣдния въпросъ, той се спрѣ на първия. Макаръ конгресътъ и да не взема специална резолюция по главния въпросъ, но той въ свързка съ въпроса за партийния печатъ много ясно отхвърли не социалистическитѣ възгледи на редакц. на в. „Освобождение“ върху характера на работническата социалдемократическа партия и нейната тактика и подчерта, че партията, като работническа социалдемократическа партия, главна задача има класовото съзнание и организирането на работническата класа. Въпросътъ за характера и задачитѣ на партията въ свързка съ въпроса за партийния печатъ отне най-голѣмата часть отъ врѣмето на V-ия конгресъ. Разисканията по него въ конгреса бѣха много поучителни, но за съжаление въ протоколитѣ на тоя конгресъ, печатани въ в. „Народъ“, нищо положително не е прѣдадено отъ тѣхъ. За съдържанието на тия разисквания ние можемъ да сѫдимъ до нѣкадѣ отъ статиитѣ, посветени на този конгресъ и на неговитѣ рѣшения, въ сп. „Ново Врѣме“ и в.

„Народъ“. Отъ тия статии става ясно, че въ конгреса се борѣха двѣ принципиално противоположни течения, които съставляваха съдържание и на полемиката по партийния печатъ. Въ кн. IX, год. II на сп. „Ново Врѣме“, въ отдѣла: *„Изъ живота и литературата“*, двѣтѣ течения, както се изразиха въ V-ия конгресъ, се характеризиратъ по слѣдния начинъ:

„Но търновскитѣ другари, като излизатъ отъ пункта, че у насъ пролетариатската класа и нейното движение сж слаби, дохождатъ до съвършенно други заключения. На конгреса тѣ подържаха слѣдующето. Пролетариатътъ е въ зародиша си; но вънъ отъ него у насъ има една голѣма масса отъ дребни собственици, които по положението си сж *утрѣшни пролетарии*. На тѣзи именно *утрѣшни пролетарии* трѣбва да насочимъ усилията на нашата партия, нашата пропаганда, за да ги привлечемъ въ нашитѣ редове. За да успѣемъ въ това, трѣбва, споредъ тѣхъ, да се даде пълна свобода на членоветѣ на партията и на мѣстнитѣ ѝ комитети да издаватъ свободно вѣстници и изобщо да дѣйствуватъ, както намѣрятъ за нуждно, за да привлекатъ массата въ нашитѣ редове.“

„Грѣшката на търновскитѣ другари е очевидна. . . Тѣ забравятъ, че една социалистическа партия не може да бжде друго, освѣнъ социалдемократическа, т. е прѣдставителка на пролетарската класа; тя, да се изразимъ по старата терминология, е авангардътъ на работническото движение. Тѣ забравятъ главната задача на социалъ-демократическата партия, която задача се състои въ туй *да пави бждащето на работническото движение*, т. е. да буди класовото съзнание у работницитѣ, да ги организира и стжпка подиръ стжпка да насочва борбата имъ къмъ истинската ѝ цѣль. Тази е главната задача на всѣка социалъ-демократическа партия и всички ѝ усилия трѣбва да бждатъ насочени имено тамъ. Като върши своето най-главно дѣло, работнич. социалъ-демократическа партия неизбѣжно залавя съ своята социалистическа пропаганда и ония елементи, които сж близки до положенисто на пролетария, залавя и „утрѣшнитѣ пролетарии.“ Но социалъ-демократическитѣ партии и особено такива млади партии, като нашата, никога не могатъ да смѣтатъ пропагандата на социализма между дребнитѣ собственици, макаръ и „утрѣшни пролетарии“, за главно свое дѣло, за което да трѣбватъ специални усилия и специални срѣдства. . . У насъ, гдѣто пролетариатското движение туко-що се почва, да искаме да направимъ центръ на тежината въ дѣятелностьта на нашата партия пропагандата на социализма между дребнитѣ собственици „утрѣшни пролетарии“ е равнозначно да се откажемъ въ дѣйствителность отъ социалъ-демократизма и да обърнемъ партията въ прѣдставителка не на интереситѣ на пролетариата, а на ония на дребно-буржуазната класа. . . Никой не е отричалъ и не от-

рича, че нашата социалистическа пропаганда ще засѣга и дребнитѣ производители. Но, първо, нашата пропаганда трѣбва да бжде чисто социалистическа, а не *специално присобена* къмъ тѣхнитѣ дребно-буржуазни искания, т. е. не радикалска и демократическа, въ каквато неизбѣжно ще се обърне тя при прѣдлаганата тактика; и, второ, не трѣбва да се лъжемъ, че додѣто тѣзи „утрѣшни пролетарии" не станатъ сжщи пролетарии, резултатитѣ отъ нашата пропаганда не могатъ да бждатъ нито на йота по-голѣми отъ ония, които и тъй ще имаме, ако ще би да издаваме и хиляди вѣстници. Додѣто тѣ не станатъ сжщи пролетарии, или ни разбератъ както да е, или не, и една социалъ-демократическа партия да полага толкова усилия, както се прѣдлага, за таквисъ съмнителни резултати, да обръща своето главно дѣло въ специална пропаганда между дребнитѣ производители — такава е истинската сжщность на прѣдлаганата тактика — ще рече най-малко да не разбираме нѣщата като социалъ-демократи и да искаме да тикнемъ партията въ хлъзгавъ пжть. Ямболския партиенъ конгресъ, съзнавайки всичко това, отхвърли съ абсолютно болшинство прѣдложението за измѣнение на тактиката и съ голѣмо болшинство прие, щото да има само единъ партиенъ органъ".

Въ в. „Народъ" бр. 38, въ статията на нѣкой си Cassius, очевидно, делегатъ на конгреса, подъ заглавието: *„Значението на петия годишенъ конгресъ на нашата партия"*, четемъ слѣдното:

„Тазгодишния конгресъ на нашата партия тури началото на редъ рѣшения, смисълътъ на които се състои въ прѣобръщането на тия истини въ конкретни истини. Желанието да се вкара социалистическото движение у насъ въ своя естественъ пжть при никой конгресъ не е било така опрѣдѣлено. Това желание не се ограничи ни най-малко отъ съзнанието, че социалистическото движение у насъ, като печели въ опрѣдѣленость, въ сигурность и увѣреность за бждащето, въ чистота — ще губи въ размѣри, въ блѣсъкъ и въ шумъ... Като изказа желание всѣка устна пропаганда да изхожда отъ интересите на работническата класа у насъ — до колтото тя е многочислена днесъ — като натовари централния комитетъ да изработи въ този духъ инструкции за дѣятелностьта на мѣстнитѣ комитети, тазгодишния конгресъ на българската работническа социалъ-демократическа партия и по въпроса за печатната пропаганда взе рѣшение, което съотвѣтствува на това съзнание, за което говорѣхме. Печатната пропаганда на нашата партия трѣбва да бжде насочена *главно* въ естествената срѣда на социализма, въ срѣдата на тия наемни работници, които по положение сж пълни отрицатели на днешния обществен строй."

Отъ приведеното изъ сп. „Ново Врѣме" и в. „Народъ" личи ясно, че въ V-ия конгресъ главниятъ въпросъ

който намѣри приемъ и въ партийния печатъ, и въ конгреса. Въ в. „Народъ“ въ статията на спомѣнатия Cassius се оправдава отричането на партията отъ списанието съ това, че партията не била „академия на наукитѣ“. Този фалшивъ възгледъ означаваше, че на партията не трѣбва наука, не трѣбватъ теоретически знания, като се забравяше, че теоретическата ѝ борба е една отъ странитѣ на нейната обща борба. Но Cassius принадлѣжеше къмъ оня „младежки комитетъ“, отъ който Я. Сакѫзовъ черпѣше уясняване на своята глава, и вдъхновение за забърканитѣ си статии въ в. „Народъ“ и отъ който по-сетнѣ, въ периода на разцъвтяването въ партията на общодѣлството, се яви буржуазната общодѣлска теория, спорѣдъ която на работницитѣ не трѣбвало *много философии*, не трѣбвало *теории*, защото *тѣ-по положение биле социалисти!* Възприемането този фалшивъ възгледъ отъ партията и конгреса тогава се обяснява и съ това, че въ конгреса се разглеждаха много парливи въпроси, че поради това господствуваше страхъ отъ „разцѣпване“, а главно съ това, че той—плодъ на моментни „навѣяни влияния“, а не на дълбоко проникване отъ социалистическата мисъль — се яви една крайна реакция противъ господствуващето до тогава направление и „несъзнание“ въ партията.

Така че „съзнанието“ въ партията, което се прояви по-опрѣдѣлено въ V-ия конгресъ, още далечъ не бѣше тъй пълно. Работническата социалдемократическа партия трѣбваше да изпита още много клатушкания и още по-остри борби, прѣди да стане наистина работническа социалдемократическа партия. Направлението, което ѝ се наложи слѣдъ съединението на „социалистическитѣ сили“ отъ самитѣ условия на нашия животъ, туку така лесно не можеше да бѫде побѣдено. Пролетарското социалистическо течение въ партията можеше само постепено, съ ръста на работническия елементъ въ нея, и съ ръста на работническото движение изобщо, да си пробива пѫть, да става главна тенденция въ нея. Но отъ V-ия конгресъ се започва борбата му съ дребно-буржуазното и интелигентско течение. Първо врѣме борбата не можеше да бѫде рѣшителна и поради това се отразяваше върху рѣшенията на

конгресите. Затова въ V-ия конгресъ кризата се избѣгна, за да избухне въ видъ на сѫщинска революция подиръ три години. Колкото повече растеше работническиятъ елементъ въ партията, колкото повече се развиваше работническото движение, толкова повече се приближаваше побѣдата на течението, което прѣдставляваше революциония пролетарски социализмъ въ партията. Петиятъ конкресъ бѣше нейниятъ прѣдвѣстникъ.

По-горѣ видѣхме, въ какво положение изпадна партията, какви вѫтрѣшни сътресения изпита тя отъ IV до V-ия конгресъ. Въ послѣдния конгресъ трѣбваше да се очакватъ бурни разисквания върху причинитѣ на това положение на вѫтрѣшнитѣ работи. Обаче, общиятъ въпросъ за направлението на партията, както видѣхме, създаде особена атмосфера въ него. Страхътъ — да не отиде работата до „разцѣпване“ — караше мнозинството на конгреса да бѫде примирително, особено по *деветтѣ запитвания* по управляването на партията прѣзъ партийната година. Поради това конгресътъ не изказа неудобрението си съ категорична резолюция, въ която да го осѫди, а съ изказвание пожелавания да не се повтарятъ подобни работи. Напримѣръ, по допълнюването състава на централния комитетъ съ двѣ псевдонимни лица, V-иятъ конгресъ прие слѣднята резолюция: *„конгресътъ слѣдъ дебатитѣ относително допълнюването персонала на центр. комитетъ съ двѣ псевдонимни лица, рѣши за въ бѫдѫще да не се повторятъ подобни случки“*. Сѫщо такава резолюция V-иятъ конгресъ взе и по другитѣ дѣла на централния комитетъ. Както виждаме, конгресътъ съ тия резолюции само косвено изказа порицание за създаденото положение, въ което бѣше кривъ не само централниятъ комитетъ, но и мѣстнитѣ комитети, които приемаха мълчеливо явното растройство на партията. Впрочемъ, V-иятъ конгресъ видѣ, че така да се води партията, както до него, е невъзможно. Съ цѣль да тури край на това опасно положение на партията, V-иятъ конгресъ рѣши да прѣмѣсти сѣдалището на централния комитетъ отъ София въ Казанлѫкъ, дѣто се издаваше „Работнически вѣстникъ“ и дѣто живѣеха трима отъ по-старитѣ членове и единъ по младъ за секретарь,

скиятъ режимъ прѣзъ послѣднитѣ години, особено отъ пловдивския земледѣлческо-индустриалния съборъ на сетнѣ, отъ 1892 год. насамъ. Тя бѣше политика на насърдчаване и покровителствуване „народното производство“, „народната“ индустрия и земледѣлие и, въ свързка съ нея, строението желѣзници и пристаннща, политика на разширяване съобщителнитѣ срѣдства. Въ 1892 г. бѣ внесенъ въ Народното Събрание *„законъ за покровителствувание на мѣстната индустрия“*, който даваше на индустриалцитѣ, които работѣха съ 20,000 лева капиталъ или 20 работника сѫщитѣ привилегии, каквито даваше оня гласуванъ при народняшкия режимъ. Въ 1893 година бѣ внесенъ *„законъ за създавание и повдигание работническия елементъ въ България“*, който прѣдвиждаше една сума отъ 800 хиляди лева за организиране земледѣлчески и занаятчийски училища, образцови чифлици и окрѫжни занаятчийски работилници, като допълнение на срѣдствата, които трѣбваше, споредъ проекта, да отпуснатъ окрѫжнитѣ съвѣти за тази цѣль. Така че, економическата политика на стамбуловския режимъ бѣше покровителствуване на „мѣстната“, на „народната“ индустрия, насърдчаване на „народното производство“ съ всички срѣдства на държавата. Обаче, на тази економическа политика стамбуловскиятъ режимъ не можеше да даде такъвъ просторъ, какъвто получи по-сетнѣ. Неговата система на управляване се явяваше най-голѣма прѣчка за реализирането ѝ. Стамбуловскиятъ режимъ, бѣше до тамъ ангажиранъ въ борбата за национална самостоятелность, противъ руското влияние въ България, щото цѣлото внимание и всички почти държавни срѣдства отиваха за подържането на тази борба. Имайки прѣдъ себе си една маса, дълбоко проникната отъ русофилство и единъ такъвъ силенъ врагъ, който прѣдъ никакви срѣдства не се спираше за достигване на своитѣ политически планове, какъвто бѣше Русия, стамбуловскиятъ режимъ можеше да води борбата само чрѣзъ увеличаване на полицейската сила, чрѣзъ системата на обширно организирано шпионство и чрѣзъ фаворизиране и развращаване чрѣзъ подкупи горното чиновничество и офицерство. Цѣлата тази система изискваше много пари, а понеже оби-

кновенитѣ бюджетни приходи не можеха да ги дадатъ, затова не само се увеличиха прѣкитѣ и косвени данъци, но и заемитѣ, които се правѣха за прокарване желѣзници и пристанища, отиваха за подържането на полицейско-шпионската система на управляване и за подкупи. При такива обстоятелства стамбуловскиятъ режимъ не само не можеше да развие своята економическа политика, а чрѣзъ нея да облагодѣтелствува по-широкъ кржгъ отъ индустриалци и прѣдприемачи, но водѣше и къмъ една финансова система, която съсипваше селската маса и дребната буржуазия, особено първата. Тази система подравяше вжтрѣшния пазаръ, безъ който „народната индустрия“ не може да се развива. Поради всичко казано „народното производство“ при стамбуловския режимъ не можеше да се развива; той вече стана прѣчка за по-нататъшното социално развитие на страната.

Народняшкиятъ режимъ прѣслѣдваше сжщата економическа политика, но при по-други обстоятелства. Както видѣхме, „народната партия“ се състави отъ русофилскитѣ фракции и отъ бивши стамбуловисти, главно прѣдприемачи и индустриалци. Селската маса и дребната буржуазия първо врѣме съчувствуваше на нея. Отъ друга страна, „помирението“ съ Русия правеше излишна вжтрѣшната борба съ русофилството, която поглъщаше срѣдствата и енергията на стамбуловския режимъ. И дѣйствително, тя разшири закона за покровителството на мѣстната индустрия и можа съ него да облагодѣтелствува единъ много по-широкъ кржгъ отъ индустриалци и прѣдприемачи. Въ сжщото врѣме тя разшири строителната политика, разшири желѣзнопжтната мрѣжа, създаде законъ за разработване миннитѣ богатства, законъ за носене отъ чиновничеството дрѣхи и обуща мѣстни произведения, насоченъ противъ външната конкуренция, законъ за еснафски сдружения, съ който искаше да осигури работническия елементъ на фабрикантитѣ, на индустриалцитѣ-прѣдприемачи отъ обработвателна индустрия и т. н. По такъвъ начинъ, народняшкиятъ режимъ даде новъ тласъкъ на ония прѣдприемачески и гешефтарски инстинкти, които бѣше възбудилъ стамбуловскиятъ режимъ. Всички близки до този режимъ обхвана

ненаситна жажда къмъ бързо разбогатяване, къмъ прѣдприятия, къмъ печалби чрѣзъ мошенически сдѣлки и фиктивни права, чрѣзъ просто ограбване на държавната хазна, на общинскитѣ каси, на черковнитѣ пангари, чрѣзъ търговия съ чиновнишки мѣста, съ правосѫдието и помилването на затворницитѣ. Прѣдприятията и гешефтитѣ, на които даде храна народняшкиятъ режимъ, дадоха тласъкъ за откриването на частни индустриално-търговски банки и акционерни кредитни дружества. Изобщо, народняшкиятъ режимъ даде първо врѣме единъ изходъ на онзи периодъ отъ първоначалното натрупване на капиталитѣ, който се почна при стамбуловския режимъ. На разцъвтяването му послужи и финансовата система на народняшкия режимъ. Той унищожи десетъка, намали поземелния налогъ съ 2 милиона лева, като създаде новъ прѣкъ данъкъ, данъкъ за занятията, и увеличи косвенитѣ данъци чрѣзъ въвеждането на акцизитѣ и чрѣзъ увеличаване търговскитѣ мита.

Обаче, народняцитѣ, увлѣчени отъ прѣдприемаческата и гешефтарска страсть, дотамъ се забравиха, че не държаха никаква смѣтка за послѣдствията. Отъ една страна, безбройнитѣ тържества, посрѣщания и изпращания на гости, на многобройни депутации и командировки, и все на смѣтка на държавната хазна, подиръ които не само се разходваха луди пари, но и се ограбваха отъ министритѣ и близкитѣ до тѣхъ партизани. Отъ друга страна, за да удовлетвори апетититѣ на сѫщитѣ, за да имъ даде възможность да се обогатятъ тѣ за смѣтка на държавната хазна, на гърба на „народа“, народняшкиятъ режимъ прѣдприе построяването на такива желѣзници, които и скѫпо струваха, и се явяваха не тъй неотложни и необходими, като Търново—Русе и паралелната, въ които хвърлиха много милиони за обогатяване на нѣколко прѣдприемачи негови партизани. Но главното се състои въ това, че народняшкиятъ режимъ прѣдприемаше постройкитѣ безъ всѣкаква смѣтка за покриването на разходитѣ имъ, или по-вѣрно, като правѣше съвсѣмъ необмислени смѣтки. Срѣщу постройкитѣ на желѣзници той имаше приходитѣ по бюджета, които, макаръ и уголѣмени, не стигаха за редовнитѣ и извънреднитѣ разходи; той имаше още да получава двѣ части отъ голѣмия заемъ въ 1892

год., но получаването на които не зависѣше отъ него, а отъ австрийскитѣ банки, които бѣха направили този заемъ и които не искаха да го дадатъ на „народната партия", която въ захласа си въ русофилството забрави, че сждбата ѝ зависи отъ австрийскитѣ капиталисти. Опитътъ ѝ да направи заемъ отъ други банки излѣзе ѝ много горчивъ; тя трѣбваше да направи единъ краткосроченъ и малъкъ заемъ отъ една германска банка съ 30% лихва, който се явяваше като капка въ море прѣдъ нуждата за пари и отворенитѣ дупки отъ безогледното разпиляване на държавнитѣ срѣдства и грабежи. Отъ третя страна, въ послѣднитѣ години отъ народняшкия режимъ страната сполѣтѣ стихийни нещастия, като наводнения, разни болѣсти по добитъка, лозята и житата, неплодородие и гладъ. Тия обстоятелства се отразиха злѣ върху износа и вноса на произведенията отъ България за странство и обратно, съ което се намалиха и приходитѣ. Ослабването на вжтрѣшния пазарь и на размѣната съ външнитѣ пазари прѣдизвикаха търговско-земледѣлческа криза и фалименти. При такова положение на работитѣ на народняшкия режимъ оставаше да опита послѣдния изходъ — да направи новъ заемъ. Обаче, при тѣзи обстоятелства „чифутскитѣ банки", както той наричаше австрийскитѣ банки, даваха заемъ съ конверсия, т. е. съ прѣобръщане на всички заеми въ единъ общъ заемъ съ най-тежки условия, между които и откупуването на Хиршовата желѣзница въ Южна България за една грамадна сума. Макаръ тогавашнитѣ условия никакъ да не бѣха сгодни за такъвъ заемъ, но „народната партия" бѣше готова на всички жертви за смѣтка на „народа", като се надѣваше да продължи своето сжществуване. Шефоветѣ на тази „честна партия" бѣха толкова по-готови на такива жертви, че си прѣдвидѣха една комисиона, т. е. единъ „честенъ" подкупъ отъ 1½ на стотѣ, т. е. едно възнаграждение за „трудоветѣ", които положиха тѣ за сключването му, отъ два-три милиона лева. Обаче, при самото приемане договоритѣ по тоя заемъ „народната партия" се разцѣпи на два непримирими лагера. Причина за това нещастие съ нея стана тлъстата комисиона, която не можаха да подѣлятъ, по поводъ на която и дворецътъ изпсу-

валъ финансовия министръ тогава. Въ края на краищата приетитѣ отъ народняшото Народно Събрание договори за заема и за откупуването на Хиршовата желѣзница и потвърдени отъ княза, се оказа невъзможно да се осжществятъ. За откупуването на желѣзницата трѣбваше се съгласието и на турското правителство; обаче, турскиятъ султанъ отказа да признае договора за откупуването на желѣзницата и цѣлиятъ договоръ за заема пропадна. По такъвъ начинъ народняшкиятъ режимъ стана невъзможенъ; той трѣбваше да падне и той падна.

Отъ казаното за този режимъ е ясно, че той много малко се различаваше отъ стамбуловския режимъ по вжтрѣшната политика и по економическата и финансова политика. Разликата въ първата е само тази, че народняшкиятъ режимъ бѣше и татарско-византийски, а въ втората по размѣритѣ на гешефтитѣ, или по кржга на личноститѣ, който тѣ обхващаха. Края и на единия и на другия бѣше единъ и сжщи. Масата отъ народа се оказа противъ него. При казанитѣ условия народняшкиятъ режимъ налягаше върху селската маса и дребната буржуазия съ всичката си грубость и събираше данъцитѣ отъ тѣхъ безъ всѣкаква милость, като имъ продаваше чергитѣ и котлитѣ и ги тласкаше въ примкитѣ на народняшкитѣ селски и градски лихвари и банкери. Падането на народняшкия режимъ приличаше на сгромолясване, каквото бѣше онова на стамбуловския режимъ. Само единъ по-лошъ режимъ можеше да изглади до извѣстна степень ония чувства на отвръщение, които бѣше вдъхналъ изобщо народняшкиятъ режимъ. А такъвъ се оказа режимътъ, който го замѣсти.

2. Радославистскиятъ режимъ.

Ако народняшкиятъ режимъ се нарѣче *татарско-византийски* и *гешефтарски,* то радославитскиятъ съ право се нарѣче *черкезски* и *разбойнически.* Идването на радославистската *либерална партия* на власть, наистина, приличаше на нахлуването на черкезска разбойническа банда, на една глутница отъ гладни и остървенени вълци. Народняшкиятъ режимъ при всичката негова отвратителность, имаше и нѣщо творческо. Всички грабежи,

Слѣдъ като очисти Народното Събрание отъ опозиция, радославистскиятъ режимъ пристжпи къмъ своята задача — ухранването на своитѣ партизани. Обаче, изпълнението на задачата се оказа затрънена съ непобѣдими прѣчки. Народняшкиятъ режимъ остави на радославистския буквално праздни каси и голѣми дългове, отъ една страна, а отъ друга — едно съсипано отъ наводненията и отъ неплодороднитѣ години население, отъ данъчнитѣ екзекуции, отъ събирането на данъцитѣ чрѣзъ продаване отъ приставитѣ на движими и недвижими имоти до чергитѣ и пояситѣ и отъ вълуващата търговско-земледѣлческа криза. Радославиститѣ най-много викаха противъ конверсиония заемъ, който бѣха направили народняцитѣ, правиха митинги, въ които провъзгласяваха договоритѣ по този заемъ за съсипателни, „прѣдателски“ и „гешефтарски“. Обаче, дошли на власть, тѣ сключиха договоръ за конверсионенъ заемъ много по-позоренъ отъ него, и пакъ пари отъ него не можаха да получатъ, понеже радославистскиятъ режимъ още съ по-малко довѣрие се ползуваше прѣдъ банкитѣ, отколкото народняшкиятъ и стамбуловскиятъ режими, особено слѣдъ отдръпването на стамбуловитския шефъ Д. Грековъ. При такива обстоятелства радославистскиятъ режимъ се намѣри съвсѣмъ съ свързани ржцѣ и неговата тъй проста задача не можеше да бжде изпълнена. Продажбата на чиновнишкитѣ служби, която при този режимъ се възведе въ цѣла система, не можеше мнозина отъ партизанитѣ му да ухрани. Тука се яви въ негова помощь злиятъ гений на другия шефъ на бившата консерваторска партия Гр. Начевичъ, и радославистскиятъ режимъ потърси изходъ въ турската данъчна система — *ошура*, *десетъка* т. е. взимане десетата часть отъ произведенията на земледѣлието. Радославистскиятъ режимъ, безъ да му мисли много, се хвана за този изходъ съ двѣтѣ ржцѣ, като видѣ въ него единствения начинъ, по който ще може добрѣ да ухрани партията си. Той не искаше да знае за условията и послѣдствията. На вдъхновителитѣ му за въвеждането на десятъка върху земледѣлческитѣ произведения не идеше на умъ, че България не е сжщата, каквато бѣше въ турско врѣме, че отъ стамбуловския режимъ насамъ въ поземелнитѣ отношения, се из-

До колко това е вѣрно, се вижда и отъ факта, че дворецътъ се отнасяше съ голѣмо недовѣрие къмъ радославистската „либерална партия“ и се съгласи да даде властьта на нея при условието, въ министерството да влизатъ хора, на които той имаше довѣрие. За единъ вулгаренъ буржуазенъ политиканъ, какъвто се явява Я. Сакжзовъ, всичкото зло въ България произтича отъ злата воля на двореца, на князъ Фердинандъ. Нѣма съмнѣние, че дворецътъ е единъ силенъ факторъ, който може и си налага волята, че тази негова воля никакъ не е съгласна съ волята на „демокрацията“. Но ако този факторъ при дадени условия е най-силниятъ, то това не е случайно, а причинно свързано съ цѣло историческо минало и настояще. Ако приемемъ дори, че радославистсиятъ режимъ се наложи на България отъ двореца, то и тогава той не може да се нарѣче случаенъ, защото очевидно е, че идването на този режимъ е въ причинна връзка съ историческото минало и съ тогавашнитѣ социални отношения на страната. Впрочемъ, твърдѣнието на вулгарнитѣ буржуазни политикани, че дворецътъ въ България всичко можелъ да върши по своя воля, по каприза си, е едно много несъстоятелно твърдение. Налагането на радославистския режимъ отъ исторически сложилитѣ се обществено-политически условия въ 1899 год. въпрѣки желанието на самия дворецъ е едно най-добро доказателсво за невѣрностьта на това твърдение. Дворецътъ, безъ съмнѣние, се ржководи отъ свои планове и свои лични стрѣмежи, но реализирането имъ сжщо не зависи само отъ неговата воля: то се сблъсква съ реалнитѣ условия. Радославистскиятъ режимъ сигурно не е влизалъ по-рано въ плановетѣ и стрѣмежитѣ на двореца, но той дойде да му се наложи отъ исторически сложилитѣ се условия, въпрѣки волята му, както подиръ него му се наложи коалиционниятъ режимъ на „демократо-прогресиститѣ“.

ГЛАВА ШЕСТА.

Разширяването на социализма.

1. Ръстътъ на партията.

Видѣхме вече, какъ слѣдъ падането на стамбуловския режимъ солиализмътъ въ България на практика изгуби своя революционенъ характеръ и се прѣобърна въ единъ селско-занаятчийски, дребно-буржуазенъ социализмъ. Работническата социалдемократическа партия се явяваше политическа организация не на съзнателния пролетариатъ, а на занаятчии, селяни и интелигентни, които, естествено, влизаха въ нея и излизаха отъ нея, споредъ настроението имъ, или по-вѣрно, споредъ условията въ живота. Видѣхме сѫщо, какъ видни членове на работническата социалдемократическа партия почнаха да възвеждатъ тази практика въ неинъ основенъ принципъ. Поради това петиятъ партиенъ конгресъ въ свръзка съ въпроса за мѣстния партиенъ печатъ трѣбваше да обърне вниманието на партийнитѣ членове върху характера и задачитѣ на работническата солиадемократическа партия и да напрѣ на това, че нейната естествена срѣда, въ която трѣбва да насочва своитѣ усилия, е работническата класа, е пролетариатътъ. Обаче, народняшкитъ режимъ, колкото повече се приближаваше къмъ своя край, толкова повече недоволство сѣеше въ народнитѣ маси, толкова повече ставаше реакционна политически. Дивитѣ му прѣслѣдвания противъ учителския съюзъ. особено противъ неговитѣ членове социалисти, водѣха къмъ още по-голѣмо възбуждане на недоволството противъ него. Социалиститѣ и изобщо работническата социалдемократическа партия не

можаха да не обявятъ борба на тоя режимъ. Много отъ митингитѣ противъ народняшкия режимъ бѣха свикани отъ членоветѣ на работническата социалдемократическа партия, а въ повечето отъ тѣхъ, станали но инициативата на другитѣ партии, главно на радославиститѣ, взимаха участие членове отъ сѫщата партия. Тази борба увеличи нейнитѣ редове, нейнитѣ организации, главно въ селата и въ занаятчийскитѣ градове, като Ямболъ, Казанлѫкъ, Хасково и други такива.

Но работническата социадемократическа партия най-много порастна прѣзъ радославистския режимъ. Борбата и съ народняшкия режимъ спечели симпатиитѣ на селската и занаятчийската маса въ много мѣста. Въ първитѣ законодателни избори слѣдъ падането на народняшкия режимъ кандидатитѣ на работническата социалдемократическа партия въ тия мѣста едни бѣха избрани, други бѣха получили неочаквано голѣмо число гласове. Бѣха избрани шесть души депутати: двама въ ямболска избирателна околия, двама отъ павликенска, единъ въ дряновска, единъ въ поповска. Избирането на шесть души депутати социалисти и получването голѣмо число гласове въ другитѣ избирателни околии, като хасковска, казанлѫшка, провадийска и други придадоха на работническата социалдемократическа партия привидна сила, привлѣкоха и нови съмишленици и събудиха въ мнозина нейии членове старитѣ илюзии. Но за голѣмия ръстъ на работническата социадемократическа партия, за привидното голѣмо разпространение на социалистическитѣ идеи въ „народа“ и дѣйствителното *разширяване* на социализма до дребнобуржуазенъ радикализмъ най-много спомогна радославистскиятъ режимъ и борбата на социалиститѣ съ него.

Радославистскиятъ режимъ възбуди противъ себе си всички класи: търговско-идустриалната, занаятчийската и земледѣлческата. Но най-много той възбуди послѣднята. Прѣди да се почнатъ митингитѣ противъ закона за десятъка, се яви тъй нарѣченото „земледѣлческо движение“, което се изрази въ стрѣмежа да се организиратъ земледѣлцитѣ въ „земледѣлчески синдикати“ или земледѣлчески здружавания и въ единъ „земледѣлчески съюзъ“. Идеята за такива

организации не само се даде отъ социалисти тогава, но тя и най-енергично се проповѣдваше отъ тѣхъ, отъ членове на работническата социалдемократическа партия, особено отъ търновско. За организирането на „земледѣлчески съюзъ“ се свика въ Плѣвенъ земледѣлчески конгресъ. На този конгресъ се нахвърлиха водителитѣ и съмишленницитѣ на всички партии, съ цѣль да го прѣвзематъ и присъединятъ къмъ своитѣ партии. Обаче, господари въ него се оказаха социалиститѣ, селскитѣ учители, на чело съ Н. Габровски и Я. Сакжзовъ. Разбира се, „съюзътъ“ скоро се оказа въ ржцѣтѣ на буржуазни демагози, като скоро и изчезна. Обаче, участието на социалисти въ неговото организиране и въ конгреса му въ Плѣвенъ издигна социалиститѣ въ очитѣ на селската маса, особено участието имъ въ протестационнитѣ селски и градски митинги, въ произтеклата отъ тѣхъ борба противъ насилията на властитѣ и въ селскитѣ бунтове противъ закона за десятъка. Земледѣлческото движение не само увлѣче множество социалисти, но и стана причина за разширяването на социализма до тамъ, щото се роди теорията за „общото дѣло“ и приведе къмъ голѣма криза въ социалистическото движение.

Прѣди всичко, прѣзъ периода на радославистския режимъ, особено послѣднята му година, работническата социалдемократическата партия порастна твърдѣ бърже. До като прѣзъ 1899 година *до шестия партиенъ конгресъ* (въ Габрово) партийнитѣ организации достигнаха до 30, прѣзъ 1900 г., до седмия конгресъ, тѣ се увеличиха до 64; значи числото на организациитѣ порастна повече отъ два пжти. Естествено е, че и числото на активнитѣ партийни членове порастна два и половина пжти. Споредъ отчета на централния комитетъ, прѣдставенъ на *седмия конгресъ* (въ Сливенъ), то бѣ достигнало цифрата 1761 членове. Обаче, това нарастване не идеше отъ голѣмитѣ работнически центрове, а главно отъ занаятчийскитѣ малки градове, а най-вече отъ голѣмия ръстъ на чисто селски партийни организации въ казанлжшка, хасковска, търновска и други такива околии. Най-голѣми партийни организации се явяваха ония, които прибираха занаятчии, дребни собственици и интелигенция отъ занаятчийскитѣ градове, като Ка-

занлжкъ, Хасково, Ямболъ, Вратца и т. н. Напротивъ, слаби организации се явяваха ония въ голѣмитѣ градски центрове. Но поради това работническата социалдемократическа партия по съставъ става повече селско-еснафска и интелигентска партия. Споредъ отчета на централния комитетъ прѣдставенъ на *седмия конгресъ* (Сливенъ 1900 година), въ състава на партията влизаха: 496 наемници и 1265 занаятчии, земледѣлци и интелегентни. Отъ послѣднитѣ имаше: 430 занаятчии, 250 земледѣлци, значи, все дребни собственици, и 420 интелигентни. Сравнени послѣднитѣ съ числото на наемницитѣ, тѣзи сж малко повече отъ дребнитѣ собсвеници и интелигентнитѣ, обаче изобщо, както виждаме, съставатъ на партичта бѣше дребнобуржуазенъ-интелигентски. Елементитѣ отъ послѣднитѣ съставляваха подавляюще мнозинство. И като имаме прѣдъ видъ, че елементътъ на работницитѣ наемници бѣше прѣдимно занаятчийски и подъ пълното влияние на дребнобуржуазнитѣ възгледи, то ясно е, че работническата социалдемократическа партия бѣше се обрънала по съставъ въ една дребнобуржуазна социалистическа партия. Естествено е, че въ работническата социалдемократическа партия господствуваше не работническото мнозинство, а дребнобуржуазното и интелигентско, не волята на пролетарското мнозинство, а волята на първото. Поради това въ нея почна отново да дига глава дребнобуржуазниятъ социализмъ, или по-вѣрно, дребно буржуазниятъ и интелигентскиятъ радикалдемократизмъ подъ булото на социализма, и въ много по-рѣшителна форма, отколкото до петия партиенъ когресъ. Пролетарскиятъ, революционниятъ социализмъ почна да се изтиква на заденъ планъ. Това водѣше къмъ нови борби вжтрѣ въ партията между двѣтѣ стари течения въ социалистическото движение въ България.

Борбата между двѣтѣ течения ставаше толкова поналожителна и на животъ и на смърть за едното отъ тѣхъ въ партията, защото дребнобуржужуазното течение все повече разширяваше социализма и дѣйностьта на мнозинството отъ партийнитѣ членове. Ние видѣхме вече, какъ мнозина отъ тѣхъ се увлѣкоха отъ „земледѣлческото движение“ ужъ съ цѣль да внесатъ „социалистическа свѣт-

лина“ въ него, а въ сѫщность то внесе въ главитѣ освѣтление на собственитѣ имъ дребнобуржуазни стрѣмежи, които почнаха да ги теоретизиратъ като стрѣмежи на работническата социалдемократическа партия. Прѣзъ сѫщото това врѣме ние виждаме мнозинството отъ социалиститѣ, отъ членоветѣ на партията, се турятъ на чело на разни други буржуазни организации, като на „еснафскитѣ сдружения“ на „македонската организация“, на „учителския съюзъ“ и дори на „комитета на царь-освободителя“. Прѣкитѣ задачи на социалдемократическата партия все повече се изтикваха на заденъ планъ и все повече се забравяха. По такъвъ начинъ социалистическото движение отъ наученъ изразъ на работническото движение се прѣобръщаше въ единъ идеалистиченъ дребнобуржуазенъ изразъ на всички буржуазни обществени движения, на „общочовѣшка идея“, както се изразяваха тогава нѣкои социалиствуващи буржуазни писачи. Това разширяване на социализма бѣше прѣдвѣстникъ на теорията за „общото дѣло“, която не се забави да се появи въ срѣдата на работническата социалдемократическа партия. Още въ шестия партиенъ конгресъ (въ Габрово, юли 1899 год.) Н. Габровски, като взѣмаше поводъ отъ това, че партията бѣше сполучила въ изборитѣ и въ селски избирателни околии, апелираше къмъ конгреса да отмѣни всички „стѣснителни мѣрки“ за една по-широка дѣйность на мѣстнитѣ организации. Въ сѫщото врѣме Я. Сакѫзовъ съ едно писмо до сѫщия конгресъ (което, впрочемъ, не се прочете) прѣдлагаше измѣнение въ тактиката на партията въ сѫщия смисълъ. Въ това врѣме той до толкова се дезинтересира отъ партийнитѣ работи, щото софийската партийна организация се видѣ принудена да го изключи изъ редоветѣ си. Софийскитѣ делегати въ този конгресъ, като изнасяха състоянието на партийнитѣ работи въ София, изтъкнаха ясно причинитѣ за изключването на Я. Сакѫзовъ изъ редоветѣ на партията. Пълна дезинтересираность отъ партийнитѣ работи, отказване отъ участие въ тѣхъ, отказване на молбитѣ на работницитѣ да държи сказки и изобщо да ѝ помага въ обществено-политическата ѝ и просвѣтителна дѣйность. Въ сѫщото врѣме не изпълняваше най-елементар-

безъ да се засѣгатъ фактитѣ, на които тѣ се основаваха. Фактъ бѣше, че сполуката на работническата социалдемократическа партия се дължеше на най-вулгарна агитация съ нѣкои минимални искания отъ програмата на работническата социалдемократическа партия. Фактъ бѣше, че съчувствието на селската маса и дребната буржуазия бѣше плодъ на безисходното имъ положение, за поправянето на което социалиститѣ имъ посочваха нѣкои точки отъ минималната програма на партията. Сѫщо фактъ бѣше, че никакви успѣхи на социализма въ „народната маса" нѣмаше. Въ шестия конгресъ единиятъ отъ избранитѣ въ ямболско партиенъ членъ разказа, каква е била агитацията въ врѣме на изборитѣ. Той расправи, какъ враждебно посрѣщнаха ямболскитѣ партийни членове неговата агитация, която не се спираще на минималната програма, а разправяше прѣдъ избирателитѣ въ града и селата за законитѣ на економическото развитие и за крайнитѣ цѣли на работническата социалдемократическа партия. Ямболскитѣ социалисти намираха такава агитация за ненуждна и дори за пакостна и настояваха да се говори главно върху нѣкои точки отъ минималната програма, като за прогресивно приходния данъкъ и противъ постояната войска. И трѣбва да се каже, че не само въ ямболско такава бѣше агитацията и изобщо социалистическата дѣйность; такава бѣше тя на всѣкадѣ. Въ седмия конгресъ (въ Сливенъ 1900 г.) единъ отъ делегатитѣ, а имено хасковскиятъ посочваше съ факти, че избирателната агитация се водеше отъ партийнитѣ членове само по нѣкои точки отъ минималната програма, че нѣкои партийни организации, като казанлѫшката, въ възванията си не само изхвърляха редъ искания отъ минималната програма, но и туряха въ тѣхъ искания, които ги нѣмаше въ нея. „Той посочи — четемъ въ отчета за VII партиенъ, въ сп. *„Ново Врѣме"*, год. IV, кн. 11 и 12 — на тоя фактъ, че нашитѣ другари, които работятъ между селската маса, не водятъ добра пропаганда и агитация, ограничаватъ се само съ нѣкои точки отъ минималната програма, а не на всички точки". И по-нататъкъ, като говори по реферата „пропаганда и агитация, сѫщиятъ делегатъ казва: „При агитациитѣ по изборитѣ нѣкои орга-

низации, като сж издавали възвания, не. сж вмѣствали цѣлата минимална програма, а само часть, като сж изхвърляли нѣкои точки отъ нея. На други мѣста пъкъ въ възванията сж вмѣствали програмата видоизмѣнена, съ искания нови, които въ програмата на партията не влизатъ. Той посочи и на примѣри".

Тъй, че изборнитѣ успѣхи на партията се дължатъ не на успѣхитѣ на социализма въ „народната маса", а на най-обикновена дребно-буржуазна агитация и на особенитѣ условия, въ които се намираше тя тогава. Прѣзъ 1899 г. както видѣхме, вънъ отъ радославитската либерална партия нѣмаше други организирани и съ извѣстно влияние всрѣдъ масата буржуазни политически групи. Туко-що падналия народняшки режимъ остави страната въ една тѣжка финансово-економическа криза, а селската и занаятчийската маса въ най-тежко економическо положение. При такива обстоятелства и при оная крайно опростена агитация на социалиститѣ между селянитѣ и занаятчиитѣ за послѣднитѣ въ много мѣста работническата социалдемократическа партия—която въ агитациитѣ не се наричаше така, а „работническа партия", „сиромашка партия", „партия на сиромаситѣ и потиснатитѣ" – се явяваше като тѣхна спасителка, макаръ и да изказаше извѣстно недовѣрие къмъ нейнитѣ агитации. Селянитѣ и занаятчиитѣ, главно селянитѣ, при агитациитѣ на социалиститѣ открито казваха: „да опитаме и социалиститѣ", „ако и тѣ ни излъжатъ и не ни помогнатъ, тогава никой нѣма да ни помогне"! Тѣзи буквални думи на селянитѣ и занаятчиитѣ показваха не само извѣстно съмнѣние и недовѣрие къмъ агитациитѣ на социалиститѣ; тѣ показваха нѣщо повече. Тѣ показваха, че агитацията на социалиститѣ ги засѣгаше много повърхностно; тя раздразваше само чувствата на масата, безъ да прониква дълбоко въ ума имъ. Естествено е, че работническата социалдемократическа партия можеше да има успѣхи само въ ония мѣста, дѣто нѣмаше тогава по-влиятелни въ масата буржуазни групи и дѣто казаната агитация бѣше по-голѣма, като въ Търново, Ямболъ, Казанлжкъ, Хасково. Че казаното е вѣрно, се вижда и отъ изборитѣ въ 1901 година. Въ тия избори работническата социалдемократическа партия сполучи да избере само единъ народенъ прѣдста-

Тъй че, падането на коалиционото министерство на двѣтѣ тѣзи партии, безъ да изпълнятъ нито едно отъ широкитѣ имъ обѣщания прѣзъ врѣме на изборитѣ, копромитирането имъ прѣдъ послѣднитѣ съ заема и монопола върху тютюна, тѣжкото економическо положение на селската маса и дребната буржуазия, създадено отъ финансово-економическата криза при прѣдишнитѣ режими, — всичко това създаде отново широка почва за изборнитѣ успѣхи на работническата социалдемократическа партия прѣзъ 1902 година. При такива обстоятелства, оная най-обикновена агитация, която водѣха партийнитѣ организации и отдѣлни членове, се опрости още повече. Сега вече партийнитѣ агитатори още по-ясно можеха да покажатъ на селската маса и дребната буржуазия, колко сж лъжливи обѣщанията на буржуазнитѣ партии, какъ тѣ не само не могатъ и не искатъ да имъ помогнатъ, но гледатъ още повече да влошатъ положението имъ; въ сжщото врѣме тѣ, агитаторитѣ, сега можеха още по-ясно да имъ изтъкнатъ прѣвъзходствата на нѣкои отъ минималнитѣ искания отъ програмата на работническата социалдемократическа партия. По такъвъ начинъ и изборнитѣ й успѣхи прѣзъ 1902 год. се обясняватъ съ особенитѣ политически и економически условия, при които се извършиха изборитѣ прѣзъ нея година, а не съ по-голѣмото проникване на селската маса и дребната буржуазия отъ социалистическитѣ идеи. Впрочемъ, за тѣзи изборни успѣхи прѣзъ 1902 год. сж спомогнали и нѣкои други обстоятелства. Голѣма часть отъ селската маса въ нѣкои мѣста сж гласували за кандидатитѣ на работническата социалдемократическа партия по политически съображения. Идването на власть на крайнитѣ русофили-цанковисти караше стамбуловиститѣ въ нѣкои околии, въ които русофилитѣ бѣха силни, да съвѣтватъ селскитѣ си приятели да гласуватъ за социалиститѣ. Така е било, напримѣръ, въ хасковско, дѣто цѣли села, мнозинството на които бѣха съчувственици на стамбуловиститѣ, прѣзъ 1902 год. гласуваха за кандидатитѣ на социалистическата партия. Въ сухиндолско пъкъ избирането на единъ кандидатъ на сжщата партия се е дължало и на агитацитѣ на брата му, стамбуловистъ и околийски началникъ.

Изобщо, изборнитѣ успѣхи на работническата социалдемократическа партия бѣха наистина врѣмени, дължѣха се на врѣменн обстоятелства и на игитации радикалдемократически. Макаръ партийнитѣ органи и да обръщаха вниманието на партията, да не си прави илюзии, да не се мами отъ тия врѣмени успѣхи, а да съсрѣдоточи вниманието си и своята дѣйность въ градоветѣ, за да създаде въ тѣхъ силни ядра, но тѣзи врѣмени изборни успѣхи подхраниха стрѣмежитѣ на мнозина партийни членове къмъ все по-голѣмо разширяване на партийната дѣйность, а заедно съ това и на социализма, до степень на една обикновена радикалдемократическа дѣйность и до степень на теория на единъ радикалдемократизмъ, примѣсенъ съ социалистически фрази. Съ други думи, изборнитѣ успѣхи приготвюваха почвата за „общото дѣло“ и за повдигане отново глава на опортюнизма въ партията, на дребнобуржуазнитѣ интелигентски „политици“ въ нея. Голѣмитѣ изборни упѣхи приведоха и къмъ голѣмо нахлуване въ партията на дребната буржуазия, на селени и всѣкаква „интелигенция“. Членоветѣ на партията отъ 1761 прѣзъ 1900 год., и отъ 2180 прѣзъ 1901 год. пораснаха на 2507 прѣзъ 1902 год. Отъ тѣзи 2507 души наемни работници бѣха само 982, а дребна буржуазия и интелигентни 1525 души. Значи, грамадното мнозинство отъ „социалиститѣ“ въ партията съставляваха дребната буржуазия и „интелигенцията“. Истина е, че числото на наемнитѣ работници въ партията прѣзъ периода отъ 1900 до 1902 порастна два пѫти и, както ще видимъ, този ръстъ на работническия елементъ въ партията прѣставляваше вече гаранция за нея, че ще побѣди стрѣмежитѣ на чуждитѣ и врѣмено навлѣзлитѣ въ нея елементи. Но въ сѫщото врѣме и числото на дребната буржуазия порастна два пѫти прѣзъ сѫщия периодъ, а на интелигентнитѣ почти единъ и половина пѫти. Изобщо, изборнитѣ успѣхи приведоха къмъ увеличаване влиянието на дребнобуржуазнитѣ и интелигентски стрѣмежи въ партията, които и се силиха да наложатъ на нея своята дребнобуржуазна идеология, радикализма и анархизма или, другояче нарѣченъ, „широкия социализмъ“, *общодѣлството*, като теория, на работническата социал-

демократическа партия. При това най-голѣми партийни организации се явяваха имено ония, които и по съставъ и по духъ бѣха дребнобуржуазно-интелигентски, като казанлжшката, хасковската, ямболската и други такива, които при това се подържаха отъ редъ околни селски партийни организации и отъ организации въ малкитѣ дребнозанаятчийско-земледѣлски градовце и паланки. Тѣ и дърпаха партията въ пжтя на дребнобуржуазния и „даскалския“ социализмъ, въ пжтя на „широката дѣйность“, която водѣше къмъ „общото дѣло“, къмъ израждането на партията въ една дребнобуржуазна демократическа партия. Да се отдръпне партията отъ този пжть бѣше възможно само съ засилването на работническия елементъ въ нея, само съ създаването въ нея на едно съзнателно работническо мнозинство. Работническиятъ елементъ, както видѣхме, се засилваше въ партията, но той, освѣнъ дѣто не бѣше още мнозинство въ нея, но и голѣма часть отъ него се намираше подъ влиянието на дребнобуржуазната атмосфера въ организациитѣ. Той можеше да се изтръгне изъ тази атмосфера и да стане мнозинство чрѣзъ една дълга идейна борба вжтрѣ въ партията съ дребнобуржуазно-интелигентското мнозинство. Тази борба се почна и се изрази въ извѣстната криза, която въ края на крайщата донесе побѣда на пролетарския, на революциония социализмъ въ партията.

ГЛАВА СЕДМА.

Прѣдъ „общото дѣло“.

1. Прѣдъ седмия конгресъ.

Въ прѣднитѣ глави видѣхме, че Н. Габровски и Я. Сакжзовъ, първиятъ лично, а вториятъ чрѣзъ писма, прѣдлагаха на шестия конгресъ да *разшири* дѣйностьта на партията. И понеже конгресътъ не се съгласи съ тѣхнитѣ желаиия, тѣ почнаха сами и на своя глава да я разширяватъ. Както видѣхме, тѣ се впуснаха да организиратъ „земледѣлческото движение“, „учителското движение“, „македонското движение“, „комитетитѣ“ за издигане паметникъ на руския „царь освободитель“, и т. н. Особено усърденъ въ тая „широка“ дѣйность бѣ Никола Габровски. Янко Сакжзовъ, отъ своя страна, прѣзъ 1900 година нѣколко мѣсеци прѣдъ *седмия* партиенъ конгресъ прѣдприе една агитационна обиколка, въ която партийнитѣ организации свикваха публични събрания, дѣто той държеше политически рѣчи. Въ тия рѣчи Сакжзовъ проповѣдваше, макаръ и още въ твърдѣ не ясна форма, „теорията“ си за „общото дѣло“ и поради това на нѣкои партийни членове тѣ направиха много лошо впечатление; тѣ не съдържаха нищо социалистическо; тѣ приличаха на рѣчитѣ на единъ обикновенъ дребнобуржуазенъ политиканъ. Въ сжщность Я. Сакжзовъ навсѣкадѣ държеше една и сжща рѣчь, а имено рѣчьта: *„Економическата и финансовата криза въ България, нейнитѣ причини и нейниятъ лѣкъ“*. Естествено е, че съдържанието на тая рѣчь бѣше едно и сжщо, може би, само съ нѣкои малки вариации. А какво бѣ то, можемъ да сждимъ отъ отчета за рѣчьта

държана въ Варна, на 16 априли 1900 год., печатана въ брой 40, г. III, на „Работнически Вѣстникъ“. Въ тази рѣчь се съдържатъ първитѣ още не узрѣли зърна на „теорията“ за „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“. И наистина, ето какво говореше Я. Сакжзовъ въ агитационата си обиколка и въ Варна:

„*Причината на кризата* изобщо е въ послѣдователното и бързото *разорение на производителнитѣ класи на страната* отъ освобождението до днесъ. Съ освобождението и политическото разпокжсвание на страната ни, ограничи се пазаря на занаятитѣ и търговията, вжтрѣшния пазарь стана малъкъ и тѣсенъ, а външния — мжченъ и почти недостжпенъ за произведенията на занаятитѣ и земледѣлието. Европейската конкуренция съ поевтини и по-добри стоки уби занаятитѣ и малката промишленность. Задачата на новосъздадената държава бѣ да улесни и подкрѣпи производителниѣ класи; но тя нищо не направи за развитието на занаятитѣ, земледѣлието и търговията. Земледѣлеца като не намира евтинъ и лесенъ кредитъ въ държавата, обърна се къмъ лихварския частенъ капиталъ, който изсмука послѣднитѣ сили отъ земледѣлието и го опропасти. Наредъ съ това тжпо нехайство къмъ економическитѣ интереси на страната, ний виждаме, че управницитѣ отъ 20 години насамъ създадоха една сложна и тежка държавна система съ голѣми и излишни служби. Държавнитѣ разходи надминаваха платежнитѣ сили на страната. Развиде се вкусъ за служба, защото тя докарва убогатявание чрѣзъ заплати, кражби и пенсии. Въ тая борба за убогатявание се образуваха партиитѣ, които водятъ борба за власть и богатство. Личнитѣ интереси на властимѣющитѣ заслониха държавата. Чиновници и офицери, отъ *служители* народни, каквито трѣбваше да бждатъ, станаха *господари* народни“ и т. н.

Както виждате, рѣчьта на Я. Сакжзовъ е рѣчь на единъ много простъ, обикновенъ дребнобуржуазенъ демократъ. Нито сѣнка отъ социалистическа мисъль и социалистическа критика. Едно вулгарно демократическо обясняване и на кризата, и на свойствата и характера на държавата, и на произхода на партиитѣ, и на явленията въ

българския животъ. Той вижда тежкото положение на земледѣлцитѣ и на дребната буржуазия изобщо и се явява изразитель на тѣхнитѣ интереси. Той иска държавата да стане тѣхна, „народна“, на „производещитѣ слоеве“, въ случая на земледѣлцитѣ, занаятчиитѣ и търговцитѣ. Той не е въ състояние да види задъ процеса на „разорението“ на тия „производителни класи“ процеса на издигането нови форми на производството и съотвѣтнитѣ нови класи — капиталистическата и пролетарската. Я. Сакжзовъ, като всѣки дребнобуржуазенъ политиканъ, вижда само „разорение“ на страната и иска, щото държавата да стане една затворена „народна държава“, въ която, чрѣзъ евтинъ и лесно достжпенъ кредитъ, да зацарува взаимната подкрѣпа и взаимното благоденствие на земледѣлци, занаятчии и търговци, т. е. той иска страната да се повърне въ онова първобитно състояние на дребното стоково производство, което е възможно въ началото на социалното развитие на народитѣ или въ онова първо състояние на България, което послѣдва слѣдъ освобождението и политически изразъ на което се явяваше голѣмата либерална партия съ цѣлата оная идеология, съ която се запознахме въ втората часть на този приносъ. Съ други думи, Я. Сакжзовъ, въ рѣчьта, за която е думата, „народната държава“ си прѣдставлява като едно дребнобуржуазно царство, една дребнобуржуазна република отъ охолни земледѣлци, занаятчии и търговци. Въ това дребнобуруазно царство пролетариатъ, работници, работническа класа не сжществува. Въ рѣчьта си Я. Сакжзовъ не допуща появяването на тази класа, защото не допуща развитието на „промишлеността“, на индустрията въ България, защото „малката промишленость“ вече е съсипана отъ външната конкуренция, а външния пазарь „стана мжченъ и почти недостжпенъ“. Така че, споредъ Сакжзовъ, „високата държавна задача“ се състои въ създаването „народна държава“, дребнобуржуазно царство, въ което „да се повдигне народа до властьта“ и да „се обърне държавата въ народна служителка“. Въ рѣчьта на Сакжзовъ нѣма нито дума за работницитѣ, за пролетариата и естествено, защото, както казахме, въ неговата „народна държава“ нѣма работническа класа и не може да

се появи. Истина е, че на въпроса: „кой ще помогне на българския народъ въ тая висока държавна задача? — Сакжзовъ отговаряше, че тя „естественно пада на работническата социалистическа партия“. Обаче, този отговоръ не означаваше нищо друго, освѣнъ една свойствена на всѣки дребнобуржуазенъ идеологъ идейна пъзливость, която е причина, дѣто той не може да бжде нито ясенъ, нито логиченъ, толкова повече, когато той се явява въ ролята на прѣдставитель на една „работническа социалистическа партия“ и тя му свиква публични събрания. Впрочемъ, има и друго. У дребнобуржуазнитѣ идеолози прѣдставлението за „работника“ е особено. Въ шестия партиенъ конгресъ (въ Габрово), единъ отъ делегатитѣ, а имено севлиевскиятъ адвокатъ А. Коновъ, по-сетнѣ сухиндолски „социалистически“ депутатъ, на думата „работникъ“ даде такова опрѣдѣление, че „работникъ“ е всѣки, който работи нѣщо, „работници“ сж и дребнитѣ земледѣлци и занаятчиитѣ. При това опрѣдѣление на думата „работникъ“, нѣкои отъ делегатитѣ му извикаха — „работникъ е и рускиятъ царь!“ Нѣма съмнѣние, че всѣки дребнобуржуазенъ идеологъ подъ „работникъ“ разбира прѣди всичко човѣкъ, който си изкарва прѣхраната чрѣзъ нѣкакво занятие, а затова за него е „работникъ“ прѣди всичко дребния и срѣдния собственикъ — земледѣлецътъ, занаятчията и търговецътъ. Поради това, когато Сакжзовъ въ рѣчьта си казваше, че „високата държавна задача“ се пада на „работническата социалистическа партия“, той не разбираше работническата социалдемократическа партия, като партия на пролетариата, а като партия на „земледѣлцитѣ, занаятчиитѣ и търговцитѣ“, на тѣзи имено „производещи слоеве“, на тѣзи „работници“, идеологията на които той взимаше за „социалистическа“, я въздигаше до „социалистическа“. Така че, възлагането „високата държавна задача“ на „работнич. социалистическа партия“ нѣмаше този смисълъ, че тя се възлага на работническата социалдемократическа партия, или все едно, на пролетарската класа, а просто, че тя се възлага на земледѣлцитѣ, занаятчиитѣ и търговцитѣ, т. е. на „общото дѣло“ на тия „производещи слоеве“, на тѣхното „класово сътрудничество“. Такъвъ е смисъла на *края на* Сакжзовата рѣчь.

Отъ казаното е много ясно, че заченки отъ „теорията“ за „общото дѣло“ у Сакжзова вече виждаме въ тази му рѣчь нѣколко мѣсеци прѣдъ *седмия* партиенъ конгресъ. Тази рѣчь, естествено, се посрѣщна отъ мнозина партийни членове като една рѣчь, въ която нѣма нито сѣнка отъ социаличтическа мисъль и критика, както на много мѣста, дѣто Сакжзовъ я произнесе, открито сж му заявили. Само на единъ отъ тѣхъ се хареса тази рѣчь, а имено на Н. Габровски, който възъ основа на нея се надѣваше да намѣри въ Сакжзовъ подържка въ седмия конгресъ за прокарване въ работническата социалдемократическа партия възгледитѣ и тактиката за широка дѣйность, но биде жестоко излъганъ въ надѣждитѣ си. Въ обиколката си Сакжзовъ се убѣди, че въ прѣдстоящия конгресъ неговитѣ „тънки“ дребнобуржуазни планове могатъ да прѣтърпятъ окончателно фияско, и затова той се приспособи къмъ общото течение въ него, за да излѣзе подиръ два мѣсеца съ своето „общо дѣло“ прѣдъ партията. Като „тънакъ“ дребнобуржуазенъ политиканъ той схвана, какво трѣбваше да прави. Като си прѣдставляваше работническа социалдемократическа партия като „работническа социалистическа партия“ изключително на земледѣлцитѣ, занаятчитѣ и търговцитѣ, въ което до извѣстна степень имаше основание въ самия ѝ съставъ, и като не бѣше въ състояние да разбере смисъла на развитието, което се извършваше въ „българската дѣйствителность“, той прѣдпочете да излѣзе прѣдъ партията, отколкото да се излага прѣдъ конгреситѣ, въ които винаги общодѣлскитѣ опити свършваха съ несполука.

2. Седмиятъ конгресъ.

Прѣдъ видъ на казанитѣ обстоятелства *седмия* партиенъ конгресъ се очакваше съ голѣмъ интересъ отъ цѣлата партия. Отъ многото важни точки на дневния редъ, по които въ седмия конгресъ трѣбваше да се държатъ реферати, най-важна точка за работническата социалдемократическата партия се явяваше вълнуващиятъ тогава всички партии въпросъ за „земледѣлческото движение“ и отношението къмъ него. Въ „земледѣлческото движение“

бѣха увлечени и социалиститѣ; то подхрани стрѣмежа на мнозина интелигентни къмъ *широка дѣйность*. Седмиятъ партиенъ конгресъ трѣбваше да опрѣдѣли отношението на работническата социалдемократическа партия къмъ него, очевидно, съ цѣль да подчертае още еднажъ характера ѝ и прѣкитѣ ѝ задачи. Това имено и придаваше особена важность на конгреса. Прѣди конгреса съ единъ манифестъ центрилниятъ комитетъ на партията бѣше изказалъ своитѣ възгледи за отношенията на партията къмъ „земледѣлческото движение". Тѣзи възгледи бѣха противоположни на ония, които се увличаха въ него и на ония, които Сакжзовъ развиваше въ рѣчьта си и подържаше Н. Габровски. Очакваше се, че Сакжзовъ ще подържа въ VII конгресъ изказанитѣ възгледи въ рѣчьта си и, поради това, очакваше се, тѣ да намѣратъ подържка у мнозина делегати. Съ това се обяснява голѣмото посѣтяване на този конгресъ и отъ делегати, и отъ гости партийни членове и съчувственици, и отъ публика. Обаче, както казахъ, Я. Сакжзовъ изненада всички ония, които очакваха отъ него въ VII конгресъ да дигне знамето на „общото дѣло", да постави въпроса тъй, както той го поставяше въ рѣчьта си и два мѣсеца слѣдъ конгреса го постави въ своето „Общо Дѣло". Той видѣ, че въ VII конгресъ общото настроение е друго, той знаеше още прѣди конгреса, че неговата „теория", както я бѣше разилъ въ рѣчьта си, не се хареса на такива партийни членове, които той се надѣваше да ги има на своя страна и думата на които въ конгреса той смѣташе не безъ значение. Поради това той се приспособи къмъ общото течение и изказа въ реферата си възгледи съвсѣмъ противоположни на ония, които очакваха мнозина, а особено Н. Габровски.

Въ реферата, който държа въ седмия конгресъ за земледѣлческото движение и отношенията на работническата социалдемократическа партия къмъ него, Сакжзовъ опрѣдѣли земледѣлческото движение като *буржуазно*. „То като се вгледаме въ сжщностьта му—четемъ въ стенографическитѣ протоколи на конгреса — ще видимъ, че то не е нищо друго, освѣнъ буржуазно движение, което за лице има една програма, която програма може да за-

блуждава нашия селянинъ". Отъ сѫщитѣ протоколи се вижда, че, споредъ Сакѫзовъ, въ земледѣлческото движение вземаха участие голѣмитѣ селски „думбазя", чифликчиитѣ, дребнитѣ селски собственици и аргатитѣ—селскитѣ пролетарии. Всичкитѣ тѣзи разнородни елементи ги свързваше, споредъ него, врѣмениятъ интересъ, десятъкътъ. На чело на земледѣлческото движение стояха чифликчиитѣ и селскитѣ „думбазя", които насочваха движението въ полза на своитѣ интереси. Отношението на социалиститѣ къмъ послѣднитѣ е ясно. Относително ратаитѣ, Сакѫзовъ, като се придържаше о мнѣнието на Кауцки, изложено въ книгата: *Земледѣлческиятъ въпросъ*, считаше ги недостѫпни за социалистическа пропаганда. Напротивъ, дребнитѣ земледѣлци за него сѫ революционенъ елементъ, защото тѣ най-много страдатъ отъ управлението, отъ държавата, „повече страдатъ отъ държавата, отколкото отъ своето си малко производство". Поради това, споредъ него, „нашата партия съ своята пропаганда и агитация може да ги направи достѫпни за нашата пропаганда". Такива мисли развиваше Сакѫзовъ въ реферата си. Той намираше за излишно да се взима резолюция по неговия рефератъ, защото трѣбвало още да се проучи „земледѣлческото движение", та въ слѣдния конгресъ да се вземе „една по-съотвѣтна за нашия животъ". Обаче, слѣдъ разисквания та по неговия рефератъ Сакѫзовъ измѣни мнѣнието си.

По реферата на Сакѫзовъ станаха много разисквания. Най-напрѣдъ говори по него Г. Кирковъ, като забѣлѣза още въ началото, че това, което имаше да каже, обясняваше и поведението на централния комитетъ и поведението на партийния органъ по „земледѣлческото движение". Споредъ Г. Кирковъ, земледѣлческото движение не бѣше революционно въ нашъ смисълъ, защото въ него не влизатъ революционни елементи, дребнитѣ земледѣлци въ насъ не сѫ още революционенъ елементъ". Споредъ него, дребнитѣ земледѣлци сѫ недоволни и искатъ „или да имъ се повърнатъ срѣдствата за прѣхрана", или пъкъ да си останатъ въ състоянието, въ което се намираха. Въ земледѣлческото движение главна роля играяха дребнитѣ земледѣлци, главатари на които се явиха най-разлчни еле-

менти. Поради това земледѣлческото движение се явяваше една „мжтилка“; то още не бѣше избистрено. Въ него Г. Кирковъ виждаше три разнородни елементи, отъ които едритѣ чифликчии се явяватъ прогресивенъ елементъ въ економическо отношение, когато дребнитѣ земледѣлци пропадатъ. Условията — казваше той, — при които се явяваше земледѣлческото движение, диктуватъ на нашата партия да бжде прѣдпазлива къмъ него и за сега задача наша съставлява да се явимъ „агенти“ за политическото възпитание на масата.

Тъкмо обратни възгледи изказа Н. Габровски. Като изхождаше отъ възгледитѣ на К. Кауцки, изказани въ прѣдговора къмъ българския прѣводъ на неговата книга: *Земледѣлческиятъ въпросъ*, за разликата въ положението на селската маса въ Западна Европа и на Изтокъ и че въ България държавата само взима отъ земледѣлцитѣ, безъ да имъ дава, когато въ Западна Европа е обратното,—Н. Габроски подържаше, че селската маса въ България е *революционна*. „И ние ще направимъ прѣстжпление — казваше той — ако останемъ равнодушни къмъ земледѣлческото движение, което по своитѣ черти е едно революционно, едно *отрицателно* движение спрямо съврѣмената държава, а пъкъ, както видѣхме, въ това движение влиза това население, което носи на плѣщитѣ си нашата държава“. Както виждаме, Н. Габровски смѣсваше *отрицателното* отношение на селската маса спрямо държавата съ *революционото* движение. Но като смѣси тѣзи двѣ различни нѣща, Н. Габровски направи слѣднитѣ двѣ пъѣдложения на конгреса: 1) *да се разшири дѣйностьта на партията, като създаде особенъ органъ, който да се занимава съ земледѣлческото движение, и 2), да се изпрати единъ адресъ къмъ всички ония партийни членове, които сж взели активно участие въ земледѣлческото движение*. Разбира се, конгресътъ не прие нито едното, нито другото прѣдложение на Н. Габровски, като спрямо жертвитѣ на кръвожадната разправа съ земледѣлцитѣ за протеста имъ противъ десятъка той изказа своето възмущение и протестъ съ една обща резолюция въ края на дневния редъ при пламената рѣчь на Г. Кирковъ по събитията тогава.

Голѣмото мнозинство отъ делегатитѣ се изказаха въ съгласие съ възгледитѣ на манифеста, издаденъ отъ централния комитетъ, и съ онова отношение къмъ земледѣлческото движение, което подържаше партийния органъ „Работнически Вѣстникъ“ и което формулира въ конгреса Г. Кирковъ. Послѣденъ говори Я. Сакжзовъ, като референтъ. Прѣди да прѣдложи резолюцията си, той каза слѣдното:

„Азъ съмъ напълно съгласенъ съ това, че дѣто сме силни въ градоветѣ, тамъ сме силни и въ селата. Правѣха се възражения за частни работи, но не му е мѣстото тукъ за всичко подробно да разказваме; тѣзи подробности, които единъ ги приема, другъ ги отрича — тѣ сж дребни работи и тукъ ние не можемъ да дойдемь въ всѣки случай до едно споразумение. Обаче не трѣбва да забравяме главното за социалистическата партия въ България, именно, какво прѣдставлява тя? — Тя прѣдставлява българскитѣ пролетарии. Отъ кого тя се състои, не е важно споредъ мене. Тя може да се състои отъ дребни занаятчии, но тѣ носятъ пролетарския идеалъ. Нашата партия може да има въ редоветѣ си и дребни земледѣлци, но като стоятъ като членове на нашата партия ще носятъ социалистическия идеалъ. Нашата партия като пролетариатска се явява като водитель на всички пропаднали земледѣлци и занаятчии. Като е така, най-важната задача, която ние трѣбва да разрѣшимъ сега е, че ние трѣбва да опрѣдѣлимъ нашето отношение къмъ това движение. Отъ първо азъ мислихъ, че ще се спрѣмъ въ тѣснитѣ граници на реферата, но понеже се явиха другари, които да ни говорятъ за една силна дѣятелность въ селата; послѣ, понеже се изказаха другаритѣ Кирковъ и Благоевъ за едно ядро въ градоветѣ, то прѣдлагамъ за това една резолюция“.

Истина е, че и тука ние виждаме сжщитѣ ония понятия на Сакжзовъ за работническата социалемократическа партия, които ги видѣхме въ неговата рѣчь прѣди конгреса. За него не е важно, че тя се състои отъ занаятчии и дребни земледѣлци. А това ще рѣче все сжщото, което казва и въ рѣчьта, а имено, че за него „работници“ сж занаятчиитѣ, земледѣлцитѣ и търговцитѣ. Но въ конгреса това

прѣдставление за работническата социалдемократическа партия той прикриваше съ „пролетариатския идеалъ". Тука Сакжзовъ занаятчиитѣ и дребнитѣ земледѣлци въ редоветѣ на партията ги караше да носятъ пролетарския и социалистическия идеалъ. Тука той казваше, че социалистическата партия прѣдставлява българскитѣ пролетарии. Изобщо, въ седмия конгресъ Сакжзовъ се мжчеше да се приспособи къмъ пролетарското течение. Той се обяви противъ прѣдложението на Н. Габровски за „една силна дѣятелность въ селата". Въпрѣки това, че въ реферата си Сакжзовъ нарѣче дребнитѣ земледѣлци революционенъ елементъ, но земледѣлческото движение, което Габровски наричаше „революционо", той нарѣче *буржуазно движение*. Впрочемъ, сега за насъ е много ясно, че между възгледитѣ на Габровски и Сакжзовъ нѣмаше разлика по сжществото. И двамата смѣтаха селската маса за революционенъ елементъ, който трѣбва да се спечели за социализма, на който трѣбва да се опира „прѣдставителката на българскитѣ пролетарии" — работническата социалдемократическа партия; и двамата искаха партията да бжде „работническа социалистическа партия" на земледѣлцитѣ, занаятчиитѣ и търговцитѣ. Обаче, между тѣхъ имаше едно голѣмо недоразумение по земледѣлческото движение: Сакжзовъ обявяваше послѣдното за буржуазно течение, слѣдователно, не революционо, когато Габровски го смѣташе за чисто революционо движение. Сакжзовъ, като го смѣташе за буржуазно, искаше да откжсне отъ него дребния земледѣлецъ, който за него бѣше „революционенъ". Въ началото на реферата Сакжзовъ обърна внимание на това, какъ социалиститѣ се стрѣмеха да създадатъ въ земледѣлческото движение социалистическо. За Габровски земледѣлческото движение бѣше вече социалистическо; оставаше само, щото работническата социалдемократическа партия да го прѣгърне, да се слѣе съ него. Тука бѣше недоразумението между двамата общодѣлци, което накара Н. Габровски да каже на Я. Сакжзовъ въ конгреса, че той друго очакваль да чуе отъ него. Но и затова още Сакжзовъ не се присъедини къмъ прѣдложението на Н. Габровски и прѣдложи слѣднята резолюция:

„Конгресътъ като взема прѣдъ видъ, че днешното земледѣлческо движение е само въ остра форма проявление на прѣврата или разложителния процесъ, който се извършва въ економическото положение на земледѣлцитѣ селени, прѣпоржва на партийнитѣ членове, като се ржководятъ отъ нашитѣ минимални и максимални програми и отъ досегатнитѣ рѣшения на партийнитѣ конгреси по въпроса, да се придържатъ о една уяснителна дѣятелность по отношение на това земледѣлческо движение и създаващия се земледѣлчески съюзъ“.

Тъй че, Сакжзовъ въ седмия конгресъ се обяви противъ *широката дѣйность*, която прѣдлагаше Н. Габровски, и, като се приспособи къмъ господствуващето въ конгреса течение, отказа се отъ мислитѣ, които той развиваше прѣдъ конгреса въ рѣчьта: „Економическата и финансова криза и т. н.“, отказа се да доразвие въ конгреса „теорията“ за „общото дѣло“ на „производецитѣ слоеве“, която той проповѣдваше въ рѣчьта си. Въ резолюцията, която прѣдложи и конгресътъ прие, той прѣгърна отрицателното отношение къмъ земледѣлческото движение, което обоснова централниятъ комитетъ и партийниятъ органъ. По такъвъ начинъ, Сакжзовъ съ тази резолюция отхвърли и собственото си твърдение за революционостьта на дребния земледѣлецъ и твърдението на Н. Габровски за революционостьта на земледѣлческото движение тогава. Обаче, всичко това никакъ не побърка на Сакжзовъ, щото два мѣсеца слѣдъ седмия конгресъ да се яви въ сжщинския си образъ, въ образа си на дребнобуржуазенъ политиканъ и теоретикъ на „общото дѣло“. Конгресътъ отъ своя страна, като отхвърли прѣдложението на Н. Габровски и като прие приведената резолюция, още еднажъ, макаръ и не прѣко, потвърди не само пролетарския характеръ на работническата социалдемократическа партия, но и ръста ѝ като такава.

3. Една рѣшителна стжпка.

Въ една отъ миналитѣ глави видѣхме, че отъ четвъртия конгресъ насамъ работническиятъ елементъ въ партията все повече растеше. Макаръ работницитѣ и да

не съставляваха мнозинството въ работническата социалдемократическа партия, макаръ поради посоченитѣ условия да се увеличаваше и числото на самостоятелнитѣ занаятчии и земледѣлци, както и интелигенцията, обаче ръстътъ на работническия елементъ говорѣше, че работническата социалдемократическа партия върви въ своя естественъ пжть, който я правѣше дѣйствително такава. Въ това отношение, вънъ отъ ръста на работническото движение и на неговитѣ борби, твърдѣ много е направилъ и „Работнически Вѣстникъ". Макаръ и да излизаше въ провинцията и при неблагоприятни условия, обаче, той бѣше дотолкова се закрѣпилъ, щото вече седмиятъ конгресъ можеше да го постави като дѣйствителенъ партиенъ органъ. Впрочемъ, това налагаше главно увеличващето се работническо движение. И наистина, седмиятъ конгресъ рѣши, издаването на „Работнически Вѣстникъ" да поеме самата партия и редакцията му да се прѣмѣсти въ София. Независимо отъ това, седмиятъ конгресъ избра за редакторъ на „Работнически Вѣстникъ" и Г. Георгиевъ, намѣсто Е. Дабевъ. Съ това седмиятъ конгресъ повърна на партийния органъ още една незамѣнима сила и по такъвъ начинъ партийниятъ органъ се постави въ условия, при които той можеше напълно да отговаря на партийнитѣ задачи. Тѣзи рѣшения на седмия конгресъ бѣха една твърдѣ важна, една рѣшителна стжпка напрѣдъ за партията. Тѣ се явиха една гаранция за успѣхитѣ на работническата социалдемократическа партия, за побѣдата въ нея на работническия, на революционния социализмъ надъ настжпващото общодѣлство. Заслугитѣ на партийния органъ „Работнически Вѣстникъ" въ борбата на работническата социалдемократическа партия съ послѣдното въ нея и вънъ отъ нея, сж извънредно голѣми. До каква степень партийниятъ органъ бѣше страшенъ за общодѣлцитѣ въ партията, показваха усилията имъ, слѣдъ седмия конгресъ до разцѣпването, да компрометиратъ редакцията му, да раздѣлятъ двамата му редактори, Г. Кирковъ и Г. Георгиевъ и т. н.

Обаче, по въпроса за управляването на партията седмиятъ конгресъ не направи сжщата крачка напрѣдъ; напротивъ, той направи дори крачка назадъ. Съ прѣмѣ-

стването на редакцията на партийния вѣстникъ въ София, дѣто се събираха двама стари и опитни партийни членове, а имено Г. Георгиевъ и Г. Кирковъ, трѣбваше да се прѣмѣсти въ София и центра на управителното тѣло на партията. Това го изискваше самото управляване и интереситѣ на партийния вѣстникъ, който трѣбваше да се намира въ най-близки сношения съ централния комитетъ, или поне съ мнозинството отъ него и съ секретаря на партията, за да бжде въ течението на всичко, що ставаше въ нея. Обаче, седмиятъ конгресъ, намѣсто да концентрира силитѣ на централния комитетъ, той още повече ги разпокжса. Той избра за членове на централния комитетъ двама живущи въ София, двама живущи въ Казанлжкъ, отъ които единиятъ и секретарь-касиеръ, а имено К. Бозвелиевъ, а другия една съвсѣмъ неопитна и ограничена личность, и петия живущъ въ Пловдивъ. Това разхвърляне на членоветѣ на централния комитетъ замжчни управляването на партията твърдѣ много; трѣбваше да се рѣшаватъ въпроситѣ съ писмени споразумения; за събрания редовни на централния комитетъ не можеше да става и дума; контролата върху вървежа на работитѣ и дѣйностьта на организациитѣ и, изобщо, върху дѣйностьта на партията, бѣше невъзможна. Всичко това не можеше да не се отрази злѣ върху самата партия, върху дисциплината и единодѣйствието въ нея, особено при почнатата борба съ общодѣлството, съ дребнобуржуазния социализмъ и анархизмъ въ работническата социалдемократическа партия. Ние ще видимъ по-долѣ, какъ злѣ се отрази това разпокжсване състава на централния комитетъ върху общото и състояние. Това разпокжсване седмия конгресъ можеше лесно да избѣгне. Той можеше да избере и двамата редактори на партийния вѣстникъ за членове на централния комитетъ; тогава мнозинството му щѣше да бжде въ София и щѣше да има все повече контрола. Но отъ този конгресъ на самъ се започватъ общодѣлскитѣ игри съ управляването на партията и съ редакцията на партийния вѣстникъ. За това ще говоримъ по-нататъкъ. Тука ще забѣлѣжа, че избирането на Я. Сакжзовъ пакъ за членъ на пентралния комитетъ означаваше възкръсване на старитѣ

похвати въ управляването на партията, които все повече се насочватъ къмъ ново дезорганизиране на самата партия, или къмъ господството въ нея на дребнобуржуазния социализмъ, на общодѣлството. Разпокжсването на централния комитетъ и избирането на Сакжзовъ за неговъ членъ означаваше едно повръщане назадъ, когато то бѣше вече невъзможно. Но поради това имено борбата на работническата социалдемократическа партия противъ такова повръщане и противъ дребнобуржуазнитѣ течения въ нея, които се изразиха сжщата 1900 година въ видъ на „общо дѣло“ на „производещитѣ слоеве“ и на „широкъ социализмъ“, както и въ анархизма спрямо организацията на партията, трѣбваше да бжде толкова по-жестока, толкова по-остра. Борбата трѣбваше да бжде на животъ и на смърть. Острата криза въ работническата социалдемократическата партия, която означаваше остра криза въ социализма въ България, бѣше неизбѣжна. Слѣдъ седмия конгресъ тя се почна и се продължава почти три години, но отъ която работническата социалдемократическа партия излѣзе възродена и съ нови жизнени сили.

ЧАСТЬ ПЕТА

ГЛАВА ПЪРВА.

Теоретическата борба на социалдемократическата партия.

1. Първата фаза.

Теоретическата борба на социалдемократическата партия се захваща още отъ самото начало на социалистическото движение въ България. Въ първата часть видѣхме, че съ появяването на първата книжка, съ която се обосноваваше социализма върху българска почва, се захванаха и оборванията на социализма въ България. Разбира се, че и прѣди това сѫществуваха „оборвания", които се свеждаха къмъ голото отричане почвата за социализма въ България и къмъ голото твърдение, че въ България нѣмало бѣдни, че всѣки си ималъ собственость, че селянитѣ у насъ ядели печени кокошки и пиели тригодишно вино, и отъ тука — че социализмътъ е утопия, а социалиститѣ развратители на младежьта, разрушители на черквата, брака и държавата, цѣльта на които била да раздѣлятъ имотитѣ и женитѣ на хората. На тѣзи „оборвания", които говорѣха за голѣмото невѣжество на авторитѣ имъ, социалиститѣ противопоставяха своята теория, своето социалистическо учение, обосновано върху българска почва, подкрѣпено съ факти изъ българската дѣйствителность, което изобличаваше лъжливостьта на всички тѣзи „оборвания". Буржуазнитѣ идеолози видѣха, че съ подобни „оборвания" тѣ се явяватъ смѣшни и че на теорията трѣбваше да се противопостави теория, а не прости, нелѣпи обвинения. И наистина, слѣдъ появяването на книжката: *„Що е социализмъ и има ли*

той почва у насъ?", буржуазнитѣ идеолози бѣха принудени прѣди всичко да противопоставятъ на социалистическата теория своята и на фактитѣ, съ които се обосноваваше социализмътъ върху българска почва, да противопоставятъ или да обясняватъ фактитѣ изъ българската дѣйствителность съ своята теория. По такъвъ начинъ се захвана борбата за защита на социализма, на социалистическата теория и противъ теорията на буржуазнитѣ идеолози.

Теоретическата борба, на която социалдемократическата партия прѣдизвика буржуазнитѣ идеолози, въ първо врѣме се въртеше около въпроса за почвата на социализма въ България и около фактитѣ, съ които той се обосноваваше въ България. Обаче, постепено борбата се разширяваше и засѣгваше все повече страни на социалистическата теория, нейнитѣ економически и философски основи. Тази борба бѣше отъ извънредно голѣмо значение за социалистическото движение въ България. Въ борбата за защита на социалистическата теория социалиститѣ все повече си уясняваха сѫщностьта ѝ, нейнитѣ основни принципи и отношения къмъ буржуазнитѣ теории. При условията прѣди 14 години, при отсѫтствието на работническо движение и работнически борби, теоретическата борба съ буржуазнитѣ идеолози караше българскитѣ социалисти все повече да се задълбочаватъ въ социалистическото учение, да го изучаватъ всестрано и да се утвърдяватъ въ неговия духъ. Нѣма съмнѣние, че при тогавашнитѣ условия, тая борба струваше на българскитѣ теоретици на социализма голѣми умствени напрягания. Поставени извънредно лошо материално, безъ никакви срѣдства за доставяне на нуждитѣ книги и социалистически вѣстници, винаги заети въ работа и борба, българскитѣ теоретици на социализма не винаги имаха възможность спокойно и на врѣме да отговарятъ на борбата на противницитѣ. Тѣ трѣбваше да отговарятъ на първо врѣме и всрѣдъ груби полицейски прѣслѣдвания и неприятности. Изискваше се, наистина, голѣмо напрягане на силитѣ. Впрочемъ, съзнанието, че теоретическата борба на социалдемократическата партия е една отъ странитѣ на нейната обща борба съ буржуазията, че тя дава на социалистическото движение здрави

основи и служи за запазване бждащето на работническото движение въ България, увеличаваше енергията на теорегицитѣ. Независимо отъ това, съзнанието за прѣвъзходството на социалистическата теория прѣдъ буржуазнитѣ теории и самата логика на развитието на България увеличаваше още повече рѣшителностьта имъ. Както ще видимъ, теоретическата борба на социалдемократическата партия не само издържа всички атаки на буржуазнитѣ теоретици, но и напълно показа несъстоятелностьта на послѣднитѣ. Нѣма съмнѣние, че теоретическата борба нито е свършена, нито ще се свърши, додѣто още господствува буржуазното общество. Тя се продължава непрѣкжснато, само че приема други форми.

Характерно явление съставлява това, че теоретици на българската буржуазия противъ социализма се явиха не изъ нейната срѣда, а пришелци отвънъ. Първата атака противъ социализма откри единъ руски емигрантинъ, отъ „землеволцитѣ“ въ Русия, поклоникъ на Бакунина и неговата „бунтарска“ теория, по възгледи народникъ отъ школата на теоретика на руското народничество *В. В.* Този имено руски емигрантинъ, подъ псевдонима *Прокопиевъ*, бѣше единъ отъ сътрудницитѣ на в. „Лжча“, който се издаваше отъ В. Т. Велчевъ, който тогава минаваше за единъ видъ „социалистъ“, каквито прѣди 14 години, пъкъ и по-късно, ги имаше много, но който въ 1894 година стана народняшко и дворцово орждие, а днесъ „прогресивенъ либералъ“ и ступанинъ на жълтия вѣстникъ „День“. Имено чрѣзъ в. „Лжча“ Прокопиевъ почна атака противъ социализма. Поводъ за това му даде брошурата: *Що е социализмъ и има ли той почва у насъ?* Друго характерно явление въ теоретическата борба между социаститѣ и буржуазнитѣ идеолози бѣше това, че послѣднитѣ се явяваха като *социалисти*, но върли противници на *научния социализмъ*, на *марксизма*. Прокопиевъ, напримѣръ, още въ първата си атака противъ социализма се възмущаваше отъ автора на брошурата: „Що е социализмъ и т. н.“, задѣто той казваше, че „мимо марксизма всички други социалистически учения сж ненаучни“, и го обвиняваше въ *нетърпимость*. Отъ друга страна, Прокопиевъ обявяваше, че билъ запознатъ съ марксизма и произведението на Маркса: „Капиталътъ“,

но не билъ съгласенъ нито съ учението на Маркса, нито съ „научния матерализмъ“ и вѣрвалъ, че марксизмътъ билъ невъзможенъ въ България, и затова социалиститѣ въ нея трѣбвало или „да скръстятъ ржцѣ“ или да работятъ за възтържествуването „на идеитѣ за справедливостьта и хуманностьта“. Подъ послѣднитѣ думи Прокопиевъ и другитѣ „социалисти“ около в. „Лжча“ разбираха, както ще видимъ, нѣкакъвъ „социализмъ“, който смѣтаха единствено възможенъ въ България, но тѣ не смѣеха или не можеха да формулиратъ, какъвъ социализмъ е той, и да се обявятъ открито за социалисти. Обаче, като смѣтаха този „социализмъ“ за възможенъ въ България, тѣ се обявяваха противъ марксизма, противъ научния социализмъ, защото билъ невъзможенъ въ България. Главенъ мотивъ на Прокопиевъ за невъзможностьта на марксизма въ България бѣше този, че България е земледѣлческа страна, че „земята и земледѣлието прѣдставляватъ неблагоприятни условия и съ тѣхъ мжчно би могло да се обяснятъ законитѣ на капиталистическото производство“ и че законитѣ, открити отъ Маркса, били неприложими къмъ землевладѣнието. Споредъ Прокопиевъ, въ другитѣ страни, напримѣръ въ Франция, земледѣлието не се концентрирало и селенитѣ благоденствували.

На тази атака отговори Д. Братановъ съ редъ статистически цифри, съ които доказваше на Прокопиевъ, че въ Франция, Германия, Австрия, Америка и другитѣ страни, земята се концентрира и земледѣлието става капиталистическо. Тогава Прокопиевъ прѣнесе атаката върху друга почва. Той казваше, че „съврѣменния социализмъ е теоретическо изражение на движението на пролетариатътъ“; слѣдователно, „гдѣто нѣма пролетариатъ, нѣма почва за социализмътъ“, а въ България Прокопиевъ не виждаше никакъвъ „фабриченъ пролетариатъ“, защото не виждаше никакъвъ капитализмъ и затова той повтаряше, че Д. Братановъ говорилъ за „марксизмъ безъ капитализмъ“ и безъ „фабриченъ пролетариатъ“. Възпитанъ въ школата на руския публицистъ В. В., който отричаше, че въ Русия е възможенъ капитализмътъ, Пр-въ още повече отричаше, че капитализмътъ е възможенъ въ България. Той казваше, че нуждата отъ капи-

тализмъ не означава, че има почва за капитализма, а щомъ нѣма капитализмъ, не може да има и марксизмъ, защото не може да има „фабриченъ пролетариатъ“, слѣдователно, нѣма кой да осжществи „марксизма“. На мнѣнието, че занаятчиитѣ, дребнитѣ търговци, селенитѣ и т. н. сж утрѣшни пролетарии, Прокопиевъ заявяваше, че тѣ могатъ да останатъ вѣчно кандидати за пролетарии.

На тия възражения на Прокопиевъ отговори Д. Братановъ въ послѣднята двойна (11 и 12) книга на сп. „День“, год. I, съ статията: *„Научния социализмъ или Марксизмътъ“*. Прокопиевъ прѣнесе въ България възраженията на рускитѣ народници, особено ония на В. В., противъ рускитѣ марксисти. В. В. като главенъ аргументъ противъ възможностьта на капитализма, слѣдов., на Марксовия социализмъ, изтъкваше това, че капитализмътъ въ Русия не „обединявалъ“ работницитѣ. Съ това той искаше да докаже, че въ Русия, макаръ и да има извѣстни наченки отъ капитализмъ, но той е толкова неразвитъ, че не може да „обедини работницитѣ“, т. е. да създаде фабричния пролетариатъ, като една класа. Сжщитѣ тѣзи възражения на рускитѣ народници противъ марксизма въ Русия, Прокопиевъ привеждаше противъ марксизма въ България. Разликата бѣ тая, че Прокопиевъ въ България не допущаше никакъ развитието на капитализма и затова той възразяваше, че марксизмътъ въ България се явява безъ „фабриченъ пролетариатъ“, слѣдователно, не можалъ да има почва въ нея, защото, като наученъ изразъ на движението на пролетариата, безъ „фабриченъ пролетариатъ“ не може да се осжществи „комунистическата организация“. Д. Братановъ отговаряше, че за капитализма въ България не само има почва, но че той се развива, или че „България встжпи вече въ пжтя на естественото развитие на обществото“, въ пжтя на капиталистическото развитие. Той съ примѣри му показваше на концентрацията на капиталитѣ въ България, на изникването голѣми капиталистически прѣдприятия, на покровителството, което оказваше още тогава държавата на капитализма. Отъ друга страна, Д. Братановъ посочваше на IV глава отъ своята брошура, въ която се привеждатъ факти за едно сжщес-

защото г. Прокопиевъ намира за *несвоевръменно* да се занимава тя съ марксизмътъ". — Прокопиевъ отричаше възможностьта на капитализма, възможностьта на „фабричния пролетариатъ" и възможностьта на марксизма, а въ сѫщото врѣме смѣташе възможно прокарването на работническо законодателство безъ помощьта на „фабричния пролетариатъ"! Всичко това Прокопиевъ говореше, за да убѣди социалдемократитѣ въ това, че марксизмътъ е „несвоевръменно и неплодотворно" дѣло.

Обаче, Д. Братановъ съ примѣра за Германия доказваше на Прокопиевъ своевръменостьта и плодотворностьта на марксизма въ България. „Германия — пишеше Д. Братановъ — встѫпи най-късно отъ другитѣ европейски държави, съ исключение на Русия, въ пѫтя на капиталистическото производство. Прѣди 50 години никой въ Германия не вѣрваше, че има *почва* за капитализмътъ. Когато извѣстниятъ Фридрихъ Листъ въ 1842 г. излѣзе да агитира за въ полза на протекционизма въ Германия и да доказва, че въ Германия има *почва*, че може да се развива капитализмътъ, всички се смѣеха на неговитѣ мнѣния. Но дѣйствителностьта показа, че Фридрихъ Листъ бѣше съвсѣмъ правъ. Около това врѣме, когато никой не вѣрваше, че капитализмътъ има почва въ Германия, се образува „Съюзътъ на комуниститѣ", на чело на който стояха Карлъ Марксъ и Фридрихъ Енгелсъ, *първитѣ марксисти*. Цѣльта на тоя съюзъ бѣше — да се приготви „работническа партия на бѫдащето". Това дѣло тогава бѣше въ Германия толкова мѫчно, щото се изискваше голѣма прѣдвидливость и търпѣние. Въ това врѣме „обединения фабриченъ пролетариатъ" въ Германия бѣше малочисленъ, при това пропитанъ съ бюргерски - мѣщански духъ, останалата маса отъ населението бѣха бюргери — занаятчии и така расхвърлени по Германия, щото прѣдставляваше за множеството германски Прокопиевци невъзможна работа да се организира „работническа партия на бѫдѫщето". Но „Съюзътъ на комуниститѣ", а главно Карлъ Марксъ и Фридрихъ Енгелсъ, като се основаваха на своитѣ научни идеи, работѣха и пропагандираха *марксизма, научния социализмъ*. Разбира се, че нетърпѣливитѣ „революционери" тая работа

— „да живѣешъ за бѫдѫщето, да работишь за бѫдѫщето“, както казва г. Прокопиевъ, смѣтаха я за безсмислена, за смѣшна работа: тѣ искаха ей сега, въ настоящето, чрѣзъ „захватъ на властьта“ отъ нѣколко души „интелигентни революционери“ съ единъ ударъ да прогласятъ „хуманостьта и справедливостьта“. Вслѣдствие на това и въ Германия още при първитѣ крачки на германскитѣ социалъ-демократи се явиха Прокопиевци отъ родътъ на Виллиха и Шаппера, които укоряваха Карла Марксъ и Фридриха Енгелсъ, че тѣ живѣятъ съ бѫдѫщето, работятъ за бѫдѫщето, че е безсмислено тогава, когато не е билъ още „обединенъ фабричния пролетариатъ“ да се пропагандира *марксизмътъ* и да се мѫчатъ да организиратъ „работническата партия на бѫдѫщето“. . . И какво излѣзна? Прокопиевци измрѣха съ едно тѣжко разочарование, а марксизмътъ подиръ десеть — двайсетъ години създаде такава силна „работническа партия на бѫдѫщето“, която зачуди свѣтътъ“. Като допълнение къмъ казаното, Д. Братановъ прибавя на края на статията: „Защото увличането отъ „хуманость и справедливость“ и други такива *неопрѣдѣлени фрази* фатално водятъ или къмъ разочарование или къмъ твърдѣ безполезни и даже врѣдни опити. За това ний всѣкога най-горѣщо ще прѣпоржчваме научнитѣ срѣдства за възтържествуването на „хуманостьта и справедливостьта“. *А такива научни срѣдства дава само марксизмътъ, само научния социализмъ*“.

На отговора на Д. Бртановъ послѣдваха нови възражения отъ Прокопиевъ чрѣзъ в. „Лѫча“. Тѣзи възражения приличаха повече на клевети и извъртване сѫщностьта на марксизма и мислитѣ на социалдемократитѣ, отколкото критика. Прѣди всичко, въ новитѣ възражения за Прокопиевъ марксизмътъ не бѣ наука, слѣдователно, той не бѣ никакъвъ наученъ социализмъ. Научно, споредъ Прокопиевъ, е само това, което може да се потвърди чрѣзъ *опитъ*. Марксизмътъ не можелъ да се потвърди чрѣзъ *опити*, слѣдователно, не билъ *наученъ*. Слѣдъ това Прокопиевъ захваща да оборва научностьта на марксизма. Причината за пропадане на дребнитѣ производители той виждаше въ милитаризма, полицейщината, бюрократизма и да-

нъщитѣ. Съ други думи, той смѣташе за главна причина на обществените явления политическитѣ условия, които той взимаше независимо отъ економическата организация, вънъ отъ свързката имъ съ обществено-економическитѣ условия. Поради това Прокопиевъ обвиняваше марксиститѣ, социалдемократитѣ въ *жестокосърдечность*, защото искали и работѣли ужъ за съсипването на дребнитѣ производители, радвали се на пропадането на дребното производство. Твърдението на марксиститѣ, че капиталистическото производство съсипва дребното, било „догма", както и всички тѣхни твърдения били „догми", а не наука. Напротивъ, дребното производство не само не пропадало, ами прѣдстояло човѣчеството да се повърне къмъ господството на дребното производство чрѣзъ прилагането на електричеството къмъ производството, чрѣзъ прилагането на така нарѣчената force motrice. Разбира се, че Прокопиевъ не признаваше *класовата борба* въ историята. Карлъ Марксъ и Фридрихъ Енгелсъ казватъ, че историята на човѣшкото общество, съ изключение на първобитнитѣ врѣмена, е история на борбитѣ на класитѣ. Прокопиевъ, за да обори тази „догма", взима сръбско-българската война и пита: „кждѣ е тука класовата борба?" Той отрича и другата „догма" на марксизма, а имено, че „економиката управлява свѣта" и че идеитѣ, които господствуватъ въ дадено врѣме, се опрѣдѣлятъ отъ *материалнитѣ условия*, въ които живѣятъ човѣцитѣ. Затова Прокопиевъ обвиняваше социалдемократитѣ, марксиститѣ въ това, че тѣ ужъ не признавали значението на идеитѣ и на знанията въ общественото развитие. Така сжщо той обвиняваше марксиститѣ и въ това, че тѣ не придавали никакво значение на „интелигенцията". По-горѣ видѣхме, че Прокопиевъ гледаше на „интелигенцията", като на обществена сила, която създава прогреса, историческото движение, поради което Д. Братановъ му доказваше, че такова прѣдставление за ролята на „интелигенцията" води къмъ бланкизма и анархизма, къмъ „заграбваето на властьта" отъ едно малцинство „революционери интелигентни" и налагането на своитѣ идеи върху мнозинството. Прокопиевъ повръщаше послѣдното заключение на марксиститѣ въ видъ на

обвинение противъ тѣхъ, че тѣ имено се стрѣмяли да организиратъ едно ядро отъ съзнателното малцинство работници, което щѣло да наложи волята си на мнозинството. Прокопиевъ въ първитѣ си възражения казваше, че „фабричниятъ пролетариатъ“ е главното условие за осѫществяването на марксизма, като не обръщаше никакво внимание върху най-сѫщественото условие за възможностьта на социалистическата наредба, върху *обществената орнизация* на производството, къмъ която води капитализмътъ. Въ послѣднитѣ си възражения той се помѫчи да се поправи, като казваше, че, като говорилъ за „фабриченъ пролетариатъ“ той искалъ да характеризира производството т. е. че фабричното производство въ България не „обединява работницитѣ“, не ги съединява механически съ десятки хиляди. Обаче, въ тия си възражения той категорично казваше, че капитализмътъ въ България не може да се развива, защото, споредъ него, нѣмало пазари за българскитѣ стоки.

Въ сѫщия в. „Лѫча“ на помощь на Прокопиевъ се притече и П. Габе. Този пъкъ, за да обори марксизма, привеждаше думитѣ на съвсѣмъ неизвѣстния руски „знаменитъ социологъ“ Тарасовъ, единъ *народоволецъ*, който се мѫчеше да теоретизира утопическитѣ възгледи на рускитѣ „социалисти-революционери“. Но П. Габе, освѣнъ това, главно се мѫчеше да придаде *научно* значение на оборванията на марксизма отъ Прокопиевъ съ извѣстното писмо на Карлъ Марксъ до руския публицистъ Н. Михайловски по поводъ статията на тоя послѣдния: *„Карлъ Марксъ передъ судомъ г-на Жуковскаго“*, което писмо П. Габе и Прокопиевъ, както и всички руски „социалисти-революционери“, тълкуваха съвсѣмъ прѣвратно.

Д. Братановъ отговори и на двамата въ сп. „День“ год. II, 1892, к. 3 и 4, съ статията: *Маркиститѣ или социалдемократитѣ и г. Прокопиевъ*. Прокопиевъ не признаваше марксизма за наука, защото не можѣлъ да се потвърди съ *опити*. Подъ *опити* Прокопиевъ разбираше опити, каквито сѫ ония въ химията, физиката, механиката и т. н. Марксизмътъ за Прокопиевъ не бѣше наука, защото не можеше да се докаже съ такива *опити*. Д.

Братановъ противопоставяше на тия опити фактитѣ отъ дѣйствителностьта, които потвърдяватъ Марксовото учение за развитието на човѣшкото общество. Тия факти Прокопиевъ не можа да обори съ друго, освѣнъ съ нѣколко данни, почерпнати, отъ една статия въ руското списание „В. Европы" за начинитѣ, споредъ които рускитѣ голѣми землевладѣлци експлоатиратъ своитѣ землевладѣния. Въпросътъ се касаеше до раздробяването на послѣднитѣ отъ самитѣ землевладѣлци на по-малки участъци и даването имъ подъ аренда, явление, което Марксъ обяснява въ „Капиталътъ", а подиръ него и други економисти, като проф. Шмолеръ, пакъ съ законитѣ на капиталистическото производство. Но Прокопиевъ го обясняваше като явление, което говорило противъ марксистскитѣ „догми". Изобщо, Прокопиевъ въ всички свои възражения се явяваше единъ *метафизикъ*, и Д. Братановъ въ казанята статия изтъква този характеръ на възгледитѣ му. Политическитѣ учреждения на буржуазното общество Прокопиевъ разглѣдваше не въ свързка и въ зависимость отъ економическата организация. Въ констатирането простия фактъ, че капиталистическото производство съсипва самостоятелнитѣ производители, той вижда *жестокосърдечность* на марксиститѣ, защото не искали да се борятъ „за запазването на дребното производство" и за повръщането едни економически форми, „които не могатъ да развиятъ всички производителни сили, каквото е дребното производство". Съ други думи, Прокопиевъ съвсѣмъ не разбираше революционата страна на капиталистическото производство. Той очакваше отъ прилагането на електричеството къмъ производството да се повърне обществото къмъ дребното производство. Обаче, въ днешното общество прилагането на електричеството къмъ производството може да стане и става само по капиталистически начинъ, който и спомага за пропадането на дребното производство. А въ социалистическото общество прилагането на сѫщото ще бѫде прилагане къмъ едно едро производство, а не дребно, защото тогава „социалната економия" ще съставлява негова основа.

Но като метафизикъ Прок. не можеше да види свързката между „економиката", която играе първа роля въ съ-

врѣмената международна политика и сръбско-българската война. Прокопиевъ взимаше тази война независимо отъ интересите на капиталистическитѣ държави, които се прѣплитаха на Балканския Полуостровъ и на които се дължеше войната; той я приписваше само на политическитѣ условия въ Сърбия тогава. Естествено е подирь това, че материалистическото разбиране на историята за Прокопиевъ бѣ недостжпно и затова той го прѣдставляваше съвсѣмъ прѣвратно. Споредъ Прокопиевъ, материалистическото разбиране на историята отричало значението на идеитѣ. „Тука — отговаря му Д. Братановъ — работата се касае до въпроса за произхождението, за образуването на идеитѣ въ главитѣ на человѣцитѣ. Когато марксиститѣ или социалдемократитѣ казватъ, че идеитѣ се зараждатъ въ главитѣ на человѣцитѣ подъ влиянието на материалнитѣ условия, тѣ никога съ това не сж утвърждавали, че идеитѣ или *знанията*, както прибавя г. Прокопиевъ, нѣматъ никакво значение въ развитието на человѣчеството. Самата дѣятелность, самия животъ и самата програма на социалдемократитѣ опровѣргаватъ клѣветитѣ на г. Прокопиева противъ марксиститѣ. Социалдемократитѣ никога не сж отричали значението на идеитѣ и на знанията, а само обясняватъ, че тия или ония идеи, които господствуватъ въ дадено врѣме, отговарятъ на материалнитѣ условия, въ които живѣятъ человѣцитѣ“. За потвърждение на цитираното Д. Братановъ привежда нѣколко примѣра. Сжщо така Прокопиевъ не бѣше правъ, когато обвиняваше марксиститѣ, че не придавали никакво значение на „интелигенцията“. Д. Братановъ казваше: „Интелигенцията сама по себе си не може да съставлява самостоятелна материална сила. Тя е сила, доколкото тя се туря на почвата на класовата борба. И на тая почва тя е силна, тя е плодотворна и революциона. Но вънъ отъ нея тя е една безсилна група отъ идеолози. Така щото, марксиститѣ не отричатъ значението на „интелигенцията“, както не отричатъ и влиянието на идеитѣ, на знанията върху человѣцитѣ и историческия въпросъ (вървежъ?). Напротивъ, тѣ имено имъ придаватъ голѣмо значение“. При всичко това, обаче, Прокопиевъ обвиняваше социалдемократитѣ въ якобинство. Така, той казваше, че социалдемократитѣ се

стрѣмели да организиратъ едно ядро отъ съзнателно малцинство, което щѣло да вземе властьта и да наложи своята воля върху множеството. „Какво изопачаване на истината! Наистина, социалдемократитѣ организиратъ съзнателнитѣ работници въ социалдемократическа партия. Но цѣльта имъ не е да взематъ властьта чрѣзъ едно малцинство и да наложатъ волата си върху множеството. Социалдемократитѣ, наистина, иматъ за цѣль да изкубнатъ властьта на буржуазията, но не съ грабването ѝ отъ едно организирано меншинство, а чрѣзъ множеството си въ народнитѣ събрания. . . Въ това отношение ядрото или организирането на съзнателнитѣ работници въ една социалъ-демократ. партия е първата най-важна задача на всѣки марксистъ. Само съзнателния и организирания пролетариатъ може да повлѣче подирѣ си, както всички сиромаси, които създава „естествената сиромашия", така и всички други работници, които създава капиталистическото произодство за освобождение на цѣлото общество отъ злинитѣ, които отъ день на день го налѣгатъ. Но за това е необходимо организирането на съзнателно ядро". — Обаче, Прокопиевъ твърдѣше, че капитализмътъ въ България не създавалъ „фабриченъ пролетариатъ", като искаше да каже сѫщото, което казваше и В. В., т. е. че не „обединява работницитѣ". „Споредъ него - казва Д. Братановъ, — щомъ въ *една фабрика* нѣма механически обединени стотини и хиляди работници, тогава нѣма капиталистическо производство, нѣма почва за капитализмътъ. Очевидно е, че това е абсурдъ или нарочно изопачаване на работата. Работата е тамъ, че фабричното производство, като туря стотини хиляди въ еднакво положение съ еднакви желания и стрѣмления, съ еднакви страдания и болки, *обединява* ги не механически въ всѣка фабрика, а така да кажемъ морално. Сетнѣ, въ една фабрика, колкото малко и да сѫ работницитѣ, тѣ се дисциплиниратъ. Въ фабрикитѣ едни работници влизатъ, други излизатъ, но всички, които влизатъ въ фабриката, се подлагатъ на една и сѫща дисциплина. Така разбиратъ марксиститѣ обединяющето значение на капиталистическото производство". — Впрочемъ. Прокопиевъ отричаше още, че капитализмътъ ще се развие въ България, защото, споредъ него, нѣмало пазари

за българскитѣ стоки. На това негово твърдение Д. Братановъ отговори съ слѣднитѣ думи: „Самиятъ фактъ, че у насъ фабрикитѣ се умножаватъ, показва, че има пазаръ за нашитѣ стоки. Сетнѣ, официалната статистика ни показва, че нашитѣ стоки намиратъ пазари. . . Колко голѣмо ще бжде развитието на нашата индустрия въ бждаще, не може да се прѣдвиди. Ний констатираме само това, което виждаме. А виждаме, че тя въ послѣдно врѣме напредна доста много Бждащето ѝ развитие зависи твърдѣ много отъ държавната економическа политика. Заинтересуванитѣ фабриканти, едритѣ търговци и предприемачитѣ, както показватъ заявленията имъ въ послѣднята сесия на Народното Събрание, вече влияятъ върху направлението на нашата държавна политика. Ний нѣма да се спираме тука върху всички други обстоятелства, които правятъ възможно появяването на нашитѣ стоки на външния пазарь и за ползата отъ това за социализма. Това би ни завело твърдѣ далечъ и би уголѣмило размѣритѣ на статията. Но отъ казаното е ясно, че пророкуванията на г. Прокопиева за невъзможностьта да се развива България индустриално на нищо не се основаватъ“. — Днесъ слѣдъ 14 години, ние знаемъ, колко вѣрни излѣзоха думитѣ на българскитѣ марксисти и колко несъстоятелни бѣха всичкитѣ „пророкувания“ на разни Прокопиевци и Габевци въ България за невъзможностьта на капиталистическото развитие въ нея, слѣдователно, и за невъзможностьта на социализма, като наученъ изразъ на движението на пролетариата. Обаче, тѣхнитѣ „пророкувания“ дълго врѣме съставляваха единствения аргументъ за всички буржуазни идеолози въ България, които и слѣдъ Прокопиевци около „прогресивния“ и „демократичния“ в. „Лжча“ се опитваха да оборватъ марксизма. Слѣдъ приведения отговоръ на Д. Братановъ, Прокопиевъ и Габе изчезнаха, но борбата се прѣнесе въ в. „Прогресъ“, който се яви отъ съединението на в. „Лжча“ съ в. „Правдина“, органа на шуменскитѣ „социалисти“, начело съ Я. Сакжзовъ.

Отговоритѣ на Д. Братановъ отъ гледна точка на днешното развитие на социалистическата мисъль, на днешното ни съзнание, сж недостатъчни. Срѣщатъ се неточни изрази, непълноти, неясности и разхвърленость на мислитѣ.

но срѣщаме ги така сѫщо и въ органътъ, който, ако и да се отличава, може би, отъ насъ въ разглеждането на второстепенни въпроси, обаче, въ крайната тенденция прѣслѣдва сѫщата цѣль, има сѫщитѣ идеали, както и ний. Думата ни е за в. „Работникъ". Въ единъ отъ миналитѣ му броеве се говори въ него за в. „Прогресъ", че послѣдния трѣбва да се квалифицира като прѣдставитель на стрѣмленията на дребно-буржуазната класа. Ний не можемъ да разберемъ отъ кѫдѣ сътрудницитѣ на „Работникъ" вадятъ това си заключение. Ний до сега никакъ не криехме, че ний не виждаме въ бѫдаще никаква друга възможность за разрѣшение на социалния въпросъ и дѣйствителното въдворение на справедливостьта по между личноститѣ и народитѣ, освѣнъ въ осѫществлението на социалъ-демократический строй въ всѣка държава, която е прѣгърнала европейската култура . . . Както и да е, ний канимъ редакцията на в. „Работникъ" добрѣ да вникне въ сѫщностьта на нашата программа. Въ такъвъ случай убѣдени сме, че нѣма за напрѣдъ да ни укорява въ отклонение отъ социалистическото движение; напротивъ, макаръ и да се продължава по между ни различието въ взглядоветѣ по разни второстепенни, детайлни въпроси, тя ще съедини съ нашитѣ усилия своитѣ за тържеството на *прогресивнитѣ* идеи". Но при всичката изричность на тѣзи изявления отъ страна на редакторитѣ на „Прогресъ", тѣ си оставаха дребнобуржуазни утописти. Наредъ съ тѣзи изявления въ сѫщата статия имаше редъ сѫщо изрични изявления, че тѣ не сѫ социалдемократи, че тѣ нѣмали нищо общо съ социалдемократизма. Въ сѫщата статия тѣ заявяваха, че тѣхниятъ вѣстникъ нѣмалъ за цѣль да развива и разпространява социалистическитѣ идеи.

Въ статията: *Разликата е твърдѣ голѣма*, помѣстена въ „Раб." бр. 21, г. I, Д. Благоевъ въ отговоръ на горното пише: „Ний изказахме сѫщото това, което и тя признава сега. Въ 17 брой въ споменатата статия тя сама вече казва, че цѣльта на нейния вѣстникъ не е да разпространява социализма, а да развива *демократическитѣ* идеи, че тя не виждала елементи за една социалистическа партия, сирѣчъ нѣмало почва за социалдемократизма

у насъ и пр. и пр.“ И по-нататъкъ въ сѫщата статия той казва: „И наистина, който прочете цѣлата имъ статия: „Поповодъ програмата ни“, въ 17 бр., ще види, че тази разлика е грамадна. Тѣ не виждатъ елементи за социалдемократизма у насъ, сирѣчъ тѣ сѫ убѣдени, че у насъ нѣмало почва за социалдемократическа дѣятелность; тѣ очакватъ едно „нравствено развитие“ на демократизма, което било „присѫщо“ на послѣдния; тѣ смѣтатъ за безнравствено нѣщо слѣдствията отъ економическата еволюция въ България; тѣ сѫ „идейни социалисти“, сирѣчь тѣ сѫ социалисти само *по идея*, а на практика сѫ прогресивни демократи и т. н.“. Но по-нататъкъ въ сѫщата статия редакцията на „Прогресъ“ прибѣгва до сѫщитѣ ония възражения, които правеше Прокопиевъ чрѣзъ в „Лѫча“, като прибавя и двѣ нови, а имено, че вънъ отъ социалната демокрация, за която говорятъ марксиститѣ, имало и „аграрна социалъ-демократия“ и че социализмътъ въ България можелъ да се яви „като хвърлена вълна отъ побѣдоносното социалистическо движение въ другитѣ страни“. Въ бр. 23, год. I-ва, на в-къ „Работникъ“, въ статията: „*Стария въпросъ*“, Д. Благоевъ отговаряше така: „Отъ наша гледна точка и двѣтѣ тия нѣща сѫ едни прѣдположения на нищо не основани. И наистина, аграрна (земледѣлческа) социлъ-демократия може да има, но тя се състои отъ земледѣлчески пролетариатъ. . . Ако има аграрна социалъ-демократия, ще рѣче и у насъ може да я има. А между това прѣди нѣколко реда почтенната редакция ни говори, че нѣмало елементи за една социалистическа партия. . . Да очаква човѣкъ сбѫдването на социализма отъ побѣдокосното социалистическо движение въ другитѣ страни е голѣма грѣшка. За сбѫдването на социализма е необходимо едрото производство. Гдѣто го нѣма, тамъ не може да се сбѫдне никакъвъ социализъмъ“.—Работата е тамъ, че „прогресивнитѣ демократи“ подъ „аграрна социалъ-демократия“ разбираха едно селско дребнобуржуазно демократическо царство или една селска дребнобуржуазна република. Това имено тѣ наричаха „аграрна социалъ-демократия“ и затова за тѣхъ тази „социалъ-демократия“ бѣ възможна и безъ едро производство и безъ класовата борба на пролетариата. Ясно е,

че „прогресивнитѣ демократи“ бѣха едни дребнобуржуазни идеолози и затова не смѣтаха за *своевръмено* да пропагандиратъ социалистическитѣ идеи и се явяваха противъ социалдемократитѣ, въпрѣки увѣряванията имъ, че тѣ не били се *отклонявали отъ социалистическото движение*. Социалиствуването на „прогресивнитѣ“ и „хуманнитѣ“ демократи бѣше проста маневра прѣдъ видъ на социалистическото движение и за отклоняване на „интелигенцията“ отъ увличането ѝ въ социалдемократизма. А че такава бѣше работата, се вижда отъ това, че нѣколко мѣсеци слѣдъ горнитѣ „социалистически“ декларации „прогресивнитѣ“ демократи се отказаха публично отъ своя „социализмъ“. Въ една бѣлѣжка въ бр. 16, год. II-ра на в. „Работникъ“ се казваше, че в. „Прогресъ“ станалъ обикновенъ буржуазенъ опозиционенъ вѣстникъ, а въ 18 бр., въ отговоръ на една закачка на в. „Прогресъ“, в. „Работникъ пита редакцията му да съобщи —отказва ли се тя отъ „социализма“? Редакторитѣ на в. „Прогресъ“ въ отговоръ на този въпросъ нарѣкоха запитването на в. „Работникъ“ *нечестно* и отрѣкоха, че нѣкога сж обявявали въ вѣстника, че сж *социалисти*. На въпроса имъ: „дѣ тѣ въ вѣстника си обявили, че сж социалисти“? — Д. Благоевъ въ бр. 21 на в. „Работникъ“ имъ отговори съ статията: *Отричанието на в. „Прогресъ“ отъ социализма*, като имъ цитира горѣприведенитѣ изъ тѣхния вѣстникъ мѣста. По такъвъ начинъ стана съвсѣмъ ясно, какви „социалисти“ бѣха „прогресивнитѣ“ демократи и какъвъ имъ бѣше „социализмътъ“. Въ всѣки случай, тѣхниятъ „социализмъ“ се оказа наистина единъ дребнобуржуазенъ радикалъ-демократизмъ, единъ „широкъ социализмъ“, едно прикрито общодѣлство. Поради това „прогресивнитѣ и хуманнитѣ демократи“ се явяватъ прѣдвѣстници на днешния радикалдемократизмъ и на днешното общодѣлство.

Ние се спрѣхме повече върху първитѣ теоретически борби на социалдемократическата партия съ буржуазнитѣ идеолози, защото въ тѣзи борби ние имаме всички ония точки, върху които всички по-сетнѣшни противници на социализма и теоретици на буржуазията отправяха своята критика. Послѣднитѣ повториха сжщитѣ оборвания, които

правѣха Прокопиевци, „прогресивнитѣ демократи", дребнобуржуазнитѣ социалисти и социалиствующитѣ дребнобуржуазни демократи.

3. „Изживяването" на социализма.

Слѣдъ млъкването на Прокопиевъ и слѣдъ отричането на „прогресивнитѣ демократи" отъ „социализма", първиятъ, който поде тѣхната борба противъ марксизма и марксиститѣ въ България, бѣ Б. Минцесъ, професоръ по нѣмски езикъ въ Вишето училище въ София. Той бѣше руски емигрантъ, избѣгалъ отъ Русия и слѣдвалъ въ Швейцария, отдѣто въ 1892 год. доде въ България. Въ Швейцария той минавалъ за „революционеръ", за „социалистъ" и „анархистъ", а въ сѫщность той бѣше авантюристъ, който дойде въ България, като страна останала назадъ, съ цѣль да се издигне до високо положение. Понеже стамбуловскиятъ режимъ бѣше насоченъ противъ Русия, Б. Минцесъ, естествено, съчувствуваше на този режимъ и веднага съ пристигането си се присъедини къмъ правителственитѣ хора и скоро сполучи да се издигне до „професоръ" въ Вишето училище. Въ 1892 година се почна социалистическото движение и правителственитѣ вѣстници много се занимаваха съ появилата се „язва" въ България, съ „оборвания" и прѣслѣдвания на социализма и социалиститѣ. Прѣзъ сѫщата година професоритѣ отъ Вишето училище основаха съ помощи отъ правителството списание подъ името: *„Български Прѣгледъ"*. Разбира се, Б. Минцесъ бѣше единъ отъ сътрудницитѣ му. Въ това професорско-правителствено списание Минцесъ, още отъ първата му книжка, почна „изживяването", унищожаването на марксизма и на социалиститѣ въ България. Той почна съ статията: *„Социялния въпросъ или идеята за асоциацията"*, която продължава почти цѣла година и слѣдъ нея вървѣха нови статии, които се протакаха до падането на Стамбуловъ. Но най-голѣма и важна бѣше първата статия, която и самъ Минцесъ считаше като всеунищожаваща марксизма и социалдемократитѣ. Въ сѫщность тя съдържаше буквално сѫщитѣ оборвания, които направиха Прокопиевъ и „прогресивнитѣ демократи", но

тѣзи оборвания Минцесъ правеше съ вида на много ученъ човѣкъ, съ авторитета на професоръ отъ университета. Той говорѣше съ авторитета на университетската наука. Като владѣеше добрѣ нѣмски езикъ, той цитираше имената на редъ извѣстни професори и на съчиненията имъ, когато Прокопиевъ и „прогресивнитѣ демократи“ оборваха социализма съ общи разсѫждения. Така че, Минцесъ на гледъ се явяваше грозенъ унищожитель на марксизма и на марксиститѣ въ България.

Минцесъ въ поменатитѣ статии бѣше си турилъ за задача да унищожи марксизма, като докаже, че не концетрация на срѣдствата за производство и не пропадане на дребното производство се извършва, а обратното: повръщане къмъ дребнитѣ начини на производството и къмъ увеличаване числото на дребнитѣ производители, и че не „економиката“ била „първоизвора на всички исторически явления“. Съ други думи, Минцесъ, както и Прокопиевъ, насочи своитѣ стрѣли най-първо противъ основнитѣ положения на марксизма. Между другото той се докосна и до марксизма въ България съ нѣколко общи думи, както и Прокопиевъ, а имено, че въ България той е невъзможенъ, защото тя е „земледѣлческа страна“.

Пръвъ се залови да отговори на Минцеса Я. Сакѫзовъ. Въ кн. VII и VIII, год. III, на сп. „День“ отъ 1894 год., той отговори съ една статия, която изпъвенъ озаглави: *„Социализмътъ прѣдъ сѫдътъ на българский храмъ на науката“*, а по сетнѣ, въ 1896 г., кн. VII, г. IV на сп. „День“ тя носи надсловъ: *„Професорска наука и професорска шарлатания“*. Обаче, Янко Сакѫзовъ нищо не отговори на Минцеса имено върху найсѫщественитѣ негови оборвания на марксизма. Както се вижда отъ самото заглавие на статията му, Я. Сакѫзовъ не си туряше за задача да покаже несъстоятелностьта на оборванията на Минцеса, пъкъ и не бѣше въ състояние да направи това. Той се залови да доказва, че „професорската наука“, прѣдставлявана отъ Минцесъ, е шарлатания; той като че искаше да докаже на професоритѣ отъ Висшето училище, а сѫщо и на К. Раковски,—който въ една бѣлѣжка за назначаването Минцеса професоръ по политическата

економия, бѣше се произнесалъ по-благоприятно за неговото образование, отколкото за онова на единъ неговъ съперникъ, — че Минцесъ е невѣжа, шарлатанинъ и фалшификаторъ. Че Минцесъ, както и единъ другъ, приличенъ на него марксистоѣдецъ, бѣше единъ шарлатанинъ, който продаваше своето перо и знания на всѣко правителство, което му добрѣ плащаше, въ това нѣмаше съмнѣние. Но Я. Сакжзовъ, като изобличи нѣкои негови шарлатански начини въ обръщението съ науката и нѣкои негови фалшификации въ прѣдаването нѣкои положения на Маркса, никакъ не доказа несъстоятелностьта на неговитѣ оборвания на марксизма въ най-сжществениятѣ му части. Слѣдъ като направи въ първата си статия казанитѣ изобличения, Я. Сакжзовъ въ слѣднята статия си постави слѣдния много безсмисленъ въпросъ: *„Що сме ний българскитѣ социалисти въ българския животъ“?* Тука той напустна Минцеса и се впуска въ изслѣдване миналото на българския народъ и на „обществениятѣ борби“ въ него. Въпросътъ, както и самото „изслѣдване“ миналото на българския народъ, за да отговори на въпроса, правѣха на всички тогава много комично впечатление. Очевидно бѣше, че Я. Сакжзовъ искаше да намѣри историческо оправдание за социализма въ България въ миналото ѝ. Намѣсто да отговори на въпроса, който поставиха буржуазнитѣ идеолози на социалиститѣ, за почвата на социализма въ България, чрѣзъ изслѣдване на настоящето, чрѣзъ факти изъ развитието на България въ настоящето, той искаше да докаже това чрѣзъ историческото минало, чрѣзъ това, че въ него имало „обществени борби“! Очевидно, че по такъвъ начинъ той не можеше да отговори нито на своя въпросъ, нито на въпроса, поставенъ отъ противницитѣ на социализма. Двѣ години слѣдъ това, въ една бѣлѣжка въ сп. „Ново Врѣме“, Я. Сакжзовъ се оправдаваше, че неговата цѣль въ казаната статия била да покаже „историческото появяване“ на социализма въ България. Съ други думи, той искаше да докаже, че „българскиятъ социализмъ“, слѣдователно, и българскитѣ социалисти не сж паднали отъ небето, не сж нѣщо чуждо въ България и за българския народъ, а сж продуктъ на историческото му развитие. Въпрѣки това,

мата сѫщность на въпроса, на който трѣбваше да отговорятъ социалиститѣ въ Бдлгария. Поради това стана необходимо да се отговори на този важенъ въпросъ, а особено слѣдъ „критикитѣ“ на Минцеса. Такъвъ отговоръ се яви брошурата: *„Социализмътъ и работническиятъ въпросъ въ България* (*къмъ обдрванията на социализма у насъ*), отъ Д. Благоевъ, която засѣгаше само двѣтѣ точки отъ възраженията на противницитѣ. По другата точка, а имено по оборванията на марксовата историческа теория, или материалистическото обясняване на историята, най-обстойно отговори К. Раковски.

Насърдченъ отъ слабия отговоръ на Сакѫзовъ, Минцесъ продължаваше да оборва марксизма още по-смѣло, като още по-смѣло фалшифицираше мислитѣ на разнитѣ външни авторитети и особено съчиненията на В. Зомбартъ. Той се канеше даже да напише съчинение върху „социалната и аграрна политика“ на България, съ която се заканваше окончателно да унищожи марксизма и да докаже невъзможностьта му въ България. Обаче, прѣди да унищожи марксизма, той биде изобличенъ въ сп. „Ново Врѣме“ въ най-мошеническо фалшифициране мислитѣ на Зомбарта за Марксовото учение въ произведението му: *„Социализмътъ и социалното движение въ IX вѣкъ“*, а скоро подиръ това той избѣга отъ България. Обаче, неговото мѣсто зае другъ марксистоѣдецъ, по всичко приличенъ на Минцеса. Въ Щвейцария той сѫщо минавалъ за руски „революционеръ“, социалистъ, принадлѣжащъ къмъ тъй нарѣченитѣ *„независими“*, т. е. анархистъ. Дошелъ въ България още въ Стамбулово врѣме, той се присъедини къмъ редакцията на „Българска Сбирка“, сетнѣ стана редовенъ сътрудникъ на сп. „Мисъль“. Думата е за д-ръ Пасманикъ, който пишеше противъ социализма и социалиститѣ подъ разни псевдоними — Деборовъ, Велиновъ и други. Този имено докторъ пое ролята на Минцеса — да „изживява“ марксизма, и при това *отъ коренъ*, т. е. въ философската му основа. Марксовата историческа теория, т. е. материалистическото разбиране на историята, била праздна работа, несъстоятелна измислица на Маркса, защото съ никакви исторически факти не била потвърдена и защото нѣмало нито

едно голѣма съчинение, въ което да е развита и обоснована съ факти изъ историята. Пасманикъ, както и Минцесъ, въ оборванията на марксизма никакъ не се стѣсняваше да фалщифицира чуждитѣ съчинения и мисли; той отиваше дори и по-нататъкъ: чуждитѣ мисли той издаваше за свои, самостоятелно добити, когато тѣ бѣха крадени, безъ да се посочва чии сж, отъ кого сж заети. Той, сжщо както Минцесъ, правѣше всички тѣзи фалшификации и мошенически съ апломбъ, съ дързость, съ авторитетность на голѣмъ ученъ човѣкъ. Но скоро маската му биде смъкната и прѣдставенъ въ всичката му босота. Това направи главно К. Раковски.

Пръвъ пжть К. Раковски показа, кой е новиятъ марксистоѣдецъ въ България П. Деборовъ (Пасманикъ), въ една рецензия, помѣстена въ кн. XII на сп. „День", год. IV, върху статията въ „Българска Сбирка", кн. I, год. II: *„Марксизмъ и българскитѣ социалисти"* отъ П. Деборовъ. Въ тази рецензия К. Раковски ни дава пълния обликъ на Пасманика, като личность и като писатель. „Вий сега — казва К. Раковски на П. Деборовъ — прогласявате „безпочвеностьта на социализма въ България", вий пишете буржуазни и капиталистически программи, вий гърмите сега противъ „революционната дѣятелность" и се прогласявате партизанинъ на „съзнателната еволюция", когато прѣди това вий бѣхте не само отчаенъ революционеръ и социалистъ, но вий имахте претенцията да бждете *по-революционеръ* и отъ самитѣ социалисти, даже и се пъхахте между нѣмскитѣ анархисти (Unabhängigen, независимитѣ) въ Цюрихъ? Всичкитѣ ренегати захващатъ отъ тамъ: да се обявяватъ противници на „революцията", а партизани на еволюцията, съ която дума въ сжщность тѣ искатъ да прикриятъ своитѣ подозрителни търговийки. — Прѣди 4—5 години, ако ви бѣше лесно, дѣто се казва, вий щѣхте да удавите съ една капка вода всичкитѣ буржуазии на свѣтътъ, но сега вий, съ „популярно научни цѣли", разбира се, пѣете хвалебни пѣсни на сжщата тази буржуазия и въ частность на българската буржуазия и ги обявявате достойни за вашето уважение. Вчера вий се обявявахте за врагъ на руското правителство, днесъ се

туряте подъ покровителството на неговитѣ агенти въ България. Днесъ вий поздравлявате въ лицето на филантропа на пловдивскитѣ затворници, С. Бобчева — „народниятъ труженикъ“, вчера вий наричахте Стамбулова — когато трѣбваше да получите мѣсто — „великъ патриотъ“, утрѣ ще нарѣчете тъй Радославова . . . . “ Слѣдъ това К. Раковски изтъкна невѣжеството на П. Деборовъ съ единъ примѣръ за незнанието му, що е писалъ Гизо, когото той обичаше често да поменува и фалшиво да го цитира, и фалшификациитѣ му съ единъ примѣръ за думитѣ, които казалъ Либкнехтъ въ Бреславския партиенъ конгресъ.

Нѣма съмнѣние, че К. Р. съзнаваше печалната необходимость да се занимава прѣди всичко съ личностьта на Пасманика, а сетнѣ да пристжпи къмъ идеитѣ му. „За най-голѣмо наше съжаление — пише К. Раковски — ний бѣхме принудени намѣсто да разгледаме идеитѣ да разгледаме личностьта. Това е една печална необходимость, когато идатъ личности да пишатъ не за „научни цѣли и нищо повече“, а за *нѣщо* повече.“ Но слѣдъ казаната рецензия К. Раковски пристжпи къмъ „идеитѣ“ на Пасманика съ редъ статии въ сп. „Ново Врѣме“, г. II, подъ общо заглавие: *Историческиятъ материализмъ*. Въ тѣзи статии К. Р. подхвърли на най-всестрана критика всички възражения на буржуазнитѣ теоретици противъ историко-философската часть на Марксовото учение. Стига да спомѣнемъ съдържанието на помѣстенитѣ въ сп. „Ново Врѣме“ статии подъ казаното заглавие, за да се убѣдимъ въ това; то е слѣдното: *Часть първа* — *Антикритика*. I. Спомѣнн по единъ забравенъ споръ. — II. Първото появяване на „интелектуалния факторъ“ на г. Деборовъ. — III. Какъ трѣбва да се гледа на обстоятелството, че марксиститѣ нѣматъ голѣма литература. — IV. Двѣ главни абстракции на нашата мисъль: количеството и качеството. — V. Разновидностьта и единството на явленията. Обаче, К. Р. недовърши своята статия. Той даде въ „Ново Врѣме“ само двѣ части отъ нея. Причина за прѣкжсването на печатането ѝ бѣше това, че К. Р. искаше да ги издаде въ отдѣлна книга отъ 10—15 коли, но и това не можа да ста-

не. Прѣди тази статия К. Р. писа пакъ противъ Деборовъ статията: „Нова консепция“, въ сп. „Ново Врѣме“, год. I, кн. IV и V, въ която изтъкваше новитѣ литературни плагиати на П. Деборовъ, т. е. прѣдставянето за свои чужди мисли и теории. Обаче, К. Р., макаръ и да не можа да довърши своята *антикритика* на всички критики върху историко-философската страна на марксизма въ България, въ редъ други статии, печатани въ сп. „День“ и сп. „Ново Врѣме“ даде най-обстойни отговори. Такива сѫ статиитѣ му: *„Българскитѣ социалисти прѣдъ сѫда на г. д-ръ К. Кръстева* (год. IV, кн. VIII и XI—XII); *„Философскиятъ критицизмъ“ въ науката и субективизмътъ въ историята* (по поводъ на една книжка на г. Карѣева); *Философия или фарсъ* (сп. „Н. Вр.“ г. I, кн. VI); *Естетика или спиритизмъ* (сп. „Н. Вр.“ год. II, кн. I, и год. III, кн. III); *Празднословие и материализмъ* („Н. Вр.“, год. II, кн. IV). Независимо отъ това, социализмътъ въ България много дължи на К. Р. въ борбата му съ русофилството. Неговитѣ статии въ в. „Социалистъ“, въ които К. Р. за пръвъ пѫть изтъкна политиката на Русия на Балканския Полуостровъ и въ руско-турската война прѣзъ 1877 год.; статиитѣ му въ „День“, год. III, подъ общото заглавие: „Разлагающа и възраждающа се България“, критика върху една брошура подъ сѫщото заглавие, въ която се теоретизира най-диво русофилството въ България; най-сетнѣ неговата книга: *„Русия на Истокъ“*, всички тѣзи трудове на К. Р. дадоха на социализма въ България прѣкрасно оружие въ теоретическитѣ и практически борби противъ противницитѣ на социалиститѣ, най-върли, макаръ и най-вулгарни, отъ които бѣха и сѫ русофилитѣ.

Обаче, д-ръ Пасманикъ и слѣдъ изобличенията на К. Р. въ фалшификации, невѣжество и рецидивизмъ въ плагиаторството, като оставаше безъ опровержения разкритията на К. Р. и като се оплакваше отъ „нетолерантностьта“ и „псувнитѣ“ на социалиститѣ, продължаваше да „изживява“ марксизма, додѣто най-сетнѣ и той избѣга отъ България, безъ да успѣе да унищожи марксовитѣ „догми“ и „утопии“. Но прѣди да избѣга, той се опита съ нови

оржжия да ги уницожи. Тѣзи оржжия той намѣри въ появилия се тогава въ социалистическитѣ партии въ странство *ревизионизмъ* и *опортюнизмъ*, „широкъ социализмъ“ или *общодѣлство*, особено въ *„крайното Берщайново учение“*. Така въ сп. „Мисъль“ отъ 1899 г., кн. I, Пасманикъ пише статия: *„Изживяване на историческия материализмъ“*, въ която между другото четемъ: „когато *тукъ* (думата е за Западна Европа) се раздаватъ критическитѣ гласове изъ срѣдата на самитѣ марксисти — Жоресъ, Баксъ, а най-сетнѣ и Бернщайнъ, единъ отъ водачитѣ на нѣмската социалъ-демокрация — *тамъ* (думата е за Русия и България) още царува най-ужасенъ догматизмъ“. А въ кн. III сѫщата година Пасманикъ пише статията: *„Социализмъ и демокрация“*, въ която вече привежда всичкитѣ аргументи противъ Марксовата „утопия,“ дадени отъ Бернщайна въ неговата книга: *„Прѣдпоставкитѣ на социализма“*. Въ тази статия, между другото, четемъ и слѣднитѣ мѣста: „Тъй сѫщо се вижда, че въобще между самитѣ марксисти отдавна вече, — отъ 6—8 години насамъ — захваща да се появява една все по-опрѣдѣлена критика на Марксовата историческа теория. Но само въ послѣдне врѣме единъ германски социалъ-демократъ ни даде всестрана критика на марксизма: ний имаме прѣдъ видъ книгата на Бернщайна, която направи голѣмъ шумъ по цѣлъ свѣтъ“. И на двѣтѣ тѣзи статии се даде нужния отговоръ въ сп. „Ново Врѣме“ въ отдѣла: *„Изъ живота на литературата“*, въ кн. 2, год. III и въ кн. 2, год. IV, подиръ което Пасманикъ изчезна. Обаче, той изчезна не безслѣдно; той остави свои замѣстници въ „изживяването“ и уницожаването на марксовитѣ „догми“, на „най-ужасния догматизмъ“. Тѣзи замѣстници на критицитѣ на „догматизма“ въ България се явиха изъ срѣдата на работническата социалдемократическа партия; тѣ бѣха българскитѣ „ревизионисти“, „широкитѣ социалисти“, общодѣлцитѣ. Теоретическата борба на работническата социалдемократическа партия взе съвсѣмъ нова насока и се яви цѣлителна за самото бѫдаще на партията.

ГЛАВА ВТОРА

Работническото движение.

1. Отъ 1892 г. до 1897 г.

Отклоненията на работническата социалдемократическа партия отъ принципитѣ и тактиката на работническия или пролетарския съцализмъ се обясняватъ съ условията, въ които тя имаше да дѣйствува и се развива. Социалистическото движение въ България се оформи тъкмо тогава, когато дребнобуржуазнитѣ начини на производство и сѫществуване пропадаха и новитѣ — капиталистическитѣ си пробиваха пѫть. Като изхождаше отъ Марксовото учение и като се опираше на самата дѣйствителность, социалистическото движение въ България се явяваше теоретиченъ изразъ на движението на пролетариата, което трѣбваше да се яви и слаби наченки на което сѫществуваха. Противницитѣ на социализма въ България, както видѣхме, изваждаха противъ него този аргументъ главно, че въ България нѣма работници, слѣдов., социализмътъ не се явява теоретиченъ изразъ на тѣхното движение. Това възражение на противницитѣ бѣше не *абсолютно* вѣрно. Въ България не само имаше работници, но тя вече бѣше встѫпила въ пѫтя на капиталистическото развитие, което означаваше увеличаване на наемнитѣ работници, както и прѣобръщането имъ на сѫщински индустриаленъ пролетариатъ. Вѣрно е, че при появяването на социалистическото движение наченкитѣ на работнич. движение бѣха много слаби, но тѣ все сѫществуваха и, слѣдователно, социалистическото движение се явяваше неговъ теоретиченъ изразъ. Отъ друга страна, социализмътъ се явяваше и такъвъ изразъ на развиващето се

работническо движение. Социалистическото движение имаше за своя главна задача, още при първитѣ стжпки на работническото движение да го прави съзнателно, да го прави класово пролетарско, съ една дума, социалистическо. Но затова имено противницитѣ и толкова се опълчаваха противъ неговия опрѣдѣленъ характеръ.

Прѣди да се почне социалическото движение въ България бѣше се появило едно работническо движение за здружаване. Първото работническо движение се започва отъ 1883 год. между работницитѣ печатари (словослагателитѣ), резултатъ на което се яви организирането на *българското типографско дружество*. Здружаването на работницитѣ печатари около това дружество обедини работницитѣ отъ печатницитѣ въ всички по-голѣми градове. То имаше и свой органъ в. „*Работникъ*"; то влизаше и въ връзки съ сжщитѣ дружества въ странство и въ общия съюзъ на работницитѣ печатари тамъ. Наистина, този печатарски съюзъ не развиваше особена жива дѣятелность, и между центра и провинциалнитѣ дружества скоро се явиха несъгласия, съ които се обяснява ослабването на движението между работницитѣ печатари. Впрочемъ, тѣ бѣха първата стадия на работническото движение, и затова то не отиваше въ съзнанието си по-далече отъ взаимноспомагането. т. е. едно движение за здружаване на „чисто економическа почва", както проповѣдваха на работницитѣ съюзиститѣ. Но „Българското типографско дружество", или по-вѣрно, съюзътъ на българскитѣ печатари работници, макаръ и ослабналъ и останалъ само съ единъ два клона въ провинцията, продължаваше да сжществува. Въ 1893 год. той отпразднува 10 годишнината отъ основаването си и бѣше се съживилъ подъ влиянието на социалистическото движение.

Независимо отъ казаното, прѣзъ 1892 год., прѣди да се започне открито социалистическото движение, въ Сливенъ се захвана едно движение между рабстницитѣ за здружаване. Но съзнанието у тѣхъ за задачитѣ на работническитѣ здружавания е било тъй слабо, че работническото движение не отиваше даже до тамъ, дѣто бѣше стигнало то между работницитѣ печатари; то се излѣ въ

видъ на движение за здружаване за общо произвеждане, или въ видъ на кооперативно работническо движение. Обаче, то не можа да се излѣе въ нѣщо практическо, понеже заинтересуванитѣ господари на работницитѣ се обявиха противъ такова здружаване и при онова несъзнание, което тогава царуваше, то не можеше да приеме практическо приложение. Въ София много по-отрано отъ 1892 год. се яви едно работническо движение между келнеритѣ работници, резултатъ на което се яви едно работническо келнерско взаимоспомагателно дружество, което и до днесъ сѫществува.

Подъ влиянието на агитацията и пропагандата на „българската социалдемократическа партия", прѣзъ 1892 и 1903 год. се явява едно голѣмо раздвижване на работницитѣ и организирането имъ. Прѣзъ 1892 г. се явява едно раздвижване между фабричнитѣ работници въ Сливенъ, поради това, че фабрикантитѣ караха работницитѣ да купуватъ срѣщу заплатитѣ си продукти отъ отварянитѣ отъ тѣхъ при фабрикитѣ дюкени, което още тогава създаде идеята между работницитѣ за организирането имъ въ текстиленъ синдикатъ, който е първиятъ текстиленъ синдикатъ въ България и днесъ. Въ Пловдивъ прѣзъ сѫщата година се яви движението между работницитѣ печатари за организирането имъ въ печатарско дружество. Сѫщата година тамъ се организира работническо печатарско дружество, клонъ на „типографското дружество". На 24 априлъ 1903 година въ Габрово се организира общо работническо взаимоспомагателно дружество. Прѣзъ сѫщата година въ София се основа общо работническо дружество „Братство", което служеше за огнище на работническото движение въ София, а въ Търново — шивашки синдикатъ. За засилването на работническото движение въ България прѣзъ 1893 год. — първата година на агитацията и пропагандата на „българската социалдемократическа партия" — говорѣха и слѣднитѣ три факта. Единиятъ е първото отпразднуване *праздника на труда първи май* (18 априлъ) въ България. Въ него участвуваха множество работници, а въ София и Пловдивъ, особено въ София, се отпразднува много тържествено, даже съ единъ видъ манифе-

работническата социалъ-демократическа партия взе върхъ дребнобуржуазния радикалъ-демократизмъ и тя всѐ повече се израждаше въ една дребнобуржуазна демократическа партия. Тя забрави своя характеръ и прѣки задачи. За нея вече повече важеха изборнитѣ успѣхи въ нѣкоя новопазарска или павликенска околия, отколкото работническото движение и работническитѣ борби, или за нея повече важеха земледѣлческото движение и неговитѣ борби, отколкото движението и борбитѣ на работницитѣ. Безъ съмнѣние, това се обяснява съ обстоятелството, че работническото движение и работническитѣ борби бѣха слаби, та не можеха да ѝ обърнатъ и погълнатъ вниманието, не можеха да влияятъ върху психологията на социалиститѣ. Обаче, очевидно е, че това обяснение е недостатъчно. До съединението на партията и съюза движението и борбитѣ не бѣха по-силни, а при всичко това слабостьта имъ не прѣчеше на социалдемократическата партия да бжде наистина работническа и неуклонно да изпълнява своитѣ прѣки задачи. Значи, причинитѣ за отклоненията на работническата социалдемократическа партия не сж само въ слабостьта на работническото движение. Една отъ причинитѣ за това е съединението на партията и съюза, или на „социалистическитѣ сили". Съединението имъ вмъкна въ партията едно множество съвсѣмъ несоциалистическо и при това отъ интелигентски индивидуалисти. Съединението на „социалистическитѣ сили" — това означаваше създаването на една дребнобуржуазна радикалъ-демократическа, прѣдимно интелигентска партия. Естествено е, че за нея не важѣха принципитѣ и тактиката на социалдемократическата партия, прѣкитѣ ѝ задачи, работническото движение. Послѣдното, изобщо, не ѝ правѣше никакво впечатление и тогава, когато то се проявяваше доста очебийно, или правѣше ѝ врѣмено, прѣходно впечатление, безъ да лѣгне въ психологията ѝ като съзнателенъ стрѣмежъ къмъ ржководене, сближаване съ него и закрѣпване на идейнитѣ връзки между нея и него.

И наистина, отъ края на 1894 г. и прѣзъ 1895 до 1897 г., особено прѣзъ 1895 и 1896 год. сжществуваше едно небивало работническо раздвижване. Прѣзъ декември 1894 г. въ София се основа *централенъ работнически*

печатарски синдикатъ, членоветѣ на който въ скоро врѣме порастнаха до 200 души. Този синдикатъ на 23 декември 1894 год. избра свой *агитаторъ*, енергичниятъ инициаторъ на движението между работницитѣ-печатари и вдъхновитель на работническото движение тогава въ София, покойния *Д. Сумпуровъ*, печатарь-работникъ. Благодарение на неговата енергична агитация, прѣзъ 1895 г. се яви едно общо раздвижване на работницитѣ-печатари въ България и организирането имъ въ синдикати, клонове на централния работнически печатарски синдикатъ. Въ януари 1895 г. се основаха такива въ Пловдивъ отъ 116 души работници и въ Ямболъ. Прѣзъ февруари и мартъ сѫщата година основаха се печатарски работнически синдикати въ Варна, Русе, Шуменъ, Казанлѫкъ, Търново. Независимо отъ това, прѣзъ сѫщата година се яви едно движение на работницитѣ въ другитѣ занаяти и индустриялни прѣдприятия. Прѣзъ февруари 1895 г. се основа въ София *централенъ работнически шивашки синдикатъ*, на 28 мартъ сѫщата година се основа, пакъ въ София, *желѣзарски* работн. синдикатъ, на 27 априлъ работнически *обущарски* синдикатъ; прѣзъ августъ мѣсецъ избухна движение между дърводѣлцитѣ въ София за организирането на синдикатъ; прѣзъ октомври се организира работн. шивашки синдикатъ въ Габрово. Отъ друга страна, прѣзъ сѫщата година слѣдватъ редъ стачни борби, особено прѣзъ 1895 година. Отъ 12 декември 1894 год. до 10 януари 1895 година избухнаха една подиръ друга *седемъ* стачки на печатаритѣ работници въ София. На 4 и 6 февруари 1895 год. избухнаха двѣ нови стачки на сѫщитѣ работници. Но най-голѣми стачки на печетаритѣ работници избухнаха въ началото на мартъ 1895 год. Такива бѣха общитѣ стачки въ София отъ 200 души работници печатари, които искаха да наложатъ на господаритѣ единъ правилникъ за условията, при които да работятъ работницитѣ въ печатницитѣ, единъ *тарифъ*, и въ Русе,у отъ 70 души работници за правото на свободно синдикиране. Въ началото на май 1895 г. избухна голѣма печетарска стачка въ Пловдивъ; на 4 октомври сѫщата година нова печетарска стачка въ София, а на 5 декември 1895 год. стачка на работницитѣ дърводѣлци отъ фабри-

ката на Бруха въ София. Прѣзъ май 1895 год. се почва движение между работницитѣ по желѣзнопжтната линия София — Романъ. Повече отъ 500 души се оплакаха до министерството отъ жестокоститѣ на прѣдприемачитѣ по тази линия, отъ нередовното изплащане на заплатитѣ имъ и отъ една най-варварска експлоатация отъ тѣхна страна. Какви жестоки сж били отношенията на прѣдприемачитѣ къмъ работницитѣ по линията София — Романъ се вижда отъ това, че прѣзъ юли 1896 год. послѣднитѣ на брой повече1000 отъ души, съ колове, търнокопи и чукове нападнаха прѣдприемачитѣ, тѣхнитѣ контори, дюкени и бараки и изчупиха всичко. Този работнически смутъ накара министерството на общитѣ сгради да обърне най-сетнѣ внимание върху положението на работницитѣ и да издаде единъ правилникъ, съ който орегулирваше отношенията между прѣдприемачитѣ и работницитѣ по строящитѣ се тогава желѣзници. На 5 юли 1895 год. избухна стачка на работницитѣ зидари и тухлари въ Котелъ, който слѣдъ изгарането му прѣзъ сжщата година се градѣше отново съ държавна помощь. Прѣзъ 1896 год. стачната борба се разширява. На 22 януари 1896 год. стачка на шивачитѣ въ Габрово; на 15 февруари сжщата година печетарска стачка въ София, а прѣзъ май стачка на работницитѣ дърводѣлци отъ дърводѣлската фабрика въ Рахово. Най-голѣма стачка прѣзъ 1896 г. бѣше *общата стачка* на 800 фабрични работници отъ текстилнитѣ (прѣдачнотъкачнитѣ) фабрики въ Сливенъ, обявена на 24 май 1896 година. Отъ друга страна пакъ прѣзъ май 1896 г. стачка на цигараджиитѣ работнници отъ тютюневата фабрика въ Пловдивъ „Слънце“ и на 11 юни нова печетарска стачка въ София. Прѣзъ 1897 год. работнишкото движение отслабва. Само катастрофата, станала прѣзъ юли мѣсецъ 1897 год. въ барутната фабрика въ Русе, въ която изгорѣха 200 работници, прѣдизвика едно голѣмо движение между русенскитѣ работници, което обаче не даде особени трайни практически резултати. Прѣзъ августъ сжщата година избухна стачката на 40 души работници шивачи въ Габрово, слѣдъ която работническото движение отслабна, за да се почне по-сетнѣ отново.

Тъй че, отъ 1892 до 1897 год. работническото движение въ България постепено се засилва, и особено голѣмо засилване получава отъ края на 1894 год. до кадѣ края на 1897 година. Обаче, тъкмо това засилваще се работническо движение работнитческата социалдемократическа партия не използува. Истина е, че въ партийнитѣ органи то се отбѣлѣзваше и даже се насърдчаваше, но, изобщо, партията съ своитѣ органи управителни и печатни не туряше своята амбиция въ закрѣпването му, въ систематичното влияние върху него. То не съставляваше центръ и прѣдметъ на прѣката ѝ дѣйность, на постоянитѣ ѝ и неуморни грижи. Не само това, но, както видѣхме въ IV-та часть, II партиенъ конгресъ, се отнесе къмъ работническото движение и неговитѣ борби прѣзъ 1895 год. сухо, отрицателно, като взе една резолюция по стачнитѣ борби такава, въ която виждаме едно косвено неудобряване на това, дѣто партийнитѣ членове се мжчиха да използуватъ движението и борбитѣ за класовото съзнание на работницитѣ и организирането имъ, и никакви мѣрки за използуването имъ въ смисълъ на внасяне съзнание въ тѣхъ и въ изникващитѣ синдикати. Работническото движение бѣше прѣдоставено само на себе си и на случайната инициатива на отдѣлни партийни членове или работници, съчувственици на партията. Послѣднята вървѣше по свой пжть, който я отдалечаваше отъ нейната „естествена срѣда“.

2. Ръстътъ на работническото движение.

Работническото движение прѣзъ 1898, 1899 и 1900 години отслабва, особено прѣзъ двѣтѣ първи години. Обяснява се това отслабване съ економическата криза, която бѣше се почнала отъ 1897 год. и продължаваше слѣднитѣ години до 1901, както и съ обществениитѣ и политическитѣ условия прѣзъ тѣзи години. Прѣзъ това врѣме работническото движение се изрази въ основаването на нѣколко работнически дружества. Прѣзъ 1899 год. въ Русе се основа работническо обущарско дружество; въ Пловдивъ заглъхналото печатарско дружество се възобнови въ работнически печатарски синдикатъ. Сжщата го-

дина прѣзъ декември мѣсецъ се основа работническо кооперативно дружество „Работникъ". Въ София прѣзъ 1900 год. (юли мѣсецъ) се основа работнически кожухарски синдикатъ. Прѣзъ 1900 год. работническото движение особено се засилва въ Сливенъ. Прѣзъ тази година въ Сливенъ биде основано общо работническо дружество „Съзнание", а партийната организация започна редовни махленски събрания, като резултатъ на които се явиха нѣколко работнически дружества. Прѣзъ сѫщата година имаше само една стачка, а именно стачката въ мината Перникъ (2 януарии). Ръстътъ на работническото движение се захваща отъ 1901 година насамъ.

Отъ 1901 година насамъ се започва ослабване на економическата и финансова криза и економически подемъ, който все повече се засилваше и продължаваше да се засилва и който даде тласъкъ на работническото движение. Отъ друга страна, минаването на кризата и економическиятъ подемъ внесоха едно успокоение на масата и въ търговско-индустриалния свѣтъ, а то не можеше да не се отрази върху общественото и политическо състояние на страната. Изобщо, отъ 1901 година насамъ настѫпватъ по-благоприятни условия за ръста на работническото движение. Но независимо отъ казаното, — дѣйностьта на работническата социалдемократическа партия се яви единъ отъ най-силнитѣ фактори въ този ръстъ на работническото движение. Слѣдъ V (Ямболъ 1898 год.) и слѣдъ VI (Габрово 1899) партийни конгреси, а особено слѣдъ VII (Сливенъ 1900), работническата социалдемократическа партия все по-съзнателно насочваше своитѣ усилия къмъ своята „естествена срѣда", къмъ пропаганда, агитация и организация всрѣдъ работницитѣ. Слѣдъ VIII конгресъ (Плѣвенъ 1901 год.) тази дѣйность става още по-съзнателно насочвана къмъ тази най-главна нейна задача. Поради всичко това, отъ 1901 година насамъ работническото движение все повече расте. Въ всички по-главни градове, безъ да говоримъ за София и Пловдивъ, се започна организирането на редъ работнически синдикати. Тука не е възможно да се изброяватъ всички изникнали синдикати отъ 1901 год. насамъ. Споредъ отчета, прѣдставенъ

отъ ц. к-тъ въ IX партиенъ конгресъ (Търново 1902 год.) за партийната 1901—1902 година, имаше основани имено прѣзъ тази година 32 работнически синдикати, 7 общи работнически дружества и едно гимнастическо съ 1800 членове и съ 6698·25 лева обща каса. Независимо отъ това, прѣзъ 1902 год. се правятъ опити за организирането на работнически професионални съюзи. Така, напр., шивашкитѣ синдикати водятъ прѣговори за единъ професионаленъ съюзъ; отъ друга страна и обущарскитѣ водятъ прѣговори, обаче, и двата опита се свършиха безъ резултати. Заедно съ организирането прѣзъ сѫщата 1901 - 1902 и слѣднята 1903 год. избухватъ 28 стачки. Отъ тѣхъ по-голѣми и по-важни бѣха: общата стачка на цигарджиитѣ работници въ Пловдивъ (1901 априлъ мѣсецъ), общата стачка на работницитѣ по електрическитѣ трамваи въ София (августъ 1901), стачката на работницитѣ отъ захарната фабрика въ София 500 души работници и работнички (декември 1901), стачката на рабоницитѣ и работничкитѣ (600 души) отъ памучната фабрика въ Варна (1902, юни), стачката на работницитѣ отъ вагонната фабрика въ София (1902), стачката на работницитѣ и работничкитѣ (590 души) отъ тютюневитѣ складове въ Хасково, (1902 год.), стачката на работницитѣ отъ фабриката за чембери въ Русе (1902 г.), общата стачка на работницитѣ шивачи въ Пловдивъ (1902), новата стачка на работницитѣ отъ памучната фабрика въ Варна (1903), общата стачка на работчнцитѣ отъ текстилнитѣ фабрики въ Сливенъ (1903).

Нѣма съмнѣние, че повечето отъ тия стачки, като стачката по трамваитѣ, стачката въ памучната фабрика, въ тютюневитѣ складове въ Хасково и други, бѣха стихийни. Обаче, очевидно е, че тѣ се намираха въ свръзка съ общото работническо движение и подъ негово влияние, както и подъ влиянието на общата партийна пропаганда и агитация. Вънъ отъ изброенитѣ стачки прѣзъ 1901, 1902 и 1903 г. имаше и други по-голѣми стачки. Такива бѣха стачкитѣ: на пристанищнитѣ работници въ Варна (300 каруцари, 400 хамали и лодкари) прѣзъ 1901 г., на работницитѣ по линията София – Своге (150 души) прѣзъ сѫщата година, на пристанищнитѣ работници въ Балчикъ

прѣзъ 1902 год., на работницитѣ отъ дърводѣлската фабрика въ Кръчимъ близо до Пловдивъ прѣзъ сѫщата 1902 год., на работницитѣ отъ чемберенитѣ работилници въ Варна прѣзъ 1903 г. и т. н.

Изобщо, отъ 1901 год. до 1903 год. работническото движение въ България систематически растеше. Ръстътъ му се изразява, отъ една страна, въ организирането на множество работнически организации, а отъ друга — въ масови стихийни и организирани стачки. И ако това движение растеше подъ прѣкото и косвено влияние на работническата социалдемократическа партия, отъ една страна, отъ друга — то не можеше да не повлияе и върху самата партия, върху нейното направление. И наистина, засилващето се работническо движение неотразимо влияеше върху нея, като все повече увеличаваше работническия елементъ въ нея, а съ това я прѣобръщаше въ дѣйствителна работническа социалдемократическа партия, като засилваше все повече революционото течение въ нея.

3. Работническото движение и работническата социалдемократическа партия.

Заедно съ ръста на работническото движение расте и работническиятъ елементъ въ работническата социалдемократическа партия. До петия партиенъ конгресъ последнята, както видѣхме, прѣдставляваше една чисто дребнобуржуазна и прѣдимно интелигентска организация. Слѣдъ този конгресъ до седмия (1900 г.) започна да се вмъква и работническия елементъ, но до седмия конгресъ все още продължаваше партията, да си остава една дребнобуржуазна и интелигентска партия; въ нея господарува дребнобуржуазно-интелигентското мнозинство. Слѣдъ седмия конгресъ, обаче, работническиятъ елементъ въ нея все повече расте. Прѣзъ 1900 г. наемни работници партията имаше 496, а самостоятелни, занаятчии и земледѣлци 680. Прѣзъ 1901 - 1902 год. наемни работници имаше 982, а самостоятелни 893 души. Така че, слѣдъ седмия конгресъ, прѣзъ слѣднята партийна година работническиятъ елементъ въ партията се увеличи *два пѫти*, когато самостоятелнитѣ се увеличиха само съ 200 души.

Истина е, че дребнобуржуазниятъ елементъ, заедно съ интелегентския съставляватъ още мнозинство въ партията, обаче, очевидно е, че съ ръста на работническото движение и съ влиянието на партията върху нег работническиятъ елементъ все повече растѣше въ нея и тя все повече ставаше пролетарска по съставъ. Най-важното тука бѣше, че работническиятъ елементъ надрастна дребнобуржуазния, селско-занаятчийския, и задача на работническата социалдемократическа партия съставляваше да го засили количествено и качествено, да даде господство въ нея на мнозинството му. Обаче, тука тя срѣщна прѣчка въ самата себе си, или по-право въ господствуващия дотогава въ нея дребнобуржуазенъ елементъ. Борбата между двата елемента бѣше неизбѣжна.

Както видѣхме, най-мѣродавни организации въ работническата социалдемократическа партия се явяваха ония, въ които господствуваха дребнобуржуазнитѣ елементи, като хасковската, ямболската, казанлжшката, вратчанската и много други. Тѣхниятъ съставъ бѣше чисто дребнобуржуазенъ. Така, напр., казанлжшката се състоеше отъ 87 самостоятелни и 21 интелигентни, а работници 26; хасковската — 58 самостоятелни и 23 интелигентни, а работници 25; вратчанската 27 самостоятелни и 28 интелигентни, а работници 5. Колкото до другитѣ, като ямболската, търновската и други нѣма нужда и да говоримъ; тѣ бѣха чисто еснафски и интелигентски. Изобщо, грамадното болшинство отъ организациитѣ до 1901 г. бѣха все такива. Въ такива организации, естествено, работническиятъ елементъ не можеше да добие господство. Господството на дребната буржуазия въ тѣхъ пропъждаше работницитѣ или парализираше тѣхното проявяване. Но съ ръста на работническото движение, съ ръста и на класовото имъ съзнание, недоволството на работницитѣ, партийни членове, противъ дребната буржуазия въ работническата социалдемократическа партия растеше и се захвана сблъскване между тѣхъ. Въ VII партиенъ конгресъ единъ отъ пловдивскитѣ делегати се опита да обърне вниманието му върху отношенията, които се създаваха въ организациитѣ между господари занаятчии — членове на партията и работницитѣ имъ членове на сжщата. Но конгресътъ не обърна внима-

ние, което се обяснява съ общото положение на партията, което можеше да се поправи само чрѣзъ постепено измѣняване на нейния съставъ.

Обаче, отношенията между двата елемента въ партията все повече се изостряха. Слѣдъ VII конгресъ въпросътъ се изнася въ партийния печатъ. Въ бр. 44 на „Работнически Вѣстникъ", год. IV, Д. Б. подига този въпросъ съ статията: *Пролетарии и самостоятелни занаятчии партийни членове*, въ която прѣдлага, VIII партиенъ конгресъ да се занимае съ него. Въпросътъ се състоеше въ отношенията между работницитѣ и самостоятелнитѣ занаятчии партийни членове прѣди всичко вжтрѣ въ работилницата. Тѣ бѣха отношения на експлоататори къмъ експлоатирани въ много по-тежъкъ видъ, отколкото между експлоататори и експлоатирани непартийни членове. Злото за партията се състоеше въ това, че тия отношения между експлоататори и експлоатирани се прѣнасяха отъ работилницата въ партийнитѣ организации. „Обаче — четемъ въ статията — тия отношения иматъ неприятни послѣдствия и за самата партия. Враждебнитѣ отношеиия между първия и втория отъ работилницата се прѣнасятъ незабелѣзано въ партията, въ нейнитѣ организации, особено отъ страна на първия. Въ организациитѣ той незабелѣзано за себе си гледа на своитѣ наемнини членове на партията, както и въ работилницата, т. е. че работникътъ и като членъ на партията е нѣщо по-долньо отъ него и че той трѣбва и въ организациитѣ да се покорява на неговото мнѣние. Работницитѣ пъкъ съ слабъ характеръ се боятъ да се изказватъ противъ едно мнѣние на своя „господарь"; други, съ независимъ характеръ, ставатъ лоши за „господаритѣ". Такива сж, съ малко думи, лошитѣ сѣтнини за партията отъ недобритѣ отношения на партийни другари въ работилницата". Но още по-пакостно влияние оказваше дребната буржуазия въ партията върху синдикатитѣ. Послѣднитѣ се организирваха при съдѣйствието на партийнитѣ членове и подъ влиянието на дѣйностьта на партийнитѣ организации, затова въ тѣхъ обикновено влизаха и самостоятелни занаятчии. Послѣднитѣ, естествено внасяха сжщитѣ еснафски отношения къмъ работницитѣ и въ синдикатитѣ. Но имено поради това синдикатитѣ или скоро

пропадаха, или водѣха едно хилаво сѫществуване. Така че, партията имаше надъ какво сериозно да се замисли. Господството въ партията на дребнобуржуазното мнозинство се явяваше прѣчка за ръста на работническия елементъ въ нея. Обаче, нейнитѣ конгреси имаха да разрѣшатъ общия въпросъ за осигуряване господството на работническото мнозинство въ партията. Ръстътъ на работническото движение и работническитѣ борби налагаха това. Усилията на партията слѣдъ VII конгресъ бѣха насочени имено къмъ това.

Въ четвъртата часть се спомѣна за извънредно важното рѣшение на VII конгресъ, партийниятъ органъ „Работнически Вѣстникъ“ да се прѣнесе въ София, като избра за вторъ редакторъ Г. Георгиевъ. Вѣстникътъ изведнажъ измѣни своя видъ. Всичкото внимание на редакцията се съсрѣдоточава на въпроситѣ върху работническото движение и партийния животъ, върху пропагандата и агитацията всрѣдъ работницитѣ за повдигане класовото имъ съзнание и за социалистическа просвѣта. Благодарение на „Работнически Вѣстникъ“, дѣятелностьта на партията се съсрѣдоточава все повече върху прѣкитѣ ѝ задачи, върху пропагандата и агитацията всрѣдъ работницитѣ. На тази дѣйность имено се дължи ръста на работническия елементъ въ партията слѣдъ 1900 до края на 1902 година, главно въ градскитѣ центрове, като Сливенъ, Русе, Пловдивъ, София. Нѣма съмнѣние, че както направлението на партийния вѣстникъ, тъй и насоката, която той даваше на партийната дѣйность, никакъ не харесваха на дребнобуржуазното течение въ партията, възмущаваха го. Не само това, но то употрѣбяваще всички срѣдства, за да парализира неговото влияние, да компрометира неговия авторитетъ прѣдъ партията. Но тука сме вече прѣдъ кризата въ социалистическото движение въ България. Ръстътъ на работническото движение, увеличващитѣ се работнически борби наложиха тази криза. Въпросътъ бѣше за тържеството въ партията принципитѣ на пролетарския, на революционния социализмъ, на неговата метода за дѣйствие и борба. Но прѣдъ него се изпрѣчваше дребнобуржуазното течение въ партията. Борбата противъ него трѣбваше вече да стане рѣшителна и тя се почна.

ГЛАВА ТРЕТЯ

Послѣднята криза въ социялистическото движение.

1. Появяването на общодѣлството.

Въ миналата часть видѣхме, отъ една страна, че прѣди VII конгресъ Я. Сакжзовъ въ рѣчьта си, която държа въ разни градове, вече развиваше въ твърдѣ още неопрѣдѣлна форма „теорията" за „общото дѣло" на всички „производещи слоеве" въ България и се яви напълно въ своя видъ на дребнобуржуазенъ идеологъ въ обясняването на общественитѣ явления у насъ; отъ друга страна, видѣхме, какъ той въ VII конгресъ, за голѣма изненада на мнозина, а особено на Н. Габровски, се приспособи къмъ господствуващето течение въ конгреса и партията. По-горѣ се спомена, че полемиката, която се водѣше отъ противництѣ на марксизма въ България и която се свърши съ избѣгването имъ отъ България, се поде отъ Я. Сакжзовъ и въ сжщия духъ, въ който тѣ я водѣха противъ марксизма.

Два мѣсеца слѣдъ VII конгресъ Сакжзовъ почна свое литературно двуседмично издание, подъ названието: *„Общо Дѣло"*. Въ VII конгресъ той направи прѣдложение, да се издава двуседмична притурка къмъ „Работнически Вѣстникъ" за развиване теоретични въпроси. Обаче, конгресътъ отхвърли прѣдложението му, като мотивира, че по такива въпроси може да се пише и въ партийния вѣстникъ, както и въ „Ново Врѣме". Както се оказа по-сетнѣ, Сакжзовъ имаше намѣрение, партията да му създаде единъ органъ въ видъ на притурка къмъ партийния, въ който да развива своето „широко разбиране" на „общест-

венитѣ въпроси". Като не сполучи да убѣди конгреса въ необходимостьта отъ двуседмична притурка, той рѣши самъ да почне двуседмично издание. За да заобиколи едно отъ конгреснитѣ рѣшения, което гласи, че безъ разрѣшение на конгреса никой партиенъ членъ или партиенъ мѣстенъ комитетъ не може да издава политически вѣстникъ, Сакжзовъ почна „Общо Дѣло" въ видъ на двуседмично списание, когато първата година то бѣше явно политически двуседмиченъ вѣстникъ. Въ него главно мѣсто заемаха политически въпроси. Разбира се, това не бѣше толкова важно, макаръ и да бѣше твърдѣ характерно за отношенията на единъ членъ на централния комитетъ къмъ партийнитѣ работи. По-важно бѣше, какво пишеше Сакжзовъ въ „Общо Дѣло".

Ние видѣхме, какво каза той въ VII конгресъ върху земледѣлческото движение и отношенията на работническата социалдемократическа партия къмъ него. Видѣхме, че той характеризира това движение като буржуазно, което се явявало съ програма, за да залъгвало земледѣлцитѣ, че работническата социалдемократическа партия била прѣдставителка на пролетариитѣ, че занаятчиитѣ и земледѣлцитѣ, като влизали въ нейнитѣ редове, признавали пролетарския идеалъ. Сакжзовъ на послѣдното даваше по-голѣмо значение, отколкото на това, отъ кого се състои работническата социалдемократическа партия. А това не означаваше друго, освѣнъ желанието на Сакжзовъ да отвлѣче отъ влиянието на буржуазното земледѣлческо движение, както и отъ еснафското, селянитѣ и занаятчиитѣ и да ги привлѣче къмъ партията. Споредъ него, влизането на послѣднитѣ въ редоветѣ на послѣднята означавало възприемане отъ тѣхъ пролетарския идеалъ. Обаче, всичко това, колкото и да говореше за едно твърдѣ криво разбиране характера и задачитѣ на работиическата социалдемократическа партия, бѣше тъкмо противно на онова, що почна той да теоретизира въ „Общо Дѣло" още въ първитѣ му страници. И наистина, въ първия брой той пишеше:

„И наистина, ако не закриваме очи прѣдъ това, що става наоколо, ние лесно ще издиримъ първоизточницитѣ на една обществена промѣна у насъ. — Още тъй не отдавна, прѣзъ зимата

Той кани послѣднитѣ да влѣзатъ въ една обща партия на всички „производещи слоеве". За него борбата на класитѣ е пружина на историческото движение, а колабирането, сътрудничеството на класитѣ противъ нѣщо отвлечено, противъ единъ фантомъ, който вулгарнитѣ дребнобуржуазни идеолози наричатъ *реакция*. Това, дѣто борбата на класитѣ помежду имъ за защита или господство на своитѣ класови интереси и идеали врѣмено се срѣща съ борбата на една класа противъ друга, това за дребнобуржуазнитѣ идеолози означава, че пружина на историческото движение не била класовата борба, а класовото сътрудничество. Тѣ сѫ готови да признаятъ, че обществото се дѣли на класи и че има противорѣчие между интереситѣ имъ. Обаче, прогресътъ за тѣхъ не е плодъ на класовата борба, а на класовото сътрудничество. Затова, тѣ сѫ готови да признаятъ, че има извѣстна борба между „жизненитѣ интереси" на отдѣлнитѣ „производещи слоеве", но тя, споредъ тѣхъ, не е класова борба, а борба на всички „производещи слоеве" противъ „насилието и безправието", противъ реакцията. Съ други думи, тази борба е противопоставяне на послѣднята „*днесъ* отдѣлнитѣ жизнени интереси на производещитѣ слоеве, а *утрѣ*, като право слѣдствие отъ това, съединенитѣ усилия за провъзгласяването отъ самия народъ една трайна свобода и законность". Такава е концепцията на дребнобуржуазнитѣ идеолози. Нея имено и развиваше Я. Сакѫзовъ, виденъ членъ на работническата социалдемократическа партия, и нея имено той провъзгласяваше за „широко разбиране" на марксизма. Но това вече означаваше не само теоретизиране дребнобуржуазното течение въ партията, но и пълно отричане отъ социализма и отъ самата партия. Това бѣше „теорията" на „общото дѣло", която нѣма нищо общо съ социализма.

По-нататъкъ Сакѫзовъ въ „Общо Дѣло" още по-ясно разви тази дребнобуржуазна теория. Когато въ партийния печатъ се разкри напълно отстѫпничеството на Сакѫзовъ отъ социализма и отъ основнитѣ принципи на работническата социалдемократическа партия, самъ той почна да се оправдава, както и неговитѣ съмишленици въ партията се мѫчеха да се оправдаватъ съ това, че „общото дѣло" се

проповѣдвало само за момента, прѣдъ видъ на радославистския режимъ. Истина е, че Сакжзовъ взе поводъ отъ този режимъ, но негова задача не съставляваше диренето срѣдства за свалянето само на този режимъ. Радославитскиятъ режимъ, или по-вѣрно, недоволството, което той възбуди въ всички класи, движението на земледѣлцитѣ, което той възбуди, дадоха поводъ на Сакжзовъ да развие дребнобуржуазната теория за „общото дѣло", за класовото сътрудничество. Въпросътъ бѣше не за врѣмено „общо дѣло", като срѣдство за свалянето на единъ врѣмененъ режимъ, а за една „теория", за едно разбиране и обясняване „българската дѣйствителность", за условията на прогреса въ България. „Общото дѣло" на Сакжзовъ бѣше имено общата дребнобуржуазна теория на схващане и разбиране „българската дѣйствителность" и историческото движение. Това се вижда отъ приведенитѣ по-горѣ мѣста изъ неговата първа статия въ „Общо Дѣло". Тамъ той говори не само за *„днесь"*, но и за *„утрѣ"*. Нѣма съмнѣние, че теорията за „общото дѣло" не е оригинално произведение на неговия умъ. Макаръ той винаги да си е билъ единъ дребнобуржуазенъ политиканъ, обаче, не бѣше въ състояние самъ да формулира каквато и да е опрѣдѣлена теория. По-надолу ще видимъ, кой е далъ на Я. Сакжзовъ идеята за „общото дѣло", но ясно е, че той теоретизираше не едно врѣмено „общо дѣло" прѣдъ видъ само на радославистския режимъ, а дребнобуржуазното схващане и разбиране на историческото движение. Отъ по-нататъшнитѣ му статии въ „Общо Дѣло" това става още по-ясно. Така, напр., въ бр. 5, кол. 1, стр. 1, Сакжзовъ пишеше:

„Миналия пжть ние казахме, че за достигването голѣмитѣ национални задачи трѣбва да се обърнемъ къмъ народа, и преди всичко къмъ неговитѣ производителни слоеве. За зла честь, обаче, нашата страна не прѣдставлява днесь ни едно съсловие, което да бжде прямъ носитель на тѣзи задачи и да е направо заинтересувано въ тѣхното осжществение".

„Голѣмитѣ национални задачи" на България, за които говорѣше Сакжзовъ, бѣха: *установяването широко самоуправление, истински демократизмъ и здрава економическа и финансова политика.* Ясно е значи, че за Сакжзовъ въпросътъ бѣше не за свалянето на единъ

врѣмененъ режимъ, като радославистския, а за „голѣмитѣ национални задачи“, за реализирането на широко „политическо самоуправление“ и „економическо благоустройство“, за извършването на единъ корененъ политически прѣвратъ, който да доведе и економически прѣвратъ. Но понеже Сакжзовъ не виждаше нито „едно съсловие, което да бжде носитель на тѣзи задачи и да е направо заинтересувано въ тѣхното осжществение“, затова той дохожда до идеята за организирането отъ елементитѣ на всички „производещи слоеве“ една „обществена сила“, една партия, която да работи за реализирането „голѣмитѣ национални задачи“. Поради това въ сжщия брой 5, стр. 2, кол. 2, той пишеше:

„Ние видѣхме, че голѣмитѣ национални задачи съставляватъ една належаща нужда на българския животъ, но при липсването на една обществена класа, която да се яви тѣхенъ носитель, тази нужда се осѣща малко или много повече въ всички останали съсловия и слоеве на народа. Ето защо ние въ първия брой още посочихме на извѣстни елементи въ работническата, земледѣлческата, еснафско-занаятчийската и търговско-индустриалната срѣда, които ще могатъ, *при извѣстна организация*, и до като трае този моментъ, да се явятъ замѣстници на оная липсваща у насъ обществена сила, на която по право се пада ролята на възродителка на българския животъ“.

Тука вече стана съвсѣмъ ясно, че въпросътъ не бѣше за образуването на „една сила“ само за катурването на единъ врѣмененъ режимъ, а за създаването на „една сила“, която да замѣсти „липсващата обществена сила“ — *възродителка на българския животъ*. А обществената класа-възродителка не можеше да се яви вжтрѣ въ една година или нѣколко мѣсеца, или при радославистския режимъ. Очевидно е, прочее, че Сакжзовъ въ „Общо Дѣло“ развиваше теорията на дребнобуржуазното разбиране на историческото движение, теорията на „общото дѣло“, на сътрудничеството на класитѣ, че той зарѣза работническата социалдемократическа партия и нейнитѣ задачи, че той измѣни и на нея, и на принципитѣ ѝ, и на социализма. Нѣма съмнѣние, че за Сакжзовъ не бѣше ясна самата теория и за това той се измжчваше въ обосноваването ѝ, люшкаше се между множество най-противорѣчиви мисли и заключения, защото самата теория не е въ съ-

стояние да се ориентира въ самия животъ и да разбере смисъла на явленията, които ставатъ въ него. Поради това дребнобуржуазнитѣ идеолози винаги биватъ изненадвани отъ общественитѣ явления, и додѣто прѣувеличаватъ едни явления, прѣдъ други тѣ намиратъ само „излъгани надѣжди и вѣчно се клатушкатъ между двѣтѣ крайности. Такъвъ се явяваше и Я. Сакжзовъ. Въ всѣки случай той се яви теоретикъ на дребнобуржуазното общодѣлство.

2. Полемиката съ общодѣлството.

Социалистическиятъ печатъ веднага отбѣлѣза отстжпничеството на Я. Сакжзовъ отъ социализма, отъ принципитѣ на социалдемократическата партия. Най-напрѣдъ сп. „Ново Врѣме“ въ статията: Pro domo sua, посочи смисъла на статиитѣ на Сакжзовъ въ „Общо Дѣло“. Обаче, послѣдниятъ отговори на тази статия съ една злъчна, но голословна бѣлѣжка, която тъкмо и издаде общодѣлеца Сакжзовъ. Въ брой 5 на „Общо Дѣло“ той пише:

„Не, нашия добъръ приятель има единъ особенъ начинъ на разбиране общественитѣ учения, който го изсушава и свежда до нѣколко едва ли не безжизнени формули. Послѣ, крайно сложния животъ на обществата, приема у него единъ твърдѣ упростенъ схематически характеръ и едва ли не се явява само едно въплощение на даденитѣ формули. Това разбиране на Благоева, проявено не еднажъ въ *Ново Врѣме*, се схожда, до колкото ние сме забѣлѣзали, съ онова на редакторитѣ на *Работнически Вѣстникъ*, и само тъй можемъ си обясни ние, какъ тѣзи два органа на социалистическата мисъль въ България останаха прѣзъ толкова години наредъ неотзивчиви на умственото брожение въ срѣдата на западнитѣ марксисти (безъ да говоримъ дори за крайното Бернщанианско учение) и доста невнимателни къмъ живитѣ проявления на българския животъ. Въ тази тѣхна двойна отчужденость ние съзираме и причинитѣ, гдѣто тѣ тъй прибързано и безъ надлежного внимание сж прѣнебрѣгнали и дори осжждали много проявления на самостоятелната българска обществена мисъль и дѣятелность. Разумѣва се, тукъ играятъ значителна роля личнитѣ прѣдразположения и качества, но ние не можемъ да влизаме въ оцѣнката на причини отъ такова субективно и интимно естество“

Като оставимъ на страна инсуниациитѣ, които Я. Сакжзовъ голословно хвърли върху сп. „Ново Врѣме“ и „Работнически Вѣстникъ“, за че „прѣнебрѣгвали и дори

осжждали много проявления на самостоятелната българска обществена мисъль и дѣятелность“ и че били „доста невнимателни къмъ живитѣ проявления на българския животъ“, както и усилията му да сведе полемиката на лична почва и да обясни мотивитѣ за обвиняване въ отстжпничество съ „личнитѣ прѣдразположения и качества“, съ „субективни и интимни“ мотиви, — този отговоръ бѣ твърдѣ характеренъ за Сакжзовъ. Той обвини сп. „Ново Врѣме“ и „Работнически Вѣстникъ“ въ сжщото, въ което ги обвиняваше тукощо млъкналиятъ Пасманикъ (Деборовъ — Велиновъ), а по-рано Минцесъ. Както справедливо забѣлѣза Г. Кирковъ въ „Работнически Вѣстникъ“, год. IV, бр. 13, въ статията: *Една „самостятелна“ мисъль*, Сакжзовъ „за почна оттамъ, дѣто вече спрѣха Минцесъ, Деборовъ и др.“ и че той *„е вече прѣстаналъ да мисли тъй, както е мислилъ до вчера и както се е мислило и мисли въ партията“*. По-горѣ видѣхме, че Деборовъ свърши почнатото отъ Минцесъ „изживяване“ на марксизма съ сжщото обвинение, съ което нѣколко мѣсеци слѣдъ неговото млъкване Сакжзовъ започна да обвинява марксиститѣ въ България. Обаче, Сакжзовъ на справедливата забѣлѣжка на Г. Кирковъ, отговори съ едно антрефиле съ лични нападки. Въ брой 6 на „О. Д.“ той пишеше:

„Неволни заблудители. Редакцията на *„Работнически Вѣстникъ“* е помѣстила въ брой 13-една статия ужъ въ отговоръ на нашитѣ бѣлѣжки за Qui pro quo-то на Д. Благоевъ (5-й брой О. Д.). Въ тая статия тѣ пишатъ съ подчъртани думи, че Сакжзовъ прѣстаналъ да мисли, както мисли партията и че той поелъ сега ролята, която Минцесъ едно врѣме игралъ. Ние не можемъ да отговаряме на такива неприлични подмѣтания. Тѣ показватъ само *какви несериозни умове сж авторитѣ на подобни възражения и колко малко разбиратъ тѣ що е позволително да се бъбре и що не е.* Печалното въ случаятъ е, че проводникъ и распространитель на *такова лекомислие* се явява партийния органъ“.

По-горѣ видѣхме, какъ Сакжзовъ и неговитѣ съмишленици въ работническата социалдемократическа партия слѣдъ прѣнасянето на партийния вѣстникъ отъ Стара-Загора въ София не харесваха направлението му, което тъкмо отговаряше на прѣкитѣ задачи на партията, но не отговаряше на дребнобуржуазнитѣ стрѣмежи на общо-

дѣлството. Ние ще видимъ, че тѣ все повече се озлобяваха противъ неговото направление и се подкопаваха подъ редакцията му и довѣрието на партията къмъ нея. Инсинуацията на Сакжзовъ въ първото антрефиле въ „Общо Дѣло", както и ония въ току-що приведеното антрефиле за „несериозни умове" и „лекомислие" на редакцията имаха за цѣль да подкопаятъ довѣрието на партията къмъ партийнвя органъ. Но прѣдъ видъ на всичко това, Д. Благоевъ въ 12 кн. на сп. „Ново Врѣме", год. I, въ статията: *„Марксовото учение и др. Сакжзовъ"*, съ сравняване чрѣзъ цитати изъ писаното отъ Деборовъ противъ марксизма и изъ писаното отъ Сакжзовъ въ „Общо Дѣло" показа, че послѣдниятъ наистина почна отъ тамъ противъ марксизма, дѣто бѣше спрѣлъ Деборовъ, а по-рано и Минцесъ, т. е. той почна съ сжщитѣ обвинения, съ които свършиха тѣзи „социалистоѣдци" въ България. Отъ друга страна, Г. Кирковъ въ „Работн. Вѣстникъ", бр. 15, въ статията: *„Кой заблуждава?"*, отговоръ на горѣприведеното антрефиле, постави на Сакжзовъ слѣдния категориченъ въпросъ:

„Споредъ насъ, печалното въ случая е само това, че др. Я. Сакжзовъ доста некрасиво *избѣгва* прѣко поставенитѣ му въпроси. Подиръ това, разбира се, за насъ не остава друго, освѣнъ за послѣденъ пжть да го запитаме: др. Я. Сакжзовъ, чувствувате ли се задълженъ да дадете едно спокойно и достойно за „сериознитѣ умове" теоретическо обоснование на това, което вие, очевидно, не по лекомислие казахте въ вашето списание по адресъ на партийния органъ или же, чувствувайки задъ гърба си стѣна, вие имате намѣрение да избѣгате въ ролята на оскърбена невиность?"

Слѣдъ този категориченъ въпросъ и слѣдъ статията на Д. Балгоевъ: *„Марксовото учение и др. Сакжзовъ"*, Сакжзовъ обѣща да отговори по принципиалния въпросъ въ статията: *„Теория и дѣйствителность"*, която бѣше започналъ въ „Общо Дѣло". Обаче, тази статия той скоро напустна, безъ да я довърши и безъ да каже нѣщо опрѣдѣлено по поставенитѣ му въпроси за отстжпничеството му отъ социализма и за измѣната му къмъ работническата социалдемократическа партия. Въ тази статия Сакжзовъ се повърна къмъ края на недовършената статия: *„Професорска наука и професорска шарлатания"*, и като

подъ неговото влияние, но и стана неговъ апостолъ въ България. Пръвъ неговъ ученикъ, неговъ послѣдователь се яви Я. Сакжзовъ.

Двѣ години слѣдъ горѣказаното Сакжзовъ въ своята брошура: *„Тревога за призраци“*, съобщи, че общодѣлството било плодъ на изучване българския животъ отъ една група партийни членове въ София, въ която влизалъ Сакжзовъ, Д. Димитровъ и други. Нѣма съмнѣние, че въ тази група Д. Димитровъ е игралъ първа роля; той тука е посветилъ и другитѣ членове на групата въ сжщностьта на „крайното Бернщайнианско учение“. Тука имено Сакжзовъ, както прѣди години въ „младежкия комитетъ“, почерпна „широкото разбиране“ на българската дѣйствителность и „задълбочаването“ на марксизма споредъ „крайното Бернщайнианско учение“. Обаче, когато Сакжзовъ се опита да разшири и задълбочи Марксовото учение и „широко“, „не шаблонно“ и „дълбоко“ да разбере българския животъ отъ гледна точка на „крайното учение“, получи се у него едно чисто дребнобуржуазно несъстоятелно теоретизиране на българския животъ. Намѣсто „широко“ и „дълбоко“ разбиране и на живота и на Марксовото учение, се получи едно най-тѣсно, най-шаблонно разбиране, каквото може да има всѣки обикновенъ български дребнобуржуазенъ демократъ, и пълно отричане на всѣкакъвъ марксизмъ. Това накара Д. Димитровъ да се яви на помощь на своя ученикъ. Той излѣзе съ брошурата: *„Разпра въ работнишката партия“*. Въ тази брошура Д. Димитровъ съобщаваше, че „широкото“ разбиране на Сакжзовъ се заключавало въ необходимостьта отъ капитализма въ България, а за това било необходимо, щото социалиститѣ да се турятъ на чело на движението на прогресивната буржуазия за развиването на капитализма. Така че, споредъ Д. Димитровъ, социалиститѣ и дори цѣлата работническа социалдемократическа партия трѣбва да се борятъ съ буржуазията за капитализма, а съ селенитѣ противъ буржуазията за демократизмъ. Отъ тука и неговото заключение, чисто бернщайнианско, чрѣзъ демократизма къмъ социализма. Отъ друга страна, „широкото“ разбиране задачитѣ на партията се състояло въ това, щото да се приемали за членове

на партията всички, безъ разлика на убѣждения, били тѣ толстоисти, демократи или други, стига да признавали „програмата“ на партията. Такъвъ бѣше първоизточникътъ на общодѣлската „теория“ и първоначалната ѝ форма. Ясно е, че Д. Димитровъ прѣдлагаше открито да се зарѣже социализма и социалиститѣ да пригърнатъ дѣлото на прогресивната буржуазия, а партията чрѣзъ приемане за членове всички, които признаватъ „програмата“ ѝ, да се приспособи за тази цѣль. Впрочемъ, у Д. Димитровъ имаше сѫщитѣ противорѣчия, които имаше „крайното Бернщайнианско учение“ и които бѣха изтъкнати въ статията: *„Марксизмъ или бернщайнианство?“*, въ която се разглежда българския прѣводъ на Бернщайновата книга. Въ всѣки случай, Д. Д. бѣше категориченъ въ главното, въ общото дѣло съ буржуазията за развитието на капитализма въ България. Но затова имено Сакѫзовъ, слѣдъ критиката на социалистическитѣ органи върху брошурата на Д. Димитровъ, побърза да обяви, че той не билъ солидаренъ въ всичко съ нея. Като дребнобуржуазенъ политикъ, Сакѫзовъ се оплаши отъ категоричнитѣ заявления на покойния Д. Димитровъ и продължаваше да „задълбочава“ българската дѣйствителность.

Какъвъ е произходътъ на общодѣлството въ България, ще видимъ по-долѣ. Но нѣма съмнѣние, че за неговото проявяване и обособяване спомогна и общодѣлството на такъвъ извѣстенъ по-рано германски социалдемократъ като Бернщайнъ. Изобщо, така нарѣчениятъ въ другитѣ страни „ревизионизмъ“ и „опортюнизмъ“, който е общодѣлство на европейска почва, дойде да подхрани дребнобуржуазното течение въ социалистическото движение въ България. Д. Димитровъ и Сакѫзовъ се опитаха да го теоретизиратъ на българска почва. Разликата между теоретизирането на двамата е чисто индивидуална. Д. Димитровъ, попадналъ подъ влиянието на общодѣлството на Бернщайна, го пригърна само като едно „крайно учение“. Обаче Сакѫзовъ, като „политикъ“, го пригърна отъ чисто практически мотиви. То му даваше възможность да напусне социализма и партията, безъ открито да обяви това, да съединява буржуазията противъ „насилието и без-

правието", да се прѣдстави прѣдъ нея за важенъ „политикъ", който при това води една партия. По такъвъ начинъ той правѣше сѫщото, каквото правѣше прѣзъ 1892—1894, като членъ на социалдемократическия съюзъ. Разлика имаше само въ това, че прѣди 10 – 12 години той се съюзяваше съ „истинскитѣ и хумани демократи" и въ сѫщото врѣме се явяваше като членъ на една социалистическа организация, проповѣдникъ на „економическитѣ организации" на работницитѣ, противъ политическата имъ самостоятелна дѣйность и противъ социалдемократическата партия; слѣдъ 10 —12 години той се туря на чело на общото дѣло съ буржуазията, обявява се противъ марксизма, а себе си за истински, „широкъ" и „дълбокъ" марксистъ, за да се обяви по-сетнѣ за неутралитета на работническитѣ синдикати. Въ всѣки случай, въ социалистическото движение въ България се яви кризата, която отдавна зрѣеше въ недрата му, и послѣдното ехо на която се яви разновидностьта на общодѣлството — анархолиберализма, остатъцитѣ отъ интелигентския и дребнобуржуазния индивидуализмъ въ него. Естествено е, че кризата въ социалистическото движение трѣбваше да се прояви като криза и въ работническата социалдемократическа партия.

3. Опити за измѣняване тактиката на партията.

Прѣзъ декември 1900 година падна радославистскиятъ режимъ. Централниятъ комитетъ на партията веднага се събра въ София, за да обмисли прѣдстоящата дѣйность при новото положение. При разглеждането на новото положение Сакѫзовъ, въ една неопрѣдѣлена форма и нерѣшително, подигаше въпросъ за измѣняване избирателната тактика на партията прѣдъ видъ законодателнитѣ избори, които имаше да станатъ на 18 януари 1901 г. Макаръ че този въпросъ да не спадаше въ компетентностьта на централния комитетъ, но останалитѣ негови членове се съгласиха да се разисква по него и при това въ публични бесѣди на централния комитетъ и на партийни членове въ София. И наистина, държаха се двѣ такива бесѣди. Въпросътъ, който се разискваше въ тѣхъ, бѣше поставенъ така: *днешното положение на страната налага ли на*

партията да измѣни тактиката си? Въ сѫщность мнозинството на централния комитетъ искаше чрѣзъ тѣзи публични бесѣди да накара Сакѫзовъ и неговитѣ съмишленици да се изкажатъ, какво е новото „марксическо гледище“ и новото разбиране на партийната дѣйность, за което подмѣташе Сакѫзовъ въ „Общо Дѣло“. Въ първата бесѣда Сакѫзовъ се опита да формулира своитѣ „нови разбирания“, но не можа да каже нѣщо ясно и опрѣдѣлено. Отъ това, което казваше той, можеше да се разбере само това, че нашата партия трѣбвало *нѣкакъ* да накара населението да наложи на управницитѣ капиталистическото развитие и дори настояваше, щото въ тогавашнитѣ законодателни избори едно отъ исканията на партията да бѫдело искането мѣрки за развитието на капиталистическото производство. Това бѣше съвсѣмъ не ясно за участвующитѣ въ бесѣдата. Справедливо му възразяваха, че това означаваше партията да се прѣвърне въ една буржуазна партия, да свие своето сициалистическо знаме. Изобщо, Сакѫзовъ не бѣше ясенъ и на искането имъ да се изкаже по-ясно, какъ разбира той, партията да накара населението да наложи на управницитѣ капитализма, Сакѫзовъ отговори, че той само поставялъ въпроса и че за него още не е съвсѣмъ ясно, какъ да се накаратъ управницитѣ да пригърнатъ тази задача. Обаче, на втората бесѣда се яви Д. Димитровъ, който формулира ясно мисъльта на Сакѫзовъ въ този смисълъ, че партията трѣбвало да се тури на чело на „прогресивната буржуазия“ и да работи съ нея за развитието на капиталистическитѣ форми на производството въ България. На възраженията, че това не съставлява задача на една работническа социалдемократическа партия, че послѣднята, като работи съ буржуазията за развитието на капитализма, прѣстава да бѫде социлистическа и че нашата буржуазия не е прогресивна въ смисълъ, че тя се стрѣми къмъ демократизмъ, Д. Димитровъ противопоставяше това, което той разви въ своята брошура: *„Разпра въ работнишката партия“*.

Слѣдъ свършването на втората бесѣда публичнитѣ разисквания се приключиха, а централниятъ комитетъ се оттегли на частно засѣдание, за да вземе рѣшение по

въпроса. Въ засѣданията на центр. комитетъ участвуваха четиритѣ му членове; петиятъ отсжтствуваше. Слѣдъ публичнитѣ разисквания Сакжзовъ се надѣваше, че К. Бозвелиевъ ще гласува за измѣняването на тактиката, гласоветѣ ще се раздѣлятъ по-равно, два срѣщу два, слѣдователно, рѣшението на въпроса ще зависи отъ вота на отсжтствуващия пети членъ, който подъ влиянието на Бозвелиевъ можеше да се присъедини къмъ тѣхното мнѣние. Като разчиташе на тази комбинация, Сакжзовъ прѣдложи гласуването да почне отъ най-младия отъ присжтствуващитѣ членове. Пръвъ гласува Г. Кирковъ противъ измѣнязането на тактиката. Втори трѣбваше да гласува К. Бозвелиевъ. Обаче, той се намѣри въ твърдѣ мжчно положение — да прѣстжпи конгреснитѣ рѣшения, или да пожертвува приятелскитѣ си чувства къмъ Сакжзовъ. Слѣдъ дълги колебания и слѣдъ като му се напомни, че като секретарь пръвъ трѣбва да знае конгреснитѣ рѣшения и да изисква почитането имъ, най-сетнѣ гласува и той противъ измѣняването на тактиката. По такъвъ начинъ на въпроса: *днешното положение на страната налага ли на партията да измѣни тактиката си?* — централниятъ комитетъ отговори, съ мнозинство, трима срѣщу единъ гласъ отъ присжтствуващитѣ му членове, *отрицателно,* т. е. че *не налага измѣняване на тактиката.* Съ този отрицателенъ вотъ централниятъ комитетъ запази конгреснитѣ рѣшения за тактиката на партията изобщо, слѣдователно, и за нейната избирателна тактика, на която общодѣлцитѣ искаха да посѣгнатъ чрѣзъ едно негово гласуване, на което нѣмаше право.

Обаче, Сакжзовъ и Бозвелиевъ и слѣдъ това рѣшение на централния комитетъ не се отказаха отъ своитѣ намѣрения, отъ своитѣ атентати противъ конгреснитѣ рѣшения и за едно фактическо измѣнение тактиката на партията. Слѣдъ заминаването на Д. Благоевъ тѣ скроиха единъ планъ да наложатъ на партията своитѣ желания, какъвто само Сакжзовъ и като него личности въ партията можеха да ги допускатъ. Като разчитаха на лесното привличане на своя страна отсжтствуващия отъ засѣданията членъ Брънековъ, тѣ рѣшиха да наложатъ на централния

комитетъ и на партията своето желание по слѣдния начинъ. Тѣ взеха едно ново рѣшение по въпроса, съ което, разбира се, се съгласи и Брънековъ, значи съ мнозинството на централния комитетъ. Но за да бжде рѣшението единодушно и понеже това не бѣше възможно, Сакжзовъ и Бозвелиевъ прибѣгнаха до една много просташка хитрина, а имено да се пише на Д. Благоевъ, че Г. Кирковъ се билъ съгласилъ съ тѣхното рѣшение, а сетнѣ да пишатъ на послѣдния, че и Д. Благоевъ билъ приелъ това рѣшение. И наистина, съ писмо № 387, Казанлжкъ, 8/XII 1900 г., Бозвелиевъ пише на Благоевъ слѣднето:

„Другарю Благоевъ,

Завчера на тръгване отъ София, бѣхъ ти телеграфиралъ да излѣзешъ на гарата, за да се видимъ, обаче не можахъ да те видя при заминаването си край Пловдивъ. Имахъ да ти прѣдамъ ржкописътъ на една статия. . . Освѣнъ това, азъ те моля да дадешъ мнѣнието си по слѣдующитѣ въпроси, върху които ний трима (Янко, Кирковъ и азъ) се съгласихме слѣдъ твоето заминаване (понеже по-рано не ни дойде на умъ да се спрѣмъ върху тия въпроси).

1) Ний смѣтаме, че е необходимо да излѣзе нѣкой нашъ агитаторъ още отъ сега и обиколи, ако не всички, то по важнитѣ центрове на България, за да държи политически рѣчи въ публични събрания. Смѣтаме, за това, най-добрѣ ще може да го направи др. Кирковъ, който е съгласенъ на това. . .

2) Въ ония мѣста, гдѣто нашата листа нѣма шансъ за успѣхъ и дѣто *всички* опозиционни партии би се съгласили да поставятъ една протестационна кандидатура срѣщу кандидатурата на нѣкой министръ, да посъвѣтваме нашитѣ хора да присъединятъ гласоветѣ си къмъ тоя протестъ, като агитиратъ и гласуватъ за общата прот. кандидатура.

Както ти по-горѣ казахъ, ний трима въ София се съгласихме върху тѣзи два въпроса; съгласява се и Брънековъ, така че остава да чуя и твоето мнѣние, за да протоколирамъ взетото рѣшение и да направя нуждното. Съ другарски поздравъ, секретарь-касиеръ *К. Т. Бозвелиевъ.*

Трѣбва да се забѣлѣжи, че първия въпросъ бѣше рѣшенъ въ София въ засѣданията на централния комитетъ и въ присжтствието на Д. Благоевъ. Остана да се опрѣдѣли само маршрута на Г. Кирковъ, върху който Д. Благоевъ даде прѣдварително съгласието си съ оня маршрутъ, който опрѣдѣлиха тримата останали въ София членове. По втория въпросъ Д. Б. веднага протестира енергично,

като бѣше увѣренъ, че Г. Кирковъ не можеше да се съгласи съ такова рѣшение, защото той най-енергично се обяви и въ публичнитѣ събрания въ София, въ които се разисква въпроса за тактиката на партията, противъ всѣкакво измѣняване и противъ всѣкакъвъ видъ компромиси, и въ цен. комитетъ, дѣто пръвъ гласува безъ всѣкакво двоумѣние противъ измѣняването на тактиката. Ясно бѣше, че прѣдлаганото въ писмото на секретаря измѣнение на тактиката бѣше рѣшено между двамата, между Сакѫзовъ и Бозвелиевъ, безъ всѣкакво съгласие на Г. Кирковъ. Послѣдниятъ, щомъ узна за рѣшението, веднага протестира противъ поведението на Бозвелиевъ. По такъвъ начинъ се осуети атентата на общодѣлцитѣ противъ тактиката на партията. Тримата членове на цент. комитетъ, автори на този комплотъ противъ конгресните рѣшения, не посмѣяха да отидатъ по-нататъкъ и да приложатъ своето рѣшение. Обаче, този случай показа, до какви срѣдства бѣха способни общодѣлцитѣ — все дребнобуржуазни и интелигентски индивидуалисти — да прибѣгнатъ, за да наложатъ на работническата социалдемократическа партия своитѣ стрѣмежи.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Осмиятъ конгресъ и общодѣлството.

1. Състоянието на партията прѣдъ конгреса.

Ръстътъ на работническото движение и ръстътъ на работническия елементъ въ партията прѣдизвикаха, както видѣхме, сблъсъкъ между наемнитѣ работници партийни и синдикални членове и господаритѣ сѫщо такива членове. Обаче, съ появяването на „Общо Дѣло“ и съ атакуването на общодѣлството отъ социалистическия печатъ този сблъсъкъ естествено все по-вече се изостряше не само вѫтрѣ въ отдѣлнитѣ организации, но и между организациитѣ по съставъ дребнобуржуазни, и организациитѣ, въ които господствуваше работническиятъ елементъ. Най-напрѣдъ борбата се започна въ организациитѣ, въ които работническиятъ елементъ бѣше по-силенъ, както въ софийската и пловдивската. Въ първата отдавна бѣха получили влияние занаятчии-посрѣдници, матрапази, дребни самостоятелни занаятчии и еснафи по положение и по духъ, които постоянно възставаха противъ „интелигентнитѣ“, стрѣмящи се да внесатъ самокритика въ организацията, социалистическа просвѣта, както и противъ всѣки по-издигнатъ, интелигентенъ работникъ, на които тѣзи еснафи простаци гледаха като на заразени отъ „интелигенция“. Когато се почна борбата противъ общодѣлството, интелигентскитѣ индивидуалисти общодѣлци имено въ тѣзи простаци намѣриха орждия и почва за демагогства противъ всички партийни членове, които се обявяваха противъ общодѣлството. Тѣзи сѫщитѣ еснафи бѣха, които на критикитѣ, упражнявани

пово се организира нова организация, обаче, състояща се отъ нѣколко дребни буржуа и интелигентски индививуалисти и ржководена отъ единъ адвокатъ, скритъ цанковистъ, който по-рано при радославитския режимъ биде избранъ съ двойна агитация, като социалистъ и радославистъ, тя служеше за долнитѣ игри съ партията на разни общодѣлствуващи интелигентски индивидуалисти. Въ сжщото врѣме почна се борба и въ сливенската организация. За нея дадоха поводъ допълнителнитѣ избори, които имаше да станатъ и въ Сливенъ за единъ народенъ прѣдставитель. Въ общитѣ законодателни избори прѣзъ 1901 година организацията бѣше поставила кандидатуритѣ на Г. Кирковъ и Г. Василевъ, при което първиятъ бѣ избранъ, а вториятъ пропадна само съ нѣколко гласа. Общодѣлцитѣ, обаче, при допълнителнитѣ избори поставиха кандидатурата на общодѣлеца Сакжзовъ и съ това внесоха раздори въ организацията. За да се избѣгне едно разцѣпване въ нея и да се прѣсѣкатъ интригитѣ на общодѣлцитѣ, Г. Василевъ самъ си оттегли кандидатурата въ полза на Сакжзовъ. Работата бѣше дошла до централния комитетъ, при което членоветѣ Г. Кирковъ и Д. Благоевъ протестираха противъ тази игра на общодѣлцитѣ въ Сливенъ, но мнозинството на ц. комитетъ одобри тази игра. Отъ тази игра сж получи това, че въ организацията се внесе деморализация и охлаждение, които се отразиха и върху изхода на избора. Партията изгуби избора, като получи почти двойно по-малко гласове. Сжщата игра вършиха въ ново-загорската организация двама адвокати, а имено Ив. Кутевъ и П. Бакаловъ, които не искаха да знаятъ за партия и партийни рѣшения. Съ писмо отъ 11 януари 1901 г. К. Бозвелиевъ пишеше подъ № 499: „Отъ Попово никакъвъ отговоръ нѣма, но кой знае и дали ще отговорятъ. За издаването на „Народно Събуждане“ извѣстиха 5 дни слѣдъ като излѣзе 1 брой. — По всичко ми се види, че Хаджиевъ играе игра à la Кутевъ, или à la Петръ Бакаловъ. Принуденъ съмъ да имъ пиша пакъ (3 пжти), че ц. к. ще изисква изключването на тѣзи двѣ организации изъ партията, ако не се съобразятъ съ рѣшението му“. Разбира се, че тѣ толкова искаха да знаятъ, че ще бждатъ изключени. Общодѣлскитѣ интели-

гентски индивидуалисти се интересуваха само отъ своитѣ лични стрѣмежи; да ги задоволятъ — това бѣше главното.

Независимо отъ казаното, споредъ отчета, прѣдставенъ отъ ц. комитетъ на партията въ осмия конгресъ (Плѣвенъ 1901), прѣзъ партийната 1900-1901 год. 7 организации бѣха прѣстанали да сѫщесвуватъ и 200 члена бѣха напустнали партията. Наистина, на тѣхно мѣсто се явиха редъ нови организации и на мѣстото на напусналитѣ 200 явиха се нови 450 члена. Но това пропадане на стари и изникване на нови организации, и това влизане и излизане на членове показваше една анормалность въ партията. Очевидно, съ почванего борбата противъ общодѣлствого чисто еснафскитѣ и интелигентски и чисто селскитѣ организации се разочароваха въ партията и прѣстанаха да сѫществуватъ, се разпаднаха. Такива имено бѣха 7-тѣ изчезнали организации. Въ други организации, въ които работническиятъ елементъ се прѣдставляваше отъ нѣколцина работници и се поглъщаше отъ еснафския и интелигентския, пропѫждаха работницитѣ. Такива бѣха търновската, вратчанската и редъ подобни организации. Но най-характерно явление за състоянието на партията слѣдъ появяването на общодѣлството бѣше това, че общодѣлцитѣ бързаха да увеличаватъ числено редоветѣ на организациитѣ съ всевъзможенъ свѣтъ, негоденъ за социалдемократическа партийна организация, безъ всѣкакво познаване характера и задачитѣ на партията, безъ всѣкаква теоретична подготовка, безъ съзнание и безъ елементарно познаване на уставъ и правилникъ. Това бѣше приемане членове на партията споредъ рецептата на теоретика на общодѣлството Д. Димитровъ — да се приема за членъ на партията всѣки безъ разлика на убѣждения, стига да каже, че признава „програмата". И почна едно голѣмо нахлуване на всѣкакъвъ свѣтъ. Особено характерно бѣше това приемане на членове въ софийската организация, въ която общодѣлцитѣ бързаха да записватъ просто хора отъ улицата, които абсолютно нищо не разбираха отъ социалдемократическа партия, отъ задачитѣ ѝ, отъ правилникъ и уставъ и които никога не искаха да знаятъ за нѣкаква партийна дѣйность, за организационни събрания, за задължения, но които на-

рочно се събираха отъ кръчмитѣ и улицата, когато общодѣлцитѣ искаха да правятъ скандали и да осуетяватъ всѣко едно прѣдложение, което биваше насочено противъ тѣхната деморализаторска дѣйность. Поради това по списъкъ софийската организация броеше 300 души членове, а обикновено редовни членове, които посѣщаваха редовно събранията, въ които не се прѣдвиждаше опасность за общодѣлскитѣ демагози, едвамъ броеха 60-70 души. Общодѣлската демагогия най-отвратителна бѣше въ софийската организация, въ която намѣсто позивъ къмъ работницитѣ да изучаватъ учението на своята класса, социалистическото учение, да се издигатъ теоретично, чуваха се проповѣдитѣ: „работницитѣ нѣматъ врѣме да се учатъ“, „на работницитѣ не трѣбва философии“, „тѣ по положение сж социалисти“ и други такива общодѣлски демагогии. Въ осмия конгресъ сливенскиятъ делегатъ Георги Поповъ разказваше за масово нахлуване на желающи да се запишатъ за членове на организацията и за опасностьта, която сливенскитѣ партийни членове виждаха отъ него за партията. Тѣ бѣха все хора повечето занаятчии, които нищо не разбираха и поради това организацията справедливо отказа да ги приема, като се залови за тѣхната социалистическа просвѣта чрѣзъ бесѣди, четения и сказки. Съ други думи, безразборното приемане членове на партията бѣше общо явление. То се насърдчаваше отъ общодѣлцитѣ и отъ горѣ и въ самата партия.

Така че, състоянието на партията прѣдъ осмия конгресъ може да се характеризира като състояние на борба на работническото социалистическо течение за господство въ партията противъ господстството на дребнобуржуазно-интелигентското общодѣлско течение, а отъ тука дезорганизация и нахлуване на общодѣлския елементъ, който подига бунтъ противъ партията, противъ нейната дисциплина, противъ нейнитѣ конгресни рѣшения и устави, противъ все повече проявяващия се самоцентрализмъ на работническото мнозинство въ нея. Развитието на борбата по-нататъкъ между пролетарското социалистическо и дребнобуржуазното течения въ партията логически водѣше къмъ още по-голѣма дезорганизация въ нейнитѣ редове и къмъ

окончателното имъ отдѣляне. Този край на борбата се опрѣдѣли още въ осмия конгресъ.

2. Резолюцията на конгреса противъ общодѣлството.

При горното състояние на партията прѣзъ юли 1901 год. се свиква въ Плѣвенъ осмия конгресъ. Главна задача на конгреса съставляваше да опрѣдѣли отношенията на партията къмъ общодѣлското течение въ нея, т. е. дали въ нея трѣбва да господствува мнозинството на пролетарския елементъ и тенденцията къмъ самоцентрализма, или дребнобуржуазното мнозинство и неговитѣ индивидуалистични анархистически стрѣмежи. Съ други думи, конгресътъ трѣбваше да се произнесе, да бѫде ли партията наистина пролетарска по съставъ и направление или да се прѣобърне въ една дребнобуржуазна радикалдемократическа подъ етикета: „работническа социалдемократическа партия“, както искаше общодѣлецътъ Сакѫзовъ? При това конгресътъ трѣбваше да накара общодѣлцитѣ да се опрѣдѣлятъ. Всичко това конгресътъ постигна чрѣзъ една обща резолюция противъ общодѣлството въ партията. Тази резолюция е слѣднята:

VIII-ятъ националенъ конгресъ на българската работническа социалъ-демократическа партия, слѣдъ като изслуша годишния отчетъ на централния комитетъ за състоянието и дѣятелностьта на партията и като взе прѣдъ видъ:

Че за постигане своята крайна цѣль — економическото и политическо освобождение на работническата класа — българската работническа социалдемократическа партия черпи своята сила най-главно въ развитието класовото съзнание на пролетарията и неговото организирание върху почвата на класовата борба;

Че срѣднитѣ и близко стоящи до пролетарията елементи изъ градската и селска срѣди могатъ да прѣдставляватъ за партията извѣстна сила дотолкова, доколкото тѣ се *проникватъ отъ класовитѣ интереси на пролетариата*;

Че прѣзъ изтеклата година партийнитѣ организации не само не сѫ отдѣляли потрѣбното внимание за привличане нови сили изъ работническата маса, но и твърдѣ малко сѫ направили, за да закрѣпятъ въ основнитѣ партийни начала и партийна дисциплина спечеленитѣ до сега работнически елементи;

Че въ досегашнитѣ изборни борби на много мѣста партийнитѣ организации безъ прѣдварителна и дълговрѣменна социалдемократическа пропаганда, а нѣкои партийни членове и

безъ да се опиратъ на нѣкакви организации, сж се стрѣмили повече къмъ печеление *гласове и мандати;*

Че такава една дѣятелность не е отъ естество *да развие* и *закрѣпи* силитѣ на партията, а напротивъ, заплашва да я тикне въ пжтя на *деморализацията и израждането* и чрѣзъ това да я отклони отъ *нейната историческа задача, като партия на пролетариата,*

Рѣши:

I. Подчертава още веднажъ чисто пролетариатския характеръ на българската работническа социалдемократическа партия.

II. Вмѣнява въ длъжность на партийнитѣ членове:

1) Прѣди всичко да стѣгнатъ партийнитѣ организации, като употрѣбяватъ всички срѣдства за закрѣпването имъ въ пролетарския духъ и дисциплината на партията;

2) Да развиятъ по-жива дѣятелность за привличание нови сили въ партията изъ пролетарската срѣда;

3) Да поведатъ устна и печатна социалдемократическа пропаганда, както изъ между чисто работническата срѣда, така и изъ блискостоящитѣ до нея срѣди за привличанието имъ къмъ съзнателно участие въ борбата на партията;

4) Да приложатъ всички усилия за организирането на работницитѣ въ синдикати и други работнически дружества, както и за закрѣпването на сжществующитѣ.

III. Обръща най-сериозно внимание на всички партийни организации върху голѣмата нужда да се поведе широка агитация за въ полза на работническото законодателство, а особено за ограничение на дѣтския и женския трудъ".

Тази резолюция, изработена отъ двамата членове на централния комитетъ и отъ редактора на партийния вѣстникъ, биде внесена въ конгреса отъ Н. Харлаковъ, делегатъ на софийската организация. Както виждаме, резолюцията явно е насочена противъ общодѣлството и противъ дезорганизацията, която то внасяше въ партията. Тя се основаваше върху факта на принципиалнитѣ разногласия, които внесе общодѣлството въ нея и върху ония факти отъ дезорганизация, които по-горѣ видѣхме. Разбира се, противъ резолюцията се обявиха всички интелигентски кариеристи и делегати на еснафско-интелигентскитѣ организации, като вратчанската, севлиевската, търновската, хасковската, ямболската и други такива. Изключение съставляваше казанлжшката, делегатътъ на която Бозвелиевъ не можеше да бжде противъ фактитѣ, които резолюцията визираше и които той, като секретарь, не

можеше да отрича. Противъ резолюцията се обявиха и габровскитѣ делегати отъ книжарската и книго-издателско-печатарската фирма Лунговъ—Негенцовъ, социализмътъ на които се прѣчупи прѣзъ призмата на търговския имъ духъ и търговскитѣ имъ интереси. Едни отъ тѣхъ нарѣкоха резолюцията „излишна“, други — „тенденциозна“, трети — „измамническа“ и четвърти — „почиваща на фалшиви факти“, а всички не виждаха принципиални различия. Но най-интересенъ въ това отношение бѣше вратчанскиятъ делегатъ К. Пастуховъ, отдавна окачилъ социализма на клечката на своето адвокатско писалище. Той виждаше само „литературно отклонение“ и „тактически разногласия“, които биле възвеждани въ принципиални разногласия, каквито нѣмало въ нашата партия; той се силеше съ голѣма нервозность да докаже, че само за „литературни отклонения“ конгреситѣ въ другитѣ страни не се занимавали съ резолюции, когато примѣрътъ съ резолюцията на щутгартския конгресъ на партията въ Германия по поводъ на „литературното отклонение“ на Бернщайна бѣше още много прѣсенъ. Обаче, всички голословни твърдения на ония, които се обявиха противъ резолюцията, най-краснорѣчиво опроверга тѣхния приятель Сакжзовъ. Той почна своята рѣчь по резолюцията съ такива категорични заявления, като тѣзи, че „фактитѣ, приведени за тая резолюция отъ др. Благоевъ, Кирковъ и Бозвелиевъ сж основателни и сериозни“ и „че *Общо Дѣло* не е прѣдизвикало брожение и раздѣления въ редоветѣ на партията, а че то е изразъ на теоретическото брожение, което сжществува у партията“. Отъ друга страна, Сакжзовъ, слѣдъ като доста се мжчи да опрѣдѣли „широкото гледище“, което се състояло въ допускането да се работи въ земледѣлческата и занаятчийската срѣди, и „широката дѣятелность“, която се състояла въ участието на „социалистическата партия на чело на възникналитѣ обществени движения, когато е повикана да водителствува цѣлия народъ, за да спомогне на социалното развитие на страната ни“, — свърши своята рѣчь съ слѣдното признание: „Признавамъ, че тѣсната дѣятелность е сигурна за партията, а широката е плъзгава, обаче азъ ще работя, за да стане господствующа въ партията широката дѣятелность“.

въ софийската организация противъ редакцията и списването на партийния вѣстникъ. Сѫщо прѣди конгреса Сакѫзовъ чрѣзъ „Общо Дѣло“ пусна, както видѣхме, инсинуацията, че партийниятъ вѣстникъ останалъ „прѣзъ толкова години наредъ неотзичивъ на умственитѣ брожения“ и „доста невнимателенъ къмъ живитѣ проявления на българския животъ“ и т. н. Това бѣше една проста инсинуация на Сакѫзовъ противъ редакторитѣ на „Работнически Вѣстникъ“. Поканенъ отъ централния комитетъ да посочи, къмъ кои „живи проявления на българския животъ“ е останалъ невнимателенъ и, изобщо, въ какво вижда той, че вѣстникътъ не добрѣ се редактиралъ, Сакѫзовъ обѣща писменно да изложи прѣдъ централния комитетъ недостатъцитѣ въ списването му, но не изпълни обѣщанието си. Даже нѣщо повече: въ VIII конгресъ Сакѫзовъ призна обратно на инсинуациитѣ, които пускаше противъ неговото списване, а имено, че въ *принципиално отношение вѣстникътъ се е държалъ както трѣбва* а само въ стилистично куцалъ („хубави мисли въ не хубави думи“). Обаче, това никакъ не му попрѣчи, щото въ VIII конгресъ да крои съ своитѣ съмишленици планове противъ редакцията на вѣстника, или по-вѣрно да крие тѣзи планове задъ приспособяването му къмъ общото мнѣние за вѣстника въ конгреса. Въ послѣдния общодѣлцитѣ употрѣбиха всичката си еснафска хитрость, за да раздѣлятъ двамата редактори, особено да махнатъ Г. Кирковъ отъ вѣстника. Съ тази цѣль комисията по печата, състояща отъ общодѣлци и инспирирани отъ Сакѫзовъ, прѣдложи, подъ булото, че вѣстникътъ не можелъ да се издържа съ двама редактори, да се редактира отъ *единъ и половина редактори*, като *половината редакторъ*, а имено Г. Кирковъ се опрѣдѣляше и за партиенъ агитаторъ. Конгресътъ не можа да разбере играта на общодѣлцитѣ и, при всичко че бѣше прѣдупрѣденъ, той прие комбинацията, прѣдложена отъ комисията. А че цѣльта на общодѣлцитѣ не бѣше нито да подобратъ вѣстника, нито да задоволятъ нуждата отъ партиенъ агитаторъ, а, напротивъ, да компрометиратъ редакцията му и, главно да направятъ невъзможенъ г. Кирковъ въ нея, това още по-

добрѣ се видѣ въ слѣдния, деветия конгресъ. Въ IX-ия конгресъ тѣ не само не скриваха желанието си да махнатъ Г. Кирковъ отъ редакцията на партийния органъ, но и употрѣбиха всички срѣдства да не бжде избранъ за редакторъ. Когато IX конгресъ рѣши, щото на редакцията да се даде отъ приходитѣ на вѣстника на разположение 1000 лева за вторъ редакторъ или за единъ постояненъ сътрудникъ, Сакжзовъ се провикна — „пакъ хвърлихте мостъ между Гаврила и Кирковъ“, а единъ отъ общодѣлцитѣ се провикна — „нашата цѣль е да махнемъ и двамата редактори и ако не правимъ това, то е защото нѣмаме съ кого да замѣстимъ Гаврила“. Така че, планътъ на общодѣлцитѣ въ VIII конгресъ бѣше да раздѣлятъ двамата редактори и чрѣзъ това да разстроятъ редакцията на партийния вѣстникъ и да го компрометиратъ. Общодѣлцитѣ знаеха, че партийниятъ вѣстникъ придоби значение въ партията и главно въ работническата срѣда, слѣдователно, неговата критика противъ тѣхъ бѣше извънредно опасна. Тѣ искаха съ всички долни срѣдства да го парализиратъ, да омаловажатъ неговото значение и неговата критика. Обаче, не можаха да постигнатъ това. По-сетнѣ ще видимъ, какъ общодѣлската интелигентска и еснафска котерия въ партията се нахвърли върху партийния вѣстникъ, когато той усили своята критика противъ нея.

Въ VIII конгресъ стана много ясно, че централниятъ комитетъ трѣбва да бжде въ София, поне въ своето мнозинство и особено секретарь-касиера. Послѣдното означаваше, секретарь-касиерството да мине отъ Бозвелиевъ, на лекохарактерностьта на когото Сакжзовъ разчиташе въ понататъшнитѣ си общодѣлски планове, въ ржцѣтѣ на опасния Г. Кирковъ. Поради това, въпрѣки изричнитѣ заявления на Бозвелиевъ, че не ще може да се прѣнесе въ София, Сакжзовъ увѣряваше конгреса, че Бозвелиевъ ще го направи. Конгресътъ рѣши условно избора на послѣдния, а имено, ако той до септември не се прѣнесе въ София, да се избере на негово мѣсто другъ чрѣзъ референдумъ на организациитѣ. Това рѣшение бѣше една погрѣшка. Той туряше централния комитетъ въ едно много неопрѣдѣлено положение и още отъ началото партийната работа

куцаше. Конгресътъ и тука не можа да разбере смисъла на настояванията на общодѣлцитѣ, щото Бозвелиевъ да остане секретаръ-касиеръ и да се прѣнесе въ София. Тѣ просто искаха чрѣзъ него да направляватъ партията въ пжтя на общодѣлството, да интригуватъ въ нея противъ своитѣ противници „тѣсни“ социалисти. Впрочемъ, конгресътъ не можеше да знае и да допустне, че партийни членове могатъ да кроятъ такива долни планове, още по-вече, като не познаваха общодѣлцитѣ, особено Сакжзовъ, като смѣтаха послѣдния за единъ заслужилъ старъ партиенъ членъ, който, слѣдователно, прѣданъ на партията. Това фалшиво мнѣние за Сакжзовъ твърдѣ много бъркаше на мнозина партийни членове да се ориенгиратъ въ това, което вършеше въ партията, и да оцѣнятъ неговитѣ стрѣмежи и неговото поведение въ конгреситѣ. Обаче, и въ въпроса за секретарь-касиерството общодѣлцитѣ удариха о камъкъ; Тѣхнитѣ планове въ VIII конгресъ и въ това отношение не успѣха. К. Бозвелиевъ не можа да се прѣнесе въ София, а централниятъ комитетъ прѣдложи на организациитѣ за секретарь-касиеръ Г. Кирковъ, който и биде избранъ отъ тѣхъ. Това бѣше единъ явенъ ударъ за общодѣлцитѣ, обаче, тѣ не се отказаха отъ своитѣ интриги.

Веднага слѣдъ конгреса Сакжзовъ се яви въ „Работнически Вѣстникъ“ съ една „малка поправка“ на прѣдаденото въ него изъ протоколитѣ на конгреса. Въ прѣдаденото отъ партийния вѣстникъ се спомѣнаваше за прѣдлагания отъ Сакжзовъ компромисъ за изборитѣ прѣзъ 1901 г. Сакжзовъ искаше да изкара за лъжа твърдението, че той прѣдлагалъ компромисъ. Това, което той прѣдлагаше, не било компромисъ, а „платформа“. По-горѣ видѣхме, че тази „платформа“ бѣше нѣщо по-вече отъ компромисъ; тя бѣше едно прѣдложение, щото работническата социалдемократическа партия да свие знамето си заради дребнобуржуазнитѣ фантазии на Сакжзовъ. Подиръ това въ първиятъ двоенъ брой на „Общо Дѣло“ слѣдъ конгреса се яви старата инсинуация противъ партийния вѣстникъ, а имено, че той билъ пристрастенъ, че мразѣлъ „Общо Дѣло“, че той първи билъ възбудилъ полемиката противъ него и т. н. Смисълътъ на тѣзи инсинуации противъ партийния вѣстникъ се състоеше

въ желанието, отъ една страна, да бжде дискредетиранъ той, а отъ друга — да не се мѣси въ борбата между двѣтѣ течения въ партията. Трѣбва да се забѣлѣжи, че на първо врѣме и самата редакция на партийния вѣстникъ бѣше на мнѣние да не се мѣси въ борбата, когато партийниятъ органъ бѣше длъженъ пръвъ да вземе положение спрямо тази борба. Ако той още отъ началото се вмѣси въ борбата, това се длъжи на обстоятелството, че бѣше грубо прѣдизвиканъ отъ антрефилетата на „Общо Дѣло". Впрочемъ, да стои партийниятъ органъ надъ борбата, безъ да взима въ нея участие, не бѣше възможно, особено слѣдъ конгреса, когато интригитѣ на общодѣлцитѣ въ партията се усилваха.

Избирането на Сакжзовъ за членъ на централния комитетъ внесе единъ дезорганизиращъ елементъ въ самото управително тѣло на партията. Той въ централния комитетъ се явяваше опозиция на всѣка една мѣрка, която взимаше централниятъ комитетъ за прилагането на конгреснитѣ рѣшения и особено резолюцията на VIII-я конгресъ. Независимо отъ това, но, както се указа, той се намираше въ кореспонденция съ организации, които сподѣляха неговитѣ общодѣлски възгледи. Естествено е, че общодѣлцитѣ въ партията почнаха открито да внасятъ дезорганизация въ нея. По-горѣ видѣхме, какво вършѣха тѣ въ софийската организация и какъ общодѣлцитѣ по поводъ очистването на пловдивската организация отъ лумпени и раздорници съ рѣшение отъ самата организация, потвърдено отъ централния комитетъ, се обърнаха съ печатно окржжно до организациитѣ, въ което осжждаха послѣдния и канѣха организациитѣ да направятъ сжщото. По сжщия поводъ хасковската организация сжщо се обърна до организациитѣ съ окржжно, въ което протестираше противъ подтвърдяването отъ централния комитетъ рѣшението на пловдивската организация, и канѣше и другитѣ партийни организации да направятъ сжщото. Интересното бѣ, че общодѣлцитѣ протестираха противъ едно рѣшение, за което нищо не знаяха, освѣнъ това, че сж биле изключени 11 души отъ пловдивската организация. Впрочемъ, ясно бѣше, че тѣ се подклаждаха отъ горѣ, отъ членове на централния комитетъ. Когато мѣстниятъ комитетъ на пловдивската организация

ГЛАВА ПЕТА.

Продължаване теоретичната борба съ общодѣлството.

1. Въпросътъ за организациитѣ.

Нарастването на работническото движение и на работническия елементъ въ партийнитѣ организации съвсѣмъ естествено наложи въпросътъ: какви сж и какви трѣбва да бждатъ партийнитѣ организации? Другояче казано, въпросътъ се свеждаше къмъ това: да-ли за членове на партията трѣбва да се приематъ безразборно всички? Споредъ общодѣлцитѣ, работническата социалдемократическа партия трѣбвало да приема всѣкого, който признава „програмата", билъ той толстоистъ, демократъ или какъвто и да било социалистъ. На практика общодѣлцитѣ така и постжпваха; въ организациитѣ, въ които тѣ господствуваха, приемаха всѣкиго, безъ да гледатъ на подготовката имъ, безъ всѣкакво запознаване съ характера и задачитѣ на партията, съ нейнитѣ статути и задължения. Общодѣлцитѣ не можеха другояче да разбиратъ работническата социалдемократическа партия, освѣнъ въ видъ на държава, въ състава на която влизатъ елементи съ най-различни възгледи и политически убѣждения. Това разбиране за работническата социалдемократическа партия се подържаше въ самия централенъ комитетъ отъ Сакжзовъ, въ „Общо Дѣло" и по-сетнѣ въ брошурата: „Тревога за призраци". Общодѣлцитѣ, като изхождаха отъ такова невѣрно разбиране за партията, естествено, подържаха приемането за членове всѣкиго, безъ разлика на убѣждения. Обаче, това

разбиране господствуваше прѣди въ партията и съ това се обяснява лесното и бързо основаване на организации, както и лесното и бързото имъ изчезване, толкова повече, че то бѣше прокарано и въ самия организационенъ уставъ. Но съ ръста на работническото движение и работническия елементъ въ партията това разбиране за работническата социалдемократическа партия ставаше все повече несъвмѣстно съ нейния характеръ и задачи. Отъ тука и въпросътъ за състава на партийнитѣ организации.

Слѣдъ осмия конгресъ въ партийния органъ „Работнически Вѣстникъ“ отъ бр. 5 год. V, 1901 год. почватъ редъ статии отъ Ю. Юрдановъ, които имаха за цѣль да опрѣдѣлятъ, какви трѣбва да бждатъ партийнитѣ организации. За да опрѣдѣли характера и задачитѣ имъ, той прѣдварително се спира върху въпроситѣ: „Що е партийна тактика?“, „Пропаганда и агитация“ и подиръ това иде статията: „Нашитѣ организации“. Въ тази статия Ю. Ю. изказва, каква трѣбва да бжде една партийна организация. „Ако — казва той — прослѣдимъ историята на нашата млада партия, ние ще видимъ, че тя е слаба въ това, което би трѣбвало да бжде нейната сила, а именно — въ нейнитѣ организации“. Отъ 1894 година насамъ, споредъ него, изникватъ много организации, но и скоро изчезватъ. Причината на това е кривото разбирание „ролята“ на организациитѣ. По-нататъкъ той опрѣдѣля ролята на организациитѣ въ слѣднитѣ думи: „Не трѣбва да вземаме организацията, като нѣщо механическо и не трѣбва да я поставяме на механически основи, защото въ такъвъ случай тя зависи отъ единъ двигатель-организаторъ и съ неговото изчезване, изчезва и се разлага и самата организация. Изобщо отдѣлнитѣ организации, прѣдполага се, че се явяватъ вслѣдствие на извѣстна пропаганда, водена по-рано въ тази мѣстность. Въ такъвъ случай, задачата на мѣстния пропагандистъ не трѣбва да се заключава само въ пропагандирането на своитѣ идеи и щомъ види, че тѣ сж въсприети отъ нѣколко души, да бърза съ основаването на партийна организация, а трѣбва да подготви добрѣ тѣзи елементи, които и безъ него ще могатъ да водятъ една организация“. Разбира се, че до осмия конгресъ се вър-

шеше тъкмо обратното. Достатъчно бѣше да се явятъ въ една мѣстность, въ единъ градецъ или село *петъ* души, които да заявятъ, че основаватъ партийна организация, за да се приеме такава. Естествено е, че такива организации нито знаеха, каква е цѣльта имъ, какви сж задачитѣ имъ. Тѣ се явяваха едно механическо събиране на личности, не свързани съ съзнати социалистически цѣли, които се събираха само за дърлене по между имъ за най-дребни работи. Такива организации проявяваха своето сжществуване само прѣдъ избори, за да произведатъ наоколо си извѣстенъ шумъ, или тѣ се обръщаха въ гнѣзда на клюки и раздори, за изглаждането на които цен. к-тъ трѣбаше да харчи енергия и срѣдства. „Организацията — казва сжщиятъ авторъ — нѣма цѣль сама по себе си, ако тя не е плодъ на една горѣ-долу продължителна пропаганда и ако не е насочена къмъ пропагандата. Организацията не трѣбва да бжде само точката, въ която сж събрани нашитѣ съмишленици, а трѣбва главно да бжде исходния пунктъ на нашата *организирана и самостоятелна пропаганда,* защото и тъй частната пропаганда се води по отдѣлно отъ партийнитѣ членове“.

Въ бр. 34, год. V, 1901, въ „Работнически Вѣстникъ“ се яви статията на Г. Г. (Г. Георгиевъ) подъ сжщото название: „Нашитѣ организации“. Добрѣ запознатъ отъ дългогодишна практика съ вжтрѣшното състояние на партията и съ дѣятелностьта на нейнитѣ организации, Г. Г. съ редъ факти показва, че множеството отъ послѣднитѣ не изпълняваха най-елементарнитѣ си задължения и не развиваха най-елементарната пропагандаторска дѣйность. „Ние — казва Г. Г. — не трѣбва никога да криемъ нашитѣ недостатъци, и трѣбва да признаемъ, че има не малко организации, които оставатъ много надирѣ въ изпълнение на своитѣ длъжности къмъ социалистическото дѣло. Нѣкои отъ тѣхъ не отговарятъ редовно даже на най-обикновенитѣ задължения на устава, безъ изпълнението на които едвали може да се говори за партийна организация“. Подиръ това слѣдватъ фактитѣ, които потвърдяватъ казаното. Причинитѣ на това състояние на организациитѣ Г. Г. вижда въ прибързаното основаване на

организации. „Ще рѣче, — казва той — причинитѣ за слабата дѣятелность на такива организации лѣжатъ въ самата имъ основа: тѣ не сѫ въ състояние да създаватъ трайна и боева организация, тѣ не разполагатъ съ достатъчни сили, подготвени да поведатъ великата борба на пролетариата, което пъкъ показва, че тия организации сѫ основани *прибързано.* И наистина, основаватъ партийна организация, прѣди да сѫ взели прѣдъ видъ необходимитѣ условия за такава и слѣдствията не закъснѣватъ да се явятъ". Но по-нататъкъ, отъ началото на VI год. на „Р. Вѣстникъ", Г. Георгиевъ захваща цѣлъ редъ извънредно цѣнни статии върху партийнитѣ организации и тѣхната дѣятелность, а имено статиитѣ: *„Партийнитѣ организации", „Партийнитѣ членове", „Дребната буржуазия въ работническата партия". „На кривъ пѫть", „По нашата дѣятелность"* (двѣ статии) и *„Единъ забравенъ дългъ".* Въ първата отъ тѣзи статии Г. Георгиевъ поставя прѣди всичко слѣдниятъ въпросъ: „Прѣди всичко нека се попитаме, на какво се дължи слабостьта на партийнитѣ организации?" Причинитѣ на тѣхната слабость, безъ съмнѣние, се намираха въ условията, при които трѣбваше да работятъ организациитѣ. „Една партийна организация не е едно обикновено дружество на съмишленици, или дружество за самообразование, тя е организация за борба, за разпространението на социалистическитѣ идеи". Очевидно е отъ тука, че една партийна организация, за да бѫде такава, трѣбва „да се състои отъ марксисти, отъ убѣдени социалдемократи" и при това да се състои отъ достатъчно такива сили, за да изпълни своята задача, да разпространява социалистическитѣ идеи и да развива всичката нуждна разнообразна дѣйность. Обаче, при основаването на партийнитѣ организации тѣзи условия не се спазваха, „безъ достатъчно социалисти, ние основаваме социалистически организации". Тази бѣше кореннта причина за слабостьта на партийнитѣ организации. „Когато една организация се основава, безъ да има необходимитѣ условия да живѣе, т. е. да води социалистическа дѣятелность, тя още отъ началото се осѫжда да крѣе, да бездѣйствува". Обаче, самиятъ правилникъ за вѫтрѣш-

ната уредба подържаше старитѣ възгледи за партийнитѣ организации. Тъй, въ чл. чл. 15 и 16 се изискватъ само двѣ условия за основаването на една организация: 1) 5 души, които да подържатъ програмата на партията и 2) да съставятъ протоколъ за основаването на организация. „Но — казва Г. Г. — съ тия двѣ условия само се повтаря старата грѣшка . . . И наистина, достатъчно ли е да се иска отъ *основателитѣ* на една организация само да подържатъ програмата? Тѣ могатъ да *я подържатъ*, но въпрѣки добрата си воля, тѣ не могатъ да я *пропагандиратъ* на туй просто основание, че могатъ много слабо да я *разбиратъ*. А до като не сж спазени и другитѣ условия, не може и дума да става за организация. Сетнѣ, 5 души съвсѣмъ сж недостатъчни за оная разнообразна и взаимно допълваща се дѣятелность, която всѣка организация трѣбва да води. Съ „5 души и 1 протоколъ" ние можемъ да покриемъ цѣлата страна съ социалистически организации, но въ които не ще има нищо социалистическо. Основани само на чл. чл. 15 и 16 на правилника, ние лесно можемъ да заприличаме на буржуазнитѣ котерии, които по едно махване на ржка отъ София, въ 24 часа могатъ да основатъ колкото искате „народняшки", „прогресивни", „либерални", „реформаторски" — разенъ чешитъ — „бюра"; чл. чл. 15 и 16 отъ правилника даватъ възможность да нахлуватъ въ партията разни чужди намъ елементи, които могатъ да взематъ върхъ и да повлѣкатъ слѣдъ себе си и цѣлата партия къмъ буржуазната демокрация". Прѣдъ видъ на всичко казано Г. Георгиевъ прѣдлагаше, щото слабитѣ организации, които не могатъ да проявяватъ никаква социалистическа дѣйность, да се прѣобърнатъ отъ самитѣ партийни членове въ *„самообразователни социалистически групи"*, които „тепърва ще подготвятъ необходимитѣ елементи за една боева социалистическа организация".

Въпросътъ, както се спомѣна, се свеждаше къмъ въпроса, какви членове трѣбва да се приематъ въ партията? На този въпросъ Г. Георгиевъ отговаря въ втората статия: *„Партийнитѣ членове"*. Една партийна организация е социалдемократическа, отъ тука слѣдва, че членъ

на една партийна организация може да бжде само социалдемократъ. „Единъ партиенъ членъ е единъ социалистически дѣецъ. Ние влизаме въ партията, не защото и съчувствуваме, или признаваме нейната програма, а за да работимъ за нейния успѣхъ“. Но да работимъ за нейния успѣхъ, ще рѣче прѣди всичко да разпространяваме социалистическитѣ идеи. Обаче, за да се разпространяватъ тѣ, трѣбва да се познаватъ. Отъ единъ партиенъ членъ се изисква да познава много работи. „За него трѣбва да сж ясни законитѣ на съврѣменото економическо развитие, пропадането на дребнитѣ занаяти и земледѣлието, концетрацията на капиталитѣ, индустриалнитѣ кризи; той трѣбва да си е далъ смѣтка за класовия характеръ на обществото, както и за международния характеръ на социалната демокрация; той трѣбва, най-сетнѣ, да си е отговорилъ, защо осжществлението на социализма може да стане само чрѣзъ завладяването на политическата власть отъ пролетариата“. Затова прѣди единъ работникъ да стане членъ на партията, трѣбва редовно да е посѣщавалъ социалистическитѣ събрания, работническитѣ училища, бесѣди, вечеринки и т. н. „Ще рѣче — казва Г. Г. — прѣди да бжде приетъ въ партията единъ работникъ, трѣбва вече да е прѣминалъ цѣла *подготвителна социалистическа школа*, той трѣбва да има вече извѣстно социалистическо минало“. Дали единъ работникъ е миналъ такава школа, трѣбва да знае самата организация, на която една отъ задачитѣ ѝ е да се грижи да даде възможность на работницитѣ да минаватъ прѣзъ нея.

Доколко прави бѣха горнитѣ заключения на Г. Георгиевъ, още по-ясно става отъ слѣдващата статия: *„Дребната буржуазия въ работническата партия“*. Тука той съ цифри на ржка показва, че господствуващъ елементъ въ партията съставляваха дребната буржуазия и интелигенцията. „Горнитѣ цифри — казва той — сж повече отъ убѣдителни . . . Всѣки, вѣрвамъ, ще се съгласи съ менъ, че това състояние на партията, при което въ нея прѣобладава не пролетариатскиятъ елементъ, е ненормално, *неестествено*. Прѣди всичко то ясно показва, кждѣ имено е била насочена досегашната наша дѣятел-

ность, — тя е била не само „широка“, но и свободна отъ всѣка планомѣрность. Очевидно, ако въ партията прѣобладаватъ интелигентни и дребни стопани, то е за това именно, защото между тѣхъ само ние сме и работили до сега, та сме ги печелили за партията. Отъ друга страна, ясно е, защо делегатитѣ на нѣкои организации, като вратчанската, напр., защищаватъ на конгреситѣ „широката“ дѣятелность; защото при единъ съставъ само отъ 5 работника, а 27 самостоятелни и 28 интелигентни организацията е принудена да върви по пжтя на „широката дѣятелность“. Изобщо, при тогавашниятъ съставъ на организациитѣ рѣшаващъ гласъ въ партията имаха непролетарскитѣ елементи, „които *по положение* излизатъ изъ дребната буржуазия“. Приемането за членове на партията „недостатъчно подготвени социалисти“ даваше върхъ въ нея на елементи главно изъ дребната буржуазия и интелигенцията, „които естествено ще се стрѣмятъ къмъ врѣмени успѣхи“ и интереси чужди на пролетариата. А тѣзи интереси сж извѣстни. „Интелигенцията, по самото си положение, има интересъ отъ *налѣжащи реформи*, които да ѝ дадатъ работа като държавни чиновници и ржководители на индустрията; сжщо така и дребнитѣ стопани искатъ *още сега* извѣстни реформи, които да ги закрѣпятъ; понеже интересътъ е винаги по-силенъ, то и не пролетарскитѣ елементи, оставени сами на себе, естествено ще отиватъ нататъкъ, на кждѣто ги тласкатъ интересите имъ, т. е. къмъ буржуазната демокрация“. Разбира се, че интелигенцията и дребнитѣ ступани въ партията могатъ да бждатъ полезни; интелигенцията като развива класовото съзнание на пролетариата и му помага въ неговата класова борба. „Но тѣ могатъ да спомагатъ за успѣха на социализма само до толкова, до колкото *главната сила* въ партията съставлява класосъзнателниятъ пролетариатъ, защото само подъ неговото знаме интелигенцията и дрѣбната буржуазия могатъ да бждатъ революционни“. Въ противенъ случай, т. е. ако интелигенцията и дребната буржуазия сж мнозинство въ партията, тогава „въ послѣдната вече нѣма оная обществена сила — пролетарската — която да ги сдържа и опжтва отъ своя страна въ пжтя

на социализма". Не съставлява ли пролетариатътъ мнозинство въ партията, тогава непролетарскитѣ елементи въ нея биватъ „прѣдоставени сами на себе и неизбѣжно тръгватъ по наклонната плоскость на своитѣ близки интереси" и се стрѣмятъ да я прѣобърнатъ въ буржуазна демокрация. Това съставляваше опасность за партията и тя противъ нея трѣбваше да се бори. „Най-сигурното срѣдство, обаче, за да избѣгнемъ тая опасность — свършва Г. Г. — е да не се приематъ безразборно членове въ партията. Ако искаме партията да си остане социалъ-демократическа, то ние естествено ще почнемъ да работимъ главно между наемнитѣ работници, които именно и съставляватъ нашата бойна сила, защото безъ пролетариатъ нѣма социалъ-демократическа партия".

Отъ казаното става много ясно, че въпросътъ бѣше, какъ да се осигури господството въ партията на пролетарския елементъ, който наистина „тропаше" на вратитѣ ѝ, но който насъбралата се въ нея интелигенция и дребна буржуазия не пускаше и главно го пропѫждаше. Въпросътъ, както виждаме, се поставяше ясно, рѣзко, категорично, както никога до тогава. И това поставяне не бѣше случайно, а въ зависимость отъ ръста на работническото движение и поради него отъ увеличилото се въ партията съзнание за нейнитѣ прѣки задачи. Разбира се, че казаното отъ Г. Георгиевъ за приемането членове въ партията се отнасяше не само до непролетарскитѣ елементи, но и до пролетарскитѣ. Послѣднитѣ главно трѣбва да бѫдатъ подготвени социалисти, прѣди да влѣзатъ въ партията. Очевидно е, че въ партията могатъ да попаднатъ и слабо подготвени социалисти, обаче въпросътъ не е за отдѣлни единици, а за мнозинството имъ. Върху този въпросъ Г. Георгиевъ се спира въ статията: *„На кривъ пѫть"*. Въ тази статия Г. Георгиевъ изтъква условията, при които масовото *прииждане* въ партията на непролетарскитѣ елементи съставлява неестествено и опасно за нея явление и обратно. Когато масовото *прииждане* е вслѣдствие на голѣмата сила на класосъзнателния пролетариатъ въ лицето на своята партия, то не прѣдставлява опасность за послѣднята; обаче, когато е слѣдствие на това, че „со-

циалистическата партия е притжпила своя класовъ пролетарски характеръ“, тогава масовото *приждане* на непролетарскитѣ елементи въ нея означава, че тя е „прислѣзла до равнището на дребната буржуазия“, т. е. тя се изражда въ дребнобуржуазна партия. „Но — казва Г. Г. — независимо отъ това, дали въ една социалистическа партия има повече дребни ступани или наемни работници, *неподготовката* на членовстѣ ѝ вече сама по себе прѣдставлява една опасность за бждащето на партията. Не трѣбва да забравяме, че не само дребнитѣ стопани подъ влиянието на своитѣ интереси клонатъ къмъ буржуазнитѣ партии, но и самитѣ наемни работници, до като не сж съзнали своитѣ класови интереси, се намиратъ подъ влиянието на тая сжща дребна буржуазия. Прѣдразсждъцитѣ, понятията и идеалитѣ на послѣднята пълнятъ главитѣ и на наемнитѣ работници, и затова ние виждаме, че доколкото работницитѣ участвуватъ въ политическитѣ борби, въ своето болшинство тѣ вървятъ като опашка подиръ разни „реформатори“ и „прогресивни“ буржуазни партии. Така постжпватъ работници, които още не сж влѣзли въ нашитѣ редове. Но ако единъ работникъ, който е станалъ членъ на социалистическата партия, не е достатъчно проникнатъ отъ социалистическитѣ идеи, то не намира ли се и той подъ влиянието на ония сжщи прѣдразсждъци и понятия, които господствуватъ въ дребната буржуазия? Несъмнѣно, такъвъ единъ работникъ може само да усилва влиянието, което дребно-ступанскитѣ елементи могатъ да имать въ партията и слѣдователно да *ускори* нейното израждане“. Ясно е, че условие за приемане членове на партията и отъ пролетариата е да бждатъ убѣдени социалисти, да се *подготвятъ* прѣдварително като такива. Както се спомѣна, възможно е да попаднатъ въ партията и слабо подготвени отдѣлни единици, но въпросътъ не е за тѣхъ. „Ако неподготвенитѣ членове съставляватъ само отдѣлни единици въ партията, отъ това още нѣма опасность; отъ разисканията въ партията тѣ ще се учатъ и постепенно ще се издигатъ до разбирането на нейнитѣ основи. Ала ако такива членове сж много, а още повече болшинство, то работата взима съвсѣмъ други край. Пар-

тия безъ убѣдени социалисти може да бжде тласкана по всички посоки. Всѣки демагогъ, който би се промъкналъ въ такава партия, може да намѣри благоприятна почва за своята демагогия. Всѣко дребно-буржуазно учение може да хване въ нея коренъ, ако голѣмата часть отъ нейнитѣ членове не могатъ да си дадатъ ясна смѣтка, кое по даденъ въпросъ е социалистическо, и кое не. Въ всички тия случаи партията сигурно отива къмъ израждание". Поради това Г. Георгиевъ противъ опасностьта отъ безразборното приемане членове не се ограничава само съ строга контрола при приемането членове въ партията. „Неразборията обаче — прибавя той — нѣма да прѣстане и съ строгия контролъ спроти приемането на нови членове. Едновременно съ това необходимо е партията да се прѣдаде на систематическа работа, чрѣзъ бесѣди и др., за социалистическата подготовка на своитѣ стари членове".

Изобщо, Г. Георгиевъ, както виждаме, не само постави въпроса за характера и задачитѣ на партийнитѣ организации рѣзко, ясно и категорично, но и го разгледа най-всестрано. Слѣдъ това логически идеше да постави другия въпросъ: каква трѣбва да бжде дѣятелностьта на партията? Това той направи въ статията: *„По нашата дѣятелность"*. Въ свързка съ въпроса за приемането членове, въ тази статия, най-първо, се прокарва тази *основна мисъль*, че социалдемократическата партия е силна само тогава, когато се развива едноврѣменно *числено* и *качествено*, „т. е. когато съ приемането на всѣки новъ членъ ние приемаме въ нашитѣ редове единъ новъ *социалдемократъ*". Отъ тази основна мисъль трѣбва да се проникне дѣятелностьта на партията; „отъ сега нататъкъ — четемъ въ I часть на тази статия — ние вече прѣставаме да се стрѣмимъ къмъ бързи политически успѣхи, а си туряме за ржководящо начало въ нашата практическа дѣятелность: да разпространяваме социалдемократическитѣ идеи, да възпитаваме и организираме пролетариата въ името на неговитѣ класови интереси, въ името на нашата крайна цѣль — прѣвръщането въ обществени срѣдствата на производството". Това е най-важното въ дѣятелностьта на социалдемократическата партия, защото, както вѣрно забѣлѣзва

Г. Георгиевъ», само съ упражняване строга контрола при приемание членове, има друга опасность, а имено, „да замръзнемъ на едно мѣсто“, да се турятъ спънки на развитието на партията. „Но ако ние винаги държимъ високо знамето на социалната демокрация и се прѣдадемъ здраво на нашата истинска работа, тогава не само нѣма да си държимъ ржцѣтѣ, но, може би, тепърва ще почнемъ да туряме здрави основи на социалистическото дѣло, ще дадемъ мощенъ тласъкъ на работническото движение въ България“. Това е прѣката задача на партията, на всѣка нейна организация; тя трѣбва да лѣжи въ основитѣ на нейната дѣйность. По-нататъкъ, въ II часть на сжщата статия, Г. Георгиевъ разглежда въпроса, кога послѣдната е най-цѣлесъобразна. Тука, както и въ слѣдващата статия: „*Единъ забравенъ дългъ*“, най-първо изтъква необходимостьта отъ широка социалистическа просвѣта на партийнитѣ членове и разпространяването ѝ врѣдъ работницитѣ. „Четението — казва той въ послѣдната статия — е една насжщна потрѣба на всѣки класосъзнателенъ пролетарий, и ако у нѣкого отъ насъ тя не сжществува, това ясно показва, колко малко ние мислимъ и чувствуваме като социалдемократи“. Въ всичкитѣ споменати статии Г. Георгиевъ подчъртава вѣрната мисъль, че значението на социалдемократическата партия се дължи на нейната *морална* сила, не на нейната многобройность, а на нейнитѣ социалдемократически идеи. „Отъ тука слѣдва, — казва той — че колкото по-основно ние познаваме научния социализмъ, колкото по-силни сме ние въ *теорията*, толкова по силни сме нне като партия, и толкова по-полезни сме въ нашата практическа дѣятелность“. За издигането *теоретическото* равнище на партията Г. Георгиевъ придава голѣмо значение на бесѣдитѣ и на четението социалистическата книжнина, социалистическитѣ книги, списания и вѣстници. Въ свързка съ това Г. Георгиевъ виждаше да се разкрива прѣдъ социалистическата партия едно много *широко* поле за дѣятелность. Прѣди всичко, енергично и непрѣкжсвано разпространение на партийнитѣ органи и социалистическитѣ книги. По-нататъкъ трѣбва да се разпространяватъ социалистическитѣ идеи чрѣзъ публични събра-

ния, сказки, вечеринки и т. н. Обаче, при всичко че чрѣзъ такава *систематична* дѣйность се разпространяватъ тѣ, но трѣбва да се отиде още по-нататъкъ, за да се затвърдятъ идеитѣ въ главитѣ на работницитѣ. Имено, вече трѣбва запознатитѣ съ социалистическитѣ идеи работници да се турятъ въ *благоприятни условия* за по-нататъшното имъ развитие. Тѣзи условия сж *работническитѣ дружества.* Необходимостьта отъ организирането на послѣднитѣ и създаването отъ тѣхъ *училища* за социалистическа просвѣта откриватъ грамадно поле за дѣйность. „Досѣщатъ ли се — казва Г. Г. — ония наши другари, които се оплакватъ отъ „тѣсна" дѣятелность, за които полето за работа е *тѣсно* въ България, които се оплакватъ отъ „сгърнати ржцѣ", колко въ сжщность е „широко" това поле, и каква *широка* дѣятелность намъ прѣдстои въ границитѣ на тѣсното пролетарско гледище ?"

Както виждаме, приведенитѣ възгледи върху въпроса за качествата и задачитѣ на социалистическитѣ организации, които бѣха и сж възгледи на социалдемократическата партия, сж противоположни на общодѣлскитѣ. Тѣ бѣха непримирими и приведоха на практика къмъ взаимното имъ изключване.

2. Нови критики върху „общото дѣло".

Веднага слѣдъ осмия конгресъ появиха се нови критики противъ „общото дѣло" въ България. Тъкмо прѣдъ конгреса Х. Н. (Христо Николовъ — Кабакчиевъ) помѣсти въ „Работнически Вѣстникъ" четири статии подъ общото название: *Демократизмъ и социализмъ*, които бѣха една критика на „общото дѣло" твърдѣ отдалечна. Въ първитѣ три статии той разгледва отношението между буржуазната демокрация и социализма въ разнитѣ страни, и само въ послѣднята статия се доближава до „общого дѣло" въ България. Както въ тритѣ общи статии, тъй и въ четвъртата задачата на Х. Н. съставляваше да покаже, че буржуазията и въ другитѣ страни и у насъ „черпи своята политическа сила отъ работящитѣ слоеве, които тя вкарва въ политическитѣ борби, но които въ тия имено борби получаватъ постепено своето класово развитие".

Появяването на организирано социалистическо движение означава, споредъ Х. Н., отдѣлянето на работническата класа и близкостоящитѣ ѝ съсловия „въ самостоятелна обществено-политическа сила“. Обаче, общодѣлцитѣ искаха, щото страната да излѣзе въ пѫтя „на правилното и бързо економическо развитие и за това тѣ говориха за общо дѣло на всички „производещи слоеве“. На това Х. Н. възразява така: „Тия, които защищаватъ тоя възгледъ, ще трѣбва да докажатъ, че подобни исторически опити сѫ възможни при недостатъчната диференцировка на класитѣ и отсѫтствието на голѣми, съ обществени основи, политически партии. Врѣме е вече да се разбере, че не сѫ „добритѣ хора“ отъ всичкитѣ партии и съсловия, които могатъ да укажатъ едно планомѣрно и съзнателно въздѣйствуване върху развитието на живота, а напротивъ политическитѣ партии, опирающи се на израстналитѣ отъ самото обективно обществено-економическо развитие класи“. Социалдемократическата партия не може да поеме ролята на една демократическа партия и да чисти по тоя начинъ пѫтя на капиталистическото развитие заедно съ другитѣ „прогресивни елементи“. Но тя трѣбва да стои на чело на демократическитѣ движения, „като се старае да използва придобитията на обществения прогресъ за цѣлата работна маса“. Защото буржуазната демокрация „едвали ще може да запази и разширочи демократическитѣ ни наредби“ безъ помощьта на работническитѣ слоеве, прѣдставлявани отъ социалистическата партия“, понеже дребната буржуазия, поради бързото разлагане на старото производство, „е далечъ да прѣдставлява едно самостоятелно съсловие“, на което да се опре буржуазията.

Слѣдъ конгреса Х. Н. встѫпя на по-актуелна почва въ статията: *„Бѣлѣжки по брошурата „Распра въ работническата партия“ отъ Д. Димитровъ“*, помѣстена сѫщо въ партийния вѣстникъ. Тука Х. Н., слѣдъ като прави дълги общи забѣлѣжки, че разисканията трѣбвало да ставатъ „мирно и приятелски“, „строго научно“ и „най-обективно“, прави една обстойна критика на главнитѣ положения на казаната брошура. А основно нейно

положение съставляватъ думитѣ на Кауцки, че социалната демокрация е не само партия на пролетарията, но и на социалното развитие. Х. Н. подробно разгледва това положение и доказва, че Д. Димитровъ не бѣше го разбралъ. Но като изхождаше отъ това криво разбране думитѣ на Кауцки, Д. Димитровъ дойде до „общото дѣло“ на социалдемократическата партия съ буржуазията за капиталистическо развитие и съ другитѣ „производещи слоеве“ противъ нея за демократизмъ. Х. Н. и тукъ доказа много нагледно неясностьта и бърканицата на понятията въ брошурата. Обаче, въ края на статията Х. Н. изказва сѫждения, които никакъ не хармониратъ съ ония възгледи, които той изказа, като критикуваше главнитѣ положения на брошурата. Прѣди всичко, мислитѣ на Д. Димитровъ, изказани въ брошурата, Х. Н. ги взима за оригинални и плодъ на неговата особена проницателность и на сериозна умствена работа, когато Д. Д. не направи нищо друго, освѣнъ да прѣведе Бернщайновитѣ възгледи на българска почва, безъ всѣкаква критика и безъ всѣкакъвъ огледъ на общественитѣ условия въ България, както и самъ Х. Н. изтъкна въ критиката си. Сетнѣ, Х. Н. завършва статията съ една опортюнистическа тирада на Жореса за „принципътъ на класовата борба“, който ни посочвалъ „едно общо направление“, но който не ни давалъ „всѣкидневната тактика“, тирада, която повече носѣше вода на общодѣлската воденица, отколкото въ полза на неговата критика.

Отъ друга страна, въ сп. „Ново Врѣме“ слѣдъ конгреса се явиха редъ статии противъ общодѣлството. Веднага слѣдъ конгреса, въ кн. IX, год. V, се яви статия на Ц. Бр. (Бръшляновъ): *По „Кризиса“ въ социализма на западъ и у насъ.* Авторътъ на тази статия справедливо забѣлѣзва, че върху появяването на общодѣлството въ България повлия берщайнианството на Западъ, което въ разни страни се появи въ различни форми. Затова той прѣди да критикува общодѣлството разгледва „кризиса“ въ социализма на Западъ. Като схваща вѣрно произхода на общото дѣло въ другитѣ страни, а имено въ ръста на работническото движение и на социалната демокрация, по-

нататъкъ той влиза въ подробности, въ които общодѣлцитѣ биха могли да почерпятъ аргументи за въ своя полза. Една неясность, и на мѣста опортюнистичность и еклектизмъ на мисъльта у автора по въпроситѣ, които зачеква въ свръзка съ „кризиса“ въ социализма на Западъ. Въ втората часть на статията си Ц. Бр. се спира върху „кризиса“ въ социализма въ България. Въ сѫщность той тука разгледва брошурата на Дим. Димитровъ, безъ да засѣга изобщо „новото направление“. Вѣрно е, че послѣдниятъ пръвъ даде единъ по-ясенъ изразъ на общодѣлскитѣ възгледи на българска почва. Обаче, тия възгледи у Сакѫзовъ получиха едно своеобразно разширяване и замъгляване. Така че, когато бѣше думата за „кризиса“ въ социализма въ България, трѣбваше да се разгледа въ цѣлото му проявяване. Ц. Бр. се ограничи само съ възгледитѣ на Д. Д. Слѣдъ като излага оная часть отъ брошурата му, която се касае до България и която се свежда къмъ казаното вече по-горѣ, той пристѫпи къмъ критиката. „Двѣ нѣща - казва Ц. Бр. — ярко изпъкватъ въ мисъльта на др. Д. Д.: едното е това, дѣто той третира общественитѣ сили - буржуазия, селени, занаятчии — като прости механически сили, които се поддаватъ на най-разнообразни експерименти, и слѣдователно на възможностьта да се образува отъ тѣхъ такава една система, която да даде найжелаемата за насъ резултантна. Той като да забравя за мигъ, че всички тия *обществени* сили се развиватъ по свои собствени закони, и че има комбинации невъзможни за тѣхъ, — това едно, и друго, че не намъ е дадено да се разпореждаме съ тѣхната комбинация. Идеята „да бѫдемъ съ буржуазията противъ реакционерството на селенитѣ и съ селенитѣ противъ алчностьта на буржуазията“ е красива като „замисъль“; обаче, тя напомня оная на В. В., който съвѣтваше рускитѣ социалисти да бѫдатъ съ царя — противъ буржуазията“. Споредъ Д. Д., „армията, съ която ще се спечели побѣдата“, ще бѫдатъ сдруженитѣ селени и сдруженитѣ занаятчии, понеже тия, „като съсловия, които западатъ, естествено, сѫ най-наклони да се борятъ за демократически наредби“. Обаче, Ц. Бр. тази мисъль намира невѣрна. „Дребнитѣ земледѣлци и занаятчии

— казва той — сж дотолкова демократични, доколкото демократичната форма на управление подобрява или поне съхранява тѣхното економическо положение". Д. Д. се страхуваше отъ една „всесилна буржуазия" у насъ, защото тя щѣла да употрѣбява своята сила въ ущърбъ на общото развитие. Затова той смѣташе за „армия, съ която ще побѣдимъ" буржуазията, селенитѣ и занаятчиитѣ. Разбира се, въпросътъ бѣше тамъ, че общодѣлцитѣ, и Д. Димитровъ и Я. Сакжзовъ, не смѣтаха, че социалдемократическата партия може да стане чисто пролетарска и силна, че тя като такава има право на сжществуване, и затова тѣ се стрѣмеха имено „да положимъ партията на по-широки основи, като направимъ отъ нея ядката на една желанна радикална реформаторска партия". И забѣлѣжително е, че тѣ това искаха, когато работническото движение, работническитѣ борби се развиваха! Но толкова тѣ „изслѣдваха българската дѣйствителность"! Обаче, Ц. Бр. не виждаше имено тия стрѣмежи на първитѣ двама общодѣлци въ България. На края Ц. Бр. се косва и до въпроса за приемане членове въ партията. Той, както и Х. Н., смѣтатъ за незадължителенъ за членоветѣ на партията марксизма като „философско-социологическа доктрина". Споредъ тѣхъ, за приемането на единъ членъ достатъчно е да признава той слѣднитѣ три принципа: *социализацията на производственитѣ срѣдства*; *завземане обществената власть отъ работническата класа организирана въ самостоятелна партия; международно дѣйствие на пролетариата.* „Всѣки, който признава тия принципи — казва Ц. Бр. — може да бжде членъ на партията, макаръ и да не сподѣля тѣхното „социално-философско обоснование — марксизма". Обаче, това е все сжщото, което и Д. Д. прѣпоржчваше, съ тази разлика, че той туряше намѣсто тѣзи „три принципа", просто „програмата". Както Ц. Бр. и Х. Н. туряха въпроса, очевидно е, че се касае до приемане членове отъ интелигенцията, защото само спрямо единъ членъ отъ нея може да има едно друго „социално-философско обоснование", вънъ отъ марксизма, за тритѣ принципа. Но, ясно е, че ако тѣ се обосновать съ едно немарксическо „социално-философско обоснование",

ще се дойде бездруго въ противорѣчие поне съ единия отъ тѣзи принципи. Отъ тука именно и произтичаха и произтичатъ „кризитѣ“ въ социализма, разногласията и борбитѣ въ социалдемократическата партия. Не-ли „кризиса“, „новото направление“ въ социализма на Западъ произлѣзе отъ немарксическото „социално-философско обоснование“ на тритѣ принципа отъ ителигенцията въ него? Така че, Ц. Бр. и Х. Н. сѫщо криво поставяха въпроса за приемане членове на партията, както и Д. Д. Не е достатъчно, щото единъ интелигентъ само да признава тритѣ принципа, а трѣбва да ги разбира и при това какъ ги разбира, или по-вѣрно, какъ ги обосновава. Това трѣбва да се подчъртае, защото единъ интелигентъ, който влиза въ партията, лесно заема рѫководно мѣсто въ нея. А щомъ е така, партията особено строга трѣбва да бѫде спрямо него, спрямо неговото „социално-философско обоснование“ на тритѣ принципа. Такъвъ членъ трѣбва да бѫде само марксистъ и испитанъ *на дѣло* марксистъ, а не да се приеме само по просто заявление, че признава принципитѣ. Спрямо пролетария въпросътъ е ясенъ. Прѣди да влѣзе въ партията, той трѣбва да мине прѣзъ една подготовителна социалистическа просвѣта, въ която той ще добие именно общото марксическо обоснова-ване на тритѣ принципа и сетнѣ чрѣзъ участието въ партийнитѣ дѣла и съ развитието на работническитѣ борби ще се издигне все по-високо въ марксическото разбиране на социализма.

При всичко казано, Ц. Бр., както и Х. Н., се обявиха противъ „широката“ дѣйность, която общодѣлцитѣ прѣдлагаха на партията. „И азъ — прибавя Ц. Бр. — по-скоро бихъ казалъ: „нищо не оправдава нашето широко участие въ живота, когато става въ ущърбъ на цѣлостьта и на развитието на нашата партия, — при условие, че признаваме нейния raison d'être“.

Съвсѣмъ друга е критиката на двѣтѣ статии, помѣстени въ първата двойна (януари и февруари 1902 год.) книга на сп. „Ново Врѣме“, год. VI. Първата отъ тѣхъ е отъ Ю. Юрдановъ подъ названието: *Годишнината на „Общо Дѣло“*. Авторътъ на тази статия подлага на критика всичко писано отъ Янко Сакѫзовъ въ уводнитѣ ста-

тии прѣзъ първата година на „Общо Дѣло“. Понеже Ю. Ю. въ едната часть на своята статия разгледва ония статии, които по-рано бѣха разгледвани въ „Ново Врѣме“, и дохожда до сѫщитѣ заключения, затова ще разгледаме само другата часть отъ статията му.

Както знаемъ, за Сакѫзовъ политическото движение се прѣдставлява като борба между реакцията и демокрацията. Неговиятъ умъ напраздно се е мѫчилъ надъ въпроса: какъ да се прѣсуши почвата на реакцията? Споредъ него, двѣ условия сѫ нуждни за прѣсушаването почвата на послѣднята: 1) създаването на една обществено-економическа напрѣдничава класа и 2) унищожаването на реакционитѣ държавни срѣдства. Обаче, Сакѫзовъ не вѣрва въ създаването на една напрѣдваща капиталистическа класа, не вѣрва въ възможностьта на капиталистическото развитие въ България, слѣдователно, не вѣрва въ създаването и на пролетарска класа въ нея. Той пишеше: „Отъ изучването на особенитѣ условия на български стопанско - обществен животъ, ние сме се убѣдили, че и надеждитѣ, възлагани на такава класа, сѫ твърдѣ слаби и ние ще трѣбва да прибѣгнемъ къмъ други околенъ пѫть“. Този околенъ пѫть е „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“, или организираната отъ „съпротивителнитѣ елементи“ изъ тѣзи слоеве обществена сила, която да въдвори *демокрацията*. Послѣднята за Сакѫзовъ е *управление на всички за въ полза на всички*. Въдворяването на *демокрацията* Сакѫзовъ смѣта толкова по-възможно, че „демократическото течение“ било „присѫщо на всѣки народенъ животъ“. Той пишеше: „Който иска да се бори за възтържествуването на демократическитѣ начала, не ще има да *създава отъ нищо* такова течение у насъ — както нѣкои си въобразяватъ — а, напротивъ, той ще го намѣри готово, присѫщо на всѣки народенъ животъ, а, слѣдователно и на нашия“. И по-нататъкъ той прибавя: „Нѣщо повече, поради особени исторически условия българския народъ отъ сто години насамъ се е развилъ въ насока на демократизма, а прѣзъ послѣднитѣ десеть години това демократическо течение се е толкова усилило, щото е про-

никнало въ съзнанието на широкитѣ работнически маси". Като излизаше отъ такова разбиране българския животъ, Сакжзовъ, естествено, напълно игнорираше социалдемократическата партия, дори до тамъ я игнорираше, че не виждаше „една сплотена и организована демократическа сила", а виждаше само „съпротивителни елементи" въ наемнитѣ работници, които да влизатъ заедно съ сжщитѣ елементи отъ другитѣ „произодещи слоеве" въ една обществена сила, въ една партия. Този е „околниятъ пжть", който прѣпоржчваше Сакжзовъ.

Ю. Юрдановъ справедливо пита, за какво трѣбва да се прибѣгне до този „околенъ пжть" — дали за възстържествуването на социалистическия идеалъ или за възцаряване на *свободата и законостьта?* Но първенството въ този въпросъ се пада не на Сакжзовъ, а на Прокопиевъ въ отдавнашно врѣме, на починалитѣ „Лжча" и „Прогресъ". „Изваждането този въпросъ изъ архивата — казва Ю. Ю.— не доказва нищо друго, освѣнъ че дѣятелностьта на др. Сакжзовъ до сега е била поставена на една неопрѣдѣлена почва и той я направлявалъ съгласно вѣтроветѣ, които сж духали по политическото поле". Съ други думи, Сакжзовъ, споредъ Ю. Ю., повръщаше обществената, както и социалистическата мисъль, къмъ състоянието прѣди 20 години. Въпросътъ се обръщаше на стария въпросъ: има ли почва у насъ за социализма? Така че, мисъльта у Сакжзовъ остана на оная степень на развитието, при която го завари социалистическото движение. Но главното, че тази стара мисъль той смѣташе, пъкъ и днесъ я смѣта, за „широко" и „дълбоко" разбиране обществения животъ, и искаше да повърне социалистическата мисъль къмъ онази степень. Сакжзовъ говорѣше, че своето разбиране българския животъ основавалъ на „изучването особенитѣ условия на българския стопанско-общественъ животъ". Обаче, какви сж тия „особени условия", той буквално нито единъ пжть не показа. Юрдановъ справедливо казваше, че Сакжзовъ трѣбваше прѣди всичко да покаже причинитѣ, които не позволяватъ създаването на една капиталистическа класа у насъ и тогава да говори за околни пжтища, по които ще прогресира нашата страна.

Обаче, Сакжзовъ и тука буквално нищо не даде. Сжщо така той не показа и условията, при които е възможно *управлението на всички за въ полза на всички.* Той само твърди, че „демократическото течение“ било присжщо на всѣки народенъ животъ, слѣдователно, и на нашия. Но щомъ то е присжщо на народния животъ, пита се, кои сж причинитѣ, дѣто то не е станало нѣщо реално въ самия животъ? „Навѣрно — казва Ю. — *несъзнанието.* А щомъ имаме работа съ *съзнание* и *несъзнание* безъ органическа връзка съ условията, то ние вече падаме въ единъ идеализмъ, който отдавна е отживѣлъ своя вѣкъ“. Колкото до „демократизма“, въ посока на който билъ се развивалъ българския народъ отъ сто години насамъ и пр., Ю. забѣлѣзва, „че цѣльта на този демократизмъ не е била друга, освѣнъ оформяване, заякване и признаване българската националность и, като практически резултатъ, той нѣма за цѣль управлението на всички за въ полза на всички, а обратното, управлението на малцинството за въ полза на малцинството“. И това е съвсѣмъ вѣрно. Обаче, Сакжзовъ като дребнобуржуазенъ умъ, другояче не можеше и да разбира българската дѣйствителность. Той дѣлѣше послѣдната на реакция и демокрация. Реакцията олицетворяваше въ гражданската и военна бюрокрация, а между нея и буржуазията не виждаше никаква връзка, когато тя е много тѣсна; бюрокрацията служи на буржуазията, а тя се взима и попълня отъ нея. Демокрацията пъкъ олицетворява въ „българския народъ“, въ „производителнитѣ съсловия“, безъ да вижда социално-економическия процесъ, който се извършва постоянно въ срѣдата имъ и който създава растящи по между имъ економически и политически противорѣчия.

По-горѣ Юрдановъ справедливо забѣлѣзва, че Я. Сакжзовъ се е водилъ по вѣтроветѣ, „които сж духали въ нашето политическо поле“. И наистина, когато дойде на власть „прогресивната демокрация“, т. е. съединенитѣ каравелисти и цанковисти, на които Я. Сакжзовъ възлагаше „демократически“ надѣжди, и видѣ, че на „народа“ останаха само „излъгани надѣжди“, а „реакцията – несломена“, той окончателно се обърка. Тогава той си спомни за со-

циалната демокрация и, като блуденъ синъ, побърза да се върне въ нейното пристанище. Но съ какво той се върна? Пакъ съ сѫщитѣ дребнобуржуазни мисли. Той се връща въ нея пакъ съ старото намѣрение, да създаде отъ нея „прогресивна демократическа сила“, *широка дребнобуржуазна партия*, подъ етикета „социална демокрация“. Той пакъ не вѣрва въ развитието на капитализма въ България, слѣдователно, не вѣрва и въ появяването на пролетарската класа и на това, че нейната сила ще расте. „Една обществена партия, казва той, каквато е социалната демокрация, расте дотолкова, доколкото самитѣ економически условия на страната ѝ доставятъ кандидати за привърженици отъ една страна и доколкото самата тя, отъ друга страна, съ участието си въ всичкитѣ проявления на обществения животъ лѣпи хората о себе си. . .“. Обаче, понататъкъ продължава така: „но просторътъ за нейната дѣятелность се толкова повече уголѣмява, колкото повече тѣзи сѫщитѣ обществено-економически условия не даватъ възможность да се създадатъ други трайни обществени партии, които да се явятъ прѣдставители и носители на економическия и общественъ прогресъ“. Както вѣрно забѣлѣзва Ю., послѣдната мисъль е сѫщата оная, която порано отбѣлѣза, а имено, че Сакѫзовъ не вѣрва въ развитието у насъ на една капиталистическа класа. „Щомъ въпроса е тъй поставенъ, т. е., че у насъ едрата промишленость е невъзможна, то пита се: социалната демокрация, не само като партия, но и като тенденция на економическото развитие, възможна ли е и може ли да се развие у насъ“? Но за Сакѫзовъ бѣше важна не социалната демокрация, а да прѣобърне социалната демокрация въ една широка демократическа партия.

Както Д. Димитровъ, тъй и Я. Сакѫзовъ, като сѫщи буржуазни демократи, си поставиха задача да откриятъ срѣдство за прѣмахването „режимътъ на персоналното и котерийно управление, съ всичкитѣ негови економически послѣдствия“ и за въдворяването на единъ правиленъ економически животъ въ България. И това срѣдство тѣ намѣриха въ „общото дѣло“ на „производещитѣ слоеве“. Ние видѣхме, че *измисленото* отъ Д. Димитровъ и при-

гърнато отъ Сакжвовъ „общо дѣло“ е плодъ на повръхностно разбиране нѣщата и българската дѣйствителность, и че то не е възможно и, слѣдователно, чрѣзъ него нищо не се постига, или се постигатъ само „излъгани надѣжди“. За социалдемократа пжтя, по който се развива обществениятъ животъ, е съвсѣмъ другъ и ясенъ. Въ сжщата двойна книга на „Ново Врѣме“ Т. П. (Тодоръ Петровъ) много нагледно показа несъстоятелностьта на общодѣлството и пжтя на социалната демокрация въ статията: *„Изъ кой пжть?“* Въ тази статия Т. П. поставя по-другояче въпроса.

„Заплашва се, — казва той, — конституционализма у насъ, въ опасность сж демократическитѣ правдини на народа; трѣбва, желателно е, да се противопостави нѣщо на тази реакция. И това нѣщо се намѣри въ производителнитѣ слоеве, членоветѣ на които сж български граждани. Затова и др Сакжзовъ започва да говори само за производителни слоеве, за български граждани. Както се вижда, въ тази дреха „производителни слоеве“ се обвиватъ нѣколко обществени групи съ различни и противоположни интереси: работници пролетарии и индустриалци-капиталисти, дребни търговци и едри търговци, дребни занаятчии и немайстори капиталисти, съдържатели на работилници, дребни земледѣлци и лихвари едри землевладѣлци -- и имъ се възлага едно общо дѣло. Пита се сега, дали тѣ така загънати въ една дреха, която да закрива тѣхнитѣ класови интереси, като замълчаватъ, макаръ и „врѣменно“, тия свои интереси, ще се явятъ по-активни и по-заинтересовани защитници на конституционализма и демократичнитѣ правдини или пъкъ, изъ другъ пжть, като изтъкватъ всѣка една отъ тѣхъ жизненитѣ за нея економически искания, като диференцирующи се обществени групи и класи, прѣдявяватъ ги и въ стрѣмлението да ги реализиратъ, ставатъ по-заинтересовани? Изъ кой пжть? ***Изъ пжтя на разкриването класовитѣ противорѣчия и изтъкването на жизненитѣ класови економически искания ли или изъ тоя на прикриване и замълчаването имъ, макаръ и „врѣменно“, ако това е възможно даже?“***

Както вѣрно забѣлѣзва Т. П., за социалдемократа такъвъ въпросъ не сжществува, защото за него е ясно, че закрѣпването и разширяването на демократическитѣ правдини се постига не чрѣзъ прикриване и замъгляване на класовитѣ противорѣчия, а тъкмо обратно -- изъ пжтя на разкриването имъ и изтъкването на жизненитѣ класови економически искания. Обаче, за общодѣлцитѣ общественополитическиятъ прогресъ се извършва не изъ пжтя на

класовата борба, а изъ пжтя на врѣмени, отъ моменти на моменти, притжпявания, примирявания на класовитѣ противорѣчия, изъ пжтя на общодѣлството, и главно на изкуствено, механическото, скроеното общодѣлство на „производителнитѣ съсловия". Споредъ тѣхъ, въ дадения моментъ се заплашва конституционализма, трѣбва да се заздравятъ демократическитѣ правдини, затова този моментъ налагалъ на политическия дѣецъ, „не да изтъква противорѣчията между интереситѣ на своята класа и интереситѣ на нѣкоя друга класа", а „да дири общи точки на допиране, да посочи общото тѣхно дѣло", - както пишеше Д. Димитровъ въ своята брошура. Т. Петровъ по единъ аналитически начинъ доказва, че този пжть е най-несъстоятеленъ, че той никакъ не води къмъ желаната за момента цѣль. Аргументацията на общодѣлцитѣ е оная сжщата вулгарна аргументация, която не веднажъ чувахме отъ буржуазнитѣ политици, особено отъ лагера на демократитѣ. Отъ тѣхъ чувахме буквално слѣднето: Елате, най-напрѣдъ да осигуримъ „народнитѣ правдини", „единъ траенъ конституционенъ режимъ", а сетнѣ проповѣдвайте каквито щѣте идеи и развивайте каквато щѣте дѣйность. Да си припомнимъ старитѣ, отдавнишнитѣ обвинения на старитѣ и младитѣ демократи въ това, че социалиститѣ биле най-голѣма прѣчка за възтържествуването на демократизма въ България, защото когато трѣбвало да се работи за него, тѣ говорѣха за класови противорѣчия и класови борби. Това е сжщото, което Д. Д. и Сакжзовъ прѣпоржчваха на социалиститѣ. Т. Петровъ, като прави анализъ на първитѣ статии въ „Общо Дѣло", дохажда до слѣдното заключение: „Значи, общото дѣло на „производителнитѣ слоеве" има за цѣль чисто политически искания, като прѣмахване на котерийнитѣ режими и въдворяване траенъ строго конституционенъ режимъ, безъ да се свързватъ тѣ, поне сега, когато се работи за тѣхното реализиране, съ жизненитѣ економически искания на прибранитѣ подъ едно име „производителни слоеве", обществени групи и класи". Слѣдъ това Т. П. тръгва изъ пжтя на общото дѣло и съ примѣри показва всичката абсурдность на тоя пжть.

Напримѣръ, отиваме всрѣдъ народа и му говоримъ

да пази своитѣ политически права и свободи, безъ да му говоримъ за никое жизнено економическо искане, което жизнено закачва неговитѣ интереси, за да не развалимъ общото дѣло. Говоримъ ли му за тия интереси, неизбѣжно ще му говоримъ за класовитѣ противорѣчия на „производителнитѣ слоеве“, слѣдователно, разваляме тѣхното общо дѣло. А да не му говоримъ за економическитѣ искания, и да му говоримъ само за политически права, той не ще ни слуша. Ще ни каже: хе, отдавна чуваме тѣзи приказки, но нищо не излиза за насъ отъ тѣхъ; всички партии отъ толкова години все това ни говорятъ. „И тъй, ролята на общото дѣло не постига цѣльта, която си поставя то. Че това е тъй, най-убѣдително ни показва още и досегашната политична дѣйность на буржуазнитѣ партии. Та нали тѣ и до днесъ все изъ този пжть работѣха, нали тѣ излизаха прѣдъ народа съ голитѣ фрази за права и свобода? Нали до днесъ това работихме, все общо, все за правдини? И какво излѣзе? Днешното неопрѣдѣлено, неизвѣстно, и все тъй неусигурено конституционо бждаще“. Но, ще кажете, че общодѣлцитѣ не отричаха излизането и съ економически искания за работната маса. „Добрѣ, но ако се прѣдявяватъ економическитѣ искания на общественитѣ класи, а съ това се изтъкватъ на явѣ и класовитѣ противоположности въ интереситѣ имъ, то тогава никакво общо дѣло не може да сжществува, тогава се внася разединение въ общитѣ усилия къмъ общото дѣло... Така, по пжтя на общото дѣло не се постига хубавата цѣль, която си поставя то. Нѣщо повече, по този именно пжть ние се най-много отдалечаваме отъ нея“. Но независимо отъ казаното, по пжтя на общото дѣло социалдемократътъ върши измѣна на социализма и принася най-голѣма пакость на развиващето се у насъ работническо движение. Ще трѣбва, макаръ и за единъ моментъ, да се приспива класовото съзнание на работницитѣ. Въ сжщото врѣме съ общото дѣло много изкусно ще си служатъ капиталистическата класа и нейнитѣ буржуазни партии за сжщата цѣль. Щомъ работницитѣ заявятъ нѣкое искане, господаритѣ, подъ прѣдлогъ на общо дѣло, ще имъ кажатъ: „чакайте, чакайте да запазимъ конституцията“ и т. н.

Така че, по пжтя на общодѣлството не може да се постигне „правиленъ конституционенъ и економически животъ“. Обратно, най-сигурния пжть, който води къмъ тази цѣль е пжтьтъ на класовата борба.

Работническата социалдемократическа партия се явява всрѣдъ работницитѣ, всрѣдъ народа съ редъ економически искания, които сж жизнени за работния народъ. На почвата на борбата за реализирането на тия искания, послѣдниятъ се учи да цѣни и политическитѣ условия, като срѣдство за реализирането. Т. Петровъ за потвърждение на тази вѣрна мисълъ привежда примѣра съ борбата противъ десятъка — едно економическо искане на земледѣлческата класа. Борбата противъ десетъка приведе тази класа къмъ кървава борба за защита правото на българскитѣ граждани свободно да се събиратъ, да правятъ митинги. Другъ примѣръ той привежда искането на работническо законодателство за защита общитѣ класови интереси на работницитѣ. Борбата за реализирането на това искане води къмъ борба политическа, за свободата, за политическитѣ правдини, необходими за реализирането му. Съ други думи, въ борбата за економическитѣ интереси, работниятъ народъ се вмъква въ обществено-политическитѣ борби, въ които той захваща да цѣни „за скжпо полезни“ политическитѣ права и свободи за осжществяване своитѣ искания. *„Така и по тоя пять се довежда работния народъ до съзнанието да защитява конституционното управление, само по тоя пжть той захваща съзнателно да участвува въ обществено-политическитѣ борби и само по тоя начинъ може здраво да се закрѣпи у насъ конституционния парламентаризмъ“*. Главното тука е това, че социалната демокрация изъ тоя пжть нѣма да измѣнява на социализма и на своитѣ прями задачи. Въ борбата си за исканията на работническата класа, социалдемократитѣ се срѣщатъ съ своитѣ врагове, съ експлоататоритѣ на пролетариата, съ капиталиститѣ и тѣхнитѣ орждия, които се противопоставятъ на исканията на социалната демокрация. Тука, като разкриватъ мотивитѣ, по които господарската класа не иска да приеме исканията на послѣдната, социалдемократитѣ разкриватъ класовитѣ

противорѣчия между интересите на работницитѣ и господаритѣ. Съ това работницитѣ се класосъзнаватъ и се организиратъ за класова борба, ясно си опрѣдѣлятъ отношенията къмъ капиталистическата класа и буржуазнитѣ партии и задачитѣ, които имъ поставя, като на обществена класа, да рѣшатъ самото обществено-економическо развитие. Съ други думи, *„по тоя пжть, който е пжть на класовата борба, освѣнъ дѣто най-скоро и най-сигурно постигаме цѣльта на общото дѣло, ние не прѣставаме нито на минута да изпълняваме своята най-важна и единствено най-полезна и най-сжществена за социализма работа: да съдѣйствуваме за развиване класово съзнание у работническата класа“.*

Общодѣлцитѣ смѣтатъ, че развитието на производителнитѣ сили се достига чрѣзъ „общо дѣло“, чрѣзъ сътрудничеството на класитѣ въ политическата область. Т. Петровъ, напротивъ, доказва, че „пакъ изъ пжтя на класовата борба и чрѣзъ нея ще се създаде у насъ най-съотвѣтната и най-ползотворната за днешния моментъ економическа политика“. У насъ нѣмаше опрѣдѣлена и цѣлесъобразна економическа политика, защото страната се управляваше отъ котерии, които нѣмаха нищо общо съ производството. Капиталистическата класа прѣди години бѣше чисто търговска и лихварска, която грабеше и съсипваше дребнозанаятчийската и дребноземледѣлческата маси чрѣзъ лихварство и зеленичарство и чрѣзъ всевъзможни други начини. *„На лихварското грабителство въ народната маса съотвѣствува котерийното грабителство въ държавното управление“.* Но по такъвъ начинъ се натрупаха капитали, които почнаха да се влагатъ въ производството. По такъвъ начинъ яви се капиталистическата класа, свързана и все повече свързваща се съ производството, която наложи и все повече налага на буржуазнитѣ котерии своя економическа политика. Това прѣобразява самитѣ котерии, като ги прѣобръща въ партии съ опрѣдѣлена, съ капиталистическа економическа политика. Тя е чисто класова политика, която има за цѣль защитата интересите на капиталистическата класа. Но заедно съ капиталистическата класа явява се и пролетарската, економическата политика

на която не се съгласява съ политиката на първата, обаче която е въ пълно съгласие съ общото развитие на производство. Економическата политика на капиталистическата класа иска само покровителсвото на интересите на капитала, но не и на труда. Обаче, при лошите условия на труда производителните сили нѣма да се развиватъ бързо и толкова, както и колкото, ако и трудътъ е съотвѣтно защитенъ. Въ послѣдния случай капиталиститѣ ще бждатъ принудени все повече да подобряватъ срѣдствата на производството. „За това — казва Т. П. — наемното работничество съ право иска въвеждането работническо законодателсво, което не спъва, а съдѣйствува на бързото и правилното развитие на производителнитѣ сили. *Исканията на работническото законодателство сж економическата политика на работническата класа*". Капиталистическата класа, обаче, има властьта и чрѣзъ нея прокарва своята политика въ всичката ѝ възможность. Работническата класа нѣма такава власть, за да прокара своята политика; тя може да изтръгне отстжпки за себе си само чрѣзъ борба, чрѣзъ обща, класова борба. „Така пакъ се завързва борба, непримирима и непрѣстанна класова борба. *А въ процеса на тая борба, отъ сблъскването на економическата политика на капиталистическата класа и тая на работническата ще се създаде, ще се получи трета реализирующа се економическа политика*, която ще бжде най-съотвѣтната, и най-полезно дѣйствующата върху развитието на производителнитѣ сили. . . . Така, пакъ по пжтя на класовата борба се създава най-цѣлесъобразната за даденъ моментъ на развитие и най-прогресивна економическа политика". Тъй че, Т. Петровъ чрѣзъ анализъ на двата пжтя, на двата начина на дѣйствие, чрѣзъ едно сравнение между тѣхъ, показа не само абсурдностьта на общото дѣло, но и прѣвъзходствата на социалдемократическата тактика.

Такива бѣха новитѣ критики върху общодѣлството. Обаче, какъ отговори на тия критики Я. Сакжзовъ? — Той отговори по сжщия начинъ, както и на прѣдишнитѣ критики, т. е. съ лични закачки и сърдни, съ тази само разлика, че надуто изруга „младата генерация" за дързостьта

ѝ да критикува „учителя“ си, като ги нарѣче „школници“, които трѣбвало да четатъ, а не да се занимаватъ съ критики, „практиканти-теоретици“ и други такива. Впрочемъ, какъвъ бѣше отговора на Сакжзовъ на горнитѣ критики, можемъ да сждимъ отъ статията на Т. Петровъ въ кн. IV отъ сп. „Ново Врѣме“, год. VI, подъ названието: *„Какъ Янко Сакжзовъ отговаря“* и която авторътъ ѝ я резюмира въ слѣднитѣ думи: „Той се сърди, оплаква се и обѣщава. Така отговаря Я. С.“ Очевидно бѣше, че Сакжзовъ не искаше да отговори по сжществото на полемиката, пъкъ и нѣмаше какво да отговаря, защото твърдѣ ясна бѣше несъстоятелностьта на общодѣлската „теория“. Но тука се явиха нови обстоятелства, които изтъкнаха нови доказателства, че въ лицето на общодѣлцитѣ ние имахме работа съ едни буржуазни идеолози.

ГЛАВА ШЕСТА.

Новитѣ политически условия и общодѣлството.

1. Цанковистскиятъ режимъ.

Идването на власть на каравелиститѣ и цанковиститѣ, или на *демократитѣ* и *прогресивнитѣ либерали*, означаваше идването на власть на дребната буржуазия, на *демокрацията*. Ние видѣхме вече, че тя започна съ пълно компрометиране и свърши съ него. Обяснението е ясно. Дребната буржуазия искаше намалението на данъчния товаръ и подобрение на нейното положение. Демократитѣ и прогресивнитѣ либерали дойдоха на власть въ името на тия нейни искания, обаче тѣ още при първитѣ стжпки се срѣщнаха съ други по-силни и сжщо реални интереси, противъ които не можаха да се противопоставятъ, защото нито класата, на интереситѣ на която тѣ се явяваха прѣдставители, можеше да имъ даде сила за това, нито тия силни интереси можаха да се прѣнебрѣгнатъ. Прѣдставителитѣ на българската демокрация се намѣриха прѣдъ голѣмитѣ класови противорѣчия, изникнали вече въ българския животъ, които тѣ не бѣха въ състояние да ги разрѣшатъ и трѣбваше да свършатъ съ фияско. Прѣди всичко, тѣ се намѣриха на чело на една държава, която прѣдставляваше едно голѣмо капиталистическо парично ступанство, което трѣбваше да уреждатъ и подържатъ. А за това се изискваха срѣдства. Отъ друга страна, подъ натиска на нуждитѣ на това ступанство, което при това много години наредъ се водеше най-хищнически, както и подъ натиска на капиталистическата

конкуренция, старитѣ форми на производство все повече ослабваха и дребната буржуазия не можеше да дава нужнитѣ срѣдства за подържането на държавата. Налагаше се развитието на модерното, капиталистическото производство. Въ тази посока отъ много години вървеше економическото развитие на България. Когато пое властьта коалиционото правителство отъ каравелисти и цанковисти, интереситѣ на това економическо развитие бѣха господствуващи, тѣ непрѣодолимо се налагаха. Още въ първитѣ мѣсеци слѣдъ поемането на властьта то трѣбваше да зарѣже интереситѣ на дребната буржуазия, въ името на които бѣше дошло на власть, и да се прѣдаде на урежданетo интереситѣ на едрата индустриално-търговска и земледѣлческа класа. То биде принудено да свика тия класи въ лицето на по-виднитѣ й прѣдставители на „индустриални“ и „земледѣлчески съвѣти“. Послѣднитѣ, естествено, прѣди всичко поискаха държавата да очисти финансовитѣ си смѣтки съ вжтрѣшнитѣ кредитори отъ индустриално-прѣдприемаческата класа, а най-главно съ „народната“ и „земледѣлческа“ банки, за да освободи капиталитѣ имъ въ полза на нея, на економическото развитие. Отъ друга страна, тѣ поискаха защита на послѣдното отъ външната конкуренция, затова и изработването на съотвѣтна митнишка тарифа и сключването възъ основа на нея покровителствени търговски договори; изобщо, тѣ поискаха широко насърдчаване на „народната индустрия“ и „народното земледѣлие“. Най-сетнѣ, тѣ поискаха разширяване и затвърдяване на пазари за произведенията на „националното производство“ и съотвѣтно на това подържането една достойна за тия интереси външна политика и стабилизиране вжтрѣшното управление на страната. Съ други думи, индустриално-земледѣлческитѣ съвѣти искаха отъ *демократитѣ* и *прогресивнитѣ либерали* една политика на интереситѣ на развиващата се капиталистическа класа, които интереси се явяваха и интереси на националното производство. Тази политика означаваше развиване на всички буржуазни институти, на първо мѣсто, „народната войска“, които сжществуваха и, слѣдователно, създаване едно по-добро положение за гражданската и военабюрокрациия. Естествено, за реализирането

на тази политика се изискваше увеличаване на разходитѣ, а не съкращаване, което означава увеличаване на данъцитѣ и правене нови заеми. Всичко това, обаче, бѣше тъкмо противоположно на надѣждитѣ на дребната буржуазия. Нейнитѣ прѣдставители въ лицето на каравелиститѣ и цанковиститѣ не можеха да разрѣшатъ противорѣчията между интереситѣ на дребната буржуазия и ония на капиталистическото развитие. Въ сѫщото врѣме тѣ не бѣха способни и за послѣдното.

Коалиционното правителство, като се намѣри въ невъзможность да разрѣши противорѣчията, прѣдъ които се намѣри, и като несполучи да сключи заемъ, се залови да залъгва дребната буржуазия съ задоволяване реакционитѣ ѝ стрѣмежи. Демократътъ П. Каравеловъ прокара съвсѣмъ недемократичния законъ за училищнитѣ такси и съ едно измѣнение на избирателния законъ отне избирителнитѣ права на извѣстни категории отъ българскитѣ граждани. Съ тѣзи „демократични“ реформи се изчерпи всичкия „демократизмъ“ на коалиционното управление, подиръ които то слѣзе отъ властьта, която заеха цанковиститѣ. Настѫпи *цанковистскиятъ режимъ*.

Този режимъ е извѣстенъ и подъ името прогресивно-либераленъ, обаче нищо прогресивно-либерално въ него нѣмаше. Той бѣше цанковистски не само по това, че фактически шефъ бѣше Др. Цанковъ, но и по самата си природа. Той бѣше режимъ на дребната буржуазия, но на оная часть, която се ръководѣше отъ търговско-лихварския ѝ слой, неиздигнатъ още до положението на едра буржуазия, която и поради това съ груба хищническа природа и въ сѫщото врѣме проникната съ дива омраза противъ всичко, което даже привидно заплашва нейното настояще положение. Но поради туй именно той бѣше единъ режимъ по природа реакционенъ въ економическо и политическо отношение. Въ економическо отношение той бѣше реакционенъ, защото той не можеше да развие никаква творческа дѣйность. Засѣданията на Народното Събрание никога не бѣха тъй продължителни, както при този режимъ. Обаче, тѣ бѣха най-безплодни. Отъ друга страна, това, което успѣ да прокара този режимъ, то носѣше реакционенъ характеръ, като

измѣнението на единъ членъ отъ гражданския законъ, което имаше за цѣль ужъ да запази дребната собственность отъ пропадане и закона за еснафскитѣ сдружения, който имаше за цѣль ужъ да запази дребнитѣ занаятчии. Въ политическо отношение той бѣше реакционенъ, защото вжтрѣшната и външната му политика се диктуваше отъ азиатския департаментъ при министерството на външнитѣ работи въ Русия и той бѣше дълбоко проникнатъ отъ реакционния духъ на руския режимъ. Най-рѣзко тоя духъ изпъкна въ отношенията му на цанковистския режимъ къмъ училищната политика. Изразъ той намѣри въ извѣстното прѣдложение на Др. Цанковъ, по закона за основнитѣ училища за прокарването на който цанковистскиятъ режимъ употрѣби извънредно много усилия и всички срѣдства до руското хулиганство на неговитѣ простаци депутати. Въ вжтрѣшното управление на страната господствуваха шпионитѣ на руското правителство. Външната политика бѣше чисто руска. Изобщо, при цанковистския режимъ политиката на България и въ економическо и въ политическо отношение се намираше въ пълна зависимость отъ политиката на руското правителство. И затова тя не можеше да бжде друга, освѣнъ реакционна. Ако този режимъ не прояви всичкото присжщо на него реакционерство, това се дължи на недългото му сжществуване. Той се ползуваше само съ симпатиитѣ на реакционната русофилска маса, и скоро се намѣри въ пълно противорѣчие съ економическитѣ и политически аспирации, господствуващи въ страната. Отъ друга страна, крайното русофилство на цанковистското правителство и неговото лакейско пълзение прѣдъ руското, което се изрази въ шипченскитѣ тържества и царскитѣ посрѣщания и изпращания на рускитѣ „високи гости“ въ България и въ столицата ѝ, които засѣнчаха престижа на върховния прѣдставитель на българската държава прѣдъ външния свѣтъ — княза, приведоха цанковистския режимъ въ сблъсъкъ и съ „по-силния отъ народа факторъ“, съ короната, съ княза. Това тури край на този режимъ. Обаче, всички казани условия, които не дадоха на цанковистския режимъ да се прояви въ сжщинския си видъ, даваха му прѣдъ повърхноститѣ дребнобуржуазни

политикани видъ на „мекъ режимъ“, който билъ благоприятствувалъ за развитието на „цѣнни граждански добродѣтели“.

2. Оцѣнката му отъ общодѣлцитѣ.

Общодѣлцитѣ чрѣзъ „Общо Дѣло“ изпървомъ посрѣщнаха цанковистскиятъ режимъ по сѫщия начинъ, както прѣди него го посрѣщнаха и други буржуазни органи, особено органа на демократитѣ около Каравеловъ, а имено, че лицата, които влизали въ неговото правителство биле неизвѣстни и неспособни и за това нищо добро не можало да се очаква отъ него. Тъй, напр., въ 11 бр. на „Общо Дѣло“, год. II, въ уводната статия, която се занимава съ състава на „прогресивно-либералната“ партия и на правителството ѝ, четемъ:

„Тази лиспа на хора съ каква-годѣ обществена извѣстность и съ каква-годѣ подготвеность за изискващитѣ голѣми и специални познания държавни отдѣли е най-чувствителния ударъ за прогресивно-либералната партия, която съ такъвъ апломбъ пое сама браздитѣ на управлението, безъ да държи смѣтка за силитѣ, съ които разполага . . . Изобщо, намъ прави впечатление осо - ната мършивость на мисъльта и на дѣлата у тия хора. Като че тѣ нѣматъ кръвь въ жилитѣ си, не говоримъ за горѣща, южна кръвь на млади, свѣжи сили, а тѣ нѣматъ дори обикновенна кръвь на живи дѣятелни хора, а нѣкаква си неопрѣдѣлена течность, — боза или руски квасъ. Турско ориенталското: явашъ-явашъ се е смѣсило тукъ съ българското робско: царската работа се не свършва — и вие имате напрѣдъ си не бодри, енергични люде, а каквито полужизнени трупове, които се движатъ, дѣйствуватъ и реагиратъ, не защото това е единъ елементъ на тѣхната жизненость, а защото това го изисква мѣстото на което сѫ поставени . . . Какво ще излѣзе отъ такива люде? Въпросъ. Че тѣ не ще надминатъ себе си и освѣнъ закърпки надали ще дадатъ по своя инициатива на страната нѣщо повече — - това като че и тѣ сами го осѣщатъ. Но, може би, тъкмо такива хора сѫ потрѣбни днесь, за да бѫдатъ тикани тамъ, на кѫдѣто трѣбва на народа — тоя постоянъ и вѣченъ суверенъ въ тая бѣдна земя? Дано само стигне бодрость и енергия у народнитѣ водители, за да не оставатъ народа на властьта да станатъ орѫдие само на другия, врѣмененъ и прѣходящъ, но все още силенъ суверенъ“.

Тази оцѣнка е сѫщата, която на врѣмето си четохме въ органа на каравелиститѣ, или демократитѣ, съ тая само

разлика, че оцѣнката на „Общо Дѣло“ е по-рѣзка, по-драстична и че органитѣ на буржуазнитѣ партии не смѣтаха, че „тъкмо такива люде“ сѫ биле потрѣбни тогава и не канѣха „народнитѣ водители“ да тикатъ „прогресивно-либералното“ правителство „тамъ, на кѫдѣто трѣбва на народа“. Отъ самото правителство и „Общо Дѣло“, както и другитѣ буржуазни органи, нищо не очаква, „освѣнъ закърпки“. Обаче, нѣколко мѣсеца слѣдъ горната оцѣнка „Общо Дѣло“ даде една друга оцѣнка на цанковистския режимъ, съвсѣмъ противоположна на горната. Тука то, или по-вѣрно Сакѫзовъ, се явява въ ролята на защитникъ на този режимъ противъ нападкитѣ и оцѣнкитѣ на буржуазнитѣ и социалистическитѣ органи. Въ 1 бр., год. III на „Общо Дѣло“ Сакѫзовъ пишеше слѣдното:

„Когато излѣзе 1 бр. на „О. Д.“ ние прѣкарахме единъ режимъ на безправие, който искаше да задържи единъ режимъ на явно своеволие и безаконие, съ цѣль за охранване и бързо обогатяване на управническата група. Днесь ние живѣемъ при единъ режимъ, който има много външни признаци на едно свободно и законно управление. Наистина намиратъ се публицисти, които отричатъ това, които не признаватъ, че сѫществува разлика между сега и тогава — и такива ги има не само между буржуазнитѣ писатели, но и между социалиститѣ, — обаче на такова отричане надали ще се намѣри нѣкой, който сериозно да повѣрва. Стамболисти, народняци и раздѣленитѣ на двѣ либерали анатемосватъ днешното управление като безправно и беззаконно, но кой не знае, че това е обичай у нашитѣ партизани да отричатъ и най-очевиднитѣ работи, понеже това е имъ едничкото орѫжие за борба? Колкото пъкъ до социалистическитѣ писатели, до тѣхното отрицателно отношение къмъ достигнатитѣ при днешното управление политически свободи трѣбва да се отдава часть на това, че и тѣ сѫ чада въ своето врѣме, слѣдователно, не можатъ да се откѫснатъ отъ топтанджийскитѣ навици на окрѫжающата ги обществена срѣда, и часть на стрѣмлението имъ да видятъ въ нашата страна едно безсъмнѣно, едно дори абсолютно свободно управление. Ние, за наша смѣтка, не можемъ да отрѣчемъ очебиющата разлика между днешния и прѣдишния, Радославовъ, режимъ“.

Въ забѣлѣжка къмъ горното Сакѫзовъ прибавя, че сп. „Ново Врѣме„ и „Работнически Вѣстникъ“ не само нарѣкли цанковистския режимъ „сама реакция“, но и се опитали да убѣдатъ читателитѣ си, „че той не може да бѫде другъ, освѣнъ реакция“. Разбира се, че „О. Д.“

спрямо социалистически печатъ говореше явно не истини. Нито сп. „Ново Врѣме“, нито партийниятъ вѣстникъ правѣха въ критикитѣ си върху цанковистския режимъ сравнение съ радославистския и отъ тамъ да вадѣха своята оцѣнка за неговата реакционость. Социалистическитѣ органи въ своята оцѣнка излизаха отъ ония основания, които по-горѣ видѣхме. Тѣ оцѣняваха този режимъ не по *„външнитѣ признаци“*, а по неговата вжтрѣшна природа, като прѣдставитель на една часть отъ дребната буржуазия и като русофилски. Обаче, общодѣлцитѣ винаги сждяха и сждятъ за режимитѣ само по „външнитѣ признаци“, като се оказаха абсолютно не способни да видятъ сжщностьта, която се крие задъ тия „признаци“. Въ сжщность въ цанковистския режимъ имаше и *„много външни признаци“*, които говорѣха за неговата реакциона природа. Обаче, „О. Д.“ не виждаше тѣзи „много външни признаци“. Редакцията му защищаваше този режимъ и за това тя виждаше „достигнати политически свободи“ при него, когато тѣ бѣха *само* едни *„външни признаци“*, наложени отъ особенитѣ обстоятелства, при които той се яви, но не произтичащи отъ неговата природа, а въ оцѣнката на социалистическитѣ органи върху режима виждаше „топтанджийски навици“ и „стремление да видятъ . . . . едно дори абсолютно свободно управление“. Нѣма нужда да казваме, че въ оцѣнката на „О. Д.“ нѣмаше нито сѣнка отъ социалистическа мисъль, отъ социалистическо разбиране. Тя бѣше оцѣнка на партизани на тогавашното правителство.

Впрочемъ „О. Д.“, подъ влиянието на социалистическата критика, много скоро видоизмѣни своята оцѣнка. Въ двойния, 2-3 бр., сжщата година, четемъ:

„Ако при днешното положение на България една отъ главнитѣ задачи трѣбва да бжде извоюванието за производителната демокрация повече политически срѣдства, които да ѝ послужатъ както за ограждание отъ икономическото угнетение, тъй и за повдигане икономическия ѝ уровенъ, ние сме длъжни да се попитаме: що е направено за това и колко е направено?... Тъй че, за насъ е важно, въ случая, да знаемъ що е направено, за да се усили политическата мощь на демокрацията, какви ови срѣдства сж дадени ней на разположение, какви орждия

сж отнети отъ ржцѣтѣ на реакцията? И на този въпросъ ние не можемъ даде другъ отговоръ, освѣнъ този: нищо, нищо не е направено".

По срѣдата на тѣзи редове се говори за „малки подобрения", които биле вмъкнати, въ функционирането на държавния механизмъ", за не малкото „обществено значение на едно лишено отъ насилия и кражби управление", което при това се оказало „и доста толерантно, сносно", за „меката политическа атмосфера", която създалъ цанковистскиятъ режимъ и която благоприятствувала за развитието „на цѣнни граждански добродѣтели", като прибавя, обаче, „че свободитѣ и правдинитѣ на единъ народъ не се пазятъ само съ едни добродѣтели, за това сж потрѣбни по ефикасни срѣдства". Така че, „О. Д.", като изброява вече не много, а само единъ два „външни признаци на едно свободно и законно управление", то тука твърди, че „нищо, нищо" не било направено, „за да се засили политическата мощь на демокрацията", никакви нови срѣдства не биле дадени на нея, никакви орждия не биле отнети отъ ржцѣтѣ на реакцията. Съ други думи, това означа, че нѣмаше никакви „достигнати политически свободи", че имаше само едни „външни признаци", смисъла на които общодѣлцитѣ не бѣха въ състояние да разбератъ и обяснятъ въ свързка съ самата природа на режима и съ условията на дадения моментъ. Но най-важното тука е това, че общодѣлцитѣ разгледватъ прогреса въ политическо отношение безъ всѣкаква връзка съ обществено-економическия прогресъ. Споредъ общодѣлцитѣ, достатъчно е едно правителство да създаде нѣколко „демократически закони", за да се осигури господството на „производящата демокрация", да се засили нейната „политическа мощь", да се отнематъ орждията отъ ржцѣтѣ на „реакцията". Нѣма нужда и тука да доказваме, че въ такова разбиране нѣма абсолютно нищо социалистическо. Обаче, това несъстоятелно общодѣлско разбиране на нѣщата имаше претенцията на „широко" и „дълбоко" разбиране българската дѣйствителность и социализма.. Но съ това разбиране се обяснява по-нататъшното поведение на общодѣлцитѣ въ Народното Събрание къмъ цанковистския режимъ.

ГЛАВА СЕДМА

Социализмътъ въ Народното Събрание.

1. Парламентарната фракция и общодѣлството.

Социалисти депутати, или по-вѣрно, членове на работническата социалдемократическа партия депутати се явиха въ Народното Събрание още въ първата година на нейното сѫществуване. И оттогава до разцѣпването ѝ партията постоянно се прѣдставляваше въ него. Така че, парламентарна фракция на партията въ Народното Събрание имаше постоянно отъ 1894 до 1903 год., до XIII Обикновено Народно Събрание, като при това само прѣзъ два периода на Народното Събрание тя се прѣдставляваше само отъ по единъ депутатъ. Обаче, до 1901 год. не може да се говори за социализмъ въ Народното Събрание, защото въ сѫщность самата парламентарна фракция не бѣше социалистическа и въ своята практическа дѣйность въ Народного Събрание, както и вънъ отъ него, не се рѫководѣше отъ социалистическото разбиране и отъ принципитѣ на работническата социалдемократическа политика, а отъ дребнобуржуазно демократическо или най-много радикалдемократическо разбиране и отъ една дребнобуржуазна социална политика. За социализмъ въ Народното Събрание тогава може да се говори само въ смисълъ, че въ него се явяваха депутати видни членове на социалистическата партия. Обаче, тѣ нито веднажъ и нито при единъ случай и поводъ не засѣгнаха социализма, не развиха отъ трибуната на Народното Събрание социалистическитѣ възгледи и не изтъкнаха исканията на работническата социал-

демократическа партия. Тѣ нито единъ пѫть не подигнаха работническия въпросъ въ Народното Събрание, при всичко че самиятъ животъ имъ даваше много поводи. Наистина тѣ говорѣха буйни, пламени рѣчи противъ „потисницитѣ“, „насилницитѣ“, „грабителитѣ“ и „експлоататоритѣ“ на „народа“, противъ заплатата на княза, противъ дворцитѣ, перачницитѣ, конюшнитѣ на двореца и противъ голѣмитѣ заплати на чиновницитѣ, граждански и военни. Обаче, тия рѣчи и по съдържание и по форма бѣха само радикални и демократически и не се отличаваха твърдѣ много отъ рѣчитѣ на по-буйнитѣ отъ демократитѣ. Поради това тѣ много се харесаха на послѣднитѣ въ Народното Събрание и се насърдчаваха. Това имено и показваше, че тѣ не бѣха социалистически рѣчи. За социализмъ тогава се споменаваше само отъ правителственитѣ депутати съ цѣль да омаловажатъ тѣхната опозиция, но социализмътъ въ Народното Събрание още го нѣмаше.

Въ първото народняшко Народно Събрание (VIII) парламентарната фракция се състоеше отъ двама души. Тя даде отчетъ за своята дѣйность въ третия партиенъ конгресъ. Както се вижда отъ отчета за този конгресъ, помѣстенъ въ в. „Социалистъ“, никакви разисквания по дѣйностьта на парламентарната фракция не станаха, а върху дѣйностьта ѝ изказа съ една резолюция „пълното удобрение и благодарность“ и пожелание да продължава сѫщата дѣйность съ „сѫщата енергия и прѣданость къмъ социалната демокрация“. Като си припомнимъ, какво прѣдставляваше тогава партията и отъ кого се състоеше самиятъ конгресъ, то нищо чудно нѣма въ това, че конгресътъ изнесе „пълно удобрение и благодарность“ за дѣйностьта на парламентарната фракция. Въ второто народняшко Народно Събрание (IX) парламентарната фракция се състоеше само отъ единъ депутатъ, отъ Н. Габровски. Съ неговата парламентарна дѣйность конгресите не се занимаваха, понеже тѣ се занимаваха съ общата партийна негова дѣйность. Въ сѫщность партията почна да се отнася критически къмъ дѣйностьта на своята фракция отъ VI партиенъ конгресъ. Въ X Народно Събрание (радославистското) парламентарната фракция се състоеше първо врѣме отъ

шестима депутати, а слѣдъ касирането на ямболскитѣ депутати Сакжзовъ и Благоевъ, отъ четирма души. Тука трѣбва да си припомнимъ промѣнитѣ, които станаха въ партията, както и борбата между двѣтѣ течения — пролетарското и дребнобуржуазното — почнала слѣдъ четвъртия конгресъ и опрѣдѣлила се въ петия. Принципиалната разлика между тѣзи двѣ течения въ партията, естествено, трѣбваше да се прояви и въ парламентарната ѝ фракция. И наистина, тя се прояви още при първата ѝ срѣща. Двѣтѣ противоположни разбирания на характера и задачитѣ на социалдемократическата партия изобщо се срѣщнаха и въ парламентарната дѣйность.

Въ първото засѣдание на фракцията се постави въпроса: каква трѣбва да бжде нейната дѣйность въ Народното Събрание? Сакжзовъ подържаше, фракцията да излѣзе веднага и първа съ прѣдложение за врѣмено процентно намаляване на княжевата и чиновнишкитѣ заплати, а сжщо и дневнитѣ на депутатитѣ, та сумата, добита по такъвъ начинъ, да се раздаде на пострадалитѣ отъ наводнението и сушата земледѣлци. Благоевъ се обяви противъ такава дѣйность. Той подържаше, че парламентарната фракция трѣбва да изтъква въ Народното Събрание исканията на социалдемократическата партия, които съставляватъ нейната програма и че въ дѣйностьта си тя трѣбва винаги да изхожда отъ основнитѣ партийни принципи. Габровски подържаше, че депутатитѣ отъ фракцията сж избрани отъ земледѣлци и дребни занаятчии и прѣдъ тѣхъ сж отговорни. Макаръ той и да избѣгваше да се изкаже ясно, каква трѣбва да бжде дѣйностьта на социалиститѣ въ Народното Събрание, обаче, отъ това, което каза той, ясно ставаше, че повече клонеше къмъ възгледа на Сакжзовъ. Слѣдъ дълги разисквания фракцията рѣши да се не прави проектираното отъ послѣдния прѣдложение, а да се изкаже тя при дебатитѣ по отговора на тронното слово. Обаче, Сакжзовъ, въпрѣки това, още въ първото засѣдание на Народното Събрание, пусна проекта на своего прѣдложение между депутатитѣ на опозицията за подписване и съ цѣль да го внесе въ Народното Събрание. Това бѣше голѣма изненада за останалитѣ членове, поне за нѣ-

кои отъ тѣхъ. Когато Благоевъ запита Сакжзовъ, защо той, въпрѣки рѣшението на фракцията, направи това, послѣдниятъ се оправдаваше съ това, че нѣмалъ намѣрение да внася своето прѣдложение, а само го билъ далъ на нѣколко депутати да го прочетатъ, но то било се харесало на тѣхъ, та го подписали нуждното число депутати. Ясно бѣше, че Сакжзовъ не казваше истината, че той не искаше да знае за рѣшения на парламентарна фракция, че той дѣйствуваше на своя глава. Но понеже болшинството отъ фракцията имаше сжщитѣ възгледи върху дѣйностьта ѝ, то тоя случай не прѣдизвика никакъвъ протестъ отъ нейна страна и той тъй и мина. Естествено е, че слѣдъ тоя случай не можеше да се говори за парламентарна фракция, като цѣло, което се ржководи отъ обща и обмислена дѣйность, и слѣдъ касирането на двамата ѝ членове фракцията тръгна по стария пжть.

Прѣди да бждатъ касирани двамата ѝ членове, парламентарната фракция извърши единъ актъ чисто общодѣлски. Тя се подписа подъ манифеста къмъ българския народъ отъ буржуазнитѣ парламентарни фракции, съ който се протестираше противъ неконституционното управляване на България, противъ стрѣмежа на двореца да управлява несъгласно съ конституцията и противъ масовото и незаконно касиране на опозиционнитѣ депутати отъ радославистското мнозинство въ Народното Събрание. Когато бѣше поканена отъ тѣхъ на общо събрание за тази цѣль, въ парламентарната фракция се изказа мнѣние, никакъ да не се отива на събранието, а тя да излѣзе съ свой отдѣленъ манифестъ. Обаче, мнозинството ѝ рѣши да взѐме и тя участие въ него и, ако буржуазнитѣ опозиционни фракции се съгласятъ, да се тури въ манифеста и единъ пасажъ, съ който да се осжждатъ и всички бивши министри и правителства, които сж управлявали неконституционно, да го подпише. Мнозинството отъ фракцията, главно Сакжзовъ и Габровски, мотивираха този общодѣлски актъ съ това, че въ парламентарната дѣйность често пжти ставало нужда да се вършатъ общи акции съ буржуазнитѣ фракции, а главното, че съ приемането пасажа отъ буржуазнитѣ фракции, който прѣдлагаше фракцията, тѣ, буржуазнитѣ фракции, се обвър-

звали прѣдъ избирателитѣ, прѣдъ „народа“, а манифестътъ въ такъвъ случай щѣлъ да бжде въ ржцѣтѣ на социалистическата парламентарна фракция едно много силно оржжие за агитация противъ тѣхъ. Днесъ е много ясно, че не могатъ отъ социалдемократическа гледна точка да оправдаятъ такова общодѣлство. Д. Благоевъ, като обясняваше въ VI конгресъ мотивитѣ, по които парламентарната фракция извърши този актъ, казваше, че биватъ моменти въ политическия животъ на страната, когато се налагатъ общи дѣйствия съ буржуазната опозиция, обаче въпросътъ билъ въ това, че у насъ буржуазнитѣ партии сж случайни групировки, котерии, а не партии, и въ този смисълъ той намираше погрѣшна постжпката на парламентарната фракция. Но и така погледнато на въпроса, пакъ постжпката и не може да бжде оправдана. Прѣди всичко, смѣсваше се самостоятелното дѣйствие на социалистическата фракция, което може по нѣкога да се срѣщне съ такова отъ страна на нѣкоя буржуазна фракция въ Народното Събрание съ самото имъ срѣщане въ цѣлитѣ, които се гонятъ съ него. Но това срѣщане на самостоятелнитѣ дѣйствия на двѣ парламентарни фракции въ случая се възвеждаше въ принципъ, като се забравяше, че мотивитѣ на дѣйствието е съвсѣмъ различно у буржуазнитѣ парламентарни фракции и у социалистическата. Забравянето на всичко това води неизбѣжно къмъ опортюнизма, къмъ общодѣлството. Така че, постжпката на социалистическата парламентарна фракция бѣше погрѣшна не само по това, че българскитѣ буржуазни партии бѣха случайни групировки, котерии, а и по това, че се забравяха социалистическитѣ мотиви въ дѣйностьта ѝ. За общодѣлцитѣ това бѣше простително, но за социалдемократа това бѣше едно подхлъзване. Впрочемъ, това се обяснява и съ мотиви, които и по-сетнѣ социалдемократитѣ въ парламентарната фракция направиха друго и дори по-важно подхлъзване.

Прѣдъ видъ на казаното, въ VI конгресъ за пръвъ пжть партията се отнесе критически къмъ дѣйностьта на парламентарната фракция. Той не одобри дѣйностьта ѝ прѣзъ извънредната сесия на X-то Народно Събрание и осжди подписването отъ нея на общия опозиционенъ манифестъ.

Но въ сѫщото врѣме конгресътъ призна, че въпросътъ за дѣйностьта на парламентарната фракция трѣбваше да се изучи. Затова той съ една резолюция натовари централния комитетъ и нея да изучатъ въпроса и да докладватъ въ слѣдния конгресъ. На VII конгресъ такъвъ докладъ не се чете, обаче, въ него по поводъ дѣйностьта ѝ въ редовната сесия на Х-то Народно Събрание се упражни най-обстойна критика върху дѣйностьта на парламентарната фракция изобщо, като слѣдствие на която се яви нова резолюция, съ която се натоварваха централния комитетъ и фракцията да изработятъ една директива, отъ която да се ръководи тя въ Народното Събрание, възъ основа на упражнената критика отъ делегатитѣ на конгреса. Но при разискването дѣйностьта на парламентарната фракция въ VII конгресъ изпъкнаха двѣтѣ различни разбирания на тази дѣйность: *общодѣлското* и *социалдемократическото*. Общодѣлското разбираие, като изхождаше отъ това, че депутатитѣ бѣха избирани отъ занаятчии и прѣдимно земледѣлци, свеждаше дѣйностьта на парламентарната социалдемократическа фракция къмъ обикновената дребнобуржуазна демократическа обща критика и искания. Поради това парламентарната фракция въ своята дѣйность не изхождаше никакъ отъ партийната програма, исканията на която съдържатъ най-сѫществени реформи и економии, нито пъкъ отъ интереситѣ на работническата класа. Парламентарната фракция нито веднажъ не подигна гласа си въ полза на работническитѣ интереси, макаръ да е имала множество случаи и поводи за това. Когато единъ работникъ въ VII конгресъ, а именно единъ отъ пловдивскитѣ делегати, прѣдложи да се изкаже неудобрение на дѣйностьта ѝ — „защото не е прѣдставлявала интереситѣ на работническата класа и програмата на социалдемократическата партия, а сѫ излизали вънъ отъ нея и сѫ говорили винаги на една обща маса народъ“ и защото „нашитѣ депутати никога не сѫ подигали гласа си въ Народното Събрание за защита на наемнитѣ работници и не сѫ истъквали ония прискърбни факти, които всѣкидневно ни дава животътъ въ фабрикитѣ и работилницитѣ“ — тогава парламентарната фракция се извиняваше съ това, че не можала да прави законодателни прѣ-

дложения, когато тя можеше да направи това чрѣзъ интерпелации, както правеше по много въпроси, които нѣмаха нищо общо съ нейнитѣ задачи въ Народното Събрание, като социалдемократическа фракция, но които ѝ даваха случаи само за дигане шумъ на около си. Но общодѣлцитѣ тъкмо тази дѣйность и оцѣняваха като „задоволителна“ и я насърдчаваха. Другояче не можеше и да бѫде. Имаше грамадна принципиална разлика въ разбирането дѣйностьта на парламентарната фракция у общодѣлцитѣ и социалдемократитѣ. Тя още по-рѣзко изпъкна въ парламентарната фракция при цанковистското Народно Събрание, която и приведе къмъ разцѣпването ѝ.

2. Директивата и разцѣпването на парламентарната фракция.

Въ XI Народно Събрание, т. е. въ онова при коалициония демократо-прогресивния режимъ, работническата социалдемократическа партия се прѣдставляваше само отъ единъ депутатъ, а именно отъ сливенския народенъ прѣдставитель Г. Кирковъ. Независимо отъ влиянието на послѣдния върху дѣлата на Народното Събрание съ своята критика, но за пръвъ пѫть въ него се чу социалистическа рѣчь и за пръвъ пѫть се подигна работническия въпросъ. Обаче, XI Народно Събрание бѣше непродължително. Въ XII Народно Събрание парламентарната фракция се състоеше отъ 7 депутати, отъ 4 общодѣлци и 3 социалдемократа. Принципиалнитѣ разногласия между двѣтѣ ѝ части се проявиха още отъ първитѣ ѝ крачки въ Народното Събрание. Още при първитѣ рѣчи въ извънредната сесия изпъкна голѣмото принципиално различие въ разбирането на самия социализмъ, което прѣдизвика, както ще видимъ, нови разногласия между общодѣлцитѣ въ партията и социалдемократитѣ и което бѣше началото на разногласията въ парламентарната фракция. Първо врѣме тя, въ сѫщность социалдемократитѣ въ нея, се стараяха да подържатъ цѣлостьта ѝ прѣдъ камарата, като се силиха да скриватъ своитѣ разногласия, което и ги приведе къмъ едно много важно подхлъзване, каквото бѣше гласуването едно правителствено прѣдложение за духовната семинария, гласуване, въ което

общодѣлецътъ Сакжзовь ангажира въ момента на гласуването цѣлата парламентарна фракция. Но колкото по-нататъкъ отиваха работитѣ, толкова по-рѣзко изпъкваха вжтрѣ въ нея разногласията. Тѣ почнаха да се развиватъ отъ момента, когато централниятъ комитетъ въ изпълнение на конгресното рѣшение прѣдложи на фракцията една директива за дѣйностьта ѝ. Тука при разискването на директивата изпъкнаха не само прѣдишнитѣ общодѣлски разбирания на парламентарната дѣйность, за които по-горѣ се говори, но се явиха и нови. Общодѣлцитѣ подържаха, че прѣди всичко тѣ били прѣдставители на своитѣ избиратели и прѣди всичко прѣдъ тѣхъ сж отговорни за своята дѣйность въ Народното Събрание, че всѣки отъ тѣхъ може да има особено мнѣние по разискванитѣ въ камарата въпроси и може да гласува за всѣко прѣдложение, което той намира полезно и противъ което може да бжде парламентарната фракция. Това показваше, че общодѣлцитѣ не искаха да се подчинятъ на каквато и да е директива, защото тѣ схващаха парламентарната дѣйность съвсѣмъ не социалдемократически, не като дѣйность на прѣдставители на работническата социалдемократическа партия. Разисквания въ засѣданията на фракцията не приведоха къмъ нищо, или по-вѣрно, приведоха къмъ все по-голѣмо отдалечаване едни отъ други. Общото засѣдание на централния комитетъ и парламентарната фракция сжщо не разрѣши въпроса и се свърши съ фактическо разцѣпване на послѣднята. Слѣдъ това парламентарната фракция като цѣло не сжществуваше. Двѣтѣ ѝ части дѣйствуваха отдѣлно и всѣка по своему. Трѣбваше само поводъ и за формалното ѝ разцѣпване, който скоро и се яви.

Въ края на 1902 или въ началото на 1903 година Жоресъ произнесе въ френската камара една блѣскава, но общодѣлска и русофилска рѣчь по поводъ външната политика на Франция, въ която засѣгна и политиката ѝ спрямо македонския въпросъ. Русофилитѣ въ България, особено ония отъ цанковистския лагеръ и общодѣлцитѣ отъ социалдемократическата парламентарна фракция бѣха въ най-голѣмо възхищение отъ тази рѣчь. Трѣбва да се забѣлѣжи, че въ това врѣме между общодѣлцитѣ и цан-

ковистското мнозинство бѣше се установило едно интимно приятелство. Ние видѣхме вѣче, че за общодѣлците цанковистскиятъ режимъ бѣше единъ демократическо-прогресивенъ режимъ и въ печата го защищаваха отъ критиките на социалиститѣ. Въ Народното Събрание тѣ, особено Сакжзовъ и Габровски, избѣгваха всѣка критика противъ дѣлата му, или, когато биваха принудени да се изкажатъ по нѣкой въпросъ, критиката имъ излизаше изнудена и безъ никакъвъ ефектъ. Но особено трогателно общодѣлство се установи между тѣхъ, когато цанковистското мнозинство се бѣше заловило да прокара ужъ пропорционалната избирателна система, заради която тѣ забравиха законопроекта за покровителство женския и дѣтския трудъ въ България, внесенъ още въ извънредната сесия отъ парламентарната фракция, и нито веднажъ не подигнаха гласъ за турянето му на дневенъ редъ и изобщо се отнасяха съвсѣмъ индиферентно къмъ неговата сждба. Но цанковистското мнозинство не малко използува симпатиитѣ на общодѣлцитѣ отъ парламентарната фракция, за да си даде видъ на едно прогресивно Народно Събрание. Русофилската рѣчь на Жореса още повече ги сближи, и „лидеритѣ“ на цанковистското мнозинство твърдѣ много подклаждаха възхищението на общодѣлцитѣ отъ тази рѣчь и тласнаха ги къмъ оная посѫжка, която даде поводъ и за формалното разцѣпване на парламентарната фракция. Дълго врѣме въ бюфета на Народното Събрание общодѣлцитѣ и русофилитѣ взаимно се възхищаваха и четеха рѣчьта на Жореса, което приведе къмъ идеята да се поздрави послѣдния отъ парламентарната фракция. Макаръ парламентарната фракция и да не сѫществуване като цѣло, макаръ тя отдавна да не е държала никакви засѣдания, но по този случай общодѣлцитѣ поискаха да се свика тя на общо засѣдание въ бюфета на Народното Събрание. Въ това засѣдание тѣ поискаха отъ името на фракцията да се поздрави Жоресъ за рѣчьта му и чрѣзъ него френския пролетариатъ за съчувствията му къмъ македонския робъ. При това общодѣлцитѣ прѣдставиха Жореса за водитель на френския пролетариатъ и едва-ли не за прѣдводитель на междуна-

і борящи се пролетариатъ. Социалдемократитѣ отъ
ията, — слѣдъ като изтъкнаха обстоятелството, че
на Жореса не бѣше социалдемократическа, че въ
й защищаваше съюза на републиката съ руския аб-
ізмъ, който е толкова пакостенъ за освобождението
олетариата, че той не е прѣдставитель на съзнател-
ренски пролетариатъ, а още по-малко на междуна-
і, и че ако е въпросъ да се поздрави послѣдния, то
чрѣзъ френската работническа партия, — изказаха се
ъ подаването каквато и да било телеграма отъ ней-
до Жореса. Съ това се свърши засѣданието безъ
вземе каквото и да е рѣшение. Обаче, общодѣлцитѣ
ѣшили и безъ знанието на социалдемократитѣ подадоха
ето на цѣлата парламентарна фракция телеграма до
а, която при това сѫщата вечерь се появи въ жъл-
чатъ, въ най-типичния отъ него вѣстникъ „Вечерна
. Слѣдъ този актъ на общодѣлцитѣ парламентар-
:оциалдемократическа фракция се разцѣпи и не мо-
вече да става и дума за каквато и да било съв-
работа съ общодѣлцитѣ. Но тука идваме вече до
а въ самата партия.

ГЛАВА ОСМА.

Новитѣ разногласия.

1. Въпросътъ за частната собственость и общодѣлството.

Новитѣ разногласия се почнаха по поводъ рѣчьта на Я. Сакжзовъ въ Народного Събрание, която централниятъ комитетъ на партията издаде въ отдѣлна брошура подъ заглавието: *„Налѣжащи реформи“*. Тази рѣчь на Сакжзовъ не само не бѣше социалистическа, но бѣше противосоциалистическа. Въ нея Сакжзовъ отъ трибуната на Народното Събрание се обяви *противъ* крайната цѣль на социалната демокрация махването частната собственость върху срѣдствата на производството – и *за* запазването дребната частна собственость. Поводъ да се обяви противъ крайната цѣль на социалната демокрация даде рѣчьта, държана въ сжщого Народно Събрание отъ Д. Благоевъ и издадена отъ централниятъ комитетъ на партията въ отдѣлна брошура подъ названието: *„Изъ кой пжть?“* Между другого въ тази рѣчь Д. Благоевъ каза слѣдното:

„Партията или групата обществена, къмъ която азъ принадлѣжа, мисли съвършено другояче. Тя мисли, че било е врѣме, когато човѣчеството е сжществувало безъ частна собственость, както и настжпва историческия моментъ, когато човѣчеството ще може да живѣе безъ частна собственость. Това е изповѣданието на социалиститѣ, социалдемократитѣ. Социалдемократитѣ се отличаватъ отъ всички други партии, както у насъ, така и въ други страни, имено по туй, че тѣ признаватъ, какво частната собственость не е вѣченъ институтъ, а че е имало врѣме, и дохожда това врѣме, когато собственостьта е била обществена и когато вече захваща да става обществена и ще стане обществена. Туй е кореното различие между социалистическото учение и буржуазното, така да се каже, учение“.

Нѣколко деня подиръ произнасянето на тия думи Сакжзовъ трѣбваше да държи рѣчь върху опрѣдѣлената му отъ парламентарната фракция на партията тема за вжтрѣшного управление на страната, въ която трѣбваше да развие програмата на социалната демокрация, и отъ гледна точка на нея, „налѣжащитѣ реформи". Каква бѣше тази негова рѣчь, ще видимъ малко по-надолѣ, но во тази рѣчь Сакжзовъ се обяви противъ горѣприведното мѣсто отъ рѣчьта на Д. Благоевъ Той каза слѣдното:

„Моятъ другарь г. Благоевъ ви каза, че ние сме противъ собственостьта и по това се отличаваме отъ другитѣ партии. Г-нъ първиятъ министръ каза въ отговора на другаря ми, че тъкмо защото ние сме противъ частната собственость, ние влизаме въ противорѣчие съ това, че искаме да спомагаме на днешното управление. *(Министръ-прѣдсѣдатель Д-ръ С. Даневъ:* Нагледъ!). Добрѣ, това нагледъ азъ ще искамъ да го прѣмахна съвсѣмъ! Когато казваме, че ние сме противъ частната собственесть, това не значи, че ние отричаме правото на отдѣлния човѣкъ да притежава свой имотъ; не отричаме правото да си има свои дрѣхи, своя кжща, да си има добитъкъ, своя нива; ние не отричаме онова, което се нарича собственость на себе си; ние сме противъ онази собственость, която, турена въ производството, експлоатира чуждия трудъ, съсѣдния трудъ; ние сме противъ онази собственость въ производството, когато тя експлоатира човѣшкия трудъ. Противъ една собственость, която експлоатира природнитѣ сили, ние не можемъ да бждемъ".

Ясно е, че тука Сакжзовъ изпъкна като дребнобуржуазенъ идеологъ съвсѣмъ въ нова свѣтлина. Приведеного мѣсто отъ рѣчьта на Д. Благоевъ туряше рѣзка граница между работническата социалдемократическа партия и буржуазнитѣ партии, слѣдователно, и между парламентарната ѝ фракция и парламентарнитѣ фракции на послѣднитѣ. Това рѣзко разграничаване, естествено, изтъкваше партията въ сжщинския ѝ видъ, като работническа и революциона социалистическа партия, която се намира въ непримиримо противорѣчие съ буржуазията и нейното общество. Но това рѣзко изтъкване характера на работническата социалдемократическа партия осуетяваше, прѣди всичко, „общото дѣло" между нея и „прогресивно-либералната партия". Както се вижда отъ размѣненитѣ думи между Сакжзовъ и министръ-прѣдсѣдателя въ горѣприведеното мѣсто отъ рѣчьта му, като че между тѣхъ е имало

прѣдварителенъ говоръ за сътрудничество на социалдемократическата фракция съ цанковистското мнозинство въ Народното Събрание. Както видѣхме, министръ-прѣдсѣдателтъ прѣкжсна Сакжзовъ съ думитѣ, че парламентарната фракция на нашата партия искала само „нагледъ“ да помага на „днешното управление“. Сакжзовъ на тия думи на министра отговаря: „Добрѣ, това нагледъ азъ ще искамъ да го прѣмахна съвсѣмъ!“. Съ други думи, Сакжзовъ казваше на буржуазнитѣ фракции, че това „нагледъ“ помагане на „днешното управление“ ще го обърне въ истинско „общо дѣло“ съ тѣхъ, а главно съ цанковистската камара. Естествено, за тази цѣль и за да убѣди буржуазията въ това, Сакжзовъ трѣбваше да се обяви противъ „исповѣдането“, както се изрази Д. Благоевъ, на социалдемократитѣ, противъ социалистическото учение, противъ главния пунктъ отъ програмата на социалната демокрация — социализацията на срѣдствата за производство. Той казваше, че „ние“, т. е. социалдемократитѣ, не сме били противъ всѣка частна собственость, не сме били противъ дребната собственость, а само противъ оная, която експлоатира чуждия трудъ, т. е. само противъ капиталистическата собственость. Разбира се, че това тълкуване на главния пунктъ отъ програмата на социалната демокрация нѣмаше нищо общо съ социалистическото разбиране; то бѣше възгледътъ на дребнобуржуазнитѣ идеолози, на демократитѣ или радикалдемократитѣ. Капиталистическата собственость съсипва дребната, затова идеолозитѣ на дребната буржуазия—демократитѣ и радикалдемократитѣ — се обявяватъ противъ капиталистическата собственость и за запазването на дребната. Ония, които сж слѣдили писаното въ социалистическия печатъ за принципитѣ на бившитѣ „млади демократи“, днесъ радикалдемократи, знаятъ добрѣ, че тѣхенъ идеалъ съставлява едно дребнобуржуазно царство, въ което господствува дребната собственость, но безъ капиталистическа собственость. Това сжщото теоретизираше Сакжзовъ и въ рѣчьта си. Въ нея той изпъкна въ нова свѣтлина като дребнобуржуазенъ идеологъ и противникъ на социалната демокрация. Естествено е, че дребнобуржуазнитѣ възгледи на Сакжзовъ прѣдизвикаха нови принципиални разногласия.

Разбира се, че Сакжзовъ изказваше не само свои възгледи. И по въпроса за отношенията на социалната демокрация къмъ частната собственость той се яви изразитель на възгледитѣ на дребната буржуазия и на несоциалистическата интелигенция въ партията. Когато въпросътъ се изнесе въ социалистическия печатъ, оказа се, че възгледитѣ на Сакжзовъ сподѣляха всички видни днесъ общодѣлци! Най-характерното и въ полемиката по въпроса за отношенията на социалната демокрация къмъ частната собственость бѣше това, че Сакжзовъ се скри задъ фамознитѣ „д-ри“: П. Брънековъ, П. Джидровъ и разни псевдоними, и че тѣзи „истински социалисти“ безъ никакво стѣснение разпъваха Кауцки и го изкарваха, че той мислѣлъ по въпроса тъкмо тъй, както Сакжзовъ и неговитѣ съмишленици. Кауцки се изказва най-ясно и категорично въ *„Основитѣ на социалната демокрация“*, че при социалистическото производство дребното неизбѣжно ще пропадне и много по-скоро, отколкото при капиталистическото производство и затова той говори за начина, по който ще се социализиратъ и срѣдствата на дребното производство. Споредъ Кауцки, къмъ послѣдното нѣма да има нужда да се прибѣгва до експроприация; тука социализацията ще се извърши чрѣзъ *притъгателната сила* на колективната собственость, на социалистическото производство. Общодѣлцитѣ, обаче, най-скандалиозно фалшифицираха Кауцки и въ IX конгресъ (Търново 1902 год.), и въ печата, за да изкаратъ своитѣ дребнобуржуазни възгледи за „истински социалистически“. Това скандалиозно фалшивициране писаното отъ Кауцки не остана неизобличено. Въ сп. „Ново Врѣме“, 1903 г., това биде направено съ думитѣ на самия Кауцки на ржка. Обаче, изобличенията не спрѣха Сакжзовъ и неговитѣ съмишленици да твърдятъ пакъ, че било „до насита доказано“, какво Кауцки мислилъ като тѣхъ. Това още веднажъ доказваше, че партията имаше работа съ противници, които не се спираха прѣдъ никакви срѣдства.

Но независимо отъ казаното, рѣчьта на Сакжзовъ въ Народното Събрание и въ друго отношение изтъкна автора й като дребнобуржуазенъ идеологъ и като несо-

циалистъ. Като говорѣше за управлението на страната, Сакжзовъ изказа такива нелѣпи възгледи върху конституционото управление, които не само нѣмаха нищо общо съ социалистическитѣ възгледи, но които очудиха и всички буржуазни депутати, съ изключение на Д. Петковъ, (Свирчо), който нарѣче Сакжзовъ за тѣзи му възгледи „умно момче". Между другитѣ нелѣпи възгледи, Сакжзовъ изказа и този възгледъ, че князътъ трѣбвало *да избира за министри хора „любими, зачитани и уважавани въ срѣдата на народа"* — възгледи, които ние чувахме само отъ дворцовитѣ орждия, проповѣдвани чрѣзъ дворцовия органъ в. „Свѣтъ" — и че „изпълнителната власть" трѣбвало „да бжде блага, да зачита народната власть". Тѣзи възгледи, развити отъ Сакжзовъ отъ трибуната на Народното Събрание, бѣха отъ гледна точка на партийнитѣ принципи такива, че не можаха да не бждатъ отбѣлѣзани отъ органитѣ на партията. Скоро слѣдъ издаването имъ въ отдѣлна брошура, въ партийния вѣстникъ, год. V, бр. 42, въ статията: *„Една социалистическа рѣчь"*, Г. Г. ги разгледа имено отъ тази страна. „Начинътъ, по който др. Сакжзовъ разгледа политическото положение - четемъ въ тази статия — ни налага длъжность да се поспремъ повече върху неговата рѣчь. Въ принципиалната часть на тая рѣчь се изказватъ мисли, съ които единъ социалдемократъ не би могълъ да се съгласи". И слѣдъ като накжсо изтъква, какво бѣше политическото положение на страната, Г. Г. продължава: „Първото нѣщо, обаче, което бие на очи въ рѣчьта на др. Сакжзовъ, то е, че той не ни посочва *истинскитѣ причини*, които създаватъ това положение на работитѣ. Нѣщо повече, за обяснението на сжществующата у насъ дѣйствителность той се поставя на *идеалистическото* гледище, което естествено, ни довежда до най-прѣвратни заключения". По-горѣ видѣхме, че Сакжзовъ въ своята рѣчь дойде до една „конституциона теория", съ която „даже единъ добъръ либералъ не може да бжде съгласенъ". И не можеше той да дойде до други заключения, защото, както казва Г. Г., „се поставя на почвата на всѣки български конституционалистъ, на всѣки буржуазенъ идеологъ, който въ обществено-поли-

тическия животъ взима слѣдствието за причина, обръща работата надолу съ главата и обяснява всичко съ добрата воля на управницитѣ". Изобщо, рѣчьта на Сакжзовъ и отъ тази страна бѣше не само несоциалистическа, но и твърдѣ несъстоятелна дори отъ гледна точка на най-вулгарния либерализмъ.

На тѣзи съвършено справедливи и обективни бѣлѣжки Сакжзовъ въ слѣдния брой на партийния вѣстникъ се нахвърли върху Г. Г. съ една извънредно груба статия, пълна само съ лични нападки върху него, безъ да каже абсолютно нито дума по критиката на Г. Г. При това Сакжзовъ въ тази статия изказа отдавна скриванитѣ мотиви на своята и на своитѣ съмишленици злоба противъ „Работнически Вѣстникъ". Тука той енергично възстава противъ помѣстването въ партийния органъ критики противъ неговитѣ възгледи. Това не било работа на партийния органъ, и заплашваше редакцията съ разпжването ѝ отъ конгреса, защото съ това тя обръщала партийния органъ въ „личенъ". Послѣдното въ сжщность бѣше единъ видъ позивъ къмъ партията за възстание противъ редакцията, съ цѣль да я накаратъ да не критикува по-нататъкъ общодѣлството. Общодѣлскитѣ организации побързаха, разбира се, да се отзоватъ на този позивъ и захвърчаха позиви и протести отъ тѣхъ до партията противъ редакцията, че била обърнала партийния органъ въ „личенъ", защото критикуваше Сакжзовитѣ буржуазни възгледи и общодѣлството изобщо. А пъкъ общодѣлцитѣ бѣха, които говорѣха за „свободата на критиката и мисъльта" въ партията, върху която нѣкой билъ посѣгалъ. Работата бѣше ясна. Критиката върху общодѣлството тѣ наричаха посѣгане върху „свободата на критиката и мисъльта" въ партията! Партийниятъ вѣстникъ се четеше отъ масата партийни членове и съчувственици на партията, тъй че послѣднитѣ узнаваха, какви „социалисти" бѣха Сакжзовъ и неговитѣ приятели. Общодѣлцитѣ най-много се страхуваха отъ свѣтлината, която внасяше партийниятъ вѣстникъ въ партията и между съчувственицитѣ. Това именно ги докарваше до полуда, а не че пострадала „свободата на критиката и мисъльта". Именно страхътъ отъ свѣтли-

ната, която внасяше партийниятъ печатъ въ партията и между съчувственицитѣ ѝ, караше общодѣлцитѣ да се подкопаватъ подъ редакцията на партийния вѣстникъ, да прибѣгватъ до всички ония срѣдства противъ нея, за които погорѣ се спомена.

Тъй че, рѣчьта на Сакжзовъ изтъкна още по-ясно буржуазната природа на общодѣлството. Между другото, общодѣлцитѣ защищаваха, и въ печата и въ IX конгресъ, нелѣпитѣ възгледи на Сакжзовъ върху „конституционата теория“ съ това, че нѣмало социалистическа конституционa теория и че Сакжзовъ изказалъ възгледи, съгласни съ най-добрата буржуазна конституционa теория, каквато била оная на Блюнчли. Въпросътъ за „конституционата теория“ се свежда, очевидно, къмъ въпроса за произхода и сжщностьта на конституционитѣ форми на управление. Социалистическото обясняване произхода и сжщностьта на послѣднитѣ е право противоположно на буржуазното. Въ този смисълъ, освѣнъ буржуазна „конституционa теория“, има и социалистическа „конституционa теория“. Социалистическото общество ще има една конституция, една наредба, една система на отношения, произходътъ на която се намира въ общественото производство и колективната собственость, а сжщностьта ѝ въ господството *на социалната демокрация.* Общодѣлцитѣ, обаче, не признаватъ друга „конституционa теория“, вънъ отъ буржуазната, която провъзгласяватъ не само за единствена, но и за най-добра. И по този въпросъ общодѣлцитѣ се показаха такива, каквито бѣха и сж, т. е. буржуазни идеолози.

2. Класовата борба и общодѣлството.

Въ прѣднитѣ глави видѣхме, че за общодѣлцитѣ „обществениитѣ борби“ се свеждатъ къмъ борбата на двѣ начала: на *демократизма* и *реакцията.* Наддѣлѣе ли послѣднята, тогава „демократичнитѣ“ и „прогресивнитѣ“ елементи“ отъ всички „производещи слоевѐ“ се съединяватъ въ една „обществена сила“ за „общо дѣло“ противъ нея. По такъвъ начинъ за общодѣлцитѣ идеята за общественото развитие, за прогреса се свежда къмъ простата схема къмъ побѣдата на демократизма надъ реакцията.

Това е идеята на дребнобуржуазнитѣ идеолози за прогреса, за общественото развитие. При него идеята за класовата борба не може да сѫществува, или се явява съвсѣмъ неразбирана. Когато социалистическиятъ печатъ изтъкна, че общодѣлството е дребнобуржуазна теория за общественото развитие, която нѣма нищо общо съ социалистическата теория, споредъ която класовата борба е пружината на историческото движение, тогава стана съвсѣмъ ясно, че общодѣлцитѣ не могатъ да разбератъ класовата борба. Тогава тѣ почнаха да викатъ, че признавали класовата борба, обаче, историята на човѣшкото общество била не само история на класовата борба, но и на класовото сътрудничество. Напримѣръ, въ брошурата *„Тревога за призраци“*, стр. 57, Сакѫзовъ пише:

„Както има класова борба за ограждане нѣщо вече спечелено, придобито, или за извоюване нѣщо ново, необходимо, тъй сѫщо има и класово сътрудничане за запазване придобити свободи, права и блага. Класовата борба въ извѣстна смисъль прѣдполага класово сътрудничане. И едното и другото сѫ *факти въ живота и фактори на живота*“.

Разбира се, че това „откритие“ не е оригинално на българскитѣ общодѣлци; то е заето у общодѣлцитѣ на Западъ. Но най-комичното у общодѣлцитѣ е това, че тѣ прѣпоржчваха това „откритие“ за „дълбоко“ разбирание на марксизма, че то било тъкмо съгласно съ Марксовата историческа теория и съ разбиранието на Кауцки. Марксъ написа нѣколко исторически изслѣдвания, както: *„Осъмнадесети брюмеръ на Луи Бонопарта“*, *„Революция и контръ-революция въ Германия“*, *„Класовата борба въ Франция“* и други, за да подтвърди, че историята е история на класовата борба, и въ които той блѣскаво доказва, че и тамъ, дѣто при повърхностно разгледване има привидно класово сътрудничане, и тамъ има само класова борба. Сѫщо така Кауцки пише *„Класовитѣ противорѣчия въ Франция прѣзъ 1789 год.“* и статии въ партийното списание „Die Neue Zeit“ и доказва сѫщото, което и Марксъ, а имено, тамъ, дѣто прѣзъ врѣмето на великата френска революция има привидно класово сътрудничане, въ сѫщность господствуваха най-остри класови борби, които и тласкаха революцията на напрѣдъ. Но при

всичко това, общодѣлцитѣ даваха своето „откритие“ тъкмо за съгласно съ „марксизма“. При това и тука не се мина безъ фалшификации на писаното отъ Кауцки. Сакжзовъ скри въ брошурата си статията на Кауцки, отъ която цитираше, защото, както се оказа, той цитираше само откжслекъ отъ статията му, вънъ отъ цѣлата му мисъль. Всичко това бѣше необходимо за общодѣлцитѣ. Необходимо имъ бѣше да оправдаятъ „общото дѣло“ съ „новата теория“ за класовото сътрудничество. Обаче, всичко това само показа още веднажъ буржуазната природа на общодѣлството. Въ статията: *„Призраци и дѣйствителность“*, въ сп. „Ново Врѣме“, год. VII, кн. VII, както и въ редъ други статии въ него прѣзъ 1902 и 1903 г., се изтъкна тази природа на общодѣлството и спрямо единъ отъ основнитѣ принципи, върху които почива тактиката на социалната демокрация.

3. Деветиятъ конгресъ.

При горѣизложенитѣ новоизникнали разногласия се свика IX конгресъ въ Търново. Той бѣше сждбоносенъ за партията. Въ него общодѣлцитѣ изпъкнаха въ цѣлата си буржуазна покварености. Както се оказа, за да повлияятъ върху състава на конгреса въ своя полза, тѣ водѣха подполни агитации за избирането на делегати тѣхни приятели. По такъвъ начинъ тѣ успѣха да докарагъ за делегати на конгреса сума студенти и селски учители, които цѣла година живѣеха далечъ отъ организациитѣ, които прѣдставляваха, които, слѣдователно, и не сж живѣли съ живота на организациитѣ, нито съ живота на партията, обаче върли партизани на личноститѣ, слѣпи орждия на общодѣлскитѣ водачи. Планътъ на общодѣлцитѣ бѣше да си създадатъ едно изкуствено болшинство, съ което да не дадатъ на конгреса да се занимава съ принципиалнитѣ въпроси, да взематъ управлението на партията и редакцията на партийния вѣстникъ въ свои ржцѣ, или, ако това е невъзможно, да дезорганизиратъ или да създадатъ условия за дезорганизиране на партийнитѣ учреждения, а чрѣзъ тѣхъ и на партията. За прокарването на този планъ общодѣлцитѣ употрѣбиха въ конгреса всички

срѣдства, а главно подполнитѣ агитации, тайнитѣ делегатски събрания, въ които общодѣлцитѣ съ клюки и клѣвети противъ личноститѣ отъ партийнитѣ учреждения насъскваха делегатитѣ на конгреса. Отъ друга страна, тѣ защищаваха нарушаванията на конгреснитѣ рѣшения по приемане прѣдставителството на организациитѣ въ конгреса. Софийската партийна организация бѣше една отъ тѣзи организации, които бѣха нередовни къмъ своитѣ задължения, които никаква партийна дѣйность не развиваха и които бѣха гнѣзда на демагогства, разлори и общодѣлски скандали. Подигна се въпросъ за касирането на делегатитѣ ѝ. Общодѣлцитѣ бѣха употрѣбили всички долни срѣства въ тази организация, за да се избератъ за делегати личнитѣ имъ партизани. Но понеже сѫществуваше обща халтавость въ самата партия, въ която самиятъ ѝ съставъ прѣдставляваше още дребнобуржно-интелигентски, затова IX конгресъ, както и конгреситѣ прѣди него, не се отнесе сериозно къмъ въпроса за делегатствата въ конгреса. Ако той приеме сума нередовни делегати, каквито бѣха разнитѣ студенти и селски учители, защо да не приемеше и делегатитѣ на соф. организация, толкова повече, че единъ отъ тѣхъ бѣше тоя, когото имаше да сѫди за отстѫпничество отъ социализма и измѣна на партията. Най-сетнѣ, общодѣлцитѣ употрѣбиха всички усилия да не допуснатъ да се разисква въ конгреса по принципиалнитѣ въпроси. Аргументитѣ имъ бѣха сѫщитѣ, които привеждаха и въ VIII конгресъ, а имено, че конгресътъ не билъ академия на наукитѣ и не можалъ да се занимава съ „литературни отклонения“. А когато конгресътъ рѣши да се разисква по принципиалнитѣ въпроси и помоли Сакѫзовъ да даде своитѣ обяснения върху отстѫпничествата, послѣдниятъ четири деня мълча, като високомѣрно заявяваше, че той не искалъ да отговаря на „младитѣ“, а чакалъ да се изкажатъ и други. Очевидно, Сакѫзовъ искаше да прѣдстави работата, че въпросътъ е за една лична разправия между двама „голѣмци“, която никакъ не се отнасяла до партията. Но главно тѣ играяха въ послѣднитѣ конгреси тази долна игра, защото винаги се стараяха да говорятъ послѣдни, като разчитаха чрѣзъ послѣднитѣ впечатления върху делегатитѣ да изтръгватъ благопри-

разбранъ, че той казвалъ сѫщото, каквото и Кауцки. Изобщо, защитителната рѣчь на Сакѫзовъ въ IX конгресъ бѣше една рѣчь, която доказваше, че авторътъ ѝ не е социалистъ, не мисли социалистически. Обаче, за да смекчи присѫдата на конгреса противъ неговитѣ несоциалистически възгледи, Сакѫзовъ се приспособи къмъ умѣренитѣ присѫди на неговото поведение, изказани отъ неговитѣ приятели. Бозвелиевъ намираше, че Сакѫзовъ се „луталъ" още, че не се е изказалъ ясно и че трѣбвало да му се даде врѣме да се изкаже; Дабевъ намираше, че той „играелъ на вѫже" и затова прѣдложи на конгреса резолюция да се залъжи Сакѫзовъ въ единъ срокъ отъ шесть мѣсеца да излѣзе съ брошура и се изкаже по принципиалнитѣ въпроси. Сакѫзовъ самъ призна, че нѣщо му се мѣркало въ главата, но че той още не можалъ да го улови и изказа съгласие да излѣзе съ брошура.

Слѣдъ изслушването рѣчьта на Сакѫзовъ конгресътъ пристѫпи къмъ гласуване резолюциитѣ. Имаше прѣдложени три резолюции, а именно, оная на Е. Марковски, оная на Ю. Юрдановъ и оная на В. Коларовъ. Първата, споредъ отчета на партийния вѣстникъ, е изчезнала отъ архивата и затова не се помѣсти. Впрочемъ, както първата, тъй и втората резолюции авторитѣ имъ си ги оттеглиха въ полза на третята. Послѣдната гласеше:

„IX-иятъ националенъ конгресъ на б. р. с. д. партия, слѣдъ като изслуша отчета на централниятъ комитетъ и на парламентарната група и като взе прѣдъ видъ:

1. Че въпрѣки директивата, приета на плѣвенския конгресъ, б. р. с. д. партия въ своята практическа дѣятелность, прѣслѣдвайки непосрѣдствени политически успѣхи — печелене депутатски мандати — се е ограничила въ по-пригоднитѣ за тая цѣль съсѣдни на пролетариата производящи слоеве, като е недостатъчно работила за политическото и економическо организиране на пролетариата върху почвата на класовата борба и въ името на социалистическия идеалъ

2. Че въ партията сѫществува течение, което чрѣзъ органа си „Общо Дѣло", като оправдава досегашната ѝ дѣятелность и подържа нѣкакво сътрудничество на производящитѣ слоеве, се стрѣми да въздигне въ принципъ прѣнасянето центра на нейната дѣйтелность вънъ отъ естествената ѝ срѣда — тая на пролетариата. — Р ѣ ш и:

„Напомня директивата за практическата дѣятелность на партията, приета на плѣвенския конгресъ и счита гибелно за

бждащето на партията възвеждането въ начало подобно прѣмѣстване центра на дѣятелностьта й вънъ отъ срѣдата иа пролетариата".

Понеже Сакжзовъ прие прѣдложението на Е. Дабевъ да излѣзе съ брошура, конгресътъ прие резолюцията на В. Коларовъ безъ точка 2. По такъвъ начинъ IX-иятъ конгресъ отговори на въпроса, който се поставяше на партията. Той отговори, че партията отхвърля „общото дѣло" на „производещитѣ слоеве", класовото сътрудничество и дребнобуржуазнитѣ възгледи на общодѣлцитѣ за социалистическия идеалъ, за отношенията на социалната демокрация къмъ частната собственость.

Разкриването буржуазната природа на общодѣлството, взетата резолюция, макаръ и не рѣзка, резолюцията, която задължаваше Сакжзовъ въ продължение на шестъ мѣсеца да се изкаже съ брошура — всичко това показа на общодѣлцитѣ, че ги очаква едно много по-рѣзко поставяне на въпроса за тѣхното поведение въ партията, че последнята не желае да напусне своитѣ принципи, и да стане една дребнобуржуазна партия на „производещитѣ слоеве" и че тя, напротивъ, все повече се утвърдява въ своитѣ принципи, като пролетарска партия. Въ това тѣ още повече се убѣдиха, когато не можеха да прокаратъ цѣлия си планъ спрямо партийнитѣ учреждения. Въпрѣки интригитѣ и клѣветитѣ имъ противъ личноститѣ отъ тия последнитѣ, общодѣлцитѣ не можаха да прокаратъ въ централния комитетъ свое мнозинство, нито можеха да разстроятъ редакцията на партийния вѣстникъ. Едничкото нѣщо, което се яви въ тѣхна полза, това бѣше избирането на Ев. Дабевъ за секретарь-касиеръ, намѣсто Г. Кирковъ. Това се дължеше на сантименталностьта на нѣкои делегати, които се подадоха на агитациитѣ за „положението" на Дабева, като забравяха за положението на партията и за способноститѣ на личноститѣ. Ние по-долу ще видимъ, какъ тази сантименталность се отрази върху положението на партията. Макаръ Дабевъ въ IX-ия конгресъ и да характеризира Сакжзовъ съ думитѣ, че „играе на вжже", обаче, той за по-нататъшнитѣ планове на общодѣлцитѣ спрямо партията се оказа единъ добъръ съюзникъ.

ГЛАВА ДЕВЕТА

Кризата въ партията.

1. Прѣдъ разцѣпването.

Слѣдъ IX-ия конгресъ борбата съ общодѣлството се изостря още повече и не само теоретически, но и на практика. Слѣдъ този конгресъ прѣди всичко се почна едно систематично уясняване на принципиалнитѣ разногласия и едно систематично повдигане теоретичното равнище на партийнитѣ членове главно чрѣзъ партийния вѣстникъ. Послѣдниятъ подложи на една обстойна критика всички възгледи на общодѣлцитѣ. И главното, — въ тази критика слѣдъ конгреса взеха участие всички най-добри сили на партията. Тя внасяше въ партията все по-голѣмо запознаване съ буржуазната природа на общодѣлството. Но имено това все повече тревожеше общодѣлцитѣ. Свѣтлината, която социалистическиятъ печатъ внасяше въ партията, бѣше смъртъ за тѣхъ, като личности и като течение. Тѣ виждаха това и потърсиха срѣдства да се спасятъ отъ нея. Тѣзи срѣдства, обаче, тѣ не можаха другадѣ да ги намѣратъ, освѣнъ въ дезорганизирането на партията, въ подигане откритъ бунтъ противъ нея. По-горѣ видѣхме, какво направи Сакжзовъ слѣдъ първата критика на партийния вѣстникъ върху неговитѣ буржуазни възгледи, прокарани въ рѣчьта му въ Народното Събрание. Както видѣхме, той чрѣзъ сжщия вѣстникъ се обърна съ позивъ къмъ организациитѣ да протестиратъ противъ редакцията му, защото допускаше въ страницитѣ на партийния органъ критики на общодѣлството. Разбира се, че позивитѣ на общодѣлцитѣ противъ критиката въ партията не можаха

никого да смутятъ вече, критиката чрѣзъ партийния вѣстникъ вършеше своето. Но поради това, тѣ насочиха всичкитѣ си стрѣли противъ него. Въ „Общо Дѣло“ се посипаха редъ безсолни филипики противъ неговото списване и разни фантастични „прожекти“ за партиенъ вѣстникъ, които нѣмаха нищо общо съ задачитѣ на органа на работническата социалистическа партия. Независимо отъ това, на позива на Сакжзовъ, общодѣлскитѣ организации и приятели побързаха да протестиратъ сжщо съ позиви къмъ цѣлата партия за това, дѣто партийниятъ вѣстникъ се намѣсилъ въ полемиката, т. е. за това, дѣто критикуваше общодѣлството, което тѣ наричаха — прѣобръщане партийния органъ въ „личенъ“. Отъ какви побуждения се диктуваха тѣзи протести, можеше да се види отъ протеста на габровскитѣ общодѣлци Б. Лунговъ и Д. Негенцовъ, които обвиняваха редакцията въ сжщия грѣхъ, по край дързостьта ѝ да критикува общодѣлството, още и за това, че вѣстникътъ помѣствалъ обявления за книги на едни книгоиздателства, а обявления за тѣхната книгоиздателска и печатарска фирма не помѣствалъ! Обаче, и тѣзи протести не помогнаха на общодѣлцитѣ. Критиката и чрѣзъ партийния вѣстникъ продължаваше. Общодѣлцитѣ прѣдъ нея бѣха безсилни и все по-ясно ставаше за тѣхъ, че почвата подъ краката имъ въ партията се окончателно подравяше. Прѣдъ видъ на тази печална за тѣхъ „диалектика на историята“, оставаше имъ само единъ пжть, а имено да направятъ невъзможно стоението си въ партията, като направятъ невъзможна каквато и да е дѣйность въ партията, като направятъ невъзможно реализирането на директивитѣ, дадени отъ послѣднитѣ два конгреса. Съ други думи, тѣмъ оставаше пжтя на дезорганизацията на партията и извършването на единъ анархистически прѣвратъ въ нея, за да станатъ нейни господари. За сполуката на този прѣвратъ тѣ се надѣваха и на обстоятелството, че въ централния комитетъ иматъ двама свои прѣдставители. По такъвъ начинъ борбата съ общодѣлството отъ теоретическа почва се прѣнесе на практическа.

Когато разгледвахме дѣйностьта на парламентарната фракция, ние видѣхме, че отъ първитѣ крачки въ Народното

— разбирането имъ, обаче, и съзнателното имъ прокарване въ живота е извънредно слабо. Партията изобилва съ дребнобуржуазни глави, натъпкани съ социалистическа фразеология. Чудно ли е подиръ това, ако идеолозитѣ на „широкия" социализмъ, т. е. на дребнобуржуазното недомислие, намѣрили на готово такава неустановена и податлива срѣда, въ двѣ години отгорѣ можаха да си спечелятъ не само правото на гражданство, но и правото да си разиграватъ коня отъ единия до другия край на партията? Отначало подъ знамето на „самокритиката", слѣдъ това подъ онова на свободното дискредитиране установенитѣ партийни начала, „широкитѣ" социалисти най-сетнѣ стигнаха пълната и „широка" свобода да вършатъ каквото имъ скимне, безъ да държатъ никаква смѣтка за принципитѣ и дисциплината въ партията. Благодарение на тѣхъ, въ партията се възцари единъ социалистически радославизмъ, една задушлива атмосфера, наситена съ ниски интриги, клѣвети и навѣти противъ всички, които имъ се противопоставятъ или дръзнатъ да ги изобличатъ".

Такова бѣше общото положение въ партията. То поставяше на социалдемократитѣ жизнения въпросъ — какъ да се спаси самата партия отъ смъртъ. Все повече ставаше ясно, че вече не е възможно изкуствено да се подържа това болѣстно положение въ партията. „Ампутация!" — този викъ все повече взе да се чува въ партийнитѣ органи.

„Нѣма съмнѣние, — четемъ въ сѫщата статия — че една социалистическа партия, изпаднала до такова дерѐдже, вече носи въ себе си червеятъ на разложението и нейната смъртъ е само единъ въпросъ на врѣмето. При такива условия, всѣки и най-искрения апелъ къмъ „единство", което фактически е невъзможно, остава гласъ на вълиющъ въ пустинята. Въ такъвъ случай, всѣко благородно побуждение дава само новъ поводъ за интриги и клѣвети. Остава само едно радикално срѣдство — ампутацията. И колкото по-скоро толкова по-добрѣ. Всѣко колебание тукъ е неумѣстно и врѣдително. Никакви доводи за запазване на нѣкакво си „единство" и „цѣлость" на партията, които фактически вече не сѫществуватъ, защото не могатъ да сѫществуватъ, не трѣбва да ни занимаватъ и смущаватъ, когато прѣдъ насъ *стои онизнениятъ въпросъ, какъ да спасимъ най-добритѣ и най-прѣдани сили на партията, които се давятъ и задъхватъ въ една тълпа отъ неустановени елементи и озлобени сърдца, а заедно съ това и чрѣзъ това да спасимъ и самата партия отъ пропасть и погиване.* Ето кое е най-важното, което ние трѣбва да извършимъ, а не отъ страхъ прѣдъ едно формално разцѣпление, когато фактически то е вече станало, да завираме главата си въ пѣсъка и по тоя начинъ искуствено да подържаме едно невъзможно положение, искуствено да насърдчаваме едно безполезно сѫществуване. Само „широкитѣ" могатъ

да бждатъ доволни отъ такова положение, въ което се намира днесъ партията, защото само при такова положение тѣ могатъ да вирѣятъ . . . Ето защо тѣ сж противъ разцѣплението, макаръ и да сж неговата причина. Всѣко разцѣпление е смърть за тѣхъ, Тѣхното интимно желание е да измѣнятъ характера на партията, но да й запазятъ името — като вкусна примамка. Тѣ иматъ нужда само отъ „фирмата". Всичкитѣ усилия на Я. С. и сподвижницитѣ му отъ години насамъ сж насочени именно къмъ това — да обсебятъ „фирмата", защото безъ тая „фирма" — безъ фирмата на работническата социалдемократическа партия тѣ ще се окажатъ едно недоразумѣние въ нашия животъ, каквито сж и въ нашитѣ редове. Нима трѣбва да имъ се позволи подобна игра? По никой начинъ. Тѣ трѣбва да бждатъ накарани да се самоопрѣдѣлятъ, да покажатъ *истинската си боя*. Партията нѣма нужда отъ ураджийска тълпа и плащани демагози. Убѣденитѣ социалдемократи, които брои партията, споредъ насъ, сж напълно достатъчно, за да бждатъ едно цѣнно съдържание на пролетариатското социалистическо движение у насъ. Ампутацията, която прѣдстои да се извърши надъ партията, колкото и болѣзнена, ще бжде отрадно оздравяване и засилване на това движение. А него именно ние трѣбва добрѣ да пазимъ, защото безъ него — *хиляди партии за пара*. — Нека тогава не се смущаваме, а сами вземемъ грижата, за да туримъ точка на дългата уморителна история на Сакжзовитѣ „теоретически майстории". Сакжзовъ копнѣе за „широка свобода, за „широка дѣйность — нека му направимъ това удоволствие и го освободимъ веднъжъ за винаги отъ веригитѣ на скромната, безшумна, но дѣйствителна социалистическа дѣйность".

Тъй че, въпросътъ се поставяше рѣзко, категорично. Той се свеждаше къмъ очистването на партията отъ „червея", който я разлагаше, отъ общодѣлцитѣ. Въ сжщия духъ пишеше и партийния вѣстникъ. Но кога и какъ да се извърши „ампутацията"? Отъ цитираното изъ статията на Г. К., както и отъ писаното въ партийния вѣстникъ излиза така, като че на този въпросъ трѣбваше да отговори Х-иятъ конгресъ съ изключването на Сакжзовъ и на неговитѣ съмишленици изъ партията. Обаче, общодѣлцитѣ прѣди да дочакатъ този конгресъ, дадоха другъ отговоръ на въпроса. Тѣхното поведение прѣдизвика „ампутацията" тогава, когато не се очакваше тя.

2. Разцѣпването.

Фактически разцѣпването сжществуваше въ партията. Оставаше да се прогласи то формално. Мнозинството отъ

централния комитетъ очакваше да стане послѣдното въ Х-ия конгресъ. Обаче, общодѣлцитѣ го ускориха. Поводъ за формалното прогласяване на разцѣпванего се яви разпадането на софийската организация. Както видѣхме по-горѣ, положението на работитѣ въ тази организация стана прѣдметъ на дълги разисквания въ IX конгресъ, при които се изтъкна, че тя бѣше не само една отъ най-нередовнитѣ партийни организации, но и изгубила качествата на социалдемократическа организация. Прѣди конгреса въ партийния вѣстникъ се появи една статия за нея, отъ която ясно личи, че тя отдавна бѣше прѣстанала да бѫде социалдемократическа. Слѣдъ конгреса социалдемократитѣ въ нея въ изпълнение конгреснитѣ директиви и окрѫжното на централния комитетъ си туриха за задача да поведатъ една енергична дѣйность за издигането ѝ до социалдемократическа партийна организация. Обаче, тѣ на всѣка крачка срѣщаха непрѣодолими прѣчки колкото въ състава ѝ, още повече въ отвратителното демагогско поведение на общодѣлцитѣ, членове на централния комитетъ и на организацията. Въ състава на послѣднята влизаха мнозина, които нѣмаха понятие за партия и за партийна организация, за партиенъ уставъ и партийни задължения, не способни за никаква партийна работа и не интересуващи се отъ партийния животъ и отъ организацията, освѣнъ въ случаи, когато общодѣлцитѣ ги викаха за устройване скандали въ засѣданията противъ „тѣсняцитѣ". Повечето отъ тѣхъ бѣха все еснафски простаци, деморализирани и одемагозени типове отъ стамболовистскитѣ и радославистски шайкаджии, орѫдия на общодѣлцитѣ. Въ продължение на шесть мѣсеци социалдемократитѣ въ нея се борѣха противъ това състояние на организацията. Но колкото повече тѣ се стараяха да внесатъ свѣтлина въ нея, толкова по-отвратителна ставаше демагогията на общодѣлцитѣ и толкова повече организацията се прѣобръщаше въ задушливо гнѣздо на общодѣлски отвратителни клюки и интриги противъ всѣки социалдемократъ, противъ всѣки „тѣснякъ". Найсетнѣ, работата дойде до разпадането ѝ. Съ отдѣлянето отъ нея на 50 души членове, които подържаха конгреснитѣ директиви и дѣйностьта, прѣпорѫчвана отъ окрѫжнитѣ на централния комитетъ, софийската организация прѣ-

стана да съществува като партийна. Това събитие въ послѣднята послужи за поводъ и на формалната криза въ партията, и на разцѣпването ѝ, или по-вѣрно, на очистването ѝ отъ общодѣлството.

Отдѣлилитѣ се 50 души партийни членове се организираха веднага въ партийна солиалдемократическа организация, която поиска признаването ѝ отъ централния комитетъ. Послѣдниятъ нѣколко пъти бѣше се занималъ съ положението на работитѣ въ софийската организация и въ свръзка съ тѣхъ нѣколко пъти осъди поведението на своитѣ двама членове въ нея. За мнозинството отъ централния комитетъ разпадането на софийската организация бѣше свършенъ фактъ. Новосъздадената социалдемократическа организация той не можеше да не признае за партийна, защото за него нѣмаше друга такава въ София. Обаче, малцинството му не само се отказа да се подчини на рѣшението на централния комитетъ и не само не му даде да го приведе въ изпълнение, но се опита съ тайни и клѣветнически окръжни до организациитѣ да използува рѣшението-му, за да внесе смутъ въ партията и да извърши единъ видъ Луи Бонапартовски, анархистически прѣвратъ въ нея, като прѣдизвика бламиране на мнозинството му. Додѣто централниятъ комитетъ се опитваше да вразуми секретарь-касиера, че той е длъженъ да изпълни рѣшението му или въ противенъ случай централниятъ комитетъ е длъженъ да съобщи на партията, че той е дезорганизиранъ и не може да дѣйствува, — въ това врѣме малцинството съ тайнитѣ окръжни го обяви за *дезорганизиранъ* и канѣше организациитѣ да признаятъ него за централенъ комитетъ. По такъвъ анархистически начинъ общодѣлцитѣ се опитаха да се наложатъ на партията, или въ краенъ случай да я ограбятъ и да се провъзгласятъ за „работническата социалдемократическа партия". И ако въ първото не сполучиха, то въ второто напълно успѣха.

Щомъ централниятъ комитетъ узна за тайнитѣ окръжни, които на скоро получи чрѣзъ партийнитѣ организации въ провинцията, веднага той се обърна къмъ партията съ едно окръжно, въ което, слѣдъ като изложи истинското положение на работитѣ въ централния комитетъ, въ парламентарната фракция, въ организациитѣ и

смисъла на станалото въ софийската организация, покани партията да се самоопрѣдѣли, да се произнесе: иска ли тя да бжде работническа солиалдемократическа партия и ако да, то да се очисти отъ общодѣлцитѣ. И въ отговоръ на това окржжно мнозинството отъ организациитѣ, а найважното организациитѣ, въ които работническото мнозинство господствуваше, като Русенската, Пловдивската, Сливенската и други, се самоопрѣдѣлиха като социалдемократически и напълно одобриха направеното отъ мнозинството на централния комитетъ. По такъвъ начинъ партията се очисти отъ „общодѣлството, отъ „червея", който я разяждаше, извърши се „ампутацията", отъ която тя излѣзе жива и пълна съ нови сили и енергия. Разцѣпването се яви дѣйствително радикално цѣлебно срѣдство за нея. То очисти пжтя за растящето господство на работническото мнозинство въ нея, за самоцентрализацията ѝ като пролетарска партия, за развиването ѝ като такава.

Както вѣрно забѣлѣза Г. К. въ цитираната статия, общодѣлцитѣ вънъ отъ работническата социалдемократическа партия, скоро се осѣтиха едно голѣмо буржуазно „недоразумѣние". Като не сполучиха въ своя анархистически опитъ да завладѣятъ партията и да ѝ се наложатъ и слѣдъ като се намѣриха вънъ отъ нея, заплакаха за „единството" на партията и за „самокритиката" въ нея, а главно за „единството". И почнаха да апелиратъ къмъ отдѣлни партийни чкенове, които дотогава не бѣха намѣсени въ полемиката, да се явятъ като посрѣдници за достигване на „единството", като разчитаха и на приятелскитѣ имъ чувства. Такъвъ бѣше случая съ Б. Х. Сотировъ. Послѣдниятъ въ една обстойна статия, помѣстена въ „Работнически Вѣстникъ", год. VI, бр. 35, подъ заглавието: *„Да се изкажемъ"*, както и В. Коларовъ въ статиитѣ: *„Единство и самокритика"* и *„Партиниятъ кризисъ"*, имъ показаха, колко илюзорни бѣха надеждитѣ имъ за „единството". Право забѣлѣжи В. Коларовъ въ послѣдната си статия: „Партията за пръвъ пжть чрѣзъ едно рѣшително дѣйствие, което безпорно ще ѝ костува и жертви, прояви *партийно самосъзнание*". Поради това плачоветѣ на общодѣлцитѣ за „единството" вече никого въ партията не можаха да заблудятъ.

ГЛАВА ДЕСЕТА

Организационият въпросъ.

1. Старата и новата организация на партията.

Организацията на партията се развиваше въ зависимость отъ развитието ѝ, отъ развитието на работническото движение и отъ условията въ страната. Поради това старата и новата ѝ организация сж въ основата си съвсѣмъ различни. Първа партийна организация е организацията на бившата „българска социалдемократическа партия". Въ свързска съ слабото работническо движение, тази организация бѣше приспособена и къмъ тогавашнитѣ политически условия. Политическитѣ условия прѣзъ 1893 година бѣха такива, че тогава въ основата на партийната организация трѣбваше да лѣгне принципътъ на *децентрализацията*, на *автономностьта* на партийнитѣ дружини. Партията се съставляваше отъ „мѣстни околийски" и „мѣстни окржжни дружини". Споредъ организациония уставъ на „българската социалдемократическа партия", връзкитѣ между мѣстнитѣ дружини и центра бѣха съвсѣмъ слаби. Уставътъ не задължаваше „околийскитѣ съвѣти" и „окржжнитѣ съвѣти" да даватъ смѣтка, отчетъ за своята дѣйность или за оная на околийскитѣ и окржжнитѣ дружини на „Общия Съвѣтъ" на партията. Освѣнъ това, споредъ чл. 36, „окржжнитѣ дружини" можеха да взиматъ свои рѣшения за своя окржгъ, които „обвързваха" само дружинитѣ въ окржга. Истина е, че въ сжщия членъ се казва, какво рѣшенията на „окржжния конгресъ" не трѣбва да противорѣчатъ на рѣшенията на

„националнитѣ конгреси“, обаче, ясно е, че въ основата на чл. 36 лѣжи не идеята за общопартийна планомѣрна и цѣлесъобразна дѣйность, а идеята за автономна, споредъ мѣстностьта дѣйность, която допущаше индивидуалистични и субективни прѣцѣнки на мѣстнитѣ условия и на съотвѣтнитѣ срѣдства и мѣрки. Сѫщо така мѣстнитѣ дружини „околийски“ и „окрѫжни“, бѣха автономни спрямо централната дѣйность и спрямо приемането и изключването на партийни членове, както и спрямо съставянето нови дружини. Всичко това се прѣдоставяше на усмотрѣнието на дружинитѣ. Относително срѣдствата, нужни за подържане на общата партийна дѣйность, зависеше отъ рѣшението на мѣстнитѣ дружини.

Такава бѣше организацията на партията до съединението на „българската социалдемократическа партия“ и „българския социалдемократически съюзъ“. Слѣдъ съединението партията прие на първия конгресъ единъ новъ уставъ, който въ сѫщность бѣше прѣводъ на единъ отъ старитѣ устави на партията въ Германия, съ нѣкои измѣнения и съкращения. Въ основата на този уставъ лѣжи вече не само принципътъ на децентрализацията и автономностьта, но и принципътъ на *централизацията*. Обаче, първиятъ принципъ е все прѣобладаващъ. Споредъ този уставъ, връзкитѣ между „центра“ и „периферията“, т. е. между централния комитетъ и мѣстнитѣ групи сѫ по-близки. Мѣстнитѣ комитети даватъ двумѣсеченъ отчетъ на „околийскитѣ комитети“, а тѣзи послѣднитѣ даватъ тримѣсеченъ отчетъ на централния комитетъ. Отъ своя страна и послѣдниятъ дава тримѣсечни отчети за своята дѣятелность, наистина, не е казано на кого го дава, но очевидно на партията, на нейнитѣ групи или комитети. Отъ друга страна, централниятъ комитетъ, споредъ устава, е управително и контролно тѣло, което контролира принципиалното направление на партийнитѣ органи. Въ тѣзи постановления на устава се съдържа централистичния принципъ въ организацията, обаче, въ такива ограничени размѣри, че основенъ принципъ въ нея пакъ си остава децентрализацията. Този принципъ най-главно е прокаранъ въ съставянето на групитѣ. Въ прѣдишния, както и въ слѣдующия уставъ, се прѣд-

виждаше, че дружина или организация може да бжде съставена най малко отъ 5 души партийни членове. Приетиятъ отъ I конгресъ-уставъ не прѣдвиждаше нищо въ това отношение, както и не прѣдвиждаше, отъ колко души се съставляваха мѣстни и околийски комитети. Това даваше най-широкъ просторъ на интелигентскитѣ индивидуалисти да съставляватъ всевъзможни фиктивни „партийни групи", т. е. да събиратъ наоколо си разни еснафи и дори сами да се прѣдставляватъ за „партийни групи". Толкова повече това можеше да става, че уставътъ, отъ една страна, не изискваше нищо друго отъ члена на партията, освѣнъ да признава „програмата на партията и да я подържа споредъ силитѣ си", а, отъ друга страна, „околийскитѣ комитети" бѣха въ сжщность „избирателни комитети", или съ други думи, понеже, споредъ устава, тѣ бѣха главни мѣстни партийни органи, то партийнитѣ групи бѣха избирателни групи, които проявяваха своето сжществуване само въ врѣме на избори.

Разбира се, че при отсжтствието на работническо движение другояче не можеше да бжде. Самата партия не бѣше работническа, още по-малко социалдемократическа. Тя бѣше социалистическа въ смисълъ, че я съставляваха социалисти и социалисгвуващи интелигентни и дребни производители, по духъ и по положение голѣми индивидуалисти. Естествено е, че въ организацията на такава партия не можеше фактически да лѣгне другъ принципъ, освѣнъ децентрализацията, която на практика водѣше къмъ автономностьта и анархизма не само на „групата", но и на отдѣлнитѣ членове. Най-ограниченията централизмъ въ нея не можеше да намѣри мѣсто. Поради това работническата социалдемократическа партия слѣдъ 1894 г. и за дълго врѣме слѣдъ това и по организация не прѣдставляваше една пролетарска политическа организация, а просто една буржуазна демократическа партия. Тя се състоеше отъ „бюра", нарѣчени „комитети", съставлявани по сжщия начинъ, както и бюрата на всички буржуазни партии. Естествено е, че тия „комитети" бѣха безжизнени, дори фиктивни, а когато проявяваха нѣкаква дѣйность,—въ врѣме на избори—всѣки дѣйствуваше, както намираше за добрѣ.

По-горѣ видѣхме, че при това състояние на партията горѣ въ централния комитетъ — господствуваше единоличната воля на единъ „свърхчовѣкъ", долѣ, въ „периферията" — оная на по-малки „свърхчовѣчета" и обикновено отъ интелигентни социалиствуващи и дори безъ всѣкакви социалистически фрази.

Четвъртиятъ конгресъ внесе въ организационния уставъ коренни промѣни. До този конгресъ партийни мѣстни организации не сѫществуваха. Мѣстнитѣ „бюра", „мѣстнитѣ комитети" бѣха всичко въ партията; тѣ я съставляваха въ сѫщность. Отдѣлнитѣ партийни членове изчезваха прѣдъ „мѣстнитѣ комитети". Колективниятъ умъ и колективната инициатива на доброволно групирани въ организация партийни членове се замѣстваха отъ ония на „мѣстнитѣ комитети". По такъвъ начинъ принципътъ на децентрализацията и автономностьта на „групитѣ" се изроди въ единъ механически централизмъ, въ бонапартизмъ, въ една дѣйствителна интелигентска диктатура отъ горѣ и отъ долу, които приведоха работническата социалдемократическа партия къмъ изродяването ѝ до една обикновена буржуазна партия, или по-вѣрно, до една буржуазна котерия. Четвъртиятъ конгресъ внесе въ организационния уставъ социалдемократическия принципъ на *самоцентрализацията* на партийнитѣ членове, на която подчини дѣйностьта на мѣстния комитетъ, съ изключение въ маловажни административно-финансови мѣрки, подъ контролата на общитѣ събрания на партийнитѣ членове. Самоцентрализиращитѣ се отдѣлни партийни членове отъ дадено мѣсто въ колективно цѣло, тѣхната колективна партийна дѣйность—това бѣше началото на прокарване социалдемократическия централизмъ въ организацията на партията. Мѣстната партийна организация вече съставлява клѣтката на партията. Това коренно измѣняване основитѣ на партийната организация се наложи на партията отъ развитието въ нея на съзнанието ѝ за характера и прѣкитѣ ѝ задачи като работническа социалдемократическа партия. А това ѝ съзнание се намираше въ прѣка зависимость отъ развитието на работническото движение въ България. Трѣбва да си припомнимъ, че прѣзъ 1895, 1896 и почти до края на 1897 г. имаше едно засилено работн ческо

движение. Колкото малко партията, като цѣло, и да обръщаше внимание на него, обаче, то не можеше да не влияе на нея, на социалиститѣ въ нея, на тѣхното съзнание. Разбира се, че това влияние върху нейното съзнание бѣше право пропорционално, съразмѣрно съ силата на самото работническо движение и съ силата на влиянието на общитѣ условия въ България. Въ зависимость отъ това и самоцентрализмътъ, социалдемократичниятъ централизмъ, като основенъ принципъ на една пролетарска социалдемократическа организация, не само не е прокаранъ въ организациония уставъ послѣдователно, но той още за дълго врѣме не намира своята пълна проява. Поради това отъ IV и до VIII конгресъ, дори до разцѣпването, партията не прѣдставляваше още една дѣйствителна пролетарска социалдемократическа организация, и само дотолкова, доколкото тя постепено ставаше такава, дотолкова и положениятъ въ основата на организациония уставъ принципъ се развиваше и послѣдователното му прокарване въ партийната организация се налагаше.

Отъ IV конгресъ въ продължение на шесть години, до 1903 год., организациониятъ уставъ на партията оставаше сѫщиятъ; никакви измѣнявания не станаха въ него. Но този периодъ, както видѣхме, бѣше периодътъ на ръста на работническото движение, на засилването на работническитѣ борби въ България. Сѫщеврѣмено той бѣше и периодътъ на най-голѣмитѣ вѫтрѣшни борби въ партията. Очевидно е, че изострюването на послѣднитѣ се намираше въ най-тѣсна свръзка съ ръста на работническото движение, съ засилването на работническитѣ борби. Общиятъ принципиаленъ смисълъ на тѣзи борби вече видѣхме. Спрямо организацията на партията развитието на работническото движение и на работническитѣ борби налагаше все по-строго прокарване принципа на централизацията. Партията е организация на най-съзнателното работническо движение. Тя е авангардътъ, прѣдниятъ отрядъ на движението на пролетариата. Смисълътъ на нейното сѫществуване, слѣдователно, нейната главна задача се състои въ издигането на послѣдното до съзнателно движение. Но за да оправдае своето сѫществуване, за да

начинъ, съ очистването си отъ общодѣлцитѣ, партията стана пролетарска не само по принципи, но и по съставъ; господствуваще въ нея стана работническото мнозинство. Но което бѣше още по-важно, работническитѣ синдикати изискваха по-тѣсни връзки съ своята политическа организация — съ партията, изискваха ржководството ѝ въ развитието имъ и въ борбитѣ имъ. Тия промѣни въ партията и този ръстъ въ съзнанието на организиранитѣ работници налагаха едно приспособяване организацията на партията. Съзнанието на партията, като пролетарска, израстнало подъ прѣкото влияние на работническото движение, въ процеса на неговитѣ борби и ръстъ, трѣбваше да намѣри конкретенъ изразъ и въ организациония ѝ уставъ. И наистина, този изразъ то намѣри въ измѣненията, които направи X-иятъ партиенъ конгресъ (Русе 1903 год.).

Споредъ стария уставъ, членъ на партията можеше да бжде всѣки, който признава програмата ѝ и „я подържа споредъ силитѣ си“, а партийна организация можеха да съставляватъ 5 души, които признаватъ програмата на партията и съставятъ за това протоколъ. Това даваше възможность да се съставляватъ фиктивни партийни организации, които главно не можеха да вършатъ партийна работа. Новиятъ уставъ, измѣни коренно тѣзи постановления. Първо, за членове на партията се приематъ ония, които сж съгласни съ основнитѣ принципи на партийната програма и работятъ за осжществяването ѝ въ нейната цѣлость. Това означава, че една личность, прѣди да стане членъ на партията, трѣбва да се запознае съ нейнитѣ основни начала и да познава цѣлата ѝ програма, а за да може да си изпълнява задълженията къмъ партията, както изисква сжщиятъ членъ, трѣбва да познава вжтрѣшната ѝ уредба. Съ други думи, изисква се извѣстна социалистическа подготовка на желающитѣ да станатъ съзнателни активни членове на своята политическа организация. А това, очевидно, изисква една добрѣ централизирана, т. е. планомѣрна, системна цѣлесъобразна вжтрѣшна дѣйность. И колкото повече се развива работническото движение, толкова по-обширна става тази партийна работа. Слѣдователно, толкова по належаща става централизацията ѝ. Отъ една страна, се на-

лага, щото една партийна организация да бжде качествено и количествено силна, за да може да върши работа. Една партийна организация отъ 5 души не може да бжде способна за такава дѣйность. Поради това, съзнанието на задачитѣ наложи едно измѣнение на уставнитѣ положения въ това отношение. Споредъ това измѣнение, партийна организация могатъ да съставятъ не 5 души, които признаятъ програмата и съставятъ протоколъ, *а 10 души партийни членове.* Естествено е, че една организация отъ 10 души партийни членове съставлява повече гаранция, че ще може да върши партийна дѣйность. Обаче, съ ръста на работническото движение и съ усложняване задачитѣ на партията, организация съ 10 души членове вече не може да бжде достатъчно дѣеспособна. Той налага, щото организацията да има минимумъ, най-малко 25. члена. Ръстътъ на работническото движение това вече налага на съзнанието на партията. Една партийна организация, освѣнъ тази вжтрѣшна работа за приготвянето на привлеченитѣ работници за членове, трѣбва да работи за събуждането класовото съзнание на работницитѣ въ своята мѣстность и за организирането имъ. А за това трѣбва да се води постояна агитация и пропаганда, трѣбва да се използва всѣки конфликтъ на труда съ капитала, всѣка работническа борба и да се освѣти отъ социалистическо гледище. Но, очевидно е, че такава обширна работа една организация и отъ 10 души социалдемократи не може да я извърши. Най-малкото число членове, отъ които трѣбва да състои тя, трѣбва да бжде поне 25 души.

Отъ друга страна, отдѣлнитѣ организации сами, съ свои срѣдства и сили само не биха можали да изпълнятъ своята задача, да извършатъ обширната работа, която сж повикани да вършатъ. За социалистическата просвѣта на работницитѣ, за използването на работническитѣ борби за класовото съзнание на работническата класа, за агитацията и пропагандата необходима е социалистическа книжнина, на първо мѣсто вѣстници, сетнѣ брошури и книжки, книги и списания. Обаче, една отдѣлна организация никога не може сама да създава тия необходими срѣдства за пропагандата и агитацията. Тука сж необходими общитѣ усилия

на всички партийни организации. Но тука имено се изисква подчинението, разбира се, *доброволното подчинение* отдѣлнитѣ единици на цѣлото, което си поставя опрѣдѣлени общи задачи и цѣли. Социалдемократическата партия, като организация на най-съзнателното работническо движение, води класовата борба на пролетариата, която за близка цѣль има защитата на близкитѣ му класови интереси, а за крайна цѣль — освобождението му чрѣзъ завладяването на политическата власть. Тази борба се води съ колективни срѣдства и сили. Ниго една отдѣлна организация тази борба не може да води. Тя е възможна, когато всички организации съставляватъ едно цѣло и доброволно се подчиняватъ на него, на неговата воля. Партийнитѣ организации иматъ смисълъ и значение дотолкова, доколкото тѣ служатъ на изискванията на класовата борба. А изискванията на послѣднята се опрѣдѣлятъ отъ цѣлото чрѣзъ партийнитѣ конгреси и тѣхнитѣ рѣшения. Въ тѣхъ се изразява волята на цѣлото. А за практическото осѫществяване на неговата воля и насочване на всички срѣдства и усилия на организациитѣ съгласно нея, конгреситѣ създаватъ партийни учреждения, главно отъ които се явява централниятъ комитетъ, на който възлага задължения и делегира свои права. По такъвъ начинъ партийнитѣ организации се самоцентрализиратъ въ едно цѣло въ името на класовата борба. Това е социалдемократическиятъ централизмъ, който произтича отъ природата и задачитѣ на социалдемократическата партия. Този имено централизмъ е лѣгналъ въ основата на новия организационенъ уставъ на партията и въ духа на който той се развива, заедно съ развитието на работническото движение. Колкото по-голѣмо става послѣдното толкова и централизмътъ въ партията ще става по-строгъ. Това е неизбѣжна тенденция въ всѣка растяща пролетарска социалдемократическа организация.

Отъ казаното до тука е ясно, че старата и новата организация на партията сѫ отвсѣмъ различни. Организацията на партията се развивала къмъ централизма заедно съ това, като партията ставаше дѣйствително пролетарска социалдемократическа организация, подъ влиянието на развиващето се работническо движение и въ процеса на борбитѣ на работническата класа въ България. Тъй че, всички

измѣнения, които до сега сѫ направени въ организационния уставъ на партията сѫ наложени отъ нейния ръстъ, отъ усложняването на нейнитѣ задачи. Въ бѫдаще измѣнванията въ организацията на партията ще се диктуватъ пакъ отъ бѫдащия ѝ ръстъ и усложнявания на задачитѣ ѝ, въ свързка съ развитието на работническото движение и работническитѣ борби и въ духа на централизацията на нейната дѣйность, т. е. въ духа на по-строго планомѣрна, системна и цѣлесъобразна дѣйность.

2. Анархо-либерализмътъ.

Слѣдъ очистването на партията отъ общодѣлцитѣ, отъ 1903 год. насамъ индустриалниятъ подемъ, почнатъ отъ 1901 год. въ България, се засили, а заедно съ това и развитието на работническото движение получи новъ тласъкъ. Отъ 1903 год. насамъ дотолкова то се засили, че слѣднята 1904 год. се основа *общъ работнически синдикаленъ съюзъ*, състоящъ, спредъ данитѣ изтъкнати въ I му конгресъ, отъ 75 синдикати и разни работнически дружества съ повече отъ 2000 члена. Прѣзъ 1904 година избухнаха 12 стачки, отъ които три, а имено стачката на работницитѣ тютюнджии въ Пловдивъ, стачката на работницитѣ хлѣбари въ сѫщия градъ и стачката на работницитѣ отъ една текстилна фабрика въ Самоковъ, бѣха по-важни, а прѣзъ 1905 г. избухнаха 34 стачки, споредъ свѣденията, макаръ и крайно непълни, дадени отъ II-ия синдикаленъ конгресъ. Като сравнимъ работническото движение прѣзъ 1903 год. съ това слѣдъ тази година, намираме голѣма разлика. Прѣзъ 1903 год. всички работнически синдикати и дружества въ България едвамъ достигаха числото 30, когато прѣзъ 1904 год. тѣ достигатъ числото 75. Отъ друга страна, прѣзъ 1903 год. сѫ отбѣлѣзани само двѣ стачки, когато прѣзъ 1904 г. 12, а прѣзъ 1905 г. — 34 стачки. Естествено, това така засилено работническо движение разширяване и осложняване задачитѣ на партията, толкова повече, че то не само растеше подъ прѣкото нейно влияние, но и се намираше въ най-тѣсна връзка съ нея. То неотразимо ѝ налагаше да централизира още повече своята дѣйность. То ѝ налагаше още по-строга

планомѣрность, системность и цѣлесъобразность на партийната пропаганда и агитация. На първо мѣсто то изтъкна въ партията въпроса за партийната литературна пропаганда и агитация, за нейното приспособяване къмъ новитѣ нужди и задачи, поставяни отъ нараслото работническо движение, за нейното цѣлесъобразно насочване, слѣдователно, за по-строгото централизиране на всички партийни срѣдства и сили. Обаче, въ стрѣмежа си да нагоди своята литературна пропаганда и агитация, както и цѣлата си дѣйность, къмъ поставянитѣ отъ работническото движение нови задачи и нужди партията се срѣща съ остатъцитѣ на дребнобуржуазния и интелигентския индивидуализмъ и анархизмъ, останали въ нея отъ епохата на общодѣлството. Тя се срѣщна съ *анархо-либерализма*.

Анархо-либерализмътъ въ работническата социалдемократическа партия е сѫщото дребнобуржуазно и интелигентско-индивидуалистично течение, каквото бѣше онова, противъ което партията водѣше борба въ продължение на много години. Поради това, всичко, каквото характеризира послѣдното, се отнася и къмъ анархо-либерализма. Буквално нѣма никаква разлика между анархо-либерали и общодѣлци. Истина е, че между общодѣлството и анархолиберализма въ партията може да се прокара една разлика въ врѣмето на проявата имъ. Общодѣлството се яви въ партията още отъ самото начало, когато работническото движение бѣше съвсѣмъ слабо, когато работницитѣ бѣха подъ пълното влияние на дребнобуржуазната идеология и когато имено този работнически елементъ влизаше въ партията съ тази още непролетарска идеология и се ръководѣше отъ дребната буржуазия и нейната интелигенция въ партията. Общодѣлството въ нея се явяваше изразъ имено на дребната буржуазия и на дребнобуржуазната идеология на работническия елементъ въ нея. За това то, като течение въ нея, бѣше силно и борбата се продължи съ години. Анархолиберализмътъ се прояви двѣ години слѣдъ свършването на борбата съ общодѣлството и тъкмо тогава, когато работническото движение се засили и когато работническиятъ елементъ стана мнозинство въ партията, а поради това налагаха на партията по-строго цент-

рализирана дѣйность, по-голѣмъ самоцентрализмъ въ нейнитѣ редове и въ нейнитѣ дѣла. Това, обаче, не хареса на интелигентскитѣ индивидуалисти и анархисти, останали въ партията слѣдъ очистването ѝ отъ общодѣлството, или сполучили да влѣзатъ въ нея слѣдъ него, но не разбрали смисъла на борбата ѝ съ общодѣлството. Тѣ имено се видѣха стѣснени отъ централизма, който налагаше на партията развитието на работническото движение, видѣха се заплашени отъ работническия самоцентрализмъ въ нея. Тѣ видѣха въ него и спрямо себе си „тирания", „диктатура", „автократизмъ". Неспособни да разбератъ развитието и задачитѣ на работническата социалдемократическа партия, като класова пролетарска организация, въ свързката имъ съ ръста на работническото движение, тѣ въ социалдемократическия ѝ централизмъ видѣха механически и бюрократически централизмъ, въ дисциплината — диктатура. И тѣ възстанаха противъ него, като се обявиха за „либерали" и за „крайно демократическия принципъ", т. е. за анархизма въ пролетарскитѣ организации. Обаче, анархо-либерализмътъ, като остатъкъ отъ дребнобуржуазното и интелигентско-индивидуалистическото течение въ партията, не можеше да има онова влияние, което то имаше прѣди. Анархо-либералитѣ се явиха прѣдставители на идеологията само на остатъкитѣ въ партията отъ общодѣлството. И наистина, при очистването на партията отъ послѣдното, въ нея останаха нѣколко *болни организации*, неспособни за партийна работа, въ сжщность не „организации", а малки групи отъ интелигентски индивидуалисти, анархисти, дребни буржуа и по нѣколко работника, неотърсени още отъ дребнобуржуазната идеология, между които и формени лумпенпролетарии, нагълтали се само съ социалистическа фразеология. Тѣ бѣха все отъ стария образецъ „организации", въ които се борѣха честолюбията на интелигентски индивидуалисти, гнѣзда на раздори, клюкарства и скандали, а поради това неспособни за една пролетарска организация. Тѣзи имено организации и този имено свѣтъ се отзова на позива на анархолиберали̇тѣ противъ партията.

Такъвъ е произходътъ на анархо-либерализма въ партията. Той е сжщиятъ, както и на общото дребнобур-

жуазно и интелигентско-индивидуалистическото течение въ партията. Само проявата му стана при по-други условия. Поради това анархо-либералитѣ и общодѣлцитѣ сѫ по всичко буквално едно и сѫщо. По природа, по разбирания, по похвати, по отношенията си къмъ социалната демокрация и работническото движение, по методата на мислене и дѣйствия, по всичко буквално сѫ едно и сѫщо. Вземете прѣдишния и днешния органи на общодѣлцитѣ, в. в. „Единство“ и „Работническа Борба“ и днешниятъ органъ на анархо-либералитѣ, „Пролетарий“, и вижте, колко по всичко си приличатъ анархо-либерали и общодѣлци. Заедно тѣ образуватъ лѣвицата на буржуазията. И еднитѣ и другитѣ се борятъ противъ социалната демокрация съ всички оржжия на буржуазията. Прѣдставителитѣ на анархо-либерализма, както и прѣдставителитѣ на общодѣлството, особено нѣкои отъ тѣхъ, дълго врѣме се търкаха о социализма въ партията, обаче, тѣ останаха никакъ не засѣгнати отъ социалистическата култура. Тѣ си оставаха въ партията съ буржуазната си природа и съ нея си излѣзоха отъ нея. Естествено е, че тѣ не могатъ да употрѣбяватъ други оржжия противъ работническата социалдемократическа партия и спрямо работническото движение, освѣнъ ония на буржуазията. Анархо-либерализмътъ буквално повтаря всичко, което прѣдставляваше и прѣдставлява общодѣлството. Той върви по сѫщия пѫть, по който вървеше и върви послѣдното. Разликата дежду тѣхъ е само въ маската имъ, въ етикета имъ: общодѣлството си туря етиката — „работническа социалдемократическа партия“, а анархо-либерализмътъ — „пролетарий“. Но задъ тѣзи различни маски се крие една и сѫща природа — природата на буржуазнитѣ лѣвици въ България. Тази природа на анархо-либерализма е изтъкната достатъчно въ партийния печатъ, а амено въ статиитѣ на сп. „Ново Врѣме“ и „Работнически Вѣстникъ“, както и въ брошурата на Христо Николовъ-Кабакчиевъ: *„Баснята за диктатурата въ партията“*. Впрочемъ, тя може да се опознае и отъ брошуритѣ на анархолибералитѣ противъ „котерията“, особено отъ брошурата: *„Оржжията на нашитѣ противници“*, както и отъ органа имъ *„Пролетарий“*.

Ако борбата съ общодѣлството погълна многогодишна остра борба, то съ неговитѣ остатъци въ партията, съ анархо-либерализма тя не се продължи и нѣколко седмици. Анархолиберали̇тѣ избѣгаха отъ партията тъкмо тогава, когато тя ги повика на открита борба вжтрѣ въ себе си. Но своето бѣгство тѣ маскираха изпъ̇рвенъ, като нарѣкоха партията „котерия“, а нейниятъ стрѣмежъ къмъ самоцентрализмъ — „диктатура“ и при това — „интелигентска диктатура“, а организацията на партията — „остарѣла“ и негодна за една пролетарска партия. По такъвъ начинъ, анархо-либералитѣ се опитаха да си запазятъ фирмата „социалисти“ и то „истински социалисти“, защото прибавиха къмъ нея и „пролетарци“ и да прѣдставятъ работата, че между тѣхъ и партията има разногласия само по организациония въпросъ, но не и по основнитѣ принципи. Обаче, между анархо-либерализма и социалната демокрация има такава сжщо коренна принципиална разлика, каквато има между нея и общодѣлството, или между нея и всѣка друга буржуазна фракция.

Заключение.

Работа на четцитѣ на тази *Приносъ* е да направятъ заключенията отъ съдържанието му. Нѣма съмнѣние, че заключенията имъ ще бждатъ различни, споредъ разбиранията и вкуса имъ. Толкова повече това е така, като се вземе прѣдъ видъ, че съдържанието на книгата не е нѣкой безжизненъ прѣдметъ, който за тѣхъ може да бжде безразличенъ. Симпатиитѣ на четцитѣ въ случая ще бждатъ раздѣлени, понеже въ книгата се засѣгатъ и личности, на които тѣ, може би, прѣдварително съчувствуватъ, или не съчувствуватъ. А да не се засѣгнатъ личности, това бѣше невъзможно. Както въ всѣко обществено движение, тъй и въ социалистическото, личноститѣ сж орждие на обективното развитие. Не може да се говори за кое и да било обществено движение, безъ да се засѣгнатъ личноститѣ, които сж играли нѣкаква роля въ него. Въ социалистическото движение идейнитѣ течения, които се борѣха въ него, се прѣдставляваха и защищаваха отъ тия и ония личности. Естествено е, че, като се говори за социалистическото движение, се говори и за личноститѣ, като прѣдставители и защитници на извѣстни идеи, на идейнитѣ течения въ него.

Социалистическото движение въ България се започва, когато въ страната господствуваше дребнобуржуазниятъ начинъ на производството и когато класовото диференциране, разчленяването на класитѣ бѣше още въ самото си начало. Поради това социалистическитѣ идеи въ началото се явяватъ утопически, дребнобуржуазни и народнически. Социализмътъ се схващаше като „хуманенъ“, „истински демократизмъ“ и за това въ социалистическото движение навлѣзе голѣма маса интелигентни, които се чувствуваха

демократично настроени. По такъвъ начинъ още въ самото начало на социалистическото движение въ него влизатъ двѣ съвсѣмъ различни течения: социалистическо и демократическо, между които още отъ самото начало се започва борба, която се свърши съ първата криза въ социалистическото движение, съ първото разцѣпване. Новото съединение на тѣзи двѣ различни течения подъ името „работническа социалдемократическа партия“ даде надмощие въ социалистическото движение на дребнобуржуазного демократическо течение. Надмощието на послѣдното надъ социалистическото течение ставаше все по-голѣмо. Обяснява се това съ материалнитѣ условия. България навлизаше въ пѫтя на капиталистическото развитие, първитѣ стѫпки на което винаги се съпровождатъ съ голѣми мѫки, главно за дребнитѣ производители. Положението на дребната буржуазия изобщо ставаше все по-тежко. Съ други думи, „народътъ“ страдаше, а котериитѣ, които се изреждаха на власть, не му донасаха никакво облекчение. Отчаянъ, той обръщаше очи къмъ Бога и руския царь, обаче, и тѣ не му помагаха. Въ такива страдни минути се яви „работническата социалдемократическа партия“, която заговори за неговитѣ страдания на по-другъ езикъ отъ тоя, който той чуваше дотогава, и му посочваше пѫтища за спасение отъ страданията. Естествено, всичко идеалистично и демократично настроено отъ „народа“, главно отъ неговата интелигенция, потегли къмъ социалистическата партия. А това все повече засилваше надмощието на демократическото течение въ нея и тя все повече ставаше една дребнобуржуазна демократическа партия съ социалистически етикетъ.

Обаче, съ засилването на капиталистическото развитие усили се и класовото разчленяване. Появи се работническата класа и почна работническото движение. Послѣдното засили социалистическото течение въ партията. По такъвъ начинъ почна се борбата между двѣтѣ течения за надмощие въ послѣднята. И колкото повече се развиваше работническото движение, колкото по-чести ставаха конфликтитѣ между труда и капитала, работническитѣ борби, толкова повече социалистическото течение въ партията взимаше надмощие. Навлизането на работническия елементъ въ нея

го подхранваше. Борбата между двѣтѣ течения все по-
се изостряше, се обръщаше въ борба за животъ и смъ-
Борбата приведе къмъ ново разцѣпване на двѣтѣ тече-
и вече окончателно. Историята на тази борба съставл
истор ята на социализма въ България отъ началото на
циалистическото движение до днесъ.

Борбитѣ, прѣживени въ партията, сж сжщитѣ бор-
които прѣживѣ и прѣживява партията въ другитѣ стра-
Послѣднитѣ оказаха голѣмо влияние върху борбитѣ въ не-
насъ и върху изхода имъ. Разликата е само въ условията, при
които се извършваха тѣзи борби. Общодѣлското течение
тамъ се яви при по-високо капиталистическо развитие,
слѣдователно, при голѣмо работническо движение, при голѣми
работнически борби и оттова при голѣмия ръстъ на па-
тията. Тука, въ България, общодѣлството се яви продуктъ
на економическа закъснѣлость, на слабо капиталистическо
развитие. Тѣзи условия и подхранваха общодѣлското те-
чение въ партията у насъ и правѣха борбата съ него въ
нея по-мжчна. Въ страни съ високо капиталистическо разви-
тие и при пролетариатъ съ висока теоретична подготовка,
както, напримѣръ, въ Германия, общодѣлството не може да
се оформи въ особено течение въ партията. То още въ
зародиша бива задушавано въ нея. Напротивъ, въ страни съ
по-слабо капиталистическо развитие, напримѣръ, въ Франция
или Италия, общодѣлството се оформява въ особено течение
и отъ тука разцѣпванията въ партията на тия страни. Въ
България, дѣто по исторически сложили се условия една
буржуазна лѣвица попадна подъ знамето на социалистичес-
кото движение, разцѣпването на партията и отдѣлянието ѝ
отъ буржуазната лѣвица, стана необходимо за ръста ѝ и
за бждащето на работническото движение въ нея. Това
бѣше отдѣляне на работническата класа отъ буржуазията
въ самостоятелна работническа социалдемократическа пар-
тия. Това бѣше прѣмахване на прѣчкитѣ, които туряше
буржуазната лѣвица на нейния ръстъ, на нейното развитие,
като пролетарска организация, и вжтрѣ въ нея.

Отъ 1894 до 1902 година работническата со-
циалдемократическа партия като политическа организация
изпълняваше ролята на една радикалдемократическа пар-

Нейната дѣйность като такава не мина безполезно.
акара буржуазнитѣ либералствуващи и демократству-
котерии да излѣзатъ прѣдъ „народа“, т. е. прѣдъ
ата маса и дребната буржуазия, съ програми, малко
много прилични на минималната ѝ програма, даже да
ватъ нейнитѣ начини на агитация и организация, като
ваха за образецъ организацията ѝ. Като социалисти-
, работническата социалдеморатическа партия въ този
ъдъ съ своята теоретическа борба съ дѣсницата и
цитѣ на буржуазията вънъ отъ партията и съ своята
алистическа критика и изслѣдвания на българския жи-
тя тласкаше и еднитѣ и другитѣ къмъ все по-го-
самоопрѣдѣляне като буржуазни фракции и уясня-
собственото имъ положение въ страната. Въ това
шение работническата социалдемократическа партия въ
периодъ много допринесе за социалното развитие на
ата. Вжтрѣшнитѣ ѝ пъкъ теоретически борби съ бур-
ната лѣвица тласкаше послѣднята все повече да се
опрѣдѣля като такава, да обявява своята буржуазна
ода, а това служеше за теоретическото издигане на
гническия елементъ въ партията, за привличането нови
гници въ редоветѣ ѝ и изобщо за класовото съзнание
аботницитѣ, за поставянето на партията, както и на
гническото движение върху почвата на класовата борба.
юслѣдното е най-сигурното срѣдство, съ което работ-
ската социалдемократическа партия служи на интере-
на своята класа и на социалното развитие на страната.

Окончателното очистване на партията отъ буржуаз-
лѣвица въ себе си тури началото на новия периодъ
нейното развитие, на новия периодъ отъ историята на
ализма въ България. Този новъ периодъ ще бжде,
съмнѣние, периодъ на нови борби, на много по-
ми, но и много по-славни борби съ буржуазията. Нѣма
ѣние, че въ партията ще има и нови вжтрѣшни борби.
живъ организмъ, отъ сега тя се развива като про-
ска организация. Работническото движение въ Бъл-
отъ сега нататъкъ ще се развива. Работническата
у насъ въ бждаще има да води дѣйствителни борби.
ще прави задачитѣ на партията все по-сложни, дѣй-

ностьта ѝ по-интенсивна, прѣдъ нея ще се отварятъ все по-нови хоризонти и все по-широко поле за работа. Всичко това ще създава почва за появяването въ нея на нови мнѣния, даже на нови тенденции, около които ще се създаватъ вжтрѣшни борби. Обаче, тѣзи нови борби ще бждатъ съвсѣмъ отъ другъ характеръ. Тѣ ще бждатъ борби за асимилирането на мнѣнията и на тенденциитѣ въ общото партийно мнѣние и общата партийна тенденция. Негодни за нейнитѣ задачи мнѣния и тенденции и неподаващи се на асимиляция въ нея, партията, като всѣки живъ организмъ, неусѣтно ще ги изхвърля вънъ отъ себе си. Почва, обаче, за образуването отъ мнѣния и дори тенденции особени противопвложни течения въ партията не ще има. Въ дългогодишнитѣ вжтрѣшни борби тя прѣживѣ периода на образуването вжтрѣ въ нея на буржуазни течения. Само при едно условие това е възможно, а имено, ако се повтори случаятъ прѣди 12 години, т. е. ако се повтори съединението ѝ съ буржуазни лѣвици подъ знамето на работническа социалдемократическа партия. Но очевидно е, че това тя не може да направи.

Наистина, имено буржуазната лѣвица, отъ която се очисти партията, днесъ говори за съединение на „социалистическитѣ сили“ и за „обединение“ на „пролетарскитѣ сили“. Какво означава това? — Очевидно е, че за нея съединението на „социалистическитѣ“ и „пролетарскитѣ сили“ е срѣдството, чрѣзъ което заблуждава несъзнателнитѣ работници, за да запази влиянието на буржуазията върху тѣхъ и да се противопостави на влиянието на социалната демокрация. Буржуазната лѣвица, въ лицето на общодѣлцитѣ и анархолибералитѣ, знае много добрѣ, че съединение на работническата социалдемократическа партия съ нея е невъзможно. Обаче, тя тъй сжщо много добрѣ знае, както сега това знае и другия клонъ отъ буржуазната лѣвица, а имено радикалдемократитѣ, че безъ работницитѣ тѣ не могатъ да иматъ никакво политическо значение прѣдъ буржуазията и да играятъ нѣкаква роля въ буржуазното общество и че несъзнателнитѣ работници най-лесно могатъ да се отвличатъ отъ влиянието на социалната демокрация, като се явяватъ въ социалистическа

маска и въ маската на тѣхенъ доброжелатель. Затова тя говори за „обединение“ на „социалистическитѣ“ и „пролетарски сили“. Викътъ на буржуазната лѣвица за „обединение“ нѣма, прочее, никакъвъ другъ смисълъ.

Слѣдъ отстранението ѝ отъ партията буржуазната лѣвица прѣнесе общодѣлството въ работническото движение. Тъй нарѣченията „неутралитетъ“ на работническитѣ синдикати и „свободенъ синдикализмъ“ не е нищо друго, освѣнъ общодѣлство и анархолиберализмъ въ работническото движение. Самото проповѣдване „неутралитетъ“ на работническитѣ синдикати, както и понятията ѝ за този „неутралитетъ“, най-добрѣ говорятъ за цѣлитѣ на буржуазната лѣвица отъ всички видове. За нея, както изобщо за цѣлата буржуазия, „неутралитетътъ“ е срѣдство за разпокъсване силата на пролетариата, за попрѣчване на неговото класово съзнание, съ цѣль да го направи орждие на своитѣ егоистични цѣли. „Неутралитетътъ“ на работническитѣ синдикати за нея означава неутралитетъ къмъ теоретичния изразъ на работническото движение, къмъ фикософията на пролетариата — къмъ социализма, неутралитетъ къмъ своята политическа организация — къмъ социалната демокрация, отстраняване на пролетариата отъ нейното влияние, отъ влиянието на социализма. „Свободниятъ синдикализмъ“ не означава друго, освѣнъ работническо движение, свободно отъ социализма, отъ социалистическа просвѣта, отъ класово съзнание, отъ влиянието на социалната демокрация. Обаче, това никакъ не означава, че работническото движение трѣбва да бжде „неутрално“ къмъ буржуазната лѣвица, че работническитѣ синдикати трѣбва да бждатъ *свободни* отъ нейното влияние. По никой начинъ! Напротивъ, тя имъ прѣпоржчва „неутралитета“ и „свободния синдикализмъ“, имено за да ги тури подъ своето влияние, и по такъвъ начинъ за смѣтка на несъзнателното работничество да прави „общо дѣло“ съ другитѣ буржуазни фракции и по неговия гърбъ да достига „своето възвеличание“ въ буржуазното общество, т. е. да достига свои егоистически цѣли. Ясно е слѣдъ това, защо буржуазната лѣвица, както и буржуазията изобщо, употрѣбява такива усилия, за да държи несъзнателното работни-

чество въ заблуждението, че *класовата борба* на пролетариата била глупость, пакостна глупость на нѣкакви „сектанти“ и „тѣснограждн социалисти“, които искали да го отвличатъ отъ непосрѣдственитѣ, най-близкитѣ му интереси, отъ всѣкидневната му борба за подобрение положението, „за които принципъ било: „колкото по-злѣ, толкова по-добрѣ“, и, слѣдователно, които биле противъ реформитѣ, полезни за пролетариата. Това сж най-силнитѣ аргументи на всички агенти на буржуазията въ полза на „неутралитета“ на работническитѣ професионални организации, въ полза на „свободния синдикализмъ“. Тази аргументация на буржуазнитѣ агенти е, разбира се, разчитана на невѣжеството на ония, на които се прѣпоржчва „неутралитета“ и „свободния синдикализмъ“. Въпросътъ не е тамъ, че класовата борба отвличала вниманието на пролетариата отъ непосрѣдственитѣ му интереси, отъ всѣкидневнитѣ му борби и реформитѣ. Тъкмо напротивъ, класовата борба е най-сигурното срѣдство за пролетариата да достига своитѣ непосрѣдствени интереси, да добива отъ всѣкидневнитѣ си борби извѣстно дѣйствително подобрение на положението и реформи, доколкото тѣ сж възможни въ буржуазното общество. Въпросътъ е тамъ, че класовата борба *съединява силитѣ на пролетариата*, прави неговитѣ всѣкидневни борби по-силни и изтръгването подобрения и реформи дѣйствителни, а не фиктивни. Този е най-важнятъ въпросъ за буржуазията, затова тя насочва всичкитѣ си стрѣли противъ класовата борба на пролетариата, и противъ организацията му на тази почва, а му прѣпоржчва „неутралитета“ и „свободния синдикализмъ“, които не сж съвмѣстими съ класовата борба, които разпокжсватъ силитѣ на пролетариата.

Такава е, прочее, природата на „неутралитета“ и на „свободния синдикализмъ“, които прѣпоржчва на работницитѣ и буржуазната лѣвица. Ясно е, че този „неутралитетъ“ нѣма абсолютно нищо общо съ *неутралитета*, който при дадена степень отъ развитието на работническото движение пази социалната демокрация спрямо работническитѣ професионални организации. Този неутралитетъ се състои въ това, че при дадена степень отъ раз-

витието на работническото движение политически и професионалнитѣ организации на пролетариата не се сливатъ, а сѫществуватъ отдѣлно, като установяватъ помежду си все по-тѣсни идейни и организационни връзки. Но „неутралитетътъ“ и „свободниятъ синдикализмъ“, проповѣдвани отъ буржуазнитѣ лѣвици, сѫ въ рѫцѣтѣ имъ само срѣдства за борба противъ социалната демокрация, противъ връзкитѣ на работническото движение съ нея, противъ класовата борба, слѣдователно, противъ единството на пролетариата.

Въ лагера на буржуазнитѣ лѣвици се явява по нѣкога разногласие по въпроса за „неутралитета“. Това разногласие напослѣдъкъ изпъкна и въ органитѣ на общонѣлцитѣ. Разногласието се явява между „младитѣ“ общодѣлци. Едни отъ тѣхъ се обявяватъ за „неутралитета“, други противъ „неутралитета“ на работническитѣ синдикати. Послѣдното може да даде поводъ да се мисли, де въ буржуазната лѣвица се появява социалистическо чечение. Обаче, стига да се вгледаме въ разногласието имъ, та да видимъ веднага, че то е привидно, само формално. зИ наистина, и еднитѣ и другитѣ „млади“ общодѣлци говорятъ за едно и сѫщо нѣщо, но на различни езици. Въпросътъ у тѣхъ се свежда къмъ това, какъ по-добрѣ да се запази „неутралитетътъ“ на работническото движение спрямо другитѣ буржуазни фракции и спрямо социализма и социалната демокрация. Истина е, че „младитѣ“ общодѣлци, които се обявяватъ противъ „неутралитета“, говорятъ за идейни връзки съ „социализма“, обаче, подъ „социализмъ“ тѣ разбиратъ социалистическия етикетъ на буржуазната лѣвица, задъ който се крие стариятъ имъ „социализмъ“, т. е. общодѣлството, прѣнесено въ работническото движение. Нищо повече! Това именно може да заблуждава неиздигнатитѣ работници, толкова повече, че тази буржуазна лѣвица недавна излѣзе изъ редоветѣ на партията, което прѣчи на тѣзи работници да видятъ, че задъ социалистическата и фирма се крие най-опасния имъ врагъ.

Заключението отъ всичко казано е ясно. Както въпросътъ за „обединението“ на „социалистическитѣ“ и

„пролетарскитѣ сили“, тъй и въпросътъ за „неутралностьта“ и „свободния синдикализмъ“ се явяватъ за буржуазната лѣвица въ всичкитѣ ѝ видове срѣдство за разпокжсване силата на пролетариата, за противопоставяне работническото несъзнание на влиянието на социалната демокрация. Но имено поради това за партията не сжществува нѣкакъвъ въпросъ за „обединението“ на несжществуващи вънъ отъ нея нѣкакви „социалистически сили“. За нея въпросътъ се свежда къмъ въпроса за систематична борба противъ буржуазнитѣ лѣвици, които въ социалистически маски се стрѣмятъ да противопоставятъ работницитѣ на тѣхната партия, на тѣхното най-съзнателно движение. Ако наистина има „социалистически сили“ вънъ отъ нея, то *декларацията* по поводъ Амстердамската резолюция за „единството на партията“ посочва пжтя на „обединението“ имъ. Обаче, въпросътъ за съединяване силитѣ на пролетариата за партията сжществува. Но този въпросъ за нея не е новъ; той сжществува за нея, откато сжществува социалистическото движение въ България. Той бѣше и си остава за нея единъ всѣкогашенъ жизненъ въпросъ. Той съставлява най-главната ѝ, най-прѣката ѝ задача. Къмъ нея се насочватъ всички усилия на партията. Обаче, очевидно е, че тази задача на социалната демокрация се свежда къмъ съединяването силитѣ на пролетариата върху почвата на класовата борба, върху почвата на неговата класова философия — социализмътъ. Другояче да разбира тази си задача, би значило да се откаже отъ себе си, като организация на най-съзнателното работническо движение. И очевидно е, че механическото „обединение“ на нѣкакви „социалистически сили“ не води къмъ съединяването силитѣ на пролетариата. Прочее, партията съ своята централизирана, т. е. планомѣрна и систематична социалистическа агитация и пропаганда и въ процеса на работническитѣ борби всѣкидневно извършва и ще извършва съединяването силитѣ на българския пролетариатъ. Всѣка една работническа борба, макаръ и ржководена отъ буржуазията и нейнитѣ агенти, освѣтявана отъ социализма, допринася за това единство на пролетариата у насъ, достигването на

кое то съставлява най-главната задача на социалната демокрация и въ България. А че това е така, фактитѣ всекидневно ни убѣждаватъ. Всички по-значителни работнически борби, ръководени и отъ буржуазната лѣвица, напослѣдъкъ донесоха едно увеличение на работническитѣ организации, които се намиратъ въ връзка съ партията. Партията и общиятъ синдикаленъ съюзъ все повече се засилватъ като чисто пролетарски организации и тѣхното влияние господствува въ работническото движение, т. е. тѣ систематически съединяватъ силитѣ на пролетариата. Но имаме и друго нѣщо важно. Все тиесъ наблюдаваме единъ много интересенъ фактъ. Работническитѣ организации, които се намиратъ подъ влиянието на буржуазната лѣвица, постепенно се отдѣляватъ отъ него. Тъй нарѣченитѣ работнически „картелъ“ въ София все повече предприемать економически и политически акции независимо отъ буржуазната лѣвица и дори противно нейнотo желание. Такива бѣха демонстрациитѣ противъ еснафскиятъ законъ и демонстрацията за въ полза на работницитѣ въ Варна, както и влаченето на буржуазната лѣвица отъ нейнитѣ майскитѣ манифестации. Това постепенно отдѣляване на „картела“ отъ влиянието на буржуазната лѣвица е плодъ на работническитѣ борби и на освѣтяването имъ отъ социалната демокрация отъ гледна точка на класовата борба и на пролетарския социализмъ. Разбира се, че работническитѣ организации при „картела“ още сѫ много далечъ отъ окончателнотo имъ отдѣляне отъ влиянието на буржуазната лѣвица. Въ тѣхнитѣ редове още господствуватъ заблужденията, поради въ тѣхъ отъ послѣдната и най главнотo отъ които заблуждения е отношениетo имъ къмъ класовата борба на пролетариата. Но споменатитѣ факти изъ тѣхния животъ сѫ добри признаци, които ни убѣждаватъ, че въ процеса на борбитѣ, освѣтявани отъ пролетарския социализмъ, тѣ все повече ще се отъдѣляватъ отъ буржуазнотo влияние. А пътъ на българския пролетариатъ отсега нататъкъ дрѣстоятъ сериозни борби, и въ процеса на тѣзи борби, освѣтявани отъ социалистическата агитация и пропаганда, бързо ще расте дѣйствителнотo, социалистическотo мнение сѣ въ пролетарскитѣ сили“.

Пжтьтъ на „обединението“ „социалистическитѣ“ и „пролетарскитѣ сили“ съ буржуазнитѣ лѣвици, на „неутралитета“ и „свободния синдикализмъ“ въ работническото движение, който тѣ прѣпоржчватъ на пролетариата, е пжтьтъ на разпокжсването единството на пролетариата. За отклоняването на българския пролетариатъ отъ този пакостенъ за неговото единство и сила буржуазенъ пжть се борепе, се бори и ще се бори съ всички сили социалната демокрация въ България. Нѣма съмнѣние, че буржуазнитѣ лѣвици, особено ония излѣзли изъ партията, като се явяватъ въ социалистическа маска и въ маската на „неутралитета“ и „свободния синдикализмъ“ като работнически приятели, могатъ за извѣстно врѣме да заблуждаватъ несъзнателнитѣ работници, и да ги употрѣбяватъ за свои орждия и противъ съзнателната часть на тѣхната класа, както това правѣха и правятъ тѣ и въ другитѣ страни, съ цѣль да попрѣчатъ на успѣхитѣ на социалната демокрация. Но тѣзи прѣчки сж врѣмени; тѣ не могатъ да спратъ нейнитѣ успѣхи. Социалната демокрация има на своя страна логиката на нѣщата и една най-съвършена теория, каквато е Марксовата теория, и благодарение на това тя е мощна и става все по-мощна, тя побѣждава и ще побѣждава всички прѣчки, които ѝ се изпрѣчватъ на пжтя ѝ. Досегашната история на социализма и въ България доказва вѣрностьта на прѣдвижданията ѝ. Нѣма никакви основания да се съмняваме, че бждащата ѝ история ще потвърди нейнитѣ прѣдвиждания още по-блѣскаво. Бждащето е на социалната демокрация, на пролетарския социализмъ.

Забѣлѣзани печатни погрѣшки.

Стр.	редъ отгорѣ	напечатано:	да се чете:
36	3	на своя планъ	своя планъ
37	3	Д. Общински	Д. Общи
83	9	натроение	настроение
160	31	най-вугарния	най-вулгарния
161	5	За се да	За да се
262	2	1905	1895
263	28	Щ. (Г. Кирковъ)	Щ. (Г. Георгиевъ)
271	33	всичи	всички
338	24	прѣпрасно	прѣкрасно
360	25	разилъ	развилъ
403	14		1893
			1893
			Русе
			намираха
			сговоръ.

DATE DUE

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06369 5764

482) 396/12